

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
– PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI ISTORIOGRAFICĂ

WORLD WAR I
– A HISTORICAL AND HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI ISTORIOGRAFICĂ

WORLD WAR I

A HISTORICAL AND HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Coordonatori/Edited by

IOAN BOLOVAN

GHEORGHE COJOCARU

OANA MIHAELA TĂMAȘ

ACADEMIA ROMÂNĂ

Centrul de Studii Transilvane

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

Cluj-Napoca, 2015

Lucrările Conferinței Internaționale
Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică,
3-5 iunie 2014, Cluj-Napoca, România

© Toate drepturile rezervate. All rights reserved.
ACADEMIA ROMÂNĂ, 2015

Printed in Romania

66, 22 Decembrie 1989 St.,
Zalău 450031, Romania
Tel. (0040)260-660598;
(0040)260-661752

www.colorprint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Primul Război Mondial : perspectivă istorică și istoriografică = The First World War: in historical and historiographical perspective / coord.: Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș. Cluj-Napoca: Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Presa Universitară Clujeană, 2015

ISBN: 978-606-8694-02-3
978-973-595-855-8

I. Bolovan, Ioan (coord.)
II. Cojocaru, Gheorghe (coord.)
III. Tămaș, Oana Mihaela (coord.)

94(100)"1914/1918"

Ilustrația volumului:
fotografii din colecția particulară a lui BALÁZS SOÓ-ZÖLD

DTP: EDITH FOGARASI

CUPRINS/CONTENTS

- 11 Cuvânt-înainte
- 13 Foreword

■ I. DE LA SURSE LA SCRISUL ISTORIC FROM SOURCES TO HISTORICAL WRITING

- 17 GHEORGHE CLIVETI
Marile Alianțe și originile Primului Război Mondial: Note istoriografice
The Great Alliances and the Origins of The First World War:
Historiographical Notes
- 41 NICOLAE BOCȘAN, VALERIU LEU
Memorialiști români din Banat despre Marele Război: Motivația redactării scrierilor
Memoirs of the Romanians in the Banat on the First World War: The Reasons for their Writing
- 51 ALEXANDRU-BOGDAN BUD
„Învierea prin moarte”: Asasinarea lui Franz Ferdinand și rememorarea lui Iosif al II-lea la românii din Transilvania
“Resurrection through Death”: Franz Ferdinand’s Assassination and the Memory of Joseph II among the Romanians in Transylvania
- 61 NICOLAE TEȘCULĂ
*Debutul Primului Război Mondial reflectat în paginile gazetei **Schaessburger Zeitung***
The Beginning of the First World War as Reflected in the Pages of the *Schaessburger Zeitung*
- 69 LÁSZLÓ-ZOLTÁN WELLMANN
Începutul războiului prin prisma a două scrisori din 1914
The Beginning of the War as Reflected in Two Letters from 1914
- 75 MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN
Primul Război Mondial reflectat în istoriografia și memorialistica sașilor ardeleni
The First World War in the Historiography and Memoirs of the Transylvanian Saxons
- 85 MIHAI-OCTAVIAN GROZA
„Religia Marelui Război” reflectată în textele memorialistice
“The Religion of the Great War” as Reflected in Memoirs
- 97 IOANA MIHAELA BONDA, OANA MIHAELA TĂMAȘ
Imaginea Vechiului Regat în memorialistica bănățeană (1914-1919)
The Image of the Old Kingdom in Memoirs from Banat (1914–1918)
- 107 CRISTINA GUDIN
Primul Război Mondial în memoriile contemporane
The First World War in the Memoirs of its Contemporaries

- 117 CARMEN ȚĂGȘOREAN
The Romanian Position during the Neutrality years of WWI in the Transylvanian Romanian Press
Poziția României în anii de neutralitate ai Primului Război Mondial sub lupa presei românești din Transilvania
- 129 ADRIANA DANA LISTEȘ POP
*Romania's Position in the Southeast European Context at the Outbreak of the First World War as reflected in the **New York Times***
Poziția României în cadrul Europei de Sud-Est la începutul Primului Război Mondial surprinsă în cotidianul *The New York Times*
- 141 ION ZĂINEA
Răul suprem: Românii și România în comentariile presei maghiare (august-septembrie 1916). Studiu de caz: presa din Oradea
The Ultimate Evil: Romanians and Romania in the Hungarian Press (August-September 1916). Case Study: The Press of Oradea
- 151 RALUCA TOMI
Între istorie și ideologie: Primul Război Mondial în dezbaterile Secției de istorie modernă și contemporană a Institutului de Istorie și Filosofie al RPR (1951-1953)
Between History and Ideology: Debates about the First World War in the Department of Modern and Contemporary History of the Institute of History and Philosophy of the RPR (1951–1953)
- 161 HADRIAN GORUN
Considerații privind percepția istoriografiei comuniste asupra participării României la Primul Război Mondial
Considerations Regarding the Perception of Communist Historiography on Romania's Participation in World War I

■ II. POLITICĂ ȘI DIPLOMAȚIE
POLITICS AND DIPLOMACY

- 175 LIVIU MAIOR
Sarajevo 1914 și consecințele sale pentru românii din Austro-Ungaria
Sarajevo 1914 and its Consequences for the Romanians in Austria-Hungary
- 187 IOAN-MARIUS BUCUR, ION CĂRJA
Un papă în vremuri de război: Reacții românești la alegerea lui Benedict al XV-lea (1914-1922)
A Pope in a Time of War: Romanian Reactions to the Election of Pope Benedict XV (1914–1922)
- 199 COSMIN IONIȚĂ
Defying a Great Power: The Image of Serbia in the Romanian Press during the First Part of the July Crisis of 1914
Sfidând o mare putere: Imaginea Serbiei în presa română în prima parte a crizei din iulie 1914
- 211 EMANUIL ÎNEOAN
Diplomația Regatului României în Albania în preajma Primului Război Mondial
Romanian Diplomacy in Albania at the Beginning of World War I

- 221 GHEORGHE E. COJOCARU
Constantin Stere și problema Basarabiei în contextul discuțiilor privind orientarea externă a României înainte de intrarea sa în război
 Constantin Stere and the Issue of Bessarabia in the Context of the Talks Regarding Romania's Foreign Orientation before it Entered the War
- 229 MARIA DANILOV
Problema Basarabiei în corespondența diplomatică secretă din 1914-1916 din arhivele Rusiei țariste
 The Bessarabian Issue in Diplomatic Correspondence between 1914 and 1916 from the archives of Tsarist Russia
- 241 MARIA AURELIA DIACONU
Oltenia sub ocupația germano-austro-ungară (1916-1918)
 German and Austro-Hungarian Occupation in the Oltenia Region, 1916–1914
- 251 LIVIU BRĂTESCU
Crize și reforme politice în timpuri de război: România la 1917
 Crises and Political Reforms in Times of War: Romania in 1917
- 269 CONSTANTIN UNGUREANU
Proiecte și propuneri de împărțire a Bucovinei în timpul Primului Război Mondial
 Projects and Proposals for a Partitioning of Bukovina during World War I
- 283 MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU
Bucovina, obiect al disputelor militare și politice (1914-1918)
 Bukovina, Object of Military and Diplomatic Disputes (1914–1918)
- 295 ANCA FILIPOVICI
Bucovina între Orient și Occident: Perspective la finalul Marelui Război într-o provincie panidentitară
 Bukovina between East and West: Perspectives at the End of the Great War in a Pan-identitary Province
- 305 CONSTANTIN I. STAN
Prăbușirea militară a Puterilor Centrale în Balcani la sfârșitul anului 1918
 The Military collapse of Central Powers in the Balkans of the End of 1918

■ III. PE LINIA FRONTULUI
 ON THE FRONTLINE

- 325 GHEORGHE NEGRU
Decretarea „stării de război” în Basarabia în 1914 și contracararea „curentului românofil”
 Decreeing a “State of War” in Bessarabia in 1914 and Counteracting the “Romanophile Trend”
- 345 VALERIA SOROȘTINEANU
Preoții militari din Arhiepiscopia Ortodoxă a Ardealului în timpul Primului Război Mondial
 Military Chaplains from the Archdiocese of Transylvania during World War I
- 359 IONELA ZAHARIA
Clerul militar român din Austro-Ungaria pe frontul italian în timpul Marelui Război

The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary on the Italian Front during the Great War

- 369 ANA VICTORIA SIMA, DANIELA DUMULESCU
Three Months on the Galician Front: The Phenomenology of War
Trei luni pe frontul din Galiția: O fenomenologie a războiului
- 377 MIRELA POPA-ANDREI, DIANA COVACI
The Ecclesiastical Authorities' Refuge from the Advancing Frontlines during World War I. Case Studies: Oradea (1916–1917) and Blaj (1918–1919)
Refugierea autorităților ecleziastice din fața frontului în timpul Primului Război Mondial: Studiu de caz – Oradea (1916-1917) și Blaj (1918-1919)
- 389 DINU POȘTARENCU
Acte banditești comise de militarii ruși în Basarabia (1917 – începutul anului 1918)
The Pillage of Bessarabia by Russian Soldiers (1917–early 1918)
- 401 PAOLO TOMASELLA
The Role of Friulian Emigrants in the Formation of the Romanian Legion of Italy
Rolul emigranților friulani în formarea Legiunii Române din Italia
- 413 ADRIAN-SILVAN IONESCU
Servicemen and Photographers: Amateur Snapshots on the Romanian Front (1916–1918)
Militari și fotografi: Instantanee de amator pe frontul românesc (1916-1918)

■ IV. ÎN SPATELE FRONTULUI
THE HOME FRONT

- 433 LUCIAN TURCU
Intrarea României în Marele Război: Reacții, atitudini și mesaje publice din partea celor două biserici românești din Transilvania
Romania's Entry into the Great War: Reactions, Attitudes and Public Messages from the Two Romanian Churches in Transylvania
- 445 IOANA ELENA IGNAT KISANOVICI
Atitudinea populației din Transilvania în momentul izbucnirii Primului Război Mondial
The Attitude of the Population of Transylvania at the Outbreak of the First World War
- 455 CRISTIAN BĂRSU
Repere medico-istorice ale organizării sanitare antiepidemice în Primul Război Mondial: Contribuția lui Iuliu Moldovan în perioada începutului Primului Război Mondial
Medico-Historical Aspects Regarding the Antiepidemic Organization during the First World War: The Contribution of Iuliu Moldovan during the First Years of the First World War
- 465 OANA HĂBOR
Epidemiile, episoade din istoria Transilvaniei în timpul Marelui Război
Epidemics, Episodes from the History of Transylvania during the Great War

- 477 MIHAI D. DRECIN
O instituție bancară din Transilvania în vremurile Primului Război Mondial. Studiu de caz: Banca Albina din Sibiu (1914-1919)
 A Banking Institution in Transylvania during World War I.
 Case Study: the Albina Bank of Sibiu (1914–1919)
- 487 MIHAI-BOGDAN ATANASIU
Monastic Life during the Great War. Case Study: Pasărea Monastery
 Viața monahală în vremea Marelui Război. Studiu de caz – Mănăstirea Pasărea
- 501 ANDREEA DĂNCILĂ INEOAN
Memoria războiului și a revoluției în Bistrița-Năsăud
 Remembering the War and the Revolution in Bistrița-Năsăud
- 513 ROXANA DORINA POP
The Private Milieu and the Urban Space: The Image of Cluj during World War I vs. the Effects of Warfare
 Mediul privat și spațiul urban: Imaginea Clujul in timpul primei conflagrații mondiale vs. efectele războiului
- 525 CECILIA CĂRJA
La începuturile unei dieceze: Episcopia greco-catolică de Hajdúdorogh în anii Primului Război Mondial
 The beginnings of a Diocese: The Greek-Catholic Diocese of Hajdúdorogh during the First World War
- 535 DANIELA DETEȘAN
Ațiuni caritabile din protopopiatul ortodox Săliște în timpul Primului Război Mondial
 Charitable Activities during World War I in the Orthodox Archpriestship of Săliște
- 551 IOAN BOLOVAN, MARIUS EPEL
Between Public and Private: The Orthodox and Greek-Catholic Churches and the Romanians of Transylvania during WWI
 Între public și privat: Bisericile ortodoxă și greco-catolică și românii în timpul Primului Război Mondial
- 559 ELENA CRINELA HOLOM, BOGDAN CRĂCIUN
Invalizi, orfani și văduve: Consecințe sociale ale „Marelui Război” în Transilvania. Studiu de caz
 Invalids, Orphans and Widows: The Social Consequences of the “Great War” in Transylvania. Case Study
- 569 MANUELA MARIN
After the “Great War”. The Muslim Seminary in Medgidia in Greater Romania
 După „Marele Război”: Seminarul musulman de la Medgidia în România Mare
- 581 Programul conferinței / The conference program
Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică
 World War I – a Historical and Historiographical Perspective

CUVÂNT-ÎNAINTE

P RIMUL RĂZBOI Mondial a fost conflagrația care a zguduit din temelii conștiința contemporanilor datorită numărului mare de victime, a multiplelor consecințe economice, sociale, politice, demografice etc. Românii (cei din Transilvania, Bucovina și Basarabia) au fost angrenați în război începând din vara anului 1914, alături de maghiarii, germanii, evreii, slavii, armenii ș.a. locuitori ai acestor provincii, iar românii și ceilalți cetățeni din Vechiul Regat abia din 1916, până în anul 1919, odată cu înfrângerea revoluției bolșevice din Ungaria. La sfârșitul celor mai bine de 4 ani de război, în urma sacrificiilor umane și materiale, din nefericire nu puține, mai toți românii s-au regăsit în cadrul aceleiași structuri statale. Unirea Basarabiei, Bucovinei și a Transilvaniei cu România a fost o realizare remarcabilă a națiunii române, a cărei unicitate îndeamnă contemporanii la reflecție pentru a descifra cum a fost posibilă o atare acțiune și pentru a desprinde evenimentele și acțiunile cu valoare educativă din acel efort uriaș al întregii națiuni române. În cei 100 de ani de la izbucnirea războiului putem contabiliza în jur de 3.000 de cărți, articole, studii, jurnale și memorii despre război și albume publicate doar pe teritoriul României, care cuprind diverse episoade ale acestui mare eveniment, care a schimbat cursul istoriei și în primul rând destinul popoarelor beligerante.

Inițiativa celor mai înalte autorități ale României, respectiv Hotărârea de Guvern nr. 24/2014 intitulată *ROMÂNIA 100* reprezintă un demers menit să lanseze un proiect național major pentru următorii ani în jurul căruia se poate realiza o mobilizare exemplară a cetățenilor României în jurul unor valori naționale și europene.

Marcarea unui secol de la izbucnirea *Marelui Război*, așa cum este cunoscut în istoriografie Primul Război Mondial, a fost prilej de întâlnire a celor interesați de subiect la Cluj-Napoca în cadrul Conferinței Internaționale „Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică”, 3-5 iunie 2014. Organizată de Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române și Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, conferința și-a propus o reevaluare a ceea ce s-a petrecut în urmă cu un veac, război care s-a dovedit a fi o ruptură decisivă cu vechea ordine mondială, conferința urmărind însă și

evoluția europeană de după 1918. Evenimentul a fost parte integrantă a programului guvernamental *ROMÂNIA 100*.

Lucrările prezentate în cadrul conferinței au fost reunite în prezentul volum „*Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică/ World War I in a Historical and Historiographical Perspective*”. Acesta cuprinde, prin cele 47 de studii inserate în paginile sale, împărțite în patru secțiuni, teme dintre cele mai diverse, de la istoriografie și memorialistică, la politică și familie. Volumul reușește să acopere unele goluri ale istoriografiei românești despre „Marele Război”, dar și să se deschidă noi șantiere de cercetare cu subiecte puțin sau deloc studiate până acum. Dacă în prima secțiune a volumului sunt abordate subiecte oarecum clasice despre originile războiului, mai apoi sunt dezvoltate teme care reușesc să creioneze o imagine complexă despre război atât din presa vremii, cât și prin prisma memoriilor celor care au trăit într-o formă sau alta experiența Marelui Război. Volumul urmează parcă parcursul istoric al marelui eveniment, continuând cu studii de diplomație, crize politice, ocupația unor teritorii, proiecte și reforme politice. În cadrul celei de-a treia secțiuni „*Pe linia frontului*”, autorii reușesc să pună în prim plan nu doar operațiunile militare și desfășurarea lor, dar și personajele care au luat parte la aceste operațiuni, de la soldați și preoți militari, la comandanți și politicieni.

Ultima secțiune este destinată războiului văzut din spatele frontului, unde autorii abordează teme dintre cele mai diverse referitoare la biserică, societate, economie, medicină, până la familie cu ai săi orfani și invalizi. Este meritul autorilor acestor studii că au reușit să surprindă o lume atât de diversă și complexă a războiului. Cititorii vor găsi cu siguranță pagini instructive și utile în cunoașterea trecutului României și al altor spații culturale europene.

Cluj-Napoca, 26 mai 2015

IOAN BOLOVAN, GHEORGHE COJOCARU, OANA MIHAELA TĂMAȘ

FOREWORD

WORLD WAR I was the conflagration that shook up the conscience of its contemporaries, due to the large number of casualties it caused and to its manifold economic, social, political and demographic consequences. The Romanians (those in Transylvania, Bukovina and Bessarabia) became involved in the war in the summer of 1914, together with the Hungarian, German, Jewish, Slavic and Armenian inhabitants of these provinces, whereas the Romanians and the other citizens from the Old Kingdom only joined the war in 1916, remaining engaged in military operations until 1919, when the Bolshevik revolution was defeated in Hungary. At the end of more than four years of war, following human and material sacrifices, which were, unfortunately, not few, almost all the Romanians found themselves included within the same state structure. The Union of Bessarabia, Bukovina and Transylvania with Romania was a remarkable achievement of the Romanian nation. Its uniqueness urged the contemporaries to reflect and understand how such an action had been possible, as well as to identify, in that huge effort made by the entire Romanian nation, the events and actions that could be invested with educational value. In the 100 years that have passed since the outbreak of the war, there have been published around 3,000 books, articles, studies, journals, memoirs about the war and albums across Romania, focusing on various episodes of this great event, which changed the course of history and, above all, the destiny of the belligerent peoples.

The initiative of the highest authorities in Romania, namely Government Decision no. 24/2014, entitled *ROMANIA 100*, represents an undertaking designed to launch a major national project for the next few years, which can accomplish an exemplary mobilization of the citizens of Romania around national and European values.

The celebration of a century since the outbreak of the *Great War*, as World War I is known in history, represented an opportunity for those interested in the topic to meet in Cluj-Napoca within the framework of the International Conference “World War I – A Historical and Historiographical Perspective”, held on 3-5 June 2014. Organised by Babeş-Bolyai University, the Centre for Transylvanian

Studies of the Romanian Academy and the History Institute of the Academy of Sciences of Moldova, the conference proposed a re-assessment of the events that had taken place one century before and a re-evaluation of the war that marked a decisive break with the old world order. The conference also focused on the European developments after 1918. The event was an integral part of the government program *ROMANIA 100*.

The papers presented at the conference have been collected in this volume, entitled *Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică/ World War I – a Historical and Historiographical Perspective*. Through the 47 studies it includes, divided into four sections, it covers the most diverse topics, ranging from historiography and memoirs to politics and the family. The volume succeeds in filling some gaps in the Romanian historiography about the “Great War,” but it also launches new research directions, on topics that have been little, if at all, studied so far. While the first section of the volume discusses somewhat classical subjects related to the origins of the war, the next one addresses themes that outline a complex picture about the war, both from the press of the time and through the memories of those who lived, in one form or another, the experience of the Great War. The volume follows the historical trajectory of the war, continuing with studies on diplomacy, political crises, the occupation of various territories, political projects and reforms. In the third section, “On the frontline,” the authors bring to the foreground not only the military operations and their unfolding, but also the participants in these operations, from soldiers and military priests to commanders and politicians.

The last section is dedicated to the war seen from behind the frontlines. Here the authors address the most diverse topics related to the church, society, the economy, medicine and the family, with its orphans and its invalids. It is the merit of the authors of these studies to have captured the diverse and complex world of the war. Readers will surely find in them instructive and useful pages for understanding the past of Romania and of other European cultural spaces.

Cluj-Napoca, 26 May 2015

IOAN BOLOVAN, GHEORGHE COJOCARU, OANA MIHAELA TĂMAȘ

DE LA SURSE LA SCRISUL ISTORIC
■ FROM SOURCES TO HISTORICAL WRITING

MARILE ALIANȚE ȘI ORIGINILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Note istoriografice

Gheorghe Cliveti

■ GHEORGHE CLIVETI

Profesor univ. dr.,
Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” al
Academiei Române, Filiala Iași, Centrului
de Istoria Relațiilor Internaționale, la
Facultatea de Istorie, Universitatea
Alexandru Ioan Cuza din Iași.

Domenii de interes: Istoria modernă,
teme magistrale (Istoria Românilor și
Istoria Europei); Istoria relațiilor
internaționale; Istorie politică și instituții,
idei și curente politice, stat și societate;
Istoria socială, concepte, metodologii,
studii.

Publicații: *România și crizele
internaționale (1853-1913)*, Iași: Ed.
Axis-Universitaria, 1997, 275 p.
*Concertul European. Un experiment în
relațiile internaționale din secolul al XIX-
lea*, București, Ed. Enciclopedica, 2006,
820 p; *Prolegomene la studiul relațiilor
internaționale. Epoca modernă*, București:
Ed. Academiei Române, 2009, 359 p;
*Europa franceză și cauza română (1789-
1871)*, Iași: Ed. Junimea, 2010, 729 p.;
*Istoria Românilor (Tratatul Academiei
Române)*, editia a II-a, vol. VII, tom. II: *De
la Independență la Marea Unire (1878-
1918)*, București: Ed. Enciclopedica,
2015 (coord. și colab. la volum).

The Great Alliances and the Origins of The First World War: Historiographical Notes

Abstract. Probably, more than the factual register of the Great War, some historiographical issues, as those concerning the origins of that huge belligerent collision, are determining yet the intensive debates among scholars. Such debates seemed to be perpetuated on the alignments of the Powers which were involved by a war which tended to swell the entire World. The primary task for the scholars was to have the access to the hidden reasons, concentrated during the age of the secret diplomacy by the great alliances, as that Triple or that French-Russian, even that vaguely engaging Entente, which wandered through the origins of a World War. The debates on those origins became complicated because the manner in which the peace was achieved, in 1919, among the victor Powers and that which mainly suffered the defeat. Owing to the publications of the diplomatic documents, especially from the German, French, Austrian, Russian, and Italian Archives, the historical explanations of the origins of that War seemed to become more and more convincing. The impact of the Second World War was to be on the point to destroy the elaborating course of those explanations. And for at least a part of the historians' colloquium, the impact of the Cold War was an even more destroying one. Recently, it is to be recognized, the process of Europe's and, in time, of World's integration is nourishing a kind of formal or relaxing literature on so grave events, as those which covered the years 1914-1918. A more intensive approach or reference to the primary text of the origins of those events has to be the proper way for the revealing the historical truth.

Keywords. Triple Alliance, the origins and responsibilities of the First World War.

PENTRU ÎNCERCĂRILE ori, mai rar, reușitele de sinteză istoriografică asupra perioadei când s-au decantat originile Primului Război Mondial, la cota principalei referințe de factualitate s-a cam aflat Tripla Alianță, într-o accepțiune necesar excedând-o pe cea strict asimilabilă tratatului din 20 mai 1882, subscris, la Viena, de Austro-Ungaria, Germania și Italia¹, cu reconsiderări ori revizuiți în 1887, 1891 și 1902, la Berlin², și în 1912, ultima dată, taman acolo unde, „la masa tratativelor de la Ballplatz”, i se oficiase prima ediție³. Firește, și în accepțiunea „solemnei subscrieri contractuale” Triplicea a putut suscita interes istoriografic, fie și la ceva concurență cu cel pentru alte texte diplomatice, angajante sinalgmatic de state, precum tratatul din 10 mai 1871, de la Frankfurt am Main, de pace franco-germană⁴, sau cel datat 7 octombrie 1879, de alianță germano-austro-ungară⁵, convențiile ce au întruchipat, la 1892-1893, alianța franco-rusă⁶, și actele ce au confirmat, la 1904 și 1907, Antanta⁷. De-ar fi perseverat studiul relațiilor dintre statele moderne în orizontul *istoriei tratatelor*, căruia i s-a dat, pe la mijlocul locul secolului al XIX-lea, cea mai mare extensiune⁸, atunci, pentru

1. *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie 1879-1914, d'après les documents des Archives d'Etat de Vienne*, publiés et commentés par Alfred Francis Pribram, tom I, *Le secret de la Triple-Alliance*, Paris, 1923, p. 33, și urm. (*Premier traité de la Triple-Alliance*, Viena, 20 mai 1882); *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes*, herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn Bartholdy, Friedrich Thime, III Bd., Berlin, 1924, pp. 244-247 (*Dreibund vertrages*).
2. *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, tom I, p. 59 și urm. (*Deuxième traité de la Triple Alliance*, Berlin, 20 februarie 1887), pp. 60-62 (*Traité séparé entre l'Autriche-Hongrie et l'Italie*, Berlin, 20 februarie 1887), pp. 62-64 (*Traité séparé entre l'Empire allemand et l'Italie*, Berlin, 20 februarie 1887), pp. 88-93 (*Troisième traité de la Triple Alliance*, Berlin, 6 mai 1891), pp. 127-131 (*Quatrième traité de la Triple Alliance*, Berlin, 28 iunie 1902).
3. *Ibidem*, pp. 138-142 (*Cinquième traité de la Triple Alliance*, Viena, 5 decembrie 1912).
4. *The Map of Europe by Treaty: showing the Various Political and Territorial Changes which have taken place since the General Peace of 1815*, Edward Hertslet (ed.), vol. III, Londra, 1877, pp. 1912-1918 (*Preliminary of Peace*, 16 februarie 1871), 1954-1962 (*The Treaty of Frankfurt*, 10 mai 1871).
5. *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, tom I, pp. 8-11 (textul în germană al tratatului), 11-13 (*Traité d'alliance entre l'Autriche-Hongrie et l'Empire allemand*, Viena, 7 octombrie 1879; textul tratatului tradus în franceză); *Die Grosse Politik*, III, p. 102-105 (*Deutsch-österreichisch-ungarischen Verträge*, Viena, 7 octombrie 1879).
6. *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 1ère série (1871-1900), tom IX, Paris, 1939, p. 643 și urm. (*Convention*, Petersburg, 10 august 1892), tom X, 1945, p. 711 și urm. (*Convention militaire*, Petersburg, 30 decembrie 1893).
7. *Ibidem*, 2e série (1901-1911), tom VI, Paris, 1932, pp. 533-543 (*Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre*, Londra); *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, G.P. Gooch, Harold Temperley (eds), vol. II, *The Anglo-Japanese Alliance and the French-British Entente*, Londra, 1927, pp. 257-260 (*Convention between the United Kingdom and France respecting Newfoundland, and West and Central Africa*, Londra, 8 aprilie 1904), vol. IV, *The Anglo-Russian Rapprochement 1903-1907*, Londra, 1929, pp. 618-621 (*Convention between the United Kingdom and Russia relating to Persia, Afghanistan and Thibet*, Petersburg, 31 august 1907).
8. Spre edificare, v. Guillaume Laurent de Garden, *Histoire générale des traités de paix et autres transactions principales entre toutes les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie*, 15 vol., Paris, 1848-1887; Friedrich Ghillany, *Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtig-*

relevarea originilor Marelui Război, ar fi contat, cu prevalență, expertiza asupra actelor contractate, după 1871 ori după 1878, de două sau mai multe entități suverane. În acel orizont, tratatului Triplicei i-ar fi revenit o mai apăsată subliniere de semnificații decât oricărui alt act ținând de „perioada diplomației secrete”. A fost însă ca în chiar acea „perioadă” istoriei tratatelor să i se consemneze devansarea, sub raport conceptual și metodologic, de *istoria diplomatică*, pentru care nu de actele contractuale, evaluabile după repere eminentemente juridice, ci de politica statelor, de putere, de interese etc., depindea ordonarea factualității pe scena internațională⁹. S-a și impus, de aceea, încă din respectiva „perioadă”, considerarea Triplei Alianțe mai curând în accepțiunea de „sistem politic central european”, „defensiv” până cel puțin spre 1890, decât în cea de tratat. Iar în accepțiunea de „sistem politic” avea să fie considerată și din perspectiva „mai nouă” a *istoriei relațiilor internaționale*¹⁰, operantă critic asupra a cam tot ceea ce istoriografic s-a conformat „evenimentialului raporturilor interguvernamentale”, de neexplicat, acesta, la rigoare, fără a se ține seama de „forțele profunde”, de condițiile geografice și demografice la factorii economici, naționali, spirituali, cu impact serios resimțit, nu însă întotdeauna și suficient înțeles ori mărturisit de „artizanii diplomatici”, chiar și la înalta condiție a omului de stat.

Cât timp practica și înscrisurile raporturilor dintre state au urmat normele „diplomației secrete”, asiduu cultivate de Bismarck¹¹, nu a prea fost cum să fie realizată o istorie convingătoare a Triplei Alianțe. Comentariile de presă, incitate și de „ceva dări în vileag”, precum la 1887-1888, ale tratatului germano-austro-ungaro-italian¹², interpelările parlamentare și răspunsurile șefilor de guverne și de

sten europäischer Friedensschlüsse. Congressacten, und sonstigen Staatsurkunden von Westphälischen Frieden bis die auf die neueste Zeit, 3 vol., Nördlingen, 1855-1868 (și o ediție în franceză, 2 vol., Paris, Bruxelles, 1856).

9. Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, 2009, pp. 23-25 (*Istoria tratatelor*), 56-132 (*Istoria diplomatică*), pentru comentarii și referințe bibliografice.
10. Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964; Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale.*, pp. 133-224 (*Istoria relațiilor internaționale*), pentru comentarii și referințe bibliografice.
11. Otto Becker, *Bismarcks Bündnispolitik*, Berlin, 1923; Andreas Hillgruber, *Bismarcks Aussenpolitik*, Freiburg im Breisgau, 1972; Klaus Hildebrand, *Deutsche Aussenpolitik, 1871-1918*, München, 1994 etc.
12. Despre tratatul din 20 mai 1882, plasat, printr-o clauză expresă a lui (art. VI), sub semnul secretului, s-a știut câte ceva, încă de prin 1883, chiar și la București; v. *Documente diplomatice române*, seria I, vol. 11 (1883), ed. Alin Ciupală, Rudolf Dinu, Antal Lukács, București, 2006, pp. 231-233 (I. Bălăceanu c. I.C. Brătianu, Roma, 27 aprilie 1883, privind oportunități pentru politica României în situația „confirmării” Triplei Alianțe; originalul raportului ministrului român la Roma pentru premierul Brătianu, la Arhivele Naționale ale României <în continuare: A.N.R.>, fond *Brătianu*, dosar 149, f. 5-7). După ce, în 20 februarie 1887, tratatul Triplicei a fost reinnoit și completat, s-a știut despre conținutul lui, cel puțin la Paris; v. *Documents diplomatiques français*, 1-ère série, tom VI, Paris, 1934, p. 521 și urm. (Moüy c. Flourens, Roma, 24 aprilie 1887). În 3 februarie 1888, tratatul germano-austro-ungar, din 7 octombrie 1879, a fost

servicii diplomatice la acestea, seturi de documente cuprinse de „cărți colorate”¹³ la ocazii de „crize”, de „chestiuni” internaționale nu au putut atinge suficiența de texte primare pentru fundamentarea acelei istorii. Nu a putut-o atinge nici publicarea până spre 1914 a memoriilor și corespondențelor personale ale „principalilor artizani ai Triplei”¹⁴. Din memorialistica bismarckiană au putut fi deduse prioritare rațiunile strânse ale Dublei Alianțe, de la 1879, nu și ale Triplei¹⁵. Demersurile monografice asupra vieții și operei unuia sau ale altuia dintre „semnatarii personal nominalizați ai alianțelor”¹⁶ au inclus mai ales raționamente subiective ale „semnatarilor studiați” și prea puține acte ce să atesteze valabilitatea a ceea ce „s-a semnat”, din perspectiva „afacerilor statale”. Unei atare constatări cu greu i-ar fi de aflat „pasaje”, aspecte ori detalii infirmative în textele germane publicate „înainte de 1914”, privind Tripla Alianță și „artizanii ei”¹⁷. Textele italiene, de la

făcut public, după ce, pe 13 noiembrie 1887, textul lui fusese special prezentat lordului Salisbury, din intenția bismarckiană „de a convinge” Marea Britanie „să se conformeze bunelor rațiuni ale Ligii Păcii”; v. William L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890* (Second Edition), New York, 1950, p. 437; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, New York, 1984, p. 323. Nu am întâlnit confirmată documentar sau de lucrări de ținută celor sus-menționate publicarea în februarie 1888 și a tratatului Triplei Alianțe, cum eronat, de crezut, s-a apreciat, v. Gheorghe Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, București, 1979, p. 167.

13. Inițiată de britanici, cu *Blue Books*, încă de pe timpul războaielor napoleoniene, publicarea de „cărți colorate” a fost urmată de Franța, din 1861 (*Livres Jaunes*), Austro-Ungaria, din 1868 (*Rothbüches*), Germania (*Weissbüches*), Rusia (*Oranževye Knighi*) și Italia (*Liberi Verdi*), de prin 1871, precum și de „alte state”; v. Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale*, pp. 310-318.
14. Otto von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*, 2 vol., München, f.a.; o nouă ediție, în 3 vol., Stuttgart, 1921 (publicarea celui de-al treilea volum întârziind din cauză că privea partea delicată a relațiilor cancelarului cu împăratul Wilhelm al II-lea); v. și în franceză, *Pensées et souvenirs par le prince de Bismarck*, E. Jaeglé (ed.), 2 vol., Paris, 1899; *Les mémoires de Bismarck*, recueillies par Maurice Busch, 2 vol., Paris, 1899; Chlodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten*, 2 vol., Stuttgart, 1907; Francesco Crispi, *Memoirs*, 3 vol., T. Palamenghi-Cristi (ed.), Londra, 1912 (v. și în italiană: *Politica estere. Memorie a documenti*, Milano, 1912; *Questione internazionale. Diario e documenti*, Milano, 1913; *La prima guerra d’Africa. Documenti e memorie*, Milano, 1914).
15. Sub titlul capitolului XXIX (*La Triple Alliance*), din *Pensées et souvenirs par le prince Bismarck*, vol. II, pp. 271-320, cancelarul german a expus rațiunile Dublei Alianțe de la 1879, fără a face vreo referire asupra tratatului Triplei Alianțe; la fel și în capitolele VII (*M. de Bismarck et la Russie. – L’alliance austro-allemande*) și VIII (*Les luttes politiques du chancelier*), din *Les Mémoires de Bismarck*, vol. II, pp. 127-153, 155-170, iar capitolul XI (*Les papiers du chancelier*), *ibidem*, pp. 219-297, include documente interesante privind tot Dubla Alianță, pp. 244-283, dar niciunul, între cele de pe timpul anilor 1882-1888, p. 283-297, care măcar să menționeze Tripla Alianță.
16. Studii monografice de remarcabilă anvergură au fost consacrate, până spre 1914, tot „artizanilor” Dublei Alianțe, lui Bismarck, mai ales; Otto von Bismarck, *Die politischen Reden. Historischkritische Gesamtausgabe*, besorgt von Horst Kohl, 14 vol., Stuttgart, 1892-1895; H. Blum, *Fürst Bismarck und seine Zeit*, 6 vol., München, 1894-1895; Eduard Wertheimer, *Graf Julius Andrassy*, 3 vol., Stuttgart, 1913.
17. V., îndeosebi pentru cronologie și „trimiteri” la dezbateri parlamentare ori comentarii de presă, Th. Schiemann, *Deutschland und die grosse Politik*, 14 vol., 1901-1914 (pe baza articolelor

cele jurnalistice și memorialistice¹⁸ la cele istoriografice¹⁹ au vizat îndeosebi justificarea implicării regatului peninsular de „alianța central-europeană” și cam puțin devenirea acesteia ca „sistem politic și militar”.

În paginile ziarelor, în discursurile publice intens circulate sub formă de broșuri din statele Triplicei, invocarea datelor și actelor acesteia s-a inflammat la ocazia declanșării și pe timpul războiului ce avea să ajungă mondial. În „istorii germane la cald”²⁰, accentul s-a fixat pe cauza Puterilor Centrale ce-și atașaseră, pentru flancul sudic al „mării lor acțiuni”, Turcia și Bulgaria. Dintr-o cu totul altă perspectivă, „istorii” marcate de *parti-pris* antantist, nu întotdeauna la marginea respectului exigențelor studiului de specialitate, au contrapus, pe coordonate încercate publicistic încă înainte de 1900²¹, „argumentelor forței alianței centrilor”, elemente ale implacabilei ei erodări²². Era ceea ce a relevat și sinteza de *istorie diplomatică* produsă de A. Dabidour în perspectiva Conferinței de la Paris – Versailles²³. Sub impresia prefigurării și, de la un anumit moment, a certitudinii victoriei Alianților, s-a intensificat amendarea „exceselor de naționalism germanic”, căruia anevoie i se mai putea recunoaște „vocația de remodelare a Europei națiunilor”²⁴. Responsabilitatea pentru „marele eșec germanic” apărea pusă precumpănitor în seama Austro-Ungariei. Când, în 1914, contrar stării ei de „punct slab al germanismului”, Dubla Monarhie a supus „un mic stat slav”, Serbia, *ultimatumului*

din „Preussische Zeitung”); Arthur Singer, *Geschichte des Dreibundes*, Leipzig, 1914; v. și Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Osterreich-Ungarns seit 1866*, 2 vol., Stuttgart, 1913.

18. Francesco Crispi, *Memoirs, passim*; v. pentru evaluarea memorialisticii din Italia și din alte state, Mario Toscano, *History of Treaties and International Politics*, I, Baltimore, 1966, p. 343-453.
19. Luigi Chiala, *Pagine di Storia Contemporanea*, vol. III: *La Triplice et la Duplice Alleanza, 1881-1897*, Torino, 1898.
20. Arthur Singer, *op. cit.*; Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Osterreich-Ungarns*, Leipzig, 1914; J. Haller, *Bismarck und Deutschland*, Tübingen, 1915; H. Oncken, *Bismarck und Zukunft Mitteleuropas*, Heidelberg, 1915 (discurs la centenarul nașterii lui Bismarck); Wilhelm Franknoi, *Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes*, Budapesta, 1917; Fr. Karl Endres, *Der Krieg gegen Rumänien*, München, 1917 etc.
21. Charles Dilke, *The Present Position of European Politics*, Londra, 1887; Anatole Leroy-Beaulieu, *La France, la Russie et l'Europe*, Paris, 1888; Jules Hansen, *L'alliance franco-russe*, Paris, 1897; Ernest Daudet, *Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe, 1873-1893*, Paris, 1898.
22. Franz Despagnet, *La diplomatie de la Troisième République et le droit de gens*, Paris, 1904; Albert Billot, *La France et l'Italie. Histoire des années troublées, 1881-1899*, 2 vol., Paris, 1905; Pierre Albin, *La paix armée. L'Allemagne et la France en Europe, 1885-1894*, Paris, 1913; René Pinon, *France et l'Allemagne, 1870-1913*, Paris, 1913; E.N. Trubetskoi, *Otechestvennaya voina i yeya dukhovnyi smysl'*, Moscova, 1915; Giacomo Curàtulo, *Francia e Italia, 1849-1914*, Torino, 1915; Tommaso Tittoni, *Il giudizio della storia su le responsabilità della guerra*, Milano, 1916; K. Fr. Novak, *Der Weg zur Katastrophe*, Berlin, 1919 etc.
23. A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours*, première partie, *La paix armée (1878-1914)*, Paris, 1914, pp. 1-52, 121-146, 174-194, 238-258, 279-296.
24. Paul Verrier, *La folie allemande*, Paris, 1915; N.P. Comnène, *Notes sur la guerre roumaine (1916-1917)*, Paris, 1918; anticipativ, R.W. Seton-Watson, *Racial problems in Hungary*, Londra, 1908.

suscitant de război, Tripla Alianță, axată originar de spirit defensiv, s-a văzut confruntată cu „detașările” Italiei și României²⁵. Momentul 1914, cu „învățămintele” lui, avea să și servească aproape de singur reper, pe timpul deliberărilor păcii de la Paris – Versailles, pentru reflecții asupra Triplei Alianțe. Istoria acesteia avea încă de așteptat așezarea pe solide baze documentare a edificiului ei interpretativ.

Atât editarea surselor documentare, cât și reperatele discursului istoriografic privind originile Primului Război Mondial au fost, din motive de înțeles, foarte intens provocate pe timpul „organizării păcii” sub auspiciile Ligii Națiunilor și prin normarea „securității colective a statelor”. Pe acel timp, problema originilor conflagrației generalizate s-a intersectat sever cu cea a responsabilităților pentru declanșarea ei. Din chiar simpla lectură a notelor interpretului Paul Mantoux asupra deliberărilor Consiliului celor Patru Mari²⁶, desfășurate aproape zilnic între 24 martie și 28 iunie 1919, cele mai multe la reședința rezervată președintelui american Wilson, *Place des Etats Unis*, vreo douăsprezece „la Lloyd George”, *Rue Nitot*, arareori „la cabinetul lui Clemenceau”, *Rue Saint-Dominique*, sau la cel al ministrului francez de externe, *Quai d'Orsay*²⁷, ar fi de constatat suficiente probe, expresii, cuvinte despre intersectarea respectivelor probleme, despre gradul înalt de absorbție a celei întâi menționate de cea de-a doua. Principial, Consiliul celor Patru s-ar fi putut înregistra ca unul de Cinci Mari, locul Japoniei la deliberări fiind rezervat, pentru ca reprezentantul ei, baronul Makino, să fie „de față” la orice atingere deliberativă a „chestiunilor de interes nipon”²⁸. Locurile de frecventă participare la deliberări le-au deținut, în numele Statelor Unite, Franței, Marii Britanii și Italiei, președintele Wilson și premierii Clemenceau, Lloyd George și Orlando, cu invitarea sau acceptarea „spre consultări” a reprezentanților „altor state”, a unor comandanți militari și a diverșilor „specialiști”. Celor Patru le-a revenit considerarea „ches-

25. G. Diamandy, *România și conflictul european*, București, 1914; Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, București, 1915; Pietro Silva, *Come si formò la Triplica*, Milano, 1915; A.I. Sullioti, *La Triplica Alleanza, 1882-1915*, Milano, 1915; N. Iorga, *Le „Livre Rouge” autrichien*, Iași, 1917 etc.

26. *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919)*, Notes de l'Officier Interprète Paul Mantoux, I. *Jusqu'à la remise à la délégation allemande des conditions de paix*, II. *Depuis la remise à la délégation allemande des conditions de paix jusqu'à la signature du traité de Versailles*, Paris, 1955. Procesele-verbale ale Consiliului celor Patru, supuse semnăturilor deliberanților, au fost întocmite de secretarul forului deliberativ, Maurice Hankey („*the Hanney's Papers*”), incluse de publicații documentare privind Conferința de la Paris – Versailles; v. S. Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and the Peace Settlement*, New York, 1922; *Papers relating to the Foreign Relations of the United States: The Peace Conference*, vol. V și VI, Washington, 1944-1946; din perspectivă italiană, Aldrovandi Marescotti, *Guerra Diplomatica. Ricordi e Frammenti di Diario (1914-1919)*, Milano, 1936; trimiteri sau comentarii saupra acelor probe-verbale, în diverse contribuții istoriografice privind „pacea de la 1919”, dintre care, încă de primă referință, Harold W.V. Temperley, ed., *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., Londra, 1920-1924.

27. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, I, p. 5 (*Préface*).

28. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 115 (doc. XV, 2 aprilie 1919).

tiunilor mai dificile”, de la cea a reparațiilor de război („*la plus difficile de tous*”)²⁹ și cea a „protecției Franței contra agresiunii” la cea a frontierei adriatice a Italiei³⁰, precum și a „altor chestiuni”, implicate de procesul deliberării. Și tot lor, firește, le-a revenit, la diapazonul dat de președintele Woodrow Wilson, să dea o primă interpretare înaltei meniri a acelui proces, anume, „să modifice frontiere și să schimbe suveranități naționale /.../, să evite a se da inamicilor (*recte* învinșilor de război) impresia de injustiție”; să stingă „temerile” că „pe viitor” conflictele armate aveau să fie mai curând „create de nemulțumirea populațiilor” decât „provocate de comploturi secrete ale guvernelor”; să prevină riscul eșuării păcii „în cursa ei veritabilă cu anarhia”³¹.

Dezideratul „păcii întemeiate pe justiție” ar fi presupus, în opinia premierului britanic, Lloyd George³², ca „părții învinse, Germaniei, să i se admită calitatea de deliberantă, după modelul urmat, tot de puteri aliate și învingătoare, la negocierile cu Franța, din 1814-1815, ce au străbătut, mai ales pe timpul Congresului de la Viena, procesul fundamentării „păcii și ordinii europene”. De altfel, nu doar la amintitul mare for diplomatic european, ci și la cel de la Paris, din 1856, ori la cel de la Berlin, din 1878, negocierile păcii s-au purtat, de fiecare dată, și cu „partea învinsă”. La Congresul de la Paris, diplomația rusă s-a implicat serios în mersul deliberărilor finalizate prin tratatul din 30 martie 1856, iar la Congresul de la Berlin s-a ținut seama și de „cuvântul” Porții Otomane asupra diverselor clauze ale tratatului subscris de toate marile puteri pe 13 iulie 1878. De la 1814 până spre 1878, diplomația europeană operase sub auspiciile concertului marilor puteri. După ultimul an menționat, sub incidențele așa-numitei „diplomații secrete” și ale „constelării puterilor în funcție de cea dominantă”, Germania, desigur, nu s-au prea mai făcut auzite ori simțite acte ale „concertului marii politici”, înțelese și ca ale „diplomației de conferință”³³. Despre o resuscitare a concertului „de stil 1815” la Conferința de la Paris – Versailles, în 1919, nu a mai fost cum să încapă vorbă. Replicând premierului britanic, cel francez, Clemenceau, a ținut să facă distincție între Franța, învinsă la 1814-1815, și Germania, culpabilă de impunerea „frontierei strategice”, la 1871, asupra Alsaciei și Lorenei, ca și de veleități de dominație cel puțin continentală, cu apetit beligerant, însușit de „un popor servil nevoii de forță” („*Les allemands sont un peuple servil qui a besoin de la force pour soutenir un argument*”)³⁴. Germaniei, principalei puteri învinse în războiul din anii 1914-1918, i s-a rezervat „o pace foarte dură” („*De toute manière, nous*

29. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 13 (doc. I, 24 martie 1919).

30. *Les délibérations du Conseil des Quatre*.

31. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 41 (doc. VI, 27 martie 1919).

32. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 40.

33. Pentru comentarii, cu referințe istoriografice, Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, 2006, pp. 753-784.

34. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, I, p. 41 (doc. VI, 27 martie 1919).

allons imposer à l'Allemagne une paix très dure...)³⁵, operabilă, la caz de rezistență a „învinșilor”, chiar și prin recursul la „intervenția armată”³⁶. În tratamentul aplicat Germaniei la 1919 a reverberat cu intensitate setea „de revanșă” a Franței, pentru pacea impusă ei, la 1871, de „inamicul ereditar”. Francezii mai păstrau în amintire și „lecția severă”, ce a fost servită „țării lor”, la 1815, de o „mare alianță”, în consecința „revenirii lui Napoleon din Elba”) și a dezastrului de la Waterloo, „lecție” pe care o vedeau de suportat și de „principalii lor învinși”, la 1919. Intransigența Franței, cu argumentul celor mai mari forțe militare disponibile, acompaniată uneori cam disimulativ, manevrier, de partenerii ei deliberanți, și-a pus amprenta asupra clauzelor păcii de la Paris – Versailles, fără a și concura însă la certe garanții ale dăinuirii lor.

Îndepărtarea „învinșilor” de la deliberarea păcii a făcut să țină de întreaga latitudine a Alianților problema responsabilităților de război. Și-a primit astfel confirmarea anticul adagiu *Vae victis!*, de care s-au pătruns mai toate ocaziile de încheieri pacifice, după sângeroase războaie. Urgența acelei probleme, la deliberările de la Paris – Versailles, a devansat-o, un timp, pe cea a reparațiilor de război. Problema „barierei” sau a „cordonului sanitar contra bolșevismului”, cu rol important revenind Poloniei și României („*Il faut renforcer la citadelle roumaine*”)³⁷, s-a conectat, la fel ca și cea a „frontierei renane”, problemei responsabilităților „grave”, a cărei ținere doar de latitudinea Alianților nu a fost tulburată de o încercare a Ungariei „roșii” de a ieși „din rândurile învinșilor”, încercare prompt amendată de Woodrow Wilson, chiar acuzată, de acesta, de a fi presupus o flagrantă încălcare a „dreptului naționalităților” („*La responsabilité du gouvernement hongrois dans les origines de la guerre est terrible. Il suffit de rappeler le rôle d'un homme comme Tisza. La politique hongroise a conduit celle de la Monarchie et les hongrois ont combattu pour la soutenir. C'est un ennemi qui nous offre de négocier, et de négocier sur les intérêts des nationalités que nous avons promis de libérer*”)³⁸. De responsabilități nu au avut cum „să scape” nici Austria, nici Turcia și nici Bulgaria. Ele au căzut însă covârșitor în seama Germaniei. Nu s-a convenit asupra „trimiterii în judecată a celor responsabili de declararea războiului, în 1914”. A răsunat în van opinia premierului britanic, după care responsabilizarea pentru un asemenea act, echivalabil „cele mai mari crime”, putea reduce „pe viitor” pericolul războiului. Au fost admise responsabilități „pentru violarea tratatelor ce a cauzat moartea a milioane de oameni /.../, pentru actele contra indivizilor, pentru atrocitățile de tot felul”, între care și „distrugerea de submarine a vaselor maritime”³⁹. S-a propus „instituirea

35. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 47 (doc. cit.).

36. *Les délibérations du Conseil des Quatre*.

37. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 53 și urm. (doc. VII, 27 martie 1919; cuvinte atribuite mareșalului Ferdinand Foch).

38. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 99 (doc. XII, 31 martie 1919).

39. *Les délibérations du Conseil des Quatre*, p. 120 și urm. (doc. XVI, 2 aprilie 1919).

unei curți de justiție, unde să fie reprezentate toate națiunile beligerante, mari sau mici, și care să pronunțe condamnările”. Din raționamentul de a fi evitat un precedent periculos, pentru procesul juridic, s-a făcut, la insistențele președintelui american, distincție între „crimele pretabile tribunalului internațional” și „crimele de pedepsit în interiorul fiecărei națiuni”.

Violarea tratatelor a fost considerată, după o argumentație subtil întreprinsă de Lloyd George, ca „o crimă contra dreptului ginților”, suscitată direct de competențele Ligii Națiunilor⁴⁰. De o atare crimă s-a făcut responsabilă Germania, în persoana ex-kaiserului Wilhelm al II-lea, care ar fi dispus „încălcarea neutralității Belgiei”, implicit a unui tratat din 1839, relativ la așa ceva, subscris, atunci, și de Prusia, cu titlu de angajament preluat de Reich-ul al Doilea. Responsabilitatea fostului împărat german nu și-a aflat „salvarea” ori diminuarea sub incidența principiului valabil „la britanici” și, cu note specifice, „la japonezi”, după care „capul încoronat este absolvit/exclus de la orice incriminare”. Lui Wilhelm al II-lea, în măcar speța „încălcării neutralității Belgiei”, i s-a imputat un act de „putere executivă directă”. Spre a se confirma „gravitatea crimelor”, inclusiv a celor de care era făcut responsabil fostul kaiser, a fost solicitată imperios, la Consiliul celor Patru, publicarea de germani „a tuturor documentelor” de natură a servi „lămuriri tribunalului internațional”⁴¹. Ultimatumului adresat de Austro-Ungaria Serbiei, după atentatul de la Sarajevo, și declarației de război din 29 iulie 1914 nu le-au prea fost identificate, la întrunirile Celor Patru Mari, însemne de violare a tratatelor⁴², rămânând ca „negocieri speciale” să le confirme marca agresiunii. Asupra persoanei lui Wilhelm al II-lea a fost pusă o responsabilitate pentru care, „la curtea lui imperială”, el n-a făcut, se știa, decât să supergireze insistențele „belicoase” ale unor miniștri, comandanți militari și diplomați, greu de a mai fi atinși de avertismentul „suveranului lor” că puteau fi sortite unor riscuri serioase „deciziile de la 1914” („*Vous regretterez ce que nous faisons*”)⁴³. Dintr-un sentiment de înaltă loialitate, cancelarul german de la ocazia acelor „decizii”, Bethmann-Hollweg, a supus pronunțării reprezentanților „principalelor puteri aliate” cererea „de a fi trimis el în judecată și nu împăratul său”. Unei atare cereri nu i s-a dat însă curs favorabil⁴⁴.

Dintre problemele ridicate de Consiliul celor Patru și ținătoare de capul de afiș al negocierilor păcii, cea a responsabilităților războiului de-abia încheiat, atunci, a privit, într-un plan imediat, actele declanșării lui. Într-un mai îndepărtat plan, aceeași problemă suscita relevarea originilor „marelui flagel” ce numai emoțional opri speculativ a putut fi pus sub semnul „fatalității”. Solicitarea expresă de „principalele puteri învingătoare” ca germanii să-și publice documentele facerii

40. *Les délibérations du Conseil des Quatre.*

41. *Les délibérations du Conseil des Quatre.*, p. 121 și urm.

42. *Les délibérations du Conseil des Quatre.*, p. 123.

43. *Les délibérations du Conseil des Quatre.*, p. 121.

44. *Les délibérations du Conseil des Quatre.*, II, p. 562 și urm. (doc. CXLVIII, 28 iunie 1919).

politicii lor prebelice și ale încrengăturilor acesteia a fost deplin grăitoare în sensul necesității unei cât mai extinse, *ab origine rerum*, lămuriri a „titlurilor de responsabilizare” rezervate cu prevalență „învișilor”. Iar ceea ce s-a solicitat germanilor a provocat, prin reacție, obligații pentru mai toate entitățile statale beligerante pe timpul întreg sau fragmentar al anilor 1914-1918 de a-și publica sursele documentare relative la originile și, implicit, responsabilitățile „marii și sângeroasei confruntări”. Acută, la 1918-1919 și încă pentru câțiva ani, a fost, se înțelege de ce, identificarea, chiar personalizarea „responsabilităților grave”, cu titlu adeseori înăsprit, de „vinovății”⁴⁵. Unui „chestionar de stringentă urgență”, s-au văzut „chemați” ori nevoiți să răspundă principalii decidenți politici și militari de la ocazia declanșării „războiului european”, în iulie-august 1914. Sub intensă presiune de a răspunde, s-au văzut „cei ce au decis la Berlin și Viena”. Au putut fi de ceva efect edițiile de memorii, scrisori sau comentarii ale kaiserului Wilhelm al II-lea⁴⁶, ale cancelarului Bethmann-Hollweg⁴⁷, ale ministrului secretar de externe Jagow⁴⁸ și ale celor mai înalți comandanți militari germani⁴⁹. Dinspre textele documentare ori narrative ale lui Franz Joseph, decedat înainte de a se fi terminat războiul, nu a prea fost de parvenit răspunsuri la „chestionarul responsabilităților”⁵⁰. Contele Berchtold și le-a amânat pe ale sale până spre 1929, când avea să le pronunțe în cam puține cuvinte⁵¹. Acuzarea de publiciști a răspunsurilor ministrului austro-ungar de externe a fost cumva atenuată de Alexander (Șandor) Hoyos⁵², a memo-

45. N.P. Comnène, *Notes sur la guerre roumaine*, Karl Kautsky, *Wie der Weltkrieg entstand?*, Berlin, 1919; Fr. Novak, *Der Weg zur Katastrophe*; Milos Boghitschewitsch, *The Causes of the War*, Amsterdam-Rotterdam, 1919, Londra, 1920 (și în franceză, idem, *Les causes de la guerre*, Paris, 1925); H. Loreburn, lord, *How the War Came*, Londra, 1919; M. Pokrowski, *Drei Konferenzen zur Vorgeschichte des Krieges*, f.l., 1920; B. von Siebert, *Entente Diplomacy and the World War*, Londra, 1921; Emile Bourgeois, *Les origines et les responsabilités de la guerre*, Paris, 1922 etc.
46. Kaiser Wilhelm II, *Briefe an den Zarem 1894-1914*, hrsg. von Walter Goetz, Berlin, 1920 (și în franceză: *Correspondance entre Guillaume II et Nicolas II, 1894-1914*, Paris, 1924); idem, *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918*, Leipzig-Berlin, 1922.
47. Theobald Bethmann-Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege*, 2 vol., Berlin, 1919-1922.
48. Gottlieb von Jagow, *Ursachen und Ausbruch des Weltkriegs*, Berlin, 1919; Gottlieb von Jagow, *England und der Kriegsausbruch. Eine Auseinandersetzung mit Lord Grey*, Berlin, 1925.
49. Helmut von Moltke, *Erinnerungen. Briefe. Dokumente 1877-1916*, Stuttgart, 1922; Alfred von Waldersee, *Denkwürdigkeiten*, 3 vol., Stuttgart, 1922-1923; v. și Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen*, Berlin, 1919; Erick von Falkenheim, *Die oberste Heeresleitung in ihren wichtigsten Entschlissungen, 1914-1916*, Berlin, 1920 etc.
50. Otto Ernst, *Franz Joseph in Seinen Briefen*, Viena, 1924; Albert Margutti, *Kaiser Franz Joseph. Persönlichen Erinnerungen*, Viena, 1924.
51. Leopold Berchtold, *Habe ich den Weltkrieg gewollt*, Berlin, 1929 (in *Berliner Monatshefte. Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Weltkrieges*, iunie 1929).
52. Alexander Hoyos, *Der deutsch-englische Gegensatz und seine Einfluss auf die Balkanpolitik Osterreich-Ungarns*, Berlin, 1922; dintre alți oficiali de la Ballplatz, în 1914, v. Stephen Burian von Rajecz, *Drei Jahre. Aus des Zeit meiner Amtsführung in Kriege*, Berlin, 1923; Alexander Musulin, *Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten*, München, 1924 (Musulin a elaborat *ultimatumul* adresat de Austro-Ungaria Serbiei, incluzând,

riilor înaltului comandant militar Conrad von Hötzendorf⁵³ și a scrisorilor lui Istvan Tisza⁵⁴. Din perspective speciale, memoriile și corespondențele reprezentanților diplomați ai Puterilor Centrale la Paris⁵⁵, Londra⁵⁶, Petersburg⁵⁷ și Roma⁵⁸ au completat, nu tocmai suplinit, cu detalii și impresii, răspunsurile imediate ale superiorilor lor la acuzele de „gravă responsabilitate pentru războiul de la 1914”. După cât și cum au fost date, acele răspunsuri au fost străbătute de firesc spirit justificativ. Așa cum au fost și cele încercate, sub ceva mai redusă presiune publică, de înalți exponenți ai politicilor „principalelor puteri învingătoare”⁵⁹. Acel spirit

la solicitarea lui Berchtold, punctul 6 în dispozitivul actului, punct relativ la „pretenția” ca funcționari ai Dublei Monarhii să colaboreze cu cei ai Regatului Serbiei spre a fi „prinși”, pe teritoriul sârb, „vinovați” de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand. Introducerea punctului 6 s-a făcut cu premeditare, din calculul că nu putea fi acceptat de guvernul sârb; v. Mario Toscano, *History of Treaties and International Politics.*, p. 422.

53. Franz Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 5 vol., Viena, 1922-1925 (vol. 5, 1906-1914).
54. *Grof Tisza Istvan összes Munkai*, Budapesta, 1923... (în germană, Istvan Tisza, *Briefe*, 5 vol., Berlin, 1928, și în franceză, Etienne Tisza, *Lettres de guerre*, 5 vol., 1931... (de referință specială, aici, fiind vol. V).
55. Wilhelm Freiherr von Schoen, *Erlebtes. Beiträge zur politischen Geschichte der neusten Zeit*, Stuttgart, 1921 (Schoen a fost ambasador la Paris, în anii 1910-1914).
56. Karl Max von Lichnowski, *Meine Londoner Mission, 1912-1914*, Zürich, 1918; idem, *Auf dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte. Erinnerungen und sonstige Schriften*, 2 vol., Dresda, 1927 (Lichnowski a crezut până la finele misiunii sale la Londra în posibilitatea înțelegerii germano-britanice, cu implicita șansă de a fi fost evitat „dezastrul” Reichului de la 1918); v. și Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Berlin, 1919 (și în engleză, idem, *In the World War*, Londra, New York, 1919).
57. Friedrich von Pourtalès, *Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden*, Charlottenburg, 1919; ediția a doua a însemnărilor ambasadorului german, cu adaosul de titlu: *Meine Verhandlungen in Saint Petersburg Ende Juli 1914. Tagesaufzeichnungen und Dokumente*, Berlin, 1927; Julius Szilassy, *Der Untergang der Donaumonarchie. Diplomatische Erinnerungen*, Berlin, 1921.
58. *Erinnerungen und Gedanken des Botschaften Anton Graf Monts*, hrsg. von K.F. Nowak und Friedrich Thimme, Berlin, 1923; Bernhard von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, 4 vol., Berlin, 1930-1931 (cu deosebire, vol. III, pentru misiunea la Roma, din decembrie 1914 până în mai 1915); v. și în franceză, *Mémoires du chancelier prince de Bülow*, 4 vol., Paris, 1930-1931.
59. Dintre șefi de state sau de guverne, v. *Dnevnik Imperatora Nikolai II*, Berlin, 1923; Herbert Henry Asquith, Lord Oxford and Asquith, *The Genesis of the War*, 2 vol., Londra, 1926; Raymond Poincaré, *Au service de la France*, 10 vol., 1926-1933, cu deosebire vol. IV (*L'Union sacrée*, 1914) și V (*L'invasion*, 1914); v. și idem, *Les origines de la guerre. Conférences prononcées à la «Société Conférences»*, Paris, 1921; dintre miniștri de externe, alți miniștri sau ambasadori, v., cu deosebire, Viscount Richard Burton Haldane, *Before the War*, Londra, 1920; Alexandre Iswolski, *Recollections of a Foreign Minister*, New York, 1921 (în franceză *Mémoires*, Paris, 1923); George Buchanan, *My Mission to Russia and other Diplomatic Memories*, 2 vol., Londra, 1923; Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, 4 vol., Londra, 1923-1927; Viscount Edward Grey of Fallodon, *Twenty Five Years 1892-1925*, Londra, 1925; Serge Sazonov, *Les années fatales. Souvenirs. 1910-1916*, Paris, 1927 (în engleză, idem, *The Fateful Years 1910-1916*, New York, 1928); Antonio Salandra, *La neutralità italiana, 1914*, Milano, 1928; Michel de Taube, *La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904-1917)*, Paris, 1928 (și în germană: idem, *Der grossen Katastrophe entgegen. Die russische Politik der Vorkriegszeit und das Ende des Zarenreiches (1904-1917)*. *Erinnerungen*, Berlin, 1929).

a fost tăiat ori etufat, în Germania și „noua Austrie”, de vehemența acuzelor publice aduse „întâilor vinovați de marele dezastru”. Cu înverșunarea nutrită de republicanismu-i „de stânga”, un Karl Kautsky a căutat, la Berlin, să orienteze cele mai severe acuze spre persoana lui Wilhelm al II-lea⁶⁰. Nu au fost scutiți de orientarea acuzelor de felul arătat, la Viena, nici „cei de la curtea de Habsburg”⁶¹. A ajuns mult înfierbântată problema responsabilităților ori a „vinovățiilor pentru războiul din 1914”, încât anevoie și-au putut afla, în decursul anilor 1918-1923, ocazii „de tribună” ori de spațiu editorial, cuvintele lămuritoare asupra originilor Marelui Război, a sistemelor de alianțe, precum Triplicea⁶².

Nu însă din texte de gen *personalia*, ci din acte oficiale era de așteptat să răzbată lămurirea raporturilor politico-diplomatice, a ambițiilor de putere, cu suport economic-financiar și „ascuțșuri” militare, ale statelor, altfel spus, lămurirea originilor și responsabilităților Marelui Război. Solicitări publice au făcut să fie întâi „verificate” seturile de documente sub forma „cărților colorate”, prin care „anumite mari puteri” și-au justificat, fiecare în parte, la 1914, gesturile ce au marcat „declanșarea flagelului european, devenibil mondial”. Cumva stresați ori incomodați s-au văzut înalți oficiali, istorici și juriști francezi de imperativul „lămuririi” subterfugiilor documentare ale Cărților Galbene⁶³, de camuflare a unor „aspecte delicate” ale vizitei președintelui Poincaré și a premierului Viviani la Peterburg, în zilele de 20-22 iulie, cu doar câteva înaintea celei de 29 a aceleiași luni, când Austro-Ungaria avea să declare război Serbiei. Între „aspectele delicate” ale acelei vizite ar fi fost și cel al considerării inevitabilității reacției militare a Franței pentru eventualitatea uneia de aceeași natură din partea Germaniei „la mobilizarea generală rusă”. Sub invocarea înregistrată documentar a necesității „gesturilor preventive, străbătute de rațiuni zise defensive”, Germania avea să supună unui ultimatum din 31 iulie mobilizarea ordonată pe 29 ale aceleiași luni de țarul Nicolae al II-lea și „justificată”, la Petersburg, de decizia asemănătoare, cu aceeași dată, a împăratului și cabinetului Austro-Ungariei, și să declare război atât Rusiei cât și Franței, în zilele de 1 și, respectiv, 3 august, ceea ce a atras imediat, peste numai o zi, angrenarea beligerantă „antantistă” a Marii Britanii. Prin simpla raportare la „cronica evenimentială”, au fost motive de prioritară responsa-

60. Karl Kautsky, *The Guilt of Wilhelm Hohenzollern*, Londra, 1920.

61. Roderic Goos, *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges*, Viena, 1919; Heinrich Kanner, *Kaiserliche Katastrophen-politik*, Viena, 1922; idem, *Der Schlüssel zur Kriegsschuldfrage*, München, 1926.

62. Archibald C. Coolidge, *Origins of the Triple Alliance*, New York, 1919; un titlu de lucrare rar întâlnit la 1918-1923, o temă fără mare audiență în acei ani.

63. *Documents diplomatiques 1914. La guerre européenne. Pièces relatives aux négociations qui ont précédé les déclarations de guerre de l'Allemagne à la Russie (1 août 1914) et à la France (3 août 1914). Déclaration du 4 septembre 1914* (Ministère des Affaires Etrangères – Livre Jaune français), Paris, 1914; *L'alliance franco-russe. Origine de l'alliance, 1890-1893. Convention militaire, 1892-1899, et convention navale, 1912*, Paris, 1918.

bilizare a Germaniei pentru declanșarea războiului. Chiar incriminării lui Wilhelm al II-lea și a „cabinetului său” i s-a căutat cam politicianist, la Berlin, „atestarea”, orientată cu deosebire de „colecția Kautsky”, sub provocativul titlu *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*⁶⁴. Devoalarea „pornirilor belicoase ale tandemului Berchtold-Conrad” a fost încercată, la Viena, în 1919, prin editarea „de urgență” a colecției *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Kriegs*⁶⁵, implicantă și de amendarea *Cărții Roșii* de la 1914. „Aranjări interesate de documente” au fost căutate și în privința *Cărților Albastre* britanice⁶⁶ și în cea a *Cărții Gri* belgiene⁶⁷. „Falsuri” aveau să fie probate în cazul *Cărților Portocalii* ruse⁶⁸. „Aranjări” cu miză străveziiu polemică de documente relative la „momentul 1914” au continuat și după 1918, în publicații precum *Un livre noir*⁶⁹ și *Krasnyi Arkhiv*⁷⁰, de proveniență rusă, sau *Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Welturiges*, sub titlul mai circulat de *Berliner Monatshefte*, la germani⁷¹. Asemenea publicații au întreținut patosul „chestionării și răspunsurilor” asupra responsabilităților sau învinuirilor pentru declanșarea Marelui Război și prea puțin asupra originilor ori cauzelor profunde ale acestuia.

O ridicare decisivă de standard pentru studiul originilor sau cauzelor Războiului Mondial a fost determinată de publicarea „marilor colecții de documente” atestante ale alianțelor sau ale rivalităților puterilor europene ajunse beligerante în iulie-august 1914. Publicațiile documentare din arhivele Externelor acelor puteri au

64. *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, hrsg. von Karl Kautsky, 4 vol., Charlottenburg, 1919-1920 (și în engleză: *The Outbreak of the World War: German Documents Collected by Karl Kautsky*, eds. Max Montgelas and Walther Schüking, New York, 1924).
65. *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 – Ergänzungen und Nachträge zum österreichisch-ungarischen Rotbuch*, 3 vol., Viena, 1919 (și în engleză: *The Austrian Red Book. Official titles pertaining to Pre-War History*, 3 parts, Londra, 1920).
66. *Correspondence respecting the European Crisis, 5 August 1914*, Londra, 1914; *Despatch from His Majesty's Ambassador at Berlin [8 August 1914] respecting the rupture of Diplomatic Relations with the German Government*, Londra, 1914; *Despatch from His Majesty's Ambassador at Vienna [1 September 1914] respecting the rupture of Diplomatic Relations with the Austro-Hungarian Government*, Londra, 1914; *Collected Diplomatic Documents relating to the Outbreak of the European War*, Londra, 1914; v. și *Diplomatic Documents relating to the Outbreak of the European War*, ed. by James Brown Scott, 2 vol., New York, 1916.
67. *Correspondance diplomatique relative à la guerre de 1914 (24 juillet – 29 août 1914)*, Royaume de Belgique : Ministère des Affaires Etrangères – Livre Gris belge, 1914.
68. G. von Romberg, *Die Fälschungen des russischen Orangebüchens*, Berlin – Leipzig, 1922.
69. *Un livre noir. Diplomatie d'avant-guerre d'après les documents des archives russes* (Préface, R. Marchand), 3 vol., în șase tomuri, Paris, 1922-1932 (utilizate mai ales primele două volume pentru studiul „originilor războiului din 1914”; publicația relua, în mare parte, *Materialy po istorii franko-russkih otnosheniya. 1910-1914*, editate la Moscova, în 1922).
70. Cu deosebire, din *Krasnyi Arkhiv, Russko-germanskije otnosheniya*, I, 1922; *K voprosu o podgotovke mirovoy vojny*, XLIV, 1934.
71. *Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Weltkrieges*, Berlin, 1923-1928 (sub titlul: *Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung*, hrsg. von A. von Wegerer, Berlin, 1929-1937).

venit în întâmpinarea unor febrile așteptări publice, ele fiind și inițiate, supervizate sau finanțate de servicii guvernamentale. Tot ele aveau să servească mult, pe termen lung, cercetărilor istorice asupra unor evenimente ce au marcat profund „destinul Europei” și, prin extensie, „schimbările lumii”. Tonul înalt în publicarea documentelor relative la originile „războiului din 1914” l-au dat germanii, cu impresionanta *Die grosse Politik der europäischen Kabinette*⁷². Aceasta a semnificat un răspuns deplin calificat al germanilor la solicitarea făcută lor cu ocazia Păcii de la Paris – Versailles, dar și un real model de întreprindere științifică. În replică, deși cu ceva întârziere față de demararea, chiar finalizarea „marii colecții germane”, francezii au publicat una de aceeași măsură, de *Documents diplomatiques*⁷³. Din impulsuri date de dezbateri publice, dar și din rațiuni științifice, istoriografice, britanicii și-au editat „colecția” privind *the Origins of the War*⁷⁴. S-au angrenat în tensionată competiție publicistică și austriei, cu *Diplomatische Aktenstücke... vor der Bosnischen Krise zum Kriegsausbruch*⁷⁵. De partea lor, „foarte specială”, insuflată de „tezism marxist-leninist” și captată de „ambițiile revoluției mondiale”, bolșevicii ruși au manifestat poate cele mai mari intenții de „colecție documentară”, *Mezhdunarodnye otnoshenija v epohu imperializma*⁷⁶, intenții scăzute însă, spre 1940, de „indicativul patriotic stalinist” de a nu mai fi incriminate „războaiele țărilor” care de sub calificativul de „expansioniste” au fost pasate sub cel de „eliberatoare de teritorii și de populații”. Fie și demarată de-abia pe la 1952, „marea colecție” italiană, *I Documenti diplomatici*⁷⁷, de spectaculoasă anvergură, încă în curs de editare, a completat tabloul publicistic al documentelor puterilor angrenate de „sistemele de alianțe” din perioada considerată, nu după repere cronologice gene-

72. *Die Grosse Politik...*, 40 volume, în 54 de tomuri, publicate în anii 1922-1927 (și în franceză : *La politique extérieure de l'Allemagne*, 32 volume, Paris, 1928..., acoperind doar perioada 1871-1908.
73. *Documents diplomatiques français*, 1-ère série (6 vol.), 2-e série (1900-1911), 14 vol., 3-e série (1911-1914), 11 vol., publicate în anii 1929-1959.
74. *British Documents on the Origins of the War*, 11 volume în 13 tomuri, Londra, 1926-1938 (vol. XI întocmit de J.W. Headlam-Morley).
75. *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministerium des Aussern*, ausgewählt von Heinrich Srbik, Alfred Francis Pribram, hrsg. von Ludwig Bittner und Hans Uebersberger, 9 vol., Viena și Leipzig, 1930; v. și *Österreich-Ungarns Letzter Krieg, 1914-1918*, 7 volume și 10 suplimente, Viena, 1930-1938; *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates des Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, hrsg. Miklós Komjáthy, Budapesta, 1966.
76. *Mezhdunarodnye otnoshenija v epohu imperializma 1878-1917*, serija vtoraja, vol. XVIII-XXI, serija tretija, vol. I-X, Moscova-Leningrad, 1931-1940 (și în germană: *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus 1878-1917*, hrsg. von Otto Hoetzsch, Reihe I, Bände I-IV, Reihe II, Bände V-VIII, Reihe III, Bände I-IV, Berlin, 1933-1942 (cele opt volume ale seriilor I și II în germană corespund primelor opt volume ale seriei a III-a în rusă; cele patru volume ale seriei a III-a în germană corespund volumelor publicate din seria a II-a în rusă).
77. *I Documenti diplomatici italiani*, 1-a Serie: 1861-1870, 2-a Serie: 1870-1896, 3-a Serie: 1896-1907; 4-a Serie: 1908-1914, 5-a Serie: 1914-1918 etc., ed. Walter Maturi, Federico Chabod, Mario Toscano etc., Roma, 1952...

ral valabile, a originilor Primului Război Mondial. Germanii și francezii au luat ca prim reper cronologic anul 1871, britanicii anul 1898, al „sfârșitului splendidei izolări a Regatului Unit”, rușii anul 1878, al „păcii de la Berlin, nesatisfăcătoare curții de Romanov”, austriei anul 1908, al „crizei bosniace”, italienii dând de înțeles prin studii de specialitate opțiunea pentru anul 1871 și nu prin „marea colecție” de documente începută cu cele din anul 1861, al constituirii regatului peninsular. Și pentru statele mici cuprinse de război, Serbia⁷⁸ și Belgia⁷⁹, în iulie-august 1914, sau declarându-și neutralitatea, în august, același an, România⁸⁰, au fost ori sunt încă pe cale de a fi editate „colecții de documente diplomatice” relative la perioada istorică și aspecte interesând textul de față. În numele „altor state”, europene⁸¹ sau „de peste mări”⁸², care au fost implicate de războiul din anii 1914-1918, publicații documentare au vizat mai curând desfășurările propriu-zise, militare și diplomatice, decât originile depărtate ori apropiate ale acestuia, „sistemele de alianțe” precedente, făcute responsabile de declanșarea lui. Deși nu în aceeași măsură publicate, precum cele diplomatice, arhivele militare, ale departamentelor economice și financiare, ale instituțiilor culturale, ale serviciilor administrative, medicale și religioase din viața statelor au servit de suport mereu extensibil pentru studiile istorice asupra Primului Război Mondial.

În ritm cu publicarea surselor documentare, au fost realizate studii, monografii, sinteze încă de primă referință asupra perioadei originilor Marelui Război⁸³. A și

78. *Die auswärtige Politik Serbiens, 1903-1914*, hrsg. von Milos Boghitschewitsch, 3 vol., Berlin, 1928-1931; *Serbiens Aussenpolitik, 1908-1918*, hersg. von Ludwig Bittner, Alois Hajek und Hans Uebersberger, Bände I-III, Viena, 1945; mai nou, *Documents sur la politique exterieure du Royaume de Serbie, 1903-1914/Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, 1903-1914*, ed. Kliment Džambazovski, Vladimir Dedijer, vol. I-VII, Belgrad, 1980.
79. *Zur europäischen Politik 1897-1914: unveröffentlichten Aufträge*, hrsg. von Bernhard Schwertfeger, 5 Bände, Berlin, 1919; *Die belgischen Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges, 1885-1914. Amtliche Aktenstücke der europäischen Politik, 1885-1914*, hrsg. von Bernhard Schwertfeger, Alfred Doren und Wilhelm Köhler, 9 Bände, Berlin, 1924.
80. *Documents diplomatice române*, seria I, vol. 11, 1883, și 12, 1884-1885, Rudolf Dinu, Alin Ciupală, Antal Lukács (eds), București, 2006 și, respectiv, Râmnicu Vâlcea, 2010.
81. *Diplomaticeski Dokumenty po namesata na Balgarija v evropejskata vojna*, Sofia, 1920-1921 (și în franceză: *L'entrée en guerre de la Bulgarie d'après les documents diplomatiques bulgares*, Paris, 1931).
82. *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. Diplomatic/Foreign Papers*, Washington, D.C., 1870-1948; *European War* (U.S.A. State Department), no 2, 3. *Diplomatic Correspondence with Belligerents*, Washington, D.C., 1915. Pentru „colecții” japoneze și chineze, v. Mario Toscano, *History of Treaties and International Politics*, pp. 84-86.
83. V, pentru istoriografia franceză, saltul istoriografic de la sinteza întreprinsă de Pierre Albin, *La paix armée*, la cea realizată de Henri Hauser, *Manuel de politique européenne. Histoire diplomatique de l'Europe 1871-1914*, 2 vol., Paris, 1929, și la cele incluse de marile „serii”, „Clio” (*L'époque contemporaine*, II: Pierre Renouvin, Edmond Préclin, Georges Hardy, *La paix armée et la grande guerre, 1871-1919*, Paris, 1947) și „Peuples et civilisations” (Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale*, Paris, 1948); pentru istoriografia britanică, v. *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, A. Ward, G.P. Gooch (eds),

ajuns, într-un decurs de câteva decenii, de-a dreptul impresionantă istoriografia acelei perioade, atât sub raport cantitativ, cât și sub cel al valorii contribuțiilor de fiecare fel dintre cele menționate. Tendința istoriografică s-a dispus pe coordonatele unei anumite tematici, după un registru metodologic și conceptual asiduu observat între specialiști. Aceeași tendință s-a văzut însă și marcată de comandamente străine dezideratului „cunoașterii trecutului așa cum a fost”, fiind străbătută de „clișee ideologizante”, mai ales de cel leninist al „imperialismului – ultim stadiu al capitalismului”, de altele, precum cel al „exceselor de naționalism” care, la germani, aveau să-și afle culminația în Reich-ul al Treilea. În tendința ei de rezistență, scrierea istoriei perioadei originilor Întâiului Război Mondial s-a situat sub semnul profesionalismului, asigurat și de faptul că principalii editori ai „colecțiilor de documente diplomatice, Friedrich Thimme⁸⁴ și Hermann Oncken⁸⁵, la germani, Pierre Renouvin⁸⁶, la francezi, George P. Gooch⁸⁷ și Harold Temperley⁸⁸, la britanici, Federico Chabod⁸⁹ și Mario Toscano⁹⁰, la italieni, au fost și autori de studii înalt calificabile, orientative pentru „mari sinteze”. De la specialiști de asemenea clasă și de la cei cărora le-au influențat formația profesională⁹¹ se beneficiază încă de partea fundamentală a istoriografiei originilor sau cauzelor „războiului declanșat la 1914”. În orizontul acelei părți a literaturii de specialitate, problema originilor sau a cauzelor războiului a fost scoasă de sub presiunea celei a responsabilităților ori învinuirilor pentru declanșarea lui. Încă de pe la 1930, Alfred von Wegerer, de la *Berliner Monatshefte*, a ținut să probeze inadvertența obsesivei până atunci teme a „învinuirilor de război” formulate, în 1919, la Paris

vol. III, Cambridge, 1923; R.B. Mowat, *A History of European Diplomacy, 1815-1914*, Londra, 1927; A.J. Grant, Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789-1939)*, Londra, New York, Toronto, 1939 etc.

84. *Front wder Bülow. Staatsmänner, Diplomaten und Forscher zu seinen Denkwürdigkeiten*, hrsg. von Friedrich Thimme, München, 1931.
85. Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges*, 2 vol., Leipzig, 1933; v. și Hans Übersberger, *Österreich zwischen Russland und Serbien*, Köln, 1958.
86. Pierre Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre 28 juin – 4 août 1914*, Paris, 1925; idem, *Le XIX-e siècle, II. De 1871 à 1914. L'apogée de l'Europe* (vol. VI din *Histoire des relations internationales*, publ. sous la direction de Pierre Renouvin), Paris, 1955.
87. G.P. Gooch, *Franco-German Relations 1871-1914*, New York, 1923; idem, *Before the War: Studies in Diplomacy and Statecraft*, 2 vol., Londra, 1936-1938; idem, *Recent Revelations in European Diplomacy*, Londra, 1940.
88. Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, v. *supra*.
89. Federico Chabod, *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896*, Bari, 1951.
90. Mario Toscano, *History of Treaties and International Politics*; v. și idem, *Il patto di Londra*, Bologna, 1934.
91. A fost invocat adeseori, de specialiști, „spiritul de școală Renouvin”, la francezi; Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952; idem, *Les causes de la première guerre mondiale, essai d'historiographie*, Paris, 1973; J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970; idem, *La Grande Guerre. Les grands dossiers de «l'Illustration»*, 2 vol., Paris, 1989; Raymond Poidevin, *Les origines de la première guerre mondiale, textes choisis et présenté par...*, Paris, 1975 etc.

– Versailles⁹². În același an, Sidney Bradshaw Fay și-a definitivat un exemplar studiu documentar asupra originilor Războiului Mondial⁹³. Un atare studiu și replicile date lui de Hermann Oncken⁹⁴ și Jules Isaac⁹⁵ au asigurat temeuri pentru debateri istoriografice pe termen lung. Și cam tot pe la 1930 a început să publice și William L. Langer studii dintre cele mai solid documentate referitoare la „marile alianțe” de la cea germano-austro-ungară și Triplicea la cea franco-rusă și preluările Antantei⁹⁶. A fost atins nivelul la care studiile asupra originilor respectivului război și cele asupra „marilor alianțe” s-au presupus strâns, asimilându-se sintezei realizate pe la 1942-1943 de Luigi Albertini⁹⁷.

Țimp de aproape un deceniu după Pacea de la Paris – Versailles, cota cunoașterii „alianțelor ce au precedat și declanșat războiul de la 1914” a fost dată, în principal, de publicarea textelor tratatelor și a documentelor adiacente acestora. A contat, la ridicarea acelei cote, „colecția” de *tratate politice secrete ale Austro-Ungariei*, editată de Alfred Francis Pribram, în germană, la 1920, cu traduceri succesive în engleză și franceză⁹⁸. Primei părți a publicației, incluzând texte documentare, i-a fost alăturată de autor o a doua, întinsă, de comentarii asupra negocierilor tratatelor⁹⁹. Spre deosebire de „colecția” de *mari tratate politice*, editată de Pierre Albin și privind o relativ întinsă perioadă istorică¹⁰⁰, cea a lui Pribram a focalizat „alianțele

92. Alfred von Wegerer, *A Refutation of the Versailles War Guilt Thesis*, New York, Londra, 1930; v. și idem, *Der Ausbruch des Weltkrieges*, 2 vol., Berlin, Hamburg, 1939; cu cel dintâi studiu menționat, Wegerer a replicat la cel al lui Harry Elmer Barnes, *The Genesis of the World War. An Introduction to the Problem of War Guilt*, New York, 1927.
93. Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War*, 2nd ed., New York, 1930.
94. Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte, passim*.
95. Jules Isaac, *Un débat historique, 1914. Le Problème des origines de la guerre*, Paris, 1933.
96. William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance, 1890-1894*, Chicago, 1930; idem, *European Alliances and Alignments, 1871-1890*, New York, 1950 (prima ediție, în 1931); idem, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, 2 vol., New York, 1935.
97. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I: *European Relations from the Congress of Berlin to the Eve of the Sarajevo Murder*, vol. II: *The Crisis of July 1914. From the Sarajevo Outrage to the Austro-Hungarian General Mobilization*, vol. III: *The Epilogue of the Crisis of July 1914. The Declarations of War and of Neutrality* (trans. by Isabella M. Massay), New York, 1965, 1967 (în italiană: idem, *Le origini della guerra del 1914*, 3 vol., Milano, 1942-1943; prima ediție în engleză, New York, 1952).
98. *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, I, *passim*; „colecția” a fost publicată, întâi, în germană: *Die politischen geheimen Vorträge Österreich-Ungarns, 1879-1914*, I. Band, Leipzig, 1920; imediat a apărut și în traducere engleză: *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879-1914*, I, ed. and trans. by Archbald Cary Coolidge, Denys P. Myers and J.G.D. Argy Paul, Cambridge, Mass., 1920; apoi în franceză, tradusă de Camille Jordan.
99. *Les Traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, I, pp. 151-407 (Deuxième partie. *Négociations des traités*).
100. Pierre Albin, *Les grandes traités politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815*, Paris, 1923, de utilitate comparabilă cu cea a unor ghiduri sau crestomații, precum cele de Frederic H. Hartmann, *Basic Documents on International Relations from the Treaty of Chaumont to the North Atlantic Pact*, New York, 1955; *European Diplomatic History, 1815-1914. Documents and Interpretations*, ed. by Herman N. Weill, New York, 1972.

pătrunse de spirit pregnant german”. „Colecția” de *tratate secrete* a înlesnit mult relevarea înțelesurilor Dublei Alianțe și ale Triplicei, cum a și probat, în 1925, Eduard Heller¹⁰¹, cu un studiu bazat prevalent pe text diplomatic, formal, și nu, cum putuse spre anul 1900, Luigi Cbriala¹⁰², prin raportare la discursuri parlamentare, „cărți colorate” și comentarii jurnalistice. Publicarea „marilor colecții documentare” și posibilități mereu extinse de investigare a fondurilor arhivale, multe încă inedite, au incitat și permis, tot mai evident după 1930, studii de considerabilă anvergură asupra „sistemelor de alianțe”, a rivalităților acestora. Pentru acele studii au putut folosi și culegeri selective de texte¹⁰³, utile îndeosebi „cercetărilor de început”. Pe baze solide de „text primar”, Bernadotte E. Schmitt, autor și al unui studiu apreciabil asupra „preliminariilor războiului din 1914”¹⁰⁴, a căutat să elucideze „miza” suscitată de confruntarea Triplicei cu Antanta¹⁰⁵. Studii asupra alianței franco-ruse¹⁰⁶ au lărgit posibilitatea mai bune înțelegeri, prin compararea angajamentelor politico-militare, a Triplei Alianțe. Asemenea studii au lăsat cumva în urmă un text, altminteră interesant, al lui Serge Goriainow, referitor la Alianța celor Trei Împărați¹⁰⁷. Demersurile monografice întreprinse asupra Antantei, de J.O. Manger¹⁰⁸, și cu deosebire asupra Triplicei, de Luigi Salvatorelli¹⁰⁹ sau de Fritz Fellner¹¹⁰, au conferit suport ori substanță de factualitate și de discurs interpretativ pentru capitole speciale din sinteze de istorie diplomatică¹¹¹, de istoria relațiilor internaționale¹¹², sinteze atingând apogeul unei anumite literaturi de specialita-

101. Eduard Heller, *Das deutsch-österreichische-ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik*, Berlin, 1925.

102. Luigi Chiala, *Pagine di Storia Contemporanea*, vol. III, *passim*.

103. *Readings in European International Relations since 1879*, selected and edited by W. Henry Cooke and Edith P. Stickney, New York, Londra, 1931; mai nou, v. M. Hurst, *Key Treaties for the Great Powers, 1870-1914*, 2 vol., Newton Abbot, 1972 etc.

104. Bernadotte E. Schmitt, *The Coming of the War, 1914*, 2 vol., New York, Londra, 1930; lucrare dintre cele mai valoroase pe tema originilor Primului Război Mondial.

105. Idem, *Triple Alliance and Triple Entente*, New York, 1934.

106. Georges Michon, *L'alliance franco-russe, 1891-1917*, Paris, 1927; William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance*; Boris Nolde, *L'alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant guerre*, Paris, 1936; Ernst Wiederkehr, *Les origines de l'alliance franco-russe: les années 1878-1881*, Fribourg, 1942.

107. Serge Goriainow, *The End of the Alliance of the Emperors*, în „American Historical Review”, XXIII, January 1918, pp. 324-350.

108. J.O. Manger, *The Triple Entente*, Utrecht, 1934.

109. Luigi Salvatorelli, *La Triplice Alleanza, 1877-1912*, Milano, 1939.

110. Fritz Fellner, *Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem Ersten Weltkrieg*, München, 1960.

111. Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 437-573 (*La prépondérance allemande, 1871-1919*); René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna, 1871-1919*; J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, pp. 121-133, 134-146 (*La diplomatie bismarckienne, 1871-1890; Le durcissement des alliances et les crises, 1890-1914*); A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe* (prima ediție în 1954), pp. 255-531.

112. Pierre Renouvin, *Le XIX-e siècle*, II. *De 1871 à 1914* (vol. VI din sinteza cit.), *passim*.

te. Ceva suport au putut conferi și studiile consacrate de Giacchino Volpe¹¹³ și Nicolae Iorga¹¹⁴ rolurilor avute de Italia și, respectiv, România în „sistemul Triplicei”, până la „detașările” din 1914.

Ar fi, se înțelege, gratuită, dacă nu hazardată, o trecere chiar și selectivă în revistă, aici, a contribuțiilor istoriografice din deja mult îngroșata bibliografie a „marilor alianțe”, a Triplicei, între acestea, sau a originilor „războiului început ca european la 1914”¹¹⁵. Din lectura nu puținor contribuții de felul menționat, impusă de programe de cercetare științifică ori de prestații de catedră universitară, am putut constata o anumită tendință istoriografică, dominantă până prin anii '60-'70 ai secolului trecut, cu ceva prelunguri secvențiale, după aceea, ilustrate de autori și titluri, sub oscilant semn valoric, privitoare la evoluțiile raporturilor interstatale moderne, la alianțe și confruntări militare. Acea tendință a urmat cu poate prea mare intensitate reperele „istoriei politico-diplomatice”, ale unei „istorii” implacabil „evenimentiale”¹¹⁶; s-a văzut, mai ales pentru perioada 1871-1914, cam străbătută de „clișeu imperialismului”, unul cu câte frecvente prezențe, câteodată glisante semantic de la „originalul leninist”, în titluri și texte produse de specialiști¹¹⁷; a fost orientată, aceeași tendință, de un excesiv europocentrism¹¹⁸. Pentru perioada amintită, i s-ar cuveni însă apăsat recunoscută nutrirea considerării „desfășurărilor sistemice ale raporturilor interstatale”, cu posibilitatea evidențierii și de rosturi pozitive, constructive ale „marilor alianțe”, nu doar de înclinații intrinseci spre conflict, generalizabil la 1914. Zisă și „tradițională”, dinspre orizonturile „noi

113. Giacchino Volpe, *L'Italia nella Triplice Alleanza, 1882-1915*, Milano, 1939.

114. N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. D'après les documents austro-hongrois et des souvenirs personnels*, București, 1932.

115. Au fost încercate bibliografiile, încă utile: *Foreign Affairs Bibliography*, vol. 1922-1932, W.L. Langer, H.F. Armstrong (eds), New York, 1933; vol. 1932-1942, Robert Gale Woolbert (ed.), New York, 1945, vol. 1942-1952, ed. by Henry L. Roberts et al., New York, 1955; A. von Wegerer, *Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges*, Berlin, 1934; G.P. Gooch, *Recent Revelations...*; v. și bibliografiile din nu puține cărți privitoare la „marile alianțe” și originile Primului Război Mondial.

116. Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi. Histoire ou politique? Deux méditations: 1931, 1935*, Paris, 1945; o ediție și în 1953, p. 87.

117. De la a se fi conformat „tezei leniniste a ultimului stadiu al capitalismului” (v., selectiv, Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, 3 vol., Berlin, 1919-1922; A. Vialatte, *L'impérialisme économique et les relations internationales pendant le dernier demi-siècle*, Paris, 1923; *Istoria diplomației*, sub red. V.P. Potemkin, 3 vol., București, 1946...), cu deosebire partea a cincea, privind „perioada transformării capitalismului «vechiu», liber, în imperialism, până la sfârșitul Primului Război Mondial și încheierea păcii de la Versailles”, cf. vol. I, p. 1, *Prefață*), înțelesurile imperialismului au tins (au revenit!) spre a se raporta la poziții dominante, hegemonice, disputate între marile puteri (v., C.J. Lowe, *The Reluctant Imperialist*, 2 vol., Londra, 1967; Michael Behnen, *Rüstung – Bündnis – Sicherheit: Dreibund und informeller Imperialismus*, Tübingen, 1985 etc.)

118. Pentru perioada 1871/1878-1914, „trecerea la imperialism” a fost considerată mai ales în cazul marilor puteri europene.

istorii”¹¹⁹, respectivei tendințe i-ar veni mai bine apelativul sau atributul de „rankeană”, cum și apreciasse, pe la 1950, Theodore H. von Laue, într-un text editat la Princeton¹²⁰. Comentariul asupra eseului lui Leopold von Ranke, din 1833, *Die grossen Mächte*, a presupus, înainte de orice, sublinierea adevărului că raporturile interstatale moderne s-au dispus sistemic, din resorturi profunde, inexorabile, mișcate, e drept, și de subiectivitatea oamenilor de stat. Acel adevăr a căpătat „miez”, în cuprinsul „școlii istorico-juridice germane”, dicibilă, mai larg ori mai relaxat, și „anglo-saxonă”, încă de prin secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor¹²¹, un Friedrich von Ancillon, din rolul de „consilier intim” al regelui prusian Friedrich-Wilhelm al III-lea și, la un moment dat, de „raportor” pentru împăratul rus Alexandru I, comparând dispunerea raporturilor interstatale cu cea „sistemică a stelelor de pe cer”, unde defecțiunea ori deraierea uneia ar spulbera conexiunea legică a tuturor. „Precum în sistemul ceresc lumile (planetele), fixate în orbitele lor, rămân pentru totdeauna aceleași, supunându-se simultan forței gravitației și forței centrifuge, așa toate statele din Europa – își imagina Ancillon – s-au menținut autonome și independente”, într-un sistem mai curând „de contraforțe” („*das Gegengewicht*”) decât „de echilibru” („*das Gleichgewicht*”), „atrăgându-se și respingându-se alternativ, în raport direct proporțional cu masa lor și în raport invers proporțional cu distanța lor de centrul gravitațional”¹²².

În dispunerea sistemică a statelor nu era cum să conteze nimic altceva mai mult decât confruntarea acestora pentru putere, cum a admis Ranke și cum aveau să confirme adeseori istorici de după el, deplin ori măcar suficient avizați asupra meritelor lui de pronunțat marcator al unei anumite perspective de înțelegere a „vieții Europei moderne”, la dimensiunea „factorilor” acesteia de rezistență, dar și de acumulare a „gravelor tensiuni”. A și ajuns prioritară, pentru istoricii cu preocupări vizând „alianțele din perioada 1879-1914”, aprofundarea „sistemului de state”¹²³. De principal reper sau obiectiv pentru „cercetările aprofundate” a putut

119. Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, 1953, p. 87 și urm.; v. și Jacques le Goff, *L'histoire nouvelle*, in *La nouvelle histoire*, sous la rédaction de Jacques le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 210-241.

120. Theodore H. von Laue, *Leopold von Ranke: The Formative Years*, Princeton, 1950 (comentarii asupra eseului lui Ranke, *Die grossen Mächte*, 1833, tradus în engleză).

121. A.L.H. Heeren, *Handbuch der Geschichte der Staatensysteme von Europa und seinen Colonien seit der Entdeckung beyden Indiens*, Göttingen, 1819; C.(K.)H.L. Pölitz, *Die Staatensysteme von Europa und America seit dem Jahre 1783*, 3 vol., Leipzig, 1826.

122. Friedrich von Ancillon, *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis la fin du quinzième siècle*, vol. II, Bruxelles, 1839, p. 488; v. și idem, *Über den Geist der Staatsverfassung*, Berlin, 1835, p. 32 și urm.; Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory, 1815-1914*, New York, 1971, p. 39.

123. Pentru comentarii și asupra perioadei 1871/1878-1914, v. Robert B. Mowat, *The European State System*, New York, 1931; Wolfgang Windelband, *Die auswärtige Politik der Grossmächte in der Neuzeit bis zur Gegenwart*, Essen, 1936; Eberhard von Vietsch, *Die Tradition der grossen Mächte*, Stuttgart, 1950; F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States*, Cambridge, 1967, p. 2 și urm., pentru evaluarea stadiului și per-

servi, nu întâmplător, „politica bismarckiană”, centralizatoare strategic a unui „mare sistem de alianțe”¹²⁴. Publicarea faimoaselor *Holsteins Papiere*¹²⁵ avea să înlesnească mult accesul istoriografic spre resorturile intime ale „facerii acelei politici”. S-a putut clar înțelege că „în mâna cancelarului german” au stat „firele alianțelor de la 1879 și 1882”. Din corespondența și însemnările personale bismarckiene a fost de înțeles așa ceva, cum am constatat mai sus, îndeosebi în privința Dublei Alianțe. Nici „strategul supremației Germaniei”, nici alți oameni de stat, miniștri și ambasadori implicați de subscrierile primordiale ale Triplei Alianțe nu au prea lăsat texte, însemnări personale. Au lăsat reflecții, comentarii „de la distanță” asupra politicii bismarckiene, nu și asupra datelor contractării respectivei „mari alianțe”, Gladstone¹²⁶, Salisbury¹²⁷ și Graynville¹²⁸, chiar Edward Grey¹²⁹, texte făcute larg accesibile de „buna tradiție britanică” de editare a ceea ce scriptic au produs înalți reprezentanți de la *Foreign Office* ori din *Downing Street 10*. Nu au lăsat înscrisuri personale, dinspre „cabinetul rus”, Gorceakov și Giers, pentru anii 1879-1882. Așa cum nu au prea lăsat nici oameni de stat francezi din acei ani. Textele „cabinetelor” german, austro-ungar și italian, de la 1882, și-au aflat editarea sub forma de „mari colecții de documente diplomatice”. Asemenea publicații și diverse alte surse documentare au permis relevarea „sistemului Triplicei”, a rațiunilor ce l-au orientat. Interesant că publicațiile documentare au reflectat, prin ele însele, modalitățile în care s-au dispus corespondențele diplomatice ale „cabinetelor” subscriitoare ale Triplicei, ale altor „alianțe și înțelegeri” din anii 1879-1914. Scrierile istorice au cam urmat acele modalități, ilustrând, de aceea, „școli” de partea unuia ori a altuia dintre statele angrenate în acele „alianțe” și în Marele Război. Pentru state, miza disputei lor a fost puterea, hegemonia. Pe când,

spectivelor istoriografice asupra sistemului modern de state; mai nou, tematica sistemului de state este abordată mai ales de specialiști în teoria relațiilor internaționale.

124. Încă de primă referință, pentru considerarea „politicii bismarckiene” în funcție de sistemul de state, v. Wolfgang Windelband, *Bismarck und die europäischen Grossmächte, 1879-1885*, Essen, 1940; M. Winkler, *Bismarcks Bündnispolitik und das europäische Gleichgewicht*, Stuttgart, 1964.
125. *Die geheimen Papiere Friedrich von Holsteins*, 4 Bände, hrsg. von Norman Rich, M.H. Fischer, Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1956... (și în engleză: *The Holstein Papers*, aceiași editori, vol. I: *Memoirs*, vol. II: *Diaries*; vol. III: *Correspondence, 1861-1896*; vol. IV: *Correspondence, 1897-1909*, Cambridge, 1955-1963); de comparat studii realizate înainte de editarea documentelor Holstein (Friedrich von Trotha, *Fritz von Holstein als Mensch und Politiker*, Berlin, 1931; Helmut Krausnick, *Holsteins Geheimpolitik in der Aera Bismarck, 1886-1890*, Hamburg, 1942), cu cele de după (N. Rich, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and William II*, 2 vol., Cambridge, 1965).
126. Agatha Ramm, *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1860-1875*, 2 vol., Londra, 1952; *ibidem*, 1876-1886, 2 vol., Oxford, 1962; v. și John Morley, *Life of Gladstone*, 3 vol., Londra, 1903.
127. Lady Gwendolyn Cecil, *Life of Robert Marquess of Salisbury*, 4 vol., Londra, 1921-1931; v. și William Flavelle Monypenny, George Earl Buckle, *Life of Disraeli*, 6 vol., Londra, 1910-1920.
128. Agatha Ramm, *op. cit.*, cu deosebire pentru anii 1876-1886, *passim*; v. și Edmond Fitzmaurice, *The Life of Granville George Leveson Gower, Second Earl of Granville 1815-1891*, 2 vol., Londra, 1905.
129. Viscount Grey of Fallodon, *Twenty Five Years 1892-1916*, 2 vol., Londra, 1925.

pentru istorici, miza colocviilor, chiar a competiției lor profesionale continuă să fie „adevărul despre cele trecute”. Iar din toate acestea a și decurs tendința de rezistență a istoriografiei „marilor alianțe și a originilor Războiului Mondial”.

Cumva puse în dificultate, trecute într-un plan secundar de interes istoriografic au ajuns să se vadă, de ceva timp, înțelesurile date de specialiști „de orizont rankean” alianțelor politico-militare și originilor Marelui Război, ca și reconstituirile factuale conectabile respectivelor înțelesuri. Tendința istoriografică de acel „orizont”, zisă și „tradițională”, a resimțit, cu mult mai serios decât s-a admis formal între „spirite avizate”, impactul unor mari tensiuni internaționale, al „experiențelor” și consecințelor Războiului al Doilea Mondial. După cum a resimțit, într-un sens nu tocmai favorabil obiectului ei de referință, mutațiile de ordin metodologic, de registru conceptual implicate de ceea ce a căpătat mirifica denumire de *no-ua istorie*¹³⁰. Scrierile istorice „de noutate”, perseverând în a reda complexa „fenomenologie socială”, s-au îndepărtat de „modul clasic” de înțelegere a statului. Istoria instituțională a acestuia a ajuns surclasată, poate asimilată, de cea „socială”, cu presupunerea amendării severe a relevanței „evenimentialului politic”. Spectaculoasă, desigur, prin noile „deschideri tematice”, istoriografia a suportat și infiltrații, până la structurile ei de adâncime, din partea sociologiei, teoriilor sau modelelor ecopice, operante mai ales statistic, psihologiei și antropologiei. În consecință, s-a făcut simțită „criza recunoașterii” priorității metodei studiilor istorice după crezul „pozitivist” al reconstituirii faptelor trecutului pe baze de „text primar”, de documente („*No documents, no history!*” – scandau corifeii „școlii pozitivist”) ¹³¹, spre a fi supuse interpretărilor necesar critice. Pentru cazul special al studiilor de istoria relațiilor internaționale, ar mai fi de amintit și provocările dinamice venind dinspre teoria relațiilor internaționale; „în chestiuni delicate”, precum originile și responsabilitățile Primului Război Mondial, studiul analitic, axat de controlul temeiurilor documentare ale factualității și de procese interpretative asupra acesteia, pare să acuze, de ceva timp, o audiență publică, de chiar amfiteatru universitar, mai scăzută decât cea adjudecată de discursul teoretic, adeseori speculativ, nutritor de definiții, de ipoteze mereu surprinzătoare, incitante. Deja la momentul Congresului Internațional de Științe Istorice de la Paris, din 1950, dezbaterile privind „pacea și războiul în istoria lumii”¹³² au apărut incomodate de pretarea lor unor „rezolvări teoretice”, de felul celor întreprinse de Eduard Hallet

130. *La nouvelle histoire, passim*.

131. Charles Langlois, Charles Seignobos, *Introduction to the Study of History*, New York, 1926, p. 211 și urm. (v. și ediția franceză).

132. P. Rain, *Organisation de la paix en Europe, depuis la origines jusqu'à l'O.N.U.*, Paris, 1946; Raymond Aron, *The Century of Total War*, New York, 1954; K.J. Holosti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge, 1991; Georges I. Brătianu, *Organisation de la paix dans l'histoire universelle, des origines à 1945*, București, 1997 (text elaborat pentru Congresul Internațional de Științe Istorice din 1950).

Carr¹³³ sau de Hans Morgenthau¹³⁴, filtrate subtil de Raymond Aron¹³⁵ și reevaluate, cu asiduitate, de specialiști mai ales „de școală americană” de *Political Science*.

Avea să-și „prindă aripi” predispoziția istoricilor pentru „dezbateri”, redată în volume de texte relative la originile și declanșarea Primului Război Mondial¹³⁶. Din cuprinsul unor asemenea volume răzbat mai ales convergențele istoriografice în privința „adevărului despre conflagrațiile secolului al XX-lea”. A concurat la așa ceva și „agrementul istoriografic germano-francez”, subscris, în 1951, de specialiști de renume, precum Gerhard Ritter și Pierre Renouvin¹³⁷, mereu reluat ori confirmat cu ocazii de „dezbateri de specialitate”¹³⁸. Valabilitatea „agrementului” avea să reziste „controversei Fischer”, iscată pe tema „obiectivelor de război ale marilor puteri”, ale Germaniei îndeosebi¹³⁹. Căutării de rezolvări în spirit colocvial de probleme i-a corespuns și „seria” de volum menite redării modului cum, din perspectiva fiecărei mari puteri europene¹⁴⁰, „s-au legat originile războiului

133. E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*, Londra, 1946.

134. Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York, 1948.

135. Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962, p. 17 și urm., cu deosebire.

136. De referință, *The Outbreak of the First World War. Who was Responsible?*, ed. by Dwight E. Lee, Boston, 1958; *The Origins of World War I, 1870-1914*, ed. by J. Remak, New York, 1967; *July 1914: The Outbreak of the First World War: Selected Documents*, ed. by Immanuel Geiss, New York, 1967; *The Origins of the First World War. Great Power Rivalry and German War Aims*, ed. by H.W. Koch, New York, 1984; sinteze ale dezbaterilor, selectiv: A.J.P. Taylor, *War by Time-Table: How the First World War Began*, Londra, 1969; L.C. Turner, *Origins of the First World War*, New York, 1970; J. Remak, *The First World War. Causes, Conduct, Consequences*, New York, 1971; James Jole, *The Origins of the First World War*, Londra, 1984; J.W. Langdon, *July 1914. The Long Debate, 1918-1990*, New York, Londra, 1991; Antoine Prost, Jay Winter, *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*, Paris, 2004.

137. *The Outbreak of the First World War. Who was Responsible?*, p. 64-66 (*Agreement on the Origins of the First World War*).

138. Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Paris, 2008, *passim*; v. și Lucian Boia, *Tragedia Germaniei 1914-1945*, București, pp. 58-81; idem, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, 2014, pp. 29-49.

139. Fritz Fischer, *Griff nach Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*, Düsseldorf, 1961 (în engleză, idem, *Germany's Aims in the First World War*, Londra, 1967); *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911-1914*, Düsseldorf, 1969 (în engleză, idem, *War of Illusions. German Policies from 1911 to 1914*, Londra, 1975). Cărțile lui Fischer au provocat o intensă „controversă istoriografică” pe tema „responsabilităților/scopurilor Germaniei de război”; v. Claudiu Lucian Topor, *Imaginea Primului Război Mondial în literatura istorică germană. Itinerarii istoriografice, controverse și revizuiuri*, în vol. *130 ani de relații diplomatice germano-române (1880-2010)*, ed. Flavius Solomon, Peter Mario, Kreuter (Supliment al „Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, XLIX, 2012), p. 110 și urm. „Controversa” a fost întărită de însuși Fritz Fischer, cu eseul *Wir sind nicht hineingeschlittert*, Reinbeck, 1983.

140. În seria *The Making of the 20th Century*, v. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, Londra, 1977; John F.V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, Londra, 1983; V.R. Berghahn, *Germany and the Approach of the War in 1914*, Londra, 1983, 1993; Richard Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, Londra, 1983; Dominic

declanșat la 1914”. În acea redare, analizele istorice, cazuistice, s-au întrepătruns cu „rezolvări teoretice”. Nu s-au putut însă întrepătrunde la fel de evident și în privința „marilor alianțe din anii 1879-1914”¹⁴¹. Studiile asupra respectivelor „angrenări de state” poartă încă amprenta recursului predilect la text formal, diplomatic. Pentru asemenea studii, definit cazuistice, a contat mai ales relevarea specificului angrenării fiecărui stat de una ori de alta dintre alianțe. Acel specific a fost dat de intensitatea cu care „factori materiali și spirituali” au acționat întru ființa (*i.e.* puterea!) statului și nu de modul dispunerii latente a acelorași factori în structuri ținând de cotidianul din viața statului. După cât de energică ființă a avut, fiecare entitate statală s-a afirmat, s-a impus în raporturile mai mereu dure cu altele. Instrumentele active, exprese, cu care statele s-au afirmat ori s-au impus la nivelul interrelaționării lor au fost, de regulă, diplomația și războiul. Pentru acele instrumente au contat, fără a se fi asimilat ca atare, condiții geografice și demografice, capacități economice și financiare, curente ideologice și manifestări spirituale. Și numai prin raportare la adevărul celor inevitabil sintetic, aici, menționate, a putut fi relevat rolul „marilor alianțe” angajante de state pe timpul anilor 1879-1914, în termeni purtând amprenta meritelor ori a rebuturilor atitudinale ale unor înalți decidenți politici, ale unor diplomați special mandatați să subscrie „texte formale” de semnificația tratatelor. Desconsiderarea raportării la acel adevăr n-ar face decât să întetească riscul alunecării istoriografiei „marilor alianțe”, a „miezului” originilor Primului Război Mondial, spre condiția unei „literaturi de divertisment”.

Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, Londra, 1983; Samuel R. Williamson Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, Londra, 1991.

141. Spre edificare, v. Richard Neustadt, *Alliance Politics*, New York, 1970; Stephan Verosta, *Theorie und Realität von Bündnissen*, Viena, 1971; Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, New York et al., 1987 (în română, idem, *Originile alianțelor*, Iași, 2008); Patricia A. Weitsman, *Dangerous Alliances. Proponents of Peace. Weapons and War*, Stanford, 2004; Katja Frehland Wildeboer, *Treue Freunde? Das Bündnis in Europa 1814-1914*, München, 2010; de comparat asemenea realizări „teoretice” cu cele factual-analitice, pe baze documentare, precum, în cazul strategiilor germane de alianțe, la K. Windelband, *Bismarck und die europäischen Grossmächte*; Gerbard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des Militarismus in Deutschland*, München, 1960.

MEMORIALIȘTI ROMÂNI DIN BANAT DESPRE MARELE RĂZBOI

Motivația redactării scrierilor

Nicolae Bocșan, Valeriu Leu

■ NICOLAE BOCȘAN

Profesor univ. dr., Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Cluj-Napoca, e-mail: nicolaebocsan@yahoo.com

Domenii de interes: istoria ecleziastică, istoria modernă a Transilvaniei și Banatului (sec. XVIII-XIX), memoria Marelui Război.

Publicații: Ioan Boros, *Memorialistica*. Studiu introductiv, ediție și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 385 p.; *Marele Război în memoria băănățeană (1914-1919)*. Antologie, ediție, studii și note de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 807 p.; *Marele Război în memoria băănățeană (1914-1919). Vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca*. Antologie, ediție, studii și note de Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Mihaela Bedecan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Centrul de Studii Transilvane, 2013, 666 p.; Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten Vatikanischen Konzil*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013, 247 p.

Memoirs of the Romanians in the Banat on the First World War: The reasons for their writing

Abstract. The study presents the reasons that made the authors to write their memoirs on the Great War. They wrote them for historical reasons, to share their experiences in a war that affected quite severely individuals, nations, and mankind on the whole. They were motivated by their need to justify a certain political attitude or position or to voice their frustrations after the traumatic experiences during the world conflagration. They wrote them at the request of the authorities, of the church or simply to let their family know.

Keywords. First Word War, Banat, Memoirs, Romanian Soldiers and Civilians

MEMORIALISTICA S-A bucurat și se bucură în continuare de o audiență deosebită. Succesul ei a fost pus pe seama dimensiunii umane a operei memorialistice. Toate scrierile încadrabile genului – jurnale, memorii, amintiri, autobiografii sau corespondențe – pun în discuție un destin uman, din nevoia firească a omului „de autodefinire sau de justificare retrospectivă”¹. Memorialistica și-a păstrat valoarea de mărturie document până în zilele noastre, când istoria culturală o preferă între sursele ei fundamentale, când resurecția noii istorii a reabilitat memorialistica pentru capacitatea ei de a restitui destine individuale sau colective, mentalități.

De mai multe decenii memorialistica a fost interpretată de istorici, sociologi sau psihologi din punctul de vedere al memoriei individuale sau colective. Norton Cru menționa că „amintirile conțin prea puține fapte militare”, ci mai mult fapte psihologice, detalii din viața combatanților. Multe din textele memorialistice reprezintă o ipostază a ceea ce psihologii denumesc astăzi istoria sau povestea vieții, memoria autobiografică, narațiunea propriei vieți². Robert Atkinson scriind despre povestea vieții observa că este doar o reprezentare a experienței de viață³. Memoriile nu restituie adevărul despre război, ci reprezentările combatanților și ale martorilor despre evenimentele trăite pe front sau în spatele frontului⁴.

Participarea românilor din Banat la Marele Război este încă puțin cunoscută, deși provincia a suferit cea mai lungă perioadă de război și de ocupație, între 1914-1919, traversând la sfârșitul războiului ocupația sârbească și pe cea franceză, dar și menținerea administrației ungare, concomitent cu consiliile și gărzile naționale românești. Militarii români din Banat au luptat pe fronturile din Serbia, Albania, Bosnia, Muntenegru, Rusia, Italia sau Franța într-un număr foarte mare, în cadrul Regimentului 43 Infanterie din Caransebeș, 61 Infanterie din Timișoara, 8 honvezi de la Lugoj ș.a. Militarii români din Banat au fost prezenți pe front, în lagăre, răniți în spitale, refugiați în România.

Memorialiștii sunt diferiți din punctul de vedere al originii sociale, al profesiei, al nivelului de instruire. Au scris memorii, amintiri sau jurnale țărani, cum au fost Ioan Albu din Reșița, Ioan Felea din Fibiș, Ioan Stângu din Gârliște, Petru Oancea din Vasiova; muncitori ca Eftimie Gherman din Lăpușnicul Mare, Traian Novac din Ticvaniul Mic, Iosif Renoiu din Bocșa Montană; preoți ca Aurel Moacă, Dimitrie Botău, Ioan Geția, Nicolae Corneanu, Coriolan Buracu, Nicolae Brânzeu; învățători ca Ștefan Jianu, Petru Ugliș din Bala, Pavel Jumanca din Caransebeș, Emilian Novacovici din Răcăjdia; profesori ca Petricoane Drugărin din Oravița, Petru Bizerea

1. *Memorialistica revoluției române de la 1848 în Transilvania*, Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (eds), Cluj-Napoca: Dacia, 1988; *Revoluția română de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (eds), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000.
2. Constantin Ticu, *Memoria autobiografică. Definirea sau redefinirea propriei vieți*, Iași, 2004; Dan Lungu, *Povestirile vieții. Teorie și document*, Iași, 2003; Franco Ferraroti, *Storia e storia di vita*, Bari, 1991.
3. Robert Atkinson, *Povestea vieții*, Iași, 1999, p. 25.
4. *Ibidem*.

din Deta; ofițeri ca Ioan Babeu din Borlovenii Vechi, Octavian Furlugeanu din Doclin, Grigore Mihăiuțiu din Bozovici; juriști ca Mihai Groșșianu din Oravița, Ilie Groșșianu din Sasca, Pompiliu Ciobanu din Timișoara; ziaristi și oameni politici ca Valeriu Braniște din Lugoj, Sever Bocu din Lipova, Petru Nemoianu, Coriolan Băran de la Nerău, Aurel Cosma jr. din Timișoara, Caius Brediceanu din Lugoj; artiști ca Filaret Barbu; anonimi ca Lae din Banat; muncitori încadrați în trupele bolșevice ca Jurjac și lista poate continua, am menționat pe cei mai reprezentativi.

Marea diversitate a celor care au lăsat texte memorialistice este un avantaj și un dezavantaj pentru cel care le interpretează, dar permite analiza diverselor comportamente în situații extreme și a diferitelor percepții ale evenimentelor pe care memorialiștii le-au traversat.

Războiul a realizat egalizarea celor participanți pe front⁵, a oferit însă o șansă acestora, ca și participarea la evenimentele care au culminat cu adunarea de la Alba Iulia, pentru o carieră politică. În mare măsură noua clasă politică afirmată după 1919 a fost rezultatul războiului și al unirii, care a legitimat noua elită politică a Banatului după război⁶.

Literatura războiului a fost una de angajare, mobilizantă, scria Eugen Lovinescu⁷. De ce și când au început să scrie memoriile sau amintirile. Textele sunt produsul memoriei unor personaje care au trecut prin război sau prin evenimentele din toamna anului 1918, dar și al epocilor în care au fost scrise, încât analiza lor impune două nivele de lectură, cel care tratează evenimentele războiului, altul istoria epocii în care au scris memorialiștii.

Primele amintiri și memorii au apărut după terminarea războiului, în anii în care Banatul încerca să se integreze în noua organizare statală⁸. Era o perioadă de tranziție de la Imperiu la statul național, în care trecutul era invocat în sprijinul unor poziționări politice, al unui grup social sau altul. Angajarea politică în diversele partide din România și-a pus amprenta asupra textelor memorialistice mai ales din deceniul patru al secolului trecut⁹.

Un grup aparte l-au constituit voluntarii din Rusia, Italia sau Franța¹⁰, nemulțumiți pentru faptul că jertfa lor nu era apreciată de autorități, că faptele lor au

5. Eric J. Leed, *Terra di nessuno. Esperienza bellica e identità personale nella prima guerra mondiale*, Bologna, Il Mulino, 1985, pp. 33, 37.

6. Nicolae Bocșan, „The Romanian Political Elite in Transylvania between Militancy and Professionalisation”, in *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848-1918)*, Judit Pál, Vlad Popovici (eds.), Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2014, pp. 249-267.

7. Eugen Lovinescu, *În marginea epopeei (Note de război)*, București, 1919, p. 50.

8. Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la unirea din 1918”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol I. Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 11.

9. *Ibidem*, pp. 16-18.

10. Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului 1916-1919*, Alba Iulia: Ed. Aeternitas, 2003; Ion Agrigoroaie, Dumitru Ivănescu,

început să fie uitate. Se organizează într-o asociație, publică o revistă¹¹, încercând să mențină în atenția opiniei publice sacrificiul lor. Aidoma altor veterani din Europa, au afișat un sentiment de frustrare, acuzând vehement profitorii de pe urma războiului. Petru Nemoianu¹² și Sever Bocu¹³, Petricoane Drugărin¹⁴ sau Octavian Furlugeanu¹⁵, Petru Ugliș¹⁶ au ținut să facă cunoscute faptele de arme ale voluntarilor într-un moment când mișcarea acestora era în curs de organizare.

Memoriile au fost scrise cu intenționalitate istoriografică, încât începuturile unei istoriografii a războiului, mai ales pentru evenimentele de pe plan local, trebuie căutate în memorialistică. Multe dintre texte au rămas ascunse în calendarele bisericești, cum au fost „Calendarul românului” din Caransebeș, „Calendarul Banatului”, „Almanahul Banatului” sau în reviste cvasianonime, care nu au depășit granițele unei localități, cum a fost „Vasiova” a lui Petru Oancea.

În Banat respectul pentru cuvântul scris și mai ales pentru cei care scriau venea din secolul al XVIII-lea. Un text scris atesta vizibilitatea celui care l-a scris, îi sporea notorietatea. De aici și interesul celor mai diverse categorii de a publica memorii, chiar și într-o revistă minusculă. Cele mai interesante momente din viața lor, altfel anonimă, le ofereau evenimentele trăite în război sau în lupta pentru unire, care i-au scos din anonimatul micilor sate sau orașe. Textele publicate aparțin celor care doresc să amintească că au participat la un eveniment de talia războiului mondial¹⁷. Unele îmbină memorialistica cu reconstituirea istorică, utilizând documente despre evenimentele relatate (Gh. Neamțu).

Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul Marelui Război. Corpurile de voluntari români din Rusia*, Iași: Ed. Junimea, 2005, pp. 55-74; Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara: Ed. Augusta, 1996.

11. „Gazeta voluntarilor”, apare la Cluj în 1923 sub redacția lui Petru Nemoianu. Continuă cu intermitențe până în 1937. Uniunea foștilor voluntari s-a înființat în 1922 sub președinția lui Victor Deleu, „Statutele Uniunii foștilor voluntari români din războiul pentru întregirea neamului”, în *Gazeta voluntarilor*, 1923, I, nr. 1, 1 ianuarie.
12. Petru Nemoianu, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*, Timișoara, 1922; Idem, *Prizonier la ruși, rob la unguri*, București, 1933; Idem, *Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferință ținută la Reuniunea de lectură din Lugoj în 6 martie 1921*, Lugoj, 1921.
13. Sever Bocu, *Drumuri și răscruci. Memorii*, vol. I, Timișoara, 1939, pp. 119-209; Idem, *Opt luni în Kiev. Conferință ținută de d-l Sever Bocu. Duminică, 19 martie 1933, în cadrul de conferințe a Institutului Social din Timișoara*, Timișoara, [1933].
14. Mihai Drugărin Petricoane, *Însemnările unui director de liceu*, Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, Fond Marea Unire, ms. Inv. 6727 cu titlul *Însemnările unui voluntar român*. Cu același titlu la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond Victor Deleu, doc. 53. Editat sub titlul *Însemnările unui director de liceu*, Timișoara: Ed. Eurobit, 1996, 262 p.
15. Octavian Furlugeanu, *Amintiri*, ms. la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, editat în vol. *Marele Război în memoria bănățeană*, vol. I, pp. 739-807.
16. Petre Ugliș, *Pagini de suferințe și glorie (Amintiri din Italia)*, ms. în Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, Fond Marea Unire, cota 3567/1.
17. Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat”, p. 12.

Cu excepția textelor care aparțin memoriei autobiografice, ceea ce Atkinson numea povestea vieții, cei mai mulți autori nu povestesc doar întâmplări personale, ci vorbesc în numele noului tip de comunitate ce s-a constituit pe front, cea a militarilor¹⁸. Nemoianu scria în 1921: „Nu numai eu, dar cred că nimeni nu ar fi în stare să cuprindă în cadrele unei conferințe și nici chiar în volume tot ceea ce s-a petrecut în suflete, cât și acțiunile noastre în acești ani... Ar trebui ca cei cari am luat parte la aceste evenimente să contribuim, fiecare cu crâmpoie din sufletul și viața sa și numai apoi să credem că am lăsat un tablou fidel al avântului generației de astăzi”¹⁹.

Bisericile românești au încurajat participanții la război să-și scrie memoriile, publicând în revistele ecleziastice textele acestora. Era o datorie pioasă pentru cei dispăruți, o ipostază a cultului eroilor care s-a dezvoltat după război și în care bisericile au avut un rol important.

Amintirea, pomenirea era o datorie pioasă și față de cei care nu au supraviețuit războiului, față de cei căzuți departe de casă sau de țară. Botău scria în 1931: „Acele clipe de groază petrecute și descrise aici, așa pe scurt, de mulți vor fi date uitării. Eu unul însă nicicând nu voi uita suferințele îndurate în primăvara anului 1918 în orașul Rostov și jur, ci an de an, apropiindu-mă de sărbătoarea Învierii Domnului, reîmprospătând în memorie acele clipe de duioșie, îmi voi aduce aminte de frații mei de suferință, care uitați de cei de acasă și neluați în seamă nici de cei de acolo, își dorm somnul dulce al veșniciei pe câmpiile îndepărtate ale Rusiei sovietice”²⁰.

O altă funcțiune a memorialisticii era să evite uitarea unor amintiri marcante, cum au fost cele din Marele Război. Scrierea ca antidot al uitării revenea celor care au fost actori sau martori. Autorii erau conștienți că au făcut istorie și o relatează. „Toată generația noastră «de trecere» de la dominațiunea habsburgică la libertate și unitatea națională de astăzi – scria Caius Brediceanu – a trăit epoca cea mai interesantă a neamului românesc. Puțini însă au ajuns, în cursul acelor ani, în situațiuni atât de variate ca mine... Multe din peripețiile vieții mele se datoresc vremurilor”²¹.

Mulți au lăsat memorii și amintiri din frustrare sau pentru a corecta afirmațiile inexacte ale altor autori care încercau prin textul memorialistic să-și construiască un trecut cât mai merituos. Mihai Gropșianu, avocat în Oravița în 1918, scrie dintr-o frustrare, nemulțumit de afirmația lui Ion Clopoșel că Banatul nu a făcut nimic pentru unire, de faptul că ardelenii și-au arogat toate meritele, susținând nici mai mult nici mai puțin că evenimentele de la Oravița au premers Alba Iulia în condițiile ocupației străine. Lait-motivul scrierii era că bănățenii au fost marginalizați, trădând

18. Eric J. Leed, *Terra di nessuno.*, 89 sq.

19. Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, p. 31.

20. Dimitrie Botău, „Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști”, în *Marele Război în memoria bănățeană*, vol. I, p. 389.

21. Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, 1936, p. 20.

vechile poziții divergente dintre liderii politici ai celor două provincii în politica națională. „Revoluția Carașului – scria Mihai Gropșianu în 1935 – pornise cu simptome de dramă, a decurs în criteriile unei melodrame, s-a sfârșit însă cu finalul lui Faust: «condamnată, condamnată». Așa este! Ca toate marile dar modestele fapte ale bănătenilor și revoluția din Oravița-Caraș, cea de la 1918. A fost condamnată cu scoaterea ei din capitolele istoriei contimporane românești. Așa a voit-o «iubiturul» nostru frate ardelean, istoriograful domnul Clopoțel, spunând în cartea sa intitulată *Revoluția Ardealului* că în Banat nu a fost nimic ce ar însemna unei mișcări mai de seamă în viața națională din anul Mare 1918. De Oravița nici pomină, Oravița e bună pentru alegeri și fiefuri de politicianism. Restul ce mai interesează²².

Gropșianu clamează marginalizarea Banatului după unire, faptul că personalitățile de seamă s-au retras din viața publică. „Ardealul mai gălăgios mereu atrage atenția asupra-i, amenință cu revoluția tainică de la Alba Iulia... mai face și patentă monopol din zămisirea și înfăptuirea «idealului»²³, scria el de pe o poziție de adversitate politică față de P.N.Ț.

Dar acuza lui vizează întreaga clasă politică de după unire, profitorii de pe urma acesteia, noii îmbogățiți, incapabilii cocoțați în fruntea treburilor publice: „făcând analiza trecutului în cântărire cu a prezentului pot mărturisii că toți laolaltă ori de unde ar fi, meschinărie și circ au făcut din acest Banat falnic de odinioară... ar trebui odată plebea prea dezmiardată când își părăsește păstoria, care își cunosc oile pe nume, pleacă după haimanale și secături, nu întreabă ce sunt la ei acasă?! Blestem pe capul acelora cari nepregătiți, crezând că fac democrație la un popor de liberatori, cu demagogie au despărțit cartea de plug, au pus în scenă lupta de clasă. Este și aceea adevărat că prea mulți poltroni și figuri de aventură s-au cocoțat la conducere. Semidoctii și autodidacții, dascălii fără școală sau numai cu abecedar, avocații fără clienți și ridicați ca juriști, medicii însăși pacienți, ni-e sunt cărmacii ursitelor și piloții zilelor noastre... Iar în spatele trufașilor stâlpi ai societății, droaia de trepăduși puși pe jaf, de borfași, de haimanale spurcate de vorbe, de orbeți plângăcioși, de nemâncați zdrențăroși, drojdia hămesită ce mănâncă pe sub mese și mârâie printre picioarele celor ce nu-i întind o îmbucătură sau un brânci. Lingușirea în sus, vânătoarea de scârboasa populație de jos, iată nota vremii. La datorie și post nu este nimeni²⁴. Memorialistica în acest caz este un prilej de critică la adresa realităților contemporane, la faptul că idealurile unirii au fost abandonate. Discursul angajat al lui Mihail Gropșianu ilustrează alunecarea treptată a ideilor publice spre totalitarism, criza democrației. Nostalgia după vechea solidaritate națională anunță erodarea regimului democratic. Este perioada în care caracterul

22. Mihai Gropșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș. Proclamația reîntregirii națiunii române. Oravița, la 4 noiembrie 1918*, Timișoara, 1935, p. 31.

23. *Ibidem*.

24. *Ibidem*, p. 33.

propagandistic al memorialisticii se accentuează, limbajul se politizează, memoriile justifică orientări și opțiuni politice²⁵.

În cea mai mare parte a lor, memoriile bănățene îndeplinesc funcția unei pedagogii naționale, oferă modele și exemple personale, sacrificiul individual sau colectiv pentru cauza națională. Când amenințările la adresa României s-au înmulțit, scrierile vizează să legitimeze actul de la 1 decembrie, tributul de sânge plătit de români în Marele Război. După ancheta lui T.V. Păcățianu din anii 1921/1922, inițiată în numele Astrei, au urmat mai multe anchete în Banat și în România. Nicolae Ilieșiu lansa un apel în 1934, în care dorea să prezinte Banatul în 1918, prin care cerea preoților, învățătorilor, notarilor și cărturarilor să-i trimită un cuprinzător istoric al comunei în 1918. Îl interesa spiritul populației, morții comunei, cum s-au manifestat cei întorși de pe front, autoritățile maghiare sau cele de ocupație. „Timpul trece – scria el – noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 ani încep să se uite. Tocmai pentru aceasta vrem să le fixăm pentru posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi, românii din Banat, ne-a adus tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi”²⁶.

În august 1935 revine și lansează un chestionar în 14 puncte în care întrebările 3-14 se referă la război și la evenimentele din toamna anului 1918. Pentru județele Caraș și Torontal se păstrează prelucrarea datelor făcută de Ilieșiu, pentru Severin răspunsurile din 220 localități. Răspunsurile s-au făcut pe baza memoriei celor implicați sau a martorilor oculari. Chestionarul dorea să reconstituie memoria colectivă a provinciei.

În perioada regimului totalitar, până în 1968, nu s-au mai putut publica texte memorialistice. Totuși s-au scris amintiri, unele de sute de pagini, dar majoritatea au rămas nepublicate. O singură categorie de texte au fost publicate, cele ale prizonierilor din Austro-Ungaria care au luptat alături de trupele bolșevice în Siberia împotriva albilor²⁷.

Unii au suferit prigoana regimului totalitar. După ieșirea din închisori, unii au scris pentru a salva ceea ce memoria lor a conservat sau pentru a da o replică la variantele publicate anterior. Cele păstrate în manuscris reiau multe din clișeele întâlnite în perioada interbelică, cum au fost bătălia pentru putere din România interbelică, divergențele politice din sânul comunităților locale. O excepție o reprezintă Pavel Jumanca, care prezintă ostilitatea sau indiferența cu care au fost primiți unii refugiați români din Imperiu în vechea Românie.

După al doilea război mondial am remarcat două categorii de texte memorialistice: unele scrise din proprie inițiativă, chiar dacă la îndemnul familiei; acestea

25. Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat”, p. 18.

26. *Ibidem*, p. 19; Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Reșița, 2002, pp. 148-151.

27. Ion Jurjac, *Amintiri, în Amintiri ale foștilor voluntari români din Armata Roșie în timpul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și al războiului civil 1917-1922*, București, 1957, pp. 254-274.

au rămas în familie, ulterior au ajuns în colecții publice, au început să fie publicate după 1990²⁸. A doua categorie o reprezintă textele solicitate oficial, scrise în preajma unor aniversări sau în urma unor cercetări instituționale. La cererea autorităților, participanții la Alba Iulia au trimis amintirile lor despre eveniment sau despre participarea la război. Textele sunt inegale, unele par declarații luate în anchetă, mai ales că unii din cei care le-au scris au făcut închisoare în anii stalinismului, altele plătesc tribut regimului comunist și exaltă realizările acestuia. Există și excepții; unele au fost scrise cu talent, cu mai mare libertate de expresie.

Pavel Jumanca și-a redactat *Amintirile* între 1956-1958, la îndemnul fiului său. La încheierea scrierii, în 1958, el mărturisea: „Zile multe am stat de vorbă cu mine însumi, am retrăit vremile de altădată cu toate ale lor, bucurii și necazuri, cu toată frământarea și zbuciumul lor. M-am străduit să le redau cu toată sinceritatea așa cum s-au petrecut, dar le-am colorat mai frumos, mai viu, ca să poată fi mai lesne înțelese, după cum le-am putut desprinde din adâncurile sufletului și cum s-au păstrat acolo în măcinarea vremilor ce au trecut. Au primit obișnuita haină în care își îmbracă, de obicei bătrânii povestirile lor”²⁹. Toate cele șapte caiete de amintiri din război și din România Mare sunt dominate de sentimentul de frustrare care a dominat pe foștii combatanți după întoarcerea din război. „Parcă toate vredniciile noastre s-au prăpădit, s-au acoperit cu pământul frământat în sudori și sânge, își dorm somnul de veci sub pădurile de cruci de pe toate fronturile sau risipiți pe toate plaiurile fără a avea măcar la cap o cruce. Se pare că au rămas numai răii și inconștienții care s-au îmbulzit, care au rămas flămânzi și hămesiți ca lupii codrilor la marele praznic național”. Realitățile postbelice îl fac să susțină că naționalismul care a mobilizat artizanii unirii din 1918 a fost unul de spoială, „care s-a scuturat îndată ce vremile și-au ajuns «plinirea lor» și visul pentru care s-au jertfit generațiile trecute a ajuns o realitate”. „Eroii s-au stins în cumplitele încheștări ale războiului. Cei puțini, moderați și cinstiți, care au mai rămas din cei vrednici de ieri au fost înlăturați cu sălbăticie de obraznicii și păcătoșii buni de gură, cu măști false pe obraz, îndrăzneți și fără scrupule... S-au jertfit unii pentru un ideal pentru ca alții să beneficieze de el”, iar cei cinstiți continuă să trăiască în „obscuritatea anonimului” lor³⁰.

Petru Talpeș a scris amintirile la îndemnul preotului Gheorghe Cotoșman, în 1967, la vârsta de 72 de ani. Consilierul cultural de la Mitropolia Banatului, care a aflat de participarea sa la Marele Război l-a sfătuit: „Scrieți amănunțit tot ce ați văzut și ați pățit sub stăpânire maghiară cât și în timpul primului război mondial,

28. Petru Talpeș, *Spicuri din amintirile de tinereță ale unui condamnat la moarte*, manuscris în biblioteca Valeriu Leu, editat sub titlul *Amintiri*, text îngrijit de Vasile Dudaș și Vali Corduneanu, Timișoara: Ed. Mirton, 2008; *Marele Război în Memoria bănățeană 1914-1919. Vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca*. Ediție de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană / Centrul de Studii Transilvane, 2013, pp. 91-666 (În continuare: Pavel Jumanca); O. Furlugeanu, *Amintiri*.

29. *Memoriile lui Pavel Jumanca*, p. 578.

30. *Ibidem*, p. 579.

să rămână urmă și dovadă pentru generațiile tinere, căci anii trec, azi-mâine nu mai suntem și martorii oculari ai marilor evenimente care au dus la unirea tuturor românilor nu trebuie să ducă cu ei în mormânt ceea ce au văzut și pățit”. Cotoșman adăuga că existau recomandări de la București, nu precizează de la cine, de la autoritățile bisericești sau de la cele politice, să adune aceste amintiri de la cei care mai trăiesc. Probabil recomandarea a venit de la ierarhia bisericească, pentru că Talpeș se referă implicit și la Basarabia, ceea ce autoritățile politice ale timpului nu au îngăduit-o³¹.

Aniversarea celor 50 de ani de la unirea din 1918 a generat mari speranțe în epocă, în contextul evenimentelor din Cehoslovacia. Elanul naționalist declanșat atunci, după decenii de internaționalism, se resimte și în memorialistică. Veteranii au considerat că a sosit momentul să-și povestească amintirile, iar autoritățile au încurajat această atitudine, afișând o politică antisovietică. Propaganda oficială a preluat tema unirii, iar mulți dintre cei care au scris credeau că în România se produce o schimbare radicală. Momentul a favorizat crearea unui corpus de manuscrise cu caracter memorialistic ale participanților la război și la adunarea națională de la Alba Iulia³².

Nicolae Linția s-a simțit nevoit să vorbească în numele celor din generația sa care nu au mai apucat această șansă: „Sărbătoarea semicentenarului unirii de la Alba Iulia a dărâmat zăgazul care stăvilea amintirile acelor vremi, ca să se reverse tumultuos, purtând pe creasta valurilor spumegânde noianul de sentimente trăite atunci cu intensitatea tinereții. Sub impulsul imensului val de însuflețire națională din memorabilul an 1918 ... scriu rândurile care urmează și pe care le închin, cu pios omagiu, foștilor mei colegi de la Institutul pedagogic ortodox român din Caransebeș, care n-au mai ajuns să le retrăiască și să vadă prețuirea plină de recunoștință de care se bucură faptele lor, după 50 de ani, din partea generației actuale. Le evoc aici drept mărturie pentru posteritate”³³.

Manuscrisele participanților la război și la Alba Iulia au fost trimise și conservate la Muzeul Unirii din Alba Iulia, care a rămas și în acest fel un loc al memoriei. Victor Deleu a trimis aici memoriile lui Petricoane Drugărin despre voluntarii români din lagărul de la Darnița³⁴. Treptat toate muzeele și arhivele ecleziastice din Transilvania și Banat au achiziționat amintiri și memorii.

Trebuie precizat însă că unele dintre textele redactate la solicitarea autorităților la aniversarea semicentenarului au un aer oficial, au aspectul de declarație sau de raport, le lipsește spontaneitatea povestirii memorialistice. Elocvente sunt

31. Petru Talpeș, *Spicuri din amintirile de tinereță ale unui condamnat la moarte*.

32. Arhiva Muzeului Unirii din Alba Iulia, Fond Marea Unire, fond Voluntarii români.

33. Nicolae Linția, *O generație privilegiată. Modestă contribuție la cea mai frumoasă pagină din istoria neamului nostru, Unirea cea Mare*, ms. la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Fond Marea Unire, f. 1.

34. Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat”, p. 26.

declarațiile foștilor sociali-democrați participanți la Alba Iulia, considerați de Partidul Comunist în perioada interbelică trădători, care după 1947 au suferit pri-goana regimului comunist, unii fiind trimiși în detenție. Semicentenarul unirii oferă Partidului Comunist posibilitatea să „recupereze” originile sale din Partidul Socialist și să preia atitudinea națională a foștilor social-democrați ardeleni. Nu întâmplător, după represiunile suferite, Traian Novac a intitulat textul trimis la Alba Iulia, *Autobiografie*³⁵, ca și Iosif Renoiu³⁶, de altfel, având îndoieli cu privire la destinația acestuia. Surprinde, însă, un țăran, Petru Ghiocel, care la 87 de ani, în fața unui preot care i-a cerut să relateze amintirile, scria în 1967 o „Declarație”³⁷, ceea ce relevă aceeași nesiguranță a omului de rând în acele vremuri.

Indiferent de motivația redactării textelor memorialistice, așa cum spuneam anterior, o istoriografie a războiului începe cu aceste texte, deși trebuie reținută și observația lui E. Lovinescu că războiul este înainte de toate unul din cele mai însemnate izvoare de inspirație etică. Același critic semnală și faptul că odată cu încheierea războiului și în primii ani după aceea s-a încheiat prima fază a literaturii de război care, spunea Lovinescu, „are și cele mai puține legături cu arta”: literatura de acțiune națională, cu un caracter mai mult retoric, scrisă în timpul războiului, literatura de discursuri răsunătoare, de cântece patriotice, literatura de ură și îmbărbătare, o literatură pe care o consideră inferioară³⁸. În Banat, Damian Izverniceanu, Cassian Maniu și alții au scris texte epice pornind de la realitățile de pe front. Cu excepția lui Maniu și a lui Izverniceanu, alte texte literare sunt expresia imaginației. Cei doi pornesc de la realitatea de pe front, de la personaje și locuri care au existat, brodând în jurul lor asemenea texte de ficțiune.

Ce a determinat participanții români din Banat la Marele Război să-și scrie amintirile despre acest eveniment rămâne o problemă a cărei explicație trebuie căutată deopotrivă în motivațiile personale și în contextul istoric sau politic în care și-au relatat experiența traumatizantă.

Au fost scrise cu intenționalitate istoriografică, indiferent de nivelul de educație al celor care au scris, preocupați să nu se uite faptele, să restituie o experiență exemplară, să legitimizeze o atitudine sau poziție ulterioară în viața socială sau politică, să transmită un mesaj generațiilor următoare sau descendenților din propria familie, în spiritul unei pedagogii naționale.

Cele mai multe texte memorialistice au fost consacrate exclusiv experienței de pe front, altele sunt capitole dintr-un ansamblu care se dorea a fi istoria sau povestea vieții.

Toate împreună ilustrează cum s-a cristalizat memoria colectivă bănățeană despre Marele Război, imediat după conflagrație până în zilele noastre.

35. Traian Novac, *Autobiografie*, 1968, ms. la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Fond Marea Unire.

36. Iosif Renoiu, *Autobiografie*, 1969, ms. la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Fond Marea Unire.

37. Petru Ghiocel, *Declarație*, ms. la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Fond Unirea din 1918.

38. Eugen Lovinescu, *În marginea epopeei*, p. 37 sq.

„ÎNVIEREA PRIN MOARTE”

Asasinarea lui Franz Ferdinand și rememorarea lui Iosif al II-lea la românii din Transilvania

Alexandru-Bogdan Bud

■ ALEXANDRU-BOGDAN BUD

Doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, e-mail: alex23bud@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria modernă a Transilvaniei și loialism dinastic din Transilvania în secolul XIX.

Publicații: *Francisc Păcurariu. Cultură și tradiție*, Alexandru-Bogdan Bud, Vasile George Dăncu (eds), Cluj-Napoca: Ed. Eikon, 2012; „Înființarea Institutului Agronomic Cluj-Mănăstur 1869-1918”, in *Tradiție și inovație în învățământul agricol din Transilvania – Istoria Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară Cluj-Napoca*, Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Doru Pamfil (coord.), Cluj-Napoca: Ed. Academic Press, 2011; „David Prodan despre Iosif al II-lea”, în *Scrieri pe alese...*, Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (eds), Presa Universitară Clujeană, 2012; „Învățământ și loialitate. Aspecte ale rememorării lui Iosif al II-lea în manualele românești din Transilvania între anii 1790-1848”, in *Administrație românească arădeană*, Emil Arbonie, Doru Sinaci (eds), vol. IX, Arad: Ed. „Vasile Goldiș” University Press, 2014.

“Resurrection through Death”: Franz Ferdinand's Assassination and the Memory of Joseph II among the Romanians in Transylvania

Abstract: The Sarajevo event projected inside the borders of the Austro-Hungarian Empire, as the lost savior of monarchy, not one person, as it would have been normal, but two: the heir to the throne, Francis Ferdinand, and the “father of the country”, the immortal Joseph II. Dynastic loyalty had gradually degraded due to the long reign of Francis Joseph, who described himself as the last old-school monarch, as well as due to this dualist compromise (1867), forgiven for a while but not forgotten. In this sense, Francis Ferdinand was adopted as heir, the Romanians seeing in him the breath of fresh air that they needed, another Joseph, the vigor of youth being assimilated with the reformist spirit of the enlightened emperor.

Keywords: Joseph II, Franz Ferdinand, assassination, remembering, loialism, First World War

INTR-UN IMPERIU cu caracter multinațional, monarhul avea oarecum rolul arbitrului, era liantul între sacru și profan, între sublimul ceresc și infamul limesc, reprezentând divinitatea în concepția supușilor. De-a lungul istoriei au existat numeroase opinii privind menirea și rolul împăraților sau al regilor, creionând pe parcursul epocilor trăsăturile și concepțiile care au stat la baza marilor entități statale. Considerat unul dintre marile imperii ale Europei, monarhia Habsburgică a fost principalul actor al continentului de-a lungul mai multor veacuri, intrând în desuetudine odată cu căderea cortinei în anul 1918, după un lung și traumatizant război.

Parafrazându-l pe Alexandru Macedonski, „Doar murind devii stăpânul lumii”, evenimentul de la Sarajevo a proiectat în interiorul granițelor imperiului Austro-Ungar în postura de salvator pierdut al monarhiei, nu o singură persoană cum ar fi fost normal într-o astfel de situație, ci două, pe moștenitorul tronului, Franz Ferdinand și pe „părintele patriei”, nemuritorul Iosif al II-lea. Venită ca un fulger, vestea că noua speranță a românilor pentru postura de conducător, a murit, mentalul colectiv a proiectat cu părere de rău imaginea posibilului reformator în comparație cu primul reformator cu adevărat vizibil, Iosif al II-lea. Hiperbolizarea împăratului luminat de către națiunea română pe parcursul secolului al XIX-lea, îl va pune în prim planul evenimentelor începutului de secol XX în aceeași lumină de care s-a bucurat pe parcursul vieții. Nimeni nu credea într-un război, după cum și Sextil Pușcariu relatează în memoriile lui „Lumea nu mai credea în război. Eu nu credeam deloc. Au fost atâtea momente scăpate de Austria, atâtea provocări la care ea n-a răspuns, încât era sigur că se va trece la ordinea zilei și peste gloanțele lui Princip”.¹ Însă asasinatul de la 28 iunie 1914 nu a fost trecut cu vederea de Austria, care a declarat război Serbiei, mai apoi, pe rând, toate statele intrând în conflict.

Până în ajunul morții lui Franz Ferdinand, acesta devenise pentru români un idol, adoptat ca și părinte vitreg, din moment ce încrederea în Franz Iosif, părintele oficial al patriei, aproape că nu mai exista. Nădejdea românilor în bătrânul monarh a început să se piardă, odată cu încheierea pactului dualist, iar după apariția arhiducelui, Franz Iosif aproape că nu mai exista în concepția românilor, mai precis a elitelor, care au dus o adevărată campanie de promovare pentru moștenitorul tronului de la Viena. Totuși loialismul românilor față de Franz Iosif este discutabil însă nu poate fi contestat într-u totul, lucru confirmat și de dezvelirea bustului monarhului, în gradina școlii de cadeți de la Sibiu, într-o zi de duminică a anului 1914, cu mare pompă, printre participanți fiind și mitropolitul Ioan Mețianu.²

Simpatia germană s-a conturat în așa numitul grup asociat Cancelariei arhiducelui, de la Belvedere care îl avea în prim plan pe Alexandru Vaida-Voevod, aflat sub influența ideilor lui A.C. Popovici, autorul lucrării *Statele Unite al Austriei*

1. Sextil Pușcariu, *Memorii*, București: Ed. Minerva, 1978, p. 6.

2. *Foaia poporului*, nr. 24, Sibiu, 1914, p. 8.

Mari, cunoscut pentru filogermanismul său.³ Slăbiciunea spre partea nemțească avea fundamentul în reformele Iosefine care au ridicat elita românească a secolului al XVIII-lea din mijlocul stării țărănești și a nobilimii mărunte⁴ constituind piatra de hotar între viața patriarhală și evoluția următoare.⁵ Ceea ce a urmat a fost de fapt nașterea principiului naționalităților, datorită tendințelor de germanizare ale lui Iosif al II-lea care au dat un puternic impuls în acest sens.⁶ Chiar Nicolae Iorga precizează în necrologul pe care i l-a dedicat lui Aurel C. Popovici, chestiunea potrivit căreia: „Monstruoasa teză a lui Huston Stewart Chamberlain: că orice e bun în omenire trebuie să fie german, că Rafael, Michelangelo, toată lumea geniilor italiene creatoare sunt de rasă germanică, precum dovedește o șuviță de păr blond, un zâmbet de azur în ochi ori un poetic nume teutonic la mamă, la bunică, a găsit în Aurel C. Popovici nu un sprijinitor, ci un fanatic.”⁷ Susținător fervent al monarhiei, nu mai împărtășea principiile învechite ale lui Franz Iosif, fapt care îl determină să se orienteze spre arhiduce, cu care împărțea aceleași noțiuni privind noua formă de organizare a imperiului. Franz Ferdinand a expus concepția sa federalistă generalului Margutti în anul 1895 „Dacă vrem ca puterea centrală să cuprindă părțile și să le amalgameze în masa dorită, trebuie neapărat ca ele să fie mici, minuscule. În acest scop voi face din Ungaria patru frânturi, din Boemia două și din celelalte țări atâtea câte sunt necesare.”⁸ Arhiducele își imagina federația țărilor austriece la fel ca Statele Unite ale Americii, diferența era că federația austriacă trebuia să fie mai omogenă ca și cea americană.⁹ Această gândire federalistă era împărtășită și de către tineretul ardelean, fapt care explică dragostea și încrederea, pe care o purtau unii dintre românii față de arhiducele Franz Ferdinand până în clipa asasinării sale, eveniment care a lăsat un gol imens în „sufletele cinstite, dar credule și visătoare ale românilor de peste Carpați”¹⁰

Având în vedere declarațiile făcute de moștenitor cu referire la maghiari, din partea cărora se aștepta la o rezistență: „Odată Ungaria va trebui cucerită cu sabia” și „O să găsec eu radiera cu care să-i șterg pe unguri de pe harta monarhiei”¹¹ românii au înclinat balanța loialității spre arhiducele moștenitor în detrimentul unchiului său, care avea, în concepția ardelenilor, păcatul suprem al dualismului

3. Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București: Ed. Enciclopedică, 2006, pp. 65-66.
4. Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București: Ed. Antet, 1996, p. 139.
5. Petre Nemoianu, *Amintiri*, Lugoj: Ed. Art Press, 1928, p. 40.
6. Aurel C. Popovici, *Statele Unite ale Austriei Mari*, București: Ed. Albatros, 1997, p. 202.
7. Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București: Ed. Adevărul, 1935, p. 209.
8. Constantin Graur, *Cu privire*, p. 223.
9. Constantin Graur, *Cu privire*, p. 224.
10. Ion Rusu Abrudeanu, *Îndrăgostirea unui habsburg de o româncă frumoasă din Ardeal*, București: Ed. Cartea Românească, 1928, p. 169.
11. Ion Rusu Abrudeanu, *Îndrăgostirea*, p. 169.

ce nu puteau fi dat uitării. Privind în oglinda istoriei, mulți și-l aminteau pe Iosif al II-lea, ca pe acel împărat care a refuzat coroana Ungariei și care a încercat cât a putut să mențină echilibrul națiunilor în monarhie, fapt care l-a făcut pe Alexandru Vaida Voevod să afirme după prima audiență la arhiduce: „În tot timpul audienței am avut senzația clară: așa trebuie să fi arătat Iosif al II-lea”¹². Dragostea lui Franz Ferdinand se deduce din dorința acestuia de a-și păstra naționalitățile, la fel ca și Iosif care a călătorit în toată monarhia, conștient de importanța acordată națiunilor într-un imperiu multinațional. La fel cum a nutrit o mare dragoste pentru o singură femeie, pentru care a fost dispus să riște chiar și tronul, ar fi existat posibilitatea ca și cea mai iubită dintre națiuni să fi fost cea română.¹³ Analizând și succesiunea la tron a lui Iosif al II-lea și Franz Ferdinand, există cel puțin o similitudine. După o domnie îndelungată a Mariei Tereza, la fel ca și cea a lui Franz Iosif, arhiducele proclamat moștenitor, a fost nevoit să stea în umbra bătrânului monarh al Europei, întocmai ca și Iosif în umbra mamei sale. Perioada de formare, înainte de urcarea propriu-zisă pe tron, are ca urmare o conturare a loialismului dinastic, deoarece defectele și nereușitele monarhului „uns” ar trebui împlinite de moștenitor, transformându-l pe acesta în salvator. Atât Iosif cât și Ferdinand urmează același traseu de formare pre monarhică. În pregătirea ascensiunii la tron a moștenitorului se petrece un alt episod similar cu unul din perioada împăratului luminat și anume, acel „război rece” cu papalitatea. Este cunoscută vizita Papei la Viena din vara anului 1782 pentru al convinge pe Iosif să renunțe la planurile sale de subordonare a bisericii în favoarea statului. Aproape la fel reacționează și Franz Ferdinand în momentul în care se pune problema înființării episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorog, măsură pe care Vaida și alte elite transilvănene o socoteau antinațională. Arhiducele va declara: „Eu sunt singur un fiu devotat al Bisericii romane dar atunci când problema privește cele mai elementare drepturi al popoarelor, al căror destin într-o zi, cu ajutorul lui Dumnezeu am să-l conduc, eu nu mă voi abține să tai legăturile mele cu Sfântul Părinte dacă el își va exercita puterile sale într-o direcție contrară intențiilor mele dedicate viitoarelor mele popoare”¹⁴.

Fiind pentru mulți monarhul cu cele mai multe trăsături apropiate de perfecțiune, Iosif al II-lea a fost amintit și rememorat în majoritatea momentelor de cotitură pe care imperiul le-a întâmpinat de-a lungul istoriei. Românii transilvăneni l-au amintit de nenumărate ori în memoriile adresate Vienei, l-au amintit în timpul Revoluției de la 1848 la fel cum au făcut și vienezi, iar cehii l-au înfățișat în gravuri ținând coarnele unui plug. În majoritatea teritoriilor stăpânite și unele

12. Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca: Ed. Sincron, 1993, p. 111.

13. Constantin Graur, *Cu privire*, pp. 364-365.

14. Leo Valiani, *The End of Austria-Hungary*, London: Secker and Warburg, 1973, p. 26 *apud* Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 61.

vizitate, societatea autohtonă l-a reprezentat în grupuri statuare, iar odată cu asasinarea moștenitorului tronului Austriei, cel puțin românii, l-au readus la viață și au demonstrat încă odată că simbolul lui Iosif al II-lea în Transilvania nu a fost dat uitării chiar dacă trecuse mai mult de un veac. În timpul Revoluției de la 1848, Simion Bărnuțiu îl pomenea pe Iosif în discursul său din Catedrala Blajului, iar vienezii au folosit ziua de naștere a împăratului luminat, 13 martie, pentru a ieși în stradă să protesteze împotriva regimului lui Metternich.¹⁵ Locuitorii Vienei s-au adunat în fața statuii ecvestre a lui Iosif, au decorat statuia și au pus în mâna monarhului steagul revoluționar, iar pedestalul a fost presărat cu flori, pentru a-și arăta aprecierea față de împăratul care și-a iubit și stimat poporul, după cum relatează versurile unui poem născut în primele zile ale revoluției.¹⁶

Până în 1914 în momentul asasinării s-a construit și s-a consolidat o imagine perfectă a lui Franz Ferdinand, asimilată cu personalitatea lui Iosif al II-lea, astfel că șocul morții arhiducelui a fost cu atât mai mare. Unul dintre cei mai mari admiratori și susținători al moștenitorului tronului, Alexandru Vaida Voevod, a descris momentul aflării decedului: „Respirația mi se oprii, simțeam cum mă împrejmuește un acces de leșin, cum începe să se învâртеască lumea cu mine. Noaptea aceea și zilele următoare le-am petrecut într-o stare sufletească de nedescris.”¹⁷ Din acel moment criza loialității s-a adâncit vizibil, planurile românilor de aproape un deceniu, toată strădania lor de a câștiga simpatia moștenitorului în detrimentul maghiarilor, care s-au bucurat de afecțiunea venită din partea împăratului timp de 40 de ani, au fost spulberate în câteva minute. Prezenți la funeraliile arhiducelui, Vaida Voevod, Teodor Mihali erau deprimați, dată fiind situația, în schimb A.C. Popovici, autorul proiectului de federalizare a Austriei, a fost singurul care a putut afirma că „Forța lucrurilor e mai mare decât voința unui om. Monarhia tot va trebui organizată pe baze nouă, dând drepturi tuturor neamurilor. Un om e un om. Moare, se stinge. Neamurile trăiesc înainte.”¹⁸ Din păcate s-a dovedit contrariul, deoarece la un an de la începerea războiului Vaida împreună cu Popovici s-au lovit de camarila obtuză a noului moștenitor, Carol, declarând că „nu mai avem nicio speranță; nu se mai poate răzbi cu intriganții din jurul împăratului”¹⁹ semn că politica românilor din Transilvania trebuia să se orienteze într-o altă direcție și că previziunea lui Ioan Slavici cu ani în urmă se împlinise: soarele pentru români răsărea, într-adevăr, de la București și nu de la Viena.

Dacă până în momentul asasinării această similitudine între arhiducele moștenitor și Iosif al II-lea a existat la un anumit nivel, cel al elitelor pro Franz

15. Ion Rusu Abrudeanu, *Îndrăgostirea*, p. 59.

16. Nancy M. Wingfield, *Flags Wars and Stone Saints*, Cambridge: Massachusetts /London: Havard University Press, 2007, p. 21.

17. Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod*, p. 62.

18. Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod*, p. 223.

19. Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod*, p. 73.

Ferdinand, din momentul morții acestuia, Iosif a reînviat pentru toată societatea românească, ca de atâtea ori în decursul secolului al XIX-lea. Această renaștere a împăratului luminat, posibilă și prin promovarea de către presa din Transilvania a corelației dintre cei doi, a fost apogeul ultimei zvâcniri a loialismului dinastic, accentuată pe de o parte de atitudinea noului moștenitor, Carol, iar pe de altă parte după 1916, de intrarea României în război alături de Antanta. Pentru că loialitatea românilor față de Curtea de la Viena s-a consolidat în timpul lui Iosif și s-a stins la moartea lui Franz Ferdinand, care era „un alt Iosif al II-lea”, s-ar putea spune că loialitatea dinastică a început odată cu monarhul luminat și s-a încheiat tot cu el, ceea ce transformă loialismul într-un fenomen transcendent.

Primele lucruri, după aflarea veștii de la Sarajevo, l-a care românii s-au gândit au fost „toate nădejtile frumoase, ce ni le făuream, în legătură cu urcarea pe tron a Clironomului, în cea mai matură vârstă a bărbăției lui – și nădejtile acestea ni se spulberă acum, ca un vis de dimineață, ca un nor ce se destramă...”²⁰. Mesajul „Odihnească-se în pace prințul moștenitor, cu care se coboară în groapă și multe din nădejtile noastre”²¹ reamintea momentul în care la 28 ianuarie 1790 Iosif a compus și semnat rezoluția care a spulberat speranțele românilor precizând: „Într-o stare îngrozitoare de afaceri, jumătățile de măsură nu fac bine. Așa că este decizia mea, în scopul de a satisface orice imaginabilă și pe jumătate plauzibilă plângere din partea Ungariei și Transilvaniei, toate ordinele și legile aplicate de la începutul domniei mele vor fi abrogate, și toate vor fi la fel ca în timpul majestații sale împărăteasa, cu trei excepții: Edictul de toleranță, măsurile care au vizat ridicarea de parohii și patenta privitoare la iobăgie... Îmi doresc din toată inima ca prin acest decret, Ungaria să aibă parte de atâta fericire și bunăstare cum eu am dorit tot timpul să o dau prin legislația mea.”²² Ultimele clipe din viața lui Iosif al II-lea se apropie ca și descriere de ale unui sfânt, de ale unui martir care și-a sacrificat viața pentru stat și s-a dedicat într-u totul poporului. „Obiectul fantasiilor lui celor din urmă fură trebile statului cele mai momentoase. Apoi se roagă: Doamne, care singurul cunoști inima mea, pe Tine Te chem martor, că cu toate care am întreprins, n-am țintit aiurea, fără numai binele supușilor mei. Fie voia Ta! În fine zise Iosif: Simt apropierea morții. Doamne, în mâinile Tale dau spiritul meu!”²³ Corelația dintre ultimele cuvinte ale împăratului și cea a lui Iisus pe cruce, îl aliniază pe Iosif în rândul salvatorului unic, un Mesia al națiunilor din cadrul imperiul, cel care și-a sacrificat viața pentru binele supușilor. În aceeași linie, la moartea lui Franz Ferdinand se subliniau așteptările românilor care îl vedeau „ca pe un adevărat

20. *Unirea*, nr. 65, Blaj, 1914, p. 1.

21. *Unirea*, nr. 66, Blaj, 1914, p. 1.

22. Derek Beals, *Joseph II. Against the world 1780-1790*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 629.

23. Zaharia Boiu, *Elemente de istoria patriei*, Sibiu: Ed. Tipografiei Arhidiecezane, 1872, pp. 117-118.

Mesia. Lovitura a fost atât de grea, încât se părea că ne-am pierdut pe o clipă cumpăna judecății.”²⁴

Această imagine a românilor formată în jurul „regeneratorului Austriei” a fost una generală în Transilvania anului 1914: „Deplângem mai ales noi, românii, moartea neașteptată a Moștenitorului nostru de tron, care dădu-se dovadă de multă simpatie față de poporul românesc și nu ne îndoim că din toate piepturile românești se vor îndrepta rugăciuni către cel atotputernic, ca să dea acum odihnă lină celui ce era chemat să conducă odată cu înțelepciune rară destinele popoarelor acestei monarhi.”²⁵ Anii în care o parte a clasei politice au promovat persoana arhiducelui printre români, au amplificat tragedia din Serbia în conștiința dinastică a românilor: „Îi vedem mult mai bine însușirile rare și frumoase, care îl predestinau să fie, când ar fi trebuit să urce pe tron, un domnitor de model, vrednic de a fi pus alături cu Matia cel Drept, Regele Ungariei și cu Iosif al II-lea, Împăratul celor săraci și obidiți. Mai ales cu acest din urmă seamănă foarte mult în vederi și în păreri, fiind și el de convingere, că e datoria guvernelor și a domnitorilor să se îngrijească din tot dinadinsul de soarta poporului sărac.”²⁶ Prima parte a celebrei fraze „Totul pentru popor, dar nimic prin popor” folosită de Iosif, prindea iarăși contur în epoca lui Ferdinand. Atitudinea avută din momentul numirii sale ca prinț moștenitor față de politica învechită a bătrânului unchi și noile idei de construcție a imperiului, ținând cont de popoarele aflate în subordine, l-au propulsat pe un pedestal de pe care doar moartea l-a mai putut coborî. Egalitatea între națiuni, pe care și împăratul luminat a promovat-o, era o certitudine pentru Franz Ferdinand sub conducerea căruia „ar fi încetat cu desăvârșire domnia de clase și de rase, atât de contrară intereselor adevărate ale monarhiei, căci idealul său era o monarhie tare și temută, clădită pe temeliile puternice ale mulțumirii popoarelor din monarhie, tari și ele în cultură și bunăstare.”²⁷

Latura divină atribuită tuturor monarhilor și regilor, și anume înțelepciunea celestă, era la fel de pronunțată cum bunăoară numai „Solomon împăratul” o avea, plus că îi mai erau atribuite și alte calități, precum capacitatea de a cunoaște oamenii și de a ști să aleagă persoanele de încredere în posturile cheie. Atașamentul arătat față de poporul asuprit la fel „ca Iosif al II-lea, cu energia, cu voința de fier pe care o avea și care era izvorâtă din cea mai curată iubire de dreptate” a creat din arhiduce ultimul punct de sprijin al monarhiei. Din acest motiv „Popoarele ce îngenuncheau la căpătâiul împremuiat de făclii al viitorului împărat, simțeau că se clatină însăși temeliile monarhiei, iar coroana habsburgilor purtată de bătrânul împărat e amenințată de vijelii, care vor jumuli de multe pene vulturul cu două capete.”²⁸

24. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 148, Brașov, 1914, p. 1.

25. *Telegraful Român*, nr. 62, Sibiu, 1914, p. 253.

26. *Telegraful Român*, nr. 63, Sibiu, 1914, p. 257.

27. *Telegraful Român*, nr. 63, Sibiu, 1914, p. 257.

28. Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război*, București: Librăria Stănculescu, 1915, p. 6.

Piese de puzzle alcătuite din speranța, solidaritatea și aprecierea românilor cu cele ale arhiducelui, formate din atenția acordată națiunilor, planul de federalizare al acestuia, au conturat un tot unitar plin de armonie. Pentru românii din Transilvania era clar că „Franz Ferdinand se contopise cu noi, era suflet din sufletul nostru, era răsad din sângele nostru. El ne asculta îndurerat plângerile noastre, ne da dreptate, era vrăjmașul oricărei prigoniri, era însuflețit de vitejia și credința ostașului român, știa să fie recunoscător față de serviciile devotate aduse imperiului de neamul românesc. El era prietenul și protectorul devotat al neamului românesc. Un alt Iosif al II-lea trăia în acest om”.²⁹ Adopția moștenitorului de către ardeleni denotă „doliul adânc care străbate sufletele de la un capăt la celălalt al Monarhiei” și care era „mai mult decât doliu, era de-a dreptul o profundă stare de îngrijorare patriotică și națională provocată prin nesiguranța zilei de mâine”.³⁰ În contextul respectiv „Chipul acestui om, cel mai iubit, va rămânea mereu în sufletul nostru și-l vom păstra ca pe o scumpă icoană. El va flutura în lumina ochilor noștri întocmai ca figura legendară a lui Iosif al II-lea”.³¹, care apare la propriu în mai multe scene religioase zugrăvite pe pereții bisericii de lemn de la Ticu-Colonie, din județul Cluj. În iconografia naosului bisericii în registrul întâi, în fața zidurilor unei cetăți, a fost inclusă o scenă cu un personaj cu aureolă strălucitoare, aripi enorme și sabie în mâna dreaptă. Este Mihail, conducătorul ierarhiei celeste a arhanghelilor. Lângă apare reprezentat Iosif al II-lea sub auspiciile înaltei ierarhii a sacralului, în compania aceluia dintre îngeri însărcinat să vegheze asupra dreptății în cer și pe pământ. În contextul drepturilor câștigate de români în urma reformelor Iosefine, pictorul transferă prin juxtapunere vizuală competențele justițiarului divin către împărat, care devine astfel izbăvitorul mult așteptat³², în jurul căruia se forma o nouă idee, o nouă concepție despre conducerea statului. Cu atât mai mult asasinarea lui Franz Ferdinand „cade ca un trăsnet” în anul 1914, deoarece „Glonte de la Sarajevo n-a omorât numai un viitor împărat, a omorât o idee”.³³ Speranța românilor că „monarhia glorioasă în cursul vremurilor, acum, când îngroapă pe cel ce i-ar fi dat strălucirea gloriilor din trecut, nu îngroapă numai osemintele lui”³⁴, avea să rămână în această formă, de nădejde și nimic mai mult, deoarece Carol, următorul moștenitor nu și-a arătat deschiderea față de chestiunea românilor, la fel ca și Ferdinand. Deviza „Virtute et exemplo” care formase „nu numai lozinca ci însăși esența vieții lui Iosif al II-lea, ar putea strălucii și la căpătâiul de veșnică odihnă a răposatului arhiduce”³⁵

29. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 131, Brașov, 1914, p. 1.

30. *Drapelul*, nr. 68, Lugoj, 1914, p. 1.

31. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 131, Brașov, 1914, p. 1.

32. Silvia Marin-Barutcieff, „Între arhanghelul Mihail și tatăl pământesc: o declarație de loialitate și atașament față de împăratul Iosif al II-lea în pictura religioasă din Transilvania”, *Apulum*, XLVIII, Alba-Iulia, 2011, p. 33.

33. Octavian Goga, „O catastrofă națională”, *Românul*, nr. 134, Arad, 1914, p. 1.

34. *Românul*, nr. 131, Arad, 1914, p. 1.

35. *Românul*, nr. 137, Arad, 1914, p. 4.

Henry Wickhman Steed, editor la ziarul *The Times*, era de părere că „tradiția Iosefinismului, în ciuda germanizării și tendințelor centralizatoare a adus ce a fost mai bun în administrația Austriei”³⁶, fapt conștientizat și de românii ardeleni, lucru care i-a făcut să afirme că „Omul luminat și drept, spiritul protector al poporului nostru de țărani, buni creștini și buni soldați, nu va mai trece arcadele palatului Belvedere. Se va muta în criptă, alături de umbra marelui chinuit căruia de asemenea i-a mijit o clipă dreptatea noastră, Iosif al II-lea.”³⁷

Importanța acordată de Iosif și de Franz Ferdinand supușilor i-a propulsat pe cei doi în topul clasamentului care desemnează titlul de „bunul împărat” în percepția românilor din Transilvania. Devenit legendă, fiul Mariei Tereza, persista în concepția ardelenilor de la 1914, în contextul asasinării de la Sarajevo, ca un personaj de basm „A fost odată în țara noastră un împărat mare și luminat, cum numai într-un veac odată le este hărăzit popoarelor. Urechea lui a fost închisă față de minciună și lingușire”.³⁸ După un veac acel sentiment al fantasmagoricului începea să încolțească din nou prin atenția care o acorda arhiducele moștenitor, căruia „Dumnezeu i-a hărăzit chemarea, să ducă la îndeplinire opera începută dar neisprăvită a marelui Iosif al II-lea.” Dar cum nu toate basmele se bucură de un final fericit, povestea românilor ardeleni de acum un secol începea cu „A fost odată un prinț care dacă o mână blestemată nu i-ar fi răpus zilele înainte de vreme, ar fi ajuns un mare împărat și preamiliostiv, față de durerile noastre. A fost odată și acum nu mai este!”³⁹ Arhiducele Franz Ferdinand odată cu urcarea pe tron trebuia să devină „Un împărat al popoarelor cinstite și muncitoare, un părinte al celor obidiți, un dezrobitor al celor asupriți, călcând pe urma marelui său înaintaș: împăratul Iosif al II-lea.”⁴⁰

Șaptele care ajungeau în Transilvania din Viena imperială, că „un nepot de împărat e chemat să urce pe tronul lui Iosif al II-lea”⁴¹, să ia locul bătrânului monarh al Europei, înălța în rândul poporului român, sentimentul de revenire în atenția Curții imperiale, după abandonul compromisului din 1867 și dezamăgirea memorandumistă din anul 1892. Doina, care până în anul 1914 a sunat între Carpați, „Franz Ferdinand nu-i departe/ Vine și ne dă dreptate”, avea din momentul asasinării doar o nuanță simbolică, ea anunța de fapt sfârșitul loialității dinastice.

Toată această simpatie pe care românii și-au manifestat-o de-a lungul unui secol pentru Iosif al II-lea s-a datorat în primul rând vizitelor împăratului luminat și mai apoi reformelor, de care s-au bucurat cel mai mult românii din Transilvania.

36. Henry Wickhman Steed, *The Habsburg Monarchy*, London: Constable and Company, 1919, p. XXXII.

37. Octavian Goga, „O catastrofă națională”, p. 2.

38. Valer Moldovan, „A fost odată”, *Gazeta Transilvaniei*, nr. 138, Brașov, 1914, p. 1.

39. Valer Moldovan, „A fost odată”, p. 1.

40. *Românul*, nr. 137, Arad, 1914, p. 4.

41. Valer Moldovan, „A fost odată”, p. 1.

După un secol, grupul elitelor românești de la Belvedere, care gravitau în jurul arhiducelui Franz Ferdinand, au observat în moștenitorul tronului Austro-Ungariei, același zel reformist și aceleași trăsături ale personalității monarhului din epoca luminilor. Asasinarea arhiducelui, pretextul primei conflagrații mondiale, a însemnat sfârșitul loialismului manifestat de români, deși în primele luni după evenimentul de la Sarajevo și de la izbucnirea conflictului, plecarea pe front s-a desfășurat într-o ambianță de veselie. Afectul de veselie își avea rădăcinile tot în atașamentul față de Franz Ferdinand, a cărui moarte îi chemă să o răzbune. După intrarea României de partea Antantei în război criza loialității s-a adâncit, dezertările soldaților din armata austro-ungară s-au înmulțit, aceștia trecând sub steagul românesc.

Cert este că deasupra secolului al XIX-lea „umbra” lui Iosif al II-lea a planat în toate momentele cheie ale istoriei Transilvaniei, culminând la începutul secolului XX, odată cu asasinarea lui Franz Ferdinand. După cum s-a și spus în epocă, se stingea nu neapărat un om, ci mai mult o idee. Se poate specula un lucru clar din reacția românilor avută în momentul aflării veștii asasinatului, și anume că loialitatea dinastică s-a învățit în cercul vicios al speranței. Când aceasta s-a stins a început și schimbarea concepției și trecerea la loialitatea națională. Ceea ce l-a făcut pe Iosif al II-lea special, la fel ca și pe Franz Ferdinand, a fost locul ocupat de cei doi în percepția față de supușii lor. Ambii, datorită vieții personale și concepțiilor avute, s-au aflat între blestemul de a nu iubi nimic și eroarea de a iubi totul. Altfel spus, Iosif al II-lea rămâne fără viață personală și se dedică statului, iar Franz Ferdinand este dispus să renunțe la conducerea monarhiei pentru a-și împlini viața personală. A fost punctul culminant al rememorării împăratului luminat, din acest moment, treptat, loialismul dinastic scade pentru ca în anul 1918, datorită consecințelor Primului Război Mondial, să ia naștere loialismul național. Trecerea nu a fost bruscă, fidelitatea națională a existat încă din timpul lui Iosif al II-lea, dar într-o formă incipientă, s-a dezvoltat treptat, până când a ajuns la maturitate și a învins-o pe cea dinastică.

Acknowledgement

Research funded by the „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală” project, contract number: POSDRU/159/1.5/S/137832, project co-financed by the European Social Found through the Operational Program for Human Resource Development 2007-2013.

DEBUTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL REFLECTAT ÎN PAGINILE GAZETEI *SCHAESSBURGER ZEITUNG*

Nicolae Teșculă

■ NICOLAE TEȘCULĂ

Doctor în istorie, Director al Muzeului de Istorie Sighișoara. P-ța Muzeului, nr. 1.
e-mail: nicolaetescula@yahoo.com

Domenii de interes: istoria Transilvaniei în secolele XVIII-XIX, istoria sașilor ardeleni, istoria presei, istoria Sighișoarei.

Publicații: *Presa social-politică săsească din Transilvania (1850-1876)*, Presa Universitară Clujeană, 2010, 335 p; „Zwischen Tradition und Modernität: Das Bankvereinswesen der Siebenbuergen Sachsen (1850-1867)”, *Transylvanian Review*, vol XXII, Supplement No. 2, 2013; „The Transylvanian Saxon Associationism and the Publication: Case Study Siebenbuergische Zeitschrift fuer Handel, Gewerbe und Lanwirtschaft (1865-1868)”, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj –Napoca*, tom LII, 2013.

The Beginning of the First World War as Reflected in the Pages of the *Schaessburger Zeitung*

Abstract: The beginnings of the first world war, as the events are exposed by the *Schaessburger Zeitung*, had deep reverberations in the common consciousness. The regicide of the Habsburgian heir represented a shock for the small German community of Sighișoara, especially because of the fact that Franz Ferdinand represented, through the confederate ideas promoted by his political circle, a chance for the preservation of the national identity of the Transylvanian-Saxons from Sighișoara, a community under the increasing pressure of the Magyarisation. In the same time, the contemporaries could not anticipate the impact of the Sarajevo-event on the destiny of the Austrian Monarchy and on their home town, and they acted like all the other Europeans, manifesting themselves loudly with the occasion of the beginning of the war and of the mobilization, believing that the justness is on the side of the Dual Monarchy and that they will return home very soon.

Keywords: Sighișoara, newspapers, Transylvania, the first world war, Transylvanian Saxons, Army.

PRIMA CONFLAGAȚIE mondială a avut reverberații puternice la nivelul conștiinței colective prin impactul produs asupra participanților. Războiul a angrenat milioane de oameni, a determinat pierderi imense atât umane cât și materiale, ce au dus în cele din urmă la schimbarea mentalităților colective.

Dincolo de aceste aspecte, Primul Război Mondial a produs sfârșitul unei lungi epoci de pace, caracterizată prin apariția unor mari descoperiri științifice, atât în domeniul tehnic, cât și în cel medical, a unei perioade de progres și bunăstare cunoscută sub numele de la belle époque.

Același conflict militar a grăbit prăbușirea marilor imperii europene și la afirmarea deplină a principiului naționalității, a dreptului fiecărui popor de aș hotărî singur soarta, ceea ce a dus în Europa Centrală și de Est la crearea statelor naționale.

După cum știm debutul războiului a avut ca pretext asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și a soției sale Sophie, la Sarajevo în 28 iunie 1914 de către gruparea condusă de sârbul Gavrilo Princip, iar de aici cele două grupări militare, Antanta și Puterile Centrale, prin declarații de război reciproce vor declanșa războiul.

Acest lucru a animat spiritele, înrolările de rezerviști făcându-se cu un entuziasm de nedescris, fiecare tabără fiind foarte încrezătoare în justiția actului de război și în victoria finală.

În paginile următoare vom încerca să prezentăm modul în care debutul Marelui Război s-a manifestat în Sighișoara. Unul dintre cele mai bogate izvoare prin care putem analiza această atmosfera este reprezentat de presă. Ziarul are unul dintre cele mai strânse legături cu starea politică, cu dezvoltarea economică, cu nivelul cultural al societății și al epoci pe care o reprezintă.

Creat în secolul al XIII prin colonizarea sașilor, burgul de pe Târnava Mare avea o puternică tradiție meșteșugărească, orașul și-a păstrat importanța jucând un rol important în economia și demografia Transilvaniei. Astfel, Sighișoara, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se afla pe una din primele poziții din rândul orașelor ardelen. Din punct de vedere demografic, populația săsească predomina. Situația se prezenta în felul următor: în anul 1851 număra în jur de 7206 suflete situându-l pe un onorant loc 6 în cadrul orașelor transilvănene,¹ la 1866 crește numărul populației la 8354,² la 1880 avem 8788 locuitori, numărul lor va crește la 9618 în 1890 și se va ajunge la 10875 în 1900.³

Elita sighișoreană era formată din comercianți, câțiva meșteșugari înstăriți, care și-au deschis manufacturi și mici fabrici, profesori ai școlilor din oraș, clericii diferitelor confesiuni, câțiva avocați, medici și funcționarii aflați în slujba orașului și ai comitatului Târnava Mare, care își avea reședința la Sighișoara. Însă

1. *Schaessburg. Bild ein siebenbuergischen Stadt*, Herausgegeben Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Rautenburg Verlag, 1998, p. 61
2. Joseph Haltrich „Culturhistorische Skizze aus Schaessburg”, *Saechsischer Hausfreund*, XXX Jahrgang, Kronstadt, 1867, p. 80.
3. *Schaessburger Zeitung*, nr. 7, Sonnabend, den 10, Februar, 1901, p. 25.

centrul de cultură al orașului era reprezentat de Gimnaziul evanghelic, cea mai importantă și reprezentativă instituție de învățământ cu care se lauda orașul. Atestat documentar în 1522, gimnaziul a reprezentat una dintre cele mai importante centre de învățământ din Transilvania, atât la nivelul corpului profesoral cât și la nivelul absolvenților, care au studiat la universități de prestigiu din spațiul german.

Prezența unei elite intelectuale a creat premisele apariției presei. La Sighișoara în anul 1869 va fi tipărit primul ziar, numit Saechsische Volksblatt, în tipografia nou înființată a lui Friedrich Kraner, care a avut o existență scurtă de doar 10 luni. În 1872 va fi editat la tipografia lui Friedrich Jordens- Schaessburger Anzeiger. Publicația va renunța la abordarea problemelor politice, însă pe lângă publicațiunile oficiale, problemele privind viața economică, a asociațiilor și activitatea consiliului orașului și al comitatului, ziarul ne oferă din belșug date privind activitățile mondene din Sighișoara.

Din 1879 foaia lui Jördens va avea o concurență serioasă din partea lui Gross-Kokler Bote, apărut în tipografia lui Friedrich J. Horeth, cu o apariție săptămânală. Ziarul se dorea a fi un oficios al comitatului Târnava Mare. Aici apăreau o serie de limitări în domeniul cuvântului scris determinat de subvențiile oferite de autoritatea comitatensă, dar nu va reuși să acopere prin articole întreaga suprafață a comitatului, limitându-se la o analiză a evenimentelor petrecute în Sighișoara și doar tangențial vor fi abordate date privind celelalte orașe și localități.⁴

Cele două publicații vor funcționa în paralel până în anul 1901, când își va schimba denumirea în Schässburger Zeitung și va deveni o foaie politică „pentru politica germano-săsească și pentru binele obștesc”. În 1904 vor vinde ziarul lui W. Krafft, care va păstra aceeași orientare și format al său până în 1919, când va fi cumpărat de proprietarul și editorul lui Gross-Kokler Bote, va contopi cele două ziare într-unul singur sub numele de Gross-Kokler Bote asociat cu Schässburger Zeitung, nume păstrat până la încetarea apariției sale în 1944.⁵

Ziarul avea ca redactor responsabil pe Fritz Albert. Din păcate, nu cunoaștem date legate de biografia acestuia. Despre Krafft știm că s-a născut în anul 1833, provenea dintr-o familie sighișoreană. Tatăl său, Friedrich Wilhelm Krafft avea o legătorie de cărți la Sighișoara și la Bistrița și l-a încurajat pe fiul său să urmeze o profesie în acest domeniu. Va studia la Johann Goett în Brașov, apoi la Sibiu, Timișoara, Pforzheim, Muenster, Schwerin și Berlin. Se va întoarce acasă, unde va lucra la tipografia lui Filtsch. Prin căsătoria cu fiica patronului va prelua afacerea și o va dezvolta. Va juca un rol important și în publicarea unor lucrări și reviste românești, ceea ce va determina pe regele Carol I să-l decoreze. Modernizează întreaga editură și tipografie deschizând și o filială, la Sighișoara. Moare în 1908.⁶

4. Nicolae Teșculă, „Presa săsească sighișoreană 1869-1900”, *Revista Bistriței*, XIX, 2005, pp. 231-248.

5. *Schaessburg*, pp. 231-237.

6. Erika Schneider, „Ein Muster von Fleiss, Ausdauer, Rühigkeit und Umsicht. Zum Gedenken am den 100. Todestag des Buchdruckers und Verlegers Wilhelm Johann Krafft”, *Schaessburger Nachrichten*, Folge 30, Dezember 2008, 15 Jahrgang, Heilbronn, pp. 50-51.

Formatul era unul mare și avea o apariție bisăptămănală miercurea și sâmbătă după amiaza. Un număr al ziarului avea patru pagini și cuprindea îndeobște știri cu caracter local, dar și teme de interes general așezate, mai ales în primele două pagini.

Referitor la rubricatură, aceasta nu este diversă. În prima pagină, de obicei, este un articol editorial cu privire la temele stringente ale zilei, apoi avem *Schaessburg und Umgebung* (Sighișoara și împrejurimile) cu informații legate de activitățile din oraș, apoi *Verschiedenes* (Diverse) cu știri din Transilvania, Imperiu și din întreaga lume, *Feuilleton*-ul cu un pronunțat caracter literar și ultima pagină dedicată informațiilor și publicității.

Revenind la anul 1914, în data de 1 iulie la prima pagină, marcată cu chenar negru, ziarul sighișorean menționa grav: „Duminica trecută la orele 4 ale după amiezii s-a răspândit știrea legată de faptul că s-a comis o crimă înspăimântătoare asupra perechii moștenitoare la Sarajevo...” și continuă arătând detalii cu privire la modul în care s-a produs atentatul și de atentatori, care sunt tineri sârbi.⁷

Atentatul va stârni foarte multe reacții începând de la Curtea de la Viena și în toate mediile diplomatice, care conform ziarului pun totul în seama unui complot orchestrat de către mediile politice de la Belgrad: „La Sarajevo domină o opinie generală, că s-a pregătit (atentatul n.n.) cu o mână largă, că a fost un complot organizat și condus de la Belgrad. (...) Oficialitățile presupun, că dacă asasinatul principelui moștenitor nu reușea, un alt atentat pe tren, ar fi avut loc, la întoarcerea din călătorie.”⁸

Reacțiile populației sunt imediate și se arată că: „La 28 iunie, seara, în Sarajevo a avut loc o demonstrație antisârbească. (...) Tineri croați și musulmani, adunați într-o mare demonstrație, având imaginea Majestății sale și intonând imnul cu lozinci monarhice, dinastice și antisârbești pe stradă și-au îndreptat toată ura spre Hotel Europa, la sediul Asociației culturale sârbești, la școlile sârbești și la mai multe case se afaceri sârbe. Patrurile militare și de poliție au stabilit liniștea.”⁹

Pe plan local vestea atentatului a sosit în după ameaza aceleași zile: „Vestea tragică a atentatului perechii moștenitoare a ajuns la Sighișoara duminica trecută la orele patru ale după amiezii sub forma unei telegrame private a unui ziar budapestan la firma locală Vandory. După aceea șeful poliției a primit adevărul prin intermediul direcției poștale clujene, s-a comunicat publicului și a fost primită de toți cu consternare. Seara a fost contramandat un concert bisericesc și la toate clădirile publice drapelele au fost coborâte în bernă.”¹⁰

Numărul următor din 4 iulie 1914 vorbește despre personalitatea prințului moștenitor și oferă detalii cu privire la modul în care s-a realizat atentatul din

7. *Schaessburger Zeitung*, nr. 52, Mittwoch, 1. Juli 1914, 42, Jahrgang, p. 205.

8. *Schaessburger Zeitung*, nr. 52, p. 206.

9. *Schaessburger Zeitung*, nr. 52.

10. *Schaessburger Zeitung*, nr. 52.

capitala Bosniei și Herțegovinei, citând ziarele maghiare *Neuer Pester Journal*, *Alkotmány* și *A Nap*. De asemenea, în data de 5 iulie va avea loc o slujbă specială în Biserica Mănăstirii, dedicată familiei moștenitoare a tronului. La nivel local, din partea vice-spanului Julius Schafer se trimite la Budapesta o telegramă în care: „Locuitorii comitatului Târnava Mare au luat la cunoștiință cu consternare atentatul criminal, în care Alteța Sa montenitoare cezaro- crăiască Franz Ferdinand și soția sa Sophie von Hohenberg au căzut și și-au pierdut viața – Prin aceasta comunitatea comitatului exprimă durerea adâncă și condoleanțele...”¹¹

Același lucru îl vor face și reprezentanții municipalității, care în data de 7 iulie s-au întrunit în ședință publică sub conducerea primarului August Leonhardt. Cu această ocazie au luat cuvântul preotul evanghelic Johann Teutsch, curatorul aceleși biserici Friedrich Melzer și consilierul municipal Heinrich Fiefl. Toti vorbitorii și-au exprimat durerea și consernarea cu privire la moarta familiei arhiducelui Franz Ferdinand și au transmis Casei Imperiale de la Viena, împăratului, o adresă de condoleanțe în numele comunității sighișorene.¹²

Interesant este faptul că până la numărul din 29 iulie în foile jurnalului sighișorean nu găsim informații cu privire la pregătirile de război sau la tratativele diplomatice. Cu această ocazie însă la prima pagină este scris cu majuscule: „Război contra Serbiei” și este urmat de un articol consistent în care se menționează: „De sâmbăta trecută în 25 a a(cestei n.n.) l(uni n.n.) după amiaza la orele 6 se găsește monarhia noastră în stare de război contra Serbiei. Popoarele monarhiei s-au ridicat în jurul steagului Austro-Ungariei, au venit cu pace și hotărâre pentru rege și țară.”¹³

Articolul continuă arătând ultimatumul dat de Austro-Ungaria Serbiei, declarația de război, mobilizarea trupelor armatei austro-ungare din zona limitrofă graniței sârbești, recrutările de rezerviști între 19 și 42 de ani și faptul că regimentele staționate în Transilvania nu au fost mobilizat. Cu toate acestea se solicită predarea armelor de foc private la autoritățile polițienești și sunt interzise convorbirile telefonice private interurbane. Forțele armate au primit paza căilor ferate și a graniței cu România.¹⁴

În același număr al ziarului aflăm și modul în care sighișoreni au luat act de debutul războiului: „Duminică 26 a a(cestei n.n.) l(uni n.n.) târziu la orele serii s-a auzit de respingerea ultimatumului și de mobilizarea parțială a armatei noastre. Numeroase depeșe telefonice au fost remise, mai mult de 100 prin magistrat. Multe familii aflate la băi sau la grădinile lor de vară s-au întors în oraș. Funcționarii comitatului sunt în serviciu de permanență-zi și noapte. Toată lumea urmărește cu mare încordare evenimentele excepționale.”¹⁵

11. *Schaessburger Zeitung*, nr. 53, Sonnabend, 4. Juli 1914, 42, Jarhgang, pp. 209-210.

12. *Schaessburger Zeitung*, nr. 55, Sonnabend, 1. Juli 1914, 42, Jarhgang, pp. 217.

13. *Schaessburger Zeitung*, nr. 60, Mittwoch, 29. Juli 1914, 42, Jarhgang, p. 237.

14. *Schaessburger Zeitung*, nr. 60.

15. *Schaessburger Zeitung*, nr. 60 p. 238.

Observăm faptul că declanșarea războiului are un impact major asupra mentalității colective a localnicilor, care devin neliniștiți și așteaptă cu infrigurare știri și informații de pe câmpul de luptă.

Ediția din 1 august al lui *Schaessburger Zeitung* va inaugura o nouă rubrică, care va funcționa pe perioada întregului an și anume „Original telegramme der Schaessburger Zeitung,” unde cu majuscule sunt prezentate publicului sighișorean telegramele primite de pe teatrul de operațiuni. Cu această ocazie aflăm de asediul asupra orașului Belgrad și faptul că: Majestatea Sa a ordonat mobilizarea generală a tuturor corpurilor de armată.¹⁶

Pe plan local, la fel ca în majoritatea orașelor europene, populația este entuziastă la aflarea veștii: „Știrea cu privire la mobilizarea generală a stârnit o mare veselie. O masă imensă de oameni s-au adunat în piața orașului și pe strada Baiergasse. După orele 9 s-a auzit cântecul fanfarei pompierilor voluntari pe străzi. Au făcut o oprire în fața casei comitatului și a clădirii magistratului. Domnul comite Ștefan v. Somogy și domnul primar dr. August Leonhardt au ținut în fața mulțimii discursuri fierbinți, în care și-au arătat atașamentul față de rege și de țară.”¹⁷

Cu toate acestea, mobilizarea crează probleme la țară, unde nu s-a terminat recoltarea păioaselor. Astfel se face apel la spiritul patriotic al sașilor în articolul *Tineretului săsesc din Sighișoara*, unde se menționează: „Mobilizarea generală adună muncitorii puternici și destoinici din satele noastre săsești în jurul steagurilor lor – rămâne recolta. Grâul în mare parte secerat, așteaptă cu nerăbdare (...). Vouă gimnaziștilor și elevilor, vouă tinerilor învățăcei și ucenici sași cu meșterii voștri recutați sau și-au încetat lucrul vă facem apelul de a veni în ajutorul țăranilor sași în aceste vremuri grele să serviți poporul vostru și țara, așa cum tații și frații voștri își pun viața în slujba țării voastre. Să nu aștepte nimeni o parte materială din munca voastră voluntară” și în urma acestui demers se face apel la adunarea tuturor elevilor de la 13 ani în curtea școlii evanghelice de băieți, marți 4 august la orele 10. La aceeași pagină aflăm că: „Liniștea zilei de duminică va fi schimbată de mobilizarea care va avea loc în 2 și 9 august a.c.”¹⁸

Schaessburger Zeitung în numărul următor anunță sec: „Între Germania și Franța s-a proclamat stare de război. Italia a explicat că dorește să rămână neutră (...). România, după cum exprimă o telegramă a lui *Kronstaedter Zeitung*, că își păstrează neutralitatea (...) Japonia s-a mobilizat. Polonezii din Rusia sunt gata de revoluție. Vasul de război rusesc *Libau* a bombardat crucișătorul german *Ausburg*.”¹⁹

Gara din Sighișoara devine zona centrală a mișcării trupelor mobilizate din zonă, care pleacă spre front. Mulțimea de oameni face ca rezerva de apă potabilă de aici să fie insuficientă și de aceea: „Un bazin provizoriu de apă cu aproximativ

16. *Schaessburger Zeitung*, nr. 61, Sonnabend, 1. August 1914, 42, Jarhgang, p. 241.

17. *Schaessburger Zeitung*, nr. 61, p. 242.

18. *Schaessburger Zeitung*, nr. 61.

19. *Schaessburger Zeitung*, nr. 62, Mittwoch, 5. August 1914, 42, Jarhgang, p. 245.

20 de robinete este așezat în clădirea gării și numeroase mâini harnice ale elevilor și elevelor, sub supravergherea unui comitet forma din femei și bărbați din orașul nostru oferă celor obosiți de toropeala verii în vagoanele înghesuite de soldați apă proaspătă.”²⁰

Marea conflagrație mondială care se prefigura, după cum am văzut animă întreaga comunitate. Mai multe femei din oraș fac apel la consoartele lor să ajute pe cei nevoiași, în special copiii care nu dispun de alimente și cer să se facă colectă de legume fructe și de bani, care: „să fie aduse la sediul orferinatalui local în fiecare dimineață între orele 9-11 la membrele comitetului.”²¹

Dincolo de neajunsuri, prin gara Sighișoara trec și persoane importante: „Un prinț român a trecut pe aici. Ieri după amiază a trecut pe aici prințul Carol de România, fiul moștenitorului tronului. Acesta a fost până acum ofițer într-un regiment de gardă din Berlin. Ieri s-a întors spre București de la Berlin la Mediaș cu un automobil și de aici mai apoi cu trenul. Știrea cu privire la trecerea sa s-a răspândit de dimineață în orașul nostru și un numeros public s-a adunat pe strada Baiergase și în piața orașului și l-a primit pe prinț cu ovații...”²²

Sighișorenii află din ziar că acest conflict care părea minor devine global. Depeșele telegrafice anunță grav: „Budapesta 5 august 1914. După amiază la orele 3: S-a declarat război între Germania și Anglia, pentru că Germania a forțat trecerea trupelor sale spre Franța prin Belgia. (...) Italia este până acum în toate privințele neutră. America apără circulația vaselor pe ocean. Budapesta 7 august 1914. Ora 12 la amiază: Două declarații de război! Monarhia noastră a declarat război Rusiei. (...) Serbia declară război Germaniei.”²³

De altfel și structura ziarului se schimbă. Toate știrile sunt legate de război și sunt preluate știri de pe front sau din cancelariile marilor puteri beligerante din ziare locale și străine. Setea de noutăți este mare. Pentru a veni în întâmpinarea publicului cititor *Schäßburger Zeitung* scoate o ediție specială: „Trăim în prezent un timp mare, istoric. Fiecare zi aduce evenimente mari, importante (...). Mulți dragi ai voștri sunt sub arme pe front, existența voastră și întreaga noastră viață economică descoase tensiunea exterioară, care contribuie aici și acolo afară. Este de o importanță iminentă, că noi dorim să obținem cu o rapiditate solidă toate știrile apărute. Ziarul nostru este acum în măsură să aibă un loc în care să stea în legătură cu capitala noastră, de unde putem să obținem imediat toate comunicările importante. Aceste comunicări se redau cu siguranță informările biroului de telegrafie și corespondență. Suntem prin această legătură în stare, să furnizăm informații, care altfel ar ajunge în 1-2 zile la ziar, aceasta mijlocește ziarul să informeze direct neregulat, ceea ce alte ziare care nu sunt în legătură cu biroul

20. *Schaessburger Zeitung*, nr. 62, p. 247.

21. *Schaessburger Zeitung*, nr. 62.

22. *Schaessburger Zeitung*, nr. 62.

23. *Schaessburger Zeitung*, nr. 63, Sonnabend, 8 August 1914, 42, Jahrgang, p. 249.

de telegrafie și corespondență nu o poate face. Bineînțeles că apariția acestei ediții speciale cu informații la cald ziarul se făcea conta cost.”²⁴

De obicei această Sonder-Ausgabe der Schaessburger Zeitung nu avea o forma stabilită și avea doar o pagină în care erau menționate telegrafic informații de pe câmpurile de bătălie. Apariția era zilnică, dar puteau să fie și mai multe ediții pe zi. În orizontul cronologic cuprins între 29 iulie și 31 decembrie 1914 au fost emise 154 de numere ale ediției speciale a bisăptămânalului.

Debutul Primului Război Mondial, după cum am văzut din prezentarea evenimentelor în ziarul sighișorean, a avut reverberații profunde la nivelul conștiinței colective. Asasinarea prințului moștenitor al Casei de Habsburg, a reprezentat un șoc pentru mica comunitate germană din Sighișoara, mai ales că Franz Ferdinand reprezenta prin ideile federative promovate de cercul din jurul său o șansă pentru prezervarea identității naționale a sașilor sighișoreni aflați sub presiunea crescândă a maghiarizării.

În același timp însă contemporanii evenimentului nu au prevăzut impactul evenimentului de la Sarajevo asupra destinului monarhiei și al orașului lor și s-au comportat la fel ca și ceilalți locuitori europeni manifestându-se zgomotos cu ocazia declanșării războiului și a mobilizării, socotind că dreptatea e de partea dublei monarhi și că foarte curând se vor întoarce acasă.

Acest lucru a determinat apariția unui spirit comunitar exemplar elevii sighișoreni ajutând la lucrările agricole de la țară în gospodăriile unde capii familiilor erau plecați pe front, au ajutat la asigurarea necesarului de apă potabilă în gară cu ocazia plecării rezerviștilor, iar femeile sau implicat în asigurarea necesarului de hrană și alimente pentru cei nevoiași.

Prin intermediul ziarului s-au primit știrile alarmante că Marile Puteri și-au declarat reciproc război. Starea aceasta de incertitudine a dus la o dorință crescândă a opiniei publice spre a afla noi informații de pe teatrul de operațiuni și în același timp o neliniște crescândă cu privire la soarta celor plecați. De acest lucru a profitat redacția ziarului care a scos mai multe ediții speciale în care erau înserate vești proaspete din război.

24. *Schaessburger Zeitung*, nr. 63, p. 250.

ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI PRIN PRISMA A DOUĂ SCRISORI DIN 1914

László-Zoltán Wellmann

■ LÁSZLÓ-ZOLTÁN WELLMANN

Doctor în istorie, Universitatea Babeş-Bolyai, Serviciul Arhiva Universităţii, str. Theodor Mihali, nr. 58-60, Cluj-Napoca, e-mail: laszlowellmann@gmail.com.

Domenii de interes: istoria contemporană și relațiile internaționale, relațiile bilaterale dintre România și Ungaria în perioada 1968-1989.

Publicații: „Neîncredere între tovarăși. Întâlnirea româno-maghiară la nivel C.C. din 1978” în *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (Sec. XVIII-XX)*, Varga Attila, Iosif Marin Balog (coord), Cluj Napoca: Argonaut, 2014; „Magyarország és Románia kapcsolatai a '70-es években (Relațiile dintre Ungaria și România în anii '70)”, în *Korunk III Folyam*, 2013, November; „1987. június. Egy eredménytelen magyar-román pártközi találkozó (Iunie 1987. O întâlnire româno-ungară fără rezultate pe linie de partid)”, în *Erdélyi Múzeum*, 2013/4.

The Beginning of the War as Reflected in Two Letters from 1914

Abstract. Our presentation focuses on two letters sent in 1914. The addressee of these letters was Professor Arthur Balogh, from the Franz Joseph University Cluj. Pál Balogh son of this university professor is the sender of the letters. The younger Balogh was officer in the Austro-Hungarian Navy and he was on duty in port Pola (today Pula, Croatia). That port was one of the main ports of the former dualist state, both for civilian vessels as for the warships.

The importance of the letters is given by the length of them; one has 15 pages, the other 8, but we can realize that the person who wrote them was cultivated and had a general view vis-à-vis the situation. We believe it is necessary to point that in the first letter the younger Balogh asks his parents not to talk to others about the content. It is possible that this request is because he as an officer is critical regarding some problems.

In our opinion we can contribute in a positive way to the conference by presenting these documents from that period. We can see the thinking and the opinion of someone from the very beginning of the hostilities of a war that was longer than anyone thought and left both the defeated and the winners weaker.

Keywords. Pola, Cattaro, Mobilization, Fleet, Warship, Anton Haus, Mine

SCRISORILE TRIMISE de către soldații care au luptat în Primul Război Mondial au o semnificație și o importanță aparte. În ele vedem viața reală de pe front, fără mistificări, fără idealizări și putem să ne croim o imagine despre evenimentele care s-au desfășurat la vremea respectivă.

Materialul redactat se bazează pe prezentarea a două scrisori din prima conflagrație mondială, care au fost descoperite la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale Române. Scrisorile au fost scrise în 1914, una în octombrie, cealaltă în noiembrie. Ele au fost trimise de către un ofițerul din marina militară austro-ungară Pál Balogh către tatăl său profesorul universitar clujean Arthur Balogh. Pe lângă scrisori am consultat surse editate și surse pe internet pentru a completa unele informații.

Înainte de a trece la prezentarea efectivă a scrisorilor trebuie făcute câteva precizări. Despre tânărul ofițer, cel puțin până la momentul redactării materialului nu au fost găsite informații suplimentare. Tatăl său în schimb, profesorul universitar era o figură mult mai cunoscută. Arthur Balogh (18 martie 1866 Abony – 4 martie 1941 Cluj) a fost un specialist în drept și profesor la Universitatea din Cluj între 1906 – 1916. În perioada interbelică a fost un membru marcant al elitei intelectuale și politice maghiare din Transilvania, fiind și senator în parlamentul de la București. Profesorul Balogh a fost inclus și între membrii corespondenți ai Academiei Ungare de Științe.¹

O altă precizare se leagă de marina militară austro-ungară. Aceasta avea doar un rol secundar în forțele militare ale impriului dualist și a fost destul de neglijată în ceea ce privește dezvoltarea calitativă și cantitativă. Totaliza 260 000 tone și era ultima în rândul flotelor marilor puteri. Ca și o comparație, flota Imperiului German era de patru ori, iar cea a Marii Britanii de opt ori mai numeroasă, ca să nu mai vorbim despre unitățile moderne aflate în dotarea celor două marine militare menționate. Cele mai bune și moderne unități ale marinei militare austro-ungare în Primul Război Mondial au fost patru crucișătoare noi: Viribus Unitis, Tegethoff, Szent István și Prinz Eugen.² Navele militare austro-ungare au fost blocate de către unități franceze și engleze și apoi și italiene în Marea Adriatică așadar nu au luat parte la bătălii foarte spectaculoase. Ele totuși au însemnat câteva nave în minus pentru Antantă care era nevoită să mențină blocada.

Principalele porturi ale marinei militare în timpul primei conflagrații au fost: Triest, Fiume, Pola, Spalato, Ragusa, Cattaro, Sebenico.³ În zilele noastre localitățile fac parte din Italia, Croația, Muntenegru și se numesc: Trieste, Rijeka, Pula, Split, Dubrovnik, Kotor, Šibenik. Dintre acestea portul Cattaro a avut cea mai delicată situație în timpul conflagrației – după cum se va vedea și din prima scrisoare – deoarece era în imediata vecinătate a masivului Lovcen, care făcea parte din

1. *Magyar Nagylexikon. Harmadik kötet*, Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó, 1999, p. 133.

2. *A hazáért. A magyar honvédség múltja és jelene 1848-2004*, Budapest: Szaktudás kiadóház, 2004, p. 72.

3. <http://www.kuk-kriegsmarine.at>.

Muntenegru. În 1914 comandantul flotei militare era amiralul Anton Haus (13 iunie 1851-8 februarie 1917), care a îndeplinit această sarcină între 1913-1917.

Ofițerul Pál Balogh era locotenent pe nava de război SMS Árpád, a cărei construcție a început în 1899. Nava a fost lansată la apă în 1901 și a intrat efectiv în serviciu în 1903. Nava a fost primită de englezi după prima conflagrație mondială, aceștia au dat-o mai departe italienilor, care au dezasamblat-o în 1921. Nava făcea parte din categoria pre-dreadnought.

Cele două scrisori fac parte dintr-un șir mai lung de scrisori, dar până în prezent au fost descoperite doar acestea. Este limpede după conținutul lor acest lucru. De remarcat că ambele sunt scrisori lungi și că deși era în vigoare cenzura presei și controlul traficului poștal ele au rămas întregi. Din păcate se pare că nu toate scrisorile destinate profesorului Arthúr Balogh, care au fost scrise în timpul războiului au ajuns la Arhivele Naționale. Spre deosebire de acesta, de exemplu, profesorul István Kovács are mai multe scrisori ajunse la Arhivele Naționale unde acestea formează un grup separat în cadrul colecției scrisorilor din Primul Război Mondial. Am scris din păcate, deoarece cel puțin având în vedere modul în care au fost scrise cele două scrisori de către locotenentul Balogh către tatăl său ar fi fost util pentru cercetători existența mai multor scrisori de acest gen.

Trecând la subiect, putem afla din prima scrisoare studiată – cea din octombrie 1914 – că ea fost elaborată după mai multe insistențe ale profesorului Balogh, care dorea să știe cum stau lucrurile la flotă. Având în vedere condițiile existente în răspunsul dat, fiul său, locotenentul Balogh își roagă părinții să trateze cu maximă discreție cele scrise de el.⁴ Este de înțeles, deoarece în scrisoare există păreri pertinente despre marina militară ale unui om de la fața locului, care pe lângă rang era și un om cultivat. După părerea acestuia mobilizarea deși a avut loc într-un timp potrivit trebuia să se decaleze cu un an, deoarece în 1915 ar fi fost deja operațională și nava de război Szent István iar flota unităților de torpilatoare ar fi primit nave noi. Partea bună a mobilizării a fost că flota era deja după exerciții. Probleme erau și cu navele noi, deoarece multe nefiind încă finalizate au fost aduse la Pola (azi Pula, Croația – era principalul port militar al monarhiei dualiste) și după ce acolo s-a mai lucrat la ele au fost date în folosința marinei fără prea multe probe preliminare. Au fost cazuri când instalațiile de tragere ale navelor nu făceau față exercițiilor cu muniție de război și a trecut ceva timp până ce toate deficiențele au fost soluționate în așa fel încât unitățile noi să devină operaționale.⁵

Marinarii – mai ales rezerviștii – au creat de lucru superiorilor în ceea ce privește readaptarea la viața de pe navă și s-a descoperit că erau mult mai mulți oameni în

4. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Colecția Scrisori din Primul Război Mondial 1914-1918, I. Scrisori trimise de soldați. Scrisori de la soldați către rudele din Cluj, f. 51. Trebuie să menționăm că această primă scrisoare are o numerotare aparte. Primele două pagini sunt 51, următoarele două 52. De la 53 în sus o cifră cuprinde de fapt patru pagini.

5. *Ibidem*, f. 51, 52.

trupe decât necesarul navelor. Din câte scria tânărul ofițer, o navă de război nu necesită oameni de rezervă. Conform scrisorii au fost create deja trei brigăzi fără ofițeri. De menționat că datorită lipsei de dezvoltare a marinei militare lipsa numărului adecvat de ofițeri era o problemă destul de mare.⁶

Din scrisoare reiese că la începutul conflagrației planul de luptă al amiralului Anton Haus era strângerea într-un singur loc a tuturor efectivelor de război și pornirea la atac cu acestea, deoarece având în vedere superioritatea numerică a navelor inamice, acest plan putea să dea roade.⁷ Asta din câte știm azi nu s-a întâmplat, navele fiind împrăștiate în porturi și trimise în misiuni.

Tânărul ofițer își permite și o critică deschisă atât la adresa unor alți ofițeri cât și la adresa diplomației austro-ungare. Sunt evocate pierderea a două nave, dintre care una „datorită ușurinței comandamentului ei”⁸ a intrat pe o mină între Rovigno și Brioni și s-a scufundat în „doar patru minute”⁹. Mai multe sute de refugiați din zona Cattaro (azi Kotor, Muntenegru) și Dalmația s-au înecat. Pierderea navei Zenta se datora diplomaților după cum am menționat, deoarece în pofida părerii contrare a amiralului Anton Haus aceștia au trimis nava să participe la blocada Muntenegrului.¹⁰ Problema era că în 1914, nava era deja socotită una îmbătrânită, aflându-se în serviciu din 1899 și nici viteza ei nu era prea mare. Consecința a fost scufundarea acestei nave de către nave ale antantei pe 16 august 1914.

După cum am menționat portul Cattaro a fost într-o situație dificilă – asta reiese și din scrisoare – deoarece muntenegrenii cu tunuri franceze moderne puteau să tragă asupra lui nestingheriți de pe masivul Lovcen și în același timp puteau semnală către navele franco-britanice orice mișcare a navelor austro-ungare. Aceasta a afectat și moralul trupelor de acolo, dar situația s-a mai restabilit după ce navele au mai putut ieși pe mare. Fortificațiile militare de la Cattaro – ele sunt denumite de Bocche – au rezistat și grație muncii deosebite a soldaților care zi și noapte au lucrat pentru remedierea pagubelor provocate de trupele inamice. Este interesantă constatarea locotenentului Balogh, conform căruia zilele celor din Cattaro cu toate bătăliile sunt așa de „plictisitoare încât la apariția pe orizont a flotei franceze aproape că se bucură în ciuda muncii duble”¹¹.

Submarinele austro-ungare aveau și ele o sarcină dificilă în zona Cattaro deoarece după cum am menționat muntenegrenii semnalau toate mișcărilor lor, iar pe de altă parte după cum reiese și din scrisoare, Marea Adriatică era foarte adâncă și cu fundul stâncos ceea ce crea greutăți pentru această categorie de nave. Locotenentul Balogh compara condițiile de operațiuni ale submarinelor germane care pur și simplu se duceau pe fundul mult mai neted al Mării Nordului unde

6. *Ibidem*, f. 52.

7. *Ibidem*, f. 52, 53.

8. *Ibidem*, f. 53.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*.

11. *Ibidem*, f. 54.

apa nici nu era așa de adâncă ca și pe Adriatică.¹² Legat de submarine, mai putem afla din această scrisoare că ele provoacă o „nervozitate fără limite” la toate părțile implicate în conflict care au flotă militară. Submarinele la vremea respectivă nu puteau fi observate, decât dacă se vedea periscopul – destul de greu de altfel, fiindcă cele mai mici valuri puteau crea deja probleme pentru observatori – iar singura metodă eficientă împotriva lor era ca nava de război de la suprafață să treacă peste ele pur și simplu tăindu-le în două cu botul.¹³

O altă informație tehnică interesantă din prima scrisoare este că porturile monarhiei dualiste au fost blocate cu câmpuri de mine, dar nu către toate direcțiile. Din cauza vremii de toamnă cu vânt și curenți maritimi, minele erau purtate și exista riscul să provoace victime în rândul propriei flote sau ca mina să ajungă undeva în largul Adriaticii pe apele internaționale. Pentru a preîntâmpina așa ceva existau nave care zi de zi agățau lanțul minei și o trăgeau la locul indicat în mare. Operațiunea era destul de dificilă și periculoasă. Două nave trebuiau pentru fiecare mină. Acestea încercau cu un cablu de sârmă să prindă lanțul de la cârligul minei și apoi mergeau în rânduri concentrice una către cealaltă pentru forma un nod pe lanț. Mina era trasă la suprafață și dusă în noul loc. În caz de greșală exploda vasul, și asta însemna pierderea a 60 de marinari și patru ofițeri la fiecare astfel de navă. La Cattaro s-a întâmplat că aceste vase cu lanț aproape au capturat un submarin francez.¹⁴

Locotenentul Balogh ne prezintă și o viclenie a forțelor navale franceze. Acestea au făcut o copie de submarin, din lemn, care apoi a fost trimis în văzul navelor austro-ungare. Submarinul real era scufundat la pândă sub cel din lemn – practic un submarin capcană – iar scopul era atragerea către nava din lemn a cât mai multor nave inamice pentru a putea fi scufundate sau deteriorate. Schema a și reușit parțial deoarece torpiloarele austro-ungare degeaba au tras în nava de lemn nu au scufundat-o, dar pentru a afla de ce nu, s-a apropiat doar una din aceste nave care a și descoperit totul. Evenimentul a avut loc în zona Cattaro.¹⁵

La capătul acestei prime scrisori tânărul locotenent scrie câteva idei despre șansele de luptă ale marinei militare în care servea. Vedea și el că datorită superiorității numerice franco-britanice nu se putea aștepta ca flota austro-ungară să inițieze vreo acțiune de anvergură, decât dacă nu ar fi fost forțată de navele Antantei. Flota dublei monarhii fiind și dispersată în porturi aștepta mutările inamicului. În același timp după părerea locotenentului nici navele Antantei nu doreau să facă vreo acțiune de anvergură împotriva porturilor monarhiei, deoarece orice acțiune de acest gen presupunea în primul rând neutralizarea portului de la Cattaro, care cu tot cu fortificațiile sale învechite era un obstacol redutabil. Doar după asta puteau să treacă eventual la atacarea portului Pola, aflat mult către nord,

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*.

14. *Ibidem*, f. 54, 55.

15. *Ibidem*, f. 55.

deoarece pentru acest lucru era nevoie neapărată de un port ferit unde vasele puteau fi și reparate, puteau fi încărcate cu cărbune, provizii și se puteau retrage în fața intemperiilor.¹⁶

Scrisoarea aceasta se încheie cu o notă optimistă, deoarece nu se știa niciodată ce poate să aducă viitorul, iar după cum ne informează Pál Balogh dacă sunt scufundate patru nave de război franceze din categoria dreadnought altfel vor sta lucrurile.¹⁷

Menționăm că această primă scrisoare, deși are 16 pagini este un ciot datorită faptului că după ideea optimistă nu mai urmează nimic. Cu toate acestea este una dintre cele mai lungi scrisori pe care subsemnatul le-a descoperit în colecția de scrisori din Primul Război Mondial de la Arhivele Naționale din Cluj.

Cea de a doua scrisoare mai scurtă ca și lungime, și descrie o experiență de zbor pe care tânărul ofițer a avut-o probabil în luna noiembrie când este datată și scrisoarea (pe 30 noiembrie). La rândul ei și această scrisoare indică că între membrii familiei Balogh a fost un schimb susținut de scrisori. Zborul a avut loc într-o zi frumoasă cu un aeroplan al marinei militare austro-ungare. La vremea respectivă acest domeniu era încă la început aparatele de zbor fiind destul de rudimentare. Nu este de mirare că comportamentul aeroplanului a fost comparat la unele momente cu comportamentul căruțelor din Cluj de pe actuală stradă Barițiu și că pentru stomacul omului o astfel de experiență era una destul de traumatizantă. După cum remarca în gând, cu simțul umorului tânărul ofițer, putea fi o ipoteză destul de plauzibilă chiar și prăbușirea lor, asta și din cauză că la înălțimi mai joase curențele de aer aruncau aeroplanul în diverse direcții. Sigur acest mod de a muri nu era tocmai unul care să aducă faimă unui om care servea pe un vas de război. Aparatul s-a înălțat mai întâi la 600 apoi la 1200 de metrii. Practic era vorba despre o misiune de recunoaștere deasupra mării în apropierea portului Pola și cei doi, pilotul și ofițerul Pál Balogh au zburat până la insulele Brioni și înapoi. Această scrisoare este întregă, are opt pagini, dar spre deosebire de cealaltă se concentrează asupra unei singure teme, zborul cu acel aparat și modul în care locotenentul Balogh a trăit aceasta.

Ambele scrisori ne arată că avem de a face cu un tânăr educat, cu simțul umorului și al ironiei și care era lucid, dar nu și disperat sau pesimist în ceea ce privește șansele militare ale marinei austro-ungare. Sigur, dat fiind faptul că scrisorile sunt din octombrie, respectiv noiembrie 1914 locotenentul Pál Balogh nu avea de unde să știe ce va urma mai departe și cât de lungă va conflația la sfârșitul căreia marina militară în care el și mulți alții au servit a fost dizolvată iar vasele împățite între puterile victorioase și statele succesoare defunctei monarhii.

16. *Ibidem*, f. 55.

17. *Ibidem*.

18. *Ibidem*, f. 112, 113, 114. La rândul nostrum menționăm că și la această scrisoare numerele 112 și 113 acoperă câte două pagini, iar numărul 114, patru pagini.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL REFLECTAT ÎN ISTORIOGRAFIA ȘI MEMORIALISTICA SAȘILOR ARDELENI

Mircea-Gheorghe Abrudan

■ MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN

Doctor în istorie, cercetător postdoctoral la Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, e-mail: mircea.abrudan@ubbcluj.ro.

Domenii de interes: Istoria Bisericii Ortodoxe din Monarhia Habsburgică; Istoria Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania în secolele XVIII-XX; Mișcarea națională a românilor și a sașilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului XIX; Primul Război Mondial în memorialistica sașilor ardeleni; Constantin Brâncoveanu și Transilvania.

Publicații: *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire – Evoluție istorică și relații confesionale*, Sibiu/Cluj-Napoca, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, 2015, 943 p. „The Confessional Identity of the Transylvanian Saxons (1848-1920)”, in *Entangled Identities. Regionalism, Society, Ethnicity, Confession and Gender in Transylvania (18th–19th Century)*, Sorin Mitu (ed.), Cluj-Napoca: Argonaut Publishing / Gatineau: Symphologic Publishing, 2014. „Impactul Revoluției Pașoptiste asupra Bisericii Ortodoxe din Ardeal”, in *Biografia pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Cluj-Napoca / România: Argonaut Publishing, Gatineau-Canada, 2014.

The First World War in the Historiography and Memoirs of the Transylvanian Saxons

Abstract. The Transylvanian Saxons, a German minority in Transylvania encountered the war with euphoria, the feeling of loyalty and duty towards the emperor in Viena being duplicated by the national filiation, namely the powerful trust in the invincibility of the German Empire who was considered the real „homeland” (Mutterland). The mobilisation was hence done on a very acute sentimental basis, and being supported by the elite who hoped in a quick victory of the Central Powers. The current study approaches, for the first time in the Romanian historiography, the way in which the Great War was mirrored in the Saxon historical and memorialistic writing, being meant to offer a general panorama both on the main works that depict the participation of the Saxons in the war, and the writings of certain people that were directly involved in the unfolding of the military events, that broadcast elementary information on the cruel reality they took part in.

Keywords. The Great War, Historiography, Memory, War memories, War diaries

PRIMA CONFLAGAȚIE mondială a antrenat într-un război sângeros și de uzură toate statele și națiunile Europei, sfârșitul confruntărilor ducând la o reasezare a granițelor politice și la o serie de mutații sociale, economice, culturale și spirituale, care au lăsat urme adânci în conștiința europeană¹. Și în cazul sașilor ardeleni², minoritate germană din Transilvania, ce număra la 31 decembrie 1910, conform propriilor evaluări, 230.697 suflete³, războiul a fost întâmpinat cu euforie, sentimentul de loialitate și de datorie față de suveranul de la Viena fiind dublat de filiația națională, respectiv de încrederea puternică în invincibilitatea Imperiului German, considerat adevărata „țară de origine” (Mutterland) și stat etalon al Europei. Mobilizarea s-a făcut deci pe un fond sentimental foarte pronunțat, fiind susținută de elite care sperau într-o victorie rapidă a Puterilor Centrale, astfel explicându-se răspunsul prompt al chemării sub arme lansate de împăratul-rege, înrolări îngroșate de numărul voluntarilor și de donațiile în bani, produse agricole și bunuri pentru împrumuturile de război.

Pentru a documenta această idee este suficient să amintesc doar cuvântarea episcopului evanghelic sas Friedrich Teutsch⁴ susținută în biserica parohială din Sibiu la 1 noiembrie 1914, apoi publicată în periodicul bisericesc „Kirchliche Blätter” și în extras la editura Drotleff în anul următor⁵. Intitulată sugestiv „Treue zum Herrscherhaus” (Fidelitate față de Casa domnitoare), cuvântarea episcopului luteran ilustra în fața opiniei publice săsești din Transilvania trecutul glorios al națiunii saxone, prezentând cele aproape șapte veacuri de istorie săsească din Ardeal din perspectiva uneia din coordonatele majore ale misiunii coloniștilor germani din Evul Mediu, aceea „de susținători ai coroanei”, fidelitatea acestui mic popor față de suveranii maghiari, apoi habsburgi fiind transformată de Teutsch într-o vocație

1. Despre desfășurarea conflictului vezi Vyvyan Brendon, *Primul război mondial: 1914-1918*, București: Ed. Bic All, 2003.
2. O prezentare sintetică a istoriei lor vezi la Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, traducere de Maria Ianus, București: Ed. Meronia, 2000.
3. Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig: Verlag von K. F. Roehler, 1916, p. 350.
4. Fiu al lui Georg Daniel Teutsch, marele istoric și lider al sașilor ardeleni din secolul XIX, Friedrich Teutsch s-a aflat la conducerea Bisercii Evanghelice C.A. din Transilvania între anii 1906-1930. A fost unul din cei mai productivi scriitori sași, bibliografia sa însumând 1351 de titluri. Cu toate acestea istoriografia nu i-a dedicat încă o monografie specială, studiile despre viața și activitatea sa fiind extrem de puține. Pentru detalii biobibliografice vezi Rudolf Spek, „Bibliographie Friedrich Teutsch”, in *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 47, Hermannstadt, 1933, pp. 81-125; G.A. Schuller, „Bischof D. Friedrich Teutsch”, in *Die evang. Landeskirche A.B. in Siebenbürgen mit den angeschlossenen evang. Kirchenverbänden Altrumänien, Banat, Beșarabien, Bukowina, Ungarisches Dekanat. Festschrift herausgegeben vom Institut für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1923, pp. 1-25; Karl Kurt Klein, „Sachsenbischof Friedrich Teutsch”, *Südostdeutsche Heimatblätter*, 2. Jahrgang, München, 1953, pp. 5-18.
5. Friedrich Teutsch, *Treue zum Herrscherhaus. Eine Ansprache*, Hermannstadt: Jos. Drotleff, 1915.

aproape mesianică de încurajare a păstoriților săi de a-și reinnoi atunci, mai mult ca oricând, cele mai înalte sentimente de fidelitate față de „rege și de patrie, pece-tluindu-o cu moartea, victoria și o pace demnă de o asemenea jertfă”⁶.

Prelungirea operațiunilor militare, intrarea României în război și deschide-rea frontului ardelean, care a cuprins în mare parte regiunile locuite de sași, au avut un impact psihologic considerabil asupra acestei comunități, ducând la o stare de insecuritate și de panică, transpusă factic în declanșarea unui fenomen al refu-giului ce s-a manifestat printr-o evacuare masivă a elitelor și a maselor înspre zonele mai puțin amenințate de linia frontului. Victoria Antantei și dorința acerbă de conservare a propriei identități într-un nou cadru politic cât mai favorabil a generat, în ianuarie 1919, adoptarea cunoscutei proclamații de la Mediaș care declara adeziunea sașilor la unirea Transilvaniei cu România⁷.

Prezentarea de față abordează, în premieră pentru istoriografia românească, dar și germană modul în care Marele Război a fost reflectat în scrisul istoric, corespondența, jurnalele și memoriile sașilor, având menirea de a oferi o panoramă generală atât asupra principalelor opere care ilustrează participarea sașilor la război, cât și asupra scrierilor unor persoane direct implicate în desfășurarea eveni-mentelor militare sau ancorate în viața din spatele frontului, surse ce transmit informații primare despre realitatea crudă la care au fost părtași.

De la bun început trebuie să subliniez că Primul Război Mondial atât în dimensiunea sa politico-militară de ansamblu, cât și în extensia sa economică, so-cială, culturală și umană, prin participarea sașilor la teatrele de război, pe câmp-urile de luptă și în tranșee, nu s-a bucurat nici de atenția istoricilor sași, nici de cea a celor români sau maghiari, cum s-ar putea crede, dacă ne gândim la impactul de proporții a conflagrației pentru evoluția istorică a lumii în secolul 20. De fapt, singurele abordări ale războiului din perspectivă săsească i se datorează renumitului istoric și episcop al Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania, Friedrich Teutsch, care alături de tatăl său Georg Daniel Teutsch, a marcat iremediabil isto-riografia sașilor ardeleni, sintezele lor de „Istorie a sașilor transilvăneni pentru poporul săsesc”, apărute în patru volume în mai multe ediții⁸, și „Istoria Bisericii Evanghelice din Transilvania”, publicată în două volume la Sibiu între 1921-1922⁹, lăsându-și amprenta vizibilă asupra scrisului istoric săsesc modern, dar dând naștere, după cum aprecia Adolf Armbruster, la o „tradiției sacrală” care nu a

6. Friedrich Teutsch, *Treue zum Herrscherhaus*, p. 14.

7. Despre adeziunea sașilor la unirea cu România și desfășurarea conferinței medieșene vezi Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu: Ed. Hora, 2001, pp. 29-67.

8. Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Band I, II, III, IV, Hermannstadt: Drotleff Verlag, 1899-1926.

9. Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen, Band I. 1150-1599, Band II. 1700-1917*, Hermannstadt: W. Krafft Verlag, 1921-1922.

fost criticată de niciun contemporan al autorilor, fiind ulterior botezată „tradiție teutschiană”¹⁰.

În cuprinsul acestor sinteze teutschiene îi sunt dedicate și marelui război câteva pagini în care episcopul subliniază situația internă a monarhiei dualiste la începutul acțiunilor militare, determinarea sașilor și a celorlalte națiuni – cu micile excepții reprezentate de rutenii din Galiția și sârbii din sud-estul Ungariei – de a rămâne loiale suveranului, în persoana căruia era „întruchipată întreaga monarhie, acesta părând a fi nemuritor”, după cum ținea redacția celui mai popular calendar săsesc „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes” să precizeze în necrologul lui Franz Joseph, publicat în 1917¹¹. Sunt expuse în aceleași pagini jertfele umane, rechizițiile, contribuțiile sociale, economice și umanitare ale națiunii săsești la desfășurarea războiului, Teutsch apreciind că cu cât războiul se prelungea, devenea mai împovăraător, cifra celor 37.533 de soldați trimiși pe front, reprezentând 16% din totalul populației săsești, din care 4850 au căzut pe front sau au fost declarați dispăruți, această contribuție umană fiind cea mai bună dovadă a modului în care acest popor a înțeles să-și onoreze istoria și să-și slujească suveranul și patria. Dimensiunea jertfei umane era contabilizată de episcop în mod detaliat după cum urmează: 37.533 de persoane înrolate în total, din care 10.343 au primit distincții militare datorită curajului dovedit pe câmpurile de bătălie, 3532 au căzut în teatrele de război, 1318 au fost dați dispăruți, 4779 au fost răniți, 1449 au revenit acasă invalizi, 4840 au ajuns prizonieri, impactul acestor pierderi militare asupra civililor rămași acasă fiind reprezentat de cei 4346 orfani și 1865 de văduve. Contabilizarea efortului material s-a ridicat la 3 milioane de coroane, exceptând pagubele suferite în timpul confruntărilor armate desfășurate în Transilvania în lunile august – septembrie 1916, confruntări care pricinuiseră în opinia sa evacuarea a 30.000 de sași din zonele afectate¹².

O cercetare mai amănunțită despre clerul militar angajat în armatele combatante a fost redactată de Heinz Brandsch și publicată într-un volum dedicat aniversării a 70 de ani de viață ai aceluiași episcop Fr. Teutsch, această lucrare de aproximativ 20 de pagini fiind de fapt singura contribuție istoriografică a unui cercetător sas afierosită unei teme axate sau aflate în strânsă legătură cu Primul Război Mondial până astăzi¹³.

10. Adolf Armbruster, „Hundert Jahre Geschichtsschreibung”, in *Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert*, Oskar Schuster (ed), Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1983, pp. 225-226.
11. „Franz Joseph I.”, in *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1917*, Hermannstadt: Druck & Verlag Joseph Drotleff, p. 50.
12. Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche II.*, pp. 587-615; Idem, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, 2. vermehrte Auflage, Hermannstadt: W. Krafft Verlag, 1924, pp. 280-287.
13. Heinz Brandsch, „Über die Militärgeistlichkeit unserer ev. Landeskirche A.B. im Weltkrieg 1914-1918”, *Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. Bischof D. Friedrich Teutsch, dem Meister des sächsischen Volks- und Kirchengeschichte, zum 70. Geburtstage am 16. September 1922*, Hermannstadt: Michaelis-Dücker Kommission, 1922, pp. 254-274.

Cum se explică acest vacuum istoriografic?

Întâi prin faptul că cercetătorii proveniți din rândurile sașilor ardeleni, care au manifestat un interes pentru istoria contemporană și recentă, de altfel foarte activi în câmpul istoriografic din perioada interbelică până astăzi au acordat o atenție sporită nu războiului în sine, ci urmărilor acestuia asupra micii comunități național-confesionale saxone din Transilvania, anume: „alipirea” (Anschluss) provinciei la România și astfel schimbarea direcției optice a destinului regiunii de la vest, spre est, dinspre spațiul cultural al Europei Central-Orientale (Mitteleuropa) spre cel sud-est european sau balcanic, cum era perceput spațiul geopolitic extracarpatic de către elitele săsești. De fapt, desfășurarea evenimentelor din toamna anului 1918, respectiv prăbușirea monarhiei dualiste și schimbarea stăpânirii asupra Transilvaniei, descoperă că sașii au fost luați prin surprindere, elita lor social-politică și cultural-religioasă încercând să salveze și să protejeze, prin negocierile purtate cu Consiliul Național Român Central, Consiliul Dirigent și apoi cu autoritățile de la București, cât mai mult din individualitatea culturală a națiunii saxone, mizând totodată pe o coabitare sau integrare tot mai facilă în structura statului român. Așa se explică predilecția cercetătorilor sau amatorilor spre redactarea unor articole, studii și volume dedicate evenimentelor și activității oamenilor politici sași din perioada 1919-1920, când s-a realizat, formulat și publicat adeziunea națiunii săsești la Proclamația de la Alba Iulia și implicit hotărârea lor fermă de a recunoaște și de a se integra în componența regatului român. De altfel, sublinierea acestei decizii cu valențe vădit sentimentale și mentale menite să evidențieze fidelitatea sașilor față de România reiese și din spațiul dedicat anilor 1919-1921 în toate compendiile sau sintezele de istorie a sașilor publicate după anul 1920, semnate de nume cunoscute ca ale lui Ernst Wagner, Carl Göllner, Michael Kroner, Konrad Gündisch sau Paul Philipp¹⁴.

Acest gol istoriografic se explică apoi prin focalizarea sferei sau direcțiilor principale de interes ale istoriografiei săsești, fie că vorbim de reprezentării acesteia din România sau din Germania, pe de o parte, asupra secolelor Reformei religioase și ale Iluminismului, perioade exaltate de multe voci pentru toleranța lor confesională, în timp ce Europa era măcinată de lungi războaie religioase, iar pe de altă parte, asupra evenimentelor referitoare la istoria recentă, cele două teme predilecte fiind național-socialismul și comunismul cu toate implicațiile, reverberațiile și urmările lor istorice cunoscute sau mai puțin cunoscute.

La interferența scrisului istoric profesionist cu genul literar memorialistic – despre care s-a afirmat nu demult că reprezintă sau constituie în fond începuturile unei istoriografii¹⁵ – se găsește un volum pe cât de interesant și popularizat în epocă (doar în anul 1917 a fost publicat în 3 ediții succesive, la începutul lui 1918,

14. Cf. Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni*, pp. 17-27.

15. Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 12.

toate fiind epuizate¹⁶), pe atât de puțin citat și cunoscut în literatura de specialitate. Este vorba despre o lucrare constituită din 14 articole editată de Emil Sigerus sub titlul „Din timpul românilor. O carte de aducere aminte despre zilele furtunoase”¹⁷. Volumul nu este altceva decât o mărturie din epocă a modului în care 12 formatori de opinie cu influență în societatea săsească (episcopul Friedrich Teutsch, preoți evanghelici, învățători) au perceput perioada „ocupației românești” sau cea a desfășurării confruntărilor armate româno – germano-ungare în spațiul transilvănean. Dincolo de evenimentele militare, de tragismul sau ororile oricărui teatru de război, condamnabile pe bună dreptate de orice ființă umană rațională, tonul articolelor și orientarea volumului erau cât se poate de antiromânești, enunțuri concluzive precum „Fantoma României Mari s-a risipit pentru totdeauna”¹⁸, sau „Visul unei străluciri românești mari să fie și să rămână pentru totdeauna un vis”¹⁹, scoțând la suprafață vechi antagonisme româno-săsești mai ales din aria fostului „Pământ craiesc”²⁰, dar și trădând asumarea sloganurilor și a clișeelelor uzitate și răspândite de propaganda Puterilor Centrale la adresa statelor și a națiunilor beligerante coagulate de cealaltă parte a baricadei²¹.

Aidoma celorlalte națiuni care au fost antrenate de marii factori decizionali europeni în războiul de uzură al tranșeeleor, mulți reprezentanți ai elitei (generali)

16. Cf. Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen. Zweite, erweiterte Auflage der „Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen”, seria Buchreihe der südostdeutschen historischen Kommission*, Band 5, München: Verlag R. Oldenbourg, 1960, p. 60.
17. Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänenzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbelegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und -weisen*, Hermannstadt: Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917.
18. Wilhelm Morres, „Kronstadt und Großrumänien”, in *Aus der Rumänenzeit*, Emil Sigerus (ed.), p. 122.
19. G. Lander, „Die Rumänenzeit in Rosenau”, in *Aus der Rumänenzeit*, Emil Sigerus (ed.), p. 142.
20. Sintagma desemnează entitatea teritorială constituită prin „Diploma andreiană” (1224) care cuprindea zona geografică ardeleană delimitată la nord de râul Mureș, la sud de Olt, la est de localitatea Drăușeni și la vest de orașul Orăștie. Pe acest teritoriu s-au stabilit coloniștii germani veniți în Transilvania în cursul secolelor XII-XIII, fiind organizat ulterior potrivit unor structuri specifice. Acestea au fost 7+2 scaune și 2 districte, model importat de coloniștii din spațiul de origine și adaptat spațiului transilvan. Teritoriul cuprindea așezări mai mari sau mai mici, unde locuiau români, sași și secui și s-a bucurat de o largă autonomie, însă dreptul de cetățenie l-au avut doar sașii, respectiv adepții confesiunii evanghelice. Zona s-a aflat sub administrarea legală a Universității Săsești, cu sediul la Sibiu, care va funcționa ca un for politic și administrativ, avându-l în fruntea sa pe comesul săsesc, până în anul 1876, când autoritățile de la Budapesta au hotărât desființarea acestei entități și restructurarea administrativă a întregii Transilvanii pe comitate după modelul ungar tradițional. Walter Myß (ed.), *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag, 1993, p. 424.
21. Despre difuzarea și instrumentele acestei manipulări vezi Tudor Valentin Neamțu, „Propagandă și cenzură în Transilvania «Marelui Război»”, in *Scrieri pe alete. Lucrările Conferinței Naționale O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI*, Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 353-368.

sau ai clasei mijlocii săsești (preoți, învățători, avocați, funcționari publici), înrolați pe front și reîntorși la casele lor și-au publicat în timpul desfășurării conflictului armat și în anii de după încheierea ostilităților memoriile, jurnalele de campanie și scrisoriile de pe front, cu alte cuvinte propria lor viziune despre ceea ce au trăit în mod direct și personal în cumplitii ani ai confruntărilor armate, ai lipsurilor de diferite feluri, ai molimelor și epidemiilor, ai ororilor și spaimelor la care au fost părtași în momentele limită ale vieții, în imediata prezență a factorului ultim: moartea.

În cele ce urmează voi aminti schematic doar operele cele mai semnificative atât din punct de vedere spațial, cât și din cel al conținutului informațional.

Lucrarea care pretinde o survolare expozitivă a războiului îi aparține unuia din „eroii” fronturilor Puterilor Centrale, generalul Arthur Arz von Straussenburg, „învingătorul de la Limonova și Brest-Litovsk”, cum era descris într-un articol al „Calendarului prietenului popular transilvănean” din anul 1917²². Implicat la cel mai înalt nivel în strategia militară promovată de marele stat major al monarhiei dualiste ardeleanul Arz von Straussenburg este de fapt reprezentantul națiunii săsești care a ocupat o funcție militară de prim rang în armata austro-ungară. Experiențele trăite personal, completate cu informațiile extrase din documente oficiale și corespondența privată și secretă cu diferiți lideri politici și militari au fost sintetizate de general într-un volum intitulat sugestiv „La istoria Marelui Război 1914-1918. Însemnări”, apărut la Viena în 1924²³. Dacă prima parte a cărții este dedicată evenimentelor de pe fronturile din Galiția și Transilvania, la care a participat direct, cea de a doua parte oferă o retrospectivă a anilor 1917-1918, când a ocupat funcția de șef al statului major austro-ungar, descriind transformările politice interne, pe cele din Rusia, pacea cu România, evoluția de pe frontul italian, balcanic și de pe cel din vest, încheind cu rememorarea ultimelor zile ale monarhiei dualiste, armistițiul, manifestul politic și abdicarea lui Carol al VI-lea.

Din categoria corespondenței de război atrage atenția un volum apărut în anul 1916 la Viena, intitulat simplu: „Sași ardeleni în Războiul Mondial. Scrisori festive și schițe ale războiului”²⁴.

Cele mai multe contribuții se integrează însă în categoria „memorialisticii războiului”, conform denumirii consacrate deja istoriografic de proiectul editorial patronat de Nicolae Bocșan și de regretatul Valeriu Leu, ale cărui produse bibliofile ce survolează memorialistica bănățeană a Marelui Război însumează deja două volume

22. „Arthur Arz von Straußenburg, der Sieger von Limanova und Brest-Litowsk”, in *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1917*, Hermannstadt: Druck & Verlag Joseph Drotleff, pp. 75-78.
23. *Zur Geschichte des grossen Krieges 1914-1918. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*, Wien-Leipzig-München: Rikola Verlag, 1924.
24. Adolf Höhr, *Siebenbürger Sachsen im Weltkrieg. Festbriefe und Kriegsskizzen. Mit Geleitwort vom Geheimrat Prof. Dr. R. Gucken in Jena*, Wien: Seidl und Sohn, 1916.

ce depășesc spațial 1.500 de pagini. Din această categorie amintesc în ceea ce-i privește pe sași următoarele titluri mai importante, apărute fie în paginile periodicelor săsești ale vremii și ulterior în extras, fie în volume de o mai mare sau mai mică întindere.

Având în vedere conținutul acestor memorii, lucrările pot fi subîmpărțite în două grupe: cele care oferă o panoplie a experiențelor unui combatant în evenimentele conflagrației și cele care prezintă amintirile unor soldați capturați pe front de inamic și deportați în diferite zone de pe teritoriul statelor Antantei.

Din prima grupă creionată se detașează prin bogăția informațiilor redată „Memoriile de război” ale lui Paul Eder, publicate din lăsamântul personal de episcopul Friedrich Teutsch la sfârșitul anilor 20 ai secolului trecut. Personajul, pe cât este de interesant prin parcursul biografic (nepot al marelui G.D. Teutsch, avocat, referent al secției statistice a Consiliului Dirigent), pe atât de necunoscut în istoriografie, memoriile sale oferă o introspecție proprie asupra frontului bucovinean din anii 1914-1916, a condițiilor din spitalele maghiare și a impactului morții împăratului Franz Joseph²⁵.

Din cea de a doua subunitate fac parte cele mai multe rememorări. Între acestea amintesc întâi pe cele mai spectaculoase, reprezentate de volumul învățătorului Friedrich Georg Wagner „În captivitate siberiană. Experiențele și amintirile unui dascăl sas din anii 1914-1920”²⁶. În cuprinsul a 296 de pagini, autorul, subofițer într-unul din batalioanele de linie ale armatei imperiale austro-ungare de pe frontul galițian, a căzut prizonier în urma unei ușoare răniri în 18 octombrie 1914, fiind deportat de către ruși și internat în mai multe lagăre de prizonieri situate în Siberia, la est de lacul Baical, unde a petrecut cinci ani și jumătate. Întors în Transilvania în primăvara anului 1920 cu o „legiune românească”, Wagner povestește bătăliile la care a luat parte ilustrând mai ales clipele din cotidianul vieții militare, privațiunile marilor mase și destinele unor anonimi care s-au aflat în prima linie a frontului. Noutatea și exotismul experiențelor așternute pe hârtie și publicate ale dascălului au fost semnalate de oficiosul ecleziastic al Bisericii naționale săsești, „Foile bisericești”, care la sfârșitul lunii decembrie a anului 1922 recenza și saluta apariția volumului pe care-l recomanda spre lectură în serile de iarnă²⁷.

În aceeași categorie memorialistică „exotică” se numără și următoarele lucrări: ale dascălului cislădean Michael Walesch „Amintiri dintr-o perioadă grea 1914-1918”²⁸, ale lui Gustav Welzer „Experiențele mele în prizonieratul rusesc”²⁹ și ale

25. Paul Eder, *Kriegserinnerungen. Aus dem Nachlaß herausgegeben mit Unterstützung der Siebenbürgisch-deutschen Verlags-Aktiengesellschaft*, Hermannstadt: Kommissions-Verlag und Druck von der Honterus-Buchdruckerei, f.a.

26. Friedrich Georg Wagner, *In sibirischer Kriegsgefangenschaft. Erlebnisse und Erinnerungen aus den Jahren 1914-1920*, Hermannstadt: W. Krafft, 1922.

27. *Kirchliche Blätter*, XIV. Jahrgang, Nr. 51, Hermannstadt, 21. Dezember 1922, p. 422.

28. Michael Walesch, *Erinnerungen aus schwerer Zeit 1914-1918. Sonderabdruck aus „Heltauer Nachrichtenblatt”*, Hermannstadt: Honterusbuchdruckerei und Verlagsanstalt, 1936.

29. Gustav Welzer, „Meine Erlebnisse in russischer Kriegsgefangenschaft”, in *Sächsisch-Regner Nachrichten*, nr. 6-8, 1921, apud Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung*, p. 61.

lui Ein Rothberger „Din prizonieratul meu rusesc de patru ani”³⁰. Toate acestea redau experiențele deopotrivă tragice și „exotice” ale unor sași ardeleni care o dată căzuți prizonieri pe frontul din Galiția au fost deportați pe malurile Volgăi și dincolo de Urali, în stepele din Siberia, pe malurile Mării Caspice și a lacurilor din zona Tașkentului, capitala de astăzi a Uzbekistanului. Notele lor autobiografice abundă astfel în imagini și tablouri plastice referitoare la zone și arii geografice despre care majoritatea concetățenilor lor de acasă nici măcar nu auziseră sau dacă auziseră nu puteau să-și închipuie cum arată sau unde se află.

Mai puțin exotice, dar din același gen literar fac parte amintirile preotului luteran Engel Misch „Experiențele unui pastor sas în prizonieratul civil românesc”³¹ și rememorările lui Otto Mangesius „Din prizonieratul meu în Sicilia”³², ambele publicate în două periodice populare săsești „Landwirtschaftliche Blätter in Siebenbürgen” (Foile agricole din Transilvania), respectiv „Deutsche Tagespost” (Cotidianul german).

O atenție și prezentare deosebită o merită jurnalul de război inedit al istoricului și omului de cultură sas Otto Folberth (1896-1991)³³, recent semnalat de Horst Schuller în paginile periodicului științific münchenez „Spiegelungen”, editat de Institutul pentru cultura și istoria germanilor din Europa de Sud-Est³⁴. Format din 58 de caiete cu o paginație de 25-30 file fiecare exemplar, jurnalul manuscris al lui Folberth este conservat în arhiva Institutului transilvan de la Gundelsheim-Germania și cuprinde însemnările realizate de autor în cursul întregii sale vieți, începând de la frageda vârstă de 14 ani până puțin peste cea patriarhală de 90 de ani. Sub titlul „Participarea mea în Primul Război Mondial” sunt constituite nouă din cele 58 de caiete ale jurnalului tânărului locotenent Otto Folberth din

30. Ein Rothberger, „Aus meiner vierjährigen russischen Kriegsgefangenschaft”, in *Landwirtschaftliche Blätter in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1919, pp. 133-134, 141-142, 163-166, apud Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung*, p. 61.
31. Misch Engel, *Erlebnisse eines sächsischen Pfarrers in rumänischer Zivilgefangenschaft, Sonderabdruck aus der Landwirtschaftlichen Blätter*, Hermannstadt: W. Krafft, 1918.
32. Otto Mangesius, „Aus meiner Kriegsgefangenschaft aus Sizilien”, in *Deutsche Tagespost. Allgemeine Volkszeitung für das Deutschtum in Großrumänien*, Nr. 243, Hermannstadt, 10. November 1920, pp. 1-2; nr. 244, Hermannstadt, 11. November 1920, pp. 1-2.
33. Născut la Mediaș în 10 iulie 1896 a intrat în cultura sașilor ardeleni prin munca sa asiduă de editare critică a întregii opere a lui Stephan Ludwig Roth, preotul luteran, ucis în revoluția pașoptistă, dar cunoscut în cultura Transilvaniei pentru opera sa „Lupta pentru limbă în Transilvania”, ce promova egala-îndreptățire a celor trei limbi ardeleni, maghiara, germana și română, despre aceasta din urmă afirmând că era cunoscută de toți locuitorii Ardealului. Folberth s-a stins din viață la venerabila vârstă de 96 de ani. Despre biobibliografia sa vezi: Hermann A. Hienz, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-Bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Band VI, D-G*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 1998, pp. 93-139.
34. Horst Schuller, „Selbstzeugnis und Zeitdokument. Die als Quelle noch nicht genutzten Kriegstagebücher Otto Folberths”, in *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, München, 7 (61) Jahrgang, Heft 3, 2012, pp. 279-294.

perioada iulie 1915 – septembrie 1918, câtă vreme acesta s-a aflat pe marele front estic, galițian, al conflagrației. Însoțite de fotografii din epocă, schițe militare și de campanie, însemnările lui Folberth sunt un izvor încă inedit referitor nu atât la scenele militare directe, ci la viața soldaților și a civililor din spatele și din imediata apropiere a frontului. Tânărul locotenent abordează teme politice, militare, ideologice, filosofice, religioase, sociale și antropologice pe care le dezvoltă prin citate din corespondența sa personală, din scrisorile camarazilor, din depeșe oficiale, din discuțiile cu civili (ucraineni, polonezi, unguri), dar și cu dușmanul, din poezii și cântece de cătanie anonime, texte și povestiri pe care le trece prin propriul filtru psihologic și emoțional. Pe lângă faptele și evenimentele redade, Folberth surprinde prin interogațiile retorice adânci referitoare la „nebulia războiului”, la dorința încheierii păcii, la distrugerea și moartea pe care acesta le-a semănat între oameni, la iluziile eroismului militar, la clipele ultime de viață ale soldaților anonimi aflați în suferință³⁵. Publicarea în viitor a acestui jurnal de campanie va duce cu siguranță la o redescoperire și redimensionare a imaginii războiului, privit și evaluat prin ochii unui tânăr locotenent sas de douăzeci de ani, care a scris despre cele experiate zilnic „la cald”, fiind astfel ferite de periajul inerent oricărui exercițiu descriptiv post evenimentțial.

Orice evaluare a memorialisticii, în general, iar în cazul de față a celei sășești, în particular, este o întreprindere dificilă, deoarece fiecare titlu amintit pune în discuție un destin diferit, narațiunea unei vieți unice individuale sau colective, care relevă o altă imagine despre persoana umană în război, despre avatarurile personalității umane în timpul confruntărilor armate atât de pe front, cât și din spatele acestuia, și în sfârșit, un alt tablou, o percepție diferită despre Marele Război.

35. Horst Schuller, *Selbstzeugnis und Zeitdokument*, pp. 279-281.

„RELIGIA MARELUI RĂZBOI” REFLECTATĂ ÎN TEXTELE MEMORIALISTICE

Mihai-Octavian Groza

■ MIHAI-OCTAVIAN GROZA

Masterand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, e-mail: grozamihai@ymail.com.

Domenii de interes: istoria modernă a Transilvaniei, naționalism și identitate națională, istoria culturală a Primului Război Mondial.

Publicații: *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș: Ed. Emma Books, 2012, 230 p., *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2015.

“The Religion of the Great War” as Reflected in Memoirs

Abstract. The current study is a brief introduction to the cultural history of the First World War, an area less discussed by Romanian historiography, namely the phenomenon suggestively coined as “the religion of war” (a subject toward which the Romanian historians still manifest reluctance), by the historian, Nicolae Bocșan. Based on published memoirs, but also texts and studies that dealt with the religious sentiments of Romanians in the Great War, we will try to frame an own theory regarding the case of Romanians from the Austro-Hungarian army, while retracing this phenomena. In this sense we try to present the symbolism of collective prayers during enrollments, military oaths of soldiers prior to their departure to the frontlines; various elements of symbolism. Other elements that we will focus on are, the meaning of prayer books and religious readings, and the nature of these religious texts (redeemer, educational, comprehensive, as means of worship, providential, etc.). We try to conclude our study with the significance of the participation of Romanian Transylvanian military priests in the Great War, as being a significant component of “the religion of war”.

Keywords. First World War, Transylvania, soldiers, religion, memoirs, symbol.

PROBLEMATICA STUDIERII fenomenului „religiei Marelui Război” este una interesantă și de o mare actualitate, dat fiind faptul că anul acesta celebrăm centenarul izbucnirii Primului Război Mondial. Din păcate, până în momentul de față, istoriografia românească a ocolit un astfel de subiect, accentul punându-se mai mult pe o istorie militară, politico-diplomatică și economico-socială a războiului și mai puțin pe o istorie culturală a războiului, a reprezentărilor, sentimentelor, emoțiilor celor care au trăit perioada respectivă, indivizi simpli, anonimi, umili, cei care au umplut tranșeele.¹ Pornind de la acest considerent, vom încerca, pe parcursul demersului nostru, surprinderea principalelor elemente ale „religiei războiului”, reflectate în textele memorialistice (cu precădere ardelene și bănățene), pornind de la accentuarea sentimentului religios pe perioada desfășurării conflictului, emoțiile, trăirile, convingerile, practicile devoționale, elementele de religie populară, semnificația acestora, pentru ca în final să ne ocupăm de prezența preoților militari pe front, ca parte a fenomenului.

Primul Război Mondial, frontul, tranșeele și spitalele de campanie au însemnat, înainte de toate, suferință, mizerie și moarte, toate acestea însoțind soldații pe câmpul de bătălie. Conform opiniei reputatului istoric Annette Becker războiul și desfășurarea acestuia au contribuit la o redefiniere a sentimentului religios, vorbind despre o întoarcere la altare, motivând că „frica, în particular aceea a morții ar fi la originea acestei reînțoarceri la altare, care pierde astfel orice conținut religios”.² Cu siguranță această teorie se poate proba și demonstra în spațiul francez, laicizat,³ dar pentru spațiul transilvănean și bănățean, unde religia și prezența preotului „este cerută cu insistență în multe din momentele cruciale ale vieții unei persoane”,⁴ nu se poate vorbi despre o reînțoarcere la altare, în condițiile în care ele nu fuseseră nicicând părăsite.⁵ Personal, tindem să aderăm la teoria americană, conform căreia „există mai multă religie în tranșee decât oriunde în lume”,⁶ teorie demonstrată de faptul că aflați într-un spațiu damnat, al mizeriei, unde iminența morții era prezentă la tot pasul, majoritatea soldaților apelau la divinitate, la rugăciuni sau la lecturarea textelor sfin-

1. Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei, volum II, Noi explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca: Accent, 2009, pp. 141-154.
2. Anette Becker, *La Guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914-1930*, Paris: Armand Colin, 1994, p. 99; a se vedea și: Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. Avatarurile creștinismului și triumfalismul mesianismelor noilor ere (secolele XIX-XX)*, volum II, Cluj-Napoca: Accent, 2006, p. 296.
3. Sorin Mitu, Rudolf Gräf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg: International Book Access, 2009, p. 116, 199.
4. Constanța Vintilă Ghițulescu, *Focul amorului, despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750-1830)*, București: Humanitas, 2006, p. 209.
5. Mihai-Octavian Groza, „Din istoria culturală a Primului Război Mondial: „Religia Războiului”. Studii de caz: românii ortodocși din armata austro-ungară”, în *Tinerii istorici și cercetările lor*, Nicolae Dumbrăvescu (coord.), Cluj-Napoca: Argonaut, 2014, pp. 196-197.
6. Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 57.

te, toate acestea reflectând „nevoia de sprijin moral și de renaștere, într-o lume de criză, care ridică multe semne de întrebare asupra realităților prezente și viitoare”.⁷

Considerăm că sentimentul religios se naște spontan, în momentul contactului cu moartea și cu greutățile frontului, inclusiv în cazul indivizilor care nu cunoșteau acest sentiment înainte. Acesta devine frecvent, producând o serie de mutații semnificative în viața sufletească a soldatului, care, sub impresia unei vii primejdii actuale, se îndreaptă spre Dumnezeu.⁸ Sentimentul religios presupune o legătură liberă, conștientă și personală a individului cu Dumnezeu, care se realizează prin adorare și prin cult. Citit și înțeles ca atare, sentimentul religios se înalță în această atmosferă tensionată, generată de declanșarea Primului Război Mondial, în mijlocul tuturor necesităților vieții biologice, fizice, sociale,⁹ aspect probat prin lecturarea numeroaselor texte memorialistice, acestea constituind un adevărat izvor pentru surprinderea experienței religioase a soldatului român, care „de credința în Dumnezeu se leagă cu toată iubirea sufletului său și credința aceasta îi dă putere, ca să birue toate primejdiile și toată urgia războiului”.¹⁰

Un prim moment important este legat de mobilizarea soldaților, care se făcea, de regulă, în zilele de sărbătoare, când tinerii erau adunați la hora satului, aceasta având un puternic impact asupra recruților:

„Era o duminică după amiază în toamna anului 1914. Tot satul era la horă înaintea bisericii și-și petrecea minunat când sosi porunca de mobilizare dată prin baterea tobei. Se svonise că are să fie războiul, unii mai cetiseră prin gazete, alții auziseră din alte părți că se învrăjbiseră popoarele din Europa, dar așa curând să vorbească tunurile nimeni nu se aștepta. În ziua următoare se adunară la primărie nu numai cei chemați și întregul sat cu mic cu mare. Intrară apoi în sfânta biserică, li se servi slujba divină iar cei chemați la război se împărtășiră din sfânta cuminecătură”.¹¹

Observăm, așadar, o primă practică devoțională, legată de frecventarea de către cei mobilizați a lăcașurilor de cult pentru a primi binecuvântarea și împărtășania

7. Toader Nicoară, „Repere ale unei istorii a sentimentului religios”, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Sorin Mitu, Florin Gogăltan (coord.), Oradea-Cluj: Presa Universitară Clujeană, 1995-1996, p. 169.
8. Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București: Ed. Cartea Românească, 1922, pp. 244-246; Gheorghe Negustor, „A lupta, a muri, a te mântui- promisiunea vieții veșnice și credința soldaților: 1914-1918”, în *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie*, Mihai D. Drecin, Ioan Horga, Barbu Ștefănescu (coord.), Oradea: Ed. Universității din Oradea, 2009, p. 375.
9. Ștefan Popa, *Războiul și religia. O sinteză a dimensiunii religioase a conflictelor*, Cluj-Napoca: Ed. Risoprint, 2006, p. 10.
10. Sebastian Stanca, „Războiul și religia”, *Telegraful Român*, an LXIII, nr. 14, 7/20 februarie 1915.
11. Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica “măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița: Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995, pp. 22-23.

preotului, aceasta constituind conform istoricului clujean Toader Nicoară „un prim nivel al pietății populare, care are meritul de a ne certifica existența, prezența sentimentului religios”.¹²

Plecarea soldaților pe front este însoțită de unele secvențe ale ritualului funerar, efectuate înaintea morții probabile a acestora, sub forma bocetelor, care au rolul de a exprima durerea despărțirii. Bocirea la despărțire, expresie a sentimentului religios popular, reprezintă un gest funerar anticipat de teamă că soldatului îi va lipsi în momentul necesar.¹³ Ilustrativ în acest sens, este următorul pasaj redat de Octavian Tăslăuanu: „[...] Despărțirea unui țăran de nevastă m-a făcut și pe mine să plâng. Țaranca tânără plângea de i se rupea pieptul plin, ce-i sălta ca niște valuri biciuite de furtună. Bărbatul voinic se uită la ea și cu o furie sălbatică se scobora mereu din tren, o lua de după cap și plângeau ca niște copii. La plecare l-au ținut cu putere tovarășii de suferință. Voia să se dea jos la nevastă, care acum se bocea îngenuncheată, ca după mort”.¹⁴ Conform Eugeniei Bârlea, conținutul bocetelor de plecare diferă de la un soldat la altul, ele făcând trimiteri fie la situația grea a soțiilor sau părinților rămași acasă, fără sprijin în gospodărie, fie la îndemnarea soldatului să-și ia mama văduva cu el, fie la gândul că tinerii plecați pe front nu se vor mai întoarce niciodată acasă.¹⁵

De asemenea, înrolările, depunerea jurământului de credință, plecarea la luptă, erau precedate de o serie de practici devoționale, dovadă stând următorul pasaj:

„[...] Nici nu se întunecase bine când adjutantul colonelului ne-a comunicat ordinul de zi pentru ziua următoare, după ce ne-a mai comunicat ca părere personală a lui, că probabil mâine vom intra și noi în luptă. Această știre a avut un efect neașteptat asupra soldaților din batalion. Cum ei erau grupați câte patru înaintea fiecărui cort, dintr-o dată parcă ar fi executat o comandă, toți au îngenunchiat în fața fiecărui cort, câte unul a început să citească din câte o rugăciune. N-am știut niciodată ca într-un batalion să existe sute de cărți de rugăciune. Dintr-o dată apare comandantul batalionului nostru călare pe un cal și se uită la soldații îngenunchiați. Gornistul batalionului, văzând pe colonel, neștiind ce să facă a sunat din goarnă ordinul “Drepti!”. În aceeași clipă, soldații iau poziții de drepti, înaintea corturilor. Colonelul se apleacă și șoptește ceva adjutantului, iar acesta cu voce tare, militărească, dă comanda: “Batalion, pentru rugăciune, îngenunchiați!”. Niciodată nu am văzut, nici în vreo biserică, nici în altă parte, atât evlavie și atâta credință în ochii acestor soldați”.¹⁶

12. Toader Nicoară, „Repere ale unei istorii a sentimentului religios”, p. 174.

13. Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2004, p. 172.

14. Octavian Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de războiu. Ziarul unui ofițer român în armata austro-ungară, care a luat parte cu glosații români din Ardeal la luptele din Galiția*, București, 1915, p. 15.

15. Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*, p. 171.

16. Mihai Petricoane Drugărin, „Însemnările unui director de liceu”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Valeriu Leu, Nicolae Bocșan (eds), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 710.

Acest pasaj constituie dovada vie a faptului că în tranșee, pe front, sau în spatele frontului, există mai multă religie decât oriunde în lume, îngenuncherea ritualică pentru rugăciune fiind o practică devoțională de o importanță deosebită, ce poate fi regăsită în majoritatea textelor memorialistice studiate, ilustrând smerenia soldaților în fața divinității.¹⁷

Alături de îngenuncherea ritualică, stă împreunarea instinctivă a mâinilor pentru efectuarea semnului sfintei cruci, acest simbolizând invocarea ajutorului și protecției divine, căci „[...] gheața inimilor s-a topit ca de puterea unor flăcări mistuitoare și izvoarele ochilor s-au desfundat; genunchi, care nu au știut să tremure mai înainte, azi se pleacă instinctiv, brațe, care mai înainte nu au știut să facă semnul crucii, azi instinctiv se împreună în semn de rugăciune”.¹⁸ Semnul Sfintei Cruci este prezent în rugăciunea soldaților, simpla efectuare a acestuia constituind o rugăciune. Crucea reprezintă un mijloc psihologic de sugestie, care îndoiește și trăiește puterile omului, astfel încât în momentele de cumpănă, de restriște, aceasta să-l îmbărbăteze și să-l întărească pe soldat.¹⁹ De asemenea, ca expresie a devoțiunii populare, alături de semnul Sfintei Cruci a stat purtarea și păstrarea cu cinste a talismanelor (cruciulițe de lemn, săculeți cu busuioc, săculeți cu tămâie, mir de la hramul Maicii Domnului etc.) considerate a fi „odoare ce formau scut în fața morții”.²⁰

Textele memorialistice ne relevă faptul că soldații români din armata austro-ungară au perceput greutatea frontului și moartea ca pe o pedeapsă divină pentru vărsarea inutilă de sânge, singura modalitate de apărare constând în rugăciunea zilnică, atât individuală, cât și colectivă. Conform lui Octavian Tăslăuanu „[...] rugăciunile aveau accente de o adâncă evlavie și ne trezeau în suflet ecouri misterioase pline de tristețe”.²¹ Rugăciunea, considerată a fi expresia spontană a omului care vrea mai mult și mai bine,²² presupune o interiorizare, clădirea unui sanctuar interior, a unui loc tainic în inima soldatului, din care profunzimea rugăciunii să asigure o viață spirituală sănătoasă. Sugestiv în acest sens ni se pare următorul fragment: „[...] Într-adevăr, soldatul are inimă și are Dumnezeu. Se cutremură și oftează după ce a vărsat sânge omenesc, căci e grozav să știi că ai omorât om. Îngenunchiază pe pământ rece și plângând se roagă”.²³ Tocmai atingerea acestui nivel îi făcea conștienți pe soldați de o anumită dualitate: o parte din ființa lor era scufundată

17. Mihai-Octavian Groza, „Din istoria culturală a Primului Război Mondial: Religia Războiului”, p. 197.
18. Teodor Mureșanu, „Războiul și credința. Reflexii actuale”, *Cultura Creștină*, nr. 3, 10 februarie 1915, p. 67.
19. Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (secolele XVII-XX)*, Cluj-Napoca: Dacia, 1997, p. 273.
20. Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, p. 248.
21. Octavian Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de războiu*, p. 45.
22. Fernand Comte, *Dicționar de creștinism. Noțiuni fundamentale ale creștinismului*, București: Ed. Niculescu, 1999, p. 263.
23. *** „Cum se roagă ostașii pe câmpul de luptă”, *Unirea*, Blaj, an XXV, nr. 7, marți 26 ianuarie 1915, p. 4.

în imediat, se afla mereu în griji și disperată, iar cealaltă parte observa acest lucru cu mirare și compătimire, rugăciunea fiind cea care le alina suferința.

Memorialistica a reținut imaginea rugăciunilor colective, ad-hoc, care, conform istoricului clujean Doru Radosav, transmit un mesaj devoțional aplicat și pragmatic, argumentând „un fenomen de clericalizare a pietății celor mulți, întrucât textul lor este emis de autoritățile bisericești”²⁴ Un astfel de moment este surprins de preotul militar Coriolan Buracu, care, aflat într-o tabără de prizonieri, nota următoarele rânduri:

„[...] La serviciul dumnezeiesc care a fost în aer liber au luat parte toți prizonierii, vreo 500 de oameni. Serviciul a fost celebrat în limbile rusească și românească [...] A fost o privesște impunătoare! Am impresia că cei 500 prizonieri, în decursul serviciului dumnezeiesc, au uitat că sunt departe, foarte departe, de ai lor, fiind acum prizonieri de război într-o țară străină ospitalieră. Acești prizonieri uitând totul, uitând de ce au fost părtași până acuma, în acele momente, gândul lor era numai la Atotputernicul Dumnezeu”²⁵

Pe lângă acestea, proximitatea efectuării rugăciunii contribuie la o intensificare a trăirii religioase, dovadă stând următorul pasaj redat de căpitanul Victor Precup:

„[...] La înaintarea din Polonia rusească am văzut, într-o casă izolată pe o câmpie, o familie evreiască strânsă la masă, pe care ardeau lumânări. În mijlocul lor citea un evreu bătrân din Talmud cu glas tare. Actul acesta religios le-a dat lor liniștea și încrederea că vor scăpa de pericol: în jurul lor bântuiau, de mai multe ore, o luptă crâncenă. Soldații, care în trecere intrau în casă, o părăseau din propriul lor îndemn, nevoind a conturba”.

Conform lui Dumitru Caracostea, proximitatea unei atmosfere religioase îl transformă pe soldat, acesta fiind pătruns „de un val de umanitate, ceva din potolirea pe care numai preajma celor sfinte o poate sălășlui în sufletele pornite spre distrugere”²⁶

Oficierea slujbelor religioase stă alături de rugăciunea individuală și de cea colectivă, accentuând sentimentul religios al soldaților mai ales în perioada marilor sărbători creștine. Ilustrative, în acest sens, sunt următoarele pasaje:

„[...] În această ocupație militară ne pomenim că se apropie sărbătoarea Nașterii Domnului! Câte amintiri se leagă de această sărbătoare a păcii pe pământ și între oameni de bunăvoie [...] O plăcută și înduioșătoare

24. Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, p. 110.

25. Coriolan Buracu, „Amintiri”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, pp. 546-547.

26. Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, pp. 252-253.

surprindere ne-a pregătit preotul regimentului nostru [...] Acest preot, care atât de bine cunoaște pe țăranul nostru, n-a putut întrelăsa un moment așa de sărbătoresc, ca Crăciunul, fără a ne procura nouă și feciorilor noștri câteva momente plăcute. A instruit câțiva soldați și cu aceștia a umblat pe întreg frontul regimentului, cântând colinde la toate despărțămintele, ce erau în linia de foc [...] Am avut deci câteva clipe plăcute, care ne-au amintit de Crăciunul din satele noastre”.

În continuare, același document preciza următoarele: „[...] În ziua primă de Crăciun s-a oficiat Sfânta Liturghie în o capelă, făcută din ramuri de brad, iar soldații noștri împreună cu soldații de la artilerie ce se afla în raionul regimentului nostru, stăteau jur în prejur și cu capetele descoperite ascultau evlavioși sfânta slujbă”.²⁷ Pe aceeași linie, documentul face o serie de trimiteri la oficierea slujbei Botezului Domnului, aceasta fiind percepută ca taina regenerării sau purificării prin apă și prin cuvânt. Prin aceasta, trecutul și viitorul se unesc, se confundă, botezul realizând ceea ce el semnifică, moartea păcatului și regenerarea, purificarea spirituală.²⁸

Aflați pe diferitele secțiuni ale frontului, în lipsa preoților militari, soldații români apelau la serviciile preoților străini, impactul slujbelor religioase fiind același asupra acestora, dovadă stând următorul pasaj redat de soldatul Dan Mihai: „[...] În ziua de Bobotează am avut slujbă în biserică. Popa au fost slovac și cânta slovește, dieci am fost noi cătanele, una cântare se cânta românească și una rusească și pe toți ne-au miliuit”.²⁹

Momentul oficerii slujbelor religioase reprezintă un moment de respiro între episoadele tensionate ale conflictului, constituind o oază de liniște și de siguranță, soldații fiind transpuși într-o altă lume, în care greutățile și ororile frontului nu mai contau, reprezentativ, în acest sens, fiind următorul pasaj redat de preotul militar Coriolan Buracu: „[...] Fiind duminică, am celebrat prima slujbă sub cupola albastră a ceriului. Candelabru a fost soarele. Sunetul clopotelor erau bubuitul tunurilor, iar altarul un podium decorat [...] Când am dat binecuvântarea sub impresia pătrunzătoare a miilor de flăcăi, la o sută de pași de noi au explodat câteva șrapnele și granate rătăcite. Nu ne-au alterat câtuși de puțin”.³⁰

O categorie aparte de slujbe religioase, identificate de istoricul Liviu Maior, sunt cele dedicate eliberării de jurământul față de împărat. Pe fondul dezagregării

27. *** „Crăciunul și Boboteaza în tranșee”, în *Telegraful Român*, an LXIV, nr. 13, 6/19 februarie 1916.

28. Fernand Comte, *Dicționar de creștinism*, pp. 83-85.

29. Dan Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă, Ioan M. Botoș, Satu Mare: Ed. Muzeului Sătmărean, 2008, p. 23; o situație asemănătoare pomenește și Coriolan Băran, în amintirile sale (a se vedea: Coriolan Băran, „Amintiri”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Valeriu Leu, Nicolae Bocșan (eds), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 245).

30. Coriolan Buracu, „Amintiri”, p. 531.

armatei imperiale austro-ungare și al conștientizării inutilității jertfirii pentru o cauză străină, preoții militari români oficiau zilnic un serviciu religios, prin care îi eliberau pe soldați de jurământul depus față de împărat. Astfel, asistăm la sfârșitul loialității imperiale, a patriotismului dinastic, prăbușit sub presiunea celui național.³¹

Tabloul este completat de prezența cărților de rugăciune (în Special Sfânta Scriptură) sau a cărților cu caracter religios, istoricul Annette Becker considerând că acestea ofereau soldaților prilejul de a reface legătura spirituală cu cei dragi, cu familia, cu comunitățile din care proveneau.³² Pe întreg parcursul Primului Război Mondial, cartea de rugăciune a devenit pentru soldatul român din armata austro-ungară un adevărat tovarăș de suferință, aceasta fiind citită în diferite momente, înaintea atacului, după atac, în pauzele dintre atacuri, în spatele frontului, în spitale sau în lagărele de prizonieri.³³

Lipsa acestor cărți de rugăciune generează o serie de inițiative de sensibilizare a opiniei publice în vederea colectării și expedierii cărții religioase spre front, un rol important avându-l asociația ASTRA. Nevoia de carte religioasă pe front constituie un leitmotiv al textelor memorialistice, dat fiind faptul că „[...] în timpul războiului, atât cei de pe front, îngropați în tranșee, cât mai ales cei din spitale aveau nevoie de ceva de citit”.³⁴ Pentru a justifica utilitatea practică a prezenței cărții de rugăciune și a Sfințelor Scripturi pe front, preotul militar Ioan Dăncilă afirma următoarele:

„[...] De la începutul înfricoșătorului războiu mondial, în care să sfâșie toate popoarele din lumea mare, față de cea mai însemnată carte a omenirii, față de Sfânta Scriptură, sa manifestat un interes viu, un interes ce-l putem observa la toate păturile societății omenești [...] soldatul ce pleacă la războiu nu-și uită de sfânta carte, ci pune Biblia în raniță, lângă alte multe greutăți și o poartă voios, convins fiind, că în primejdii și clipe de încercare, strângându-o cu drag la peptul obosit, îi va aduce alinare. În spitale, cu rane adânci, cu mâni tremurânde și-o ridică la buzele înegrite de durere și cu ochii scăldați în lacrimi cetește din ea fiecare în limba dulce a maicii sale”.³⁵

Mergând pe aceeași linie, a dovedirii utilității practice a cărții de rugăciune, preotul militar Coriolan Buracu, nota următoarele:

31. Liviu Maior, *România în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București: Ed. Enciclopedică, 2004, pp. 201-203.
32. Annette Becker, *La Guerre et la foi*, p. 57.
33. Rodica Băluțiu, „Atitudinea soldaților români față de Primul Război Mondial”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia*, an XLVI, nr. 1-2, 2001, pp. 111-112.
34. Nicolae Brânzeu, „Memoriile unui preot bătrân”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Valeriu Leu, Nicolae Bocșan (eds), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 483.
35. Ioan Dăncilă, „Sfânta Scriptură în războiul mondial”, *Telegraful Român*, an LXIII, nr. 108, 15/28 octombrie 1915.

„[...] Într-o dimineață de octombrie eram în serviciu. Noaptea a fost foarte rece, bruma a căzut în abundență. Ca să mă încălzesc, umblam de ici-colo prin tabără. Deodată zăresc o sentinelă- un glotaș român- care, cu capul descoperit, ținând pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă având o carte de rugăciuni, citea cu evlavie. Parcă era un mucenic. Vreme de câteva momente l-am admirat, apoi mi-am urmat calea. Sentinela următoare, iarăși un glotaș român, făcea același lucru; și ea era cu capul descoperit, ținea pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă cartea de rugăciuni.”³⁶ Pornind de la aceste pasaje, putem constata cum cartea de rugăciune și Sfânta Scriptură devin dintr-o carte religioasă, un veritabil talisman, folosit de soldați ca scut împotriva ororilor frontului, ca modalitate de vindecare sau de alinare a suferințelor.

În ceea ce privește tipologizarea lecturii religioase, putem constata că avem de-a face cu o lectură intercesoare (lecturarea textelor religioase fiind asociată direct de o rugăciune), o lectură salvatoare (lecturarea cărților de rugăciune fiind considerată o condiție a mântuirii), o lectură instructivă (necesară în planul cunoașterii religioase), o lectură succesivă (datorită penuriei de cărți de rugăciune, acestea trebuiau lecturate, pe rând, de majoritatea soldaților unei unități militare, fiind trecută de la un posesor la altul), o lectură repetitivă (conținutul cărților de rugăciune fiind reluat adeseori datorită seducției transmise de lecturarea acestora), o lectură ca mijloc de venerație, o lectură providențială (menită să-l apropie pe soldat de divinitate) etc.³⁷

Dumitru Caracostea afirma că pe parcursul desfășurării Primului Război Mondial apar și o serie de stări sufletești, în care sentimentul religios ajunge să fie pus la îndoială, combătut și oarecum disipat, sub impresia unor experiențe potrivnice. În această atitudine se vede un moment de rătăcire, dezechilibru sufletec, în care conștiința coplesită de orori și de suferințe „se zbate fără nici o cârmă”. Dar, dacă privim cu atenție, putem constata chiar și în aceste clipe de negare că sentimentul religios nu dispare, ci, potrivit neliniștii sufletești se întoarce la stări rudimentare, superstițioase, astfel că „din cenușa vieții religioase, din pierderea încrederii, se nasc manifestări menite să arate că, de fapt, elementele vieții religioase nu pot să fie dezrădăcinate din suflete: nevoia dăinuie, dar se îndreaptă spre forme rudimentare.”³⁸

Un ultim aspect asupra căruia vom insista, este acela al prezenței preoților militari transilvăneni și bănățeni pe teatrele de operațiune ale Primului Război Mondial, ca parte integrantă a fenomenului „religiei războiului”.³⁹ Mobilizarea acestor preoți

36. Coriolan Buracu, „Amintiri”, p. 552.

37. Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, pp. 59-64.

38. Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, p. 261.

39. Trebuie precizat faptul că prezența unor astfel de clerici militari în structurile armatei imperiale austro-ungare nu datează din perioada Primului Război Mondial, rădăcinile acestui serviciu datând din secolul precedent, o serie de personalități, de talia unui Nicolae Stoica de Hațeg, Sava Popovici-Săvoiu și Sava Popovici Barcianu, îndeplinind această funcție, aceștia având rolul susținerii morale și spirituale a soldaților, în direcția unui randament maxim pe câmpul

militari, indiferent de confesiune, se făcea prin intermediul ierarhiilor lor superioare, care aveau obligația să trimită spre ministerul de război listele cu cei recomandați pentru serviciul militar activ. Odată ajunși pe front aceștia au preluat dificila sarcină de a susține moral și spiritual soldații din armata austro-ungară, numeroasele rapoarte, dări de seamă și texte memorialistice relevând faptul că într-o lume sfâșiată de ură și violență, privirile și speranțele oamenilor s-au îndreptat către Dumnezeu și slujitorii săi.⁴⁰ Din lucrările studiate rezultă că preoții militari români transilvăneni și bănățeni, încadrați în rândurile armatei austro-ungare, erau asimilați ierarhiei superioare, fiind remunerați ca ofițeri, iar în ceea ce privește autoritatea supremă, aceștia erau puși sub ascultarea unui protopop militar, cu gradul de colonel, în persoana lui Pavel Boldea.⁴¹ Clerul militar și-a adus contribuția la războiul mondial prin oficierea slujbelor religioase, în primul rând, prin sprijinirea celor aflați în suferință, răniți sau bolnavi, prin achiziționarea și distribuirea cărților de rugăciune (implicând și asociația ASTRA în această acțiune),⁴² prin organizarea unor cursuri de alfabetizare, organizarea și administrarea unor cămine soldățești, arătându-se interesați de soarta soldaților români aflați departe de casă și familie. Astfel, departe de familie, soldații transilvăneni și bănățeni văd în preotul militar legătura cu pământul natal, cu comunitatea din care proveneau.⁴³ De asemenea, preoții militari, pe fondul prăbușirii monarhiei austro-ungare, s-au implicat în recrutarea și organizarea detașamentelor de voluntari, exemplele cele mai grăitoare fiind cele ale vicarului Iacob Popa, însărcinat cu recrutarea voluntarilor dintre prizonierii ardeleni din Rusia,⁴⁴ ale lui Laurențiu Curea, care a avut un rol însemnat în crearea „Corpului de Voluntari Horea” al Legiunii Române din Praga⁴⁵ și ale lui

de luptă. Acest serviciu religios fusese reglementat printr-o serie de legi militare, ultima fiind cea din anul 1912, care la articolul XXX preciza faptul că fiecare preot urma să fie luat în evidența rezervei de honvezi, în caz de război acesta urmând să fie înrolat și încadrat în structurile armatei austro-ungare (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Din istoria culturală a Primului Război Mondial: Religia Războiului”, pp. 199-200).

40. Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoți în lupta pentru făurirea României Mari (1916-1919)*, București: Ed. Europa Nova, 2000, pp. 12-17.
41. Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război*, p. 62.
42. A se vedea: Rodica Groza, „ASTRA și soldații români de pe front în Primul Război Mondial”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, nr. XXVIII, 1987-1988.
43. Mihai-Octavian Groza, „Preoții români transilvăneni pe fronturile Marelui Război”, în *Scrieri pe alete. Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI”*, Ana Maria Macavei, Roxana Dorina Pop (eds), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 369-382; Mihai-Octavian Groza, „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, Doru Sinaci, Emil Arbonie (eds), Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 532-545.
44. Mihai-Octavian Groza, „Cu vicarul Iacob Popa în Rusia pentru cauza românească. Activitatea de recrutare a voluntarilor dintre prizonierii români transilvăneni (1917-1918)”, *Terra Sebv. Acta Mvsei Sabesiensis*, nr. V, 2013, pp. 419-427.
45. Florin Dobrei, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița: Ed. Eftimie Murgu, 2010, p. 573.

Vasile Lucaciu și Ioan Moța, însărcinați cu recrutarea voluntarilor dintre emigranții transilvăneni din Statele Unite ale Americii.⁴⁶ Apoi, preotul militar Gheorghe Oprean a fost, în anul 1918, secretarul Senatului Central al Ofițerilor și Soldaților Români, creat la Viena, ca for militar suprem pentru soldații români transilvăneni aflați pe diferitele fronturi, pe lângă acest organism funcționând și preoții Ilie Hacıotă și Iosif Serafim.⁴⁷ Odată întorși acasă, preoții militari se vor implica activ și în pregătirea populației pentru alegerea reprezentanților și pentru participarea la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

Toate elementele subliniate mai sus constituie dovezi vii ale faptului că, aflați într-un spațiu damnat, al haosului și al deznădejdiei, soldații aveau mare nevoie de prezența sacralului, care să ofere un sens suferinței lor. Prin intermediul credinței, soldații au reușit să refacă puțin din normalitatea cu care erau obișnuiți în comunitățile de origine, să inducă încrederea și speranța că totul va fi bine și că în curând conflictul se va sfârși.⁴⁸

Concluzionând, putem afirma că declanșarea și desfășurarea Primului Război Mondial contribuie la o accentuare a sentimentului religios, credința fiind cea care i-a ajutat pe soldați să depășească greutățile frontului, dorul de casă și de familie, deoarece în credință stă „[...] tăria noastră în noi înșine, în calitățile sufletului românesc, minunata clădire din interiorul nostru pe care n-o pot pustii vânturile cele mai tari dacă nu vrem, dacă nu cedăm din imbold propriu”.⁴⁹ Departe de a fi complet, demersul nostru, bazat pe analiza numeroaselor texte memorialistice ardelenice și bănățene, adevărate izvoare istorice pentru surprinderea experienței religioase a războiului, propune un punct de vedere asupra fenomenului „religiei Marelui Război”, în speranța că umilele rezultate la care am ajuns să se dovedească utile și altor colegi istorici preocupați de istoria culturală a Primului Război Mondial.

46. Mihai-Octavian Groza, „Proiecte privind crearea „Legiunii Române din America” și propaganda în favoarea unirii Transilvaniei cu Regatul României (1917-1918)”, *Sentenția*, nr. IV, 2013, pp. 79-91.

47. Mihai-Octavian Groza, „Iuliu Maniu și activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, *Caiete Silvane*, nr. 104, 2013, pp. 42-45.

48. Mihai-Octavian Groza, „Din istoria culturală a Primului Război Mondial: Religia Războiului”, p. 207.

49. Ioan Clopoțel, *Însemnări pe răboi*, Arad, 1916, p. 77.

IMAGINEA VECHIULUI REGAT ÎN MEMORIALISTICA BĂNĂȚEANĂ (1914-1919)

Ioana Mihaela Bonda, Oana Mihaela Tămaș*

■ IOANA BONDA

Doctor în istorie, documentarist la Arhiva Universității Babeș-Bolyai, str. Teodor Mihaly, nr. 58-60, Cluj-Napoca, e-mail: ioanabonda@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria Bisericii în epoca modernă; relațiile Sfântului Scaun cu Biserica Greco-Catolică în secolul al XIX-lea; istoria instituțiilor ecleziastice, istorie universitară.

Publicații: *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca, 2008; Alexandru Șterca Șuluțiu, *Scrisori teologice*, Ediție îngrijită, note și glosar: I.M. Bonda, Studiu introductiv: I.M. Bonda și C. Barta, Cluj-Napoca, 2010; *Tipografia din Blaj*, Ediție îngrijită de: Petru Magdău, I.M. Bonda, C. Carja, C. Ghișa, Cluj-Napoca, 2010.

■ OANA MIHAELA TĂMAȘ

Cercetător postdoctoral al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, e-mail: oanatamasm@gmail.com.

Domenii de interes: Istoria consumului și abuzului de alcool în România în secolul XIX, istoria Primului Război Mondial.

Publicații: „The Financial Guard and the State Monopoly over Alcohol in Romania in the 1930s”, in *Romanian Journal of Population Studies*, Vol. V, 2011, *Supplement*; „Alcoholism and Prohibition- Mobilisation and civic action in the interwar Romania”, in *Transylvanian Review*, vol. XX, *Supplement*, no. 2:2, 2011.

The Image of the Old Kingdom in Memoirs from Banat (1914–1918)

Abstract. Usually, memoirs have the role of completing the image of various ages, as well as the representations of the great events in the history of a nation, by adding color, brought about by the personal experience of each memoir writer. Against this background, even though subjective, memoirs may be assumed and treated as documentary material in the effort to outline an exhaustive image of a historical event, especially of one that has the scale of an international conflict. A lot has been written on World War I in Romanian historiography, but less from an imagological perspective. Our research attempts to capture the manner in which the image of Romania was perceived at the level of various compartments, against the background of a very wide expectations, during the years of the world conflagration, by some of the actors involved in the events. The memories written down in the memoirs of a number of Romanian representatives from one of the provinces that were, in 1918, a part of the Austro-Hungarian Monarchy, namely, the Banat region, have been the main documentary source of this endeavor. The image of the Old Kingdom it was perceived and then transmitted through the personal diaries of some of the Romanian intellectuals from Banat.

Keywords. Romanian soldiers, journal, Romania's Royal Family, imagological perspective.

MEMORIILE, în general, au rolul de a completa frescele diverselor epoci, dar și tablourile marilor evenimente din istoria unei națiuni, prin adăugarea tușelor de culoare, aduse de experiența personală a fiecărui memorialist. În acest context, deși subiective, textele memorialistice pot fi asumate și tratate ca material documentar în demersul de creionare a unei imagini exhaustive a unui eveniment istoric, mai ales a unuia de anvergura unui conflict internațional.

În lecturarea și utilizarea acestui tip de surse, trebuie să luăm în considerare faptul că o parte importantă a lor au un caracter personal, intim, fiind scrise doar pentru sine, cel mult pentru apropiați și fără intenția de a fi publicate. În același timp, există și memorii redactate cu scopul de a fi ulterior publicate. Astfel, prin imaginile pe care le creionează, prin indivizii pe care-i portretizează în amintirile lor scrise, memorialiștii recrează o lume de altă dată. În scrierile acestora, nu doar marile personalități, care formau elita, erau animate, ci și indivizii simpli, situați la baza ierarhiei sociale¹. Pornind de la această premisă, observăm că în cadrul scrierilor memorialistice au fost omagiați sau criticați oamenii întâlniți pe parcursul vieții și, în egală măsură, au fost rememorate evenimente importante, precum a fost Primul Război Mondial. Nu puțini au fost cei care au lăsat posterității mărturiile lor despre conflictul la care au asistat.

Despre conflagrația mondială s-a scris destul de mult în istoriografia românească, însă mai puțin din perspectivă imagologică. Cercetarea noastră va urmări să surprindă modul în care a fost percepută, pe fundalul unui orizont de așteptare foarte mare, imaginea Regatului României la nivelul diverselor ei compartimente, în anii conflagrației mondiale de către unii din actorii evenimentului. Amintirile consemnate în memoriile unor reprezentanți ai românilor din Banat, provincie aflată până în anul 1918 în componența monarhiei Austro-Ungare, au reprezentat principala sursă documentară a acestui demers. Imaginea Vechiului Regat, așa cum a fost aceasta receptată și apoi transmisă prin intermediul jurnalelor personale de către unii dintre intelectualii români bănățeni care au participat activ la conflict, precum Caius Brediceanu, Sever Bocu, Octavian Furlugeanu, Aurel Cosma jr., Coriolan Bălan sau Pavel Jumanca, a fost departe de a fi una idealizată și unitară. Experiența personală, dublată de frustrarea unor lideri locali, cauzată de modul în care a fost marginalizat Banatul ca provincie, au diminuat sentimentul de euforie declanșat de realizarea unirii și inevitabil și-au pus amprenta asupra modului de percepție a Casei Regale a României, a oamenilor politici munteni sau moldoveni, dar și a propriilor camarazi. Între critică și idealizare, toți frunțașii bănățeni, care au lăsat posterității memorii, și-au conturat o imagine proprie a Regatului României, atât ca urmare a contactului direct cu factorii decizionali români, cât și ca urmare a evoluției lor profesionale ulterioare.

1. Valeriu Leu, „Memorialistica românească în Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 10.

Abordarea evenimentului a fost, desigur, diferită în paginile memorialistice, în funcţie de poziţia, statutul şi dispoziţia autorului. Unii dintre semnatari şi-au exprimat de la început intenţia de a se rezuma doar la prezentarea pe scurt a evenimentelor istorice la care au fost părtaşi, alţii, în schimb, au descris evenimentele, şi-au exprimat opinia pe marginea lor, au criticat sau ovaţionat, în funcţie de poziţionarea lor pe scena politica, militară sau socială. În prima categorie expusă pot fi introduşi avocatul Aurel Cozma, dar şi diplomatul şi politicianul Caius Brediceanu. În memoriile sale despre Primul Război Mondial, acesta din urmă îşi afirmă de la început intenţia de a „înşira” evenimentele principale, aşa cum le-a văzut şi cum le-a perceput. În acelaşi timp îşi rezerva dreptul de a-şi exprima opinia critică în privinţa evenimentelor şi a indivizilor cu care a colaborat, într-o etapă ulterioară².

În tabăra opusă se situa publicistul, politicianul şi ministrul Sever Bocu, care îşi expune intenţia fermă de a transmite impresii şi nu simple note sau rapoarte în memoriile sale. Elementul central al scrierilor sale dorea să fie factorul moral, psihologic, pe care îl considera esenţial în economia unui conflict³. În aceeaşi categorie se înscriu şi *Amintirile* lui Pavel Jumanca. Prin atenţia pe care a acordat-o stilului, exprimării şi imaginii pe care a dorit să o transmită, el îşi manifesta intenţia de a-şi face cunoscute posterităţii memoriile. În consecinţă, s-a focalizat mai mult ca toţi ceilalţi pe sine, conturându-şi „identitatea” pe care dorea să o lase moştenire. Într-un stil aparte, literar, şi-a redactat memoriile Octavian Furlugeanu, care cu mare uşurinţă a redat pitorescul situaţiilor prin care a trecut.

În jurnalele şi amintirile lor, autorii mai sus amintiţi şi-au subliniat participarea şi rolul pe care l-au avut într-un anume moment sau episod al unui eveniment, dar în acelaşi timp au descris şi fundalul pe care şi-au desfăşurat ei activitatea. Invariabil, toţi memorialiştii amintiţi şi-au exprimat punctul de vedere asupra unor subiecte precum: clasa politică românească, Casa Regală a României, armata, dar şi locul României în Europa postbelică⁴.

Imaginaea Regatului şi a Casei Regale

Odată cu izbucnirea conflagraţiei mondiale, dar mai ales odată cu intrarea României în război, pentru românii din provinciile aflate în componenţa Imperiului Austro-Ungar orizontul de aşteptare era foarte mare. Regatul era văzut ca „dirijorul de destine al întregului românism”⁵. De aceea, orice abatere de la traiectoria vizualizată

2. Caius Brediceanu, „Răsboiul modial”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 476.
3. Sever Bocu, „Drumuri şi răscruci. Memorii”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 313.
4. Valeriu Leu, „Memorialistica românească în Banat referitoare la primul război mondial şi la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 18.
5. Sever Bocu, „Drumuri şi răscruci. Memorii”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 317.

era percepută ca o defecțiune. Sensibilitatea cu care liderii ardeleni și bănățeni priveau măsurile prudente ale guvernelor de la București explică într-o oarecare măsură și nemulțumirea și critica acestora. Bunăoară, Sever Bocu acuza în memoriile sale „politica de calcul de la București, de prea mult raționament”, care considera el, a dus la problemele grave de pe front, la capitulări și la retrageri⁶.

În acel context debusolant, se aștepta ca salvarea să vină dinspre suveran, care printr-o acțiune fermă putea anima sentimentul național al românilor din afara granițelor, conferindu-le acestora un sprijin patern, erijându-se astfel într-un bun monarh. Era momentul în care regele Carol I era așteptat să facă un gest pentru viitorii supuși, pe care, cel puțin o parte a elitei românilor din Ardeal și Banat, îl aștepta. Însă Carol I nu a răspuns acestor așteptări și de aceea critica a fost îndreptată din acel moment și asupra sa. Impresia care s-a cuibărit în sufletul unor lideri bănățeni a fost aceea a abandonului „*Nu mai era de acum decât o singură voință, cea a Regelui Carol I și a guvernelor sale*”⁷.

Treptat, pe măsură scurgerii timpului și după moartea atât a împăratului Francisc Iosif, cât și a regelui Carol I, imaginea Casei Regale a României avea să se schimbe la nivelul mentalului colectiv. Scena din gara de la Iași, descrisă de Octavian Furlugeanu, este elocventă în acest sens⁸. Primirea primului batalion de voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni pe țărâm românesc, dar și depunerea jurământului acestora în fața regelui Ferdinand I a fost percepută ca un simbol al unității românilor, dar și ca o sărbătoare națională⁹. Momentul consemnat în memorialistica cercetată a primit conotații deosebite și a pecetluit transferarea loialității românilor din provinciile aflate în componența Imperiului Austro-Ungar de la bunul împărat la regele drept, al tuturor românilor¹⁰.

Semnificația mistică a episodului descris de Furlugeanu a fost dublată de creionarea poetică a țării, o Românie „bătută, suferindă, înfometată, dar eroică, neînvingă încă și plină de încredere în viitor”¹¹.

Evenimentele care s-au succedat, încheierea Păcii cu Puterile Centrale, demobilizarea armatei, dizolvarea regimentelor de voluntari, au determinat însă o schimbare de percepție. În contextul de incertitudine conferit de atitudinea duplicitară, în opinia lui Sever Bocu, a guvernanților, singura „lumină precisă” care descifra uneori evenimentele era regina Maria. Era de altfel și singura figură din Casa Regală a României portretizată apoteotic și care mai păstra o parte din rolul mesianic al împăraților austrieci:

6. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”.

7. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p.317.

8. Octavian Furlugeanu, „Amintiri”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, pp. 781-782.

9. Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, p. 76.

10. Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război”, p. 77.

11. Octavian Furlugeanu, „Amintiri”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, p. 781.

„Era idealul nostru în cea mai splendidă incarnație, pe vremea aceea, îmbrăca cu predilecție costumul național ... cu câte un gest, un surâs, lăsa publicul să înțeleagă încotro bate inima ei și nu numai inima, ci și hotărârea ei”¹².

Spre deosebire de Regele Ferdinand care nu apare decât episodic în scrierile memorialiștilor amintiți, Regina Maria a fost o prezență relativ constantă, descrisă aproape întotdeauna în antiteză cu clasa politică bucureșteană, pictată în culori sumbre. Prezența reginei în spitale, sprijinul public manifestat față de soldații români răniți a creat un sentiment general de adorare. Percepția mesianică a ei a fost preluată și de românii ardeleni și bănățeni, care încet se desprindeau de imaginea „bunului împărat” de la Viena.

Cuprins de dezamăgire față de acțiunile guvernanților de la București, Sever Bocu identifică în Regina Maria o figură capabilă să centralizeze toate forțele în jurul ei pentru atingerea obiectivelor naționale.

„Noi, întreaga opinie publică, simțeam clar că acolo unde trebuie, n-avem decât un singur aliat, dar acela brav, eroic – pe Regina Măria!”¹³

„Femeie cu mare predestinație în destinele noastre! E întru totul demnă ca istoria întregirii să o pomenească pe toate paginile ei. România Mare nu a avut un soldat mai brav ca ea!”¹⁴

În aceleași spirit exuberant era descrisă și România de către Pavel Jumanca. Într-o prima etapă el a folosit expresii sugestive, care purtau amprenta entuziasmului său exacerbant și a orizontului său de așteptări. Tabloul proiectat a fost unul idealizat, România fiind „o țară ca-n povești”. Ulterior, cititorul *Amintirilor* semnate de Jumanca observă o schimbare a atitudinii autorului și implicit a descrierii țării.

Imaginea clasei politice

Contactul cu autoritățile românești i-a modificat lui Pavel Jumanca prima impresie pe care și-a făcut-o. Practicile de corupție, de eludare a legilor, de care se lovește, l-au determinat să-și revizuiască atitudinea și, în consecință, să-și construiască o imagine negativă despre administrație. O imagine dihotomică, între ideal și realitate, se desprinde din rândurile sale. Jumanca este și singurul care a dezertat dintre memorialiștii pe care i-am avut în vedere și de aceea expectanțele sale erau foarte mari, iar deziluzia ulterioară proporțională cu orizontul de așteptare. El a întâlnit

12. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 302.

13. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 302.

14. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 302.

o administrație coruptă, o societate nereformată. Tributar ideologiei sămănătoriste, Jumanca a idealizat poporul și a criticat elita politică și administrativă.¹⁵

„În România hoția și pungășia au fost mereu în floare. De acum, în vâltoarea războiului, secerișul era bogat din cale afară. Și se specula cu cea mai murdară și cea mai condamnată nerușinare nu numai averea țării, ci însăși viața celor plecați de la vetre că să-și apere țara.”¹⁶

Atitudinea sa nu a fost însă una singulară. La începutul și mai cu seamă la sfârșitul conflagrației mondiale, pe fondul schimbărilor politice, manifestarea sentimentului național a fost contradictorie¹⁷ și a generat modificări de percepție.

De altfel, în memorialistica bănățenilor care au făcut obiectul cercetării noastre au revenit, în unele cazuri obsesiv, atitudini ostile interesului național, precum corupția, spionajul sau trădarea¹⁸.

Sever Bocu, bunăoară, îl critica pe Brătianu pentru că nu s-a impus la Conferința de Pace de la Paris, pentru că n-a susținut până la capăt integritatea Banatului și unirea acestuia în forma inițială cu România. În opinia sa, guvernul era la acea dată înconjurat de trădători. Însuși primul ministru nu doar că tolera, dar și sprijinea spioni. Exemplul oferit era acela al lui Victor Verzea, căruia i-a încredințat conducerea Serviciului poștei și a telegrafului, elemente cheie într-un conflict¹⁹. Îl suspecta pe acesta că a stat în spatele refuzului lui Brătianu de a-i primi pe tribuniști în serviciul de voluntari ai armatei române pe „motiv că n-ar merita toată încrederea”²⁰. Or, activitatea lui redacțională la *Tribuna* îl prezenta ca un mare naționalist, articolele lui atrăgând atenția și critica autorităților maghiare, dar și procese în urma cărora a fost condamnat la închisoare²¹.

Atitudinea lui Brătianu în calitate de prim ministru a fost taxată în consecință. Sever Bocu acuza întreg guvernul de joc dublu între Aliați și Puterile Centrale. De asemenea, el nu a ezitat să critice și menținerea stării de confuzie în politica externă din anii neutralității, întrucât considera că politicianul avea o poziție „mereu enigmatică”²².

Poziția lui Sever Bocu față de Brătianu se explică însă prin faptul că el a fost un adversar al liberalilor, fiind membru marcant al Partidului Național Țărănesc.

15. „Memoriile lui Pavel Jumanca”, in *Marele Război în memoria bănățeană, 1914-1919*, Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecanu (eds), vol.II, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2013, p. 34.
16. „Memoriile lui Pavel Jumanca”, p. 419.
17. Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, in *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, p. 35.
18. Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război”, p. 53.
19. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 300.
20. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”.
21. *Tribunul Banatului. 60 de ani de la moartea lui Sever Bocu*, Timișoara: Editura Universității de Vest, 2011, p. 16. Consultat la data de 3.05.2014 http://www.banaterre.eu/romana/biblioteca_banat/carti/bocu_sever/Tribunul+Banatului.pdf.
22. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p302.

Implicarea sa activă și pătimașă în discuțiile de la Paris privind menținerea integrității Banatului, din funcția sa de consilier tehnic al delegației românești „în problemele integrității Banatului istoric”²³, explică sentimentul de frustrare pe care l-a avut la finalul conferinței, când Banatul a fost dezmembrat.

Pe poziții diferite față de guvernarea liberală s-a situat însă Caius Brediceanu. Deși își exprimase intenția de a nu se pronunța față de vreun om politic român, el l-a elogiât în memoriile sale pe Ion I. C. Brătianu, pe care-l vedea ca un „spirit dinamic al epopeii întregirii neamului”²⁴. Afirmatia sa este explicabilă, dacă o citim prin prisma participării sale ca delegat la Conferința de Pace de la Paris. Spre deosebire de Sever Bocu, apartenența la Partidul Național Țărănesc nu l-a împiedicat pe Caius Brediceanu să recunoască meritele lui Brătianu.

Imaginea armatei române

Soldații și ofițerii armatei române au stat în atenția frunțașilor bănățeni care au lăsat posterității jurnale. Dintre memorialiștii avuți în vedere în cercetarea noastră, Sever Bocu a alocat spațiul cel mai amplu armatei. El a criticat, în principal, pregătirea armatei române, considerând că această lacună a dus la înfrângerea de la Turtucaia, finalizată cu pierderea capitalei. Principalii vinovați, în opinia sa, erau generalii din Marele Stat Major și Marele Cartier²⁵.

Deși îi critica pe cei care au condus armata în toamna anului 1916, în speță pe generalul Iliescu, Sever Bocu nu sprijinea teza conform căreia acesta era socotit trădător. Cere discernământ și prudență în etichetarea și judecarea unui om, deoarece considera că în România, patimile și luptele de partid, dublate de moravurile politice împieteză asupra obiectivității și dreptății²⁶.

Cu toate acestea, Sever Bocu acuza corupția politicienilor și a funcționarilor, dar și a generalilor români, care deși intraseră în război alături de Antantă, primeau în continuare vizite ale miniștrilor țărilor din Puterile Centrale. Considera că acest complex de factori a dus la dezastrul operațiunilor militare²⁷. În acest context enumera și câțiva ofițeri pe care nu se ascundea să-i numească trădători, printre aceștia fiind: colonelul Sturdza, colonelul Crăiniceanu, generalul Socec. În același tablou al trădării plasa și ziarul *Seara*, proprietatea prințului G. Cantacuzino, unde lucra ca redactor și Ioan Slavici²⁸.

23. *Tribunul Banatului. 60 de ani de la moartea lui Sever Bocu*, p. 18, consultat la data de 3.05.2014. http://www.banaterre.eu/romana/biblioteca_banat//carti/bocu_sever/Tribunul+Banatului.pdf

24. Caius Brediceanu, „Răsboiul mondial”, în *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, p. 476.

25. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 298.

26. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 299.

27. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 300.

28. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 301.

În scrierile sale Bocu a creionat în culori favorabile câțiva generali, pe care-i prezenta, de regulă, în antiteză cu cealaltă tabără coruptă. Printre cei elogiați se numărau: generalul Ion Dragalina, originar din Banat, generalul Constantin Prezan, colonelul Ion Antonescu²⁹.

Spre deosebire de superiorii armatei române, soldații erau prezentați în termeni laudativi de către Sever Bocu. În opinia sa, o armată poate fi și eroică și lașă în funcție de sentimentele de frică sau curaj pe care liderii ei le transmitau³⁰. Modul în care Bocu portretizează soldatul român, fără ținuta adecvată și cu un echipament modest, dar care reușea să se lupte de la egal la egal cu soldatul german, un etalon al acelei perioade, sensibilizează cititorul. Figura reprezentativă, care concentra toate trăsăturile morale, patriotismul, dăruirea, onoarea soldatului român, a fost Ecaterina Teodoroiu, pe care Bocu o omagiază, numind-o „Jeanne d'Arc a noastră”³¹.

O atitudine similară față de soldatul român o manifestă și Pavel Jumanca, a cărui prezentare stă sub imperiul mitizării. Idealul național de care a fost animat în acțiunile sale îl determină să transfere asupra soldatului o parte a proiecțiilor sale, deși nu a ezitat să creioneze în culori sumbre înfrângerile și retragerea în Moldova a armatei române.

Concluzii

Imaginea Casei Regale a României, a clasei politice românești, dar și a armatei a fost percepută și, în consecință, descrisă în mod diferit în scrierile memorialistice bănățene, în funcție de implicarea autorilor în viața politică românească, ulterioară anului 1918. Ca urmare a experienței personale a fiecăruia, unii au idealizat, alții au criticat. În acest context, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că memorialiștii care au făcut obiectul studiului nostru și-au reconstruit trecutul cu sprijinul datelor din momentul redactării jurnalelor și nu acela al desfășurării evenimentelor.

Când și-au scris memoriile autorii s-au lăsat dominați de sentimente, fiind influențați de evenimentele recente din viața lor. Obiectivitatea s-a pierdut, astfel, treptat. Oamenii cu care au intrat în contact, precum și evenimentele ai căror martori au fost, au primit conotații noi, imaginea acestora fiind mereu retușată. Textele au fost prelucrate, gândite și compuse în liniște.

Exemplul concludent este Sever Bocu, care și-a scris memoriile în perioada interbelică, așadar la câțiva ani buni după terminarea primei conflagrații mondiale. Dezamăgirea față de politica guvernelor de după unirea din 1918 a pus stăpânire pe el. Sentimentul s-a răsfânt, cum era și normal, și în scris. Deseori a recurs la

29. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, pp. 305-310.

30. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 310.

31. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 307.

reliefarea antagonismului dintre Ardeal „și fanariotismul”³² pe care l-a văzut la București și pe care-l considera perpetuu. Acțiunile politice din perioada în care și-a redactat textele au influențat inevitabil și modul în care el și-a prezentat amintirile din anii Primului Război Mondial.

O altă explicație pentru atitudinea critică la adresa autorităților rezidă în faptul că mulți dintre fruntașii bănățeni au trăit un sentiment de frustrare pentru marginalizarea Banatului, atât în timpul discuțiilor din cadrul Conferinței de Pace de la Paris, cât și în discuțiile forurilor politice de la București. Explicația pentru critica dură adusă politicienilor din Vechiul Regat se regăsește și în pierderea unei părți a Banatului și a indiferenței cu care unii au tratat alipirea integrală a Banatului la România. Această atitudine venea în contradictoriu cu pasiunea, sentimentalismul și implicarea autohtonilor.

Cu toate minusurile lor, mărturiile, chiar dacă au fost subiective, au oferit date și informații istorice concrete. Având acces la mărturiile indivizilor implicați în același eveniment, însă aflați în poziții diferite, în tabere adverse, am putut să completăm informațiile referitoare la imaginea Vechiului Regat în memorialistica bănăţeană.

* Acknowledgments

Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Beneficiar Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

32. Sever Bocu, „Drumuri și răscruci. Memorii”, p. 336.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN MEMORIILE CONTEMPORANE

Cristina Gudin

■ CRISTINA GUDIN

Conferențiar univ. dr. la Facultatea de Istorie, Universitatea din București, e-mail: cristinagudin@yahoo.fr.

Domenii de interes: Istoria învățământului din România în secolul XIX; Modernizarea societății românești; Realități sociale și culturale în Principatele Române în veacul al XIX-lea; Evoluția instituțională în Vechiul Regat; Viața politică românească în secolul al XIX-lea; Crearea și evoluția instituțiilor financiare românești în epoca modernă; Politica financiară a statului român în secolul al XIX-lea.

Publicații: *Evoluția învățământului primar din orașul București între 1864-1899*, București: Ed. Universității din București, 2007, 363 p. *Istoria modernă a românilor. Cultură și modernizare*, București, Tritonic, 2009, 140 p.

The First World War in the Memoirs of its Contemporaries

Abstract. The first world war in the memoirs of the contemporaries has as main motivation the attempt to approach this event not under the chronological aspect of the facts, but by means of those who took part of it. For this reason, I found it necessary to consult several diaries and volumes of memoirs belonging to some of the active officers in the period 1914-1918. Responsible for the organization of several military campaigns in which our country has been involved directly from 1916, they have the opportunity to observe the evolution of the war and to analyze status of training in the army, the correctness of the strategies, the state of mind of the officers, the soldiers and the civils. Although there is a noticeable note of subjectivity of all testimony, a look to the first world war from this angle it is welcome because insert the current reader in the in the middle of events.

Keywords. Romanian army, military strategy, officers, soldiers, neutrality

BIBLIOGRAFIA DESTINATĂ primei conflagrații mondiale este una ofertantă și în continuă extindere, ceea ce demonstrează interesul manifestat de cercetători în legătură cu acest subiect abordat din diferite unghiuri cu rolul de a pune în lumină relațiile de cauzalitate, consecințele și desfășurarea evenimentelor.

Demersul de față are la bază intenția de a prezenta elemente care se înscriu în problematica războiului părăsind lucrările de referință și exploatănd o categorie de surse, care contribuie la reconstituirea atmosferei din perioada 1914-1918. Este cazul jurnalelor și volumelor de memorii ai căror semnatari au fost contemporanii ce au lăsat posterității dovada trăirilor provocate de experiențele acelor vremuri.

Înainte de a dezvolta câteva dintre cele mai bine conturate aspecte, considerăm necesară o succintă caracterizare a acestor surse ce au ca principală trăsătură subiectivitatea accentuată. Astfel, pot fi identificate jurnalele sau memoriile aparținând celor care au participat efectiv la război (cadre militare și medicale) unde accentul cade pe analizarea operațiunilor militare și a realităților cu care se confruntau beligeranții și mărturiile civililor care surprind în special viața din spatele frontului și greutățile regimului de ocupație.

Între jurnalele și memoriile existente predominante sunt cele ale combatanților și acestea impun o diferențiere în funcție de motivația autorului. Se observă că unele au un evident caracter revanșard și disculpativ, autorii dorind să retușeze pentru posteritate propria imagine sau să dea evenimentelor în care au fost implicați o interpretare favorabilă lor. Spre exemplificare, amintim însemnările generalului Ioan Popovici, *Bătălia de la Sibiu. 12-16 septembrie 1916. Contribuțiuni la istoricul războiului național. 1916-1918*, unde se demonstrează că înfrângerea românilor în Ardeal era inevitabilă sau *Notițele zilnice din război* ale mareșalului Alexandru Averescu ale căror fir roșu îl constituie deficiențele în organizarea armatei și lipsa de unitate a concepțiilor strategice în rândul înalților ofițeri. O altă categorie este reprezentată de mărturiile descriptive, pe alocuri romanțate, ale militarilor (*Clipe grele* aparținând lui I.P.Țuculescu, sublocotenent în vremea războiului ori *Din carnetul unui căpitan. Însemnări și amintiri din războiul pentru întregirea neamului (1 august 1916-1 aprilie 1917)* ale locotenent-colonelului Sterea Costescu). Acestea sunt mai degrabă amintiri edulcorate ale zilelor războiului, fapt explicabil prin distanța în timp la care au fost puse pe hârtie și prin nostalgia care i-a cuprins pe autori în momentul rememorării tinereții. Nu poate fi omisă diferențierea în funcție de talentul scriitoricesc, unele materiale depășind nivelul comunicărilor rigide, axate pe elemente de tactică militară, și transformându-se în lecturi agreabile (de pildă, Pia Alimăneștianu, sora politicianului liberal Ion I.C. Brătianu, a reușit performanța de a lăsa *Însemnări din timpul ocupației germane*¹ într-un stil vibrant, iar Nicolae Iorga descrie cu nerv *Cum a fost ocupația din 1916-1918. O mărturie germană*).

1. Pia Alimăneștianu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, 1929.

Dincolo de particularitățile fiecărui jurnal sau volum de memorii care decurg din scopul autorilor ce transpare din text, mai precis din acuratețea observațiilor și a analizelor, unele teme dobândesc statut de laitmotiv. Starea armatei, dificultățile populației civile și ale părții sale combative, raportarea la ceilalți (inamici sau aliați) se constituie în teme-cheie care revin constant în mărturii. Asupra unora dintre acestea ne propunem să ne oprim, ilustrându-le cu ajutorul surselor consultate.

Așa cum era și firesc, dintr-o discuție despre un conflict militar nu putea lipsi radiografierea armatei. Din acest punct de vedere, autorii de jurnale și memorii, în marea lor majoritate, semnalează retrospectiv minusurile. Parcurgând mărturiile, reiese că raportarea românilor la război a fost greșită chiar de la apariția perspectivei implicării. Al. Averescu, între alții, a semnalat viciile de strategie observabile înainte de intervenția României în război, considerând că cele 23 de divizii care compuneau armata reprezentau o cifră exagerată atât timp cât puterea de încadrare nu putea depăși 15 divizii. Punctul său de vedere a luat forma unui raport din care desprindem unele argumente care, corelate cu nerespectarea angajamentelor militare ale aliaților, explică dificultățile din anul 1916. Acestea sunt: „Nu avem nici ofițeri, nici cadre, nici oameni instruiți, nici armament, nici muniții pentru mai mult [de 15 divizii], fără a mai adăuga lipsa de rezerve de tot felul pentru a împlini golurile și lipsurile ce se vor produce imediat ce vom începe operațiunile. [Cu cele 23 de divizii] vom avea un spor de număr, dar în schimbul unor vădite scăderi ale valorii combative, care scăderi vor merge crescând”²

Responsabili de plasarea în eroare erau decidenții lipsiți de o viziune coerentă asupra a ceea ce însemna participarea la niște evenimente a căror amploare a depășit orice așteptări. Este știut că cei doi ani de neutralitate au stat sub semnul pregătirii țării în vederea operațiunilor militare care se derulau în Sud-estul continentului, dar cunoscând modul în care faptele au decurs apare legitimă curiozitatea în legătură cu eficiența eforturilor. Răspunsul este, invariabil, negativ, căci mobilizarea decretată în 1914 a dislocat o parte semnificativă a populației, fără ca beneficiile sub aspectul instruirii militare să fi fost substanțial. Referindu-se la aceasta, Al. Averescu se întreba la 2 august 1914: „O lume întregă concentrată pentru ce? Oamenii luați de la muncă, aproximativ 100.000 și o mulțime de ofițeri de rezervă, luați de la ocupațiile lor. Bani cheltuiți. Tocmai acum când ar trebui să ne economisim rezervele”³.

Pregătirea corpului ofițeresc s-a ameliorat în vremea neutralității?

Este o altă întrebare care se impune pe fondul nevoii de suplimentare a numărului de cadre militare și de calificare a acestora. Mărturiile nu provoacă entuziasm, căci, „cât privește pe șefii de servicii, educația lor militară și cunoștințele din timp

2. Al. Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. I (1914-1916. Neutralitatea), București: Ed. Militară, 1992, p. 72.
3. Al. Averescu, *Notițe zilnice.*, p. 10.

de pace le formase o mentalitate în așa fel că nu puteau face nimic fără ordin, fără o tălmăcire amănunțită a lucrului pentru care ei înșiși erau răspunzători⁴. Pe ansamblu, „instrucția militară [este] absolut slabă, iar instructorii au ei înșiși nevoie de a fi pregătiți”⁵. La această stare se ajunsese, în parte, prin încadrarea învățătorilor, soluție care s-a dovedit imperfectă deoarece cadrele didactice nu aveau experiență militară, între avantajele carierei profesionale figurând și scutirea de serviciu militar. Totuși, rațiunea pentru care s-a aplicat o atare rezolvare era aceea că învățătorii aveau un nivel cultural care le permitea înțelegerea, transmiterea și aplicarea ordinelor, precum și originea socială comună cu cea a soldaților, ceea ce le permitea să interacționeze mai ușor cu aceștia, cunoaștându-le obiceiurile și mentalitatea.

Diletantismul comandanților s-a tradus în eșecuri militare soldate cu pierderi teritoriale, umane și materiale, dar, uneori a condus și la episoade tragi-comice. Unul dintre acestea este consemnat de locotenent-colonelul Sterea Costescu în cuvintele: „în sectorul vânătorilor mare activitate în fiecare noapte: adânciri de tranșee, șanțuri de comunicație, posturi de ascultare, completări de noi rânduri de rețele de sârmă. Echipetele se succed una după alta, iar lucrul continuă până aproape de ziuă”. Care a fost rezultatul strădaniilor de peste noapte? Tranșeele săpate erau inutilizabile, fiind orientate nu paralel cu cele ale dușmanilor, ci perpendicular⁶. Un alt episod este cel în care, obligați să fugă din fața germanilor, soldații români „gârboviți ca niște centenari, pe caii istoviți și nemâncați și abia mișcându-se sub povara vremii, [așa încât] păreau niște epave omenești rătăcite”, observă că uitaseră să anunțe despre retragere o unitate de infanterie, ce astfel risca să cadă pradă inamicului. Impasul este depășit prin inițiativa imprudentă a unui general care, în pofida opoziției generale și pentru a-și rectifica greșala, părăsește restul trupelor ducându-se la zona de campare unde se aflau infanteriștii, riscând la rândul lui să fie capturat.⁷

A fost valorificată perioada neutralității pentru a îmbunătăți dotările armatei?

Sursele ne indică mai curând un răspuns negativ, fiindcă mai multe voci converg spre concluzia că mai ales la partea formată din părțile sedentare „îmbrăcămintea este cu totul zdrențuită, echipamentul incomplet, lipseau centuroane, cartușiere, port-baionete și curele de armă”⁸. Echiparea soldaților se deteriorează în primele luni de război, începutul anului 1917 găsimu-i „care mai de care mai goi, cei mai mulți desculți sau cu un vestigiu de cizme în picioare, unii numai în bluze de pânză, iar alții cu câte o tunică fără poale sau în cămașă și înveliți cu o foaie de

4. I. Popovici, *Bătălia de la Sibiu. 12-16 septembrie. Contribuțiuni la istoricul războiului național. 1916-1918*, Roman: Tipografia Leon Friedmann, 1918, p. 6.
5. I. Rașcu, *Jurnalul meu din timpul războiului pentru întregirea neamului*, Focșani: Ed. Pallas Athena, 2007, p. 43.
6. S. Costescu, *Din carnetul unui căpitan. Însemnări și amintiri din războiul pentru întregirea neamului (1 august 1916 – 1 aprilie 1917)*, Focșani: Tipografia „Învățătorul român”, 1927, p. 121.
7. M. Olteanu, *Din amintirile unui luptător*, București: Ed. Cartea românească, f.a., p. 70.
8. S. Costescu, *Din carnetul unui căpitan.*, p. 121.

cort”⁹. Și regimul alimentar creează nemulțumiri și diferențe între soldați, deoarece în timp ce românilor li se oferea un meniu bazat pe fasole, mazăre, cartofi și arpacaș, iar în perioada retragerii redus aproape numai la mazăre deteriorată, rușii, „în așteptarea borșului cu fel de fel de mirodenii, care fierbe de zor în bucătăriile pe roate, toți beau ceai și mănâncă felii mari de pâine cu unt presat”¹⁰. Serviciul de intendență funcționa cu greutățile inerente, condițiile de preparare a mâncării nerespectând întotdeauna regulile igiene, ceea ce producea toxiiinfecții alimentare, dizenterie, scorbut, afecțiuni care întregeau paleta neplăcerilor (degerături, pneumonii, tifos etc.). Descurajantă era capacitatea redusă a serviciului sanitar de a face față problemelor medicale din cauza personalului restrâns și insuficient calificat, pentru acoperirea cererii de cadre medicale optându-se și la înrolarea studenților de la facultățile de medicină care s-au oferit ca voluntari, dar care nu erau totuși specializați în medicina militară. Se adăugau insuficiența instrumentarului medical și a consumabilelor, precum și supraaglomerarea și mizeria existentă în spitale ori în hotelurile, școlile, barăcile și corturile care primiseră această destinație.

Care era moralul oștenilor?

Sursele sunt edificatoare și de această dată, amintind că „entuziasmul prim s-a cam tocit din cauza încordării în care am fost ținută timp de doi ani”¹¹, fiindcă „chemarea oamenilor înainte de vreme nu face decât să enerveze lumea”¹². Starea de nesiguranță și așteptare, corelată cu știrile îngrijorătoare din partea familiilor lipsite de bărbații care le asigurau stabilitatea economică și, în consecință, dependente de ajutoarele insuficiente date de stat, crează presiune, „te frământă, te muncește, te roade din cale afară”, sporind nerăbdarea în rândul soldaților.¹³ Pe fondul impacienței sau al teribilismului unii se avântă în luptă fără minime măsuri de protecție, ceea ce îi transformă automat, când imprudența se încheie cu decesul, în candidați la onoruri militare (funeralii solemne, avansări post-mortem, medalii, apatiții în presă).

Nici dotarea cu armament și muniție nu a făcut în anii neutralității progresele prognozate, intrarea în conflict găsindu-ne „aproape în starea în care ne-a surprins războiul european, în condițiile în care germanii de unde ne aprovizionam nu ne-au mai dat nimic. În țară, arsenalul și puținele fabrici ce avem, n-au putut face mai nimic”. Mai concret, „artileria noastră n-are destul tunuri de câmp și nici tunuri grele apropiate trebuinței războiului de câmp; din această cauză, regimentele de artilerie de la unele divizii sunt înarmate cu tunuri vechi Krupp [utilizate cu succes în războiul de independență, dar depășite moral în 1916], iar regi-

9. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 104.

10. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 151.

11. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 25.

12. Al. Averescu, *Notițe zilnice.*, vol. I, p. 8.

13. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 13.

mentele de artilerie grea cu tunuri luate din fortificațiile Bucureștilor și puse pe afete improvizate¹⁴. Dotările atingând un asemenea nivel, nu surprinde că încă de la primele contacte cu inamicul „s-a văzut că noi ne batem numai cu vitejia, iar el cu meșteșugul”¹⁵, deoarece trupele românești erau „fără mitraliere suficiente, câte 4-6 de regiment, unele trupe nici nu aveau (batalioanele de miliții), fără puști automate, fără grenade și măști, fără telefoane suficiente, fără baloane captive, cu 1-2 avioane în defect, fără telegrafie fără fir, fără automobile pentru curieri, fără camioane pentru transportul repede al munițiilor și aprovizionărilor, fără mijloace de transport pentru muniții și hrana trupelor”¹⁶.

Perioada de refacere a armatei a coincis cu reluarea eforturilor de furnizare a efectelor militare, a armamentului și munițiilor, la aceasta contribuind implicarea mai serioasă a aliaților. Cu toate acestea, unele aspecte importante în economia războiului rămân deficitare. Este cazul comunicațiilor a căror precaritate generase multiple complicații în anul 1916 și care continuă să reprezinte un subiect sensibil în 1917, când, „după opt luni de ședere pe loc, serviciul poștal nu a fost încă în stare să consolideze măcar direcțiile principale. Sârma se menține tot pe copaci așa încât o furtună sau o ploaie fac să se întrerupă comunicările”. Într-un cuvânt, „chestiunea liniilor telefonice și telegrafice este o adevărată pacoste în armata noastră”¹⁷.

Chiar dacă pare greu de imaginat, lipsesc până și instrumentele elementare de orientare (hărți militare, busole, binocluri), ofițerii întrebuințând hărți turistice achiziționate din orașele tranzitate sau învățând să găsească direcția corectă în funcție de Soare, stele și, când era înnorat, după turlele bisericilor.

În anii neutralității, pentru eficientizarea operațiunilor armatei române, s-au produs diferite amenajări care constau, printre altele, în șosele strategice. În realitate acestea erau „două șanțuri care mărginesc un întins covor de glod care se cheamă șosea [și în care] tunurile, chesoarele, ambulanțele intră până-n butuc”¹⁸. Defectuoase, lucrările de amenajare confirmau și viziunea strategică perdantă. Spre exemplificare, evocăm situația din Transilvania, zonă pentru care „în armata noastră se înrădăcinase doctrina imposibilității de a opera cu forțe mari pe crestele Carpaților, preconizându-se ideea că operațiunile în stil mare vor avea loc numai în văile largi”. Consecința a fost că „întăriturile executate de armata noastră în timpul neutralității au fost plasate în văi și pe dealurile ce mărginesc văile, abandonând inamicului crestele”¹⁹. Imaginând derularea războiului potrivit cu principiile după care în 1866 generalul austriac Khun apăruse cu succes Tirolul, comandantii români

14. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 31.

15. Dr. Ștefănescu-Galați, *1916-1918. Amintiri de război*, Iași: Ed. „Viața românească”, 1921, p. 81.

16. I. Popovici, *Bătălia de la Sibiu.*, p. 29.

17. Al. Averescu, *Notițe zilnice.*, vol. II, p. 163.

18. Dr. Ștefănescu-Galați, *1916-1918. Amintiri.*, p. 83.

19. T. Moșoiu, *Memorial de război (august-octombrie 1916)*, Cluj-Napoca: Dacia, 1987, p. 90.

omisaseră că ele nu mai erau conforme cu mijloacele de luptă moderne, așa încât întăriturile construite înainte de conflict aproape că nu au fost utilizate deoarece nu reprezentau un obiectiv pentru artileria inamică.

Natura, deopotrivă, lansează provocări care îi obligă pe participanți la testarea limitelor. Astfel, când vremea era potrivnică „în tranșee era frig, umezeală, iar în adăposturi și în bordee mai mult fum decât căldură”²⁰, iar când se încălzea soldații „târâsc picioare de plumb, apăsați de căldura arzătoare, istoviți de oboseală și de sete. Merg într-o aiureală neștiutoare, indiferentă; numai voința de-a [ne] mișca ne mai ține în picioare”²¹. Pe acest fond, încă de la începutul luptelor, dorințele se reduc la trei: mâncare, puțină odihnă și haine uscate.

Menținerea igienei a reprezentat, în egală măsură, o probă de foc pentru care soldații au imaginat diverse soluții. Momentele de acalmie erau folosite pentru a se spăla și deparazita, într-o „baie” amenajată după cum urmează: „se sapă o groapă peste care așează o foaie de cort, spre a ține apa. Cu modul acesta albia e gata și spălatul începe”. Curățarea hainelor, în absența efectelor militare suficiente, obligă la rezolvări uneori ilare. Este cazul unor ostași angajați în luptele de pe frontul sudic care, neavând lenjerie cu care să o înlocuiască pe cea proaspăt spălată și atârnată la uscat pe frânghiile instalate deasupra tranșeeilor, au recurs la capturile găsite în rucsacele bulgarilor pe care îi alungaseră în ajun și se înfățișază superiorilor în lenjerie de damă (sustrasă de bulgari de la un magazin de profil din Constanța pe care îl devastaseră).²²

O altă problemă semnalată în mod repetat în jurnale și memorii a reprezentat-o inconsecvența ordinelor, căci ce altceva puteau însemna „marșurile, cu ordine și contra-ordine pripite, când de atac când de retragere, [care] pare că i-au zăpăcit pe ofițeri, încât nu știu ce să mai facă”²³. Pe aceeași direcție, se înscrie lipsa comunicării eficiente, în condițiile în care, „după vechiul obicei, nouă nu ni se spune niciodată nici de ce înaintăm, nici de ce ne retragem, nici ce scop urmărim. Ne batem pentru că trebuie să ne batem!” O atare stare de fapt lăsa loc interpretărilor care nu au întârziat să apară, și anume: „Nu știu care poate fi cauza mutismului asupra situațiilor. Poate credința comandanților că noi cei mai mici, care ducem greul pe front, suntem prea puțin apti pentru a înțelege mersul operațiunilor; poate o măsură de prevedere pentru a se putea mai ușor masca greșelile de concepție și execuție ale diferiților comandanți, în caz de eșec”²⁴.

Și mai gravă a fost excesiva centralizare a comandamentului, fapt ce conducea la limitarea autonomiei ofițerilor combatanți, precum și la transmiterea cu întârziere a ordinelor. Generalul Ioan Popovici, responsabil pentru operațiunile din

20. P. Dumitrescu, *Ascultând chemarea (amintiri din primul război mondial)*, București: Ed. Militară, 1968, p. 95.

21. Gh.I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București: Ed. Scripta, 2006, p. 79.

22. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 63, 81.

23. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 51.

24. S. Costescu, *Din carnetul.*, p. 106.

Transilvania, indică între cauzele dezastrului și obligativitatea de a acționa strict potrivit cu recomandările Marelui Stat al Armatei care nu era la curent cu situația din teritoriu. De pildă, apelurilor desperate de a se suplimenta trupele din Transilvania pe fondul mobilizării inamice, li se răspunde cu sfatul: „Bagă de seamă, nu te înșela ca generalul de la Merișor²⁵ spre a nu da înapoi ca el! Nu fii așa de fricos, nu lua unul drept trei!” ori cu mesaje liniștitoare de genul: „Germanii au talent de a vâri groaza în trupele inamice ce au în față, dând iluzia unei forțe superioare prin acțiuni repezi pe diferite puncte și prin zvonuri ce vă trimit într-adins prin locuitori” sau „dacă s-ar găsi forțe superioare în fața dumneavoastră v-ar fi atacat de mult, căci nu stă în sistemul lor de a fi în inacțiune când au forțe superioare”²⁶. Să mai precizăm că situația era cu adevărat disperată, evaluarea inamicului fiind corectă, și că dramatismul momentului a fost negat de Comandamentul Armatei I care nu numai că nu a oferit trupele solicitate, dar a dispus ca din cele existente să fie dislocate unele pentru a apăra diferite poziții?

În concluzie, „noi făceam război cu nicio regulă și cu nicio știință”, în condițiile în care, în zilele dificile care au precedat retragerea din Transilvania, trupele Corpului de la Sud de Sibiu erau comandate prin ordine venite de la Craiova, ordine care reflectau necunoașterea situației de pe front! Lipsa simțului realității este invocată în repetate rânduri și de Averescu care evocă dorința regelui Ferdinand ca armata română din Transilvania să reziste așa cum făcuse la 3 octombrie 1916 Armata de Nord. Generalul s-a simțit obligat să sublinieze inadecvarea ordinului căci: „Armata de Nord a executat o retragere voită, iar efectivele sale erau: divizia 7 – 28.353 oameni, divizia 8 – 23.262 oameni și divizia 14 – 28.360 oameni, pe când la Armata a II-a o bună parte din batalioane de abia numără 250-300 de oameni, iar divizia 21 a avut în front numai 2.400 de luptători”²⁷. Singura opțiune pentru detașamentele din Transilvania era retragerea.

Rapiditatea cu care s-au succedat operațiunile militare au luat prin surprindere Statul Major al Armatei care emitea ordine inexacte, în contrast cu realitatea de pe front. Un alt element care a generat situații neverosimile l-a reprezentat lipsa de continuitate a generalilor în fruntea unităților militare, Al. Averescu, de pildă, primind în mai puțin de două luni de la intrarea în război 5 numiri (în acest interval a condus Armata I, Armata a II-a, Armata a III-a, Armata de Nord). Ca atare, coeziunea în cadrul armatei și cultivarea sentimentului de atașament față de ofițeri erau greu de menținut.

Greutățile războiului și incertitudinile derulării sale au lăsat urme asupra psihicului participanților. Exemple ale unor cadre militare superioare care au clacat ne sunt furnizate în mai multe rânduri de surse, între ele figurând cazul „generalului Petală

25. Generalul Muică al cărui caz devenise antologic după ce socotise două regimente germane drept două divizii.

26. I. Popovici, *Bătălia de la Sibiu*., p. 21.

27. Al. Averescu, *Notițe zilnice*., vol. II, p. 54.

Nicolae, comandantul Corupului I Armată [care], găsindu-se într-o situație militară dificilă, și-a pierdut mințile și că acum ar fi internat la un spital din Iași. De asemenea și generalului Lupescu i s-ar fi întâmplat același lucru din cauza surmenajului²⁸. Alteori alienarea era mimată, particularitățile vremurilor evidențiind adevăratul caracter al omenilor. Din relatările medicilor pot fi extrase informații despre ofițeri bine cotați, percepuți ca model în timp de pace, care „se îmbolnăviseră deodată, când au văzut că treaba a ajuns mai serioasă. Unul de sciatică, altul de piatră la ficat. S-au făcut bine când au auzit că divizia stă la odihnă și iar s-au îmbolnăvit subit când divizia a pornit după inamicul care trecuse în țară²⁹. Sau cazul punctual al „generalului Spirescu [care], pretextând cauza de boală, a cerut să i se ia comanda unei divizii de infanterie la care abia fusese numit, pentru că divizia era prea dezorganizată și nu voia să se compromită³⁰. Nu sunt absente nici dezertările, celebru fiind colonelul Alexandru Sturdza, fiul politicianului D.A. Sturdza și ginerele lui P.P. Carp, care fugise în tabăra inamică, atrăgându-și condamnarea la moarte în contumacie.

Și în rândul soldaților războiul a produs efecte, datorate și caracterului eterogen al trupelor, comportamentului ezitant al comandanților, instrucției precare și insuficienței armelor și munițiilor, presiunii acelor timpuri. Astfel, în „trupele de adunătură ... care poartă în ele germeii panicii”, nu surprinde că „s-au semnalat oarecare manifestații de lașitate, în sensul că unii [soldați] au încercat să se sustragă de la front împușcându-se în mâna stângă³¹. Situația s-a complicat în anul 1917 când a crescut numărul gesturilor de insubordonare, consecință și a campaniei ostașilor ruși care depuneau armele. Soluția a constat în introducerea bătăii pentru abaterile care nu cădeau sub incidența curților marțiale, pedeapsa executându-se numai în fața egalilor și a superiorilor și constând în lovituri la șezut al căror număr maxim era 10³².

Rezumând, tabloul armatei române în vremea primului război mondial, așa cum reiese din mărturiile contemporanilor, are drept coordonate: experiența militară redusă sau absentă a multor ofițeri tradusă în planuri de acțiune incoerente, instruirea precară a trupelor, precum și insuficiența dotării cu efecte, muniție și armament. Corelate cu nerespectarea angajamentelor aliaților, dar și cu superioritatea inamicului sub aspectul înzestrării materiale și al numărului, aceste coordonate explică insuccesele din anul 1916. Insistând asupra subiectivității datelor culese din sursele indicate și asupra necesității asocierii lor cu alte categorii de izvoare, apreciem totuși ca utilă reconstituirea realităților acelei epoci prin prisma însemnărilor personale care oferă detalii interesante menite a nuanța discursul oficial brodat pe marginea acestui eveniment.

28. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 77.

29. Dr. Ștefănescu-Galați, *1916-1918. Amintiri.*, p. 81.

30. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 84.

31. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 46.

32. I. Rașcu, *Jurnalul meu.*, p. 110.

THE ROMANIAN POSITION DURING THE NEUTRALITY YEARS OF WWI in the Transylvanian Romanian Press

Carmen Țăgșorean

■ CARMEN ȚĂGȘOREAN

Ph. D. Candidate, Faculty of Political, Administrative and Communication Sciences, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 71, Traian Moșoiu St. e-mail: carmen.tagsorean@ubbcluj.ro

Research interests: journalism in the interwar period and during the communism time, Jewish community during the Holocaust period and later on, during the Communist regime, manipulation and propaganda

Publications: "Marius Mircu's Collaboration at the Newspaper the Nation", in *Romanian Journal of the History of the Press*; "The Image of Ana Pauker in the 1947 Press", in *Romanian Journal of the History of the Press*; "Journalism in Transylvania During WWI – Between Censorship and Propaganda. Case Study: Freedom newspaper", in *Journal of Media Research*; "Ana Pauker's Life from the Perspective of Marius Mircu", in *Romanian Journal of the History of the Press*; "Snapshots from Every Day Life of the People from Transylvania During WWI Life Reflected by the Press, Life on the Frontline and the Horrors of WWI as Seen by the Romanian Newspapers of Transylvania: Liberty, Awakening, and The Romanian (1914-1918)", in *Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta musei*.

Poziția României în anii de neutralitate ai Primului Război Mondial sub lupa presei românești din Transilvania

Abstract. În timpul Primului Război Mondial presa de limba română din Transilvania a traversat una dintre cele mai dificile perioade ale existenței sale deoarece, pe lângă cenzura drastică care a condus la sistarea apariției unui număr mare de periodice, mulți dintre jurnaliști s-au refugiat în Vechiul Regat. Se remarcă rolul important pe care publicațiile l-au jucat în formarea și manipularea opiniei publice, ziarele fiind principalul mijloc de informare a populației, dar și a prizonierilor. Izbucnirea războiului a creat o bază reală în vederea îndeplinirii idealului pentru care o parte dintre periodicele românești militaseră și înainte de declașarea războiului. „Lupta” din planul mediatic a continuat și după intrarea Vechiului Regat în război, o parte dintre acțiunile de propagandă urmărind influențarea ardelenilor și determinarea opiniei publice de a respinge ideea unei uniuni naționale. Studiul de față urmărește analiza modului în care trei dintre periodicele românești – Libertatea (Orăștie), Deșteptarea (Brașov) și Românul (Arad) – prezentau opinii publice fluctuante în ceea ce privește poziția Vechiului Regat în timpul perioadei de neutralitate.

Keywords. WWI, Romanian press, manipulation, National Union, Romania's position

Preliminary Ideas

TYPICAL TO the Romanian press during that period, censorship, manipulation, and propaganda can also be easily identified in Transylvania's press. Given the situation in the Austro-Hungarian Empire, the Romanian press was all too familiar to censorship long before the military conflict broke out. Commenting on the situation Nicolae Iorga wrote: "It's raining lawsuits beyond the mountains: the defendant can be sure of a guilty verdict if he doesn't have support from those in power with influence in both Hungarian and Romanian communities."¹ In a war of this magnitude, with so many important issues at stake, including national survival, the control of the press came somehow naturally, by abandoning the objectivity and the freedom of expression². Jean-Noel Jeanneney says that WWI invented a new type of propaganda, the war propaganda, whose first victim was the truth itself³.

As far as manipulation and propaganda were concerned, "from the standpoint of official communication, the media were the instruments extremely useful for the invasion and the control over the field of ideas circulation in the community that had to be dominated. The independent media, not related to a power group, based on its own interests, represented a serious threat to this type of control that was to be implemented"⁴. That's why it was necessary a strict control of the press in Transylvania. Napoleon, an artist of propaganda, like Hitler and Caesar, once said that he would have gladly stood in front of a thousand bayonets rather than some hostile newspapers⁵. We can see how important the press was and still is today. Through their actions, the Hungarian authorities intended to diminish the number of Romanian newspapers because „the existence of only one source of information can maximize the effects of manipulation”⁶. An important role in the manipulation process is played by subliminal messages, very common in the press during WWI.

The daily *Românul* (*The Romanian*), "a political daily with a literary page" of the Romanian National Party, based in Arad, printed its first issue on January 1, 1911 and appeared only 18 months after the outbreak of WWI. Between 1916 and 1918 only a few issues came out as it was closed down by the Hungarian authorities. Among its editors were Vasile Goldiș, Al. Vaida Voievod, Teodor Mihali, Iuliu Maniu, etc.⁷

1. N. Iorga, *Transylvania V, Romanian Life in Transylvania*, edition by I. Oprișan, Bucharest: Seculum House, I. O., 2008, p. 196.
2. Călin Hentea, *One Hundred and Fifty Years of Media War. The Army and the Press during the War*, Bucharest: Nemira, 2000, pp. 47-48.
3. Jean-Noel Jeanneney, *A History of Communication Means*, Iasi: The European Institute, 1997, p. 127.
4. Bogdan Teodorescu, *Five Millenia of Manipulation*, Bucharest: Tritonic, 2007, p. 247.
5. Pierre Albert, *History of the Press*, Iasi: European Institute, 2002, p. 35.
6. Bogdan Ficean, *Techniques of Manipulation*, 3rd Edition, Bucharest: Nemira, 1998, p. 13-14.
7. Eugen Simion and others, *The Grand Dictionary of Romanian Language*, Bucharest: Encyclopedic Universe, 2006, p. 676.

The newspaper *Deșteptarea* (*The Awakening*), “an independent newspaper” based in Brașov, was established in 1904. Between 1916-1917 the newspaper moved to Budapest, probably due to their loyalty to the Empire and their political orientation. The paper continued to publish under the supervision of Nicolae Sulică, with Ioan Făgărășianu and Vasile Mangra as contributors⁸.

The newspaper *Libertatea* (*Liberty*), “national leaflet of the people” established in Orăștie, in 1907, was forced to move to Bucharest in order to avoid persecution in the Empire during the war, then to Cleveland, Ohio, USA (for two months during the summer of 1918), then back to Bucharest and Orăștie after the war. Ioan Moța was “director and editor” while I. Munteanu, Savu Roman, Cornel Muntean, Ioan VasIU etc. were contributors⁹.

Romania’s Position during the Neutrality Years

The outbreak of WWI totally changed the content of the Romanian daily newspapers in Transylvania. In the beginning, when it was believed that the war was going to be limited to the Serbian theater of operations and not to the entire Europe, the journalists used to focus primarily on the negotiations and confrontations taking place over there. Gradually, as the war expanded, their attention was drawn to the reactions of the Romanian political leaders. The Romanian newspapers from Transylvania will launch a long and relentless campaign on the Romanian position, while carrying a wide variety of press releases from the government and important politicians. Unfortunately, they were not able to take positions versus these press releases – with a few exceptions – because of the censorship imposed. From the three newspapers, *Românul* is the richest in news, interviews, and public statements of important people in Romania, Hungary, and other countries, followed closely by *Libertatea*. There are very rare occasions when all three newspapers have their own line. Most of the time the information coming from government published is identical. Both *Libertatea* (*Liberty*), and *Românul* (*The Romanian*), cover events related to neutrality and the pressure on Romania to join either camp – the Central Powers on one hand or the Allies on the other.

The first daily to publish information on the Romanian’s position about the military conflict was *Libertatea* (*Liberty*), which, in its July 17/30, 1914 issues carried for its readers the statements of Prime-Minister Ion I. C. Brătianu and his Minister of External Affairs Emanoil Porumbaru saying that “Romania will stay put during the war between the Empire and Serbia because the war will not touch the interests of the country.” In case the situation changed, “Romania will take the necessary steps as best she could to preserve the Balkan peace”¹⁰ As long as Bulgaria

8. “Instead of Good-Bye”, *Deșteptarea*, #27, year XIII, June 21/July 8, 1917, p. 1.

9. The Grand Dictionary of Romanian.

10. “The Romanian Ministers Brătianu and Porumbaru on Romanian’s stand”, *Libertatea*, #33, year XIII, July 17/30, 1914, p. 2.

didn't invade Romania, the leaders informed the country "will stay at peace, uninvolved in this quarrel, foreign to her".¹¹ Only a day later, the newspaper *Românul* (*The Romanian*) confirmed the neutrality decision of Romania: "Romania has no reason to get involved into a special conflict between Austria-Hungary and Serbia"¹². At that point in time everybody thought that the conflict would be a short one and limited to a few countries involved.

The news was cascading into the media market. Both the politicians and the public opinion were divided along the lines of siding either with Germany or with England. The Transylvanian press was following the news, and the declarations changing all the time because of the censorship hard at work. Some journalists managed to sneak some truth between the lines of those who knew how to find it, away from the prying eyes of the censors. Although *Românul* (*The Romanian*) had informed its readers that Romania had chosen neutrality, in the following issues it rescinded, saying that it seemed it was reversed by the King's decision, made during the Crown Council's meeting, that in principle, "to side with the Central Powers, especially Germany, in case the war would engulf the entire Europe". The first reactions were in favor to the Central Powers because, according to the King "the duty of a real statesman is to avoid sentimental policy and be peaceful guardian of civilization when threatened here, on the Danube, by the Slavic barbarians".¹³ Manipulating the King's statements, the Hungarian authorities, through the mayor of the city of Deva, Mara Laszlo, "asked" that all newspapers carry the news with bigger letters saying: "Romania is with us" and the official position of the Empire that "Romania declared to stand by the Triple Alliance". In spite of all this, the readers get the message that it was just a spin of the Hungarian authorities. In reality, it is shown that the Romania was under serious "courtship" from both sides long before the beginning of the Great War, which "intensified more than ever once the war had started". Under these circumstances Romania decided to maintain the neutrality as long as the war was only between the Empire and Serbia and "keep her opinions open in case this became a pan-European war"¹⁴. *Românul* (*The Romanian*) too, carried the information on the country's neutrality. In the Crown Council the situation was weighed carefully, the country not wanting at this point to take part to the conflagration with an honest desire to exhaust all diplomatic venues before deciding to join alone alliance or the other. There was a lot of doubt and mistrust about an alliance with Russia. A prominent member for the Conservative Party – the name was not given – was outraged at a possible alliance with Russia. It is said over and over that Romania will decide

11. "Romania's Stand", *Libertatea*, #33, year XIII, July 17/30, 1914, p. 4.

12. "Ministers Bratianu and Porumbaru, The Romania Stand", *Românul*, #33, year XIII, July 13/30, 1914, p. 2.

13. "Romanian and the Triple Alliance", *Românul*, #159, year IV, July 20/August 2, 1914, p. 7.

14. "Romania and Us", *Libertatea*, #34, 1914, pp. 2-3.

based on her interests only “of which the Romanian people and the possibility of growth in case of victory”.¹⁵ It is reiterated that the national interest and patriotism will be top priorities. *Mișcarea (The Movement)*, from Iași, the official newspaper of the Liberal Party, published the declaration of the Conservative-Democratic Party that said: „The Conservative-Democratic Party is happy to see that Romania made her decision known in the newspaper *La Roumanie* to follow down on the path of patriotism. We have no doubt that the Conservative Party and the other political groups will follow suit, inspired by the same feeling.”¹⁶ In the following edition it is announced that the news about an alliance with the Central Powers was “hasty”, disclosing the differences of opinions between King Carol (who favored an alliance with Germany) and Prince Ferdinand who had “a different opinion”. The same situation can be seen in all Romanian newspapers: “Between the two currents so different, the government may only choose to take the middle road, saying: “we won’t go with neither, staying aside and not get involved.”¹⁷ In this context, Romania owes a lot to King Ferdinand who “knew to defeat the old Hohenzollern in his soul” to follow “the straight road of a Romanian King, no regardless how thorny that path was, but with trust in victory of justice for a beautiful future for his people”.¹⁸

To keep their readers informed about what was going on in the motherland, the newspaper *Românul (The Romanian)* set up a column named “Press from Romania” that carried articles and commentaries on a daily basis. The problem was that these reports created even more confusion in the public opinion that expected a more resolute position on the part of the government, some consensus, and some determination. This added to the general anxiety generated by the war, making things more difficult to comprehend.

Having the advantage of being invited by both warring sides to join in, it came as forgone conclusion that Romania was planning to get all the benefits out of her decision to enter the fray on either side. Speculations abound and the press has a field day: “Between these two current, the Romanian government will hold the middle ground, not siding with anyone, we’ll stay put, uninvolved.”¹⁹ In the same issue the readers are informed that two Crown Council meetings had taken place and they were pretty stormy. The only point agreed upon in the two meetings was that „to enter now, siding with one or the other into a fierce fight would be the wrong step”. In spite of all this, Romania had to prepare for defense: “guns at the ready for attack in force against anybody who would violate her bounda-

15. “Press in Romania”, *Românul*, #160, 1914, p. 3.

16. “The Press from Romania”, *Românul*, #161, 1914, p. 3.

17. “What Is Romania Doing?”, *Libertatea*, #35, 1914, pp. 2-3.

18. Constantin Kiritescu, *The History of the War for Reunification of Romania, 1916-1919*, vol. I, Bucharest: Science and Encyclopedia House, 1989, p. 125.

19. “What Is Romania Doing?”.

ries.” Under these circumstances, it is revealed that negotiations are under way with both sides: “The door is open. Those called upon to get their promises out of their bags. Whether or not they’ll keep the promises we shall see in the long times of peace that will follow after Russia’s defeat.”²⁰

In making a decision Romania had to take a very close look at the past and weight every step very carefully. The geo-political situation in the region had to be seen through past events that shaped this part of the world for centuries. “The differences between a real statesmen and a superficial politicians is that while the latter cannot see what’s going on under their very eyes, the first have the power to foresee... [...] But most of them think that events, attitudes and alliances are forever: that Germany and Austria-Hungary are the masters of the peninsula, that Serbia is dead, Bulgaria, considerably enlarged, is forever lost for Russia, but forever an ally of the Central Power. This is superficial thinking.”²¹

There was a lot of talk about an agreement between Romanian and Austria-Hungary that would bind Romania to this alliance. The newspaper *The Universe* makes an analysis of Romania’s would-be obligations resulting from this would-be agreement. The fact that at the Crown Council’s meeting the neutrality issue held actually meant that the would-be agreement between Austria-Hungary and Romania could not have such a stipulation. The would-be agreement could not prevent Romania from “going to where her interests lay and stay uninvolved.”²² This kind of information was giving a lot of hope to the Romanians living in Transylvania. There are positions on the issue that simply boggle the mind. For example, Alexandru Vaida, Romanian National Party, a personality at the time, expresses his belief that Romania will join the Austrian-Hungarian alliance as Romanians in Transylvania responded with enthusiasm to the call to arms due to “the efforts made by the National Liberal Party” which “made propaganda for Romania to join the Triple Alliance”. He was actually trying to dupe the decision-makers in Romania into getting into the war to save the Romanian minority in Bessarabia, because the others, in Transylvania, are brave enough to save their national existence within the monarchy.”²³

The desire and impatience of Romanians in Transylvania to see what the future had in store for them is reflected in the appeal of the journalist from the newspaper *Românul* (*The Romanian*) who writes: “it doesn’t do us any good to be impatient and listen to all the rumors in circulation. Patriotism is not only a manifestation of emotions, but also a power of judgments able to see and defend at any time the primary goals of this state whose existence is the sine-qua-non condition to achieve the national ideal.” They were all so impatient that the journalist felt

20. “Meeting in Sinaia”, *Libertatea*, #35, 1914, p. 6.

21. D. O., “The Future in the Balkan Peninsula”, *Românul*, #245, 1915, p. 4.

22. “Is Romania Tied to One Side or the Other?”, *Libertatea*, #36, 1914, p. 4.

23. “An Interview with Dr. Alexandru Vaida”, *Românul*, #166, 1914, p. 1.

compelled to say that a decision would be made that very week²⁴. The influx of information, contradictory or false, contributed to the confusion of the public opinion in Transylvania.

Future statements in *The Romanian* come to complete the picture stirring more patriotic fervor in the souls of Romanians in Transylvania. Of utmost importance is the fact that “Romania sticks to her decision to help no one [...] even as great promises are made to her.” Moreover, it is made public that Romania is readying 1,000 elementary school teachers to become officers in the newly-formed army.²⁵ From all these articles and press releases, positions expressed or implied, we can get a pretty good picture of what Romania’s intensions were because of her strategic position and the struggle of both camps to attract her to an alliance. The reason why Romania was so wanted by both sides was that neither one was sure of victory without her. We may want to remember that Romania was a powerhouse in grain and supplies that would have tripped the scales in case of war: “What can see in all this? That neither of the two giant camps is sure of victory, but it is visible that if they had Romania and Italy on their side, they surely would be victorious.”²⁶

Romania knew very well her military capability, both material and human, so that by embracing neutrality she was sending a message of hope to the Transylvanians that she would act only when the time was right for their liberation: “It would be really crazy to jump into the fire when we can simply watch from the sidelines. Regardless which side we would be on, jumping into the fire right from the start we would draw the fire of an enemy that is ten times stronger than us and we surely be crushed.”²⁷ One thing was very clear, though. Regardless of whom the winner would be, only those who, through sacrifice and contribution, would be invited to share into the spoils of war, material or territorial. The journalist demonstrates with arguments that Romania would not be able to make any claim unless she does the same, giving up on neutrality: “Romania should not believe or hope that she will get her rights and claims satisfied without an effort on her part! No way. If she doesn’t move, if she doesn’t move a finger in this war, she will be forgotten, and the spoils will be split without her.” It rings an alarm bell, out of despair, that if she holds on her neutrality, the long-dreamed unification of Transylvania with Romania will not take place²⁸.

The pressure for a decision was coming from both camps as C. Rădulescu-Motru was saying: “a nation cannot be neutral forever when it knows that the war is going to touch it with its consequences! [...] Then, saying that we are in a per-

24. “The War – Romania”, *Românul*, #169, 1914, 3.

25. “The European War”, *Libertatea*, #38, 1914, p. 1.

26. “We Don’t Know what Romania will do. Romania Pulled by the Sleeve”, *Libertatea*, #38, 1914, p. 3.

27. “General Opinion in Romania”, *Românul*, #164, 1914, p. 2.

28. “A Fateful Decision”, *Liberatea din Ardeal*, #4, 1916, p. 4.

manent neutrality, no matter how often we repeat that, will not spare us of the worries brought about the war and its consequences, unless we have given up on our independence as a free people.”²⁹ Const. M. Sipsom expresses the same opinion: “her neutrality was just the product of a situation” that couldn’t be “eternal”. The professor sustains his theory with arguments, but it remains incomplete, as the Hungarian authorities censored it³⁰. The military saw things in a different light, through, probably because they knew better Romania’s military capability. The favorable position of neutrality came from the fact that Romania was surrounded by powerful states against which it wouldn’t stand a chance in case of military conflict³¹. Even P. P. Carp published an article in which he shows that neutrality was not an eternal option, and when he voted in the Crown Council, he actually voted for a “proposal of armed expectation”. He goes on to say that “It would be a misguided illusion to believe that we could be simple spectators of this European conflict and the victors will rush to pay us for our lack of action. [...] The bottom line of this neutrality will be the lack of friends outside, the lack of means inside, complete stagnation in the development of the industry, not to mention cuts in the military and in bureaucracy added to a moral depression of a suspicious inaction.”³² On a visit to Vienna, P. P. Carp said that “Romania’s entrance into an alliance with the Quadruple Treaty was never discussed seriously. Neutrality is a disaster for Romania.”³³

Firm in his decision, King Carol speaks in an interview about the worries of a Romanian leader. The king admits that “his friendliness towards the Central Powers comes not from emotions, but from interests that are easy to understand.” While Russia is faking friendliness, “her actions are totally contrary to the country’s interests.” Moreover, the King says “he is convinced that great interests and the future of the country demand that we follow the policy of good friendship with the Central Powers.”³⁴ This was a statement to fit like a glove the Central Power’s interests. The news of the King’s death was received with sadness by Romanians living in Transylvania. His death also triggered anxiety in the Central Powers’ camp, as nobody knew what the position of the new king was going to be. But the calm will be restored as soon as the news came that the new king was keeping the country neutral: “nothing new has happened in the war development to justify any change in the country’s position”³⁵. Romania’s preparations to mobilize the army was sending a clear message, though. It was apparently a piece of small news, but created quite a stir. In case the information was real, “for us it meant a

29. “Romania”, *Românul*, #191, 1914, pp. 1-2.

30. “Duration of Romania’s Neutrality”, *Românul*, #206, 1914, p. 2.

31. “Romania’s Situation”, *Românul*, #206, 1914, p. 1.

32. “The Armed Neutrality – Nor Permanent”, *Românul*, #53, 1915, pp. 1-2.

33. “What Should Romania Do?”, *Românul*, #8, 1916, p. 4.

34. “King Carol on Romania’s Positio”, *Libertatea*, #52, 1914, p. 3.

35. “«Romanians’ Pains» and Their Cure”, *Libertatea*, #54, 1914, p. 5.

battlecry, at least as important as the best reports from the battlefield to the Germany Army Headquarters³⁶. Although neutral, Romania starts on Nov. 15, 1914, the draft for 1916 and 1917³⁷. Neutral Romania had started the procurement of military and medical supplies. The order, negotiated and paid in full from Germany was only partially honored, a good reason to start looking somewhere else – America³⁸. There is also new legislation to be passed in case of war. Laws concerning draft, aid for the families of those drafted, and others. Everything indicated that preparations for war were underway³⁹. A glimmer of hope for the Romanians living in Transylvania was brought when the news of a Romanian army delegation who went to Russia to take delivery of a supply order reached the public in that part of the country. Other preparations demonstrate that Romania is getting ready for war: the relocation of the factories from Turnu-Severin, and “the massive army draft scheduled for the beginning of August”. Some estimate that Romania will make her move in September, 1916⁴⁰.

In the article *The Union Makes the Power!* it was the first time when the issue of the unification was uttered openly, as “only united the citizens of one state can be free”. It is said that “Romania has never been a promised land or a happy swath of land.” Romania, as a state, had always been under external pressure throughout her entire history. But “the history of Europe has changed. In less than a century formidable ethnic entities were born, national ideals were accomplished, and new political forces came together”, but for Romanians these changes didn’t bring anything better.” It was the time to change, and, “what we have to be after is the union of all, everyone’s trust in the wisdom of those who live with their minds to serving the country and its progress.” With this, Romanians are urged to remember this slogan: “The union makes you strong!”⁴¹ Even though not as expressive as this, in the pages of *Românul (The Romanian)* and *Libertatea (Liberty)* feature a lot of articles that deliver to their readers the message that the entire population of Transylvania wants and dreams of a unification with the motherland. During doubtful times, when great variations in the Romanian leaders’ declarations occur, these two publications do their best to put a logical spin on them in order to keep the hope alive, referring to Transylvania and Romania as “our country”.

The moment to enter the war was supposed to be chosen carefully. The entire nation had to be prepared and willing to sacrifice for the common good. The union of feelings had to be accomplished first and foremost. Prince Știrbei, a

36. “«Uj Nemzedék» about Romania Related to the Russians Attempt to Cross the Carpathians”, *Libertatea*, #57, 1914, p. 3.

37. “Romania Is Drafting Those of 18 and 19 of Age”, *Libertatea*, #62, 1914, p. 4.

38. “Romanians Orders Placed in America”, *Libertatea*, #63, 1914, p. 5.

39. “Romania’s Loans”, *Libertatea*, #66, 1914, p. 3.

40. “Romania’s Word”, *Libertatea din Ardeal*, # 31, 1916, p. 2.

41. “The Union Makes the Force!”, *Românul*, #257, 1914, p. 1.

great speaker, was saying that “the political problem is complex and hard. Because we are a small and a weak state with legitimate claims, but big.” He then goes on saying that the wage war huge financial and human resources were needed, which Romania didn’t have at the time. That’s why they had to be patient, as “time is working for us”. It was important “that the nation be ready for all sacrifice for the accomplishment of dreams and the defense of the state, as only by war, only by blood we can gain new Romanian elements. War! Yes! Adventure, no!”⁴²

In his speech on Dec. 23, 1914, King Ferdinand assured the public that those in power were united in their beliefs that “come from a warm and enlightened patriotism and find a strong support in these moments of great responsibility we are going through.”⁴³ The King’s speech was meant to show that Romania had found her way and the negotiations were forth national interest, something that could not be expressed openly in Transylvanian press because it was contrary to Austrian-Hungarian goals.

An appeal to the national awakening is launched, with examples as France, Italy and even Germany, coming from Bucharest – a sign that even the newspapers agreed with – on the front page, stating that the moment had arrived when “weakness cannot be forgiven anyone. The Romanian nation is asked for one moment of energy, only one moment compared to eternity, it is asked to have the will-power, to be able, so that from now on for the length of centuries to be great, strong, free and master of her fate. [...] We are asked to be wise [...] The essential is that we have the same soul and a clear conscience of our destiny.”⁴⁴

The Romanian authorities’ position is getting clearer as the Prime-Minister Ion I. C. Brătianu makes his thoughts known to the general public: “Our nation is going though the most overwhelming moments of her history” and everyone is called upon to speak out as “nobody is more willing than him to disclose the diplomatic trials and tribulations he struggle with”. The journalist concludes at the end of the article that “everybody understood then in what skilful hands the destiny of the country was and all the speeches that followed in freedom of thinking were not only statements of trust and support [of the Prime-Minister], but also statements of blame against those who attacked him before unreasonable.”⁴⁵

Even more than a year after the war broke out and in spite of all debates that had taken place a consensus was not possible at government level. All the debates and interventions in the House were proof that the politicians, the country and therefore the public opinion were seriously divided. For example, the opposite ideas of Take Ionescu and P. P. Carp “we turn back here like a bad penny with our

42. “Romania’s Attitude Toward the European Conflict”, *Românul*, #262, 1914, p. 1.

43. “Words from the Crown and National Unanimity”, *Românul*, #273, 1914, p. 1.

44. C. Bacalbașa, “Our Zeal”, *Românul*, #43, 1915, p. 1.

45. “Romania Forced Out of Neutrality”, *Românul*, #249, 1915, p. 3.

so much repeated opinion that all debate was rendered useless because, in practical terms, it produced no results.”⁴⁶

Moreover, “the experienced politicians know that Mr. Brătianu would gladly drop neutrality and is expecting the right moment when, encouraged by the Russians’ successes, this may be the right decision.” In spite of all these encouraging declarations, Ion I. C. Brătianu continued to put a spin on appearances and declared that during some meeting with Italy’s representatives in Bucharest “The Romanian government cannot possibly think to change its position for the time being” opting for neutrality until “its vital interests will dictate to swing into action.”⁴⁷ The publication in a Budapest newspaper and, almost at the same time, in a Turkish one in Țaringrad of some denigrator articles dedicated to King Ferdinand and the Prime Minister Ion I. C. Brătianu, because the two had chosen to shun the alliance with the Central Powers was interpreted by the *Libertatea* (*Liberty*) journalist as a sign that the author of the article had lost any hope to see Romania in the camp of Austria-Hungary. He quips: “In Țaringrad bad words for the King and his council! Good signs!”⁴⁸ Romania’s orientation toward a deal with the Entente powers becomes evident when she is invited to join the Great Council with prestigious members like France, England, Russia and Italy, “an honor bestowed upon her by these great countries.”⁴⁹ All her actions contribute to her acceptance in the Alliance and the realization of the national ideal. The information, simple and factual, carries a clear message, powerful enough, to the Romanians in Transylvania who are now sure that their dream of unification with Romania is about to happen.

Conclusion

During WWI the Romanian Press from Transylvania lived through the most dramatic period of its existence. First of all, the drastic censorship imposed by the Hungarian authorities led to the disappearance of the majority of the Romanian publications. Secondly, many of the Romanian journalists from Transylvania decided to flee to the Old Kingdom of Romania. During that troubled period, the newspapers played an essential role in the manipulation of the public opinion, being the primary source of information for the general population, but also for the prisoners who were anxiously awaiting the arrival of the mail. From this point of view the Romanian newspapers can be divided into two groups: those that promoted a national unification of all the territories inhabited by Romanians and those advocating the point of view of the Hungarian authorities. Regardless of their political

46. “What Would Romania Do”, *Românul*, #283, 1915, p. 3.

47. “Romania Enters the War Only Driven by Her Interests”, *Românul*, #24, 1916, p. 3.

48. “Good Signs”, *Libertatea*, #13, 1916, p. 2.

49. “Romania’s Word”, *Libertatea din Ardeal*, #15, 1916, p. 2.

orientation, the Romanian newspapers in Transylvania carried in their pages information on the position of the country during the neutrality years. More often than not, the information carried by the newspapers *The Awakening* was manipulated to imply that an alliance with the Central Powers or even support for the Empire were possible, including the declarations of Hungarian Prime-Minister Tisza István, of the Romanian leaders with German affiliation or of the Romanian leaders in Transylvania supporting the Hungarian government's policies. On the other hand, *The Romanian* was given ample space in a special column to Romania's position and actions coming directly from Bucharest. The information is presented reasonable, fairly, trying hard to shade a realistic light on events for the Romanian readers there. The support for national unification is obvious, even though most of the time this implied, not stated, due to censorship conditions. Of the three, *The Romanian* was the best in drawing a picture of events both internal and external that led to the realization of the dream. The articles in *The Romanian* carry numerous subliminal, manipulating messages that are meant to boost the patriotic fervor when this was dwindling among Transylvanians due to the contradictory information coming from Bucharest. *Liberty* was also a real contributor to this endeavor, the hardest and the dearest Romania had ever faced. While located in Bucharest, it also carried a strong campaign among the residents there, showing what life in Transylvania was like, and for the unification of Transylvania with Romania proper, trying to tip the scales of public opinion in favor to an alliance with the countries of the Entente.

ROMANIA'S POSITION IN THE SOUTHEAST EUROPEAN CONTEXT AT THE OUTBREAK OF THE FIRST WORLD WAR As Reflected in *The New York Times*

Adriana Dana Listeș Pop

■ ADRIANA DANA LISTEȘ POP
PhD Candidate, Faculty of Letters,
Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca,
71, Traian Moșoiu St.,
e-mail: adrianalistes@gmail.com.

Research interests: Literature,
journalism, communication.

Publications: "The Media, the Internet
and the Mental Reality", in *Globalization
and Intercultural Dialogue. Multidis-
ciplinary Perspectives*, Section
Communication & PR, Arhipelag XXI
Press, 2014, Iulian Boldea (ed.); Ioan
Petru Culiianu's *Literary Journalism and
the Game of Concealing and Revealing
Information in Globalization and
Intercultural Dialogue. Multidisciplinary
Perspectives*, Section Journalism,
Arhipelag XXI Press, 2014, Iulian Boldea
(ed.); *Clujeni carismatici*, City VIPS, Cluj-
Napoca: Eikon Publishing House, 2007.
"Ioan Petru Culiianu's Perspectives on
Politics and Culture", in *Studies on
Literature, Discourse and Multicultural
Dialogue*, Arhipelag, 2013, Iulian Boldea
(ed.).

Poziția României în cadrul Europei de Sud-Est la începutul Primului Război Mondial surprinsă în cotidianul *The New York Times*

Abstract. Această lucrare analizează impactul Primului Război Mondial asupra opiniei publice din România, reflectat în cotidianul *The New York Times*. Ziarul american a publicat foarte multe articole care surprind desfășurarea conflictului în regiunea sud-est europeană între anii 1914-1918. Conform studiului *History of the New York Times*, la începutul războiului, ziarul *The New York Times* obținea informații despre război prin intermediul publicației *The London Daily Chronicle* și din partea propriilor corespondenți trimiși la Londra și în Paris. Poziția României în acest conflict a fost surprinsă în sute de articole ale căror titluri conțin denumirea țării, RUMANIA, scrisă cu majuscule. Metoda de cercetare utilizată în această lucrare este analiza calitativă, cu accent pe analiza de frecvență, urmărind ocurența cuvântului cheie Rumania listat în titlurile articolelor stocate în arhiva digitală a publicației și analizarea informației conținute de aceste articole. România a decis să adopte o poziție de neutralitate în acest conflict pe care a menținut-o timp de doi ani, rezistând presiunilor exercitate de Puterile Centrale, până în august 1916, când a intrat în război de partea Aliaților, solicitând recuperarea teritoriilor pierdute și realizarea dezideratului de unitate națională. Cotidianul american a publicat peste șapte sute de articole care surprind procesul de negociere derulat între taberele beligerante și implicarea României în Marele Război, în contextul campaniei din Balcani, regiune denumită „butoiul cu pulbere al Europei”.

Keywords. Primul Război Mondial, RUMANIA, *The New York Times*, monarhie, neutralitate

THE PURPOSE of this research is the analysis of the articles which provide information about Romania in South-Eastern Europe at the beginning of and during World War I, published in the American newspaper *The New York Times*¹. This paper will analyze especially the articles published starting from June 1914 to early October 1914, after the death of King Carol I of Romania, and will try to focus on the prewar situation of Romania in terms of military, political, economical, and social development in the way it is advertised in the daily American newspaper and in several international historical studies. After to the Crown Council's decision taken 3rd of August 1914, Romania chose a position of neutrality in the conflict for two years during which it negotiated with the warring parties, which wanted to attract Romania as an ally in the deployment of forces due to its strategic geographical, economical, and political advantages. The nego-

1. Elmer Holmes Davis informs in the study *History of the New York Times* that at the beginning of the war, the newspaper obtained information about the war state through *The London Daily Chronicle* and had its own war correspondents in London, Paris, and other European cities: Cyril Brown, Garet Garrett, Oscar King Davis, Philip Gibbs, Wythe Williams, Walter Durante, Emile Joseph Dillon, Gilbert Murray. Cyril Brown had good relations with the German side, from where he had presented "probably the best picture of the operations of the German army on all fronts, given by the American media", Davis Elmer Holmes, *History of the New York Times 1851-1921*. New York: Cornell University Library, p. 360. Cyril Brown was a journalist of war listed in the *Historical Dictionary of War Journalism* signed by Mitchel P. Roth being mentioned here as a war correspondent accredited by *The New York Times* in 1918. During the Great War, Cyril was included on the list of "war correspondents accredited by the U.S. Army on the Western Front during the First World War". P. Mitchel Roth, *Historical Dictionary of War Journalism*. Westport: Greenwood Press, 1997, p. 398. Also on *The New York Times'* website, Cyril Brown is mentioned as "a *Times* correspondent, Cyril Brown, took to the skies in a German warplane (the U.S. was not yet fighting) from which he could survey the entire 25-mile front as if it were in miniature. "A transcendental bird's-eye view... fills you with a haunting sense of unreality which is hard to shake off," he told *Times* readers by cable on Aug. 18. Cyril Brown is mentioned in the study *History of The New York Times* signed by Elmer Holmes Davis as one of the most astute active war correspondents in German military circles. In Berlin, Cyril Brown was assisted by Joseph Herrings on the political information, and in the next period, the newspaper *The New York Times* sent on another two correspondents in Germany, Garet Garrett in 1915 and Oscar King Davis in 1916. Garet Garrett was an American journalist and writer, member of the editorial board of the newspaper *The New York Times* in 1915, where from he went to Europe as a war correspondent of this publication. *History of The New York Times* noted as a war correspondent Philip Gibbs from *The London Chronicle* newspaper, which was "probably the most widely read war correspondent of the time", Davis Elmer Holmes, *History of the New York Times 1851-1921*. New York: Cornell University Library, p. 361). Philip Gibbs was a British writer and journalist, named among only five official war correspondents of Britain, worked for *The Daily Telegraph* and *The Daily Chronicle*, and because he refused to submit to censorship, he was denied entry on the Western Front, got arrested and was sent back to the country. Gibbs published a series of books about the war: *The Soul of the War*, *The Realities of War*, *The Battle of Somme*, *Now It Can Be Told*, etc. *Media Study in America: A History* signed by William Sloan also includes Wythe Williams and Walter Durante among *The New York Times'* war correspondents. According to the author, they were already in Paris at the outbreak of the First World War.

tiation sessions were completed by signing a legal framework for the alliance in August 1916 consisting of a treaty and a military convention with the Entente, through which Romania aimed the national unity.

According to Glenn E. Torrey in the study *The Romanian Battlefront in World War I*, in the period following the Balkan Wars, Romania started to change its foreign policy moving towards the Russian-Romanian reconciliation, promoted by the French, opinion shared by the historian Keith Hitchins in the study *A Concise History of Romania* who points out that the French “coordinated their plans with Russia’s assiduous courting of Romania”². Dumitru Suciuc argues that a proposal for the “possible autonomy of Transylvania” was made by the Germans³. It can be clearly seen that in the negotiation process, what counted the heaviest in the scales for Romania was the unification of the Romanian territory and Transylvania, inhabited by around four million Romanian citizens as the wide majority population, was the most important, and the warring parties consequently acted upon it. Thus, Brătianu “arranged secret discussions with Russia that took place under the guise of a social visit of Tsar Nicholas and his entourage to Romania in June 1914.”⁴ Both historians agree on the fact that Tsar’s Nicholas visit in Romania and “Russia’s assiduous courting of Romania under Foreign Minister Sergei Sazonov’s direction” was the sign of a new foreign policy for Romania⁵. During this visit, the Russian foreign minister Sazonov took a trip in Transylvania, together with Brătianu to see the way the Romanian population live their life and how are they treated by the Hungarians⁶, named by Hitchins “the Romanian question in Hungary”. This new

2. “A rapprochement between Romania and the Triple Entente (Great Britain, France, and Russia) was well underway by the spring of 1914. Relations between France and Romania warmed perceptibly, as French diplomats had given full support to Romania during the Second Balkan War. They coordinated their plans with Russia’s assiduous courting of Romania under Foreign Minister Sergei Sazonov’s direction. The visit of Tsar Nicholas to Constanta on June 14, 1914 marked the beginning of a new era in relations between the two countries.”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, Cambridge University Press, New York, 2014, p. 150.
3. „After the war broke out, Wilhelm the II-nd Francisc Joseph I asked King Carol to join the Central Powers, their diplomacy eventually suggested Bucharest that it would be given Bessarabia from the Russians and Bucovina from the Austrians. Berlin even promised Romania a possible autonomy of Transylvania an idea that was firmly rejected by Budapest”, Dumitru Suciuc, *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, Center for Transylvanian Studies. The Romanian Cultural Foundation, Bibliotheca Rerum Transilvaniae, Cluj-Napoca, 1993, p. 74.
4. Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefront in World War I*, Kansas University Press, 2011, p. 4.
5. „The visit of Tsar Nicholas to Constanta on June 14, 1914 marked the beginning of a new era in relations between the two countries.”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, Cambridge University Press, New York, 2014, p. 150.
6. “In an unusual act, which seemed to be an acknowledgment of Romanian pretensions, Russian foreign minister Sergei Sazonov accompanied Brătianu on a brief automobile trip across the Hungarian frontier into Transylvania”, Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefront in World War I*, Kansas University Press, 2011, p. 4.

trend in foreign policy began to outline after Austria proved unable to sustain Romania after the Balkan Wars, making Bucharest feel „angered by the failure of Austria to support Romanian interests” and the ill treatment the Romanian population was subjected to by Hungary in the province of Transylvania which made Romanian kingdom feel a „progressive increase in dissatisfaction with Hungary’s treatment of its nearly 3,000,000 ethnic Romanians. During the 1890s, intensification of political discrimination and cultural persecution triggered several high-profile protests by Transylvanian Romanians that found sympathetic response in the Old Kingdom. As Budapest stubbornly persisted with this program of Magyarization into the twentieth century, it fueled an irredentist current in Romania.”⁷

The Prewar Historical Context

The international report titled *The Balkan War. Important Results for the Peace Movement Gained through the International Commission*⁸ was published in *The New York Times* on 5th of July 1914. The purpose of the research was to inform the concerned public about “what an international war conducted by modern methods means, or may mean, and thus to attain a step toward the replacement of force by conciliation and justice in the settlement of international differences.” The document is structured into several sections regarding the origins and causes of the wars, the warzone, and the rival parties involved, the lack of international laws or their violation, the economic and ethical consequences, as well as the conclusions to be drawn for the future. It is noted that a substantial part of the report is represented by factual information and statements concerning “excesses, the brutalities, committed by the armies and the bands of each of the chief Balkan nationalities” that were used to highlight “the imperative consequences of the deep passion, racial and religious, aroused in peoples only partly civilized, prone to cruel violence by innate tendency and by habits of many generations.” The general situation of the Baltic region before The Great World War was characterized by Baron de Constant as a continuous state “of constant war” because of the tendency to religious and racial rivalries in the Balkan Peninsula where Constantinople represents “the apple of discord”, transforming the Mediterranean region into a “battlefield”. The greatest problems in the Balkans in those times was “the division of powers” that “prevented a rational reorganization and a progres-

7. E. Glenn Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I*. Kansas: Kansas University Press, 2011, p. 3.

8. *The Balkan War. Important Results for the Peace Movement Gained Through the International Commission Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan War*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, *The New York Times*, the 5th of July, 1914.

sive development of the Balkan nations.” In case of Romania, it is known that in 1913 it entered the anti-Bulgaria coalition, being rewarded for its efforts in the Balkan wars as well as for its valuable support in the Russo-Turkish War⁹. Romania developed towards the concept of a modern state established by the Concert of Europe, built on the principles of nationality: “By the same time, the Romanian’s history registered a qualitative evolution through the structural mutation of the Union based on the principle of nationalities, the creation of the modern state that wanted to get back the lost territories”¹⁰.

On the 28th of July 1913 the Peace Conference started in Bucharest the treaty of August the 10th 1913 being signed afterwards which gave Romania South Dobrudja coveted by Bulgaria. Exactly a year later, on 28th of July 1914, World War I breaks out, prepared by the tensioned situation in the Balkan region after completion of the Balkan Wars fueled by ethnic tensions and regional rivalries, turning the region into the “Europe’s Powder Keg”.¹¹ Bulgaria wanted to recover South Dobrudja and pieces of land in Greece and Serbia and also between Turkey and Greece a conflict threatened to escalate into war. According to Hitchins in the study *A Concise History of Romania*, after the Balkan Wars, Romania gained the position of a “guarantor of the balance power in the Balkans” at the same time coming to understand that its foreign policy outlined since the Triple Alliance bilateral treaty signed in 1883 had to be changed as Romania felt betrayed by Austria-Hungary who gave Romania “little support” being instead “interested in attracting Bulgaria”¹². As a matter of fact, according to Suciu, after the neutrality vote on the 3rd of August 1914, Austria-Hungary became rather aggressive and “suggested the Central Powers and Bulgaria should preventively occupy Romania and annihilate any schemes and actions dangerous for Austria-Hungary, but such proposals were tempered by Berlin” (Suciu 1993, 76). Hitchins explains that the Balkan Wars had been “the severest test of Romania’s alliance with Austria-Hungary”

9. „King Carol and Mărioescu’s conservative Government, after vain diplomatic negotiations with Bulgaria – direct or through foreign mediation to correct certain frontiers in order to preserve the equilibrium of forces, joined the anti-Bulgarian coalition in 1913, and Romania was given Dirstor (Siliștriu) promised in 1878 Balcic and Caliacra regions where many Romanians lived, Dirstor belonged to the old Feudal state of Wallachia that united with Moldavia and became modern Romania in 1859”, Dumitru Suci, *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, Center for Transylvanian Studies. The Romanian Cultural Foundation, Bibliotheca Rerum Transsylvanicae, Cluj-Napoca, 1993, p. 73.
10. Dumitru Suci, *From the Union of the Principalities to the Creation*, p. 73.
11. R. John. Barber, *The History of Modern Europe*, translated by Daniela Truția. Bucharest: Lider. 1993, p. 325.
12. “Romania thus emerged from the war with enhanced prestige as a guarantor of the balance of power in the Balkans and with a heightened sense of self-confidence. There can be little doubt that the Balkan crisis of 1912-13 completed the alienation of Romania from Austria-Hungary and the Triple Alliance”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, New York: Cambridge University Press, 2014, p. 150.

(Hitchins 2014, 150). Still, the biggest problem was “the Romanian question in Hungary” consisting in several governmental actions of Hungary against Romanian politicians, priests and schools in Transylvania which worried Romania who intervened with a royal plea but Austria-Hungary failed to resolve it making Romanian public opinion feel discontent and “hostile”¹³.

On the 13th of June 1914, *The New York Times* announces the Russo-Romanian conference that was to be held in Bucharest next week in order to “prevent the outbreak of war” between Greece and Turkey. The next day, the reader is informed of the friendly approach of Romania, Serbia and Montenegro to support Greece in case of a conflagration with Muslim Turkey. On the same day, on the 14th of June 1914, the Russian Tsar accompanied by his wife, Prince Alexis and the royal suite visit Romania, arriving in Constantza on the Standardt yacht. Upon returning home from Constantza in Kishinev, near Tschudnoff, the imperial train passengers face a bomb attack, announced by the newspaper on June 19 in the article titled *Says Czar Escaped Death by a Bomb*.

On 27th of June the newspaper highlighted the state of agitation and conflict in Albania, but the spark that ignited the Great War was the assassination of the Crown Prince Francis Ferdinand which is presented in detail three days later in the newspaper issued on the 30th of June 1914 under the title *See Serb Plot in Royal Murders; Killing of the Archduke and His Wife Believed to Have Been Planned in Belgrade* on the front page. In this extensive article are provided excerpts from the statements given by the murderers who committed the shooting and the bombing attack on the 28th of June, named Prinzip and Gabrinovics, who killed Archduke Francis Ferdinand and his wife, the Duchess of Hohenberg by shooting from a distance of about three paces to the victims. After the interrogation, Gabrinovics confessed he threw a bomb at the archduke, but denied the existence of a plot, although authorities suspect that the attack was the result of “a far-spread conspiracy” instrumented in Belgrade. The impact of the imperial murders in the “military and clerical circles” of Austria was major, “a punitive war upon Serbia” being advocated in media, as the empire representatives, especially the “advanced sections of Military and Clerical Parties” were certain that the attack against “the person of the Heir Apparent” was directed against “the state itself”.

13. “The Romanian question in Hungary, in particular, became a matter of growing concern to all sides. The actions taken by the Hungarian government against Romanian actions taken by the Hungarian government against Romanian politicians and the Orthodox and Greek Catholic churches and their schools in Transylvania in the 1890s even became the object of public disputes between Liberals and Conservatives in Bucharest, as each used the issue to gain political advantage over the other. Pleas from King Carol to Vienna and Berlin to exert pressure on the Hungarian government to make concessions to the Romanians were in vain, and Romanian public opinion grew increasingly hostile to Austria-Hungary”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, p. 150.

Romania's military, political, economical, and social development

The series of articles on Romania in the context of World War I continues on the 5th of July 1914 issue which draws attention to the second visits undertaken in Romania by the Russian imperial family. The article entitled *Czar at Constanza; Important Event in the Pan-Slavonic Programme of Russia* reports the Czar's visit accompanied by members of the Russian imperial family to the King Carol of Romania around 25th of June, more than a month before the outbreak of the First World War which was described as "an important event took place at this little Black Sea port this week, which has passed quite unnoticed by the press of Western Europe." The significance of this visit was seen as an act of approval towards the "wise and moderate policy pursued by Rumania in the Balkans", whose position of neutrality in the Balkan wars was appreciated." In the end, the statement given by the Romanian Minister of Foreign Affairs was published according to which the visit is considered an "especial honor to Rumania, and it constitutes a precise guarantee for the future." According to Suciu, the Czar's visits were "the signs of Russia's getting closer to Romania", when the Bratianu and Sazanov "accidentally"¹⁴ crossed the border into Transylvania"¹⁵ Torrey and Hitchins sharing the same opinion.¹⁶

After the assassination, the Romanian statesmen looked carefully at the conflict development in the region as Romania was widely acknowledged as "a guarantor of the balance of power in the Balkans", gained during the Balkan Wars as Hitchins points it out in the study *A Concise History of Romania*¹⁷. The Crown Council's decision for neutrality made on the 3rd of August 1914 is explained by Suciu as "a first step for breaking apart from the Central Powers" prepared by the former conflicts with Austria-Hungary which "marked the unavoidable break with Vienna and Budapest".¹⁸ It was followed by a "secret Treaty of affable neu-

14. „In the second Balkan War, Russia was more understanding with Romania than Austro-Hungary was, through Berlin kept warning Vienna several times that by its obstructive position, it would estrange Bucharest from the Central powers. The signs of Russia's getting closer to Romania became obvious in 1914, after Nicolae the II-nd's visits, after the discussions between Bratianu, brought into the Government and Sazanov, who „accidentally” crossed the border into Transylvania. This incident, as insignificant as it was, caused the Hungarians worry and indignation”, Dumitru Suciu, *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, p. 74.
15. Dumitru Suciu, *From the Union of the Principalities*, p. 74.
16. “The visit of Tsar Nicholas to Constanta on June 14, 1914 marked the beginning of a new era in relations between the two countries.”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, Cambridge University Press, New York, 2014, p150; “Consequently, he (Bratianu) arranged secret discussions with Russia that took place under the guise of a social visit of Tsar Nicholas and his entourage to Romania in June 1914”, Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I*, Kansas University Press, 2011, p. 4.
17. “Romania thus emerged from the war with enhanced prestige as a guarantor of the balance of power in the Balkans and with a heightened sense of self-confidence”, Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*, p. 150.
18. Dumitru Suciu, *From the Union of the Principalities*, pp. 74-75.

trality” agreed with the Russians which entitled Romania to her Romanian population inhabited territories Transylvania, Banat and Bucovina¹⁹. The series of negotiations were led by the Prime Minister Bratianu after King Carol I died who according to Hitchins, “took full charge of foreign policy” and “carried on negotiations with the Entente intermittently during 1915 and the beginning of 1916” (Hitchins 2014, 151).

In the newspaper issued on the 15th of August 1914, the title *Rumania against Austria; Public Opinion for Joining War to Get Back Transylvania* points out that the public opinion in Romania sharply favored the idea of Romania getting into the battle against Austria to retake Transylvania. It specifies that “the Bratiano Ministry is in favor of siding with the Triple Entente.” Two weeks later, on the 31st of August 1914 a press release titled *If Charles Resigns; His Abdication May Incline Rumania toward the Allies*, sent from Paris two days earlier, refers to the possible resignation of King Carol I of Romania who “has opposed the feeling of his people, which is all against Germany and Austria.” The journalist provides information about 75 years old king’s health issues who “suffers from chronic liver trouble, and not long ago had a very severe attack.”

However, Dumitru Suci, the author of the study *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918* believes that King Carol was “an extremely subtle and shrewd part”²⁰ in managing the diplomatic situation. The news about Romania distinguished its willingness to end the state of neutrality and enter the war alongside the Allies. On the 10th of September 1914, the title *Rumania Eager for War; Army of 250,000 Concentrated and Anxious to Fight Germans* was published on page four being noted that “250,000 men being now on a war footing” and explained the reason for the mobilization the fact that Romanians were enthusiastically celebrating “the Russian victories in Galicia have aroused the Romanians to almost fanatic excitement.” Further, the reader is informed about the street demonstration held in Bucharest, “in favor of Russia and France”, involving 200,000 people. In the same issue, a comprehensive material provided by the former Minister Horace G. Knowles of Wilmington, Del., Former U.S. diplomatic representative in Romania, Bulgaria and Serbia, during the years 1907-1908 was published. The article, titled *Rumania with the Allies. Ex-Minister Knowles Says She May Lead Italy There* describes the positive development of

19. „And a few weeks after the Council and the old Monarch approved of Romania’s new direction in foreign policy, agreed on in the secret treaty of affable neutrality with Russia. In this Treaty, Russia recognised Romania’s rights over Transylvania, the Banat and Bucovina in exchange for neutrality”, Dumitru Suci, *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, p. 75.

20. “But King Carol I played an extremely subtle and shrewd part. He managed to act in both directions, with the country’s allies, rather former allies, and the country itself, as a man of honor and of duty”, Dumitru Suci, *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, p. 74.

Romania under King Carol, "the most powerful, progressive, and prosperous nation in Southeastern Europe. Her population is about 7, 000,000, and she has a standing army of more than 200,000 and a ready reserve of 150,000" trained to German standards, well-equipped, "her military equipment is the most complete and modern of any army in the world". Romanian military advantage in this war, if it goes with the Allies, is that it was trained by German officers making it "very effective in battle either for or against the Germans." The U.S. diplomat points out that Romania's military force could not be matched by other nation in Europe, in addition, "the force and valor of Rumanian soldiers was proved in the Turkish-Russian war", where in the battle of Plevna, Romanians rescued the Russians from "a most disastrous defeat." For Romania, continues the U.S. diplomat "now is her great chance to recover three of her lost provinces - Bessarabia, Bukovina, and Transylvania". If Bukovina was taken by Russia at the end of the Russo-Turkish War, the American diplomat thinks "it is not improbable" that Russia could be willing to cede Bessarabia to Romania back as a "gratitude for the valuable service at Plevna, and for the great service she can render in the present conflict." Regarding Bukovina and Transylvania, the American analyst points out that "gladly the Allies would take them from Austria and give them to Rumania" because "those two provinces are like Alsace and Lorraine to France."

By entering the war on the Allied side would give Romania, in the U.S. diplomat opinion, the chance to take back the lost provinces. Knowles outlines the positive portrait of the Princess Mary, "considered one of the most accomplished and diplomatic members of all the royal families and the most capable and beautiful woman in all Europe, is today the ruling spirit of Rumania." The article highlights the blood ties between England, Romania and Russia and a marriage of Prince Charles with a member of the Russian royal family was expected. Princess Mary, of British origins, attracts sympathy of the Romanian people through her anti-German spirit, and the contrast between the young princess, beautiful, loved by the people and the old king, sick and German by blood and political orientation is emphasized. The document provides details about the thriving Bucharest called "Little Paris" and about Romanian high society, educated in France, all speaking fluent French. The policy pursued by Romania in those time was "largely due to the political leader of the dominant party and to whom much is due for progress Rumania has made in recent years", a pro- English and pro-French politician, one of "the political leaders of Europe." At the time, Prime Minister of Romania was Ion I.C. Bratianu. On the 13th of September 1914, the article titled *Hungarian Battalion Flees to Rumania* informs about the first defections of Romanian soldiers taken into the Austro-Hungarian army who sought refuge in Romania: "A Hungarian battalion Romanian has crossed the Rumanian frontier and laid down its arms." The Romanian citizens making the majority of population living in Transylvania were forced to join the Austro-Hungarian but refu-

sed to fight against their brothers in the kingdom, a phenomenon that has not escaped the international press attention. In the early autumn of 1914, the first information about a possible collapse of the Romanian government were published in the piece of news titled *Rumania Cabinet Out; New Foreign Policy* in the 16th of September issues dealing with an “unexpected resignation.”

Over four days, the second page article entitled *Says Rumania Must Act; Delegate in Rome Says Present Opportunity Cannot Be Lost* is the special cable from Rome providing information about the Romanian official delegation to Rome. M. Diamandy, a member of Romanian delegation, made a statement “in the name of the great majority of Romanians, who, though neutral for the present, could not let slip this opportunity for realizing their national aims.” The Romanian delegate continued stressing that, in case of Entente’s victory, the map of Europe will be redrawn “according to the principles of nationalities.” Two weeks later, on the 1st of October 1914, the title *Rumania to Decide Today as to War; Special Cabinet Meeting Called* gives details about King Charles summoning a special debate concerning Romania’s position in the war. Pressure and “the most extreme tension” were reported to exist in the Balkans exerted by the Kaiser’s agents at work in Constantinople.

On the 5th of October 1914, the article titled *The War Situation* signed by *The New York Times* military expert recommended as associated editor for *The Army and Navy Journal* gives an account of the war situation so far, offering details about Transylvania where numbers are given on the races living there from where the reader finds out that in Transylvania lived “approximately 3,000,000 Rumanians, 700,000 Hungarians, and 75,000 Germans²¹.”

The New York Times issued on the 11th of October 1914 announces on the front page the death of King Carol I of Romania: *Rumania May Now Fight; The Late King Strongly Opposed Her Entry Into the War, Rumanian King Dies; War Peril*. The article continues with extensive details on page eight, where an assessment of the king’s life, his political and military achievements is made, where the photos of the King Carol and Prince Ferdinand produced by Underwood & Underwood are published. The old king lived for 75 years his death occurred in a complex disease that he lately suffered, especially coronary problems. A member of the royal family Hohenzollern-Sigmaringen, King Carol I was German by blood ties and “it is only natural that the King, as a Hohenzollern, should be most unwilling to make war on Germany” even though Romanian people as most European nations felt antipathy for the German invader. The King strove “to secure the maintenance of strict neutrality” while the most of the statesmen are “favoring intervention on behalf of the Triple Entente” and the majority of Romanians “are

21. “The Hungarian Province of Transylvania contains approximately 3,000,000 Rumanians, 700.000 Hungarians, and 75.000 Germans. The Rumanians have long had the ambition to free this province from Hungarian rule and to unite the Rumanian race under one government”, *The New York Times*, the 5th of October, 1914.

pronouncedly in favor of entering the war in favor of Russia, and the King's death may result in forcing the issue. Only King's Charles desire, it is said, restrained the Rumanians." The biography and king's portrait are presented in detail, focusing on his qualities of a "military genius."

It is also highlighted the contribution to the economic development of the country by paying attention to the railways company, bought by the Romanian state in 1886, to the creating of the "great commercial port at Constanța", and being alert to maintaining the Romanian oil industry outside Standard Oil's influence at the king's own instructions. King's Carol economical projects worked efficiently towards developing the country's economy as its condition when he started ruling it was reported to be "discouraging in every respect." Finally, the reader is informed about the attempted murder committed by shooting the king and queen, while they were in a car in Sinaia, in August 1913. Though the young prince Ferdinand is not as popular as King Charles I, his wife, the beautiful granddaughter of the Queen Victoria, daughter of the second son of the great British queen exerts a positive influence on her husband and on the Romanian people "and look for the future of their kingdom."

In the next period, during the years 1915 and 1916, the neutrality²² of Romania is being analyzed in the news published throughout the negotiations with the warring parties, especially when the Central Powers' statements sound threatening. The article titled *What Lies Behind Rumania's Watchful Waiting; An Attempt to Articulate a Feeling Which Swings Between Distrust of Russia and Hatred of Austria* signed by Alexander Brociner, published on the 26th of April 1915 draws the conclusion that if "the strict neutrality" will be maintained, this will put Romania "in a worse position", leaving her "at the mercy of the winning neighbor" for not intervening and offering assistance in need. However, it is pointed out that "an active entry" of Romania in the war scene would make her vulnerable and exposed to "an attack from rear by Bulgaria" because Romania has always been viewed as a "stumbling block on the road to Constantinople" by the Russians who have the historical "great plans" outlined by Peter the Great and Catherine II in mind. Romania is described as a "buffer state" in which the European powers were interested to offer protection in exchange for services and in that period there were "great nations who are vitally interested, possibly only for a time, in the existence of the so-called buffer State, Rumania."

Romania's economy depends on the naval access to the Mediterranean Sea and because is an agricultural state and "one of the greatest producers of oil" it is perceived as a competitor by Russia. Romania was used as a "splendid field for commercial exploration" by the Austria-Hungary which influence here was power-

22. *What Lies Behind Rumania's Watchful Waiting; An Attempt to Articulate a Feeling Which Swings Between Distrust of Russia and Hatred of Austria*, *The New York Times*, 26th of April 1915.

ful financially and industrially: “Rumania was considered the gold mine of her Teutonic protectors” and Germans and Austrian capitalists controlled the financial sector and the “railways, factories, steamship lines”. Even though Romania proved “blind faith and attachment” for over thirty years, she was betrayed by Austria-Hungary through the count Berchtold who “encouraged Bulgaria to resist any territorial concession to Rumania” in the case of Dubrudja and “continued his intrigues in the Balkans” after the Balkan wars ended. The information published in the newspaper is supported by the historical study *From the Union of the Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*²³. Rumania was disappointed and felt “great indignation” deciding to create her own policy following its own interests by herself and defending herself “should the case demand it, with the force of arms.” The current state of Romania named “a state of “armed watchful waiting,” (expectativa armata)” was meant to make the country ready for defense if attacked because Romanian people are peace lovers.

Dates on the Balkan general situation are given in the article according to which “the Hungarian chauvinism has caused at times a reign of terror in those provinces of the Dual Monarchy which are mostly populated by Rumanians and Slavs.” In Transylvania are reported living “nearly 4.000.000 Rumanians, whose national life development is not only hampered, but even deliberately and methodically subjected to a policy of attrition. To destroy the ethnic life of that population has been the chief concern of the Magyars and has brought about serious disturbances, which have been quelled by sword and fire.”²⁴

23. “In the second Balkan War, Russia was more understanding with Romania than Austro-Hungary was, though Berlin kept warning Vienna several times that by its obstructive position, it would estrange Bucharest from the Central Powers”, Dumitru Suciu, *From the Union of Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, pp. 74-75: “This was inferred especially by the Austro-Hungarian diplomacy that had already suspected Carol of not being and bier that other Romanian politician and that, in fact, he was also longing for Transylvania and Bucovina. That was why, they suggested the Central Powers and Bulgaria should preventively occupy Romania and annihilate any schemes and actions dangerous for Austro-Hungary, but such proposals were tempered by Berlin”, Dumitru Suciu, *From the Union of Principalities to the Creation of Greater Romania, 1859-1918*, p. 76.
24. *What Lies Behind Rumania’s Watchful Waiting: An Attempt to Articulate a Feeling Which Swings Between Distrust of Russia and Hatred of Austria* signed by Alexander Brociner, *The New York Times*, 26th of April 1915.

RĂUL SUPREM

Românii și România în comentariile presei maghiare (august-septembrie 1916). Studiu de caz: presa din Oradea

Ion Zainea

■ ION ZAINEA

Profesor universitar doctor,
Facultatea de Istorie, Relații
Internaționale, Științe Politice și Științele
Comunicării, Universitatea din Oradea,
str. Universității nr. 1,
e-mail: ionszainea@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria economică,
politică și socială românească,
problematika românească a perioadei
interbelice și epocii comuniste, cu
precădere asupra procesului de epurare
politică și cenzura istoriografiei române.

Publicații: *Politică și administrație în
România (6 martie 1945–1 martie 1946).*
Epurarea, Oradea: Ed. Universității din
Oradea, 2004; *Cenzura istoriei, istoria
cenzurată: documente (1966-1972)*,
Oradea: Ed. Universității din Oradea,
2006; *Economie și societate în Bihor (de
la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*,
Oradea: Ed. Universității din Oradea,
2007; *Istoriografia română și cenzura
comunistă (1966-1977)*, Oradea: Ed.
Universității din Oradea, 2010.

The Ultimate Evil: Romanians and Romania in the Hungarian Press (August-September 1916). Case Study: The Press of Oradea

Abstract. Given the expectations of The Central Powers, Romania entered the war on the side of The Triple Entente, irritating the Hungarian press, that commented the event in an accusatory, threatening, disparaging and offensive voice. Romanians were called „Olahs”, thieves, unworthy of respect, the action of Romania was a betrayal, a meanness, a baseness. No appellation seems to be sufficiently offensive and disparaging when it comes to Romanians and Romania, to express the rebellion and the hatred of the Hungarian press towards what it wanted, Transylvania, the stake of the war.

This type of comments is maintained and even amplified in connection with the Romanian military offensive in Transylvania, resulting, inter alia, with the occupation of cities Brasov, Targu Secuiesc and Petrosani. The press becomes arrogant, and it shows satisfaction when the Romanian offensive is stopped and the Romanian troops need not only to give up their occupied positions, but also to withdraw to the Carpathians, focusing to defend passes.

Our analysis was conducted on the four newspapers that appeared in Oradea: *Tiszántúl*, *Nagyvárad*, *Nagyvárad* *Napló* and *Szabadság*.

Keywords. War, Romanians, comments, press, denigration

AVÂND ÎN vedere așteptările Puterilor Centrale¹, intrarea României în război de partea Antantei² a iritat presa maghiară, care comentează evenimentul pe un ton revoltat, acuzator, amenințător, denigrator și jignitor. „Al doilea <aliat> Iuda”, scrie *Tiszántúl* din 29 august 1916³, referindu-se la faptul că, mai întâi, Italia, apoi România ar fi trădat, pe rând, Puterile Centrale intrând în război de partea Antantei. „Acum câteva zile am aflat despre România, din surse oficiale, că ne-a fost aliată, la fel ca și Italia - se spunea în articol. Nici nu s-a dovedit a fi mai specială decât Italia, neexistând nicio diferență între ele. Iuda a devenit și una și cealaltă” – nota ziarul – care menționa că pentru maghiari „trădarea României... indignă mai mult” decât cea a Italiei. Aflăm și de ce indignarea, față de o Românie ce ar fi trebuit să fie recunoscătoare Ungariei, era mai mare, și anume pentru că „primele personalități ale culturii românești au crescut pe pământ unguresc”; că „voievodul maghiar al Transilvaniei, Rákóczi György I., a tipărit prima biblie în limba olahă”; că „independența României se datorează politicianului maghiar Andrassy Gyula”, în fine că „Ungaria, Austria și Germania au fost apărătorii României împotriva Rusiei”, ceea ce a determinat guvernul român să întindă „o mână aliată către noi în timpul regelui Carol”, pe care ei, ungerii, au acceptat-o, iar acum „aceeași mână ne-a înjunghiat mișelește pe la spate”⁴.

Gestul României era considerat totalmente greșit. Greșit, mai întâi, „dacă crede că suntem așa de slabi încât chiar și ea poate să se întoarcă împotriva noastră”, comandamentul suprem al armatei maghiare, cât și cel al aliaților acestora fiind „pregătit pentru decizia României, iar trădarea ei nu ne-a luat prin surprindere”. Apoi, pentru că imediat după declarația de război a României, Germania „cu o adevărată loialitate de aliat a îmbrățișat cauza noastră ca fiind a ei și a declarat război” acesteia. În fine, se aprecia, „România greșește dacă se bazează pe românimea maghiară”, întrucât „până în prezent, loialitatea poporului olah din Ungaria s-a dovedit a fi o strălucită certitudine”, acesta nedorind sub nicio formă „ca nivelul actual al culturii lui să se scufunde la nivelul balcanic din România”.

Bazat pe asemenea „argumente”, ziarul se declara convins că „România va învăța cu capul însângerat că un lucru e să intri fără lovituri de sabie în Bulgaria ostenită⁵ și alt lucru e să te legi de victorioasele Puteri Centrale”; că „jafurile din Dobrogea nu se vor repeta și în Ardeal”, deoarece „pe munții Transilvaniei stau de pază tigrii,

1. Ca România să intre în război alături de ele, în virtutea tratatului defensiv secret încheiat în 1883.
2. Cu care încheiase, la 4/17 august 1916, în cel mai strict secret, o convenție politică și una militară.
3. Ziar care, după spusele propriei redacții, ar fi fost „unul din puținele ziare maghiare care nu a dat crezare veștilor despre dorința de prietenie a României”. Nu a vrut să tragă clopotele înainte, dar, din precauție, a selectat știrile românești, de unde ar fi dedus că aceasta „se pregătește de trădare”.
4. *Tiszántúl (Dincolo de Tisa)*, 1916, nr. 196, p. 1.
5. Aluzie la campania acesteia din al doilea război balcanic (1913).

iar România va simți, în scurt timp, ghearele tigrilor maghiari!” Se gândea, totuși, cu îngrijorare și teamă „la frații noștri maghiari din România”, care „chiar și în timp de pace au fost supuși unor urmăriri permanente”, iar acum „pot fi nimiciți liber de către furia barbară”, înainte ca „armele maghiare” să aducă „trezirea din beție” a României.

Înjuriile continuă în numărul din ziua următoare, unde pe prima pagină același ziar nota că „fapta perfidă” a trădării României „a fost primită cu o enormă indignare de către Ungaria și aliații ei”, ca și de către opinia publică neutră și pe care „istoria o va stigmatiza pentru totdeauna ca una dintre cele mai mârșave”; că Ungaria „privește cu dispreț pe josnicii trădători și cu cea mai mare încredere se pregătește pentru lupta cu noul, dar nu prea mare dușman”, care fără niciun fel de negociere preliminară și fără a-și exprima dorințele, cum făcuse Italia, „ne-a atacat pe la spate ca un simplu bandit balcanic”.

Aduce în discuție miza războiului, Transilvania, încercând să-și liniștească cititorii cu privire la soarta viitoare a acesteia: „România, prin campania ei de jefuire, nu-și va obține prada mult râvnită, Transilvania. Transilvania este comoara noastră scumpă, Transilvania este nu numai perla sfintei coroane maghiare, ci și o parte integrantă a ei, fără de care coroana s-ar destrăma. Nu lăsăm această comoară, suntem în stare de orice pentru a o menține. Pentru apărarea Transilvaniei – și să înțeleagă toată lumea – s-au făcut toate demersurile, iar guvernul maghiar, la rândul său, a făcut toate demersurile pentru apărarea părții sale sfințită cu sânge maghiar, pentru păstrarea liniștii, pentru siguranța populației”⁶.

Despre „noua întorsătură a sângeroasei drame internaționale” și „amara dezamăgire” provocată de intrarea României în război de partea adversă scrie, pe prima pagină, sub titlul „Războiul nostru cu România” și ziarul *Nagyvárad* din 29 august 1916. Chiar dacă „ne-am înșelat în privința lor, ne-am înșelat în înțelepciunea, în corectitudinea și în cinstea lor”, se menționa în articol - gestul României este privit și primit ca „o oarecare ușurare”, deoarece a pus capăt „coșmarului nesiguranței care ne frământa mereu”, iar, în consecință, „pumnul maghiar poate să lovească acolo unde trebuie să lovească”⁷. Consideră că „acum, numai acum a devenit acest război cu adevărat și războiul nostru”, certitudinea luptei pentru supraviețuire fiind transmisă celor aflați sub arme: „Soldați maghiari care vă îndreptați spre Transilvania, cu floare la chivără, cu cântece răsunătoare, cu entuziasm, pregătiți pentru orice: acum vă luptați cu adevărat pentru voi, pentru vetrele voastre, pentru vietiile noastre ale tuturor!” – se menționa în final. Ziarul considera că pentru România „orele decisive s-au scurs”, că ea s-a înșelat crezând „că aici găsește doar un corp care abia răsuflă și din care poate să se ospăteze după plac”, iar dacă va pune piciorul „pe pământul nostru va găsi aici tigri în loc de soldați”.

6. *Tiszántúl*, 1916, nr. 197, p. 1.

7. *Nagyvárad (Oradea)*, 1916, nr. 197, p. 1.

Miza războiului, Transilvania, și importanța acesteia pentru unguri, revin într-un comentariu al contelui Andrásy Gyula pe marginea declarației de război a României. „Fără Transilvania – declara acesta, Ungaria nu există și nici nu se poate imagina”. Spera că vor fi în stare să pedepsească „această urâtă trădare”, atât pentru că guvernul și Înalțul Comandament luaseră de mult în calcul posibilitatea acestei primejdii, cât și pentru că „poziția ei (a României) strategică – prinsă între Bulgaria și noi – este cea mai rea posibilă”. De altfel, încheia ministrul - „indiferent de ce-ar urma, noi ne aflăm în situația în care trebuie să *luptăm până la capăt*. Deoarece ceea ce vor să ne ia este *cea mai prețioasă comoară a noastră, fără de care nu putem exista*”⁸.

Numărul din ziua următoare aduce informații suplimentare, între altele că „e foarte sigur că Brătianu a încheiat o înțelegere cu Antanta cu mult timp în urmă” și că „toate comunicatele despre neutralitate către diplomații noștri erau doar minciuni”; că în ziua precedentă întrunirii Consiliului de Coroană, apreciat ca fiind „doar o formalitate”, Brătianu „a mobilizat armata, în lipsa unui ordin regal” și că „Antanta a promis României Transilvania”. Era avansată până și ipoteza că regele Ferdinand nu a semnat declarația de război, semnătura acestuia fiind falsificată de către Brătianu⁹.

„A început războiul nostru cu România”, titrează și cotidianul *Nagyvárad Napló*, pe pagina întâi a numărului din 29 august 1916, consacrat declarației de război a României. „De ieri – se menționa în articol – imaginea lumii s-a schimbat în ochii noștri. A început războiul nostru: războiul Ungariei. Bani rusești, promisiunile rusești, teroarea rusească au convins România să întindă mâinile spre Transilvania”. În legătură cu miza, mai mult decât sensibilă, a Transilvaniei, se menționa: „Nici ieftin, nici scump nu dăm o bucată de pământ, doar acum simțim că avem același trup cu pământul Ungariei, acum simțim că dacă n-am avea nici arme, dacă ne-am lupta cu pietre, cu pumnii, asemeni omului primitiv, nici atunci nu intră în posesia unui străin acest pământ”¹⁰.

Comentariile ziarului privind dedesubturile declarației sunt cu mult mai apropiate de adevăr, sau, putem spune, mai lipsite de venin, mai raționale, mai serioase, comparativ cu ale confrăților amintiți anterior. Apreciază că România „dorea să rămână încă neutră pentru o perioadă deoarece armata nu era pregătită, iar un război mai lung ar fi epuizat-o atât din punct de vedere militar, cât și economic”, dar un ultimatum al Rusiei a obligat-o să intre în război; că „garanția cerută de Brătianu Rusiei a fost că în caz de victorie primește Bucovina și Tran-

8. *Nagyvárad*, 1916, nr. 197, p. 4.

9. *Nagyvárad*, 1916, nr. 198, p. 3. Erau, unele, doar știri tendențioase. Decizia de intrare în război a fost discutată în Consiliul de Coroană de la Cotroceni, la 14/27 august 1916. De acord cu decizia, suveranul României a obținut adeziunea tuturor oamenilor politici participanți la Consiliu, afară de cea a lui Petre P. Carp. Astfel ratificată, declarația a fost prezentată Ministerului de Externe al Austro-Ungariei în seara aceleiași zile, de către ministrul României la Viena, Edgar Mavrocordat.

10. *Nagyvárad Napló (Jurnal bihorean)*, 1916, nr. 197, p. 1.

silvania”, Rusia ezitând să ofere aceste garanții, dar îndeplinind cerințele României, iar „în urma consecințelor” concluziona că „totuși s-a realizat o convenție și un fel de soluție mulțumitoare ambelor părți”, comentariu în bună parte corect. În legătură cu ce s-a întâmplat în Consiliul de Coroană, face mențiunea că „Marghiloman împreună cu câțiva dintre adepții lui, își susținuseră, până la sfârșit, punctul de vedere ca România să rămână neutră și în continuare”, dar n-au reușit să-și impună punctul de vedere „împotriva terorii lui Take Ionescu și Filipescu”; că „la ora 4, Consiliul de Coroană a adus decizia finală”, iar „Regele, supunându-se voturilor majoritare, a fost obligat să semneze declarația de război”; că „agenția telegrafică din Petersburg a anunțat vineri (27 august-n.n.) alianța României cu Antanta”, iar „ziarele de sâmbătă din Milano comunicau declarația de război a României”, chiar dacă, într-un alt articol, făcea precizarea că Brătianu continua să nege încheierea convenției cu Antanta.

Tipul acesta de comentariu al presei maghiare se menține, ba chiar se amplifică, în legătură cu ofensiva armatei române în Transilvania¹¹. „Intrare olahă în Transilvania”, este titlul articolului de pe prima pagina a ziarului *Tiszántúl*, din 31 august 1916, ce anunța că „picioarele soldaților României bandite profanează pământul Transilvaniei”, iar „olahii au intrat în Brașov, Târgu Secuiesc și Petroșani”. Se menționa însă imediat că „oricât de dureros ar fi pentru noi că vestitul oraș secuiesc, Târgu Secuiesc, minunatul Brașov care se maghiariza frumos, orașul Petroșani, bogat în „diamant negru” au ajuns temporar pe mâinile hoților de olahi, acest fapt nu schimbă cu nimic demersul victoriei finale”. „Îi vom obliga pe hoți să se retragă” – încheia articolul, după ce, în prealabil, făcea teoria victoriei, unde menționa că „dușmanul poate fi învins ori prin atac, ori prin apărare” și explica de ce trecătorile Transilvaniei nu sunt favorabile, justificând retragerea puterilor armate într-o regiune care să le ofere „cele mai bune condiții pentru obținerea victoriei”¹². Intrarea în Brașov pe melodiile fanfarei militare – se menționa într-un alt articol – „nu reprezintă un motiv de mândrie pentru armata olahă”, ci „s-ar putea numi chiar comică”¹³. Iar în altul, din ziua următoare, se spunea: „Le vom opri în gât jefuitorilor de olahi setreasca brașoveană pe care au strigat-o regelui lor neputincios și care nu se ține de cuvântul dat, rege care s-a tupilat în Brașov în urma hoardelor lui. (...) Transilvania va răsuna din nou, nu peste mult, de cântecele maghiare de biruință – va deveni cimitirul hoardelor balcanice de jefuitori”. Adăuga declarația unui secui refugiat, care spunea: „Când mă voi întoarce în satul

11. Pătrunderea armatei române în Transilvania s-a făcut prin 18 puncte, începând cu noaptea de 14/27 spre 15/28 august 1916. La 16/29 august, trupele române au intrat în Brașov; urmând Valea Jiului, au intrat în Petroșani, apoi au ocupat Târgu Secuiesc, Orșova și Făgăraș. Trecătorile Carpaților au fost în totalitate cucerite, luându-se 4.000 de prizonieri. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, p. 423.

12. *Tiszántúl*, 1916, nr. 198, p. 1.

13. *Tiszántúl*, 1916, nr. 201, p. 1.

meu voi purta la granița țării chiar și cadavrele soldaților olași și le voi arunca în România. Nici trupul lor să nu strice pământul unguresc!”¹⁴.

Anunțând că Brașovul, Târgu Secuiesc și Petroșani au fost ocupate de dușmani, ziarul *Nagyvárad*, din 31 august 1916, în articolul de pe pagina întâi, intitulat „Nu există motiv de îngrijorare!”, scria: „Cu siguranță inima fiecărui ungur este cuprinsă de durere când trebuie să conștientizeze că dușmanul, mai exact cel mai mârșav dușman, se află pe pământul nostru sfânt, dar nu trebuie să lăsăm ca această durere să pună stăpânire asupra noastră”.

La rândul său, cotidianul *Nagyvárad* *Napló*, după ce anunța, pe pagina întâi a numărului din 30 august 1916, că ofensiva trupelor româno-ruse împotriva Carpaților a fost nereușită, detalia, pe pagina a patra, prima zi a războiului româno-maghiar, optând pentru dezinformare, și anunțând că declarația de război a României a fost urmată „de o ambuscadă a românilor împotriva soldaților noștri de la frontieră, însă această faptă nu i-a găsit nepregătiți... ”; că au fost mai multe încercări ale românilor de a străbate Carpații prin Pasul Turnu-Roșu, dar „trupele noastre de la graniță au contracarat eroic, printr-o luptă scurtă, acțiunile dușmanului”¹⁵. A doua zi, anunța însă ocuparea orașelor Brașov, Târgu Secuiesc și Petroșani¹⁶.

Mult mai exact în aprecieri și mai echilibrat în tonalitate/exprimare se dovedește a fi ziarul *Szabadság*. E ostil, dar în loc de injurii și jigniri preferă să caute dedesubtul faptelor, să le analizeze, să le explice, evident din perspectiva maghiară și în favoarea acesteia. Dă, oricum, dovadă de o altfel de abordare. Spre exemplu, în loc de acuzații pe tema declarației de război a României alege să redea, într-un articol intitulat „Uneltirile ascunse ale României împotriva Puterilor Centrale”, diverse secvențe ale atmosferei din România din zilele de dinaintea declarației de război. Prezintă starea de spirit a societății bucureștene: „Nu se poate descrie în cuvinte acea ură care s-a manifestat mai ales împotriva maghiarilor și a bulgarilor. Chiar și restaurantele au fost de partea Antantei, iar lumea de vază din București, deja în urmă cu câteva luni și-a exprimat deschis, fără rețineri, în aceste locuri publice, sentimentele față de supușii Puterilor Centrale. Au sărbătorit fiecare victorie a Antantei și au fost în doliu la fiecare înfrângere a sa. Starea de spirit a țărănimii române nu e nici pentru noi, nici împotriva noastră, deoarece un popor care în proporție de 85% e analfabet, n-are niciun fel de aspirație politică. În schimb, intelectualii, clasa cu avere, armata sunt francofili și sunt de partea Antantei, deoarece fiecare tânăr român care a petrecut câteva luni la Paris se simte obligat să vorbească limba franceză și să se comporte de parcă ar fi moștenit cultura franceză de la al cincizecilea strămoș. În favoarea Rusiei nu există nimic, în afară de faptul că e aliata Franței. Curtea, în totalitate, dar în special regina, are sentimente englezești. Regele se află în totalitate sub influența

14. *Tiszántúl*, 1916, nr. 202, p. 1.

15. *Nagyvárad* *Napló*, 1916, nr. 198, p. 1.

16. *Nagyvárad* *Napló*, 1916, nr. 199, p. 1.

guvernului”¹⁷. Despre regele Ferdinand, se spune: „Moștenitorul tronului, care este mult mai iubit în România decât părinții săi și care este un român înăscut și se și consideră român, deși este prieten cu germanii, simte românește și atât partidul de guvernământ, cât și rusofiliile văd în el primul rege român, care deja prin naștere este legat de popor. Deși are doar 22 de ani i s-a oferit un important rol militar”. Despre opțiunea României spre Antanta: „De săptămâni întregi s-a putut observa că războiul nu poate fi ocolit. În ultimele săptămâni nu mai exista nicio îndoială cu privire la înțelegerea lui Brătianu cu Antanta. (...) Izbucnirea războiului era o chestiune de câteva zile. (...) Fiecare român este ferm convins că în urma intrării României în război, acesta se va termina în cel mult 3 luni”. Alte articole sunt consacrate celor doi Brătieni și realizărilor României după 1859 și generalului Averescu.

În legătură cu posibilitățile de război ale României, aflăm, din ziar, următoarele: „Românii spun că pot aduna 600.000 soldați pentru armata lor. Situația alimentelor de care dispune armata este precară. Poziția guvernului este următoarea: dacă în satul lui, țaranul poate să trăiască cu mămăligă și lebeniță, atunci și când se înrolează poate să halească același lucru. Deci, prin urmare, armata nu primește deloc carne. Din punct de vedere sanitar, situația e mult mai bună, deoarece Germania a transportat 20 de vagoane de medicamente, care sunt suficiente pentru 3-4 luni. Ce se va întâmpla după aceea, nu știe nimeni. Nu se gândește nimeni la o campanie de iarnă. Munițiile, suficiente pentru 2-3 luni, au fost transportate de către Rusia, dar în țară se fac puține”¹⁸.

Ofensiva germano-bulgaro-turcă din dreapta Dunării și înfrângerea de la Turtucaia (23 august/5 septembrie 1916), a însemnat o lovitură nu doar militară, ci și morală, și a oprit ofensiva din Transilvania. Profitând de faptul că diferitele părți ale dispozitivului strategic ocupat de trupele române din Transilvania erau izolate, la depărțări care nu permiteau să se sprijine reciproc, comandamentul inamic a hotărât nimicirea lui pe rând. Trupele române sunt nevoite nu doar să cedeze pozițiile ocupate, ci și să se retragă pe linia Carpaților, concentrându-se să apere trecătorile. Tonalitatea presei se schimbă, devenind una ce exprimă satisfacție, superioritate, chiar aroganță. După ce, la 6 septembrie 1916, *Tiszántúl* menționa că „în Transilvania s-a îmbunătățit situația”, iar în ziua următoare vestea „prima victorie împotriva olahilor”, numărul din 15 septembrie anunța că „la vest și la est de Sibiu am oprit mai multe atacuri ale dușmanilor”¹⁹. În ziua următoare nota că „atacurile trupelor aliate la sud-est de Hațeg înaintează favorabil”²⁰, iar la 17 septembrie, sub titlul „Îi aruncăm înapoi pe olahi”, anunța că „la Făgăraș am azvârlit înapoi un regiment românesc care a trecut Oltul”²¹, iar „în urma veștilor pri-

17. *Szabadság (Libertatea)*, 1916, nr. 193, p. 1.

18. *Szabadság*, 1916, nr. 19, p. 3.

19. *Tiszántúl*, 1916, nr. 210, p. 1.

20. *Tiszántúl*, 1916, nr. 211, p. 1.

21. *Tiszántúl*, 1916, nr. 212, p. 1.

mite despre înfrângerile suferite, regele olah s-a îmbolnăvit”. „I-am înfrânt pe olahi în Transilvania”, titra, pe prima pagină a numărului din 20 septembrie, același ziar, precizând că „la sud-est de Hațeg, i-am obligat pe români să se retragă dincolo de Merișor, spre Petroșani”²², iar în pagina a patra „I-am înfrânt pe olahi la Petroșani”. La 24 septembrie vestea „înfrângerea sângeroasă a olahilor la Sibiu”, iar două zile mai târziu, după „mari lupte”, înfrângerea românilor în Transilvania²³.

Szabadság este, ca de obicei, mai explicit. Sub titlul „Înaintarea românească blocată”, numărul din 7 septembrie nota: „Se poate constata că avansarea transilvăneană a românilor s-a oprit. Planul militar româno-rus dorea să realizeze un rapid atac uniform în Transilvania și în Bucovina împotriva armatelor noastre care operau la granița Maramureșului. Conducerea noastră militară și-a dat seama repede de această intenție și tocmai de aceea s-a ferit să se lupte în zona trecătorilor, fiind greu de apărat. În schimb, în Bucovina, la granița Maramureșului, a fost pregătită pentru ofensiva rușilor, pentru a împiedica contopirea armatelor ruso-române pe teritoriul Transilvaniei...”

În același timp, românii porniți împotriva Transilvaniei, deveniți mai încrezători datorită primelor succese aparente, la Sibiu, apoi în Valea Mureșului au găsit cea mai cruntă și puternică rezistență din partea noastră. În Valea Mureșului noi le-am dejucat încercarea de a ajunge la râu. Totodată i-am înfrânt pe români la vest de Cerna, apoi în Munții Gurghiului și am păstrat Sibiu. În urma acestora și datorită înfrângerii rușilor în Bucovina, neputându-se realiza, astfel, contopirea armatelor, avansarea românilor s-a stopat. (...) Nu peste mult timp vom începe contraatacul în Transilvania pentru a-i alunga pe români de pe teritoriul ei. (...)”²⁴.

Numărul din 10 septembrie anunța, pe pagina întâi, înfrângerea românilor la Petroșani, iar pe pagina șase relata luptele din jurul Sibiului: „La Sibiu nici nu au fost lupte adevărate. Înainte de Tălmaciul s-au ciocnit românii cu soldații noștri. Ai noștri au cauzat pierderi mari în rândul olahilor, iar rezultatele s-au arătat rapid: soldații români se predau foarte ușor. Cum apare o situație prielnică, fără pericol de a evada spre trupele noastre, imediat își aruncă arma. Potrivit ordinelor, Sibiu a fost evacuat. Armata s-a refugiat în partea nordică a orașului...”²⁵.

În fine, numărul din 12 septembrie 1916, menționa „înfrângerea românilor la Orșova”, iar cel din ziua următoare „oprirea intrării românilor în Transilvania”: „Iată – se spunea – că au trecut două săptămâni de la declarația de război a României și putem avea, deja, o situație mai clară a urmărilor acestei intervenții din partea României. Putem concluziona că, pentru Antanta, România reprezintă un câștig în ceea ce privește puterea, extinzând, astfel, războiul, dar din perspectiva situației generale nu a adus acea schimbare la care sperau dușmanii noștri. Nu mai

22. *Tiszántúl*, 1916, nr. 214, p. 1.

23. *Tiszántúl*, 1916, nr. 218, p. 4; nr. 219, p. 1.

24. *Szabadság*, 1916, nr. 196, p. 1.

25. *Szabadság*, 1916, nr. 198, p. 1 și 6.

există nicio îndoială că Puterile Centrale au fost pregătite pentru intervenția României, iar contramăsurile au fost efectuate din timp. (...) Peste tot pe fronturile principale, Puterile Centrale și-au dus la bun sfârșit, cu succes, defensiva și pe secțiunea de atac aleasă de ei s-au năpustit repede și cu energie asupra dușmanului”²⁶.

Își încheia comentariile pe marginea campaniei române din Transilvania cu două articole, unul intitulat „Dezamăgiți de români”, în care se spunea că „în opinia publică franceză se observă o oarecare nemulțumire. Bucuria intervenției românești începe să fie urmată de dezamăgire”²⁷, celălalt un discurs al lui Andrassy, ce anunța că „s-au terminat suferințele transilvănenilor”²⁸.

Concluzii

Având în vedere așteptările Puterilor Centrale, intrarea României în război de partea Antantei a iritat presa maghiară, care comentează evenimentul pe un ton acuzator, amenințator, denigrator și jignitor. Românii sunt olași, hoți, nedemni de respect, iar acțiunea României trădare, mârșăvie, josnicie. Niciun calificativ nu pare a fi suficient de jignitor și denigrator când e vorba de români și România, pentru a exprima revolta și ura presei maghiare față de ceea ce aceasta își dorea, Transilvania, miza războiului.

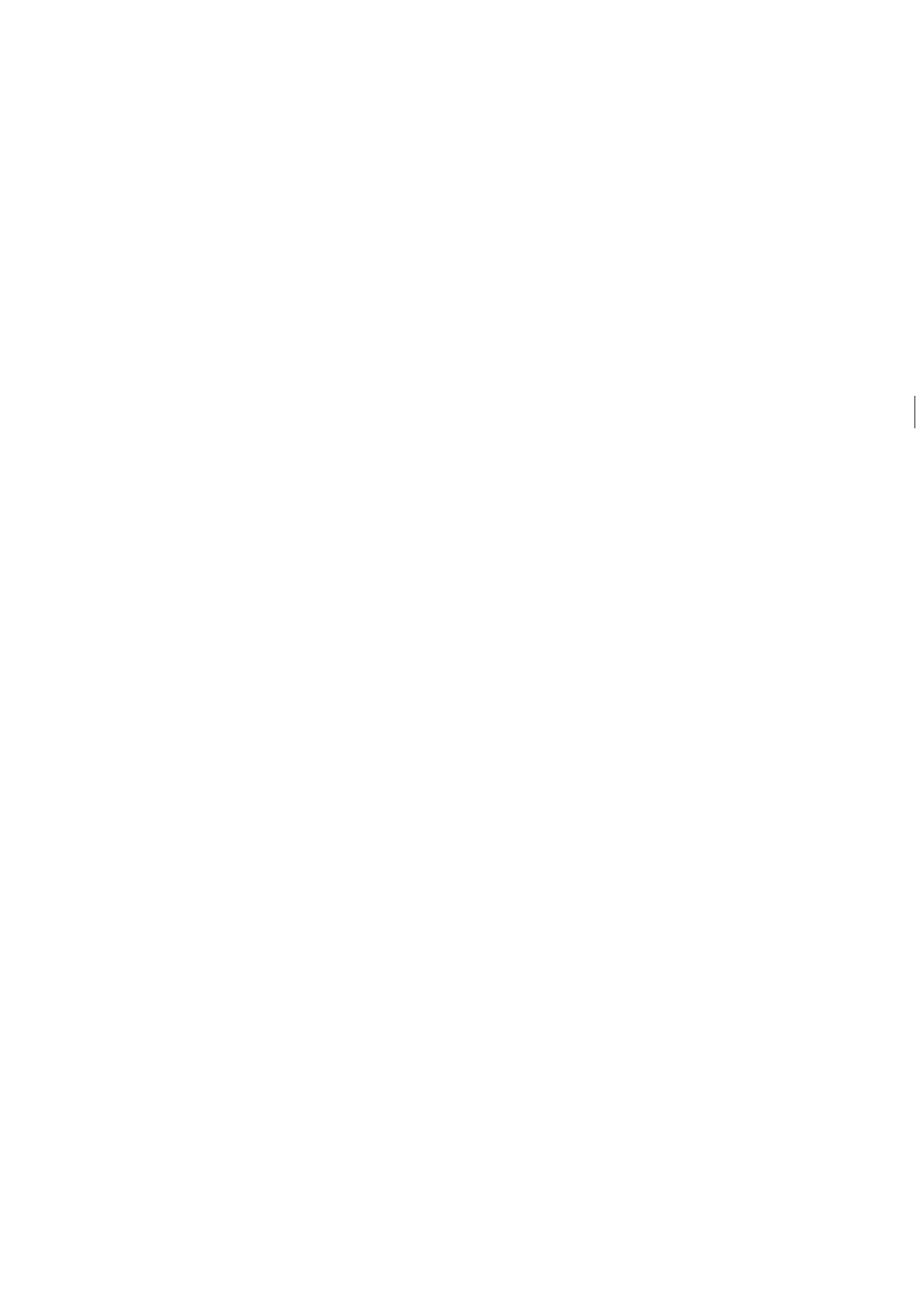
Acest tip de comentariu se menține, ba chiar se amplifică în legătură cu ofensiva armatei române în Transilvania, soldată, între altele, cu ocuparea orașelor Brașov, Târgu Secuiesc și Petroșani. Capătă accente de aroganță, iar totodată de satisfacție, atunci când ofensiva română este oprită, iar trupele române nevoite nu doar să cedeze pozițiile ocupate, ci și să se retragă pe linia Carpaților, concentrându-se să apere trecătorile.

Analiza noastră s-a făcut pe patru cotidiane ce apăreau în Oradea: *Tiszántúl*, *Nagyvárad*, *Nagyváradi Napló* și *Szabadság*

26. *Szabadság*, 1916, nr. 199, p. 1; nr. 200, p. 1.

27. *Szabadság*, 1916, nr. 200, p. 3.

28. *Szabadság*, 1916, nr. 201, p. 3.

ÎN TRE ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

Primul Război Mondial în dezbaterile secției de istorie modernă și contemporană a Institutului de istorie și filosofie al RPR (1951–1953)

Raluca Tomi

■ RALUCA TOMI

Cercetător științific în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, str. Aviatorilor, nr.1. București, e-mail: raluca_tomi2013@gmail.com.

Domenii de interes: relațiile româno-italiene în perioada risorgimentală, călători străini, emigrația italiană în Principate, aboliționismul românesc, istoria Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”.

Publicații: coautor la *Institutul de istorie Nicolae Iorga (1937–1948)*, București: Oscar Print, 2009; „The French Influence over Abolitionism in the Romanian Principalities”, in Viorel Achim (eds) „Identity Projects and Processes in the Romanian Space, 19th–20th centuries” in *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement no. 4, 2010, p. 7–23; „L’Italia e la modernizzazione dei Principati romeni 1856–1866”, in: *Italia e Romania verso L’Unità nazionale*, Francesco Guida (coord.), București: Humanitas, 2011, p. 50–74.

Between History and Ideology: Debates about the First World War in the Department of Modern and Contemporary History of the Institute of History and Philosophy of the RPR (1951–1953)

Abstract. In 1948, the historical research in Romania entered a new stage of evolution by setting up the Institute of History and Philosophy of RPR. In its archive, which is located in the Institute of History “Nicolae Iorga”, are the monthly and annual reports of the Departments and the individual reports of its members, in which is revealed the organization of research areas, their structure and their research topics. In the early years, the members of the Institute, especially those of the Departments of medieval and modern history, have been involved in compiling the collection of historical documents, of historical bibliography or indices for “Studii și documente” (Nicolae Iorga), “Acte și fragmente” (Nicolae Iorga) and “Uricariul” (Teodor Codrescu). The researchers of the Department of modern and contemporary history have made the Repertoire of modern and contemporary sources-historical works 1800–1900; the Repertoire of the periodicals; the documents relating to The Independence War, the revolution of 1821. In 1951 was constituted the collective named *Actual Problems* in which were discussed the aspects of the First World War. This article aims to present and analyse the minutes of the meetings where are mentioned the researcher’s conferences and the debates on them, the historical sources, the articles published in the specialized journals about this topic.

Keywords. War World I, historiography, Institute of History and Philosophy, institutional archives.

FABRICAREA SUFLETELOR este mult mai importantă decât cea a tancurilor, acestea din urmă nu vor fi bune de nimic dacă sufletul pus în ele este alterat, spune Iosif Visarionovici Stalin într-o convorbire cu Maxim Gorki, subliniind rolul intelectualității „progresiste” în modelarea conștiințelor.¹ Unul dintre cele mai însemnate segmente ale intelectualității, care trebuia implicat în procesul controversat, de durată, dar ireversibil—în opinia inițiatorilor săi—cel de clădire a unor noi mentalități și valori socialiste, a fost cel al istoricilor. Aservirea acestora a fost posibilă prin: coerciție instituțională (reformarea Academiei, desființarea institutelor de cercetare de tradiție și întemeierea altora după model sovietic: Institutul de istorie și filozofie al Republicii Populare Române, Institutul de istorie al P.M.R., Institutul româno-rus, Muzeul româno-rus); prin război total împotriva intelectualității burgheze, refractară față de idealurile comuniste: îndepărtarea abuzivă a personalităților indezirabile din Academie, din noile instituții create; interzicerea publicării sub nume propriu, interzicerea a circa 8000 de titluri considerate nocive pentru noua cultură, urmărirea celor care încercau să întrețină legături cu știința burgheză prin frecventarea institutelor de cultură străine sau a bibliotecilor acestora etc.² Paralel a existat și cealaltă latură a cointeresării materiale, prin înscrierea unui fond special de gratificații în buget,³ prin acceptarea cumulului de funcții⁴ și alte facilități acordate celor care se înregimentau în „frontul istoricilor”.

Articolul își propune să prezinte cum au fost abordate problemele referitoare la Primul Război Mondial, în primii ani de ființare a Institutului de istorie și filozofie al RPR. Ne vom opri la perioada 1951–1953, pentru că acum s-a constituit în cadrul institutului un nou colectiv, *Antiimperialist*, în cadrul căruia s-au susținut comunicări, referate, au avut loc dezbateri, care au atins tangențial și problematica primei conflagrații mondiale. Materialul pe baza căruia ne-am construit articolul este inedit, se găsește în Arhiva Institutului „Nicolae Iorga” și constă în procesele verbale ale ședințelor secției de modernă și contemporană, ale sub-colectivelor sale, în rapoartele individuale ale cercetătorilor.

1. Apud Mioara Anton, „Progresiști” versus „reacționari”. Subordonarea intelectualilor. 1944–1945”, in *Intelectualii români în arhivele comunismului*, Dan Cătănuș, Mioara Anton, Ana-Maria Cătănuș, Al.-Murand Mironov, N.R. Spiridon (coord.), prefață de Dan Berindei, București: Ed. Nemira, 2006, nota 9, p. 15.
2. Mioara Anton, „Progresiști” versus „reacționari”. *Subordonarea intelectualilor. 1944-1945*, pp. 25, 34; Șerban Papacostea, „Clio în captivitate: istoriografia românească în perioada comunistă”, *Revista Istorică*, S.N, t. IX, 1998, nr. 5-6, p. 248; Vald Georgescu, *Politică și istorie*, București: Humanitas, 1991, pp. 11-14; Alexandru Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași: Institutul European, 2000, pp. 62–63.
3. Mioara Anton, „Progresiști” versus „reacționari”. *Subordonarea intelectualilor. 1944–1945*, p. 27. Pentru aspectele financiare ale regimului Gh. Gheorghiu-Dej față de cultură, știință și învățământ vezi Cristian Vasile, *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București: Humanitas, 2011, pp. 64 - 130.
4. Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”(AIINI), dosar 39/1952, f.82. Menționăm că o parte a dosarelor din arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” nu sunt numerotate. Acolo unde aceasta există, este menționată în referință.

Într-o serie de articole⁵ Mihaïl Roller, numit membru titular al Academiei în noiembrie 1948⁶, își expunea liniile directoare ale cercetării istorice în România, idei preluate și de Petre Constantinescu-Iași, proaspăt numit director al noului Institut de Istorie. Institutul era înființat prin decretul 148 apărut în *Monitorul Oficial* din 15 iulie 1948, care la art. 5 prevedea: ca „Institutul de Istorie Națională din București, Institutul pentru Studii Universale din București, Institutul de Studii Bizantine din București, Institutul de Cercetări Balcanice din București, Institutul de Istorie Națională din Cluj, Centrul de Studii Transilvănene din Cluj, Institutul de Istorie Națională A.D. Xenopol din Iași se încadrează în Institutul de istorie al R.P.R.”. Li se va adăuga, în septembrie același an și Institutul de studii sud-est europene.⁷ Din 28 decembrie noul institut era subordonat Academiei RPR, iar din 1 martie 1949 i se adăuga și o secție de filosofie, titulatura sa, fiind Institutul de Istorie și Filozofie al R.P.R.⁸ Directorul institutului, Petre Constantinescu-Iași, își preciza în septembrie 1948 ideile pe baza cărora intenționa să conducă destinele cercetării istorice: „istoria este o disciplină științifică ce trebuie tratată așa cum se concepe azi știința de către oamenii progresiști, în primul rând acolo unde progresul material și spiritual s-a îndeplinit real, în Uniunea sovietică”. Studiile și lucrările urmau a fi elaborate pe baza concepției materialismului dialectic și istoric, a schemei modurilor de producție (comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul, socialismul), a respingerii cosmopolitismului și obiectivismului formal al istoricilor burghezi și înlocuirea acestora cu atitudinea luptei de partid, în cadrul „luptei ideologice aprige de clasă”. După ce enumera problemele ce urmau a fi analizate de istorici, Petre Constantinescu-Iași expunea metodele de cercetare: lucrul în colectiv, adoptarea unui plan general de lucru, contactul cu masele, lucrări de sinteză.⁹

Inițial institutul avea următoarele secții: de istoria României (Letiția Lăzărescu-Ionescu), secția de istoria popoarelor slave (Emil Condurachi), secția de istorie veche (acad. Constantin Balmuș), secția de istoria generală a evului mediu, modern și contemporan (Andrei Oțetea), secția de filosofie (Mihai Ralea), secția de la Iași (director adjunct Valerian Popovici), iar cu statut de subordonare, Institutul din Cluj (acad. C. Daicoviciu).¹⁰ Ulterior are loc o reorganizare a secțiilor. Astfel se

5. Mihaïl Roller, *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în R.P.R.*, ed. III, București: Ed. Partidului Muncitoresc Român, 1951.
6. Pentru biografia lui Mihaïl Roller vezi Liviu Pleșa, „Mihaïl Roller și stalinizarea istoriografiei românești”, *Analele universității Apulum. Seria Historica*, 10/1, 2006, p. 166.
7. *Monitorul oficial* nr. 220, 22 septembrie 1948, p. 7729.
8. P.Constantinescu-Iași, „Dare de seamă asupra activității Institutului de istorie și filozofie al Academiei RPR pe lunile ianuarie-martie 1949”, *Studii. Revistă de istorie și filozofie* (de aici înainte *Studii*), III/an 2, iulie-septembrie 1949, p. 45.
9. Petre Constantinescu Iași, *Noi directive în planul de muncă al Institutului*, AIINI, dos. 1948-1949, f. 19-28.
10. Paul Cernovodeanu, „Activitatea institutului de istorie „Nicolae Iorga” în perioada 1948-1952”, *Revista istorică*, S.N, tom. IX, 1998, nr. 5-6, p. 262.

desprinde secția de istorie modernă și contemporană a României, condusă de Vasile Maciu, care își stabilea drept obiective: întocmirea repertoriului izvoarelor istorice moderne și contemporane a României; lucrările apărute în perioada 1800–1900; repertoriul periodicelor 1800–1900, acte și documente 1800–1821, culegerea materialului pentru întocmirea unei lucrări privind istoria războiului pentru neatâr-nare, culegere de documente privind greva generală din 1920, pregătirea materialului în vederea întocmirii unei lucrări privind mișcarea antifascistă în cel de-al Doilea Război Mondial, culegerea și clasarea de documente privind nașterea și dezvoltarea regimului de democrație populară în România.¹¹ Din martie 1951¹² secția va avea un nou colectiv: *Antiimperialist*. Se constituia în condițiile unei sufo-cante supravegheri a intelectualilor umaniști, intensificată după vizita unei delegații din Soviete, în toamna lui 1949¹³, prilej de critică a manualelor și a cercetării istorice și de impunere a nor noi teme de cercetare, printre care se număra și cea a solidarității româno-sovietice de-a lungul timpului. Sarcina colectivului amintit, trasată de Academie, era „de a strânge material care să arate caracterul agresiv al politicii imperialiste anglo-americe față de țara noastră”,¹⁴ pentru a argumenta „lupta care se desfășoară astăzi între lagărul păcii și cel imperialist”, idee susținută de unul dintre apropiații lui Stalin, Andrei A. Jdanov. Încă înainte de a se constitui acest colectiv, o parte a temelor de cercetare existau deja în planul de activitate al Institutului din anul 1951. Astfel problema nr. 21 se numea *Caracterul imperialist al participării României la Primul Război Mondial*, colaborator extern fiind cooptat Solomon Știrbu de la Școala superioară de științe sociale Andrei A. Jdanov, profesor la Facultatea de Istorie, iar tema nr. 27 se numea: *Politica imperialistă a guvernelor SUA și al Angliei de acaparare a României între Primul și Al Doilea Război Mondial*¹⁵. În 7 martie 1951 se constituie colectivul *Antiimperialist*, împărțit la rândul său în trei sub colective: antiimperialist nr. 1, 2, 3.¹⁶ Primul subcolectiv avea drept temă de cercetare: acapararea pieței românești de către Anglia în timpul lui Al. I. Cuza, atitudinea dușmănoasă a Angliei față de Unirea Principatelor; cel secund urma să cerceteze și să alcătuiască bibliografii pentru temele: uneltirile Angliei pen-tru împingerea României în Primul Război Mondial; implicarea capitalurilor anglo-

11. *Proces verbal al ședinței din 14 decembrie 1948 al Secției de istorice, filosofice și economico-juridice a Academiei RPR*, AIINI, dos. 32/1950–1951.
12. Vasile Maciu, *Dare de seamă asupra activității secției de istorie modernă și contemporană a RPR pe lunile ianuarie-iulie 1951*, în AIINI, dos. 44/1951–1952, f. 100.
13. Vezi „Stenograma ședinței cu delegația sovietică care a vizitat unele instituții din România”, în *Intelectualii români în arhivele comunismului*, Dan Cătănuș (coord.), pp. 107–111.
14. *Dare de seamă asupra activității colectivului Probleme actuale pe trimestrul III, 1951*, AIINI, dos. 44/1951 – 1952.
15. *Probleme și încadrarea personalului științific*, AIINI, dos. 44/1951 – 1952. Responsabilii temei erau Vasile Maciu și Andrei Oțetea.
16. *Dare de seamă asupra activității secției de istorie modernă și contemporană a RPR pe lunile ianuarie-iulie 1951*, în AIINI, dos. 44/1951 – 1952, f.100. Subcolectivul 1 era condus de Andrei Oțetea, subcolectivul 2, de Solomon Știrbu, iar al treilea, de Vasile Maciu.

americane în perioada stabilizării și a crizei economice; ultimul, urma să analizeze problema garanțiilor date de statele imperialiste în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. În primele luni de la constituirea sa colectivul *Antiimperialist* a alcătuit bibliografia tematică, strângând material din cele mai diverse surse: de la corespondența lui Cavour, până la presa din perioada interbelică.¹⁷

Situația se va schimba după reorganizarea colectivului din lunile septembrie-octombrie 1951. Vor fi impuse noi teme de cercetare sub influența Institutului de istorie al P.M.R. (constituit în martie 1951), cele trei subcolective vor fi comasate într-unul singur, care se va numi *Probleme actuale*, iar Vasile Maciu va fi secundat la conducerea acestuia de Eliza Campus, conferențiar la Facultatea de Istorie.¹⁸ La începutul lui 1953 i se schimbă titulatura în: *Lupta poporului român împotriva asupra patriei de către imperialismul anglo-american și francez*.¹⁹ Alături de membrii institutului vor fi cooptați din noiembrie 1951, la sugestia lui Mihail Roller, și membrii de la serviciul de documentare al Academiei RPR, pentru a eficientiza strângerea rapidă a materialului, a avea acces neîngrădit la arhivele personale, arhiva Casei Regale, la alte documente puțin accesibile.²⁰ Din toamna anului 1951, munca de cercetare din cadrul colectivului a fost îndrumată nemijlocit de ideologi ai partidului, o parte dintre ei membrii ai Institutului de Istorie al Partidului, înființat în 1951 sau profesori la Școala Andrei A. Jdanov. Deja amintitul Solomon Știrbu era autorul unor articole și lucrări, în care ideologia modifica „genetic” adevărul istoric.²¹ Simpla enumerare a temelor, impuse și trecute în planul de activitate al Institutului din 1952, mărturisește despre presiunea ideologică la care erau supuși membrii acestui colectiv: *Acțiunile englezilor și americanilor de la 1856 la 1914* (Teodor Sotirescu); *Întărirea pozițiilor capitalurilor american și englez în industrie și bănci (1918 – 1923)* (Vasile Feraru); *Uneltirile imperialiștilor anglo-americiani 1918 – 1923* (Horia Ursu); *Împrumuturi înrobitoare contractate de guvernele României între cele două războaie mondiale* (Radu Paul); *Capitalul englez și american în timpul crizei economice din 1929 – 1933* (Radu Paul); *Înarmarea României de către trusturile americane, engleze și franceze în vederea agresiunii împotriva URSS*; *Rolul imperialiștilor americani și englezi în formarea guvernelor din România. Susținerea dictaturii regale de către trusturile americane și engleze* (Eugen Munteanu); *Rolul imperialismului american și englez în împingerea României*

17. *Raport general de activitate Secția de istorie modernă și contemporană, mai 1951*, AIINI, dos. 26/1950 – 1951, f. 84.
18. *Proces verbal al ședinței din 20 octombrie 1951 al colectivului Probleme actuale*, AIINI, dos. 26/1950-1951, f. 233-234.
19. AIINI, dos. Modernă și contemporană. Rapoarte de activitate pe colective 1953.
20. *Raport general de activitate al secției de istorie modernă și contemporană, noiembrie 1951*, AIINI, dos. 26/1950 – 1951, f. 268; vezi și *Procesul verbal al ședinței din 16 noiembrie 1951 al colectivului de Probleme actuale*, AIINI, dos. 44/1951 – 1952, Procesele verbale colective, f. 51.
21. Vlad Georgescu, *Politică și istorie*, pp. 31-32.

în criminalul război antisovietic (Constantin Dumitrescu); *Cârdășia dintre trusturile americane și engleze în timpul războiului antisovietic; Manevrela imperialismului americani și englezi în scopul asigurării stăpânirii României în ultimii ani ai războiului și după eliberarea României de armata sovietică* (Nichifor Ionescu).²² Documentele ne permit să pătrundem în laboratorul acestui colectiv, să surprindem stilul de muncă impus în acea perioadă tuturor cercetătorilor, să urmărim tonul oficial al dezbaterilor, concluziile acestora. Fiecare cercetător era dator să întocmească rapoarte individuale, care erau apoi centralizate în rapoartele lunare ale colectivului. Erau cuantificate paginile citite, scrise, parcursul literaturii sovietice de specialitate, orele dedicate studiului, pregătirii comunicărilor sau ședințelor. De exemplu în noiembrie 1951, Horia Ursu (asistent în cadrul colectivului Probleme actuale) a citit – parcurs 1500 pagini revistă în limba franceză-40 ore, a citit 581 pagin de carte, în franceză tot în 40 de ore, a tradus 70 de pagini din aceeași limbă în 56 de ore, a extras 129 de fișe în 18 ore, a extras 26 fișe tip în 16 ore, a clasat materialul, 1204 pagini, în 16 ore, a pregătit o comunicare în 24 de ore, a participat la ședințe, 20 de ore. Total de 230 de ore, suplimentare 30 de ore.²³ Interesante sunt și caracterizările făcute de Eliza Campus colegilor săi. Despre Eugen Munteanu scria că este corect, principial în critică și autocritică; Teodor Sotirescu, de formație medievist, avea o cultură generală bună și în ultimul timp înlăturase unele lipsuri provenite din educația burgheză; Radu Paul era capabil și conștiincios, la fel și Horia Ursu, iar Udrea Traian avea un nivel politic și ideologic ridicat, participa activ la discuții.²⁴

Numărul membrilor din colectivul *Probleme actuale* a oscilat de-a lungul existenței sale. O parte dintre ei proveneau din alte colective sau lucrau în paralel și la alte teme²⁵; alții nu aveau formație de istorici, dar erau folosiți pentru cunoștințele de limbi străine²⁶; alții proveneau de la Biblioteca Academiei RPR²⁷ sau de la Institutul româno-sovietic²⁸. Epurările din anul 1952 s-au făcut simțite și în cadrul colectivului Au fost îndepărtați: Virgil Zaborovschi (primul epurat din institut, în 15 martie 1952), Radu Paul, Horia Ursu (epurați după numirea ca director adjunct al institutului a lui Aurel Roman, activist convins).²⁹

22. *Planul de cercetare științifică pe anul 1952*, AIINI, dos. 44/1951 – 1952; vezi și Paul Cernovodeanu, „Activitatea institutului de istorie „Nicolae Iorga” în perioada 1948–1952”, p. 271.

23. AIINI, dos. Modernă-contemporană 1952.

24. Însemnări ale Elizei Campus despre activitatea membrilor colectivului Probleme actuale, AIINI, dos. Modernă-contemporană, rapoarte de activitate lunare, octombrie-decembrie 1952.

25. O parte dintre aceștia au fost mutați abuziv de la alte colective, iar activitatea lor în cadrul colectivului a fost temporară. Vezi Dan Berindei, *Prefață*, în Dan Cătănuș, (coord.) *Intellectualii români în arhivele comunismului*, p. 7.

26. Virgil Zaborovschi, fost diplomat, cunoscător de engleză și germană; Margareta Dolinescu-engleză; Georgeta Popovici-franceză.

27. Neacșa Toader, Paul Oprescu.

28. Eugen Munteanu.

29. Despre epurările din Institut și contextul politic al acestora vezi: Paul Cernovodeanu, „Activitatea institutului de istorie „Nicolae Iorga” în perioada 1948–1952”, p. 279; Andi Mihalache, *Istorie*

Problematica referitoare la Primul Război Mondial va fi discutată tangențial în cadrul colectivului *Probleme actuale*, pentru a se argumenta acapararea treptată a bogățiilor românești de către capitalismul european și american și implicarea acestora din urmă în politica internă a României în perioada interbelică, atragerea acesteia în războiul imperialist și în lupta împotriva efemerei Republici Ungare a sfaturilor.

În prima sinteză marxistă a istoriei României, manualul unic elaborat sub coordonarea lui Mihail Roller, ediția din 1947, se sublinia dezinteresul liderilor români în timpul Primului Război Mondial față de înzestrarea armatei, neonorarea angajamentelor militare din partea Antantei, rolul important al armatei ruse în bătăliile de la Mărăști, Mărășești, Oituz, ocuparea Basarabiei de către guvernul reacționar de la București, însă paginile sale păstrau încă portretul regelui Ferdinand.³⁰ Metamorfoza spre caracterizarea Primului Război Mondial drept unul imperialist era impusă și de prezența în toamna lui 1949 a amintitei delegații sovietice, care vizitase mai multe instituții și care sesiza lipsa unor studii temeinice referitoare la istoria solidarității româno-ruse. În 1950 cu ocazia analizei programei cursului universitar de istorie a RPR, Mihail Roller își exprimase dezaprobarea, pentru că în curs nu se exprimase caracterul imperialist al participării României la Primul Război Mondial.³¹ În ediția din 1956 a manualului, subcapitolele dedicate primei conflagrații mondiale erau numite sugestiv: *Participarea României la războiul imperialist și Intervenția imperialistă împotriva Revoluției socialiste din Rusia. Ocuparea Basarabiei*.³²

În mai 1951 Radu Paul, unul dintre membrii colectivului *Probleme actuale* raporta că, după ce a strâns material referitor la *Uneltirile Angliei pentru împingerea României în Primul Război Mondial*, dorea să cerceteze cum a fost acaparat petrolul românesc de companiile anglo-americane. A ținut o comunicare pe această temă în luna următoare.³³ În darea de seamă a Secției de științe istorice, filozofice, economice și juridice de la sfârșitul anului 1951, Solomon Știrbu arăta că în planul de muncă al anului 1952 ar trebui să existe o tematică specială dedicată perioadei 1914–1919, pentru că „fără studierea perioadei Primului Război Mondial nu se poate studia în mod just nici perioada care se bazează pe pacea imperialistă”³⁴. Prin urmare, într-

și practici discursive în România democrat populară, București: Ed. Albatros, 2003, pp. 68–71; Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, prefață Alexandru Zub, Iași: Institutul European, 1996, p. 83; Șerban Papacostea, „Clio în captivitate: istoriografia românească în perioada comunistă”, p. 248.

30. Mihail Roller, Gh. I. Georgescu, Dumitru Tudor, Vasile Maciu, *Istoria României pentru clasa a III-a gimnaziu unic și clasa a patra secundară*, redactor responsabil Mihail Roller, București: Editura de Stat, 1947, pp. 254–259.
31. Florin Constantiniu, *De la Roller și Răutu la Mușat și Ardeleanu*, București: Ed. Enciclopedică, 2007, p. 36–37.
32. Vlad Georgescu, *Politică și istorie*, p. 34.
33. *Raport general de activitate al Secției de istorie modernă și contemporană pe luna iunie 1951*, AIINI, dos. 26/1950 – 1951, f. 88. Comunicare publicată în *Studii*, III, an 4, iulie-septembrie 1951, pp. 149–168.
34. *Studii*, IV, an 4, octombrie-decembrie 1951, p. 113.

o ședință a secției de istorie modernă și contemporană, Horia Ursu a prezentat comunicarea: *Frontul diversionist din Balcani (1915–1916) preconizat de imperialiștii englezi, unul dintre instrumentele politice pentru împingerea României în război*. Horia Ursu, fiul istoricului Ioan Ursu, născut în Iași, în 1916, își făcuse studiile în Cernăuți și apoi la Universitatea din București, devenind doctor în istorie în 1940. A fost în perioada 1938–1939, șeful arhivei istorice a Institutului social-român, apoi asistent la catedra de istorie a diplomației a Facultății de istorie din București.³⁵ Urmărindu-i parcursul științific putem afirma că avea cunoștințe serioase în domeniul diplomației. S-a păstrat rezumatul comunicării sale, care a fost publicată în 1956 în „Studii”. Horia Ursu sublinia interesele politice ale Angliei în atragerea statelor balcanice de partea Antantei în perioada 1914–1915: bararea drumului Rusiei spre Constantinopol, descongestionarea frontului din vest, deplasarea forțelor turcești spre Balcani, pentru a ușura cucerirea Bagdadului de către britanici. Încheia subliniind că frontul deschis de trupele anglo-franceze la Salonic, conduse de generalul Maurice Sarrail, avea mai mult o conotație politică și diplomatică, decât una militară. Pe marginea comunicării au avut loc discuții menționate în procesul verbal al ședinței, document aflat în Arhiva Institutului Nicolae Iorga. Radu Paul a apreciat efortul autorului de a prezenta o comunicare, ce nu făcea parte din preocupările sale. Îi recomanda să contextualizeze deschiderea frontului de la Salonic, să arate cauzele izbucnirii războiului și ale intrării României în anul 1916. La rândul său Andrei Oțetea aprecia că autorul a surprins corect prezența trupelor anglo-franceze la Salonic, de a antrena România și Grecia în război și de a împiedica realizarea făgăduielii date Rusiei referitoare la Strâmători. Eliza Campus i-a recomandat autorului să surprindă „interdependența aspectelor sociale”, să prezinte mai aplicat înfeudarea economică a Rusiei față de puterile Apusene și să nu piardă din vedere și acceptul dat de Franța, de mareșalul Joseph Joffre, în sprijinirea proiectelor britanice în Balcani. Ovidiu Papadima, a arătat că versurile „o Sarrail, Sarrail, Sarrail, noi ne batem si tu stai”, care trădau sentimentul iluziilor spulberate ale soldaților români față de ajutorul trupelor franco-engleze din Balcani, au fost publicate în mai multe variante. Vasile Maciu, șeful secției de istorie modernă și contemporană, a remarcat că ceea ce fusese prezentat de Horia Ursu putea fi un capitol dintr-o lucrare mai amplă, din care nu trebuia să lipsească, în introducere, eforturile Angliei de a atrage România de partea Antantei, chiar înainte de izbucnirea războiului.³⁶ Comunicarea a fost publicată abia în 1956, cu titlul *Obiectivele politice ale creării frontului Antantei în Balcani (1915 – 1916)*. Era un articol în care se făceau puține referiri la războiul imperialist, lipseau obișnuitele citate din gânditorii marxism-leninismului, în schimb se apela la o bogată

35. Din 1950–1953 a fost cercetător la Institutul de istorie și filozofie al RPR; din 1964, bibliograf principal la BAR și apoi redactor șef al secției de istorie, arheologie, etnografie al secției de documentare științifică al Academiei R.P.R.

36. *Raport al secției de istorie modernă și contemporană, decembrie 1951*, AIINI, dos. 26/1950–1951, f. 282–286.

literatură secundară occidentală. Pentru argumentarea ideii de bază: Anglia avea în principal interese politice și diplomatice în menținerea frontului de la Salonic, autorul folosea memoriile lui W. Churchill, Raymond Poincaré, Lloyd George, Maurice Sarrail, Serghei Sazonov, presa britanică: *Daily Telegraph*, *Daily Cronicle*, *Manchester Guardian*; lucrări semnate de prințesa Bibescu, lord Thompson etc.³⁷ Formația sa de istoric al relațiilor diplomatice îl împiedicase probabil pe autor să publice la începutul anilor 50, mai ales că nu se regăseau în articol nici una dintre indicațiile referitoare la sublinierea problemelor sociale sau înfeudarea Rusiei de către capitalul occidental. O altă explicație, poate cea mai apropiată de adevăr, ar fi că articolul nu a fost agreat de cenzură, în condițiile în care autorul fusese epurat din institut.

În aceeași perioadă Ministerul Forțelor Armate trimitea spre aprobare Institutului de istorie și filozofie al RPR, planul lucrării: *Bătăliile de la Mărăști și Mărășești*. În Introducere urma să fie prezentată frăția de arme româno-rusă de-a lungul timpului. Cuprinsul era alcătuit din opt capitole, unde se analizau participarea României la Primul Război Mondial imperialist, expansiunea imperialismului german în sud-estul Europei și înfeudarea economică a țării noastre, fiind descrise în principal operațiunile militare și mai ales ajutorul armatelor ruse. Existau subcapitole intitulate: Intervenția forțelor aliate ruse pentru stăvilirea înaintării nemților și asigurarea retragerii trupelor românești pe Carpați și Siret-1916; frăția de arme româno-rusă în zilele grele ale bătăliei (Mărăști). Subcapitolul intitulat jertfe și fapte de eroism ale ostașilor români și ruși era omniprezent în descrierea fiecărei campanii și bătăliei. Nu lipsea subcapitolul dedicat intervenției militare române împotriva „tinerei republici socialiste ungare” și nici importanța Marii Revoluții Socialiste din Octombrie pentru soarta războiului.³⁸ Nu cunoaștem până în prezent dacă lucrarea a fost publicată, nu există nicio referire la ea în Bibliografia Istorică a României, dar simpla enumerare a cuprinsului ne oferă paradigma ideologică și faptică în care era prezentat în epocă Primul Război Mondial.

Un alt mijloc de exprimare a opiniilor față de Primul Război Mondial a fost prezentarea unor referate pe baza articolelor apărute în special în reviste sovietice, dar și occidentale. În 22 aprilie 1952, T. Neacșa prezenta articolul lui V. Suhomlin, *De la Wilson la Truman sau eterna reîntoarcere*. Se descria ajutorul dat de americani trupelor lui Alexei Kaledin, care organiza din 1917 rezistența antibolșevică în bazinul Donului. La discuții referentului i s-a reproșat că nu și-a prezentat propria opinie, bazată și pe alte lecturi, că nu a subliniat interesele capitalului anglo-american în acapararea economiei sovietice și în dezmembrarea Rusiei sau că nu a conturat destul de mult legăturile guvernelor burghezo-moșierești din România cu Antanta în lupta antisovietică.³⁹

37. *Studii*, IX, 1956, nr. 5, pp. 87–97.

38. Proiectul lucrării în AIINI, dos. 34/1951.

39. *Proces verbal al ședinței din 22 aprilie 1952, al colectivului Probleme actuale*, AIINI, dos. 44/1951–1952, f. 14.

Răstălmăcirea adevărului istoric ducea la analize fanteziste. Astfel Petru Dimitriu se ocupa în cadrul colectivului de extragerea din Corespondența lui Nicolae Iorga, aflată la Academie, a acelor fapte, care scoase din context și interpretate în noua paradigmă, a complotului imperialist, argumentau implicarea istoricului alături de reprezentanții guvernelor din România în răspândirea ideologiei burgheze: „O mare parte din extrasele din arhiva Iorga în cursul acestei luni se referă la epoca 1917 – 1920. Acțiunea avântului revoluționar caracteristic acestei epoci se împletește cu acțiunea de frânare a acestui avânt exercitată de guvernele burghezo-moșierești... Astfel se constată că la București se afla, atașată pe lângă rege, o misiune extraordinară engleză. Aceasta misiune avea un întreg stat major. O altă informație ne face cunoscut că la Varna, debarcase divizia 26 engleză, a cărei unități se afla în mare parte în Dobrogea, iar locot.col. român, Douglas Căpităneanu făcea legătura între această divizie și guvernul român”⁴⁰.

După cum rezultă din cercetarea de până acum a documentelor oficiale-ne referim la procesele verbale ale ședințelor secției de istorie modernă și contemporană, la rapoartele personale-aflate în arhiva institutului Nicolae Iorga, problematica Primului Război Mondial, deși înscrisă în planul de lucru al institutului, nu a fost cercetată de sine stătător. Singura comunicare dedicată legăturilor diplomatice în perioada neutralității a fost cea a lui Horia Ursu, publicată mai târziu în 1956 și nu se încadrează, în opinia noastră, în curentul general de indignare de clasă împotriva guvernelor burghezo-moșierești, care au împins România în războiul antiimperialist. Au existat însă astfel de abordări în prezentarea articolelor din literatura de specialitate sovietică, care se făcea obligatoriu în fiecare ședință a subcolectivului *Probleme actuale* sau după cum am observat prin analiza denaturată a corespondențelor și arhivelor personale. Celelalte teme de cercetare prezentate mai sus, se raportau des la „războiul imperialist”. În epocă aceasta sintagmă s-a impus, iar în sesiunea anuală a Secțiunii de științe istorice, filozofie și economico-jurudice din 21–24 decembrie 1953 s-au prezentat comunicări ce au argumentat-o: Ion Gheorghiu, *Relațiile româno-ruse în perioada neutralității României*, Vasile Liveanu, *Evenimentele imediat premergătoare armistițiului de la Focșani*.

40. Petru Dimitriu, *Raport individual de activitate pe luna decembrie 1952*, AIINI, dos. octombrie-decembrie 1952.

CONSIDERAȚII PRIVIND PERCEPȚIA ISTORIOGRAFIEI COMUNISTE ASUPRA PARTICIPĂRII ROMÂNIEI LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Hadrian Gorun

■ HADRIAN GORUN

conferențiar univ. dr., Facultatea de Relații Internaționale, Drept și Științe Administrative, Universitatea „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu, Calea Eroilor, Nr. 30, email: hadriangorun_79@yahoo.com.

Domenii de interes: relațiile diplomatice și militare ale României cu Antanta în Primul Război Mondial; discursul politic al tranziției în România; relații internaționale în secolul al XX-lea.

Publicații: *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război mondial*, prefață de Lucian Nastasă, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009; *Relații internaționale în secolul al XX-lea. Concepte fundamentale, școli de gândire, repere istorice*, prefață de Ion Bulei, Târgu-Jiu: Ed. „Academica Brâncuși”, 2011; „Projects concerning the Creation of Military units by Transylvanian Romanians, Former Prisoners of War or Emigrants to the United States of America (1917)”, in *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement No. 4, 2010; „Agonie și extaz: Relațiile româno-aliat în timpul guvernării Marghiloman și reîntrirea României în Primul Război Mondial. Mărturii documentare franceze”, in *Sfera Politicii*, vol. XXI, nr. 4 (176), 2013.

Considerations Regarding the Perception of Communist Historiography on Romania's Participation in World War I

Abstract. Our paper represents a short analysis of a few historiographical studies published during the Communist era, which approached the issue of Romania's participation in the World War I. The Communist historiography perceived in a completely different way to the actual historiography the Romanian involvement in the war. We are considering here Romania's intervention in the Conflagration on the Entente's side, the armistice of Focșani and the peace of Buftea-Bucharest as well. From a marxist-leninist perspective, the World War I was an imperialist war. In fact, in the Marxist theory, the economic and social factors were of utmost importance. These factors determine the political one. The social conflict, the class struggle represents the engine of the historical development. Furthermore, for the Marxist ideology any conflict has social causes. The Romanian historiography of the Communist period considered the bourgeoisie wished to achieve the national unity of the country in order „to reinforce its economic and implicitly, its political situation”. Thus, this social group would have been able to maximize its possibilities for the „exploitation and oppression of the crowds”. The Romanian bourgeoisie decided Romania's entry in the war on the side of France and England, because this way, it could have fulfilled its interests in a more satisfactory way. The armistice of Focșani was also described as a prelude for „an imperialist separate peace”.

Keywords. World War I, communism, historiography, Marxist ideology, class struggle.

Explicitări metodologice, conceptuale și teoretice

COMUNICAREA DE față se dorește o analiză succintă a câtorva studii istoriografice din perioada regimului comunist din România, studii ce au vizat problematica participării României la Primul Război Mondial. Inițial, am plasat în antiteză tendința dominantă în istoriografie și sintagma *ideal național* românesc (sinonimă conceptului de *interes național*), pe de o parte și abordarea marxistă, care supralicita ideea de conflict social, pe de altă parte. De asemenea, am încercat să valorificăm câteva concepte esențiale aparținând domeniului teoriei relațiilor internaționale, punând în lumină percepția unor paradigme precum realismul și marxismul asupra relațiilor internaționale, în general, și a conflictului, în special.

În general, istoriografia română (inclusiv unele studii din perioada comunismului național al lui Nicolae Ceaușescu) a explicat participarea României la Primul Război Mondial, accentuând necesitatea realizării idealului național românesc. Acesta implica alăturarea la statul român a provinciilor locuite de români, aflate sub dominația Imperiului dualist austro-ungar. Împlinirea idealului național se identifica cu interesul național al statului roman. Așadar, interesul național al României reclama, în conjunctura internațională din anul 1916, unirea Transilvaniei, a Banatului și a Bucovinei cu Vechiul Regat.

Interesul național și *puterea* constituie concepte fundamentale pentru școala de gândire realistă a relațiilor internaționale. Statele tind să își îndeplinească obiectivele de politică externă, consolidându-și propriile capacități interne și aderând la sisteme de alianțe. De aceea, factorii de decizie responsabili de la București trebuiau să amelioreze pregătirea armatei, preocupându-se deopotrivă de înzestrarea corespunzătoare cu materiale de război, armament și muniții. În condițiile participării la război, diplomația și autoritățile române urmau să opteze în favoarea alianței militare care susținea realizarea interesului național al României. Potrivit lui Martin Rochester și Frederic Pearson, interesul național implică perpetuarea ființei statale, protejarea integrității teritoriale, asigurarea și menținerea independenței statului, astfel încât acesta să se bucure de prestigiu pe scena internațională.¹ La aceste obiective, putem adăuga, în cazul Regatului României, imperativul înfăptuirii unității național-statale, legat indisolubil de integritatea teritorială și de prestigiul internațional. De asemenea, în calitate de actori raționali ai relațiilor internaționale, statele desfășoară o politică externă menită să le maximizeze profiturile. Reprezentanții realismului au definit interesul național în termeni de putere. În această ordine de idei, în concepția lui Hans Morgenthau, calitatea diplomației și pregătirea militară reprezintă două elemente constitutive esențiale ale puterii naționale.² Așadar, din această perspectivă,

1. Frederic Pearson, Martin Rochester, *International Relations*, New York: Mc. Graw-Hill, 1998, p. 177.
2. Vezi Hans Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, Iași: Polirom, 2007.

oficialitățile și diplomația română s-au străduit să își păstreze libertatea de acțiune în timpul negocierilor lungi și anevoioase cu Antanta și, deopotrivă, să obțină promisiuni favorabile și condiții avantajoase cu ocazia viitorului tratat general de pace. În ceea ce privește atitudinea față de conflict, realiștii consideră că, în ultimă instanță, războiul nu este alceva decât un rău necesar, o continuare a politicii și a diplomației cu alte mijloace.

Dacă cele mai multe contribuții istoriografice românești (din epoca post-decembristă și chiar din timpul regimului Nicolae Ceaușescu) privind participarea României la război pot fi socotite mai degrabă apropiate de realism (întrucât accentuează conceptul de interes național și comandamentul unității naționale), discursul istoriografic din perioada comunismului internaționalist al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej poate fi legat de teoria marxistă în relațiile internaționale. Acest tip de discurs trebuie pus în conexiune și cu maniera în care marxismul explică mobilurile conflictelor, în general și pe cele ale conflictelor internaționale, în special. Marxismul³ identifică exclusiv cauze sociale și economice ale războaielor.

Referindu-se în principal la anii 1980, istoricul Florin Müller uzitează foarte inspirat, în ultima sa carte, sintagma „naționalism autarhic” în cazul României lui Ceaușescu.⁴ Mai mult, în opinia sa, în timpul regimului ceaușist, ideologia oficială, marxismul, are un statut tot mai incert, mai ingrat. Statutul ingrat rezidă și în imposibilitatea pentru Ceaușescu de a construi sau de a stabili totalitar dominația marxismului în România.⁵ Florin Müller demonstrează că: „invocând marxismul, socialismul științific, ca repere absolute ale ideologiei, ale reproducerii teoretice ale regimului, Ceaușescu nu însoțea aceste gesturi publice și de libertatea pentru acestea de a inhiba alte curente concurente.”⁶ Pornind de la analiza istoricului bucureștean, am putea conchide că marxismul, pe de o parte și naționalismul și protocronismul, pe de altă parte, sunt incompatibile. Prin urmare, ceaușismul se prezintă drept un soi de marxism degenerat, pe fondul și, mai ales, sub puternica influență a naționalismului și protocronismului.

Un concept cheie în teoria marxistă este reprezentat de stratificare. Principalii actori ai sistemului internațional ar fi *statele capitaliste*, pe de o parte și statele slab dezvoltate, pe de altă parte. Stratificarea în sistemul internațional este, în viziunea marxistă, provocată de capitalism. Întrebarea care se ridică în aceste împrejurări este de ce sunt unele state avantajate din punct de vedere economic, iar altele sunt

3. Una dintre cele mai complete și utile lucrări privind marxismul, care tratează exhaustiv curentele acestuia, este *Principalele curente ale marxismului*, a lui Leszek Kolakowski. Vezi Leszek Kolakowski, *Principalele curente ale marxismului*, vol. I *Fondatorii*, vol. II *Vârsta de aur*, vol. III *Prăbușirea*, București: Ed. Curtea Veche, 2009-2010.

4. Florin Müller, *Societate, ideologie, dictaturi*, București: Ed. Universității din București, 2014, p. 123.

5. F. Müller, *Societate, ideologie*, p. 105.

6. F. Müller, *Societate, ideologie*, p. 105.

dezavantajate. Statele bogate dețin puterea, în vreme ce cele subdezvoltate sunt private de putere.⁷

Capitalismul generează propriile instrumente de dominație. Regulile instituțiilor internaționale ar fi structurate de către statele capitaliste pentru a facilita procesul capitalist. Pentru marxiști, toate acțiunile și interacțiunile din sistemul internațional se realizează sub constrângerea structurii acestuia. Constrângerea are un rol negativ, împiedicând dezvoltarea economică și, în ultimă instanță schimbarea.⁸

Pentru marxiști, statele nu reprezintă structuri autonome. Politicile acestora sunt dirijate de diferitele interese ale burgheziilor aflate la conducere. În conformitate cu logica marxistă, conflictele dintre state trebuie privite și înțelese în contextul economic al competiției dintre clasele capitaliste ale diferitelor state. Prin urmare, în marxism, „conflictul (lupta) de clasă este mult mai important decât conflictul dintre state”⁹ Așadar, teoria marxistă acorda cea mai mare importanță factorilor economici și sociali. Economicul și socialul determină politicul. Conflictul social, lupta de clasă reprezintă motorul dezvoltării istorice. Mai mult, ideologia marxistă consideră că orice conflict are cauze sociale. Prin urmare, războaiele izbucnesc din cauza funcționării defectuoase a sistemului capitalist, caracterizat de mari inechități. Izbucnirea Primului Război Mondial nu face deci excepție de la această regulă. Ca sistem economic, capitalismul ar căuta expansiunea permanentă, în scopul obținerii de noi profituri și noi piețe. Întrucât acțiunea claselor sociale nu se limitează la granițele statelor, conflictul de clasă se propagă pretutindeni în lume. Conchizând, istoria relațiilor internaționale este percepută de marxism ca o istorie a expansiunii nemărginite a capitalismului pe glob.¹⁰

Karl Heinrich Marx considera că *economia* constituia o sursă a exploatării umane și a inegalității categoriilor sociale. Economicul prezintă pentru el cea mai mare importanță. Între politică și economie există o strânsă relație. Marxiștii așează pe primul plan economia, iar politica pe planul al doilea. Economia capitalistă s-ar baza pe două clase sociale antagonice, burghezia, care stăpânește mijloacele de producție și proletariatul, care stăpânește doar puterea sa de muncă, pe care trebuie să o vândă burgheziei. În urma muncii depuse de proletariat, este produs un surplus de câștiguri, care sunt însă însușite de burghezie. Acest profit capitalist ar deriva din exploatarea muncii lucrătorilor industriali. Burghezia, care domină economia capitalistă prin controlul asupra mijloacelor de producție, va tinde, de asemenea, să domine sfera politică, întrucât economia reprezintă fundamentul politicii pentru marxiști.¹¹

7. Ioana Albu, *International Relations Theory*, Oradea: Ed. Universității din Oradea, 2004. p. 54.

8. Ioana Albu, *International Relations Theory*, pp. 54-55.

9. R. Jackson, G. Sørensen, *Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Fourth Edition, 2010, p. 190.

10. R. Jackson, G. Sørensen, *Introduction to International Relations*, p. 190.

11. R. Jackson, G. Sørensen, *Introduction*, pp. 189-190.

Pentru Marx, capitalismul este totuși perceput ca o etapă de progres, în raport cu epoca anterioară, distrugând relațiile anterioare de producție, feudalismul. Totuși, cel mai important este faptul că faza capitalismului pregătește condițiile pentru o *revoluție socialistă*. În urma acesteia, mijloacele de producție vor fi plasate sub control social, în avantajul clasei sociale a proletariatului, covârșitor majoritară. Gândirea economică marxistă își fixează așadar un obiectiv primordial revoluționar.¹²

Vladimir Ilici Lenin, artizanul revoluției bolșevice din Rusia, din 1917, a afirmat în lucrarea sa intitulată *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*¹³, că imperialismul conduce, în mod inevitabil, la război. Războiul este un produs al competiției economice capitaliste¹⁴ și totodată un rezultat al conflictului social, al luptei de clasă. Dealtfel, consideră că războaiul mondial a avut ca principală cauză funcționarea defectuasă a sistemului capitalist. Acesta ar conține în sine germenii autodistrugerii într-o fază ulterioară, în urma unui nou război, care ar opune state capitaliste. Un viitor război între statele capitaliste ar duce la distrugerea sistemului capitalist și ar îngădui proletariatului ca, pe ruinele capitalismului, să edifice societatea socialistă pretutindeni în lume.

Am intenționat să procedăm în principal la o scurtă analiză semantică a discursului istoriografic prezent în câteva contribuții, printre care amintim: Ion Gheorghiu, „Relațiile româno-ruse în perioada neutralității României (1914-august 1916)” (1953); Mihail Lascăr, „Pacea de la Buftea (1918), întruchipare a politicii militarismului german față de România” (1955); Vasile Liveanu, „Armistițiul de la Focșani (1917)” (1954); Titu Georgescu, „Marile Puteri și țările mici în contextul Primului Război Mondial și al urmărilor sale imediate” (1976); George Protopopescu, „Planul de campanie al Marelui Cartier General Român pentru Primul Război Mondial” (1972).

Istoriografia comunistă din România și Primul Război Mondial. Aspecte privind evoluția percepțiilor istoriografice asupra participării României la conflict.

Istoriografia română din perioada comunismului internaționalist califica, fără deosebire, atât războiul mondial, cât și participarea românească, drept imperialistă, înfierând obiectivele burgheziei și moșierimii, considerate pături sociale exploatare. Istoriografia „epocii Ceaușescu” se situează pe o poziție similară în ceea ce privește conflictul mondial în general, dar își nuanțează atitudinea atunci când abordează chestiunea participării românești la conflagrație.

Ion Gheorghiu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București, a împărțit teza leninistă potrivit căreia imperialismul reprezintă cea din urmă fază de evoluție a capitalismului: „Războaiele deveniseră inevitabile mai ales, după ce, la sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul celui al XX-lea, capitalismul s-a transformat definitiv în imperialism, cea mai înaltă și ultimă treaptă a dezvoltării

12. R. Jackson, G. Sorensen, *Introduction*, p. 189.

13. Apud Ioana Albu, *International Relations*, p. 47.

sale. Războiul imperialist din anii 1914-1918 a fost rezultatul inevitabil al primei etape a crizei generale a sistemului capitalist al economiei mondiale. Această criză a fost o urmare a dezvoltării inegale economice și politice a capitalismului și a agravării la maximum a tuturor contradicțiilor proprii societății capitaliste. Capitalismul a dus totdeauna războaie pentru jefuirea teritoriilor străine, acapararea coloniilor și piețelor de desfacere și pentru creșterea profiturilor capitaliștilor.¹⁵

În continuare, autorul reproducea un fragment semnificativ din faimosul discurs al lui Iosif Vissarionovici Stalin, rostit la 9 februarie 1946, ce marca începuturile războiului rece:

„Marxiștii au declarat în repetate rânduri că sistemul economic capitalist mondial conține elemente ale unei crize generale și ale unor ciocniri armate și că din această cauză în epoca noastră dezvoltarea capitalismului mondial are loc nu sub forma unei înaintări line și egale, ci trecând prin crize și prin catastrofele războaielor. Inegalitatea țărilor capitaliste duce de obicei, cu timpul, la o puternică zdruncinare a echilibrului în sânul sistemului capitalist mondial, iar grupul țărilor capitaliste care se consideră mai puțin asigurat cu materii prime și piețe de desfacere încearcă de obicei să schimbe situația și să reîmpartă sfere de influență în favoarea sa, recurgând la forța armată. În consecință, lumea capitalistă se scindează în două tabere dușmane, iar între ele izbucnește războiul.”¹⁶

Prin urmare, Ion Gheorghiu îmbrățișa opinia dictatorului sovietic în ceea ce privește cauza principală a războaielor. Deci, era vorba de funcționarea defectuoasă a sistemului capitalist de tip occidental¹⁷, care ar conține în sine germenii propriei distrugerii. Circumstanțele politice în care a fost publicat acest studiu se impun evidențiate. Anul 1952 a marcat apogeul comunizării și sovietizării României, odată cu noua lege fundamentală, elaborată întocmai după modelul Constituției staliniste din 1936. Producțiile istoriografice românești trebuiau, în mod obligatoriu și necesar, să își însușească ca postulate de necontestat teoriile lui Karl Marx, Vladimir Ilici Lenin și Iosif Stalin privind războaiele și motivele declanșării acestora.

În scriitura cercetătorului clujean George Protopopescu se reflecta, în esență, aceeași viziune: „La începutul veacului al XX-lea, situația Europei prezenta unele simptome îngrijorătoare. Marile puteri imperialiste își afirmau pe față tendințele de împărțire și reîmpărțire a sferelor de dominație, de acaparare a noi piețe de desfacere și bogății de exploatat. În funcție de interesele economice și politice,

14. Apud Ioana Albu, *International Relations*, p. 47.

15. Ion Gheorghiu, „Relațiile româno-ruse în perioada neutralității României (1914-august 1916)”, *Studii. Revistă de istorie*, 1953, IV, anul 6, p. 11.

16. I. Gheorghiu, „Relațiile româno-ruse”, pp. 11-12.

17. Pentru respectivul discurs al lui Iosif V. Stalin, vezi și Henry Kissinger, *Diplomația*, București: BIC ALL, 2002, p. 387.

peste capul și împotriva intereselor vitale ale popoarelor, cercurile conducătoare din principalele țări europene se grupează în două tabere imperialiste [...]”¹⁸

Titu Georgescu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București și secretar științific la Institutul de Istorie a P. C. R., a supralicitat obiectivele „grupului marilor puteri europene”, „scindat în funcție de interesele economice și politice, calculate de guvernanți, cu minuțiozitate, peste capul și împotriva popoarelor. Noului raport de forțe îi corespundea la hotarul secolului XIX și XX, alcătuirea celor două tabere imperialiste: Puterile Centrale [...] și Antanta [...]”¹⁹

Analizând cauzele conflictului mondial, istoricul bucureștean Mircea N. Popa, scria, într-o manieră asemănătoare cu Ion Gheorghiu, la începutul anilor 1950: „Dezvoltarea inegală și în salturi a țărilor capitaliste [...] „șansele” diferite în lupta pentru împărțirea lumii provocau, inevitabil, conflicte, determinau recurgerea la forța armelor [...]. Interesele opuse ale marilor puteri [...] au afectat mai mult decât oricând în trecut ansamblul relațiilor internaționale, provocând adesea crize politice care amenințau să se transforme în război. [...] Dezvoltarea inegală și în salturi s-a manifestat din plin, determinând trecerea țărilor capitaliste dezvoltate la imperialism.”²⁰

Era explicabilă poziția istoriografiei regimului comunist dejist, care califica implicarea României în războiul pentru eliberarea provinciilor românești aflate sub dominație străină drept o acțiune agresivă. Partidul Comunist din România (PCdR), aflat în ilegalitate începând cu 1924, în urma tulburărilor de inspirație sovietică de la Tatar-Bunar, a adoptat teza cominternistă potrivit căreia România interbelică reprezenta, un stat multinațional, o veritabilă temniță a popoarelor. Războiul pentru întregirea națională era văzut așadar drept un război purtat în scopuri expansioniste, anexioniste, opresive și având „un caracter imperialist”. Acțiunea României „exprima setea și dorința burgheziei și a moșierilor de a acapara noi teritorii, de a prăda noi popoare.”²¹

Ion Gheorghiu nega categoric drepturile legitime ale statului român de a elibera provinciile locuite de o populație majoritară românească de sub dominația străină. Autorul considera că, de fapt, autoritățile române urmăreau doar realizarea propriilor interese meschine și scopuri prădălnice: „În zadar vârfurile conducătoare ale burgheziei și moșierimii au încercat să demonstreze că intrarea României în războiul imperialist era legată de apărarea intereselor naționale ale țării și de dorința de a-i elibera pe Românii asupriți de monarhia austro-ungară. În realitate, oligarhiei române nu-i păsa deloc de Românii transilvăneni și ea

18. George Protopopescu, „Planul de campanie al Marelui Cartier General Român pentru Primul Război Mondial”, *Acta Musei Napocensis*, nr. IX, 1972, p. 289.

19. Titu Georgescu, „Marile Puteri și țările mici în contextul Primului Război Mondial și al urmărilor sale imediate”, *Revista de istorie*, Tom 28, Nr. 7, 1976, p. 981.

20. Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial 1914-1918*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, pp. 48-49, 76.

21. I. Gheorghiu, „Relațiile româno-ruse”, p. 16.

împingea țara spre războiul imperialist numai pentru a acapara în mod fraudulos o parte a prăzii pe care i-o oferea războiul.” În fine, Ion Gheorghiu insinua că susținătorii unei intervenții militare alături de Tripla Înțelegere ar fi primit avantaje materiale și financiare din partea acesteia: „Pentru a-și ajunge scopurile egoiste, partizanii Antantei, mituiți cu bani francezi și englezi, se străduiau să împingă cu orice preț și cât mai repede România în războiul sângeros.”²² Deși contextul istoric era diferit, această supoziție amintește de o reacție asemănătoare, din decembrie 1989, a lui Nicolae Ceaușescu, care a declarat că manifestații anticomuniști au fost cumpărați de „ageturile” străine.

Se cuvine să surprindem și modul în care era interpretată beligeranța românească în lucrarea *Istoria României*, a cunoscutului activist și propagandist Mihail Roller.²³ Chiar dacă era incriminată „ocuparea Basarabiei” din 1918, prima ediție a cărții, apărută în 1947, amintea totuși atât de regele Ferdinand, cât și de Iuliu Maniu, recunoscând rolul acestuia din urmă în unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat. Pe fondul procesului de sovietizare, aflat în plină desfășurare, era subliniat sprijinul militar acordat României de către Rusia.²⁴ Un discurs mult mai radical întâlnim în ediția din anul 1956. Subcapitolele intitulate, „Participarea României la războiul imperialist” și „Intervenția imperialistă împotriva revoluției socialiste din Rusia. Ocuparea Basarabiei” nu lasă urme de îndoială. De această dată, numele și rolurile regelui și ale liderilor burghezi erau trecute complet sub tăcere. Clasa conducătoare ar fi vizat dobândirea Transilvaniei, a Basarabiei și a Bucovinei doar pentru a dispune de mai multe teritorii și bogății de exploatat.²⁵ Aceasta era percepția cvasiunanimă a istoriografiei comuniste, cu deosebire în era Gheorghiu-Dej.

Bunăoară, Clara Cușnir-Mihailovici, activistă a mișcării comuniste, devenită cercetătoare, vedea în participarea României la războiul mondial dorința de a anexa noi teritorii și a jefui popoare. Politica anexionistă a statului român era calificată drept criminală, în principal în Basarabia. România era considerată un pion în „frontul antisovietic”²⁶

Mihail Lascăr, general de armată în rezervă, își începe broșura, publicată în anul 1955 și intitulată *Pacea de la Buftea (1918). Întruchipare a politicii militarismului german față de România* astfel: „În istoria sa zbuciumată, poporul nostru a avut de suferit jugul greu al stăpînirii turcești, al monopoliştilor apuseni, ca și al pro-

22. I. Gheorghiu, „Relațiile româno-ruse”, p. 22.

23. Vezi Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București: Ed. Albatros, 2003, pp. 63-75. Vezi și Gabriel Moisa, *Clio în zodia ideologizării: interferențe politico-istoriografice în România comunistă*, Cluj-Napoca: Mega, 2013.

24. Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București: Humanitas, 2008, Ediția a II-a, pp. 31-32.

25. Mihail Roller, *Istoria României*, ediția din 1956, p. 532, p. 545, *Apud* V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 32.

26. Clara Cușnir-Mihailovici, „Despre situația revoluționară din România în perioada 1918-1921”, pp. 15, 34, 45, *Apud* V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 33.

prilor cârmuitori- clasele exploatoare”. „Clasele exploatoare” erau, desigur tot burgezia și moșierimea. Frapează, încă din titlu, ortografierea numelui țării cu *î*, expresie a impunerii complete a modelului stalinist în cultura română.²⁷ După ce, în nota obișnuită, socotea războiul mondial drept „prădalnic”, autorul reitiera ideea exprimată de Clara Cușnir-Mihailovici, conform căreia „România, datorită politicii duse de reacțiunea română, politică contrară intereselor ei naționale, a fost un pion în jocul de forțe al acestor două blocuri agresive [Antanta și Tripla Alianță- n. n.] și o pradă ușoară în fața poftelor nesățioase ale monopolistilor și militaristilor germani [...] Datorită presiunilor exercitate de puterile Antantei și datorită faptului că burgezia română considera că alături de Anglia și Franța își poate satisface mai curând interesele de clasă, țara a fost aruncată în război împotriva Germaniei.”²⁸

Nu este de mirare ca vechea clasă politică românească era acuzată că a dus o politică prin care urmărea să își îndeplinească doar propriile obiective, din moment ce în anii ‘950, în așa-numitul „obsedant deceniu”, elitele României interbelice erau decimate în închisorile comuniste și în lagărele de muncă forțată. Cei care aparțineau categoriilor sociale damnate erau denunțați, pe criterii de clasă, ca dușmani ai poporului și agenți ai imperialismului occidental, urmând să fie reeducați sau exterminați fizic. Mihail Lascăr identifica exclusiv cauze economice și sociale ale participării României la Primul Război Mondial, cauze ce rezidau desigur în interesele burgeziei și moșierimii. Din anumite puncte de vedere, este explicabilă scriitura vădit propagandistică a generalului în rezervă, dacă ținem seama de câteva repere din biografia sa. După ce a căzut prizonier la sovietici pe frontul de răsărit, Mihail Lascăr a fost „recuperat” de către comuniștii români din grupul „moscovit”, fiind recrutat în faimoasa divizie „Tudor Vladimirescu”.

Făcând aluzie la opinia lui Vladimir Lenin, privind pacea fără aneixiuni și fără despăgubiri, Mihail Lascăr scria în aceeași tonalitate despre tratatul de pace încheiat de România cu Puterile Centrale la București, respingându-l categoric: „o pace tâlhărească, prădalnică [...] scopul acestui tratat era înrobirea și transformarea țării într-o colonie germană.”²⁹

În 1954, Vasile Liveanu a adoptat aproximativ aceeași atitudine, etichetând drept imperialistă intrarea României în conflagrație³⁰ și condamnând atât armistițiul de la Focșani, din 9 decembrie 1917, cât și pacea de la Buftea-București, din 1918. În opinia sa, armistițiul ar fi deschis calea „păcii separate imperialiste între guvernul burghezo-moșieresc român și guvernele Puterilor Centrale.” Pe de altă parte, era acreditată teza potrivit căreia: „Antanta era dispusă să permită guvernului burghezo-

27. V. Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București: Humanitas, 1992, pp. 254-273. Vezi și Cristian Vasile, *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București: Humanitas, 2011.

28. Mihail Lascăr, *Pacea de la Buftea (1918). Întruchipare a politicii militarismului german față de România*, București: Colecția Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, 1955, pp. 4-5.

29. M. Lascăr, *Pacea de la Buftea (1918)*, pp. 16, 20.

30. V. Georgescu, *Politică și istorie.*, pp. 33-34.

moșieresc român să încheie pace separată cu Puterile Centrale cu condiția de a dezlănțui agresiunea antisovietică”. Acțiunea militară românească în Basarabia era identificată cu un act nedisimulat de dușmănie față de Rusia sovietică. În realitate, trupele române au pătruns în Basarabia pentru a restabili ordinea, serios perturbată de elementele bolșevice.

În momentul în care Vasile Liveanu își publica studiul, un gest de ostilitate față de „Marele Frate de la Răsărit” însemna cu siguranță un sacrilegiu, o crimă condamnată. Încheierea păcii separate cu Puterile Centrale nu era, pentru autor, decât o metodă de a câștiga timp în vederea intervenției antisovietice: „Reprezentanții Antantei erau de acord ca pentru moment guvernul burghezo-moșieresc să se supună imperialiștilor germano-austrieci în interesul suprem al liniștii și ordinii burgheze [...] erau de acord că interesele superioare ale salvării regimului capitalist cereau ca guvernul burghezo-moșieresc al României să se înțeleagă cu imperialiștii germani, înfeudându-le țara noastră”.³¹ Așadar, „puterile imperialiste” ale Antantei ar fi ajuns la un compromis cu guvernul roman, în scopul realizării unei conspirații capitaliste împotriva puterii sovietice. Avem de-a face cu o retorică specifică războiului rece, conflictul ideologic care a divizat mapamondul fiind în plină desfășurare la mijlocul anilor ‘950.

Odată cu sfârșitul anilor ‘960 și cu anii ‘970, pe fondul promovării consecvente a unui comunism național, regimul Ceaușescu s-a distanțat tot mai mult de U.R.S.S., amplificându-și tendințele de autonomie față de Kremlin. Evenimentele importante din istoria națională au fost explicate și valorificate în funcție de interesele politice și ideologice ale puterii. Intrarea României în războiul întregirii și înfăptuirea Unirii mari au reprezentat episoade instrumentalizate cu abilitate de propaganda Partidului-Stat și de scrisul istoric aservit regimului. În aceste condiții, participarea la Primul Război Mondial nu mai era catalogată drept imperialistă. Studiile istorice supralicitau în continuare cauzele economice și sociale ale conflictului, incriminând burghezia, o categorie rapace, culpabilă din pricina intereselor sale înguste, contrare intereselor țării. Totuși, accentul începea să fie deplasat tot mai mult asupra rolului maselor, subliniindu-se deopotrivă voința de unitate a poporului român, voință care ar fi dăinuit de secole. George Protopopescu scria: „Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu: problema care frământa profund clasele sociale, masele populare din România era făurirea statului național unitar- aspirație seculară a poporului român, necesitate logică a dezvoltării societății românești”.³²

În aceste împrejurări, în discursul oficial, dar și în istoriografie, era difuzat un nou clișeu, anume „visul de veacuri” al tuturor românilor de a trăi într-un stat unitar. Ca veritabili specialiști în psihologia maselor, liderii comuniști le inoculau românilor vocația unității, dar și a subordonării individului față de organismul

31. Vasile Liveanu, „Armistițiul de la Focșani (1917)”, *Studii. Revistă de istorie*, 1954, VII, nr. 4, pp. 128-138.

32. G. Protopopescu, „Planul de campanie al Marelui Cartier General Român”, p. 289.

național. Naționalismul devenea instrument politic de legitimare și de dominare. Astfel, a fost realizat un amalgam între tradiția naționalistă și scopurile urmărite de dictatura comunistă. Naționalismul devenea cel mai puternic argument istoric și politic. Ideea dominantă devenea unitatea. De această dată, conceptul marxist consacrat al luptei de clasă începea să fie eludat sau, cel puțin, trecut în umbră. În mod simbolic, ideea de unitate a fost legată și de momentul 1968, care a marcat apogeul popularității secretarului general al P. C. R.. Astfel, românii erau strâns uniți în jurul conducătorului și al partidului comunist.³³

După cum observa Florin Müller, valorile naționale au fost pervertite sub presiunea nivelatoare a cultului personalității și a limbajului de lemn al naționalismului. Exaltarea „românității”, a „valorilor naționale” nu era posibilă decât în măsura în care acestea erau subordonate conducătorului. Perspectiva neostalinistă a preluat din istoria intelectuală a perioadei precomuniste acele elemente de rezistență și excelență legitimizează discursului național interbelic.³⁴

Războiul avea să fie prezentat în istoriografie drept un mijloc de înfăptuire a unui act legitim, o expresie a legitimității istorice.³⁵ Prin urmare, intrarea României în război era percepută de Augustin Deac drept „clipa sublimă”, „binecuvântata zi”, „ceas așteptat de veacuri”.³⁶ Totuși, războiul mondial în sine își păstra caracterul imperialist. În această ordine de idei, Titu Georgescu cita dintr-o cuvântare a lui Nicolae Ceaușescu: „Cu toate că Primul Război Mondial, a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război, călăuzit de intenții de cotofire și anexiune teritorială.”³⁷ Caracterul just al implicării militare a României a fost evidențiat și de fostul ambasador al României Socialiste la Budapesta, Ion Popescu-Puțuri, cel mai fervent „avocat” al președintelui Ceaușescu, după critica dură la adresa acestuia inițiată de fostul ilegalist Constantin Pârvulescu, în 1979, la Congresul al XII-lea al P. C. R.³⁸

Abordarea lui George Protopopescu privind intervenția armată a Regatului României amintește, într-o anumită măsură, dar numai până la un punct, de cea a lui Ion Gheorghiu, din anii ‘950: „Având interesul de a-și consolida pozițiile economice, politice, de clasă, în cadrul unei piețe naționale unitare, burghezia română era interesată în desăvârșirea unității naționale, pentru a-și putea lărgi

33. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București: Humanitas, 1997, pp. 69, 74; Gheorghe Gorun, Hadrian Gorun, „Istorie și politică. Instrumentalizarea și mitizarea istoriei în România comunistă”, în *Analele Universității Constantin Brâncuși din Târgu-Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, nr. 3/ 2010, p. 94.

34. F. Müller, *Societate, ideologie*, p. 48.

35. V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 99.

36. V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 99; Vezi Augustin Deac, *Caracterul participării României la Primul Război Mondial*, București: Ed. Politică, 1973.

37. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. III, București: Ed. Politică, 1969, p. 705-717, *Apud* T. Georgescu, „Marile Puteri și țările mici în contextul Primului Război Mondial”, p. 983.

38. Vezi Ion Popescu-Puțuri, „Pentru o cauză dreaptă. Intrarea României în război în august 1916”, *Anale de istorie*, nr. 6, XXIII, 1977; nr. 2, XXIV, 1978.

posibilitățile de exploatare și oprimare a maselor muncitoare”.³⁹ De remarcat însă că de această dată, tendințele asupra burgheziei, categoria socială indezirabilă, ar fi fost direcționate în interiorul țării.

În aceste condiții, principalii artizani ai înfăptuirii unității naționale au fost declarați socialiști⁴⁰, deși în 1916 aceștia se opuseseră intervenției României. După cum just remarca istoricul disident Vlad Georgescu, socialiștii erau percepuți drept cei mai buni fii ai neamului, ei identificându-se nu numai cu idealul social al maselor, ci și cu cel național al întregului popor.⁴¹

În contextul comunismului cu accente naționaliste al lui Nicolae Ceaușescu și al afirmării curentului protocronist, *culturnicii*⁴² aveau misiunea de a rescrie istoria. Ei au recurs la escamotarea realității pentru a conferi legitimitate și credibilitate regimului. Producțiile istoriografice scrise la comandă erau menite să inculce opiniei publice falsa idee că românii nu au purtat vreodată războaie de cucerire, fiind doar victime ale puterilor străine agresive.

Concluzie

În concluzie, avem de a face cu un discurs istoriografic profund ideologizat în ceea ce privește participarea României la Primul Război Mondial, atât în faza comunismului internaționalist, a regimului de tip stalinist, cât și mai târziu în perioada comunismului național, neostalinist, al lui Nicolae Ceaușescu. În primul caz, conceptul marxist de luptă de clasă a fost supralicitat, scoțându-se în evidență cu obstinație intențiile expansioniste, anexioniste și agresive ale „guvernului burghezo-moșieresc”, orientate în principal împotriva U.R.S.S., dar și a altor popoare.

Naționalismul regimului Ceaușescu și protocronismul „epocii de aur” au determinat, într-o anumită măsură oclutarea sau cel puțin plasarea în plan secund a conflictului social. Valorile naționale au fost pervertite. Ideea de unitate a fost instrumentalizată și speculată de regim și de istoriografia acestuia, transformată într-un instrument docil de propagandă. Astfel, chiar dacă războiul mondial era considerat imperialist, precum în prima etapă, istoriografia regimului Ceaușescu a reliefat caracterul drept al participării României la conflagrație. Intervenția militară avea menirea de a împlini dorința „seculară” a românilor de a trăi într-un stat național unitar. În ambele perioade însă, istoriografia comunistă a procedat la o puternică instrumentalizare, în scopul susținerii și legitimării regimului.

39. G. Protopopescu, „Planul de campanie al Marelui Cartier General Român”, pp. 289-290.

40. V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 99; Vezi Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, „Socialiștii români în fruntea luptei maselor pentru încheierea procesului de formare a statului național unitar”, *Anale de istorie*, 6, 1975.

41. V. Georgescu, *Politică și istorie*, p. 99.

42. Termenul a fost inspirat uzitat de către Vlad Georgescu, cu referire la istoricii aflați în slujba regimului comunist, a căror operă era practic doar un reflex al discursului oficial. Vezi V. Georgescu, *Politică și istorie*.

POLITICĂ ȘI DIPLOMAȚIE POLITICS AND DIPLOMACY

SARAJEVO 1914

ȘI CONSECINȚELE SALE PENTRU ROMÂNII DIN AUSTRO-UNGARIA

Liviu Maior

■ LIVIU MAIOR

Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie,
Universitatea București,
Bd. Regina Elisabeta 4-12 Sector 5,
București

Domenii de interes: Revoluția de la 1848-1849, evoluția mișcării politico-naționale românești din epoca modernă, relațiile românilor cu Habsburgii.

Publicații: *1848-1849. Români și unguri în revoluție*, București, 1998; *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională*, București, 2006; *In the Empire. Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity*, Cluj-Napoca, 2008; *Alexandru Vaida-Voievod. Putere și defăimare*, București, 2010.

Sarajevo 1914 and its Consequences for the Romanians in Austria-Hungary

Abstract. The Great European Powers reacted in a variety of ways to the assassination in Sarajevo, but not a single one of them anticipated that this would trigger a major war. The Balkan Wars remained a neglected chapter, and the suffering experienced by the peoples of Southeast Europe was overlooked instead of being seen as a sign of the humanitarian disaster to come. Although these wars did cause an arms race, the European leaders who foresaw a brief conflict followed by a peace that would have restored the European “order.” The deep trauma inflicted by the war, the irreconcilable hostility among nations, and especially the Romanian hostility towards Budapest, all grew with every day that passed. An attitude later described as irresponsible was prevalent in the great European capitals. All Romanian newspapers closely followed the Sarajevo investigation and the debates on the issue hosted by the Parliament in Budapest.

Keywords. The Great War, nationalities, press, Transylvania

ASASINATUL DE la Sarajevo (28 iunie) a radicalizat brusc, pe neașteptate, toate tensiunile acumulate în timp în Peninsula Balcanică, dar și în lumea europeană. Fără a exagera impactul respectivului eveniment într-o zonă unde atentatele, practici pe care astăzi le numim terorism, erau frecvente, moartea Arhiducelui nu a determinat evenimente ireversibile. Ziua de 28 iunie a mărit stările conflictuale, în principal din cauza liderilor politici europeni care le întrețin, amplificându-le. Oricum, reținerile formulate față de impactul respectivului eveniment trebuie privite cu rezerve. Perspectiva unui război împotriva Serbiei, considerată principala vinovată pentru atentat, nu era alta decât a unui război regional. Se mai întâmplase, nu cu mult timp în urmă, în Balcani. Reacțiile Marilor Puteri europene nu prefigurau declanșarea Marelui Război. Britanicii nu credeau într-un război din această cauză, iar președintele Franței trimitea condoleanțe familiei imperiale habsburgice. Rusia, principalul susținător al Serbiei, agreea pretențiile Vienei pentru sancționarea Belgradului. Este adevărat, nu acceptau sub nicio formă încălcarea integrității statului sârb. În schimb, Austro-Ungaria, oficialii, dar și opinia publică, erau pentru pedepsirea Serbiei prin folosirea mijloacelor militare, chiar dacă Viena nu părea deloc afectată de respectivul eveniment. Franz Joseph, după mărturiile unor apropiați ai săi, nemulțumit de planurile și ideile nepotului său Franz Ferdinand, a declarat că, printr-un act oribil, de fapt Dumnezeu a restabilit ordinea. Albert von Margutti sau István Tisza au reprodus în mai multe ocazii afirmația împăratului, iar elita politică budapestană, inamic declarat al Arhiducelui, a răsuflat ușurată. Cu Franz Ferdinand dispărea un susținător al naționalităților. „Guvernul din umbră” de la palatul Belvedere, reședința moștenitorului tronului, dispărea și el. În schimb, majoritatea presei de limbă germană a declanșat o campanie violentă anti-sârbească, la care s-au asociat cercurile politico-militare adepte ale unui război preventiv împotriva Serbiei. Se bazau pe Germania, pregătită și dispusă să-și sprijine aliatul în cazul unui război cu Rusia, protectoarea Belgradului.

Pentru Josef Redlich, istoric și om politic vienez de orientare liberală, asasinarea lui Franz Ferdinand la Sarajevo, în ziua de 28 iunie 1914, a însemnat declinul unui „eveniment istoric mondial”. În viziunea sa, respectivul moment demonstra eșecul oricărei conviețuiri între Habsburgi și naționalismul slavilor de sud, al sârbilor în special. În schimb, președintele Franței, Poincaré, asista impasibil și neînțezător în consecințele pe care destinul tragic al Arhiducelui le va declanșa, la cursa hipică de pe celebrul hipodrom de la Langchamps. Atât el, cât și alți lideri europeni nu credeau într-un conflict de anvergură între Marile Puteri. Asasinatul „obișnuise” guvernele și monarhiile europene cu evenimente similare care nu au dus la războaie. S-au înșelat dintr-un motiv simplu: ambele tabere așteptau un pretext pentru a începe un război pregătit cu decenii înainte de ziua de 28 iunie 1914. Declanșarea conflagrațiilor era încă decizia unui număr limitat de persoane.

Pentru proaspătul membru al Parlamentului londonez, Winston Churchill, posibilitatea unui război de proporții se prefigura încă din 1901. Opinia sa,

exprimată public în mai multe ocazii, era legată de caracterul periculos al unei conflagrații mondiale. Astfel, vizionar, susține teza implicării alături de armatele profesioniste a populației în ansamblul ei, iar finalul urma să fie marcat de pierderi masive de vieți omenești, de economii dislocate etc. „Războaiele popoarelor vor fi mai teribile decât cele ale regilor”.

Norman Angel, în cartea sa apărută în 1910, intitulată *The Great Illusion*, atrăgea atenția contemporanilor săi asupra consecințelor unui război modern european. Pe lângă tabloul sumbru al unei catastrofe umane, el își exprima opinia conform căreia nimeni nu va obține un câștig ușor, iar „învingătorii” vor fi greu de stabilit. Și alte personalități din afara sistemului politico-militar au avertizat asupra consecințelor unui război continental. Jean de Bloch, bancher originar din Polonia, afirma că noile arme, puterea de foc a artileriei, vor duce la un război de durată, pe poziții, cu blocarea acțiunilor ofensive și, în consecință, pierderile de vieți omenești, distrugerile, mizeria și bolile vor genera cataclisme sociale fără precedent.

Jean Jaurès sau Jean de Bloch au scris despre pericolul imens al războiului, dar nu au fost luați în serios. Toți liderii europeni prevăd un conflict scurt, urmat de pace care să restabilească „ordinea” europeană. Ambele tabere trăiau cu iluzia unui război limitat temporal. A fost și cazul lui Wittgenstein, întors de la Cambridge pentru a se înrola voluntar într-o unitate a armatei austro-ungare, deși suferea de o hernie dublă. Fritz Kreisler, celebru interpret și compozitor, se înrolează și el, iar Oskar Kokoschka nu s-a lăsat nici el mai prejos. Nu va trece mult timp și vor regreta gestul lor.

Războaiele Balcanice au fost un eveniment ignorat, iar dramele trăite de populația din sud-estul Europei nu s-au constituit în semnale de alarmă pentru dezastrele umanitare care urmau să aibă loc. O cursă a înarmărilor fără precedent a marcat anii 1911-1914. Austro-Ungaria era pregătită pentru un război cu Serbia, dar nu și pentru un conflict de durată și amploarea Marelui Război. Dovada timpului scurt dintre ziua asasinatului și declarațiile de război ale puterilor europene, de la începutul lunii august 1914, confirmă escaladarea rapidă, interacțiunea celor două mari blocuri militare. Niciun moment alte opțiuni nu au fost luate în considerare. Presa britanică, ziarul *Times* publica pe prima pagină rezultatele curselor de ogari!

Paradoxul, mărturisit de importante personalități din anturajul lui Franz Joseph, a constat în faptul că Arhiducele era un adversar declarat al declanșării unui război. La 1 februarie 1913, Franz Ferdinand face publică cunoscuta sa profesiune de credință: promite „curățenie” în interior și menținerea „păcii eterne” singurele soluții pentru salvarea Imperiului. Refacerea prestigiului internațional al unei mari puteri aflate în declin, austrianismul promovat însemna o reorganizare a monarhiei și punerea în discuției a dualismului. Asemenea idei nu le împărtășește Budapesta, unde după spusele unui contemporan nimeni nu a vărsat o lacrimă pentru Arhiducele ucis.

Transilvania și Bucovina au fost provincii periferice ale Imperiului Austro-Ungar, departe de metropolă, cu populații mixte din punct de vedere etnic, înconjurate de Rusia țaristă, în special, ceea ce nu a generat niciun moment securitatea pe care, de bine, de rău, monarhia dualistă se străduia să o asigure. Ambele au trecut printr-o perioadă crucială în vremea Marelui Război, chiar dacă prin dualism s-a creat oficial încă o metropolă, Budapesta. După 1867, Viena a căutat prin diplomație, să coopereze pe multiple planuri cu țările din imediata vecinătate, România, Italia, Serbia în special, într-un demers concentrat pentru evitarea ostilităților și mai cu seama să controleze, în cazul nostru, relațiile dintre supușii români și Regatul de la sud-est. Obsesiv, primul-ministru budapestan István Tisza exemplifică prin comportamentul său realitatea istorică de mai sus. Condiționează efortul de război de poziția României și a Bulgariei. Numai în momentul în care deține garanții că bulgarii vor intra în război alături de Puterile Centrale, ca o contrapondere față de incertitudinile românești, acceptă declanșarea operațiunilor militare antisârbești.

În luna iulie 1914, în spatele ușilor închise la Viena și Berlin cercurile politico-militare discută intens despre sancționarea Serbiei și evaluează poziția celorlalte puteri europene. Avea loc ședința miniștrilor de afaceri comune austriece și unguri, condusă de Berchtold, la care a luat parte și prim-ministrul budapestan, alături de omologul său vienez, contele Stürgkh. Din partea armatei erau prezenți principalii generali, în frunte cu Conrad von Hötzendorf. Din protocolul întâlnirii rezultă o îngrijorare vădită față de intenția Rusiei de a forma o „Ligă a statelor balcanice” din care să facă parte și România, cu scopul evident de a ataca la momentul „potrivit” Austro-Ungaria. Culmea, respectiva informație a stat la baza unei decizii cu totul nejustificate. Pentru ca românii și slavii sudici să nu interpreteze ca pe un semn de slăbiciune poziția față de Serbia, au susținut pedepsirea „o dată pentru totdeauna” a Belgradului. Interesantă a fost intervenția lui Tisza. Primul-ministru, deși imediat după Sarajevo nu a agreat ideea unei inițiative militare, apare radical schimbat. S-a referit la prestigiul monarhiei, la ultimatumul care, dacă avea să fie acceptat de Serbia, avea să fie considerat o veritabilă victorie. În cazul războiului, un refuz devenea automat inevitabil, cu rezerva anexării oricărui teritoriu din țara vecină. S-a referit, după cum era de așteptat, la manifestările anti – austro-ungare din București și la pericolul unei schimbări de atitudine a României. Era îngrijorat de posibilitatea unui atac în Transilvania, care, în opinia sa, trebuia „protejată de o forță puternică care să-i intimideze pe români”.¹

Berchtold nu vede situația relațiilor cu România atât de pesimist ca Tisza, care se folosea și de câte ori dorea să refuze cereri de natură economico-militară din partea Budapestei de invocarea „pericolului românesc”. Mai mult, ministrul de

1. Geiss Imanuel, *July 1914. The Outbreak of the First World War. Selected Documents*, New York, 1974, p. 81-82.

Externe al monarhiei crede sincer că „anihilarea” Serbiei va duce inerent la moderarea curentului proantantist din România. S-a pus și o întrebare rămasă fără răspuns din partea generalului Conrad: „Este posibilă menținerea unor unități militare în Transilvania pentru a «intimida» România?”². Șeful Marelui Stat Major a cerut ca răspunsul său să nu fie trecut în protocolul întrunirii.

În zilele următoare, Berlinul și Viena discută intens pe tema neutralității României. După o săptămână, o nouă întâlnire în aceeași formație are loc la Viena, în 19 iulie. Apare clară hotărârea de a ataca Serbia. Și de această dată, Tisza, cu obsesiile sale, cere ca trupele mobilizate să rămână în Transilvania, în special cele majoritar ungurești, de honvezi.

Tisza, în întreaga sa carieră politică, s-a opus „înglobării” în Austro-Ungaria a unui număr mare de slavi, considerați ca potențiali inamici gata oricând să se alieze cu celelalte grupări etnice nemaghiare împotriva monarhiei. Reacția împăratului la aflarea veștilor din Sarajevo nu lăsa să se întrevadă posibilitatea declanșării unui război împotriva Serbiei. În capitală, vienezii își petrec duminica în Prater, același Redlich remarca, în jurnalul său, lipsa unei atmosfere legată de doliul proclamat. Fanfarele continuau să cânte în parcurile orașului, iar la Budapesta mariajul între două familii de magnați îi preocupa pe orășeni mai mult decât știrile sosite de la Sarajevo. Mulți observatori ai acelor zile remarcău indiferența față de dispariția unui moștenitor al tronului amic al naționalităților și mai puțin al ungarilor. De altfel, conform unui raport al ambasadorului german la Viena din 2 iulie 1914, cercurile politico-militare vieneze discutau mai mult despre evitarea repetării situațiilor generale de un urmaș la tron care a avut un așa-zis „guvern subsidiar”. Era vorba despre Cancelaria de la Belvedere, reședința bine cunoscută a Arhiducelui Franz Ferdinand.

Asasinatul de la Sarajevo a provocat în Ungaria puțină emoție. Arhiducele era nepopular din cauza planurilor sale de reformă a Imperiului, considerate un pericol pentru Budapesta.

În schimb, declanșarea războiului a fost bine primită. Nu au avut loc demonstrații de factură pacifistă, iar social-democrații erau mai mult preocupați de restrângerea „libertăților” prin introducerea stării de asediu. Naționalitățile, presa care le aparținea, au promovat un discurs antirusec cu accente critice la adresa „tiraniei țariste”. Interesant a fost faptul că întreaga campanie antirusească nu a fost atât de populară printre români ca cea împotriva Serbiei și a Italiei. Cunoșteau puține lucruri legate de situația populației ruse și în general despre politica internă rusească. Tisza, cel puțin până spre sfârșitul anului 1915, s-a comportat față de români fără a recurge la măsuri dure, din motive bine cunoscute. Nu dorea să fie acuzat de Viena sau Berlin ca vinovat de poziția României. În cazul românilor transilvăneni, regimul de la Budapesta a luat primele măsuri represive împotriva presei.

2. *Ibidem*, p. 86.

Trauma profundă a războiului, ostilitatea ireconciliabilă a naționalităților, a românilor în special, față de Budapesta, s-a adâncit cu fiecare zi. O atmosferă caracterizată mai târziu drept iresponsabilă domina marile capitale europene. Toți se bucură, răsuflă ușurați că ultimele bariere în calea războiului au fost înlăturate. Mai puțin personajele cheie, responsabile pentru declanșarea lui. Pentru populația multora dintre puterile implicate reacțiile au fost mai mult decât ciudate. În Rusia, Manifestul imperial care îi chema pe ruși sub arme nu conținea nicio precizare legată de „viitorii” inamici, ceea ce a dus la apariția unor comentarii „comice”. Astfel, cazacii fideli țarului Nicolae al II-lea, războinici tradiționali, la început erau convinși că va avea loc o confruntare militară ruso-chineză. După mai puțin de patru zile, află că războiul va fi cu Anglia, iar după alte două, spre uimirea lor, adevărata identitate a inamicului a fost dezvăluită: era Germania. Niciun moment rușii nu își pun problema unui război ofensiv de cucerire a altor teritorii. Nimeni de fapt nu își asumă rolul de „agresor”, toți cred că Rusia este atacată și, în consecință, trebuie apărată. Este un caz tipic prin care și atunci când atacau alte teritorii, purtau un așa-zis „război preventiv”. Cel puțin acesta era crezul oamenilor simpli chemați sub arme. Cu totul alta era opinia elitei politico-militare ruse. Prim-ministrul s-a întâlnit în primele zile ale conflagrației cu o delegație de deputați din Duma de stat, cărora le dă asigurări cu privire la victoria rapidă contra Germaniei, care urma să fie spulberată de Antantă. Își încheie dialogul cu „aleșii” poporului astfel: „Depinde numai de noi, domnilor, totul va fi superb!” N-a fost să fie așa.

La București, Carol I, într-una dintre întâlnirile sale destul de frecvente cu episcopul Netzhammer, își expune opinia asupra confruntărilor militare care se amplificau: „nu este un război religios, nici unul al raselor, ci în dispută se află economia și hegemonia”. A recunoscut deschis că el nu a crezut niciodată într-un război european, ci doar în războaie parțiale³. N-a fost prea departe de adevăr.

Pentru starea de spirit din Bucureștiul anului 1914, memoriile episcopului catolic Netzhammer sunt relevante prin acuratețea lor. Duminică, 28 iunie 1914, seara, s-a răspândit în capitală vestea asasinării Arhiducelui, pe care înaltul prelat o caracteriza ca pe o „veste îngrozitoare”⁴. Acesta descrie atmosfera din timpul serviciilor religioase de la Catedrala Sf. Iosif, la care participă membrii Casei Regale, în frunte cu regele Carol I, foarte emoționat dintr-un motiv bine cunoscut, și anume relațiile sale excelente cu Arhiducele asasinat, pe care-l primise, în 1909, la Sinaia. La sfârșitul slujbei, Netzhammer mărturisea „cutremurat” despre spusele regelui: „Curând o să-mi vină și mie rândul”. Duminică, 5 iulie, Carol și Ferdinand revin la catedrală în aceeași stare de spirit. Evocă din nou din 1909, precum și șocul trăit de către ambasadorul Austro-Ungariei la București, contele O. Czernin, despre

3. Raymond Netzhammer, *Episcop în România, într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, Nikolaus Netzhammer, Krista Zach (eds.), București: Ed. Academiei Române, 2005, vol. I, p. 530.

4. *Ibidem*, p. 511.

care afirmă: „A fost întrutotul omul Arhiducelui Franz Ferdinand, fiind, din acest motiv, nu foarte bine văzut la Ministerul de Externe”. De altfel, regele a intervenit pe lângă Franz Joseph ca Czernin să nu fie rechemat după moartea Arhiducelui. Asasinatul a fost pentru Carol I un semnal extrem de periculos pentru pacea europeană. Îi îndeamnă, prin intermediul episcopului greco-catolic Vasile Hossu, aflat la București, pe românii transilvăneni „să-și păstreze calmul”⁵. În privința opiniei publice, episcopul catolic remarca reacția ostilă față de Austro-Ungaria, dar și față de rege. „Pretutindeni domnește o atmosferă stranie de nervozitate. Este inimaginabil cum ziarele și, instigat de ele, și poporul îl insultă pe rege”.

Isteria declanșată la aflarea veștii, starea emoțională neașteptată, dramatizată prin asasinarea, alături de Arhiduce, și a soției sale, mamă a trei copii, a trezit reacții negative și din partea unor inamici declarați ai familiei imperiale habsburgice. Au cerut pedepsirea imediată a „asasinilor”, a sârbilor. În schimb, în Serbia și Muntenegru au avut loc demonstrații de solidaritate cu Gavriilo Princip și colegii săi. La Certinije, capitala muntenegreană, demonștranzii atacă legația austro-ungară. Pentru dispersarea lor, însuși regele Nicola, cu un baston în mână, a intervenit în mijlocul demonștranzilor, pentru a-i împrăștia. Totul a durat mai puțin decât se crede. Autoritățile vieneze și cele budapestane, alertate de agresiunea promovată cu insistență de către presă printr-un discurs belicos anti-sârbesc, caută să modereze acest gest de campanie. Asasinatul începe să treacă pe planul al doilea, locul său fiind luat de un spirit războinic promovat de cercurile militare hotărâte să „pedepsească” Serbia. Opțiunea lor a prevalat. Agresivitatea față de Serbia a devenit, la mijlocul lunii iulie, campanie de presă, iar articolele publicate sau discursurile din timpul demonstrațiilor generează o stare de război iminent. Câteva săptămâni mai târziu, la data de 4 august 1914, cinci imperii au intrat într-o confruntare, răspunzând unei întrebări retorice din titlul unui editorial al ziarului arădean „Românul”: „Războiul celor trei puteri sau al lumii?”⁶. Au urmat un șir de declarații de război, de încălcări ale convențiilor internaționale privind neutralitatea unor state. Puterile Centrale spulberă neutralitatea Belgiei, iar Antanta nu se lasă nici ea mai prejos atunci când atacă insulele grecești. S-a stabilit un record absolut, 55 de declarații de război ale diferitelor state unele împotriva celorlalte, ceea ce dovedește înainte de toate o iresponsabilitate colectivă.

Duminică seară, vestea asasinării Arhiducelui Franz Ferdinand s-a răspândit în orașele și satele transilvănene. Clopotele bisericilor vesteau pe locuitori despre teribila tragedie trăită de Casa de Habsburg, iar reacțiile nu au întârziat să apară în paginile ziarelor românești, în circularele mitropoliilor și episcopiilor, ale protopopiatelor din cuprinsul Transilvaniei. Toate la unison deplâng moartea mostenitorului tronului într-o manieră diferită de a celorlalți locuitori ai provinciei. Publicațiile în limba română exprimau „șocul” pe care-l simțeau față de asasina-

5. *Ibidem*, p. 531.

6. *Românul*, IV, nr. 161, 23 iulie /5 august 1914.

tul caracterizat ca „infam”, „tragedie zguduitoare”, „nenorocire”, „cataclism” etc., dintr-un motiv bine cunoscut, prezentat pe larg în titlurile articolelor, care evidențiau relațiile speciale ale acestuia cu românii, proiectele sale legate de urcarea sa pe tron. „Arhiducele Franz Ferdinand și românii”, „Asasinarea moștenitorului nostru de tron”, „Două sicrie”⁷, „O catastrofă națională”, „Francisc Ferdinand și Iosif al II-lea”⁸, „Speranța monarhiei. Francisc Ferdinand” etc. sunt câteva dintre titlurile care inundă paginile ziarelor românești ardelenene. Reacția românească n-a fost deloc întâmplătoare. Pregătită după 1905, datorită grupării Popovici-Vaida din Partidul Național Român, susținători fervenți ai reformării statului dualist prin federalizare, opinia publică a suportat cu dificultate asasinatul de la Sarajevo. Pierderea încrederii în Franz Iosif a dus la asocierea cu Arhiducele moștenitor al tronului, adversar declarat al Budapestei, comparat sistematic cu înaintașul său Iosif al II-lea. Tatăl său, Arhiducele Karl Ludovic, a fost, aproape un deceniu, „protectorul” balului românesc din capitala imperiului, avea o admirație pe care nu o ascundea față de aportul militar românesc la războaiele purtate de monarhie, despre care povestește fiul său. Lumea „bună”, românească din capitala imperiului avea legături strânse cu anturajul de la curte și nu numai. Constantin Popoviciu, bogatul negustor stabilit la Viena, era frecventat de elita culturală, iar la balurile organizate cânta orchestra lui Johann Strauss. Sterie Ciurcu, marele medic român, avea și el legături la curte, iar la sărbătorile organizate de *România Jună* tatăl lui Franz Ferdinand era un personaj nelipsit. Mediatizat intens, întâmpinat cu entuziasm în călătoria sa din 1909 spre Sinaia ca invitat al regelui Carol I, Arhiducele s-a bucurat de popularitate în mijlocul românilor. Asasinarea sa și a soției sale a fost un șoc. „Stăm încremeniți în fața acestei nenorociri, ce s-a descărcat asupra noastră ca un trăsnet, din senin”⁹. Presa a fost unanimă în prezentarea lui postumă ca un „prieten al românilor”, decis să introducă „egala îndreptățire a naționalităților”, „un reazem” pentru speranțele românilor, etc. Franz Ferdinand apărea în ochii lor ca o „instanță” nouă, neobișnuită, cu multă bunăvoință față de ei, acordând îngăduință propunerilor și proiectelor lor de schimbare a statului românesc din imperiu. În necrologul ziarului lugojean *Drapelul*, apărut după aflarea veștii, autorul, pesimist, scria: „Totul se așteaptă de la urmașul lui, de la vigoarea bărbatului care și-a adunat energiile și oțelit sufletul pentru marea problemă ce-i adastă. Acum totul se prăbușește. Nici nu cutezăm a privi înainte și a face pronosticuri”¹⁰.

Toate ziarele românești urmăresc cu atenție ancheta de la Sarajevo și dezbaterele din Parlamentul de la Budapesta pe această temă. Remarcă „tărăgănarea”, dar și rezervele exprimate de anchetatori în legătură cu asasinatul. În privința

7. *Unirea*, XXIV nr. 66, 2 iulie 1914.

8. *Românul*, nr. 134, 20 iunie/3 iulie 1914. Articol trimis de poet din Paris, Articolul cu titlul menționat a fost semnat „Un istoriograf român” și a apărut în nr. 137 din 7 iulie 1914.

9. *Unirea*, XXIV, nr. 65, 30 iunie 1914.

10. *Drapelul*, XIV, nr. 66, 17/30 iunie 1914.

interpretărilor din Parlament, sesizează ambiguitatea lui Tisza, reflectată de răspunsurile sale care, în opinia ziariștilor, români, generează o „nervozitate” ce nu prevestea nimic bun. În același timp, în toate parohiile ortodoxe și greco-catolice au loc servicii religioase, „pomeniri” ale Arhiducelui și ale familiei sale.

Zilele care s-au scurs de la asasinat relevă o schimbare de atitudine în paginile mediei românești. Ura față de sârbi, isteria provocată de atentat a fost urmată de un ton moderat. Majoritatea articolelor disociază populația, „poporul sârb”, de grupul de „asasini”. „Crime abjecte rămân totdeauna în sarcina indivizilor, chiar și dacă li se atribuie falsa aureolă a unei cauze de ordin mai înalt”. Și pentru Goga, asasinatul politic a fost un gest condamnat: „Acum acest glas nu mai este. L-a făcut să amuțească Browningul unui imbecil”. În paginile aceluiași ziar, autorul anonim scria, sub impresia morții Arhiducelui: „Fapta mișelească a descreierăților din Sarajevo ne sugrumă cuvântul și, ca la toate durerile mari ce pot atinge un popor, ca la toate loviturile sorții năpraznice, venim să fărâșăm lacrimile noastre la sicriul celui dispărut¹¹. Alte opinii, unele eronate consideră evenimentele din 28 iunie 1914 mai importante decât înfrângerea imperiului în războiul cu Prusia din 1866 sau Revoluția de la 1848-1849.

Românul arădean adoptă o poziție caracterizată de realismul acestei publicații, considerată pe bună dreptate un creator de opinie modernă cu valențe europene, democratice. Nu credeau în promisiunile Curții, trec în rezervă experiențele trăite de-a lungul istoriei în relația românilor cu Viena. Octavian Goga publica un articol scris la Paris, a doua zi după asasinat, „O catastrofă națională”, în care contrapunea regimul lui Franz Iosif și încălcarea promisiunilor sale legate de români cu speranța generată de Franz Ferdinand. „Se va muta în cripta Capucinilor, alături de umbra marelui chinuit căreia, de asemenea, i-a mijit o clipă dreptatea noastră, Iosif al doilea”. Pentru mulți dintre membrii grupării arădene, Arhiducele a fost o speranță „zădărnicită acum pentru totdeauna”¹².

Poetul, ostil proiectelor reformiste bazate pe sprijinul Vienei, nu poate trece cu vederea abordarea problemelor românești de către moștenitorul tronului, mai cu seamă ieșirea din izolarea politică „tradițională” a Curții, prin „lămuriri” și „a da îndrumări personale” grupării Vaida – Popovici: „mintea noastră se oprea la Belvedere, unde glasul răspicat al împăratului de mâine (subl. noastră) accentua în cuvinte lapidare dreptatea care e pe drum”. Goga continua într-o notă optimistă comparativ cu alți confrăți ardeleni: „profeții nu se pot face, făgăduințe da. Putem făgădui însă că neamul românesc, al cărui sentiment de unitate sufletească nu a fost mai puternic ca acum, a cărui conștiință în dreptatea cauzei ce reprezintă se confundă cu durerea pentru mort”¹³.

11. *Românul*, nr. 134, 20 iunie/3 iulie 1914.

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*.

Loialismul dinastic a primit o lovitură mortală după dipariția lui Franz Ferdinand. Prelungirea în timp a „mitului bunului împărat” datorită duratei domniei lui Franz Joseph l-a menținut până în anul 1867, când românii au sesizat repede transferul de putere spre Budapesta și abandonarea lor. Bătrânul monarh nu s-a bucurat de aceeași prețuire ca predecesorii săi Maria Tereza și Iosif al II-lea. Preocupată de reforma statului ca singură modalitate de schimbare¹⁴ a statutului lor în imperiu, o parte importantă a conducerii Partidului Național Român a rămas fidelă Vienei, dar nu și împăratului Franz Joseph, criticat în presa de limbă română pentru rezistența sa la reformare. Pentru că nu mai cred în el, se raliază lui Franz Ferdinand, care manifesta în favoarea unei soluții totale care să diminueze rolul Budapestei. Autorul celui mai spectaculos proiect de reformă, un model de federalism care a șocat la vremea apariției sale, Aurel C. Popovici motiva apropierea de Arhiduce: „Toată nădejdea mea e, conform informațiilor pe care le am, că Francisc Ferdinand nu mai este singurul om care-și dă seama de situația monarhiei, ci că înțelege datoria și misiunea de a încerca salvarea ei. Ticălosul bătrân, egoistul acesta mărginit, cu dualismul lui își va îngropa monarhia. Ce mi-ar păsa dacă nu ar fi vorba de viitorul neamului nostru?”

Declinul loialității față de Franz Joseph a fost tot mai evident în deceniul care a premers colapsul Austro-Ungariei. Îl remarcă și autoritățile polițienești maghiare, în obsesiva lor urmărire a elitei politice românești. În anul 1909, cu ocazia inaugurării „palatului” ziarului *Tribuna* din Arad, în raportul său, un informator remarca discursul inaugural de la banchetul public al deputatului P.N.R. Nicolae Oncu, care în virtutea practicilor mai vechi, invoca personalitatea împăratului în termeni elogioși. Reacția numeroșilor participanți a fost aparte de această dată. Invitații nu s-au mai „ridicat” în picioare, mai mult, s-au auzit voci ostile, „chiar agresive” la adresa monarhului. Totuși, ca să facă „ciudă maghiarilor”, orchestra a cântat imnul imperial, ascultat într-o tăcere deplină.

Popovici și colegii săi, îndeosebi Vaida-Voevod, au dus o campanie de succes în opinia publică românească din Transilvania, având ca obiectiv renașterea iosefinismului, ceea ce însemna implicit negarea statului dualist. O dată cu asasinatul de la Sarajevo și desemnarea lui Carol al IV-lea ca urmaș la tron, iar apoi cu încoronarea sa, această grupare își încetează relația cu palatul imperial. Popovici și Vaida își vor schimba poziția, nu fără a-și regreta apartenența la grupul Belvedere. A fost un episod extrem de important pentru modalitățile moderne de a face politică prin abandonarea clișeele tradiționale. Au resimțit profund asasinatul și urmările lui.

Presa de limbă germană din Imperiu, pe baza relațiilor dintre gruparea Popovici-Vaida, foarte activă în paginile sale, adoptă un limbaj comparativ cu al mediei românești. Planul de federalizare „Statele Unite ale Austriei Mari”, a fost invocat cu insistență ca un proiect politic însușit de Franz Ferdinand, baza unei reforme profunde a imperiului. Gruparea „federalistă” românească din Partidul Național Român

14. Liviu Maior, *Români și habsburgi*, București: Ed. Enciclopedică, 2006, p. 65-66.

a reacționat sub impresia morții Arhiducelui. Aurel C. Popovici, Vaida, Teodor Mihali nu își ascund șocul, dezamăgirea pe care o trăiesc în acele zile. Speranța cultivată de ei pe parcursul anilor, finalul ei neașteptat au lăsat locul derutei, în ciuda optimistului Popovici, care-i înconjoară: „Forța lucrurilor e mai mare decât voința unui om. Monarhia tot va trebui organizată pe baze nouă, dând drepturi tuturor neamurilor. Un om e un om. Moare, se stinge. Neamurile trăiesc înainte”. Încearcă să-și reconstruiască gruparea, imediat după funeraliile Arhiducelui, la care au participat din partea P.N.R.-ului. Tentativa lor a fost un eșec. Caută o soluție nouă, redirecționând întregul efort politic spre Berlin, la sugestia lui Popovici. În afara unor intervenții ale politicianilor germani pe lângă guvernul ungar, toate fără rezultate concrete.

Au apărut, odată cu trecerea timpului, articole care se opun „lamentărilor” din presa românească din Transilvania, Ungaria și Bucovina. Considerau, pe bună dreptate, „nebărbățești bocetele întrunirilor”, un semnal periculos „că noi ne-am pierdut capul cu desăvârșire”. Din acest punct de vedere, articolul „Ajunge cu bocetele”¹⁵ sugera că asasinatul n-a adus nicio schimbare în statutul românilor din monarhie. Pretinde elitei ardeleni „să fim mai bărbați. Să nu urmăm cărările”. Pe același ton, Gh. Pădure publica în *Luceafărul* articolul „După asasinarea prințului moștenitor”, în care afirma, pe bună dreptate, că moartea Arhiducelui nu va afecta cu nimic destinul românilor ardeleni.

Treptat, articolele și manifestările de factură religioasă dedicate asasinatului nu mai ocupă prima pagină. Iminența războiului trece în prim-plan, deși în rândul intelectualilor continua să domine scepticismul în privința declanșării lui imediat după moartea Arhiducelui. Aflat la Cernăuți, la universitate, Sextil Pușcariu scria despre asasinat și nu credea că se va ajunge la război. A plecat cu familia la Techirghiol, în vacanță. Nu s-a bucurat prea mult de șederea pe litoral. Ordinul de mobilizare pe numele său era deja la domiciliul lui din capitala Bucovinei.

Din toate imperiile și statele mari implicate în Marele Război, Austro-Ungaria avea cel mai puțin de câștigat. În afara unei credințe iluzorii în unitatea lui, în consolidarea loialității dinastice și anihilarea potențialilor săi inamici interesați în dezmembrarea lui și constituirea de state naționale, o posibilă creștere a influenței sale în lumea balcanică, Austro-Ungaria nu prea avea motive să intre în război în maniera în care a făcut-o. Sarajevo a fost detonatorul și în același timp sfârșitul său imperial.

S. Freud, șocat și el de asasinat redă poate cel mai bine starea de spirit a elitei vieneze, a numeroaselor națiuni și naționalități. La 30 de ani, afirma el „m-am simțit austriac” și se decide să mai dea o șansă imperiului deși recunoștea că șansele lui erau infime. A fost impresionat de starea de spirit a populației și consideră că moartea Arhiducelui a avut un efect „eliberator”, pentru toți cei care credeau în războiul iminent. Prea mulți oameni de cultură și știință au crezut că el, Freud și contemporanii săi nu au fost capabili să estimeze dezastrul, „nebunia” care avea să urmeze.

15. *Românul*, IV, nr. 142, 1/14 iulie 1914.

UN PAPĂ ÎN VREMURI DE RĂZBOI

Reacții românești la alegerea lui Benedict al XV-lea (1914-1922)

Ioan-Marius Bucur, Ion Cârja

■ IOAN-MARIUS BUCUR

conferențiar univ. dr.,
Universitatea Babeș-Bolyai,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1.
e-mail: ioanmarius.bucur@ubbcluj.ro.

Domenii de interes: politica religioasă a regimurilor comuniste, religia în tranziția postcomunistă.

Publicații: Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din arhiva Europei Libere, 1948-1960*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, 2005.

■ ION CÂRJA

conferențiar univ. dr., Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1
e-mail: ion.carja@ubbcluj.ro

Domenii de interes: istoria ecleziastică, relațiile româno-italiene în epoca modernă.

Publicații: Ioan-Aurel Pop, Ion Cârja, *Un italiano a Bucarest: Luigi Cazzavillan (1852-1903)*, Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011 / Istituto per le Ricerche di Storia Sociale e Religiosa-Vicenza, Casa Editrice Viella, Roma, 2012; Nicolae Boșsan, Ion Cârja, *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten Vatikanischen Konzil*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2013.

A Pope in a Time of War: Romanian Reactions to the Election of Pope Benedict XV (1914–1922)

Abstract. A month after the outbreak of World War I, on the 3rd of September 1914, the conclave convened after the death of Pius X elected Giacomo della Chiesa as Pope. He took on – as the 257th successor of St. Peter – the name of Benedict XV (1914-1922). The challenges he had to face from the very beginning of his pontificate were unprecedented. Benedict XV had to lead the Catholic Church through the most devastating armed conflict mankind had known. The present paper aims at emphasizing the main traits of the reception among the Transylvanian Romanians of the election of the new Pope, a reception in which the hopes of a new beginning were overshadowed by the unrests caused everywhere by the Great War. The lecture focuses on the information in the Transylvanian Greek-Catholic and Orthodox press (Unirea [Union], Cultura Creștină [Christian Culture], respectively Telegraful Român [The Romanian Telegraph]), as well as on that in other Romanian journals without any explicit confessional commitments. The paper attempts to capture both the imagery (its perspectives) and the level(s) of expectations of the Greek Catholic Romanians in Transylvania, always preoccupied by the policies and the strategies of the Holy See regarding the Eastern rite Christians.

Keywords. Pius X, Benedict XV, Catholic Church, the Holy See, the First World War, Transylvanian Romanians.

ÎN VIAȚA Bisericii catolice, instalarea unei situații de sedisvacanță la Vatican și alegerea unui nou papă sunt evenimente de excepție, cu impact major atât în rândul comunităților catolice cât și în cercurile mai largi ale opiniei publice internaționale. Moartea papei Pius al X-lea, în 20 august 1914, urmată de alegerea lui Benedict al XV-lea pe tronul urmașilor Sfântului Petru, în 3 septembrie 1914, au avut un impact special în condițiile în care omenirea tocmai începuse cel mai devastator conflict armat din câte cunoscuse până atunci, rămas în memoria contemporanilor drept „marele război”, redenumit câteva decenii mai târziu ca „primul război mondial”. Alegerea și instalarea noului Pontif este marcată în mod inevitabil, de această dată, de așteptările legate de evoluția războiului și de speranța unei grabnice încheieri a păcii, o suprapunere de planuri care face ca schimbarea la vârf în Biserica catolică să fie investită cu speranță. Un asemenea orizont de așteptare putem decela și printre românii din Transilvania, cu atât mai mult cu cât ei se vor găsi, odată cu statul din care făceau parte atunci, Monarhia austro-ungară, în stare de război încă de la începutul conflictului, spre deosebire de românii din Vechiul Regat care vor participa activ la desfășurarea ostilităților doar după doi ani, din 1916. Astfel, am considerat util demersul de față, prin care ne propunem să surprindem câteva reacții mai semnificative ale românilor ardeleni față de alegerea papei Benedict al XV-lea.

În momentul convocării conclavului, după moartea lui Pius al X-lea¹, conflictul se extinsese rapid, căpătând dimensiuni necunoscute până atunci și devenind unul mondial. În război erau implicați două treimi dintre catolicii timpului, 124 de milioane de partea Antantei și 64 de milioane de partea Puterilor Centrale. O treime din totalul comunității catolice trăiau în țări non-beligerante, aflate însă, cu excepția zonei de limbă germană din Elveția și a Spaniei, sub influența propagandei puterilor Antantei². Cardinalii ajung la Roma după o călătorie, mai surtă sau mai lungă, printr-o Europă măcinată de un conflict ale cărui proporții finale nu aveau cum să le anticipeze. Împărtășeau cu toții preocuparea privind poziția dificilă a Sfântului Scaun în acele împrejurări, precum și convingerea că între calitățile noului papă trebuie să se regăsească și abilități și disponibilități în sfera diplomației. Războiul nu opunea doar principalele puteri reunite în jurul a două alianțe, ci și concepții politice antitetice, precum și o viziune conflictuală a raporturilor internaționale³.

Conclavul pentru alegerea noului papă s-a desfășurat în perioada 31 august-3 septembrie 1914. Trebuie spus faptul că războiul și posibilele sale consecințe

1. Gianni La Bella (coord.), *Pio X e il suo tempo*, Bologna: Il Mulino, 2003.
2. Konrad Repgen, „La politica estera dei papi nel periodo delle guerre mondiali”, Hubert Jedin (ed.), *Storia della Chiesa*, vol. X, seconda edizione italiana, Milano: Jaca Book, 1995, p. 40.
3. Giancarlo Zizola, *Il conclave. Storia e segreti. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II*, Roma: Newton Compton editori, 1994, p. 191; vezi și Antonio Scotta, *Papa Benedetto XV. La Chiesa, la Grande Guerra, la pace (1914-1922)*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2009, pp. 15-24.

au reprezentat un criteriu important pentru cardinalii electori, chiar dacă nu unul decisiv. Electorii papei veniți din statele reunite în coaliția Puterilor Centrale au optat, dintru început, pentru persoana cardinalului Giacomo Della Chiesa. În rândul cardinalilor electori, situația Bisericii era mai importantă în procesul alegerii decât considerațiile de natură politică⁴. În conclave au fost respectate riguros normele stabilite de Pius X prin constituția apostolică *Vacante Sede Apostolica*, din 25 decembrie 1904⁵.

Pentru buna desfășurare a procesului electiv, statul italian a garantat libertatea alegerii, iar guvernul german a permis plecarea cardinalului Mercier din Belgia ocupată. Dintr-un total de 65 de cardinali electori, 60 au participat la conclave⁶. Printre cei mai influenți cardinali se regăsesc trei personalități: Jose Calasanz Vives y Tuto, prefectul Congregației „dei religiosi”, Gaetano De Lai, secretarul Consistoriului și Secretarul de Stat, cardinalul Rafael Merry del Val, acesta, asemeni lui Calasanz, spaniol și intransigent⁷. Unii autori apreciază că între cardinali a existat un amplu acord cu privire la imposibilitatea alegerii unui papă care să lase impresia de partizanat pentru una sau alta dintre taberele aflate în conflict⁸.

Un alt aspect care a influențat dinamica procesului electiv până la a se constitui într-un reper sau criteriu de coagulare a opiniilor în rândurile cardinalilor electori, a avut legatură cu confruntarea între „moderniști” și „integraliști”, exprimată de grupuri informale influente precum așa-numitul „partid al lui Pius”, în fruntea căruia se afla puternicul cardinal De Lai, care avea drept candidat pe Domenico Serafini; pe de altă parte exista grupul cardinalilor „progresiști”, care îi susțineau pe Andrea Ferrari sau Pietro Gasparri. Având în vedere cele două criterii, respectiv disputa internă din Biserica Catolică și războiul, Zizola susține că, în majoritatea sa, colegiul părea înclinat spre susținerea candidaturilor moderate, a celor care fuseseră marginalizați de curia lui Pius X, precum Pietro Maffi și Della Chiesa. Șansele de reușită păreau să-l favorizeze inițial pe cardinalul Maffi de Pisa, un episcop diecezan asemeni ultimilor trei papi, care nu a reușit să obțină însă mai mult de 16 voturi. În schimb, Giacomo Della Chiesa, care fusese susținut de la început de cardinalii austro-germani, a obținut de la un scrutin la altul un număr tot mai mare de voturi. Sub conducerea lui De Lai, adversarii tendinței moderniste au reacționat trimitând voturile spre cardinalul Domenico Serafini. În desfășurarea celui de al zecelea scrutin, urmașii lui Rampolla au înclinat balanța, Della Chiesa fiind ales cu 38 de voturi, față de cele 18 obținute de Serafini⁹.

4. K. Reppen, „La politica estera”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, p. 40.

5. G. Zizola, *Il conclave*, pp. 188-189.

6. Hubert Jedin, „I papi Benedetto XV, Pio XI e Pio XII. Biografia ed attività all'interno della chiesa”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed), vol. X, p. 24-25.

7. H. Jedin, „I papi Benedetto XV”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, pp. 24-25.

8. G. Zizola, *Il conclave*, p. 191.

9. G. Zizola, *Il conclave*, p. 192.

În memoria marelui său predecesor, venit tot de la Bologna, Prospero Lambertini, devenit papă cu numele de Benedict al XIV-lea (1740-1758), Giacomo Della Chiesa a ales numele de Benedict al XV-lea¹⁰. Noul Pontif s-a născut în 21 noiembrie 1854, la Genova, ca fiu al marchizului Giuseppe Della Chiesa, și a avut doi frați și o soră. A absolvit dreptul la Genova (1875), apoi a studiat teologia la Roma, la Colegiul Capranica. În data de 21 decembrie 1878 a fost consacrat preot, și până în anul 1882 a studiat la Academia Nobililor Ecleziastici¹¹. La recomandarea cardinalului Rampolla a fost cooptat în Congregația pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, după care a deținut funcția de secretar al Nunțiaturii Apostolice din Spania, sub mandatul lui Mariano Rampolla del Tindardo. Când acesta din urmă a fost numit Secretar de Stat, Della Chiesa îi va fi un colaborator apropiat, din 1901 funcționând ca substitut, având astfel posibilitatea de a dobândi o importantă experiență diplomatică. Va lucra de altfel ca substitut și sub noul secretar de stat, cardinalul Rafael Merry del Val. În anul 1907 a fost numit arhiepiscop de Bologna și consacrat de Pius al XI-lea în Capela Sixtină (21 decembrie). Șapte ani mai târziu, la 25 mai 1914, va fi promovat de același papă în rândul deținătorilor de purpură de cardinal¹².

Benedict al XV-lea a transferat ceremonia încoronării (6 septembrie 1914) în Capela Sixtină, l-a numit Secretar de Stat pe cardinalul Ferrata, care era nunțiu la Paris, apoi după moartea acestuia (10 octombrie), pe cardinalul Gasparri. Prima pastorală a papei, din data de 8 septembrie 1914 și prima enciclică (*Ad Beatissimi Apostolorum*), dată în 1 noiembrie, au fost apeluri în favoarea păcii¹³. În ceea ce privește politica externă a Sfântului Scaun în condițiile dramatice ale conflictului, abordarea noului Pontif s-a structurat în jurul a trei axe: neutralitate riguroasă, activitate asistențială caritativă, apeluri susținute în favoarea păcii și a reconcilierii¹⁴.

Printre români, popor latin de credință răsăriteană, catolicismul nu era o prezență tocmai neglijabilă, acum la începutul secolului XX, sub aspect instituțional cel puțin, dacă ținem seama de faptul că în comunitatea românească din Austro-Ungaria funcționa începând din 1853 o mitropolie catolică de rit bizantin (greco-catolică), iar în Vechiul Regat avem două structuri episcopale de rit latin care funcționau deja de câteva decenii, o arhiepiscopie la București, creată în 1883 și o episcopie la Iași, înființată în 1884. În Transilvania, aflată în componența Dublei Monarhii, jumătate dintre români aparțineau cultului greco-catolic. Astfel, schimbarea la vârf a conducerii Bisericii catolice, în acest început de toamnă a anului 1914, nu numai că nu a trecut neobservată dar a și avut câteva medii și canale de receptare, la nivelul elitelor cu deosebire. Printre românii ardeleni, imaginea Sfântului Scaun și a Bisericii

10. H. Jedin, „I papi Benedetto XV”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, p. 25.

11. H. Jedin, „I papi Benedetto XV”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, p. 24.

12. H. Jedin, „I papi Benedetto XV”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, pp. 24-25.

13. H. Jedin, „I papi Benedetto XV”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, pp. 24-25.

14. K. Repgen, „La politica estera”, in *Storia della Chiesa*, H. Jedin (ed.), X, p. 41.

catolice departe de a fi una unitară și monocromă, nu era lipsită de valențe pozitive în condițiile în care papalitatea acordase la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea autonomie canonică deplină românilor greco-catolici, organizați din 1853 într-o Biserică mitropolitană *sui iuris*. Scoasă de sub jurisdicția Bisericii romano-catolice maghiare, provincia mitropolitană greco-catolică de Făgăraș și Alba Iulia va traversa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor un proces de organizare internă și va contribui prin instituțiile sale, cu precădere cele școlare, la menținerea identității naționale românești¹⁵.

În mediile greco-catolice ardelenice este, astfel, firesc să căutăm cea mai consistentă și mai bine structurată receptare a declanșării sedisvacanței la Vatican, urmată de alegerea și instalarea unui nou papă, în anul 1914. Presa oferea, în această ordine de idei, modalitatea cea mai eficientă de receptare și difuzare a informației și de creare, în epoca despre care discutăm, a convingerilor, prejudecăților, a mentalităților colective în ultimă instanță. Este vorba despre periodicele oficiale diecezane în primul rând, dar și despre presa de opinie neangajată confesional în mod explicit. În cazul de față, presa blăjeană conturează segmentul de imagine cel mai consistent și mai coerent cu privire la perioada delimitată de trecerea la cele veșnice a lui Pius al X-lea și alegerea succesorului său, papa Benedict al XV-lea. Vectorii principali ai acestei imagini sunt, astfel, oficioasele mitropoliei Blajului, ziarul „Unirea” și revista „Cultura Creștină”, periodicele cu cea mai largă circulație, de altfel, la nivelul întregii provincii mitropolitane a românilor uniți, prin urmare reprezentative pentru receptarea evenimentelor de la Vatican în rândul comunității greco-catolice românești. Cele două publicații oferă imaginea cea mai consistentă despre sedisvacanța declanșată la Vatican după data de 20 august 1914 și despre întreaga desfășurare a evenimentelor care au culminat cu alegerea și instalarea noului Pontif. „Unirea” și „Cultura Creștină” publică de asemenea, în extenso sau în rezumat, circularele arhierilor uniți din această perioadă, alături de alte informații cu privire la modul în care elita greco-catolică română se poziționează față de evenimentele de la Roma precum și în legătură cu posibilul lor impact asupra Bisericii Române Unite și a întregii creștinătăți deopotrivă. Fiind trimise potrivit uzanței către cler și comunități, circularele episcopale vor contribui astfel la configurarea unei imagini mai generale față de evenimentele de la Roma, urmărite și de români cu o atenție în mod inevitabil marcată de preocuparea pentru desfășurarea războiului abia început.

15. Vezi în acest sens: Octavian Bârlea, „Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj”, în *Perspective*, nr. 37-38 (X), 1987; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, „Modele constituționale în Biserica Greco-Catolică din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)”, în *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI). Lucrările colocviului internațional din 14-17 noiembrie 2007, Cluj-Napoca*, Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja (coord.), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 393-404; Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Sterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.

Un prim aspect care se degajă din comentariile presei confesionale greco-catolice în legătură cu alegerea noului papă, este dificultatea deosebită a misiunii pe care acesta trebuie să o asume, în contextul conflictului mondial aflat în plină desfășurare. Anunțând alegerea ca papă a lui Giacomo Della Chiesa, „Cultura Creștină” din 10/25 septembrie 1914 scria: „Mari și grele probleme așteaptă însă pe noul urmaș al lui Petru! Luntrița bisericii parcă niciodată n-a avut să străbată prin valuri atât de agitate și tiara strălucitoare a papilor nicicând să înfrunte umbre atât de negre ca astăzi. Și de la miazănoapte și de la soare-apune se ridică unele împotriva altora furtunoase neamuri, credincioase altădată și pline de ură acum, sfidând tot rostul numelui de cultură, de civilizație și de credință. Patimile svârcolite din inimi se văd a fi întunecat aproape în tot locul cumințenia învățăturilor creștinești, păzite cu atâta devotament de înaintașii celor ce nu vor să mai știe de biserică, de altar și de Dumnezeu”¹⁶. Comentariile privind dificultatea extremă a contextului în care noul papă trebuie să-și exercite mandatul sunt însoțite de speranța privind rolul benefic pe care Pontiful este chemat să-l joace într-o lume învrăjbită de război: „Și toate relele aceste este menit să le vindece vicarul lui Hristos. Toate boalele de cari pătimizește omenimea de azi este chemat să le tămăduiască loctiitorul Domnului. Printre astfel de spume murdărite este silită să răzbată lopata de luntraș a lui Benedict al XV-lea”¹⁷.

Imaginea oficială despre aceste evenimente este în principal cea creată de arhieriei, prin circularele pe care le transmit către clerul și credincioșii din raza proprie de jurisdicție. Structura pe care se construiește conținutul acestor circulare, date de Victor Mihalyi în arhidieceză, Vasile Hossu la Gherla, Demetriu Radu la Oradea și Valeriu Traian Frențiu la Lugoj, este oarecum tipică pentru documente de această factură. Astfel, circularele episcopatului menționează contextul internațional de dificultate extremă în care s-a produs sedisvacanța la Sfântul Scaun și în care trebuie să-și înceapă mandatul papa Benedict, importanța excepțională a misiunii pe care acesta trebuie să o asume și care trebuie să fie în mod fundamental una de pace și de orientare a relațiilor dintre state spre încheierea păcii într-un orizont de timp cât mai rapid. Scrisorile circulare evidențiază, de asemenea, continuitatea simbolică între noul Suveran Pontif și precedentul papă care purtase numele de Benedict, Benedict al XIV-lea, rămas în percepția creștinilor catolici de rit răsăritean drept o figură luminoasă. Nu în ultimul rând, sunt scoase în evidență calitățile de conducător și experiența diplomatică a lui Giacomo Della Chiesa, acumulată în administrația centrală a Bisericii catolice și în cadrul Nunțiatului de la Madrid, în serviciul cardinalului Rampolla. Experiența câștigată de Benedict al XV-lea în administrație și pe teren diplomatic constituie o idee constantă în circularele arhieriei români și ea a fost de natură să susțină în epocă, printre români și

16. *Cultura Creștină*, IV, 1914, nr. 13-14, 10/25 septembrie, p. 385.

17. *Cultura Creștină*, IV, 1914, nr. 13-14, 10/25 septembrie, p. 386.

nu numai, așteptările privind implicarea Sfântului Scaun, pe canale diplomatice, pe lângă puterile aflate în conflict, în vederea încetării ostilităților și curmării tragediei din zona frontului.

Se impune a fi remarcată, în această ordine de idei, circulara dată de episcopul Gherlei, Vasile Hossu, în 8 septembrie 1914, prin care anunța alegerea noului papă și sublinia anvergura și importanța evenimentului. Episcopul Hossu, un arhieru cu calități diplomatice binecunoscute în epocă, își face simțit spiritul de persuasiune și capacitatea de a construi o argumentație convingătoare și prin felul în care și-a organizat și structurat conținutul documentului. Arhierul consideră, astfel, că Biserica catolică în general și cea românească în particular sunt organizate ierarhic, asemenea unei oștiri, Biserica luptătoare, condusă de papă și de episcopi. Hossu explică pe scurt organizarea bisericească, pentru a sublinia în final necesitatea fidelității credincioșilor față de cei care conduc corabia Bisericii. Episcopul armenopolitan punctează în continuare rațiunile demersului său prin necesitatea de a-și fideliza suplimentar enoriașii, scoțând în evidență importanța unității și a solidarității credincioșilor catolici în contextul de dificultate extremă al războiului: „Vi le-am scris acestea, iubiți frați și fii, ca să vedeți ce însemnătate are alegerea unui papă, fie și în valurile unui războiu, și ca să vă aducem aminte de datorințele ce aveți față de Biserică și Capul ei. Ca oștire sfântă a D. Isus să strângem rândurile în jurul capilor mai de aproape, cari sunt episcopii și în jurul Păstorului celui mai mare al sufletelor, care este Papa de la Roma. Nimic să nu fie în stare a vă despărți de acest Păstor, prin trecerea la altă lege, la neunire ori la pocăiți, socotind că cel ce se despărțește de Papa Capul Bisericii, se despărțește de Biserică, care este societatea lui Dumnezeu”¹⁸. Se poate cu ușurință constata cum, în acest caz, prezentarea alegerii noului Pontif se combină cu alte teme, care nu-și pierduseră din actualitate în pofida vremurilor de război, așa cum era pericolul reprezentat de misionarismul sectelor neoprotestante, „pocăiții”, problemă care începuse să devină deja preocupantă, în epocă, pentru cele două Biserici tradiționale ale românilor din Transilvania, Ortodoxă și Greco-Catolică¹⁹.

Printre reacțiile mai semnificative înregistrate de presa greco-catolică în legătură cu Pontiful roman nou ales, merită menționat articolul editorial publicat de profesorul blăjean Ioan Coltor, în paginile „Unirii” din data de 5 septembrie 1914. Potrivit lui Coltor, intelectual cu studii făcute la Roma, la Colegiul Propagandei Fide, noul papă este chemat să continue lucrarea începută de Pius al X-lea pe teren bisericesc. Benedict XV deține calitățile necesare unui lider al Bisericii, în vremuri dominate de zăngănitul armelor. Mai presus de toate însă, în viziunea lui Ioan

18. *Unirea*, XXIV, 1914, nr. 95, 19 septembrie, pp. 1-2.

19. Problema a făcut obiectul unor abordări publicistice în epocă, vezi spre exemplu: Nicolae Brânzeu, „Lupta noastră împotriva pocăiților”, în *Cultura Creștină*, II, 1912, nr. 12, 25 iunie, p. 357-366; Nicolae Brânzeu, *Pocăiții. Învățăături creștinești despre așa numiții pocăiți (advențiști, baptiști, nazarineni)*, Lugoj: Tipografia Husveth et Hoffer, 1930.

Coltor, Benedict al XV-lea este un papă al speranței, pentru întreaga comunitate catolică și, deopotrivă, și pentru români. Coltor formulează în editorialul său un comentariu dintre cele mai sugestive pentru imaginea și mai ales pentru orizontul românesc de așteptare în legătură cu noul deținător al puterii de decizie la nivelul cel mai înalt al Bisericii Catolice. Spre noul papă se îndreaptă speranțele popoarelor că va influența evoluția ostilităților în direcția unei grabnice încheieri a păcii, pentru români însă, afirmă Coltor, așteptările au o conotație mai specială: românii greco-catolici rămași cu o profundă insatisfacție de pe urma modului în care s-a înființat în 1912 episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorogh, așteaptă de la Benedict al XV-lea un gest reparatoriu: „Pe acest nou papă îl așteaptă popoarele, pe acest nou papă îl dorește biserica apusului și biserica răsăritului, lumina lui să lumineze în întunericul nopții noastre, flacăra lui să ardă spinii patimilor noastre. Biserica românească în special de la el așteaptă mângâiere, alinare și dreptate. Nu este cu puțință ca învățăcelul lui Leo să nu țină mult la măririle răsăritene, nu este cu puțință ca tovarășul nedespărțit al lui Rampolla să nu iubească neamul românesc, nu este cu puțință ca urmașul lui Benedict al XIV-lea, al acelui papă care era gata să-și jertfească și crucea de piept pentru tămăduirea Orientului, să nu ne aducă ramul de măslin al păcii atât de mult așteptate, al păcii de mult, de foarte mult dorite...!”²⁰.

Avem de-a face cu cu reacția cea mai încărcată politic, cea mai marcată de experiențele trecutului recent, din câte s-au manifestat în mediul românesc greco-catolic pe tema alegerii noului papă la Vatican. Noul Suveran Pontif să aducă prin lucrarea sa pace popoarelor învrăjbite de război și dreptate pentru românii care, în contextul înființării greco-catolice maghiare, trăiseră sentimentul amar al deziluziei, al faptului că mâna Sfântului Părinte devenise, pentru o clipă, mai puțin părintească și mai puțin protectoare față ei. În particular trebuie spus că o asemenea poziție este pe de-a-ntregul firească la Ioan Coltor, dacă ținem seama de faptul că acesta se aflate, în desfășurarea alertă a evenimentelor din anul 1912, în fruntea mișcării de protest față de înființarea episcopiei de Hajdudorogh. Coltor împreună cu Alexandru Nicolescu au făcut o călătorie la Roma pentru a protesta pe lângă forurile vaticane contra înființării noii episcopii²¹. Reacția lui Coltor este tipică așadar pentru pentru medii greco-catolice active în anul 1912, cu inițiativă în contextul mișcării de protest inițiată de Biserica Română Unită față de înființarea episcopiei maghiare. Drept dovadă pentru faptul că acest punct de vedere nu este unul singular și că are o mai largă reprezentativitate printre românii greco-catolici este editorialul publicat câteva zile mai târziu, în 10 septembrie, 1914, de „Cultura Creștină”, în care între altele se afirmă: „De la acest nou păstor așteptăm și noi Românii și biserica noastră unită cu Roma biruința dreptății noastre și

20. *Unirea*, XXIV, 1914, nr. 91, 5 septembrie, p. 1.

21. Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdudorogh (1912)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 179-180.

alinarea suferințelor noastre... Sub Piu al X-lea însă noi am îndurat și una din cele mai mari pierderi: dismembrarea parohiilor noastre de Hajdudorogh. Da, pentru că sufletul evlavios și curat al lui Piu al X-lea, nededat la încurcăturile ițelor diplomatice, din maxima de conduită a Domnului Hristos și-a fost ales mai cu drag simplitatea și nevinovăția porumbului, decât înțelepciunea și prudența de șarpe. Benedict al XV-lea însă va ști să unească în sine ambele laturi ale acestui aparent paradox și noi [...] îi oferim cu suflet curat și plin de credință alipirea noastră și dragostea noastră întregă”²². Cu aceste afirmații se și încheie dealtfel articolul din periodicul citat, pentru a marca faptul că necesitatea unui gest reparatoriu din partea Sfântului Scaun continua să fie printre românii greco-catolici o temă preocupantă, în pofida schimbării de ansamblu a ordinii de priorități, odată cu declanșarea conflictului mondial.

Acest segment al receptării de către români a alegerii noului Pontif roman este cel mai radical și cu cea mai pronunțată încărcătură politică. Alături de această fațetă subzistă, așa cum am văzut, o imagine mai echilibrată a unui papă al speranței, capabil să promoveze pacea și să ușureze astfel suferințele omenirii înclăștate în război. Această reprezentare a mediului greco-catolic ardelean despre papa Benedict al XV-lea nu este, în mod evident, exclusiv românească, ea a avut o circulație mai largă în mediile catolice internaționale. În timp, concomitent cu derularea războiului, această percepție a fost alimentată de eforturile Pontifului, care a stăruit pe lângă autoritățile statelor beligerante în sensul stopării conflictului și încheierii păcii.

Receptarea de către românii ardeleni pe alte canale și grile de percepție decât cele greco-catolice, a schimbărilor de la Vatican care au culminat cu alegerea și instalarea noului papă, Benedict al XV-lea, constituie un alt segment al temei pe care o avem în vedere. Astfel, o anumită reacție, chiar dacă în parametri minimali, se constată și în mediul ortodox, sau cel puțin la nivelul unei structuri formatoare de opinie reprezentativă pentru acesta, ziarul „Telegraful Român”, oficios al Mitropoliei de la Sibiu. Bazându-se pe informații preluate din presa internațională, după cum mărturisește în mod explicit, „Telegraful Român” își informează succint, aproape lapidar, cititorii despre derularea evenimentelor, începând cu moartea lui Pius al X-lea și declanșarea situației de sedisvacanță la Sfântul Scaun, desfășurarea alegerilor în conclav, voturile obținute de cardinalii favoriți pentru funcția supremă, finalizarea scrutinului prin victoria lui Giacomo Della Chiesa, instalarea acestuia în demnitatea de Pontif roman. Ziarul nu dedică un material special subiectului, ci îl tratează de obicei la rubrica „Știri”, printre evenimentele interne și externe cu un anumit grad de relevanță după evoluția situației de pe front. De remarcat ar fi faptul că prezentarea evenimentelor nu se face în grila confesionalistă specifică frecvențelor polemici dintre ortodocși și greco-catolici, tonul materialelor fiind în general neutru, cu aprecieri pozitive pe alocuri. Astfel, este apreciat

22. *Cultura Creștină*, IV, 1914, nr. 13-14, 10/25 septembrie, pp. 386-387.

efortul papei Pius al X-lea de a încerca să convingă Marile Puteri de necesitatea evitării războiului, este de asemenea valorizată pozitiv în paginile ziarului citat viața simplă și austeră pe care acesta a trăit-o. Aprecieri favorabile nu lipsesc nici la adresa lui Benedict al XV-lea, despre care se menționează originea sa nobilă, pregătirea temeinică în domeniul științelor juridice și în diplomatie, experiența dobândită în administrația ecleziastică. „Telegraful Român” revine de altfel și în perioada următoare, cu informații sumare privind diligențele făcute de papa Benedict pe lângă statele angrenate în conflict, în vederea găsirii unei soluții de încetare a ostilităților²³.

Nu este deloc lipsită de interes, în această ordine de idei, reacția presei românești neangajate confesional față de problematica în discuție. Astfel „Gazeta Transilvaniei”, cel mai vechi ziar al românilor ardeleni (apare începând din 1838), tratează tema parțial în maniera „Telegrafului”, depășind însă nivelul unei informații lapidare și minialiste. Ca o dovadă a relativei considerații cu care abordează subiectul, „Gazeta” găzduiește unele materiale referitoare la evenimentele de la Vatican pe prima pagină. Moartea lui Pius al X-lea și respectiv alegerea succesorului său, Benedict al XV-lea, prilejuiesc apariția în „Gazetă” a unor materiale informative ceva mai ample, prezentări biografice esențializate ale celor două personalități. Este interesantă acuitatea cu care ziarul surprinde impactul factorului politic asupra alegerilor papale, ca în cazul alegerii în anul 1903 a lui Giuseppe Sarto (Pius X), care nu avea „nici o culoare politică”, opțiune esențială în condițiile în care Sacrul Colegiu era divizat între simpatii pentru candidați ai celor blocuri politico-militare concurente, Antanta și Puterile Centrale, comentează ziarul citat. În legătură cu alegerea lui Giacomo Della Chiesa, în 3 septembrie 1914, „Gazeta” ține să sublinieze că faptul are o mare importanță politică. Prezintă desfășurarea scrutinului, pe candidații cu șanse de câțig, evidențiind totodată că opțiunea finală a cardinalilor din conclav a fost pentru un pontificat de tranziție, timpurile nefiind favorabile pentru realizarea unor reforme profunde în Biserică. În baza acestor considerente, opțiunea majorității cardinalilor electori a înclinat în cele din urmă înspre Giacomo delle Chiesa. Sensibilă la impactul politicii asupra zonei ecleziastice, „Gazeta” nu ezită să amintească faptul că întâlnirea celor doi factori a produs experiențe nefericite pentru români, în trecutul recent: „Biserica noastră unită a văzut-grație unor sfetnici puși în slujba politicei-sub domnia răposatului papă înființându-se episcopia de Hajdudorogh”²⁴.

23. A se vedea în acest sens: *Telegraful Român*, LXII, 1914: nr. 83, 9/22 august, p. 239; nr. 84, 12/25 august, p. 243; nr. 85, 14/27 august, p. 247; nr. 88, 23 august/5 septembrie, p. 259; nr. 89, 26 august/8 septembrie, p. 263; nr. 90, 28 august, 10 septembrie, p. 267.

24. Materiale apărute pe această temă în ziarul brașovean, vezi după cum urmează: *Gazeta Transilvaniei*, LXXVII, 1914: nr. 174, 9/22 august, p. 2; nr. 175, 10/23 august, p. 3; nr. 176, 12/25 august, p. 1; nr. 184, 22 august/4 septembrie, p. 2; nr. 186, 24 august/6 septembrie, p. 1; nr. 187, 26 august/8 septembrie, p. 2; nr. 188, 27 august/9 septembrie, p. 2; nr. 192, 2/15 septembrie, p. 1.

Sedisvacanța la Sfântul Scaun și alegerea unui nou succesori al apostolului Petru, un eveniment de referință în viața Bisericii catolice, sunt receptate acum, în vremuri de război, în modalități și forme de expresie marcate de blocajul fără precedent al relațiilor internaționale și de evoluția ostilităților pe diferite fronturi. Opinia publică urmărea cu precădere războiul, prioritatea absolută a interesului general în această perioadă, după cum rezultă și din presa epocii. Schimbarea la vârf în Biserica catolică, survenită în urma morții lui Pius al X-lea, urmată de alegerea și instalarea lui Benedict al XV-lea, este reținută și în aceste condiții, ca un eveniment notabil, în presa internațională și în cea românească. Receptarea românească a acestor desfășurări de lucruri se construiește în bună măsură pe elementele întâlnite în imaginea generală, dintre care se distinge în primul rând ideea unui papă al speranței, faptul că Benedict al XV-lea va ști să-și folosească vasta sa experiență diplomatică pentru a convinge statele beligerante să scurteze războiul și să încheie pacea. În ceea ce-i privește pe românii ardeleni, imaginea ce mai bine conturată a schimbărilor de la Vatican din perioada august-septembrie 1914 o găsim în mediul greco-catolic, la nivelul presei reprezentative pentru această confesiune și deopotrivă în elaboratele și intervențiile elitelor unite. Percepția românească este marcată, în același timp, de experiențe de dată recentă aflate la întâlnirea politicului cu realitățile ecleziastice, care conduc la formularea, în paginile presei greco-catolice și nu numai, a dezideratului potrivit căruia nedreptatea făcută românilor sub Pius al X-lea (înființarea episcopiei de Hajdudorogh), să fie reparată sub păstoria noului papă, Benedict al XV-lea.

DEFYING A GREAT POWER

The Image of Serbia in the Romanian Press during the First Part of the July Crisis of 1914

Cosmin Ioniță

■ COSMIN IONIȚĂ

PhD. candidate, Faculty of History,
University of Bucharest, Bd. Regina
Elisabeta, nr. 4-12, Sector 5, Bucharest,
e-mail: cosmin.ionitza@yahoo.com.

Research interests: Russo-Romanian relations in Modern History, decision-making processes before World War One and Balkan entanglements in European foreign policy.

Publications: "Iulie 1914. Chestiunea responsabilității în istoriografie", in *Studii și articole de istorie*, tom LXXXI, 2014, pp. 114-128.

Sfidând o mare Putere. Imaginea Serbiei în presa română în prima parte a crizei din iulie 1914

Abstract. Lucrarea de față reliefează interesul presei române pentru Serbia după asasinarea lui Franz Ferdinand la Sarajevo, pe 28 iunie 1914. În agitația ce a aprins Europa, presa a jucat un rol decisiv în informarea populației. Presa română a urmărit cu atenție tendința ziarelor din majoritatea capitalelor europene și a furnizat o mare parte a informației de la agențiile de presă din străinătate. Această cercetare subliniază imaginea Serbiei în fața a ceea ce părea cel mai mare test al existenței sale. Fiind avanpostul Rusiei în Balcani, în mare parte ca urmare a prezenței ministrului rus Nicolas Hartvig la Belgrad, Serbia era percepută ca un ghimpe împotriva existenței Austro-Ungariei. Pentru diplomația de la St. Petersburg, sub conducerea lui Serghei Sazonov, presiunea constantă a grupurilor slavofile a făcut din dependența față de supraviețuirea Serbiei un obiectiv major al agendei politice. Fiind prinsă între alianța cu Viena și noile relații cu Rusia, ce păreau să fie din ce în ce mai strânse, România a manifestat interes pentru evoluția evenimentelor și în special pentru soarta Serbiei. Belgradul era încă privit la București ca expresia luptei împotriva dominației Austro-Ungariei asupra populațiilor slave, ceea ce ducea românii cu gândul la Transilvania. Acest studiu se concentrează pe rolul substanțial al Serbiei în presa română în prima parte a crizei din iulie 1914. În mare parte un model de luptă împotriva dominației împotriva conaționalilor și cu relații istorice de amicable, Serbia a primit cel mai ridicat nivel de atenție la București.

Keywords. Presă, Serbia, Austro-Ungaria, Criza din iulie, Transilvania

THE JULY Crisis of 1914 represented one of the most debated subjects by historians, statesman and journalists. One hundred years after, the debate is still alive and the press, just as the researchers, point out the importance and uniqueness of the subject. A blast for the press in Europe, the crisis remained for most of the people, using the words of Joachim Remak: “a modern diplomatic crisis gone wrong, the one gamble, or rather series of gambles that did not work out, the one deterrent that did not deter. It happens.”¹

The surreal words of Remak have been analyzed numerous times. The war guilt debate has stirred the interest of mankind and every paper dedicated to the outbreak of the war reminded Serbia and her notorious dispute with Austria-Hungary. One argument explicitly pointed out that the all-out war was possible because the patrons of Austria-Hungary and Serbia, Germany and Russia, both regarded the dispute as a racial one. Europe seemed to prepare itself for a monumental clash for the supremacy of races.² By July 1914, a mutual suspicion characterized the Slavs and the Germans from East Prussia to the Balkans. Much of the ideological work had been done by the unarmed hand of the two sides: the press.

The crime in Sarajevo catalyzed the hostile reaction between Serbia and Austria-Hungary and the press was ready to intensify the process. When the news of the assassination reached the press agencies, the newspapers sold numerous special editions and each article was drained by the people gathered in the squares of major cities. A general view of the European press in July crisis shows how the interests of the country were promoted through daily articles.³

The crisis of July 1914, despite its almost surreal historiography, had not been analyzed deliberately through the eyes of the press. The evolution of the newspapers in 1914 in the belligerent countries is usually reminded in historiography but received a low interest where the leaders decided to maintain neutrality. As the clash between Serbia and Austria-Hungary became a subject in Romania, especially after 1913, this study focuses on the interest of the Romanian press for the events following the assassination in Sarajevo, focusing the image of Serbia in her problems with Austria-Hungary.

In a strained Europe, when decisions were being taken at a striking speed, the Romanian newspapers informed the public opinion with a general delay of two or three days.⁴ The same sources had been maintained for the entire duration

1. Joachim Remak, “The Third Balkan War: Origins Reconsidered”, *The Journal of Modern History*, no. 3, vol. 43, 1971, p. 366.
2. Edgar Feuchtwanger, *Imperial Germany 1850–1918*, New York: Taylor & Francis e-Library, 2001, p. 163.
3. Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914, Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*, New York: Cambridge University Press, 2003, p. 1.
4. As the official dating system in Romania in 1914 was the Julian calendar, both Julian and Gregorian dates will be provided in case of newspapers (ex. 16/29 June). When only one date appears, it is the Gregorian version.

of the crisis and the French and British press agencies had been the main providers for information. The political orientation of each daily newspaper made the sources to vary, news being retrieved also from Berlin, Vienna or from St. Petersburg. For the present study, four daily newspapers were selected: *Universul* [the Universe] and *Adevărul* [the Truth], usually promoting the journalism of information for the public, based on press agencies releases, considered to maintain a neutral position; *Seara* [the Evening], the press instrument of the Left wing, which showed a high degree of interest for journalism of opinion; *Viitorul* [the Future], the newspaper of the National Liberal Party which was a mixture, having large columns of journalism of opinion and numerous information articles. All four newspapers kept an interest for the crisis and tried to inform, according to their agenda, the Romanian public over the problems triggered by the assassination.

The evolution of the press depended largely on the orientation of Romanian foreign policy. By the time the crime was committed in Sarajevo, the change of the Romanian interests had become visible for anyone who was ready to observe. The power had been seized by the Liberals, who felt very close to the Entente and did not favor anymore the hidden relation with the Triple Alliance. The link with Vienna was not very popular in the country and the sensitive point was the Romanian population in Transylvania. For decades, the fear of Russia managed to keep under control any consistent movement against Austria-Hungary, but in 1914 the fear was outdated.⁵

The leader of the government, I.I.C. Brătianu, showed a vivid sympathy towards France and regarded Austria-Hungary as a crumbling Power. Moreover he was displeased with any attempt of a “foreign interference”, which meant looser ties with Vienna.⁶ His almost unrestricted strength at the top of the Romanian politics and his foreign policy vision inflicted a moderate pro-Entente air in the country’s press. Even *Universul* received a print of the new orientation, numerous articles being written by George Diamandy, the brother of the Romanian minister in St. Petersburg, Constantin Diamandy. One stronghold remained in Bucharest – *Seara* – which throughout the crisis intensified the anti-Russian discourse. In the words of C. Dobrogeanu-Gherea, a leader of the Left wing, there was little awareness among people of Romania, and they needed guidance, because the public opinion meant “several thousand skilled politicians and amateurs which deal with our internal politics”.⁷

5. V. N. Vinogradov, “Rumynia: ot soiuza s Rossiei k soiuзу s Tsentralnami derzhavami”, V «porohovom pogrebe Evropy» 1878-1914, Moskva, Izdatelstvo «INDRIK», 2003, pp. 149-54.

6. Baron Beyens to J. Davignon, 7 April 1914, 1918 la Români: Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe 1879-1916, Bucharest: Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, vol. I, p. 430.

7. C. Dobrogeanu-Gherea, *Conflictul Româno-Bulgar*, București: Tipografia cooperativă “Poporul”, 1913, p. 5.

Serbia had become, for the Romanian press, especially after the Balkan wars, the outpost against any Austro-Hungarian interference in the area. For the leaders in Bucharest and for the public opinion of the country, there were also other reasons that linked the Romanians and the Serbians but when any connection with the Romanians living in the Dual Monarchy was created, almost each time, there was an unconscious link to the struggle of Serbia to unite the Slavs. This became a sort of model when it came to Transylvania as it seemed Austria-Hungary formula was getting close to her end.

The supporter of this national cause was in the North, in St. Petersburg. Belgrade was regarded as the top of a spear held by St. Petersburg against Vienna. At no point in the July crisis or in the previous years, the cause of the Serbians, of uniting the South-Slavs in a single state, had not been considered as an independent action, but a Russian fraternal advice. As the Slavophiles circles which despised the Western ideas and promoted the noble symbols of Slav culture⁸ became stronger at St. Petersburg, the Russian diplomacy seemed disposed to shift the attention from the internal problems of the empire to the matters of foreign policy.⁹ If Serbians were facilitating the internal dissolution of Austria-Hungary, then the Romanians, having new unusual relations with Russia, were ready to take their share. The change of views recorded in Bucharest had been the major success of the Russian Foreign minister, Sergei Sazonov.

The Foreign minister in Vienna, Leopold von Berchtold, knew that a Great Serbia was possible only with “the active support of Russia”.¹⁰ The Austro-Hungarian diplomats were displeased by the voice of Belgrade led by Nikolai Hartwig, the Russian minister in Serbia, a diplomat with strong Panslav views and remarkable abilities.¹¹ For the Romanian press, his views and influence seemed kept under control only partially by Sazonov, his chief in St. Petersburg. In comparison with his minister in Serbia, Sazonov showed little interest for the virulent Slavophile propaganda. Despite this, the memory of the annexation crisis in 1908 was much alive, just as the Balkan wars. Put it simply, Russia could not have let down Serbia, when her sovereignty was at stake. The Slav call brought Russia in the struggle.¹²

Even if the news of the murders of Sarajevo invaded the newspapers in Bucharest only two days after, the subject had immediately filled up the sections dedicated to “latest news” and “foreign policy”. Despite the tragedy, the press did

8. Michael Howard, *The First World War*, New York: Oxford University Press, 2002, p. 5.

9. Cosmin Ioniță, “Iulie 1914. Chestiunea responsabilității în istoriografie” *Studii și articole de istorie*, tom LXXXI, 2014, p. 123.

10. Berchtold to Czernin, 13/26 November 1913, *1918 la Români*, vol. I, p. 363.

11. Christopher Birdwood Thomson, *Old Europe's suicide; or the building of a pyramid of errors*, London, 1920, p. 38.

12. N. Schebeko, *Souvenirs essai historique sur les origines de la guerre de 1914*, Paris: Bibliothèque Diplomatique, 1936, p. 221.

not accuse Serbia as it happened in capitals of Romania's official allies, The Central Powers.¹³ Apparently, the press did not know the exact talks between Sazonov and Brătianu, which were held after the meeting of the Tsar in Constanța just two weeks before, but anticipated that Russia will not stand aside. Being on a train, returning from the joint passage into the Austro-Hungarian soil, both Brătianu and Sazonov showed their strong desire not to allow Austria-Hungary to crush Serbia,¹⁴ which was rather a reassurance for the Russian leader than for his Romanian counterpart. If the death was presented with a strong grief, the newspapers shifted the attention to Serbia, each with its own agenda. The activity in Belgrade had been under the attention of the Romanian press even before this, with the change of power announced by the King Peter Karadordevic, who decided to leave the throne to his son Alexander. *Viitorul* praised the move which meant a new step in order to fortify the force of Serbia on international scene.¹⁵ Moreover, the idea of union between Serbia and Montenegro was regarded with sympathy. The opposition received from Austria-Hungary showed how little desire for understanding existed in Vienna when it came to independence of action of the Balkan states.¹⁶ *Seara* still deplored the Romanians for being seduced by the Russian "odious visit" in Constanța of the Tsar who was presented as the "assassin of the people and of freedom in Russia".¹⁷ Trying to keep Romania close to Austria-Hungary, for *Seara*, the union was the covered reason why the Tsar even arrived in Romania. The headline of an article stated "the union of Serbia and Montenegro will be announced in Bucharest; Consequences of the Tsar Nicolas II's visit to Constanța".¹⁸

The agitation of the press lasted for a few days, while Serbia was the main subject, articles slowly bringing new evidences about the murder. Even from the beginning, in *Universul* the relation of Belgrade with the assassin has been sectioned. In a dedicated article "the Serbians and the attack" it was pointed out that the "Serbian population cannot be accused because it provided dazzling proofs of loyalty to the reigning house [of Austria-Hungary]".¹⁹ The next day, G. Diamandy went further, to the essence of the problem, pointing out that the death of Franz Ferdinand meant the death of a principle because "however we think about the unhappy couple that was killed cowardly, the care of tomorrow, throughout Europe

13. J. Holland Rose, "Great Britain and the Eastern Question", *The Journal of International Relations*, no. 3, vol. 12, 1922, p. 312.
14. Sazonov to Nicolas II, 11/24 June 1914, Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Diamandi Constantin, dosar 29, f. 5.
15. *Viitorul*, 14/27 June 1914.
16. *Viitorul*, 16/29 June 1914.
17. *Seara*, 31 May/13 June 1914.
18. *Seara*, 16/29 June 1914.
19. *Universul*, 17/30 June 1914.

ATENTATUL OPERA SARBILOR

Seara, 17 June (30 June), 1914

and especially Romania, takes us to the Austro-Hungarian problem, that is unfortunately also a Romanian problem”.²⁰ *Seara* has seen the hand of Serbia in the assassination ever since the news arrived in Bucharest as one of the articles was named “The assassination: the work of the Serbians”.²¹ Numerous details about the crime flooded the pages of the Left-oriented newspaper, from the origin of the bombs coming from the arsenal in Kragujevac to menacing articles in the Serbian press. For *Seara* journalists, the next day, the old theme was revived, as behind each action of Belgrade stood Russia. Through her “imperial policy”, Serbia proved to be a follower of her Slav sister in the North.²²

The manifestations against Serbia started soon after the assassination against Serbia received important columns in Bucharest. The attacks against the Serbian population in Bosnia and elsewhere in Austria-Hungary were seen as a symbol of Vienna’s policy to make Belgrade responsible for the criminal act. While *Viitorul* pointed out that the Serbian minister in Vienna, Iovan Iovanovic, tried to alert over possible troubles that might trigger a visit in Sarajevo from the archduke²³ and *Universul* showed that the leaders in Belgrade tried to maintain the energy of the people even if Serbia had to face numerous accuses²⁴, *Seara* reflected that being a Slav was a conviction for Serbia and for the people South of Danube as “their Slavdom is only useful because it makes them fall foolishly into the Panslav mustard plate of the Russian Tsar”.²⁵

Several articles dedicated to the Romanians in Transylvania and Bukovina appeared in the same time with the problems that the Serbians were facing in Austria-Hungary. *Universul* and *Viitorul* showed how deeply affected were the Romanians by the loss, as they hoped that under Franz Ferdinand they would all have been part of a single autonomous province: Transylvania. *Seara* had no interest in addressing the national cause as in one of the articles, named “The Russian envoys” referring to the assassins, it was stated that “we will not try to hide our pro-Austrian feelings, which we brought into the light so many times to our readers”.²⁶

20. *Universul*, 18 June/1 July 1914.

21. *Seara*, 17/30 June 1914.

22. *Seara*, 18 June/1 July, 1914.

23. *Viitorul*, 19 June/2 July 1914.

24. *Universul*, 21 June/4 July 1914.

25. *Seara*, 20 June/3 July 1914.

26. *Seara*, 20 June/3 July 1914.

ROMANII DIN ARDEAL și moartea arhiducelui Ferdinand

— **Ecoul durerii poporului român** —

Viitorul, 20 June (2 July) 1914

After the first shocking days, a shift became visible as Serbia was becoming the country on offensive. From official declarations to columns in the newspapers like *Mali Jurnal*, *Odiek* and *Balkan*²⁷, Belgrade seemed decided not to allow any infringement. The campaign was even presented in *Viitorul* sided by an article with the title “The Hungarians strengthen the border with Romania”²⁸, showing the community of interests between Bucharest and Belgrade.

When it seemed sure that the crime would not lead to war-like consequences, the interest for the subject soon decreased sharply in Bucharest, as it did in most of the other European capitals.²⁹ As the calm took over Sarajevo, it also covered Bucharest. Nobody expected action against Serbia and the firm attitude of Belgrade showed how a little nation, empowered by the national cause can stay firm against the Dual Monarchy. For this, a large part of the Romanian press, even though mourned the assassination, regarded Serbia as a steady outpost and a model against any stronger intrusion. Only *Seara* maintained an interest for the investigation and translated a number of articles from Vienna and Budapest.

The silence over the assassination was interrupted suddenly when the news of Hartwig’s death reached Bucharest.³⁰ A number of articles were dedicated to the death of the Russian minister in Belgrade, one of the strongholds against the Austro-Hungarian expansion. It became obvious that for the Slav world his death was a great loss and in Belgrade it looked as a real tragedy for being “much more gravely for Serbdom than the disappearance of the heir archduke”³¹

What ignited the press was the fact that information leaks arrived from Belgrade that presented the Russian minister as a victim of a conspiracy. Dying in the presence of the Austro-Hungarian minister in Belgrade, Baron Giesl, the loss triggered a massive interest of the Slavophile circles. Everyone was aware that a change in the course of events was possible, Hartwig being the main source of assurance for the Serbian decision-makers of the Russian support.

27. *Universul*, 24 June/7 July 1914.

28. *Viitorul*, 23 June/5 July 1914.

29. Jean-Jacques Becker, “La guerre dans le Balkans (1912-1919)”, *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, nr. 71, 2003, p. 8.

30. *Viitorul*, editions of 1/14 July 1914 and 3/16 July 1914; *Universul*, editions of 2/15 July 1914 and 3/16 July 1914; *Adevărul*, editions of 30 June/13 June 1914, 3/16 July 1914, 4/17 July 1914 and 13/26 July 1914. *Seara*, editions of 2/15 July 1914 and 3/16 July 1914, with only isolated information.

In Belgrade and elsewhere it had become obvious for the previous years that Vienna tried to eliminate the danger on her border. The Austro-Hungarian minister in Bucharest, Ottokar Czernin considered that the task of the leaders in Vienna was “to finish with Serbia”.³² Against this solution stood Istvan Tisza, the Prime-Minister of Hungary. Different plans were made to act against Serbia and they ranged from economic consequences to annexation or splitting Serbia between Romania and Bulgaria. Budapest showed reluctance, and the titles took from the Hungarian newspapers by the ones in Bucharest showed how little desire existed for any meaningful action against Serbia. Tisza was considered the last man to accept an intervention. The newspapers’ assumption was correct as Tisza understood that a conflict with Russia might have jeopardized the Great Hungary.³³ It was only the attacks of the Serbian press that determined him to engage in discussions to end up with the Serbian problem.³⁴

After few days, the mentions over the archduke and minister’s deaths were largely isolated and the newspapers found some other interesting subjects of foreign policy on which to focus. For almost a week the issues between Serbia and Austria-Hungary became of a secondary importance. Problems were visible elsewhere in the Balkans, from the Albanian territory to the Greek-Ottoman dispute. But the problem that received the attention of columns dedicated to the foreign policy was the series of attacks between Romanian and Bulgarian border patrols.

The construction of the positive image of Serbia in the Romanian press was facilitated by the image of Bulgaria because by that time, Sofia was one of the enemies of Belgrade and also the receiver of the Russian wrath. The year 1914 established the framework for the Balkan realignment. Romania started to be more and more connected with the Entente and Serbia while Bulgaria and the Ottoman Empire tried to get on the side of the Central Powers. Both camps tried to secure Greece.³⁵

Before and during the crisis, Bulgarian topics had developed an unusual consensus in the Romanian daily news and Sofia became the aim of the national discourse. In Romania, the “stormy” journalism backed by the national rhetoric became a reality and this was largely the effect of the Second Balkan War.³⁶ From Left to Right, the newspapers joined their efforts to make Bulgaria look as an

31. Descos to Viviani, 11/24 July 1914, *Documents diplomatiques français: 1871-1914*, Paris: Imprimerie Nationale, 1936, 3rd series, tom X, p. 721.

32. Czernin to Berchtold, 11/24 March 1914, *1918 la Români*, vol. I, p. 406.

33. A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1809-1918: O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, trad. Cornelia Bucur, București: Allfa, 2000, p. 197.

34. Becker, “La guerre dans le Balkans (1912-1919)”, p. 9.

35. Schebeko, *Souvenirs*, p. 174.

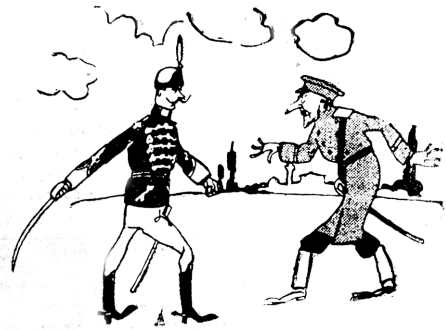
36. Claudiu-Lucian Topor, “Journalisme bravache et rhétorique nationaliste: La Seconde Guerre balkanique dans la presse roumaine”, in Catherine Horel (dir.), *Les guerres balkaniques (1912-1913) Conflits, enjeux, memoires*, Bruxelles: P.I.E Peter Lang, 2014, p. 290.

aggressor and an inferior people.³⁷ The Bulgarian topics are very visible in *Adevărul*, that allocates the section “Chestia zilei” [the Thing of the day] using many caricatures to point out the differences between the Romanians and Bulgarians.³⁸

The firm attitude of Serbia offered the reasoning for the Romanian press for a very acid campaign against Bulgaria. If Serbia resisted Austria-Hungary, then Romania should resist and even try to punish Bulgaria for menacing the border. The wording was denigrating³⁹ and a permanent call for punishment was demanded. Moreover, it became visible that the firm stance was needed because this attitude had been accepted outside Romania’s borders. The decisive move was made by the Russian minister in Bucharest, Stanislav Poklevsky-Koziell, who seemed to back Romania⁴⁰ and kept Sazonov very well informed about the actions in Bucharest, following very carefully the sympathies of the Romanian society.⁴¹

CHESTIA ZILEI

Apropos de incidentele dela frontieră

Rom'nul: După ce ți-am tăiat odată nasul, mai vrei să ți'l tai și a doua oară?!

Adevărul, 5 (18) July 1914

When rumors about the draft of the ultimatum arrived from Vienna, Bucharest and other European capitals became again nervous and it seemed that the problem between Serbia and Austria-Hungary was far from being solved. Press cam-

37. In numerous editions of the newspapers appear details over the incidents at the border: *Viitorul*, 2/15 July 1914 and 7/20 July 1914; *Universul*, 1/14 July 1914, 2/15 July 1914 and 7/20 July 1914; *Adevărul*, 2/15 July 1914, 5/18 July 1914 and 6/19 July 1914; *Seara*, 8/21 July 1914 and 9/22 July 1914.
38. *Adevărul*, 4/17 July 1914, 5/18 July 1914 and 13/26 July 1914 provide examples with pejorative messages together with caricatures. In the edition of 5/18 July 1914, *Adevărul* used the title “Speaking of the border incidents” and the image shows the Romanian border guard with the sword in his hands while the Bulgarian border guard is displayed with a poor appearance. As the Bulgarian seemed provocative, the Romanian replied: “After I cut your nose once, would you like me to cut it the second time?!”
39. *Adevărul*, 6/19 July 1914; the article written by Al. Ciurcu named “Bulgarians” presents the difference between the Romanian people, who has “something noble and chivalrous that denotes his bright descendency”, while the “Bulgarian soldiers enter into our territory and kill cowardly our border guards”. *Seara*, 9/ 22 July 1914; in an article of D. Karnabatt “Romania and Bulgaria” the author accused the stubbornness of the Bulgarians, asking for “a harsh lesson and a new border rectification”.
40. *Adevărul*, 9/22 July 1914.
41. Poklevsky-Koziell to Sazonov, 7/20 July 1914, *Mezhdunarodnye otnosheniia v epohu imperiazma*, Moskva-Leningrad, Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 1931, 3rd series, tom IV, p. 356.
42. Schebeko, *Souvenirs*, p. 182.

paings did not help the process, but increased the pressure and hindered the appeasement. In Russia, the press launched loud attacks on Austria-Hungary and contributed to the uneasy task of assuming war in Vienna.⁴²

Conflictul austro-sârb

SARBII SUSTIN CA AUSTRO-UNGARIA BATE IN RETRAGERE

Belgrad, 4.—Ziarul „Politika” declară, că Austro-Ungaria văzând, că amenințările ei rămân fără efect, bate acum în retragere.

MĂRIREA EFECTIVULUI DE PACE IN SERBIA

Belgrad, 4. — Știrile despre pretenziile măsurii militare luate de Serbia, sunt lipsite de temelie.

Mărirea provizorie a efectivului de pace a fost provocată prin prelungirea serviciului militar cu 6 luni, votată de Scurștină înainte de a fi dizolvată.

Efectivul de pace a fost urcat cu 10 mii oameni.

Universul 6 (19 July) 1914

In this framework, the interest of the Romanian press shifted and started to address the Romanian problem more openly, in consequence to the issues Austria-Hungary was having with the nationalities. The newspapers in Bucharest showed how important became Romania's attitude and the urgency of the situation in Transylvania. Belgrade's struggle to have the Serbian population freed would be followed by the one of the Romanians. On July 9/22, in the article named “the friendship with Austria”, Constantin Mille accused the habit of Viennese diplomacy of “taking everything and not giving anything to the allies”. The author highlighted that Bucharest was not following an anti-Austrian policy but after the “foolishness” of being tied with Austria-Hungary for three decades, the Romanians had

finally a free hand in the area. Mille pointed out that a new era was visible in the foreign policy of the country and he noted that “Austria will have to convince herself that the time when she enchanted us with bitter almonds is over and when she threatened and we listened to her because of fear”⁴³

The Serbian example managed to exit the newspapers and became an argument of the people who supported an entry of Romania into a possible conflict. Constantin Rădulescu-Motru, a moderate conservative politician, was deceived by the perpetual profitability searched by the leaders in Bucharest who never followed ideals but gains. Analyzing the attitude of the Serbians, Rădulescu-Motru deplored that the Romanians would not be remembered as the Serbians would: “brave and men of honor”. He noted that the history would only write that “there is a Romanian people which did not move but lurched, not acted knightly but sided with the strongest, when the time came...sadly!”⁴⁴

43. *Adevărul*, 9/22 July 1914.

44. Clarnet, *Cu cine? Opiniile d-lor: George Diamandy, de Kerguezec, D-r profesor Ion Cantacuzino, Prințul Constantin Brâncoveanu, D. Anghel, I. Al. Brătescu-Voinești, Profesor C. Rădulescu Motru, Profesor, A. D. Xenopol*, Bucharest, Administrația ziarului “Facla”, 1914, p. 45.

Two days before the ultimatum was sent to Belgrade, *Adevărul* dedicated a large article to Nikola Pasic, the Serbian Prime-minister and minister of Foreign Affairs. The main topics covered were the cooperation between the Balkan states and the relations between Romania and Serbia. The bridge over the Danube played an important part of the article.⁴⁵ Pasic had been one of the men who tried to save the peace before the conflict at least twice. First, he averted the Viennese diplomacy that the visit of the archduke might be exploited by the nationalists. To this, the Austro-Hungarian leaders responded with defiance as they felt disregarded as a Great Power. In Vienna, the hope was to have the opportunity to administrate a correction to Serbia at a very small cost. Austria-Hungary did not look for a large scale war but had become ready, ever after the autumn of 1913, to accept a fight against any hostility of Serbia.⁴⁶ Secondly, Pasic hoped to reinforce the border between Serbia and Bosnia in hope of preventing nationalists to cross it. The measure failed because some officials and army staff did not agree to obey such an action.⁴⁷ Even though in Belgrade people waited “calmly” Vienna’s action⁴⁸, when the document reached the city a warrior feeling engulfed the capital as there was “a hope for the Russian support”.⁴⁹ Romanian newspapers followed the reaction of the press abroad and a great interest received Sofia, where furious accusations had been launched against Serbia, a country inhabited by a “dirty people” that menaced the others. In Sofia, it was always pointed out the role of Russia who always gave the Serbians “the possibility to commit new crimes”.⁵⁰

The already positive image of Serbia in Romania improved later on during the July crisis. The arrival of the note in Belgrade managed to furbish Serbian image in the Romanian press as the newspapers, with the exception of *Seara*, displayed a country that was fighting for her rights. The guilt for a possible war was transferred to Vienna and the Romanian newspapers pointed out how the Austrians were ready to risk a war, even with the conciliatory answer of Serbia, backed by Russia.⁵¹ Receiving the news after the rejection of the note, *Universul* wrote that the army maneuvers in Austria-Hungary meant that “in the European air smells like gun powder”.⁵² Many articles in this period follow the evolution of negotiations and the rejection of the note, with the obvious peaceful intention of Serbia.

45. *Adevărul*, 10/23 July 1914.

46. Hew Strachan, *The First World War*, New York, Penguin Group, 2004, p. 4.

47. Isabella M. Massey, “The Diplomatic Origins of the First World War”, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), no. 2, vol. 25, 1949, p. 184.

48. *Universul*, 9/22 July 1914.

49. *Universul*, 13/26 July 1914.

50. *Universul*, 13/26 July 1914.

51. *Viitorul*, 15/28 July 1914.

52. *Universul*, 15/28 July 1914.

Adevărul had written just one day earlier that the war seemed very close as the tension in Austria-Hungary became unbearable.⁵³

Especially after the ultimatum had been presented in Belgrade, the press in Bucharest placed an impressive amount of importance on Russia and many articles tried to depict the limits of actions in St. Petersburg as well as the stance of Romania in correspondence with it. While *Seara* had as main article “The attitude of Romania: we will go with the Triple Alliance”⁵⁴, *Adevărul* showed that the effort of the Russian diplomacy “was not a provocation and tends to a conciliation as this time the action of St. Petersburg seems honest and we believe it more sincere than the Austrian one”.⁵⁵

The atmosphere was cleared when the first bombs reached Serbian soil. The image of Serbia improved even more as the kingdom seemed the victim of a Great Power. *Universul*'s main article was “war at all costs” explaining that Austria-Hungary found a way to revenge on Serbia.⁵⁶

The highlight of the press for the Serbian case in July 1914 does not represent just an insatiable desire for information and for providing the public opinion with viable international news. Influenced by the political agenda, the newspapers in Romania had a keen interest in depicting the Serbian case as it had become the model of a type of struggle – the formation of the national state. Both in Belgrade and Bucharest, the enemy seemed to be the same: Austria-Hungary. Briefly, following closely the events in July 1914, the main two reasons for a positive image of Serbia in the Romanian press seem visible. First, the Serbians were perceived as the friendly nation, despite their warrior past. For the Romanians there was no neighbor, apart from the Black Sea, safer than the Serbians. Secondly, there was already in the making a desire of reckoning with Austria-Hungary, which was seen responsible for the miserable condition of a large minority of Romanians in Transylvania and Bukovina.⁵⁷

Press in Bucharest did not manage to influence the Romanian decision-making⁵⁸ as it had been itself influenced by the leaders of the country. The newspapers kept the general lines of foreign policy of the country or the individual interest of the political formation that lead them. Serbia was one of the beneficiaries of the change in the Romanian policy and was generally regarded with sympathy for the strong will show in uniting all Serbdom.

53. *Adevărul*, 14/27 July 1914

54. *Seara*, 17/ 30 July 1914.

55. *Adevărul*, 15/28 July 1914.

56. *Universul* 17/30 July 1914.

57. Glenn E. Torrey, “Rumania and the Belligerents 1914-1916”, *Journal of Contemporary History*, no. 3, vol. 1, 1966, p. 171.

58. Richard Hamilton, Holger Herwig (ed.), *The origins of World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 35.

DIPLOMAȚIA REGATULUI ROMÂN ÎN ALBANIA ÎN PRAJMA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Emanuil Ineoan

■ EMANUIL INEOAN

Doctorand al Universității Babeș-Bolyai,
Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-
Napoca, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1,
e-mail: iemanuil@yahoo.com.

Domenii de interes: relațiile diplomatice
dintre România și Grecia la începutul
secolului XX, cu accent pe chestiunea
aromână, relația Cultură-Diplomație-
Biserică, drepturile minorităților
balcanice, relații internaționale și elita
diplomatică.

Publicații: „Considerații privind
chestiunea originii și a limbii aromânilor”,
in *Diversitatea culturală, realități politice
și multiconfesionalism în Transilvania și
Banat, Secolele XVIII-XX*, Cluj-Napoca:
Argonaut, 2014; „Mitropolia Bucovinei și
chestiunea jurisdicției canonice asupra
bisericii din Viena”, in *Taină și
Mărturisire*, Cluj Napoca: Presa
Universitară Clujeană, 2014; „The
Portrait of a Romanian Diplomat: Mihail
Burgehe”, in *Communication, Context,
Interdisciplinarity. Studies and Articles,
III*, Petru Maior University Press 2014.

Romanian Diplomacy in Albania at the Beginning of World War I

Abstract. In early 1914 the Romanian diplomacy efforts in the Balkans intensifies by opening the Legation from Durres, a consequence of the increasingly pronounced interest for Romanian communities from South of the Danube. The diplomat tasked with the important engagement of establishing contacts with a Romanian elite in the area and to create a bridge to the youngest State in the region was Mihail Burgehe. The landing of Prince of Wied in Albania's political leadership and the support of the reigning House of Romania meaning the sending of soldiers „volunteers”, was in fact a personal guard in this operation in a highly insecure region with major disturbances especially in the northern part of Epirus. These two facts led to the idea that they have strengthened the relations between the two countries at a time when the re-organising of the alliances was fueled constantly by the rumors regarding the impending of a great war. The interests of Austria-Hungary and Italy to make a puppet State out of Albania, those of Serbia and Greece to occupy extensive areas newly created, will render Albania as a problematic issue on the map of international relations on the eve of World War I.

Keywords. Wilhelm de Wied, Albania, 1914, Romania, Aromanians.

ULTIMA NAȚIUNE ce își va dobândi autonomia în Balcani prin ruperea de Imperiul Otoman la începutul secolului XX este cea albaneză, populație care alături de aromâni îi reprezintă până azi pe cei mai vechi locuitori ai peninsulei. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea imigrația albaneză găsește un sprijin puternic la București (aici se coagulează în 1884 o societate culturală albaneză, Drita stipendiată și din fondurile guvernului român)¹, unde apare și proiectul unui stat „albano-aromân” pentru cele două națiuni „surori”. Ideea se baza atât pe buna unitate geografică dintre cele două entități etnice, dar și pe supremația istorică a „primului venit în Balcani”, legitimând astfel o uniune „tracolibiră” existentă, în opinia propagandei albaneze încă de la începutul istoriei. Până la 1913, poate și datorită vulnerabilității politice, liderii albanezi, fie ei musulmani ori creștini s-au dovedit a fi cei mai fideli cauzei aromâne în Grecia. În definitiv, ambele etnii împărtășeau aceeași soartă, a presiunii elenizatoare.

În timpul regelui Carol², interesul Regatului Român pentru romanitatea balcanică cunoaște apogeul, politica de intervenție în zonă având ca obiectiv protecția și prezervarea la nivel cultural și spiritual a comunităților de aromâni, denumiți în epocă și macedo-români. Estimativ, pe teritoriul actual al Albaniei, acum aproape un secol viețuiau aproximativ 100.000 de aromâni.³

Noul stat albanez ce se profila pe scena Balcanilor la începutul secolului XX deranja atât proiectele naționaliste sârbe (prin densa populație albaneză existentă în Vechea Serbie – Rascia pe care sârbii o considerau vatra sacră a entității lor etnice), cât și cele elene (prin majoritatea covârșitoare deținută de albanezi și aromâni în villaetul Epirului din nordul Greciei).

Austro-Ungaria, era interesată să inflameze suplimentar relațiile sârbo-albaneze pentru a orienta clasa politică sârbă înspre sud și a distrage efortul Belgradului asupra teritoriilor de la nord de Dunăre. Prin Albania, Austro-Ungaria spera să slăbească Serbia sau măcar să primească în schimb o oarecare neutralitate binevoitoare din partea Greciei. De remarcat, că deși aportul austro-ungar viza mai ales nordul Albaniei care nu figura în planurile expansioniste ale Greciei, totuși Atena era îngrijorată de orice sprijin străin care ar fi întărit o cvasi-statalitate albaneză ce ar fi putut să elimine în timp avansul grecesc spre sudul și chiar centrul Albaniei, unde, în așa numita zonă a Muzachiei elementul aromân putea fi orientat spre cauza elenă. De asemenea, nu trebuie neglijată nici strategia Berlinului, în înțelegere cu Viena, de a dobândi acces la mările din sud și printr-un picior de sprijin în Albania.

1. Victor Berard, *La Turquie et l'hellenisme contemporain*, Paris: Ed. Felix Alcan, 1893, p. 282.
2. Deși primele școli românești sunt deschise în Balcani în timpul lui Cuza, fenomenul ia amploare abia odată cu venirea lui Carol pe tronul țării.
3. Constantine Ckehrezi, *Albania, Past and Present*, New York: Macmillan Company, 1919, p. 17.

De Albania mai era interesată un alt stat european, ce își trăia la sfârșitul secolului al XIX-lea visul colonialist, Italia:

„Italia azi, din rațiuni dependente de evoluția sa istorică nu are decât Orientul în care poate spera să găsească ambientul apt să permită o dezvoltare pacifică a energiilor sale economico-sociale. Pentru că și-au constituit mai târziu un stat național, Italia a intrat mai târziu în viața internațională (singura care poate determina dezvoltarea unui stat național gata format), când deja popoarele își exercitaseră dreptul de expansiune asupra teritoriilor res nullius.[...] Iată de ce Italia, exclusă din mișcarea colonială, trebuie să-și contrabalanseze influența politică și comercială a altor state...”⁴.

Pentru statul mediteranean, hinterlandul albanez reprezenta o pradă considerată ușoară, la îndemână din punct de vedere geografic, ocuparea malului albanez ar fi determinat Italia să devină stăpâna Mării Adriatice. Încă din 1877, România și Italia se tatonau reciproc vis-à-vis de cheștiunea aromână, secretarul de legație de la Roma, Mihail Obedenaru într-o întrevedere cu omul politic italian L. Malegari îi propune acestuia din urmă formarea în Epir, nordul Greciei, a unei entități statale „*rivale Greciei și puse în dependența Italiei*”⁵.

La un an după anexarea Bosniei-Herțegovina, Italia semnează un tratat cu Rusia la Racconigi prin care ambele state se angajau să mențină statu-quo în Balcani, diplomația de la Roma urma să aibă o atitudine binevoitoare față de problema strămtorilor, iar Rusia să sprijine interesul Italiei pentru Cirenaica și Tripolitania. Acest acord va constitui un prim pas spre desprinderea Italiei de Tripla Alianță.⁶

Încercând de multe ori atunci când diplomația dădea greș să uzeze de cartea catolică în Albania, Roma va iniția tentative prozelitiste printre triburile destul de vulnerabile ale miridițiilor catolici din nord. De asemenea, existența aromânilor, considerați a fi latini Balcanilor, va suscita un plus de interes mai ales din perspectiva apelului la trecutul antic când peninsula făcea parte din Imperiul roman. În 1909, cifrele de catolici vehiculate pentru Albania se ridicau la 100.000 dintr-o populație totală de 480.000 creștini.⁷ Nu trebuie însă omis faptul că inițierea propagandei catolice în Balcani este și tactica Austriei care încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea visa la o Valahie Catolică în jurul Monastirului, speculând orice fel de dispute între preoți ortodocși greci și comunitățile aromâne.⁸

4. Giovanni Amadori Virgilj, *La questione rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) e la politica italiana*, I, Bitonto, Casa Editrice N. Garofalo, 1908, p. 4.

5. M. D. Peyfuss, *Cheștiunea Aromână*, București: Ed. Enciclopedică, 1994, p. 50.

6. D. Bușă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și Primul Război Mondial*, București: Paideia, 2003, p. 229.

7. Geffrey Drage, *Austria-Hungary*, London, 1909, p. 682.

8. Victor Berard, *La Turquie et l'hellenisme contemporain*, Paris: Ed. Felix Alean, 1893, pp. 281-291.

Evenimentele anilor 1912-1913 vor complica însă și mai mult geopolitica sud-europeană. Izbucnirea Războaielor Balcanice a fost precedată de o înțelegere privind împărțirea prăzii când state aflate până atunci în discordie pentru „interese superioare” expansioniste ajung să cadă de acord la lichidarea moștenirii otomane din Europa. Desigur că primul război balcanic încheiat en fanfare va conduce și la neînțelegeri între aliații de conjunctură ce vor determina o a doua conflagrație unde România consimte să intervină pentru a limita mai ales din puterea Bulgariei, văzută drept un potențial pericol pentru securitatea frontierelor sale. Dat fiind faptul că România a fost cea care a înclinat balanța, termenii păcii și rectificările teritoriale urmau a fi dictate la București.

După pacea încheiată în vara anului 1913 asistăm la majore schimbări în sânul comunităților aromâne din arealul sud-estului Europei, granițele noilor state naționale vor fragmenta regiunile locuite de aceștia, afectând iremediabil marca profesională a acestor comunități și principala lor sursă de venit, transhumanța. Dacă hotarele Greciei cu Serbia și Bulgaria au fost fixate, nu același lucru s-a întâmplat în ceea ce privește delimitarea teritorială între Grecia și tânărul stat albanez. Această problemă ce va suscita aprinse dezbateri este cunoscută drept chestiunea Epirului de Nord, motiv de dispută între cele două state pe parcursul mai multor zeci de ani. Delimitarea teritorială se va răsfrânge și asupra populației aromâne ce avea o pondere însemnată în regiunea intens disputată.

Revenind la desfășurarea evenimentelor, la Conferința Ambasadorilor de la Londra din 1913, Titu Maiorescu, ministrul de externe, îi cere ambasadorului României din Marea Britanie să insiste asupra principiului ca în toate localitățile unde aromânii sunt în majoritate, limba administrativă să fie româna la fel ca în toate școlile și bisericile românești, principiu ce ar trebui să fie înscris în constituția albaneză. În 26 martie 1913, ministrul plenipotențiar la Londra, Nicolae Mișu, remite un memoriu către Foreign Office-ul britanic în urma cererii lui Sir Edward Grey în care fixează concepția geopolitică a României față de noul stat albanez și interesul care ar putea fi exploatat prin punerea în practică a următoarelor doleanțe: „[...] limitele viitoareii Albaniei vor trebui să fie trasate în așa fel încât nu numai ca acest stat să fie la adăpost de toate dificultățile ulterioare cu vecinii săi, ci și ca o populație românească, care este cea mai compactă din sud-estul Albaniei să fie conservată intactă între hotarele statului albanez.”⁹ Ministrul român aprecia că și localitățile Samarina, Avdela, Perivoli, Breaza, Turia, Metzervo, compact aromâne să se regăsească în granițele viitorului stat albanez.¹⁰ La Conferința de la Londra se profilează însă tot mai vizibil două tabere care se raportează diferit față de noul stat albanez: Austro-Ungaria și Italia interesate de o Albanie cât mai întinsă

9. *Documente diplomatice, evenimente din Peninsula Balcanică, acțiunea României septembrie 1912\ august 1913, Cartea Verde*, București, 1913, pp. 123-125.

10. Stelian Brezianu, Gheorghe Zbucnea (ed.), *Românii de la Sud de Dunăre-Documente*, București: Arhivele Naționale ale României, 1997, p. 237.

teritorial, iar de cealaltă parte Franța, Rusia și oarecum Marea Britanie care susțineau o Albania restrânsă în folosul teritorial atât al Serbiei, cât mai ales al Greciei. Tratatul din 30 mai 1913 la articolul 3 prevedea ca aliații balcanici și Turcia vor remite marilor puteri problema graniței Albaniei împreună cu alte chestiuni vizând noul stat. Conferința ambasadurilor adoptă în 11 august 1913 o rezoluție prin care zona fostelor sangeacuri Korita, Arghirocastro și Delvino urmau să facă parte din Albania. O comisie internațională sub coordonare britanică va delimita frontierele cu exactitate după 1 septembrie 1913. În actul adoptat se făcea referire la faptul că delimitările vor avea ca punct de bază principiul etnografic (reglementat de limba maternă a subiecților) și geografic.

În acest nou context, statul român încearcă să câștige pârgii de influență în Balcani folosind chestiunea Albaniei pentru a-și impune pe tronul acestei țări un apropiat, fidel intereselor Bucureștilor. Astfel apare pe scena internațională posibila preluare a tronului noului stat balcanic de către tânărul prinț Wilhelm de Wied. Tânărul diplomat albanez Filip Noga este stipendiat cu 30.000 franci de guvernul român pentru a promova cauza acestuia în Albania.¹¹ Prințul de Wied, era nepotul de frate al reginei Elisabeta, înrudit cu cinci case domnitoare: cu cele din Prusia, Olanda, Suedia, Wurtemberg, România, iar prințesa Sofia, soția lui născută prințesă de Schonburg-Waldenburg a avut o bunică prințesă din familia Cantacuzino și cunoștea limba română. Căsătoria celor doi a fost intermediată de Regina Elisabeta.¹² Casa Regală din România va încerca să sprijine aducerea la tron a acestui candidat, atrăgându-și criticile șefului guvernului provizoriu de la Valona, Ismail Kemal care o acuza pe regina Elisabeta că dorea să-și urce prin mită, pe tron nepotul.¹³

În luna februarie a anului 1914 comisia inter-aliată ce administra afacerile Albaniei, pentru a bloca eforturile lobbyului musulman în zonă, este de acord cu impunerea prințului de Wied, un protestant, considerat moderat, pe tronul acestei țări sfâșiate între creștinii (catolici și ortodocși) și musulmani. Imediat după această numire, ministrul român de externe trimite în Albania o primă delegație diplomatică formată din atașatii Ranet și Sturdza, ce se vor implica activ în chestiunile militare și politice din timpul scurtei domnii a prințului de Wied.¹⁴

În 25 februarie/10 martie 1914 sosește la Durazzo primul ministru plenipotențiar al României în Albania, Mihail Burghele, prezentându-și scrisorile de acreditare Regelui de Wied.¹⁵ Influența acestuia se va face repede vizibilă, diplomatul român

11. Duncan Heaton Armstrong, *The Six Mounth Kingdom*, London, New York: I.B. Tauris, 2005, p. XIII.
12. *Voința Națională*, nr. 8245 din 27 oct 1913, p.3. apud. Stoica Lascu, *Independența Albaniei în percepția opiniei publice românești 1912-1914*, Târgoviște: Ed. Cetatea de Scaun, 2012, p. 239.
13. D. H. Armstrong, *The Six Mounth Kingdom*, p. XIII.
14. Din jurnalul inedit al diplomatului Mihail Burghele oferit spre consultare cu generozitate de domnul prof.univ.dr. Teodor Pavel și aflat în prezent în curs de editare.
15. Jurnal M. Burghele.

reușind să-l impună pe Turkhan Pașa drept premier al noului guvern de sub dominația lui Wied.¹⁶

Pe agenda de lucru a lui Mihail Burghele se vor mai regăsi: chestiunea recunoașterii episcopiei ortodoxe aromâne, dezvoltarea sistemului școlar românesc în zonă și protejarea supușilor aromâni și bunurilor acestora în fața pericolului anexionist grec.

Soarta comunităților aromâne din zona Albaniei, atât din punct de vedere cultural cât și spiritual depindea de Patriarhia Ecumenică și implicit de cultura greacă. Confesiunea ortodoxă constituia singurul millet recunoscut în toată zona balcanică de sub ocupație otomană până spre sfârșitul sec. XIX. În ciuda diverselor etnii pe care le găsim în Balcani, coloratura cultural-confesională era sub apanajul influenței elene, clerul grec punând întotdeauna semnul egal între confesiunea ortodoxă și națiunea greacă, Grecia practicând în perioada surprinsă de noi un naționalism cultural foarte bine articulat, încercând să inducă minorităților conlocuitoare ideea inferiorității lor culturale.¹⁷

Documentele de arhivă de la Ministerul Afacerilor Externe sugerează că după pacea de la București a existat un efort susținut al statului român de a grăbi înființarea unei episcopii în Balcani. În acest sens, în 24 octombrie 1913, ministrul român de la Atena, Nicolae Filodor îl chestionează pe premierul grec Venizelos despre punerea în practică a angajamentelor diplomatice asumate de Grecia privind viața bisericească a aromânilor. Acesta răspunde că guvernul grec a aprobat întrutotul doleanțele României în chestiunea ierarhiei bisericești, deși vis-à-vis de o acțiune concretă privind organizarea ierarhică-bisericească a aromânilor, Venizelos lasă ultimul cuvânt Patriarhiei Ecumenice. Anunțat despre această „piedică patriarhală”, ministrul Constantin Manu, ambasadorul României la Constantinopol într-o intrevvedere cu Patriarhul Ecumenic după ce îl asigură pe Înaltul prelat de disponibilitatea României de a sprijini și financiar nevoile Patriarhiei, sugerează că guvernul român așteaptă să-i fie întoarsă această înlesnire prin facilitarea intrării în Sinod a unui episcop aromân. Patriarhul răspunde că dată fiind noua situație, episcopiile care se vor crea în teritoriile anexate de statele creștine vor intra fără excepție sub epitropia exclusivă a bisericilor autocefale din statele respective, pierzând orice legătură administrativ-canonică cu Patriarhul și cu Sinodul din Constantinopol care nu-i va mai cuprinde de acum înainte decât pe reprezentanții eparhiilor din Tracia Orientală și din Anatolia, unde nu se află niciun cuțovalah.¹⁸

În 18 ianuarie 1914, I.C.Filitti, consilier al primului-ministru înainta acestuia un referat privitor la episcopatul aromânilor din Grecia precizând că în viziunea acestuia, arhiereul aromân va depinde spiritual de Sinodul din București, neavând

16. D. H. Armstrong, *The Six Mounth*, p. 26.

17. Peter Mackridge, Eleni Yannakakis, *Ourselves and others. The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Berg-Oxford-New York, 1997, passim.

18. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71 B, vol. 29, f. 8-12.

o eparhie deosebită pentru a nu încălca atribuțiile celorlalți episcopi eparhioți. Episcopia sa va fi una circumscrisă lingvistic și nu geografic, cuprinzându-i pe toți aromânii din Statul respectiv. Printre episcopabilii aromâni, corespondența diplomatică insistă pe numele protoiereului Haralambie Balamaci, pe atunci preotul comunității aromâne din Corița, un oraș din Albania de sud. În 20 ianuarie 1914, Sfântul Sinod al B.O.R sub conducerea mitropolitului primat Konon Arănescu hotărăște înființarea Episcopiei Dunării de Sus cu Macedonia cu atribuțiunea de a supraveghea și conduce biserica și școlile tuturor românilor ortodocși de peste Dunăre.¹⁹

În altă ordine de idei, un nou prilej pentru potențarea conflictului greco-român are loc în contextul revendicărilor guvernului elen pe seama sudului Albaniei, provincie pe care grecii o denumeau ca fiind parte intrinsecă a civilizației elene, cunoscută sub denumirea de vorio Epir, nordul Epirului, provincie cu circa 228.000 locuitori, dintre care o mare parte ortodocși de origine aromâni și albanezi.²⁰ În situația nou creată de Protocolul de la Florența din 17 decembrie 1913, zona cuprinsă între Corita-Arghirocastro-Saranda și Capul Stylos revenea noului stat albanez în pofida protestelor Greciei care ocupa de mai bine de un an de zile acest teritoriu, armata greacă urmând să evacueze total zona până la 31 martie 1914. Oficial, Atena declară că se va supune arbitrajului Marilor Puteri, chiar dacă face o ofertă financiară consistentă Albaniei ca monedă de schimb pentru anumite rectificări teritoriale, Statul elen cere totuși la 21 februarie garanții suplimentare pentru populația ortodoxă considerată a fi greacă rămasă în Albania.²¹ În condițiile date, Grecia își schimbă strategia mizând pe o așa zisă mișcare populară din interior la care vor participa drept instigatori principali atât omul guvernului atenian, Hristaki Zografos, fost și viitor ministru de externe al Greciei împreună cu Vasilios, mitropolitul de Arghirocastros, Spiridon, mitropolitul de Konita și Velas și Ghermanos, mitropolitul Koriței. În 2 martie 1914, Zoografos proclamă independența Epirului de Nord, chemând alături de înaltele fețe bisericești un așa numit popor epirot la luptă pentru propria libertate după 500 de ani de stăpânire străină. Se formează astfel o armată de peste 5000 de membri, majoritatea foști combatanți ai armatei regale grecești. Pentru populația din Epir începea din nou o perioadă de instabilitate în care masacrările și incendierile de așezări sunt la ordinea zilei. Comunitatea aromână din Epirul de Nord va plăti și ea un preț substanțial pentru nealinierea la politica dusă de greci în regiune. În 23 martie 1914, într-o zi de duminică, are loc un atac furibund în zona cartierului aromân. Sunt incendiate mai multe locuințe, devastate școala și paraclisul românesc din oraș, iar preotul Haralambie Balamaci somat să răspundă la ordinul mitropolitului

19. AMAE, Fond 71 B, vol. 29, f. 12-18.

20. Louis Sigalos, *The Greek Claims on Northern Epirus*, Chicago: Ed. Argonaut, 1963, p. 12.

21. Edith Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs 1912-1913*, Stanford California: Stanford University Press, pp. 40-48.

Ghermanos de a veni la mitropolie este asasinat în stilul specific epocii de către așa-numitele batalioane ierolohite, vestiții antați greci.²² Această crimă este îndreptată nu întâmplător împotriva celui mai vizibil personaj al mișcării naționale românești din Albania. Preotul Haralambie Balamaci, este cel care întemeiază primele școli în zona Albaniei încă din 1883, când pune piatra de temelie a școlii din Pleasa, apoi în 1884 pe cea din Korița, în 1889 pe cea din Moscopole. Calitatea sa de dascăl este dublată de cea de preot din 1884 atunci când termină seminarul la Curtea de Argeș. Va fi unul dintre cei mai implicați actori din zonă pentru obținerea dreptului de înființare a unei episcopii aromâne în Balcani (frecvente sale călătorii la Constantinopol în acest sens stau mărturie). Prin această asasinare, un virtual episcop era îndepărtat și totodată se punea o presiune uriașă pentru orice activitate ce urmărea emanciparea de sub dezideratele elene. Jandarmeria albaneză condusă de un ofițer olandez a demonstrat implicarea în asasinat a unor ofițeri greci alături de câțiva notabili din consiliul laic al mitropoliei de Korița. Sunt arestați 9 complici ai asasinatelor în frunte cu arhiepiscopul Ghermanos și duși în detenție la Elbasan. De aici reușesc să fugă în Serbia și apoi se refugiază în Grecia. Proaspătul nostru ministru plenipotențiar la Durazzo, pe lângă curtea prințului de Wied, Mihail Burghele protestează energic pe lângă Turkan Pașa, premierul albanez care îi replică: „România trebuie să caute vinovații înspre Grecia, iar dacă ar fi sprijinit mai mult jandarmeria albaneză, crima nu s-ar fi întâmplat”²³. Ipoteza unei înțelegeri greco-albaneză în cazul acestei crime este întărită de ministrul român de la Durazzo din acea perioadă, care îi suspecta pe unii dintre miniștrii albanezi de sentimente filoelene.²⁴

La scurt timp președintele Epirului de nord Ghiorghios Zoografos fiul unui măcelar albanez din Constantinople, după cum mărturisește Burghele, este ales în aprilie 1914 ca membru al Parlamentului Elen deputat de Attica.²⁵

În mai 1914, ministrul român în Albania consideră că poziția prințului de Wied este deja compromisă prin aceea că jandarmii olandezi inspirați de ministrul austro-ungar

„își fac de cap, catolicii albanezi din nord trag de-o parte cu stăruințele austriacului, musulmanii în mijloc sunt în revoluție instigați de sârbi au capturat o seamă de orașe, iar greco-zografiani în sud își fac de cap încât nicăieri nu e autoritate albaneză. Trebuie cineva să fie în mijloc spre a împăca influențele sau a mai da cu pumnul, la nevoie în dreapta sau în stânga. Acest

22. Mircea Delamare (Teodor Câmpeanu), *Un popor care se stinge*, București: Universul, 1915, p.22 și urm..

23. M. Burghele, *Jurnal*.

24. M. Burghele, *Jurnal*.

25. Lumo Skendo (Mid'hat bey Frashëri), *L'Affaire de l'Epire: le martyre d'un peuple*, Sofia: L'Indépendance Albanaise, 1915, p. 48. Tradus de Robert Elsie pe site-ul <http://www.albanianhistory.net/>, consultat în 02.02.2014.

mijlocitor între interesele Austriei și Italiei nu poate fi în Albania decât România și Germania la un loc separat nu pot bine lucra deoarece Germania face pe rezervata sau ca să zic mai bine pe șireata pentru că toți au microbul gheșeurilor în cap. Aceasta e semnificația timpului în care trăim.”²⁶

Dovadă a instabilității tânărului stat albanez în mai 1914 la presiunile așa numitului guvern al Epirului de Nord, Zographos și Comisia Inter Aliată de Control semnează Protocolul de la Corfu prin care Epirul de Nord primește o largă autonomie sub suveranitatea pur nominală a Prințului de Wied, limba de predare în școli va rămâne greaca, doar în primele trei clase elementare va fi predată și albaneza, dar materiile din trunchiul comun urmau a se studia doar în greacă.²⁷

Periclitarea domniei Prințului de Wied determină guvernul român să se implice și militar în Albania. Astfel, în data de 19 iunie 1914 o companie de voluntari formată în București va pleca înspre Triest și de acolo cu vaporul la Durazzo. Voluntarii purtau uniforma infanteriei armatei române, dar în loc de bonetă, chipiul alb albanez cu pajura Albaniei având ca semn distinctiv tricolorul român drept tresă la chipiu. Soldații aflați sub comanda căpitanului Christescu primesc drapelul de luptă și depun jurământul de credință față de principele de Wied la biserica albaneză Dintr-o zi din București, urmând ca în aceeași zi după-masa să se îndrepte spre gară.²⁸ Primul lot de aprox. 60 voluntari a fost instruit de 3 ofițeri în rezervă, (căpitan Grigore Christescu, loc. Burchi și subloc. Iordănescu). Exercițiile au avut loc zilnic pe un platou din București, majoritatea voluntarilor fiind formată din români, foste cadre militare, alături de câțiva voluntari albanezi și italieni. Voluntarii primesc călătoria gratuită pe CFR și pașapoarte, iar ofițerii în rezervă obțin autorizație de la ministerul de război. Înarmarea voluntarilor se va face pe teritoriul Albaniei.²⁹ În 21 iunie corpul voluntarilor români sosește la Durazzo fiind primiți de o serie de miniștri precum și de autoritățile civile și militare din Durazzo, inclusiv Mihail Burghel. În aceeași zi, la ora 11, alături de maiorul olandez Kroon, comandantul garnizoanei din localitate, alături de ofițerii români sunt primiți în audiență de prințul de Wied. Aceștia sunt însărcinați să organizeze și să conducă un regiment cu un efectiv de 1000 soldați compuși din malisori și mirdiți (triburi albaneze din nord).³⁰

26. Biblioteca Academiei Române, Fond Manuscrise, Mihail Burghel către Grigore Antipa, Durazzo, 22 mai 1914, S 6 (1-2) / CMXXXV.

27. Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1914*, Salonic: Institut for Balkan Studies, 1976, pp. 131-132.

28. *Adevărul*, XXVII, 8895, 20 iunie 1914, p. 5 apud. Stoica Lascu, *Independența Albaniei*, pp. 312-313.

29. *Românul*, Arad, IV, 1914, 22 iunie/5 iulie 1914, p. 5, in *Independența Albaniei*, Stoica Lascu, pp. 314-316.

30. O. Goga, *Voluntarii români-albanezi la Durazzo*, in *Independența Albaniei*, Stoica Lascu, p. 325.

În 8 iulie 1914 a sosit a doua echipă de voluntari români compusă din 200 persoane. În august 1914 nemții și austriecii militari părăsesc Durazzo, fiind mobilizați în unitățile militare de origine odată cu începutul războiului, detașamentele românești alături de puținele trupe locale albaneze rămase loiale urmând să asigure paza și protecția orașului Durazzo, singura zonă unde prințul își mai exercita autoritatea.³¹

La începutul lunii septembrie prințul de Wied este nevoit să părăsească Albania alături de oamenii săi de încredere așteptând intervenția hotărâtă a Marilor Puteri pentru a se reîntoarce pe tron. La sfârșitul domniei sale, Albania rămâne pradă luptelor interne potențate de diversele interese ale statelor vecine ce vor încerca să câștige bunăvoința diverselor facțiuni locale ori să ocupe, cazul Greciei, teritoriile revendicate.

În octombrie 1914, Burghel este trimis în misiune la Berlin, postul din Albania rămânând vacant, deși diplomatul român solicită imperios trimiterea unui înlocuitor pentru a consolida poziția Bucureștiului în această țară unde România avea un număr însemnat de angajamente precum și edificii culturale și spirituale ce necesitau protecție diplomatică față de care „nu putem arăta dezinteres prin lipsa personalului diplomatic român de la Durazzo, prin urmare propun trimiterea secretarului legației noastre de la Roma la Durazzo”.³²

În ciuda recomandărilor lui Mihail Burghel, România nu a mai trimis niciun reprezentant diplomatic de rang înalt în Albania până în anii '20.

Anul 2014 reprezintă în acest context și împlinirea unui centenar de relații diplomatice cu statul albanez. Acum un secol, jucând cartea unei proverbiale prudențe, diplomația română a încercat să echilibreze o balanță dificilă între interesul național, fie el de optică liberală ori conservatoare și tentația unui stat cu misiune europeană dispus să intervină pentru comunitățile aromâne atât timp cât aceasta îi asigura o politică externă fără prea mari aventuri.

31. D. H. Armstrong, *The Six Mounth*, p. 161; A.M.A.E. Fond Problema 77, Dosar Personal Mihail Burghel, nepaginat.

32. A. M.A.E. Mihail Burghel Dosar personal B 35, nepaginat.

CONSTANTIN STERE ȘI PROBLEMA BASARABIEI

În contextul discuțiilor privind orientarea externă a
României înainte de intrarea sa în război

Gheorghe E. Cojocaru

■ GHEORGHE E. COJOCARU

Conferențiar univ. dr. habil.,
cercetător științific coordonator
la Institutul de Istorie al Academiei
de Științe al Moldovei, Chișinău,
e-mail: gh.cojocaru.e@gmail.com.

Domenii de interes: politica și istoria
Republicii Moldova în perioada
contemporană.

Publicații: *Cominternul și originile
moldovenismului*, Chișinău: Ed. Civitas,
2009; *Tratatul de Uniune Sovietică*,
Chișinău: Ed. Civitas, 2006, *Colapsul
URSS și dilema relațiilor româno-române*,
București: Ed. Omega, 2001; *Politica
externa a Republicii Moldova [The foreign
policy of the Republic of Moldova]*,
Ed. a 2-a, rev. și adăugită, Chișinău:
Civitas, 2001.

Constantin Stere and the Issue of Bessarabia in the Context of the Talks Regarding Romania's Foreign Orientation before it Entered the War

Abstract. In this presentation I will analyze the point of view of the Bessarabian Constantin Stere, a liberal leader and an outstanding public figure, settled in Iași, regarding the foreign option of the country before it entered the war in 1916, on the side of the Entente. Within the wider context of a heated debate at national level, Stere was firm in stating his position in favor of joining the Central Powers. His considerations, in this respect, had at their basis the belief that only together with Germany and its allies could Romania get Bessarabia back, which had been annexed by the Russian Empire in 1812; on the contrary, an alliance with the Entente, and entering the war on the side of the Russian army, meant losing for good the territory between the rivers Prut and Dniester. Constantin Stere's position was a rather isolated one. Not even the evolutions from the end of the war would confirm his estimates from 1915, as Russia collapsed and Germany, with its allies, was defeated. Bessarabia itself will join the homeland through the historical vote of the Country Assembly—among the deputies one could find on 27 March 1918 the “great loner” as well—, but Stere's opinion is important mainly because it also raised the issue of Romania's legitimate rights over an ancestral land which had been forcibly alienated from the national body.

Keywords. Bessarabia, Great War, Risuuia, territorial expansion

PUNCTUL DE vedere al basarabeanului Constantin Stere, un fruntaș liberal și o personalitate publică marcantă, rectorul Universității din Iași, privind opțiunea externă a țării înainte de intrarea sa în 1916 în război de partea Antantei merită o analiză aparte. În contextul unei polemicii încinse la scară națională, Stere s-a pronunțat ferm pentru aderarea la blocul Puterilor Centrale. Considerațiile sale în acest sens aveau la bază convingerea că numai alături de Germania și aliații acesteia România putea recupera Basarabia, anexată de Imperiul Rus la 1812, și, dimpotrivă, o aliniere la Antanta, intrarea în război alături de armata rusă, însemna pierderea definitivă a teritoriului dintre Prut și Nistru. Poziția lui Constantin Stere a fost una mai curând „solitară”. Nici evoluțiile de la sfârșitul războiului nu vor confirma estimările sale de la 1915, Rusia prăbușindu-se, iar Germania cu aliații săi fiind învinsă. Basarabia înseși va reveni acasă prin votul istoric al Sfatului Țării, printre deputații cărui se va regăsi la 27 martie 1918 și „marele solitar”, dar opinia lui Stere este importantă mai ales prin faptul că a pus și expus problema drepturilor legitime ale României asupra unui teritoriu strămoșesc înstrăinat cu forța de la corpul național, și în presa vremii, și de la tribuna parlamentară.

Acum 101 ani, din inima Iașului, Stere își începea astfel destăinuirile apărute sub titlul „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt un trădător”, în revista *Viața Românească* (1915)¹: „De pe înălțimile Sărării privesc peste dealurile Cîrcului și ale Aroneanului la dunga fumurie a colinelor Basarabiei ce se șterge în zare. Zgomotul orașului nu ajunge până la mine și în tihna biroului meu mă simt atât de izolat de vâltoarea vieții! Poate nici odată nu m-am simțit atât de singur, - nici măcar atunci când între mine și lume se interpuneau gratiile de fier ale închisorii” (evident, ale celei rusești, Stere a fost condamnat pentru activitatea revoluționară și s-a aflat după gratii între anii 1885-1892). După luptele învălmășate pentru amendarea Constituției, Stere avea impresia că, pentru moment, a rămas pe necarosabilul vieții politice, „singur și izolat”, el punându-și întrebarea care erau cauzele care l-au „smuls din angrenajul vieții publice”. Pentru foarte mulți dintre concetățenii săi, arăta Stere, răspunsul la această întrebare era clar și simplu, aceștia considerându-l „un trădător”, „un străin, pentru care este inaccesibil sufletul acestui neam”. „Că sunt un trădător și un străin, e necontestabil”, recunoștea el cu sarcasm, deși aceleași sentimente și aceleași gânduri împărtășeau și alte personalități ale vieții publice, care, însă, nu vor fi acuzați de trădare sau înstrăinare. Urmând preceptul lui Platon precum că *omul drept* nu are alt criteriu decât propria conștiință, Stere își va face public un proces de conștiință. El refuză să polemizeze cu oponenții, arătând că de-a lungul carierei sale publicistice sau politice nu a ripostat vreo dată

1. C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt un trădător”, în *Viața Românească*, Iași, 1915, nr. 5-6, pp. 169-194; Idem, „Din carnetul unui solitar. Puhoiul”, în *Viața Românească*, Iași, 1915, nr. 7-9, pp. 13-25; A se vedea și Z. Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, Chișinău: Ed. „Universul”, 2005, pp. 93-100.

atacurilor și injuriilor, relevând întotdeauna „obiecțiunile” de principiu pe care le considera potrivite într-un caz sau altul. În fond, prin notele sale „Din carnetul unui solitar” Stere inaugura niște convorbiri cu sine însuși „pentru uzul prietenilor” și al cititorilor săi, ai „Vieții Românești”².

Stere va contura dimensiunile esențiale ale contextului public național în raport cu „năprasnica încăierare a popoarelor”, delimitând două cauze majore ale poziționării față de problema războiului: (1) simpatiile și urile internaționale și (2) concepția chestiunii românești. Oarecum firesc, simpatiile covârșitoare ale românilor s-au îndreptat spre Franța și, constată Stere, „pentru cei mai mulți, cauza franceză, lupta pentru Alsacia și Lorena, era privită ca cea mai importantă cauză românească și chiar mai mult decât orice cauză românească”, iar antipatiile – împotriva Germaniei, astfel încât „ocările și defăimările la adresa nemților au ajuns monedă curentă”. Până și „un temperament atât de artistic” ca doctorul Ioan Cantacuzino ajunsese „să simtă mai multă poezie în „Kamarinskaia” rusească decât în toată opera lui Wagner”, surprindea Stere atmosfera din epocă. Cu toată admirația sa față de geniul Franței, Stere se declară incapabil să privească la „grozavul cataclism” mondial dintr-un punct de vedere francez, chiar împotriva faptului că unul din cugetătorii care au influențat hotărâtor concepția sa despre lume nu era nimeni altul decât Auguste Comte, cel care a relevat contribuția la civilizația europeană modernă a celor cinci națiuni – precum Italia, Franța, Marea Britanie, Germania și Spania. Este demn de reținut că nimeni altul decât Stere însuși va afirma în legătură cu această concepție a lui Comte că nu era drept ca Rusia să fie exclusă din „sinergia europeană”, care, în circumstanțele istorice de atunci, avea un rol modest în comparație cu cel al popoarelor apusene „în opera comună de civilizație umană, dar care nu poate fi disprețuit de nimeni”³.

În opinia umanistului Stere, care ne poate fi și astăzi contemporan, „orice ramură a familiei umane are dreptul la viață și e datoare să lupte pentru ca să-și asigure condițiuni cât mai prielnice de propășire ca să poată participa și ea la opera de civilizațiune”, el respingând ura și disprețul față de orice națiune. Pentru „reflectorii conștiinței noastre”, după cum afirmă Stere, care predicau „războiul sfânt împotriva barbariei teutone” atitudinea sa era explicată simplu prin „marea sa dragoste” față de germani și prin mai marea sa „ură” față de ruși. El va respinge categoric acuzațiile de „ură” la adresa poporului rus cu date din biografia sa de până la sosirea în România după ispășirea termenului de condamnare în Siberia, precum și prin luările sale de atitudine publică în cursul unui sfert de veac de publicist de-a lungul căruia nu și-a permis o singură dată un cuvânt de ură împotriva poporului rus. Stere a pledat întotdeauna cu pasiune pentru ideile sale, dar, în același timp, și-a tratat cu obiectivitate oponentii, văzând în aceștia „niște

2. C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt”, in *Viața Românească*, pp. 169-171.

3. *Ibidem*, p. 173-176; A se vedea și C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt un trădător”, in *Seara*, 24 iulie 1915.

colaboratori în căutarea adevărului”. El a abordat chestiunea Marelui Război european prin prisma unei filosofii a istoriei, ridiculizând interpretările simpliste care delectau presa cu stereotipul „barbariei teutone”. Încercând să descâlcească firul Ariadnei, Stere va privi cauzele războiului prin optica conflictelor „de interese și aspirațiuni”, subliniind că Marele Război era mai mult decât „o ceartă de familie” cum erau pe vremuri războaiele între cetățile Eladei. De mersul acestui război, menționa el, „atârnă înseși directiva istoriei universale”, istoria cunoscând războaie care „determină temeliile pe care va fi clădită viața civilizată pentru lungi epoci”. Stere vorbește despre forma în care s-a cristalizat „energia națională” a unui popor și în funcție de care acesta va putea juca un rol istoric. Anglia, Franța, Italia, Germania, Austria sunt state „zidite pe aceleași temelii comune ale întregii lumi civilizate”, pe care Aguste Comte le-a cuprins fără vreo dificultate în aceeași familie a „sinergie europene”. Luptele dintre acestea puteau duce la „hegemonia” uneia sau alteia dintre ele „fără ca aceasta să înrâurească evoluția istorică în caracterele ei esențiale”, dar intervenția Rusiei, insistă Stere, a avut efectul de a schimba „radical” aspectul conflictului european. Plecând de la formula precum că rolul istoric al unei națiuni depinde de forma în care s-a turnat viața ei socială și politică, Stere observă că „imperiul moscovit”, ca o ultimă manifestare a supraviețuirii despoțiilor orientale în Europa, este „o formă de stat incompatibilă cu principiile fundamentale pe care este așezată toată viața socială și politică a lumii civilizate”. El va merge mai departe, arătând că însuși viitorul poporului rus „atârnă de la întrebarea dacă el va știi să sfarme această formă și-și va putea însuși normele organizațiunii politice și sociale apusene”⁴.

Propunându-și să lămurească opinia publică asupra esenței formei de organizare a statului rus, Stere va arăta că Rusia, în opoziție cu statele din Apus, rămânea o țară „fără drept public” și, din acest punct de vedere, îi va da dreptate lui August Comte să o excludă din „sinergia europeană”. Amestecul Imperiului Rus în „cearta de familie” a statelor apusene, punctează Stere, „dă înțelesul adânc” al războiului european. Pentru imperiul țărilor, ca pentru orice construcție despotică, „mijlocul cel mai sigur de a împiedica deșteptarea poporului și a reîntări temeliile absolutismului (care „începe să se clatine”, remarca Stere la 1915) – este o politică agresivă în afara”. El va ilustra această teză prin politica de cuceriri și expansiune teritorială a țărilor moscoviți de-a lungul secolelor, subliniind că și la momentul respectiv Curtea de la Petrograd se confrunta cu aceeași întrebare fatală: sau noi cuceriri și anexări până la Dardanele și țărmurile Mediteranei „și Oceanul Atlantic, sau prăbușire”. El va invoca exemplul anexării Ucrainei, proces care începe prin Tratatul de „Uniune reală” între Ucraina și imperiul moscovit din 1654, încheiat între Bogdan Hmelnițki și țarul Alexei Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare. Ruptura

4. C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt”, in *Viața Românească*, pp. 177-181; C. Stere, „Seara”, din 25 iulie 1915.

de Polonia a fost scump plătită de poporul ucrainean. Cu timpul, ucrainenii au pierdut dreptul la propria organizare, armată și autonomie, iar printr-un Ucaz al Ecaterinei cazacii liberi au fost transformați în iobagi. Drept urmare, până și numele de „Ucraina” și de „popor ucrainean” au fost puse la index, ucrainenii fiind numiți „rușii mici”, deși numărau la vremea respectivă circa 30 de milioane.

Cazul Ucrainei nu va fi invocat întâmplător de Stere, ci, pe de-o parte, pentru a ilustra caracterul despotice al imperiului țarilor, pe de alta, pentru a arăta cum armatele ruse se apropie de Nistru și invadează Țările Române de nouă ori. Politica Rusiei, spune Stere, „tinde astăzi să fie consacrată prin cucerirea strămtorilor cu ajutorul aliaților francezi și engleji și ... al României”. Țarismul, notează Stere, trecea printr-un moment decisiv. „Înfrânt, pentru el va începe refluxul fatal, ca și pentru puterea otomană sub zidurile Vienei și astfel el va fi silit, și înăuntrul, să capituleze în fața aspirațiilor de libertate ale poporului rus. Și statul rusesc întreg va trebui să fie reclădit pe temelii comune tuturor țărilor civilizate. Rusia va putea intra în „sinergia europeană; „Azia” va fi gonită definitiv din Europa”, încerca o prognoză Constantin Stere. Triumfător însă, imperiul rus nu numai își va asigura „pentru lungi decenii și poate chiar pentru secole forma absolutistă de stat, dar pune bazele solide pentru expansiunile ulterioare și mai cu seamă își asigură, nu egemonia, dar o adevărată prepotență în toată Europa: acțiunea mondială încercată sub Dariu I va fi desăvârșită sub Nicolae II”, schița o altă eventuală perspectivă basarabeiană de la Iași. În cazul victoriei Împătritei Înțelegeri, avertiza Stere, nu Imperiul Britanic, Franța sau Italia, ci anume Rusia își va instaura hegemonia asupra continentului european. În aceste condiții, triumful armatelor țarului Nicolai amenința cu subjugarea formelor de stat libere în Europa. Pentru Stere războiul, privit în termenii civilizaționali ai filosofiei istoriei, era o confruntare hotărâtoare între „valorile amenințătoare ale Aziei” și forma de viață „în care s-a încheat lumea civilizată” și mai puțin o înclăștare dintre Franța și Germania pentru stăpânirea Alsaciei și Lorenei, după cum se exagera în presa de la București. O asemenea interpretare îl făcea să se delimiteze de tabăra „Acțiunii Naționale”, chiar cu riscul de a fi declarat „trădător și înstrăinat”⁵.

Nu putea împărtăși nici concepția acestora asupra problemei românești. Stere nu putea admite „opunerea Ardealului Basarabiei, nici trocul unei provincii românești pentru alta – acest dezgustător negoț al sufletelor românești”. Convingerea sa pleca de la faptul că românii formau o masă compactă de aproape 14 milioane, întinzându-se pe ambele versante ale Carpaților între Nistru, Tisa, Dunăre și Marea Neagră. „Deși acest teritoriu, menționa Stere, este astăzi împărțit între patru state deosebite, pentru orice Român conștient, toată această populație formează un singur popor”. În aceste împrejurări, rezuma acesta, „directiva generală a acțiunii noastre politice internaționale nu poate tinde decât la un singur scop: mai curând

5. C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt”, în *Viața Românească*, pp. 182-187.

sau mai târziu întreg poporul românesc trebuie să ajungă” să reprezinte un singur corp – național și politic”⁶.

În concepția lui Stere, realizarea idealului național presupunea subordonarea și coordonarea acțiunilor românilor din teritoriile subjugate de către Vechiul Regat, reușita acestui proiect atârând de „puterea de vitalitate, de măsura prosperității, de gradul de cultură și de conștiința politică ale acestui stat”. Regatul Român nu avea dreptul „să-și renege însuși misiunea ce i-a impus istoria, să sacrifice și să înstrăineze pentru vecie vreuna din țările românești”. Față cu marele război european, care va reconstrui din temelii Europa, românii aveau datoria, menționa Stere, „să-și adapteze atitudinea numai în vederea scopului lor național, punând mai presus de toate, ei – mai mult decât oricare altă națiune, interesul lor național, „sacru egoism” al neamului”. „Nu „simpatii” pentru una sau alta din națiunile beligerante, sublinia Stere, nici măcar speculațiuni asupra filosofiei istoriei ne pot da directiva acțiunii noastre politice”, ci doar idealul național. Nimeni nu avea dreptul să sacrifice viața ostașului român pe câmpul de luptă decât pentru „întărirea și mărirea Statului nostru și pentru a asigura viitorul neamului întreg, fără să fie excluse nici una din ramurile răzlețite”. Plecând de la aceste considerații, Stere afirmă că România nu-și putea pune forțele în cumpăna războiului decât alături de Puterile Centrale, fiindcă, insista el, „numai astfel pe lângă rezultatele imediate, ea își rezervă și toate posibilitățile viitorului”. În abordarea sa, victoria Quadruplei Înțelegeri ar fi însemnat pentru România, înainte de toate, triumful Rusiei, vasalitatea în fapt și subjugarea Regatului Român în fața „colosului moscovit” și, totodată, „renunțarea la două milioane de români din Basarabia, ai căror părinți și strămoși au contribuit și ei, făcând parte din Moldova, la înălțarea României”. Față de acest rezultat, continuă Stere, „orice compensațiune ni s-ar propune nu sunt decât promisiuni falacioase”. El va încerca să arunce o privire și asupra evoluțiilor viitoare ale statului român mărit și întregit, după cum spera, în urma războiului, ca și asupra viitorului statelor din bazinul Dunării, promovând ideea unei confederațiuni dunărene libere pentru a nu cădea sub o eventuală cotropire rusească. Temerile sale erau legate de faptul că un imperiu moscovit victorios își vedea deschisă calea spre Constantinopol și strămtori, România riscând să ajungă astfel o enclavă rusească asaltată de „valurile triumfătoare ale slavismului sau, mai bine zis, ale panrusismului”. Având în vedere aceste perspective sumbre ale reflecțiilor sale, Stere menționează că „în cumpăna pentru „simpatiile” noastre, între Puterile Centrale și Quadrupla Înțelegere, nu este Ardealul, pe de o parte, și Basarabia, de pe de altă parte”. Dacă ar fi fost în joc numai ordinea priorităților naționale, Stere ar fi acordat indiscutabil primordialitate Transilvaniei și simpatiilor pentru Antanta, pentru că românii din Imperiul Austro-Ungar erau de două ori mai numeroși decât cei din Basarabia, formând „elementul cel mai sănătos și mai

6. C. Stere, „Din carnetul unui solitar”, p. 182-187; C. Stere, „Seara”, din 26 iulie 1915.

mândru al națiunii noastre”. După Stere, însă, circumstanțele erau mult mai complexe și mai complicate: „Ni se cere, spune el, nu numai să renunțăm pentru totdeauna la Basarabia, - și nu avem dreptul să vindem două milioane de suflete românești nici pentru Ardeal și nici pentru universul întreg. Dar ni se cere și mai mult. Ni se cere ca, în schimbul aparenței de unire cu Românii din Austria și Ungaria, să renunțăm la libertatea Regatului Român, să renunțăm la misiunea noastră națională la gurile Dunării numai pentru plăcerea de a fi înecați în oceanul rusesc împreună cu Bucovina și Ardealul – „unirea” unui mormânt comun...”. Stere nu renunța nici la Transilvania, nici la Bucovina, considerând *o crimă de neiertat* să se negocieze Transilvania și Bucovina „fie pentru Basarabia, fie pentru lumea întreagă”. El ridiculizează pe seama acuzațiilor celor care vedeau Transilvania doar din fereastra trenului de lux care-i ducea noaptea de două ori pe an la Viena, în „capitala tuturor plăcerilor”, precum că ar fi trădat cauza „românilor de peste munți”, atunci când se cunoștea că în ultimii 10-15 ani luase parte activă la viața publică a acestora, fiind în legături strânse cu liderii transilvăneni, încât Octavian Goga l-a numit într-o scrisoare „plenipotențiar al Ardealului în România”. Stere va aminti și de acea ramură simbolică de măslin ce i-a fost acordată de Comitetul Partidului Național Român, depusă la Universitatea din Iași, deși, va recunoaște, nimic nu-i putea garanta o asemenea atitudine și pe viitor. Stere nu numai că nu renunța la Transilvania, dar pledează cu tărie pentru „singura politică care ne poate duce la adevărata întregire a neamului”, susținând că „de Ardeal în realitate nu ne despart Carpații, ci – Prutul” și arătându-se profund revoltat de intenția unora de a aprinde „un războiu între Ardeleni și Basarabeni pe pământul României libere”. El le va cere și unora, și altora să se pună în serviciul cauzei obștești, „sub directiva Regatului”, relevând că durerea unora nu le dă dreptul „să sape mormântul altora!”⁷.

Rezumând esența celor două politici cu privire la opțiunea externă a României, Stere conchide că una „lasă Basarabia pradă morții de veci, iar pentru Ardeal, în locul jugului unguresc, pregătește altul și mai greu, al dominațiunii rusești și în același timp aruncă pe calea pierzaniei, fără izbăvire, atât Statul Român, cât și Românimea întreagă”. Cealaltă, pentru care își ridicase vocea, avea convingerea că afirmă „integritatea idealului nostru național”. Prin înfrângerea Rusiei, se arăta el convins, „nu numai că se vor sfârâma lanțurile care încătușează Basarabia; nu numai că statul român va crește și se va întări; dar se va asigura pentru neamul românesc, întreg și unit, îndeplinirea misiunii sale în bazinul Dunării”. Cu o Rusie învinsă, era de părere Stere, Austro-Ungaria își vedea pierdut rolul ei istoric de „instrument indispensabil de luptă împotriva tendințelor de cotropire ale Rusiei”. În noile împrejurări, Imperiul Habsburgic urma fie să prezideze marea operă de așezare definitivă a popoarelor din bazinul Dunării, fie ca acestea, la adăpostul

7. C. Stere, „Din carnetul unui solitar. Pentru ce sunt?”, in *Viața Românească*, pp. 189-192.

Poloniei și al Ucrainei reînviată pe ruinele Imperiului Rus, să-și ia soarta în mâini și să pună singure temeliele unui nou edificiu politic. În fruntea acestor popoare, era convins Stere, „se va ridica România mare și liberă, străjerul gurilor Dunării și al cetății Carpaților”⁸.

Înțeles astfel, interesul național al României coincidea cu interesul istoriei universale, întrucât prin înfrângerea Rusiei se asigura „progresul politic și social general al lumii civilizate și realizarea aspirațiilor noastre naționale”, de unde și îndemnul lui Constantin Stere de a hotărî soarta războiului anume în această direcție. Lui Stere îi repugnă profund comportamentul de plecăciune în fața Rusiei al unor figuri de calibru ale vieții politice românești, care și-ar fi dorit mai curând o înfrângere alături de Rusia, decât o victorie împotriva ei, reproșându-le, pe un ton nu întotdeauna adecvat, unor reprezentanți ai *conștiinței naționale* ca Take Ionescu, Nicu Filipescu, N. D. Cocea, Delavrancea sau C. Mille că, „din simpatie pentru Alsacia și Lorena uită de Basarabia” și „pentru aparența de emancipare a Ardealului”, ar fi ajuns să râvnească „jugul rusesc pentru Românimea întreagă”. Neîmpărtășind *simpatiile* pentru Alsacia și Lorena, criticând tendința de asociere cu Antanta, deoarece, în primul și în primul rând, acolo, lângă Franța, era o Rusie imperială, și formulând raționamentele unei alieri cu Puterile Centrale, Constantin Stere realiza, fără îndoială, motivele reale ale etichetării sale ca „trădător și înstrăinat”. În aceste clipe grele ale vieții sale, marelui solitar basarabean îi rămânea consolarea unor *convorbiri cu sine însuși*, privirea fugindu-i de la fereastra casei sale din Iași, unde-și așternea gândurile pe coala de hârtie, „peste dealul Cîrcului și al Aroneanului la dunga fumurie a colinelor Basarabiei, ce se șterge în zare ...”⁹.

I. G. Duca, care ținea la prietenia cu C. Stere, constata după o discuții din mai 1915 cu „siberianul” de la Iași că toate considerațiile și poziția publică a acestuia privind intrarea statului român în Marele Război aveau la temelie gândul la „colțul de pământ în care văzuse lumina zilei, pământul părinților și străbunilor lui, adevărata sa patrie”, Basarabia, în condițiile în care România, „nevăzând încă puțința ca din războiul mondial să iasă dezmembrarea ambelor împărății ce țineau pe frații ei subjugăți (Rusia și Austro-Ungaria – n. n.), era silită să aleagă între dânsii și, alegând, sacrifică deocamdată Basarabia ca să poată salva și întări restul”¹⁰. Observațiile lui I. G. Duca surprindeau suferința profundă a basarabeanului Stere care, întrezărind că istoria oferea o șansă pentru readucerea provinciei dintre Prut și Nistru acasă, „asista neputincios la prăbușirea convingerilor sale de o viață”¹¹ în urma politicii guvernului I. I. C. Brătianu care, mai calculat, favoriza alierea României la puterile Antantei.

8. C. Stere, „Din carnetul unui solitar”, pp. 192-193.

9. C. Stere, „Din carnetul unui solitar”, p. 194; C. Stere, „Seara”, din 27 iulie 1915.

10. Citat după Z. Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, p. 86; A se vedea și I. G. Duca, *Amintiri politice*, Munhen, 1981, vol. I, pp. 170-171.

11. Z. Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, p. 86.

PROBLEMA BASARABIEI ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ SECRETĂ DIN 1914-1916

Din arhivele Rusiei țariste

Maria Danilov

■ MARIA DANILOV

Conf. dr., cercetător științific
coordonator, Secția Istorie Modernă,
Institutul de Istorie al Academiei de
Științe a Moldovei, str. 31 August 1989
nr. 82, Chișinău,
email: danilovmaria@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria culturii din
Basarabia sub ocupația țaristă (1812-
1918); contribuții în problema istoriei
presei scrise din Basarabia, în problema
cărții, a circulației vechii cărții românești
în spațiul dintre Prut și Nistru;

Publicații: *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar, secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea*, Chișinău: Ed. Pontos, 2012; *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*, Biblioteca „Tyragetia XIII”, Chișinău: Casa Editorială Bons Offices, 2007.

The Bessarabian Issue in Diplomatic Correspondence between 1914 and 1916 from the archives of Tsarist Russia

Abstract. *Bessarabian issue in diplomatical correspondence between 1914-1916* (from the archives of tsarist's' Russia). Russian diplomatic correspondence between 1914 1916 (the period of neutrality of Romania in the first world war) became well-known due to fundamental researches. Still, it is very important to re-investigate the primary sources and to see how Russian, Antanta's and Central Powers were negotiating about Bessarabia during 1914 and 1916. We concentrate on this issue especially that it wasn't one of the moments of reference during this period of negotiations.

Beside the diplomatic efforts to attract Romania to one of the sides, we tried to reveal and present series of significant details about diplomatic negotiations and the European atmosphere in Bessarabia issue, reflected in secret correspondence of Russian diplomats and firstly published in compilation of documents Tsarist Russia in World War/ Царская Россия в мировой войне/, Moscow, 1926.

Keywords. Bessarabia, Romania, Russia, diplomatic correspondence.

INVESTIGATE TEMEINIC de-a lungul anilor de către specialiști în domeniu, faptele și fațetele corespondenței diplomatice rusești din anii 1914-1918, au ajuns bine-cunoscute. Dintre momentele de referință, în atenția istoricilor romani și străini, s-au impus mai ales problemele ce țin de etapa neutralității României, de semnarea tratatului de alianță cu Puterile Antantei (4/17 august 1916), de cel de-al doilea Consiliul de coroana (14/27 august) și de problemele legate de evenimentele principale ale războiului¹. Și, totuși, este deosebit de important să întreprindem o reinventariere a surselor celor dintâi, să vedem cum au decurs tratativele în problema Basarabiei din perspectiva diplomației rusești și a Puterilor Centrale în anii 1914-1916. Cu atât mai mult se impune acest subiect în cercetările noastre, cu cât acesta n-a fost unul dintre momentele de referință în poziția României în această etapă a tratatelor.

De-a lungul unui secol care s-a scurs de la declanșarea Primului Război Mondial, vom observa că problema Basarabiei în această etapă a tratatelor (1914-1916), va rămâne periferică cercetărilor istorice. Nu avem în scrisul nostru istoric lucrări temeinice de referință asupra relațiilor diplomatice româno-ruse și problema Basarabiei în anii Primului Război Mondial. Scrisul nostru istoric este tributar în egală măsură acelor puține scrieri în tematica basarabeiană din anii interbelici, în special lucrărilor scrise de Alexandru Boldur². Edificator în acest sens este și lucrarea semnată de Dumitru Th. Pârvenu, apărută într-un context istoric nu tocmai prielnic scrisului istoric, în 1943. Contribuția lui de Dumitru Th. Pârvenu în problema Basarabiei a fost reeditată de curând, în 2013³.

Dintre lucrările de referință, care acoperă sintetic domeniul relațiilor diplomatice româno-ruse din anii Primului Război Mondial, deși, fără referire specială

1. Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, *Întregitorii*. București, 1939; C. Stere, *Marele Război și politica României*, București, 1918; Pamfil Șeicaru, *România în Marele Război*, București: Ed. Eminescu, 1994; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1918*, ediția a II-a [2 vol.], Editura științifică și enciclopedică, București, 1989; Mihail Bruhis, *Rusia, România și Basarabia 1812-1918, 1924-1940*, Chișinău: Ed. Universitas, 1992; V. Fl. Dobrinecu, I. Constantin, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial 1939-1947*, Iași: Institutul European, 1995; Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus*, Vol. 1(1900-1924), București: Ed. Albatros, 1998. Constantin I. Stan, *Regele Ferdinand I „Întregitorul” (1914-1927)*, București, 2003; Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei în relațiile sovieto-române*, Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2004.
2. Al. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, 1927, pp. 7-25; Al. Boldur, *Imperialismul rusesc în Balcani. Schiță de istorie*, Chișinău, 1937, pp. 3-32; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București: Ed. Victor Frunză Logos, 1992, pp. 512-514.
3. Dumitru Th. Pârvenu, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale* (Contribuții la cunoașterea raporturilor diplomatice româno-ruse). Studiu introductiv, note și indice de nume de Ion Constantin, București: Ed. Bibliotecii Metropolitane București, 2013, 428 p; lucrarea reeditată în 2013 a fost teza de doctorat în drept pe care Dumitru Th. Pârvenu a susținut-o, în februarie 1941, la Facultatea de Drept (secția Politico-economică) a Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu. Cartea a apărut în tiraje restrânse (1943, 1944), iar în perioada regimului comunist lucrarea cade sub interdicțiile cenzurii, fiind scoasă din circuitul public.

la subiectul nostru, se cuvine să amintim contribuția istoricului Ion M. Oprea⁴. Rămân însă în continuare în afara interesului istoric o gamă de probleme, care ar trebui să preocupe cercurile savante ale lumii academice:

- ce a însemnat, de fapt, problema Basarabiei în relațiile diplomatice româno-ruse în perioada neutralității (1914-1916);
- care a fost poziția oficială a guvernului condus de Ion Brătianu în problema Basarabiei în această etapă a tratativelor (1914-1916) și modul în care acesta a apreciat tactic și strategic realitățile istorice ale vremurilor;
- a însemnat, oare, această tactică oficială a guvernului român – în lipsa discursului oficial în problema Basarabiei – o renunțare la înfăptuirea idealului național peste Prut?

Din acest punct de vedere anume, ar trebui să avem un răspuns lucid și plin de responsabilitate. Or, impactul politic al acestei chestiuni – prin implicațiile sale internaționale – a depășit cu mult în epocă limitele unei dispute diplomatice între București și Moscova. Paradoxul situației este cu totul derutant. Deocamdată, în această etapă a „Marelui Război” (1914-1916, nu există, nu au fost identificate încă documente din care să se vadă în vreun fel poziția guvernului român, nu doar față de problema teritorială a Basarabiei, ruptă din trupul țării în 1812, de către ruși, dar nici în ceea ce privește eventuale cereri sau chiar tatonări ale guvernului român în legătură cu situația dramatică a românilor basarabeni, mai ales în lipsa totală de școli naționale.

Dincolo de acest fapt istoric, greu de contestat, vom observa și altceva. Din perspectiva diplomației rusești – problema Basarabiei a fost una prioritară în disputa diplomatică din anii 1914-1916. Ea a fost una prioritară pentru diplomații ruși, nu numai în etapa preliminară a tratativelor, de atragere a României în război de partea Antantei, ci pentru toată durata războiului. Imperialii au stat cu ochiul de veghe pe întreaga Basarabie și nu le-a scăpat nici un moment prielnic pentru a-și întări pozițiile diplomatice sau strategice în acest spațiu românesc. De fel întâmplător că problemă Basarabiei în anii de război și-a găsit o largă reflectare în istoriografia rusă⁵.

4. Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus*, Vol. 1 (1900-1924), București: Ed. Albatros, 1998, pp. 69-70.
5. Нотович Ф.И., *Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны*, Москва, 1947, с. 293-295; История дипломатии. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Т. 2, сост.: Минц И.И., Хвостов В.М.; под ред. Потемкин В.П., Госполитиздат, Москва, 1945. 423 с.; Виноградов В. Н., *Румыния в годы первой мировой войны*, изд. Наука, Москва, 1969, с. 52-70; *Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии. Документы и материалы*, составит. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов, изд. Индрик, Москва, 1996, с. 168-248; Листиков С.В., *Великие державы и „русский вопрос“ в 1919–1920 годах: Решения Версальской мирной конференции и их последствия*, „Отечественная история”, № 5, Москва, 2011 г., с. 15-29; Георгиев А. В. Царизм и российская дипломатия накануне первой мировой войны, „Вопросы истории”, № 3, Москва, 1988. с. 58-73; Козенко Б.Д. *Отечественная историография первой мировой войны. Новая и новейшая история*, № 3, Москва, 2001, с. 3-27; Ланник Л.В. *Осознавая*

Așadar, ne-am propus să surprindem și să prezentăm o serie de detalii semnificative privind preliminariile diplomatice și atmosfera europeană în problema Basarabiei, reflectată în corespondența secretă a diplomaților ruși și publicată prima dată în culegerea de documente apărută la 1926⁶. De reținut că volumul de documente apare la începutul anilor '30 ai sec. XX, când investigațiile istoricilor ruși/sovietici încă nu erau blocate de cultul personalității lui I.V. Stalin. În anii amintiți au loc un schimb intens de păreri în cadrul unor discuții deschise cu istoricii din statele Europei Occidentale. Istoricii încă au acces liber la fonduri din arhive și biblioteci străine. Investigațiile istoricilor au început cu identificarea și publicare colecțiilor de documente diplomatice din arhivele Guvernului țarist și ale Guvernului provizoriu. Departe de a interveni cu unele comentarii și aprecieri asupra istoriografiei ruse din epocă, vom remarca doar că interpretările acestora asupra documentelor diplomatice publicate suferă de tendințe unilaterale, în special școala istoriografică din epocă (până la 1938) este influențată mult de concepțiile istoricului M.N. Pokrovski⁷. De altfel, anume lui îi datorăm inițiativa de publicare a corespondenței diplomatice rusești din anii Primului Război Mondial⁸.

Vom observa, din capul locului, că exemplele/probele documentare aduse în discuție sunt, totuși, puține. Problema Basarabiei apare în disputa diplomatică a Marilor Puteri din anii 1914-1916, doar în momentele critice ale războiului. În contextul acestei politici, problema Basarabiei a fost speculată inițial de către Puterile Centrale, pe fundalul discursului naționalist al României, dar și cel al interesului imperial, nedisimulat al Rusiei de ași menține în continuare dominația politică în acest colț de românie.

Prima parte a volumului cuprinde corpul de documente ce reflectă efortul diplomatic rusesc îndreptat spre izolarea Turciei și atragerea bulgarilor de partea Antantei. Însă, în urma eșecului diplomatic în spațiul balcanic rușii vor constata trist de tot: „Acest război e îndreptat anume împotriva noastră!” Pe lângă multe alte probleme provocate de calamitățile războiului a ieșit în vileag și iluzia fals creată, ani de-a rândul, despre existența unui front unic al slavilor. „Cum n-am da-o”, susținea istoricul M.N. Pokrovski „însă acum ne-a rămas să ne bizuim doar pe România,

войну: германская военная элита осенью 1914 г. Первая мировая война: взгляд спустя столетие, Москва, 2011с. 160-164;

6. *Царская Россия в мировой войне* [Rusia țaristă în războiul Mondial], *предисловие к сборнику* М.Н. Покровского, Ленинград, 1926, с. 145-232; volumul a fost elaborat către o data aniversară – 10 ani de la întreruperea relațiilor diplomatice cu Turcia, însă din varii motive a întârziat să apară în 1924, însă a fost finalizat abia în 1926, către o alta dată aniversară – 10 ani de la intrarea Italiei în război. Documentele privitor la corespondența cu serviciile diplomatice italiene încheie, de fapt, volumul de documente.
7. M.N. Pokrovski (1868-1932) a fost unul dintre organizatorii Institutului de Istorie (1921) și a Academiei comuniste (1919)/
8. *Царская Россия в мировой войне...*, с. 145; o parte din documente au fost publicate de M.N. Pokrovski în 1924: vezi M.N. Pokrovski, *Царская Россия и мировая война зимою 1914-1915 гг.*, М., 1924, с. 82-87.

care, până ce, slavă Domnului, este de aceeași credință, deși nu și de același sânge”⁹. Acesta ar fi fost motivul, pentru care, după cum ne mărturisesc documentele, chiar de la bun început, țariștii au contat pe o alianță trainică cu România.

Atât din motive geografice și ale interesului direct într-o cooperare militară, cât și din considerente politice (greu de neglijat) rolul preponderent al negocierilor cu România l-a avut Rusia. Totuși, discursul diplomatic rusesc (atât cât poate fi relevat din contextul documentelor aduse în discuție) este permanent secondat de reprezentanța diplomatică a Franței. Aceasta din urmă, prin prisma simpatiei și încrederii de care se bucura, atât în mijlocul cercurilor conducătoare, cât și cele ale opiniei publice românești a fost nevoită mereu să modereze, adică să modeleze și chiar să intervină direct – ori de câte ori era nevoie - în discursul diplomatic al rușilor. Aflat în subordonarea directă a lui S.D. Sazonov, ministrul de externe a Imperiului Rus, serviciul diplomatic al rușilor se caracteriza printr-o stare de incertitudine și de impulsivitate excesivă. În unele momente critice ale războiului S.D. Sazonov a manifestat adeseori și exces de brutalitate.

O altă fațetă se deschide asupra perspectivei de abordare a serviciului diplomatic român, condus de primul ministru al României, Ion Brătianu. Documentele vremii ni-l prezintă drept unul din cale afară de delicat, cult, inteligent și, care nu se lăsa ușor atras în mrejele diplomației rusești, fapt care l-a scos adeseori din sărite pe ministrul rus de externe, S.D. Sazonov¹⁰. Tot aici ar mai trebui pus în evidență un lucru prea puțin studiat și cunoscut (în istoriografia tradițională): contextul politic în care s-a pomenit statul Român, în momentul declanșării conflagrației mondiale (aflat sub presiunile ambelor tabere beligerante, acestea alternând de la promisiuni la amenințări, în funcție de situația militară de pe fronturile de luptă), a antrenat în lupta diplomatică pentru interesele țării întru realizarea idealului național, un corp diplomatic demn de toată admirația. Primul pe listă, evident, se înscrie Ion Brătianu.

În paralel, vom observa că diplomații ruși întreprind aceleași eforturi în Balcani pentru atragerea Bulgariei și Greciei, dar din perspectiva strategică a ambelor părți, importanța României era mult mai mare. Problema era că România avea de revendicat teritoriile locuite de români aflate sub stăpânirea ambelor tabere. Altceva este să constatăm că, realmente diplomații romani în aceasta etapa a tratativelor (1914-1916) au stărut consecvent doar în problemele legate de recuperarea teritoriilor românești aflate sub ocupația austro-ungară: ale Transilvaniei, Bucovinei și ale Banatului istoric. Pe când spațiul basarabean s-a lăsat acoperit de o misterioasă tăcere. Și atunci ne întrebăm, oare această stare de orientare confuză/ambigua în problema românismului dintre Prut și Nistru n-a condus ulterior la știrbirea idealului național?

9. Покровский, М.Н., *Предисловие к сборнику „Царская Россия в мировой войне”*, Ленинград, 1926 с. XIV.

10. Serghei D. Sazonov, ministru de externe al Rusiei în anii 1910-1916.

Neutralitatea României și labirinturile diplomației rusești

România, în opinia diplomaților ruși, era cea țară cu ajutorul căreia, în 1913, „Rusia lui Nikolai al II-lea i-a pus la respect pe bulgari, când aceștia încercau să amenințe coroana bizantină predestinată împăratului rus”. În semn de recunoștință „pentru acea misiune de onoare România ar fi primit de la ruși, Dobrogea bulgărească”¹¹. Prin aceasta se urmărea, de altfel, două obiective: pe de o parte, Bulgaria să fie ținută sub frâu, iar pe de altă parte se urmărea ruperea convenției militare care îi lega pe români de Tripla Alianță. Iar pentru a apropia și mai mult România, escorta împărătească a țarului a întreprins o vizită specială la Constanța (1914). Toate acestea trebuiau să creeze impresia unor promisiuni că „nemții vor întâlni în fața României un dușman neîmpăcat, pe când Antanta, dincolo de originile germane ale dinastiei române, va avea de câștigat doar un aliat credincios”¹². Pentru a-și atinge aceste obiective imperialii aveau nevoie de o cunoaștere exactă a poziției guvernului român.

În prima fază a tratatelor diplomației ruși au înaintat cereri exagerate, formulate ambiguu în care făceau referință la unele avantaje neînsemnate pentru români. Situația însă va fi răsturnată din momentul în care au aflat știrea, precum că România „ar fi înclinată să mențină o poziție de neutralitate sau chiar să adere spre unele acțiuni comune cu Austria”¹³. Anume acest fapt, greu de contestat, reclama o stare de agitație nu numai în Rusia, ci și în Franța. De aceea, A.P. Izvolsky s-a grăbit să-l informeze pe ministrul rus privitor la părerea lui Poincaré. Pe 19 iulie 1914 A.P. Izvolsky telegrafia lui S.D. Sazonov: „Aici a fost recepționat mesajul reprezentantului francez la București, care reflectă într-o lumină agitată intențiile României. Aceasta, se pare, este înclinată spre o deplină neutralitate sau chiar la acțiuni comune cu Austria. Președintele republicii și-a exprimat părerea, că ar fi nevoie imediat, fără a pierde timpul, să influențăm asupra României, promițându-i Transilvania”¹⁴.

Sfatul primit de la francezi (1 august 1914) era întârziat. Cu două zile mai devreme, pe 17/30 iulie, S.D. Sazonov a expediat lui S. Poklewski la București mesajul telegrafic „strict confidențial” cu următoarele instrucțiuni: „Dacă considerați că puteți începe cu trasarea unor avantaje concrete la care poate râvni România, atunci îi puteți anunța direct pe Brătianu, că în cazul în care România va participa în război împotriva Austriei, noi suntem gata să susținem alipirea Transilvaniei”¹⁵.

11. Покровский М.Н., *Предисловие к сборнику Центрального архива „Царская Россия в мировой войне”*, с. XIV.
12. Покровский М.Н., *Предисловие к сборнику*, с. XIV-XV.
13. *Царская Россия в мировой войне*, с. 148; vezi telegrama secretă din 19 iulie /1 august, 1914, nr. 174 [6].
14. *Царская Россия в мировой войне*, с. 149; vezi telegrama secretă din 19 iulie /1 august, 1914, nr. 224 [9].
15. *Царская Россия в мировой войне*, с. 147-148, vezi telegrama secretă a ministrului de externe către reprezentantul diplomatic din București din 17/30 iulie 1914, nr. 1556 [nr. 5].

Așadar, S.D. Sazonov s-a arătat foarte neliniștit în legătură cu eventuala poziție a României în război. Diplomații ruși, au sesizat imediat că Puterile Centrale aveau pârghiile lor de a influența asupra României nu mai puțin convingătoare, decât asupra bulgarilor. De aceea își schimbă brusc pozițiile și trec la tactica de promisiuni și avantaje, care, bineînțeles erau făcute din contul celuilalt, adică a inamicului. Atunci, când I. Brătianu în dialog cu atașatul rus la București (20 iulie/2 august), Poklewski a întrebat „daca Rusia va aprecia poziție de neutralitate a țării ca gest de prietenie”, acesta va fi nevoit – pentru a evita ceva mai rău – sa răspundă afirmativ, fapt pentru care I. Brătianu i-ar fi mulțumit¹⁶.

Pentru prima data problema Basarabiei este consemnată în corespondența diplomatică în documentul secret din 21 iulie/3 august 1914. S. Poklewski expedia la Petersburg un raport foarte consistent în care sublinia: „În baza informațiilor reale de care dispun, diplomații germani și austrieci cer de la România să declare nouă război, amenințând-o că statutul său de țară neutră va fi considerat drept o atitudine dușmănoasă față de Tripla Alianță. Ei dau garanții asupra frontierelor sudice cu bulgarii, oferind Basarabia și valea Timocului. Mai răspândesc și zvonuri, precum că victoria Triplei Alianțe este iminentă, iar o nouă hartă a Europei demult a fost croită, ceea ce influențează negativ asupra opiniei publice”¹⁷.

Așadar, constatăm că problema Basarabiei apare în disputa diplomatica din partea diplomaților germani și austrieci, drept recompensă pentru România în cazul în care aceasta ar declara război Rusiei. În paralel, diplomatul rus din București a sesizat ca și Bulgaria a declarat României „recunoașterea pentru totdeauna a dreptului asupra Dobrogei în schimbul acordării acesteia libertății depline de acțiuni în criza intervenită”¹⁸. Situația i-a indispus mult pe diplomații ruși. Mărturiile documentare ce reflectă corespondența diplomatică secreta pe segmentul 12/25 iulie-19 august/1 septembrie, 1914, ne dezvăluie acea stare de neliniște și iritare în care se frământa S.D. Sazonov. În legătură cu situația creată istoricul M. Pokrovski avea să declare tranșant: „Măgarul muri de foame însă România n-a renunțat la poziția sa de țară neutră. Ea se găsea nu doar între două stoguri de fân, ci între trei”¹⁹. Faptul că România continuă să-și păstreze poziția sa de țară-neutră, îi deruta mult pe diplomații ruși. În opinia acestora, România, fiind favorizată atât de factorii politici, cât și cei geografici începea să târguiască neutralitatea sa „cu o încăpățănare tot mai afișată. Cu ce, la o adică, este ea mai prejos decât Bulgaria?”²⁰.

16. Царская Россия в мировой войне, с. 150; vezi telegrama secretă din 20 iulie/2 august 1914, nr. 179 [9].

17. Царская Россия в мировой войне, с. 152; vezi telegrama secretă din 21 iulie /3 august 1914 nr. 181 [13].

18. Царская Россия в мировой войне, с.153; vezi telegrama secretă din 25 iulie/5 august 1914, nr. 202 [15].

19. Покровскоий М. Н., Предисловие к сборнику, с. XV.

20. Покровскоий М. Н., Предисловие к сборнику, с. XV.

Un alt document important care atestă problema Basarabiei în discursul diplomatic al rușilor este textul telegrammei secrete expediate de S. Poklewski la Petersburg pe 19 august/1 septembrie 1914: „Ținând cont de anumite obligații, care România le are față de Tripla Alianță, dar și de dispoziția regelui, este greu de presupus dacă neutralitatea României poate fi acceptată drept un gest de prietenie deosebită față de noi. Cu atât mai mult că poziția care si-a declarat-o poate influența și-a indirect și starea de viitor a Bulgariei [...]. Apoi, diverși reprezentanți ai Puterii de stat de aici încep să promoveze unele temeri, în sensul că, neutralitatea României nu este pe deplin prețuită de noi și că, ar trebui să le dăm anumite garanții în această privință. În unele organe de presă acești inși au strecurat ideea, că pentru statutul său de țară-neutră Rusia îi va da României o parte din Basarabia”²¹.

Așadar, în contextul disputei diplomatice dintre ruși și romani (telegrama din 19 august/1 septembrie 1914 pentru a doua oară este vizată problema Basarabiei. De fapt ea apare, de astă dată, din interiorul gândirii și acțiunii societății românești, din presa vremii. În discursul oficial, însă, problema Basarabiei lipsește cu desăvârșire. În legătură cu cele expuse se profilează, două momente importante: pe de o parte, problema Basarabiei era speculată intens de Puterile Centrale, iar pe de altă parte este evident că atașatul rus din București a sesizat perfect acele noi schimbări intervenite în poziția României față de ruși, odată ce aceasta cere tot mai insistent anumite garanții. Mărturie în acest sens ne poate servi raportul lui S. Poklewski expediat la Petersburg chiar a doua zi, pe 20 august/2 septembrie 1914, din care sunt evidente câteva învățăminte (pentru diplomații ruși):

- „Atâta timp, cât la putere stă Brătianu noi putem conta, cel puțin, pe neutralitatea României”;
- „Să-i oferim garanții doar din contul dușmanului nostru”;
- „Recroirea hărții Peninsulei Balcanice nu mai poate să provoace împotrivirea sau nemulțumirea României”;
- „În cele din urmă, noi vom avea încrederea, că am folosit toate mijloacele pentru a nu provoca o acțiunea dușmănoasă a României împotriva noastră”²².

După cum vedem din declarațiile lui S. Poklewski, intențiile imperialilor față de România erau în continuare deosebit de dure, deși își dau prea bine seama că neutralitatea României nu este „pe deplin prețuită” și că ar trebui să ofere „anumite garanți”. În mare, strategia acestora rămâne neschimbată, continuând să momească România doar cu unele promisiuni vagi din contul dușmanului. Evident, țăriștii promiteau ceea ce nu puteau da. Despre Basarabia nici nu putea fi vorba.

În câmpul disputelor diplomatice avansate ale părților beligerante privitor la cedări teritoriale în favoarea României, către sfârșitul lunii septembrie 1914 apare

21. *Царская Россия в мировой войне*, c.156; vezi telegrama secretă din 19 august/1 septembrie 1914, nr. 246 [24].

22. *Царская Россия в мировой войне*, vezi telegrama secretă din 20 august/2 septembrie 1914 (continuare), nr. 246 [25].

din nou problema Basarabiei (telegrama secretă a lui S. Poklewski, din 9/22 septembrie 1914 către S.D. Sazonov). S. Poklewski recunoaște că membrii guvernului Român nu se lansează în discuții vis a vis de promisiunile făcute de Austria. Totodată, acesta susține că deține informații certe din surse demne de încredere, precum că în cazul unor acțiuni militare ale României „guvernul austriac a promis un statut special pentru Transilvania și unele modificări neînsemnate de frontieră în Bucovina. În plus, în cazul unei victorii a Germaniei și Austriei, România va obține toată Basarabia și Odesa. Iar pentru ca pe viitor România să nu aibă teamă de vecinătatea noastră, guvernul german îi încredințează pe unii militari de aici că România după război va fi despărțită de Rusia de către Austria vasală prin marele Principat al Ucrainei [...]. Peste 20 de ani Transilvania va fi alipită la România. Până acum nu s-a observat, ca cele înșirate mai sus să fi avut un ecou deosebit aici și aspirațiile opiniei publice sunt îndreptate spre dobândirea teritoriilor românești ale Austro-Ungariei”²³. Aceste provocări neașteptate din parte aliaților, care se arătau atât de „generoși” față de români îi împingeau în derută pe diplomații ruși. M. Pokrovski, cel care a îngrijit colecția de documente publicate (1926) privitor la corespondența diplomatică secretă din anii 1914-1916, avea să constate contrariat: „mai în scurt, românii se comportau foarte degajat, arătând cât sunt de importanți și nelăsându-se provocați de nici cele mai ademenitoare ispite”²⁴.

Anul 1915 aduce noi evenimente și fapte în planul discuțiilor diplomatice dintre ruși și români, printre care de maximă importanță a fost intrarea în război de partea Antantei a Italiei (legată ca și România de un tratat cu Puterile Centrale) și semnarea convenției militare cu Imperiul Rus. O analiză atentă a textelor publicate în corespondența diplomatică secretă, scoate în evidență faptul că problema Basarabiei continuă să persiste în atenția serviciilor secrete ale Imperiului Rus. Tratatul purtat între ruși și români în primăvara anului 1915 (martie-mai) în legătură cu teritoriile aflate sub austrieci scot în evidență spectrul basarabeian al problemei. Diplomații ruși reclamau, nu fără temei, precum că România își extinde pretențiile și asupra Basarabiei „semiucrainene” (полуукраинскую Бессарабию), având și sprijinul aliaților „propovăduitori ai spiritului de libertate și civilizație”²⁵. O elocvență în acest sens, ne poate servi textul telegrafiat la Paris (10/23 aprilie 1915): a ministrului francez Camille Blondell: „În cazul în care Rusia, care consideră victoria sa aproape, va insista și nu va înțelege, ca pentru a atenua acele triste amintiri ale anului 1878, ar trebui să-și schimbe pozițiile – atunci ea va împinge România să treacă de partea Triplei Alianțe, ceea ce va trage o răcire generală în relațiile diplomatice și va îndrepta toate țările neutre către Germania

23. *Царская Россия в мировой войне*, c. 164; vezi telegrama secretă din 10/23 aprilie 1915, nr. 183 [67].

24. Покровскоий М. Н., *Предисловие к сборнику*, c. XVI.

25. Покровскоий М. Н., *Предисловие к сборнику*, c. XVI

și Austria. Rusia face o mare greșeală, de aceea ar trebui să dea dovadă de mai multă chibzuință și bunăvoință”²⁶.

Eșecul încercărilor de a atrage la momentul oportun România în război de partea Antantei, provoacă cele mai diverse discuții în mijlocul elitelor diplomatice ale Franței. Conducerea franceză i se imputa faptul că i-a lăsat pe ruși să conducă negocierile cu românii. În special, agenții ruși erau foarte sensibili la reacțiile din presa franceză. În opinia acestora, unele ziare de influență din Franța promovau ideea că pentru a salva situația creată și pentru a atrage România în război, Rusia ar fi trebuit să jertfească o parte din Basarabia. La rândul ei, reprezentanța rusă semnala că, această stare de spirit provoacă o atmosferă nedorită și ar putea influența negativ relațiile părților (telegrama secretă din 12 octombrie 1915)²⁷.

Problema Basarabiei apare din nou în textul telegrafiat de S. Poklewski pe 19 octombrie/1 noiembrie 1915. De astă dată se sublinia că în cazul în care România „ar trece de parte aliaților, atunci germanii ar fi promis că ar fi promis un miliard-două de franci și pe deasupra toată Basarabia și Bucovina”²⁸. Așadar, din perspectiva unor interese reale ale diplomaților ruși, problema Basarabiei devenea un măr al discordiei în relațiile dintre ruși și români. În opinia lui S.D. Sazonov, pentru acel ajutor neînsemnat pe care îl putea acorda România aliaților „jocul nu costa nici două parale”. Cu atât mai mult că această chestiune n-o deranja de fel pe Franța. Ministrul rus considera că Țarigradul i se oferea Rusiei nu de dragul „ochilor frumoși”, ci pentru sprijinul real acordat francezilor și englezilor în lupta împotriva germanilor. Pe același ton iritat își continua gândul: „Dacă nu ești în stare să dai acest ajutor, dar singur ai nevoie de el, nu numai nu-ți vor da trecerile, ci tu trebuie să le dai Basarabia”²⁹.

La fel, istoricul M. Pokrovski în finalul discursului său asupra corpului de documente privitoare la corespondența diplomatică secretă din anii 1914-1916, declara tranșant: „Asupra României nu mai avea putere și influență nici isteria francezilor, nici momeala reală a englezilor, care procuraseră grâul de la români, neputând să-l scoată din țară, numai ca această să nu-l vândă germanilor și, care au transferat în România la începutul anului (1915) 12 mln./ lire sterline. De astă dată, România considera ca acel moment este prielnic: acum sau niciodată”³⁰. Corpul de documente se încheie cu telegrama șefului Statului Major al districtului militar Odesa din 15/ 28 august 1916 în care se anunța că în baza informațiilor

26. *Царская Россия в мировой войне*, c. 180; vezi telegrama secretă din 9/22 septembrie 1914, nr. 283 [39].

27. *Царская Россия в мировой войне*, c. 201; vezi telegrama secretă telegrafiată la Paris din 29 septembrie /12 octombrie 1915, nr. 639 [103].

28. *Царская Россия в мировой войне*, c. 203-207; vezi telegrama secretă din 19 octombrie/1 noiembrie, 1915, nr. 671 [106].

29. *Царская Россия в мировой войне*, c. 208; vezi adresa către S.D. Sazonov din 2/15 noiembrie 1915, nr. 107

30. Покровский М. Н., *Предисловие к сборнику*, c. XXI.

recepționate de la serviciul pazei de grăniceri „la ora 10.30, în ziua de 15 august 1916, în România a fost anunțată mobilizarea generală”³¹. De astă dată, despre Basarabia nu se amintea.

În concluzii. Sintetizând aspectele cele mai relevante privitor la corespondența diplomatică secretă din arhivele rusești din anii 1914-1916, se poate afirma că aceasta este etapa în care problema basarabeană revine în preocupările politice ale Marilor Puteri europene. Astfel, constatăm că, problema basarabeană a marcat discursul public doar în momentele critice ale disputelor diplomatice ce vizau spectrul problematic al intereselor imperiale ale rușilor în special.

Contextul politic în care s-a pomenit statul Român, în momentul declanșării conflagrației mondiale (aflat sub presiunile ambelor tabere beligerante, acestea alternând de la promisiuni la amenințări, în funcție de situația militară de pe fronturile de luptă), a creat o situație specială în orientarea strategică în anii de război. Realmente diplomații romani în aceasta etapa a tratativelor (1914-1916), definita ca perioadă a neutralității României în „marele război”, au stăruit consecvent doar în problemele legate de recuperarea teritoriilor românești aflate sub ocupația austro-ungară a Transilvaniei, Bucovinei și Banatului istoric. Pe când spațiul basarabean s-a lăsat acoperit de o misterioasă tăcere.

Documentele din arhivele rusești atestă faptul că, în perioada anilor 1914-1916, oficialii români nu ridicaseră în nici un fel problema românilor de la est de Prut. Guvernul condus de I. Brătianu n-a înaintat revendicări teritoriale în legătură cu Basarabia. Problema era că România avea de revendicat teritoriile locuite de români aflate sub stăpânirea ambelor tabere. Impactul acestei stări speciale nu s-a lăsat mult așteptat. România a decis în favoarea Antantei, sacrificând interesul său național de la est de Prut în favoarea rușilor.

Totodată, observăm că din perspectiva diplomației rusești – problema Basarabiei a fost una prioritară în disputa diplomatică din anii 1914-1916. Ea a fost una prioritară pentru diplomații ruși, nu numai în etapa preliminară a tratativelor, de atragere a României în război de partea Antantei, ci pentru toată durata războiului.

31. Покровскоий М. Н., *Предисловие к сборнику*, с. XXI.

OLTENIA SUB OCUPAȚIA GERMANO-AUSTRO-UNGARĂ (1916-1918)

Maria Aurelia Diaconu

■ **MARIA AURELIA DIACONU**

Doctor în istorie, Universitatea Babeș-Bolyai, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, e-mail: maria_diaconu_84@yahoo.com.

Domenii de interes: habitat, populație și istoria mentalităților în Oltenia secolul XVIII-XIX.

Publicații: „Roads and travelers through the Romanian Country in 18th and 19th centuries – some historical considerations on the ways of communication”, in *Transylvanian Review*, vol. XX, Supplement, no. 2:1, 2011; „Surse și izvoare demografice privind populația din Oltenia în secolele XVIII-XIX”, in *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, VI, Cluj-Napoca, 2012; „Impactul instituțiilor sanitare asupra demografiei populației din Oltenia în secolele XVIII-XIX”, in *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (eds), Cluj-Napoca: Argonaut, 2014.

German and Austro-Hungarian Occupation in the Oltenia Region, 1916–1914

Abstract. Starting with the autumn of 1916 and the intrusion of the invading German troops south of the Carpathians, the population of the Oltenia and the Wallachia will be subjected by the occupiers to ruthless exploitation. The contacts between the people of Oltenia and the occupiers reveal attitudes and complexes specific to the imagery of each nationality. The German occupiers requisitioned important public and private buildings. The most suffered the school buildings, which were requisitioned for military and administrative purposes: barracks, hospitals, offices, prisons, or were simply transformed into stables.

The schools served the German propaganda. By means of the circular no. 7367 of 27 July 1917, the number of classes taught in German increased, numerous additional courses of German were introduced in high schools and primary schools, and especially courses for adults, both in towns and villages. An active control service stimulated and rewarded teachers' and students' eagerness.

By means of the propaganda, the political police, the press censorship, an overwhelming atmosphere was created, specific to big crises that highlight characters: heroes, patriots, but also traitors and speculators.

Keywords. The First World War, cohabitation, confiscation, occupancy, solidarity

ORICUM LE-AM clasifica mondiale sau locale, drepte sau nedrepte, de agresiune sau de apărare, războaiele rămân fenomene istorice opuse firii umane. Războiul îi pune pe oameni în situații limită, generând reacții, fapte, atitudini, judecăți care nu ținneau de eveniment în sine, ci și de diferențele între civilizații, dintre popoare, mentalități, moravuri, tradiții, credințe, educație, trepte de evoluție istorică etc.

Începând din toamna anului 1916, o dată cu pătrunderea trupelor invadatoare germano-austro-ungare la sud de Carpați, populația din Oltenia va fi supusă unor situații fără precedent, în care ororile războiului își vor pune amprenta, afectând toate structurile vieții cotidiene.

În momentul ocupării Olteniei, provincia cuprindea 5 județe: Mehedinți, Gorj, Dolj, Vâlcea, Romanați. Județul Mehedinți, situat în sudul Olteniei, de-a lungul drumului ce traversează defileul Dunării spre Banat era alcătuit la 1916 din două orașe și 170 comune grupate în nouă plăși. Inamicul a ocupat această zonă încă de la 9 noiembrie 1916, când a fost cucerit orașul Turnu Severin¹.

Județul Gorj, așezat în partea de nord-vest a Olteniei, pe Valea Jiului cuprindea în 1916 un oraș și un număr de 120 comune repartizate pe opt plăși, având o suprafață totală de 4800 kmp. Pe teritoriul acestui județ s-au petrecut la începutul lunii noiembrie tragicele evenimente soldate cu pierderea bătăliei de la Târgu-Jiu de către armata română lipsită complet de rezerve la 4 noiembrie 1916, ceea ce a permis forțelor conduse de Kühne și Schettow să deschidă un larg evantai de pătrundere a inamicului în țara Banilor, înaintând spre Craiova și Drăgășani.

Situate în partea sud-vestică a Olteniei, județele Dolj și Romanați dispuneau în anul 1916, primul de două orașe, Craiova și Calafat și 139 comune iar al doilea, la fel, de două orașe, Caracal, Corabia și 115 comune. Aceleași forțe inamice care invadaseră Mehedințul și Gorjul au înaintat relativ destul de repede spre Olt. Armata română care se dezechilibrase încerca zadarnic să oprească înaintarea dușmanului. La 8 noiembrie era ocupată Craiova iar două zile mai târziu Caracalul.

Aflându-se în zona nord-estică a Olteniei, județul Vâlcea cuprindea în ajunul invaziei trei orașe, Rm. Vâlcea, Drăgășani, Ocnele Mari și 105 comune grupate în opt plăși. Teritoriul județului a fost cucerit de inamic în urma ofensivei declanșată de Kühne din partea de vest și a străpunerii reușite de Krafft pe Valea Oltului, care a înaintat spre Rm. Vâlcea, oraș pe care l-a cucerit la 10 noiembrie 1916².

Încă de la aflarea veștii despre intrarea în război a României, în rândul populației au existat atât stări de bucurie, cât și de îngrijorare. Profesorul și avocatul vâlcean Nicu Angelescu remarca că deși „sosise în sfârșit clipa pe care o așteptam de atâta amar de vreme, nu mă puteam dumiri, însă, de ce nu e toată lumea mulțumită

1. Emil Răcilă, *România în Primul Război Mondial 1916-1918*, București: Ed. Ager-Economistul, 2005, p. 65.
2. Emil Răcilă, *România în Primul Război Mondial 1916-1918*, p. 66.

Județul	Plasa	Nr. de comune	Orașele	Nr. de comune pe județ
Dolj	1. Melinești	13	Calafat	139
	2. Balta Verde	16	Craiova	
	3. Băilești	7		
	4. Barca	10		
	5. Brabova	10		
	6. Filiașu	15		
	7. Giubega	8		
	8. Gangeova	12		
	9. Calafat	13		
	10. Plenița	9		
	11. Săcuiu	10		
	12. Segarcea	8		
	13. Vela	8		
Gorj	1. Bibești	14	Tg. Jiu	120
	2. Brădiceni	19		
	3. Cărbunești	14		
	4. Hurezani	14		
	5. Novaci	15		
	6. Ocolu	13		
	7. Pesteana	13		
	8. Turceni	13		
Mehedinți	1. Bălăcița	15	Baia de	170
	2. Blahnița	24	Aramă	
	3. Câmpu	19	Turnu	
	4. Cloșani	20	Severin	
	5. Cosuța	19		
	6. Motru de Jos	21		
	7. Motru de Sus	19		
	8. Ocolu	17		
Romanați	1. Ocolu	26	Caracal	115
	2. Oltețu	27	Corabia	
	3. Oltu de Jos	19		
	4. Oltu de Sus	22		
	5. Dunărea	21		
Vâlcea	1. Cozia	12	Drăgășani	105
	2. Govora	12	Rm.Vâlcea	
	3. Drăgășani	13	Ocnele Mari	
	4. Bălcești	15		
	5. Oltețu	16		
	6. Oltu	11		
	7. Horezu	12		
	8. Cerna	14		

și de ce a intrat, parcă dintr-o dată, spaima în sufletul fiecăruia (...) pretutindeni în jur, vedeam numai fețe îngrijorate”³. Ocuparea țării de către trupele germano-austro-ungare, la scurt timp după intrarea României în război va determina creșterea îngrijorării populației civile.

Prima reacție la ocupație va fi retragerea populației în zonele mai ferite de război. Un asemenea episod este descris de I. G. Duca: „Spectacolul drumurilor era de nedescris: bărbați, femei, copii, bolnavi, bătrâni, schilozi, pe jos, în trăsuri, în căruțe, călări, umblau în ploaie, pe vânt, pe frig, pe ninsoare. Unii adunaseră în grabă ce putuseră din avutul lor și îl târau după ei. Alții nu mai puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihniți de foame de-a lungul șoselelor. Alții mureau prin șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate în prada corbilor”⁴. Viziunea era una de infern și pentru că populația civilă se amesteca cu convoiurile armatei în retragere, „soldații, grăbiți să treacă spre a executa ordinele ce aveau, răsturnau tot ce le stătea în cale, se nășteau astfel învâlmășeli îngrozitoare, în depărtare se auzeau focurile inamicului, copiii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta, gerul se întetea, într-o parte un sat era bombardat, într-alta se vedeau flăcările incendiului”⁵. Însă, cea mai mare parte a populației va rămâne pe loc și va trebui să facă față într-o formă sau alta ororilor și mai ales provocărilor determinate de război.

Karl Rosner, corespondent german de război este șocat de atitudinea craiovenilor, care nu se simt intimidăți de prezența coloanelor germane care intră victorioase în oraș: „Și printre soldățiimea noastră care umple toate prăvăliile cumpărând, astfel, în trecere, după atâtea săptămâni de încordări teribile, câte ceva, o bucată de săpun, cărți poștale ilustrate pentru acasă, rufărie și hârtie de scrisori, se amestecă băștinașii cu o supunere mlădioasă, desgustătoare. Se văd pe stradă și femei și multe încă. Și toți vorbesc nemțește, silindu-ne să admirăm talentul extraordinar ce-l au. Acum cinci zile nu știau decât românește și franțuzește. N-au trecut nici patru zile de când am intrat în oraș și iată că li s-a deslegat limba, vorbind acum nemțește, ca și cum ar fi ceva firesc”⁶.

Organizarea Olteniei

Imediat după ocupație s-a trecut la organizarea țării, după numele stabilite la Berlin, norme ce fuseseră aplicate mai înainte în Belgia și Serbia. Va fi numit un guvernator militar la nivel central, iar pentru fiecare județ în parte vor fi înființate comandaturi militare pe județe, care la rândul lor sunt divizate în comandaturi de

3. Nicolae Aneglescu, *Memoriile unui om obscur*, Râmnicu-Vâlcea: Ed. Adrianso, 2005, p. 112.
4. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București: Ed. Univers Enciclopedic, 1997, p. 281.
5. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră*, pp. 281-282.
6. Karl Rosner, „Craiova în prima zi a ocupației, 21 noiembrie 1916”, *Arhivele Olteniei*, an 1, 1922, nr. 4, p. 361.

etapă și stațiuni de etapă. În județele Vâlcea și Romanați, comandatura era austriacă, iar în celelalte 3 județe ale Olteniei era germană.

Comandaturile județene aveau ca atribuții menținerea ordinii, asigurarea circulației pe drumuri, controlul populației și mai ales exploatarea economică a ținutului respectiv cu ajutorul personalului statului major economic.

Din punct de vedere al organizării poliției militare s-a organizat o circumscripție centrală la Craiova și oficii polițienești în reședințele de județ. De centrala polițienească germană din Craiova depindeau județele Mehedinți, Gorj, Vâlcea, Dolj, Romanați, Olt și Muscel.

Ocupația în timp de război este determinată și de rațiuni de ordin economic. Se urmărește exploatarea tuturor bunurilor, resurselor și serviciilor care pot servi trupelor germano-austro-ungare. Pentru facilitarea exploatarei s-a tipărit la Berlin, încă din ianuarie 1917, publicația *Economia națională românească* (Die rumänische Volkswirtschaft) în care Statul major economic găsea informații exhaustive despre toate resursele economice. S-a mai tipărit și un dicționar cu profil economic, administrativ și politic al României, în patru volume corespunzător celor patru provincii ale țării⁷.

Au fost introduse ordonanțe militare elaborate în numele Comandamentului suprem militar al grupului de armate Mackensen, sau a guvernatorului Tulff, ordonanțe care au cuprins toate sectoarele de activitate și care au avut caracter de ordin. Nerespectarea lor se pedepsea cu aspre sancțiuni⁸. Cele mai multe ordonanțe conțin prevederi ce urmăresc rechiziționări ale resurselor solului, subsolului, dar și a diferitelor bunuri deținute de populația ocupată.

Rechiziționările

Toate bunurile s-au rechiziționat fără bonuri, și recolte întregi au plecat fără nici o chitanță. La Craiova au fost luate toate trăsurile în stare bună și s-au încărcat vagoane întregi de mobilă care se trimit în Germania⁹. Exploatarea resurselor era atât de cruntă încât Comandatura Etapei 270 din Rm. Vâlcea fixează cantitatea lenjeriei ce trebuia să o dețină fiecare familie, surplusul trebuind sub amenințarea unor aspre pedepse să fie predat administrației de ocupație¹⁰.

Prin mai multe ordine, a fost aplicată prohibirea exportului de cereale, animale, alimente, vinuri, spirtoase, furaje, precum și comercializarea acestora pe piața internă, fără aprobarea comandantului suprem al grupului de armată von Mackensen, sau a Administrației militare în România.

7. Ilie I. Georgianu, *România sub ocupațiune dușmană. Exploatarea economică a țării. Organizarea și activitatea statului major economic*, București, 1920, p. 18.
8. Gr. Pherekide, *Colecțiunea ordonanțelor pentru populația română în cuprinsul administrației militare*, București, 1918.
9. Alexandru Marghiloman, *Note politice, volumul II, România și Primul Război Mondial (1914-1919). Războiul (1916-1917)*, București: Ed. Machiavelli, 1994, p. 127.
10. Sergiu Purece, „Lupta maselor populare din județul Vâlcea împotriva ocupației germano-austro-ungare (1916-1918)”, *Studii Vâlcene*, an. 4, 1980, p. 64.

Condițiile de trai ale populației Olteniei s-au înrăutățit și datorită proastelor producții agricole obținute în 1917. Puținele alimente care există sunt și acestea rechiziționate și raționalizate de către ocupant. Aceeași situație se constată și în anul 1918. La 29 iunie 1918 s-a difuza în întreaga țară, un ordin tipărit al Comandamentului Grupului de armate von Makensen prin care s-a cerut ca surplusul tuturor produselor agricole din România provenite din recolta anului 1918, să fie predate autorităților de ocupație¹¹. Neascultarea acestor ordine erau aspru pedesite. Nicolae Stoian, brutar din orașul Drăgășani a fost amendat pentru că a vândut pâine și pentru că deținea în stoc cereale, iar Dumitru Mustață pentru nedepunerea la dată fixată a recoltei de floarea soarelui¹².

Planurile de exploatare sunt pe termen lung. Printr-o serie de ordonanțe s-au luat măsuri pentru cultivarea întinselor câmpii din zona de sud a țării. Astfel, în primăvara anului 1917 locuitorii din satele de munte au fost forțați să participe cu atelejale ce le dețineau la muncile agricole de la câmpie¹³. Cele mai multe dintre atelajele și animalele folosite au rămas în zona de câmpie și au trecut în partimoniul armatelor de ocupație.

S-a interzis dreptul de sacrificare a animalelor. Interdicția a fost extinsă și asupra mieilor și păsărilor. Atunci când în mod fortuit s-a ajuns la sacrificarea unor miei, carnea și pieile au trebuit predate autorităților militare de ocupație. Comandatura germană ordona ca trimestrial și lunar să se facă recensământul tuturor animalelor și păsărilor deținute de locuitori. Fiecare cetățean era obligat să predea la comandatură păsările sau ouăle la care era impus și pentru care era înregistrat la începutul trimestrului. Chiar dacă păsările mureau, predarea era obligatorie. În arhiva primăriei Craiova au fost găsite sute de petiții ale cetățenilor care arătau că au fost impuși pe nedrept, că păsările au murit și cereau să fie scutiți de asemenea impuneri¹⁴.

Vinderea fructelor și fabricarea țuicii numai erau admise. Prunelor și fructelor li s-a dat o nouă întrebuințare, fie se uscau în mașini speciale, fie erau transformate în marmeladă. La Craiova există o fabrică care se ocupă cu producerea marmeladei. Nimic nu se pierde, sunt rechiziționate chiar și fructele stricate¹⁵. Acestea par să se găsească, mai ales după ce prețul lor a fost crescut suficient de mult, cât să nu fie accesibile pieței.

Pentru a le rămâne disponibile cât mai multe alimente, ocupanții au supus populația unui sever regim de cartelă. Rația de carne prevăzută pentru o persoană era abia de 300 de grame pe săptămână. Trei zile pe săptămână era interzisă vânzarea

11. Direcția Județeană Vâlcea a Arhivelor Naționale (DJVAN), fond Primăria comunei Olănești, dos. 1/1918, fila 175-176.

12. DJVAN, fond Prefectura județului Vâlcea, dos. 9/1918, fila 423.

13. DJVAN, fond Prefectura județului Vâlcea, dos. 16/1917, fila 26, 155.

14. Ion Călin, „Ocupația germană la Craiova în anii 1916-1918”, *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, 1966, p. 302.

15. Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București: Cartea Românească, 1920, p. 165.

cărnii, iar locuitorii care împlineau 60 de ani nu mai aveau dreptul la consumul de carne pe bază de cartelă. Același regim de strictețe era aplicat și în consumul pâinii, care se reducea la mai puțin 300 de grame de persoană pe zi¹⁶.

Starea de spirit a populației s-a înrăutățit considerabil, datorită tuturor acestor măsuri de natură economică. Satele oltene au avut mult de suferit de pe urma rechizițiilor și a brutalei comportări a ocupanților. Din mulțimea documentelor care atestă această stare a satelor vom da un singur fragment edificator însă, din petiția țăranilor din Pielești către Comisia administrativă a județului Dolj. Țăranii scriau următoarele: „Armatele germane-austro-ungare ne-au sfâșiat cu jertfirea a tot felul de animale (...) soldații intră din casă în casă, împușcă tot felul de animale și păsări, luându-ne făina, mălaiul și leguminoasele ce au mai rămas pentru hrana copiilor. În cele din urmă ne scormonesc prin lăzi, ne ia îmbrăcămintea, încât ne-a dus în stare de disperare, că este aproape a porni și noi, puțini ce am mai rămas, în sat, să fugim, părăsind comuna și luând lumea în cap încotro vom vedea cu ochii... Nu mai suntem siguri nici de viață, că ne omoară în bătai și ne amenință cu armele și, cum zicem, nu mai este mult până a părăsi comuna și casele și a lua lumea în cap ca să ne ascundem în desigurile pădurilor sau crăpăturilor munților”¹⁷.

Lipsa de alimente a dus la foamete și la apariția a diferite epidemii, care au favorizat creșterea mortalității. Rechiziționările de lemne au determinat lipsa materialelor de încălzire, fapt ce a făcut ca numeroși oameni să moară de frig. În tot acest timp, la fabricile de cherestea din Brezoi se exploata intensiv material lemnos¹⁸, utilizându-se munca forțată a locuitorilor din zona montană și submontană a județului Vâlcea.

Sărăcia și tifosul decimează satele. Această scădere considerabilă a populației rezultă și dintr-o statistică oficială a țării din 1915, raportată la statisticile întocmite de forțele de ocupație la începutul anului 1917, dar și din unele dări de seamă anuale ale județelor¹⁹.

Denumirea județului	Număr populație existent în anul 1915	Număr populație existent în anul 1917	Diferența în minus pentru 1917
Gorj	207.405	166.579	- 40.826
Mehedinți	306.038	260.104	- 45.934
Vâlcea	245.008	166.068	- 78.940

Starea populației s-a înrăutățește și datorită măsurilor de intimidare. Oamenii de seamă au fost puși să curețe parcul și să măture străzile²⁰. Astfel oamenilor

16. Ion Călin, *Ocupația germană la Craiova*, p. 301.

17. Ion Călin, *Ocupația germană la Craiova*, pp. 302-303.

18. Petre Bardășu, „Din istoricul exploatărilor forestiere de pe Valea Lotrului”, *Studii Vâlcene*, an 1, 1971, p. 27.

19. Emil Răcilă, *Ocupația germană la Craiova*, pp. 245-246.

20. N. Georgescu, *În puterea „pumnului de fier”*, Iași, 1917, p. 95.

simpli li s-au inoculat cele mai dure temeri, în caz de insubordonare. Au fost încălcate o serie de drepturi fundamentale ale omului, cum ar fi dreptul la liberă circulație, dreptul la educație, etc.

Încă de la începutul anului 1917, se dă o ordonanță prin care Mackensen informează faptul că persoanele civile nu aveau dreptul să călătorească cu trenul. Prin ordonanța nr. 125 din mai 1917 se permite a se călătorii fără permis de trecere, excepție făcând traseele Craiova - Târgu-Jiu, Craiova – Strehaia, Craiova – Băilești²¹. Au obținut dreptul să călătorească doar cei care trebuie să o facă din rațiuni de ordin economic, însă numărul de locuri pentru civili rămâne, pe tot parcursul ocupației, destul de limitat.

Populația este supusă unui regim de control strict. În acest sens se dă o ordonanță care a prevăzut că „toți românii de sex masculin născuți între anii 1877-1901; toți acei care au participat la război ca inamici și nu au fost informați, de asemenea și românii; toți străinii inamici, de ambele sexe, începând de la vârsta de 15 ani; toate persoanele de sex masculin, fără protecție, cari trec de 15 ani, să fie puși sub supravegherea Birourilor de Control, ce s-au înființat în România, la care birouri și după a căror dispozițiuni ei trebuie să se prezinte odată pe lună”²².

S-a trecut la ora germană, fapt care a cauzat numeroase neplăceri populației. După cum remarca un contemporan „de la ocupațiune, nu mai avem drept, nici la anotimpurile sau orariul zilelor noastre. Ceasornicele vor fi înaintate din aceea zi cu o oră. În loc de ora două va fi trei”²³. Schimbarea orei a creat tensiuni între populația civilă care funcționează, evident după ora cu care sunt obișnuiți și administrația germană, care își organizează timpul după noua oră. În acest context s-au luat unele măsuri absurde, cum s-a întâmplat la Craiova, când au fost amendați proprietarii pentru lătratul câinilor, care disturbau ordinea publică²⁴.

Solidarizarea și rezistența populației

Deși este supusă la intimidări, la rechiziționări și la tot felul de măsuri abuzive, au fost semnalate în cei doi ani de ocupație numeroase acțiuni de nesupunere în rândul populației civile. Se ajunge astfel, ca luptele să nu se dea numai pe front ci și de cei rămași la casele lor, care vor face totul să se opună pretențiilor ocupanților.

Locuitorii au recurs la nesupunere, la munca forțată, refuzul de a se conforma cererilor și perchezițiilor, neexecutarea ordinelor și dispozițiilor ocupantului, colportarea de știri defavorabile Puterilor Centrale, nepredarea armelor și a munițiilor, sabotarea liniilor telefonice și telegrafice, a căilor ferate etc.

Au fost semnalate numeroase acțiuni de sabotaj. Astfel, pe teritoriul comunei Sutești, județul Vâlcea, în octombrie 1917, „Administrația militară s-a văzut din nou silită a aplica o amendă de 1500 lei comunei, pentru că pe teritoriul ei s-au

21. N. Georgescu, *În puterea „pumnului de fier”*, p. 34-36.

22. N. Georgescu, *În puterea „pumnului de fier”*, pp. 89-90.

23. Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, p. 150.

24. Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, p. 150.

distrus 100 de izolatori de la liniile telegrafice și telefonice²⁵; i s-a cerut prefectului să ia măsuri pentru ca astfel de fapte să nu se mai întâmple, întrucât pedepsele se vor înăspri²⁵. Un alt mijloc de sabotaj, l-au reprezentat provocarea de accidente feroviare, cum s-a întâmplat pe raza satului Zlătărei, Vâlcea, unde în ziua de 22 august 1917, „răufăcători necunoscuți au voit să întrerupă circulația trenului, punând peste calea ferată un stâlp de lemn²⁶”.

Tot un act de sabotaj trebuie să fie considerat și incendiul care a distrus în întregime fabrica de cherestea din Brezoi a Societății „Lotru”, întreprindere ce fusese rechiziționată de germani și în care aceștia foloseau munca forțată a locuitorilor din județ²⁷.

O altă formă de rezistență a avut ca formă de acțiune atacurile asupra patrulilor sau grupurilor inamice. Administratorul plășii Melinești, de exemplu, raporta prefecturii Dolj despre un atac săvârșit în noaptea de 21 spre 22 iunie 1917 asupra unor soldați germani aflați în apropierea comunei Talpașu. Unul dintre soldații germani a fost ucis, însă autorii atentatului au rămas necunoscuți²⁸. Au mai existat și alte cazuri, după cum rezultă dintr-un anunț al autorităților militare de ocupație, prin care se făcea cunoscută recompensa de 500 lei pentru demascarea autorului atentatului asupra unui neamț aflat pe muntele Mușetoiu²⁹. Aceste atacuri au fost însă destul de rare, având în vedere faptul că trupele de patrulă circulau în grupuri bine organizate, care nu permiteau atacurile unor civili slăbiți și prost echipați.

Cea mai la îndemână cale pentru a acționa împotriva inamicului rămânea răspândirea de știri false, care să ridice moralul românilor și care să-i ducă în eroare pe ocupanți. La Craiova, este emblematic cazul inginerului Virgil Angelescu, care a ajuns să fie urmărit pentru propaganda pe care o făcea împotriva nemților. Acesta a refuzat cererea autorităților germane de a depune jurământ de credință, drept pentru care a fost arestat împreună cu fiul său de 8 ani. Virgil Angelescu a fost condamnat în prima fază la pedeapsa cu moartea, însă în urma unor demonstrații ale opiniei publice, pedeapsa a fost comutată la 15 ani de muncă zilnică. Un alt craiovean, Ion Ciobanu, deși a fost condamnat la pedeapsa cu moartea, a fost salvat de agitația produsă de oamenii care au venit să asiste la execuție³⁰.

Sunt semnalate și acțiuni întreprinse împotriva ocupantului de către o serie de femei curajoase. Unele dintre acestea s-au implicat în acțiuni de culegere și transmitere de informații armatei române despre forțele inamice de ocupație. Sub această acuzație au fost arestate, condamnate și deportate: Zoe Stănculescu din

25. Gheorghe Simeanu, „Documente referitoare la rezistența maselor populare vâlcene împotriva ocupației germane (1917-1918)”, *Studii Vâlcene*, III, p. 140.
26. Gheorghe Simeanu, Documente referitoare la rezistența maselor populare vâlcene, p. 142.
27. Sergiu Purece, *Lupta maselor populare din județul Vâlcea*, p. 67.
28. Luchian Deaconu, Vladimir Osiac, Ileana Petrescu, *Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, București, 1970, pp. 231-232.
29. Luchian Deaconu, Vladimir Osiac, Ileana Petrescu, *Documente privind problema țărănească din Oltenia*, p. 328.
30. Ion Călin, *Ocupația germană la Craiova*, p. 306.

Caracal, Aneta Petre din Turnu-Severin, Rica Bărbulescu din Mehedinți, Elena Gh. Ghețu din Bălbați (Gorj) etc³¹.

De departe, cea mai cunoscută formă de acțiune din Oltenia aparține partizanilor din județele Gorj și Mehedinți conduși de Victor Popescu. Acesta a mobilizat soldați răzlețiți prin munți și populația civilă, în vederea organizării unei puternice forțe de rezistență în Oltenia. În acest scop el s-a adresat populației printr-o înflăcărată și mobilizatoare proclamație intitulată: „Domnilor primari, frați români, soldați”, prin care îi invită să recurgă la arme, topoare; primarii să nu mai slujească pe dușmani, dorindu-le la toți „inima și curajul strămoșilor noștri spre a ne apăra țara”³². Acțiunile sublocotenentului Victor Popescu se situează printre cele mai curajoase și îndrăznețe forme de acțiune inițiate de români, în Primul Război Mondial, câștigând o mare popularitate. Victor Popescu se deghiza în cioban sau călugăr, cobora în sate și se informa cu privire la starea de spirit a populației la abuzurile ocupantului. El a reușit să organizeze o rețea extinsă de colaboratori, alături de care întindea capcane patrulelor inamice, care patrulau prin comune și jefuiau locuitorii.

Marile crize scot la iveală caractere. Unii luptă eroid cu cele mai simple mijloace ce le au la dispoziție, alții se pun în slujba și serviciul ocupantului, devenind instrumentul său de exploatare a populației băștinașe. Negustorii evreei, în special, au înțeles că pot câștiga bani frumoși de pe urma speculei cu produse căutate de membrii forțelor de ocupație. Corespondentul de război Karl Rosner descrie un astfel de episod: „stegulețe albe spânzură în fața tuturor prăvăliilor, fâlfâie în toate formele și mărimile dela toate ferestrele. Dincolo, d-l Moise, bijuterii și argintării «en gros» și «en detail», a scos chiar două steaguri albe... și s-a postat, în timpul acesta, în pragul prăvăliei, uitându-se cu un aer de superioritate filozoficească la furnicarul în mișcare al soldaților germani, lăsând buza în jos, de parcă ar vrea să spuie: «Mă rog... avut-am noi nevoie de asta?...»³³.

Primul Război Mondial rămâne una dintre cele mai crude pagini din istoria românilor. În aceste pagini, românii din Oltenia au jucat și ei un rol important prin sacrificiile umane și materiale pe care le-au făcut, dar mai ales prin supunerea la angoasele și tensiunile specifice unei situații beligerante. Pentru a sintetiza ce a însemnat Primul Război Mondial pentru olteni redau câteva versuri dintr-un vechi cântec de război³⁴: „Foaie verde matostat,/Ce sânt, Doamne, blestemat,/De stau în tranșeu băgat ?/Și de stau înconjurat,/Tot de Ungur și de Neamț?/ Foaie verde măr mustos, /Bate, Doamne, Neamțu ‘n dos, /Că ne-a luat ce-a fost frumos: Că ne-a luat Oltenia; / O cântă ciocârlia?!”

31. Maria Totu, Doina Smârcea, „Femeile române în lupta pentru independența națională a țării”, *Anale de istorie*, nr. 3/1977, pp. 134-135.

32. Luchian Deaconu, „Noi mărturii despre rezistența populației oltene față de ocupația germană (1917)”, în *Comunicări, seria Istorică*, XVI, Craiova, 1968, pp. 6-12.

33. Karl Rosner, „Craiova în prima zi a ocupației, 21 noiembrie 1916”, *Arhivele Olteniei*, an 1, 1922, nr. 4, p. 361.

34. „Cântece de războiu”, *Arhivele Olteniei*, an 5, 1926, nr. 24, pp. 147-148.

CRIZE ȘI REFORME POLITICE ÎN TIMPURI DE RĂZBOI România la 1917

Liviu Brătescu

■ LIVIU BRĂTESCU

Cercetator științific dr. III la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" Academia Română, Bd. Carol I nr. 8, Iași, e-mail: bratescu@gmail.com

Domenii de interes: Domenii de interes: istorie modernă a României, evoluția liberalismului românesc, politica externă a României în perioada modernă.

Publicații: *I.C.Brătianu și politica externă a României. 1866-1888*, Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, 2014; (ed.) *Liberalismul românesc și valentele sale europene*, Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, 2013; (ed.) *Monarhia în România, o evaluare: politică, memorie și patrimoniu*, Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, 2013; „Jubileul din 1891- Un bilanț dinastic”, in *Monarhia în România, o evaluare: politică, memorie și patrimoniu*, Liviu Brătescu, Ștefania Ciobotaru (eds), București: Ed. Curtea Veche, 2011.

Crises and Political Reforms in Times of War: Romania in 1917

Abstract. Without realizing we are accustomed to look the years 1914-1918 just as the years at the end of which Romania complete the unification of the Romanian historical provinces. Part of the Triple Alliance, Romania was around the outbreak of World War in front of an options which depended on her future. Neutrality of the years 1914-1916 was accompanied by a serious debate so that the Romanian government express itself for an alliance or another, but also for deciding on the moment and especially the pace of some internal reforms of the Romanian state have dire need. The failure of the campaign of 1916 and the refuge of the central authorities to Iași, which thus became the new capital of the country, focus the full attention of the Romanian society over Moldavia. Moving the government and the Romanian Parliament of the Bucharest in Iași meant, especially in 1916, 1917 and 1918, the continuation of political debate on the two reforms vital for the future development of the Romanian state, namely agrarian and electoral. Romanian parties reacts differently to these challenges and that is because each of them had their own fear but also their own interests. Some of them such as the liberal and the conservative democrats know how to manage such moments, due to the existence of some visionary leaders. That does not mean that they will not feel, in turn, the impact of a new political paradigm in Romania after WWI. Iași thus became not only a place to regroup for a new offensive forces but also the city where politicians of different orientations will debate and decide finally on the direction that Romania would take over the coming years.

Keywords. Triple Alliance, Romanian Parliament, reforms, Carol I, government

ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX aducea pentru societatea românească o tensiune deosebită generată de încercările diferitelor forțe politice de a-și consolida poziția, dar și de a găsi soluții la diferite probleme cărora societatea românească trebuia să le facă față, dintre care cea economică devenea una dintre cele mai presante. Atent observator la mișcările de pe scena politică, Carol I nota cu satisfacție evidentă capacitatea mai mare a liberalilor de a asigura o guvernare coerentă și mai ales de a realiza ceea ce era și în viziunea suveranului român o inevitabilă acțiune de reducere a cheltuielilor bugetare (aprilie 1901)¹. Buna colaborare dintre guvernul condus de D. A. Sturdza și suveran însoțită de încrederea pe care acesta din urmă o avea în primul ministru contribuiau în mod evident la asigurarea unei stabilități politice importante de care țara avea atâta nevoie². Oricât de bună ar fi fost colaborarea între șeful statului și Partidul Național Liberal, uzura avea să-și spună cuvântul. Schimbarea de guvern din ianuarie 1905 venea în acest context într-un mod firesc, dar greu de acceptat totuși de către liberali care, odată trecuți în opoziție, aveau să-și schimbe întreaga atitudine față de suveran. Preocupat în mod evident de relația cu cei care până în acel moment îi fuseseră parteneri în actul de guvernare al țării³, dar fără să interiorizeze prea mult însă situația liberalilor care dețineau totuși o poziție considerabilă în Parlament⁴, Carol I devenea în această perioadă mult mai interesat de menținerea unei minime stabilități politice a țării pe care o conducea. O altă preocupare a suveranului era în tot acest timp și atracția pe care o puteau avea în România unele mișcări politice din Rusia și Ungaria care vehiculau tot mai mult problema agrară și cea electorală, în speță votul universal. Îngrijorările șefului statului față de modul în care

1. „Noile camere și-au înțeles misiunea și datoria, și lucrează cu un zel cum n-am văzut în lunga mea domnie. În cinci zile au rezolvat bugetul cu o economie de 21 milioane, noi impozite de șase milioane și un șir întreg de legi financiare și reglementări. Această enormă activitate va stârni admirația Europei și va ridica mult creditul nostru”, în *Carol I – Corespondența privată*, Sorin Cristescu (ed.), București: Tritonic, 2005, p. 396.
2. „Este regretabil că la voi nu există momentan un partid liberal capabil să guverneze. Eu prefer să guvernez cu liberalii că aceștia dispun de cele mai multe ori de mase pe care le pot conduce și subordona. Sunt mulțumit cu situația de acum, finanțele s-au îmbunătățit simțitor”, în *Carol I – Corespondența privată*, p. 407.
3. „Criza de cabinet și schimbarea de guvern pe care le-am prevăzut de mult m-au ocupat în așa măsură că și de sărbători am avut puțin liber”, în *Carol I – Corespondența privată*, p. 426. „O perioadă agitată în care s-au dezlănțuit toate patimile se aflau în urma mea. Opoziția liberală m-a atacat în timpul alegerilor cu telegrame care acuzau guvernul că a exercitat o presiune nepermisă asupra acestora. Îl făcusem răspunzător pe ministrul de interne (s.n. G.Gr.Cantacuzino) pentru menținerea ordinii și apărarea libertății alegerilor; cu toate acestea câțiva prefecți și-au permis să abuzeze de puterea lor, ceea ce a dat prilej în cameră pentru atacuri vehemente”, în *Carol I – Corespondența privată*, p. 427.
4. „Opoziția nu se poate plânge căci a reușit să obțină 32 de locuri în Senat și Camera Deputaților ceea ce în anii trecuți cu greu se putea realiza. De aceea guvernul nu va avea o situație comodă în Parlament, pe care-l voi deschide la 20 feb/5 martie. Bugetul și convenția comercială vor trebui să fie votate încă înainte de Paști, ceea ce minoritatea va încerca să împiedice”, în *Carol I – Corespondența privată*.

putea evolua și în România problema agrară erau întemeiate, iar lucrul acesta avea să se arate în mod evident la 1907⁵.

Dacă ar fi să vorbim în termeni de pedagogie politică putem spune că cei care au învățat câteva lucruri importante din experiența anului 1907 au fost liberalii din jurul lui Ionel Brătianu, iar ceea ce au înțeles credem foarte bine este faptul că dincolo de dorința firească de menținere la guvernare a oricărui partid, societatea românească avea o nevoie acută de reforme precum cea agrară, dar și electorală⁶. Și tot din experiențele trecutului, liberalii învățaseră că pentru adoptarea cu succes a unor schimbări era nevoie ca acestea să fie pregătite, atât în ideea unei acceptări mai ușoare a lor de către clasa politică în general, dar și de elita partidului liberal. Rămânerea la putere după răscoala din 1907 aducea în mod inevitabil o anumită uzură partidului liberal nevoit să facă față în următorii trei ani nu doar atacurilor opoziției, dar și disensiunilor din interior. Toate acestea îl vor determina pe liderul liberalilor Ionel Brătianu ca spre sfârșitul anului 1910, să se gândească foarte serios la retragerea partidului liberal de la guvernare. Încercând să obțină susținerea întregului partid pentru o asemenea mișcare politică primul ministru întrunea majoritățile parlamentare cu intenția de a le comunica hotărârea de retragere de la guvern, mișcare politică ce avea drept scop pregătirea unei noi și productive guvernări. Înțelegând foarte exact faptul că o asemenea decizie nu putea fi acceptată foarte ușor de către membrii formațiunii pe care o conducea, liderul liberal dezvăluia parlamentarilor intenția sa potrivit căreia el gândea o astfel de mișcare mai mult ca un gest de imagine, dar și de clarificări necesare propriei formațiuni politice. Miza rămânerii la guvernare era evident și aceea a organizării alegerilor de la începutul anului următor existând teama că cei care urmau să pregătească alegerile parlamentare aveau să le și câștige⁷. Mobilizator sau nu, un lucru era clar: această retragere era una temporară, Brătianu văzând revenirea ca o chestiune firească în condițiile în care pârgghiile puterii urmau să le rămână tot liberalilor: „Însuși adversarii partidului nostru să asiste la această

5. „România reprezintă mai mult decât niciodată o zonă, un punct sigur în mijlocul statelor în care au loc frământări îngrijorătoare. Dar din nefericire pericolul unei reacții privind mișcările agrare și votul universal nu este exclus. În Rusia și Ungaria amândouă problemele au fost ridicate și este de la sine înțeles că acționează molipsitor. La noi persistă de ani de zile strădania țăranilor de a-și însuși pământurile și aceștia pretind ca moșiile să fie împărțite între ei. În fiecare an mii de țărani devin proprietari prin vânzarea de parcele (loturi) dar sunt peste o sută de mii care deocamdată se descurcă fără nimic și sunt instigate de socialiști”, in *Carol I – Corespondența privată*, p. 435.
6. Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București: Ed. Enciclopedică, 1996, p. 356.
7. „Atunci când Partidul Național Liberal a decis să se retragă de la guvern, a făcut-o pentru că nu vedea lipsuri în rândurile celor cu care intrase în foc. După ce ne-am consfățuit, am socotit, că o chestiune de înaltă politică, condițiunea ca retragerea noastră să se facă în așa fel încât însuși adversarii partidului nostru să asiste la această retragere nu numai cu un simțământ de respect, dar chiar cu frică. Guvernul îl vor lua alții, dar puterea ne rămâne nouă”, in *Carol I – Corespondența privată*, p. 356.

retragere nu numai cu un simțământ de respect, dar chiar cu frică. Guvernul îl vor lua alții, dar puterea ne rămâne nouă”⁸. Nevrând să lase deloc ca timpul să treacă în zadar, Ionel Brătianu venea în fața alegătorilor la 25 ianuarie 1911, cu un manifest-program politic care cuprindea în mod explicit ideea unei reforme agrare și una electorală. Ca de fiecare dată, în programele politice ale liberalilor exista și o incursiune în istoria modernă a României realizată cu scopul evident de a arăta tuturor nu doar contribuția celor al căror lider era el, la procesul de modernizare al României, ci și faptul că problema agrară fusese pentru P.N.L. mereu o preocupare importantă. Acesta era motivul pentru care fostul prim ministru liberal arăta, la începutul anului 1911, faptul că soluțiile oferite prin *Legea învoielilor agricole și a iazurilor comunale*, precum și prin *Legea arendării moșiilor statului și asezămintelor publice*, permiseseră trecerea în posesia țăranilor a aproximativ 900.000 ha, ceea ce a „chezășit mica proprietate” și i-a asigurat „o dezvoltare sigură și liniștită”. Neoprindu-se doar la menționarea realizărilor din trecut, liderul Partidului Național Liberal reafirma determinarea formațiunii politice al cărei lider era de a îmbunătăți situația economică a țăranimii: „Vom înlesni și în viitor sporirea micii proprietăți de sine stătătoare și indivizibilitatea ei sub o anumită limită, crearea proprietății mijlocii pe cale naturală și nu prin legiuiri”⁹. Preocupat ca setul de măsuri pe care-l preconiza să poată fi pus în aplicare, șeful P.N.L. încerca să evite opoziția marilor proprietari, motiv pentru care menționa intenția Partidului Liberal de a contribui prin soluțiile oferite la dezrădăcinarea ideii „greșită și primejdioasă, pe care unele legislații agrare și unele făgăduieli interesate au sădit-o în sufletul țăranimii, că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului”¹⁰. Aceeași rațiune stătea la baza declarării intenției de continuare a trecerii pământurilor de mână moartă în proprietatea țărănească, propusă anterior de Partidul Național Liberal și începută a se realiza prin cumpărările întreprinse prin Casa Rurală. Șeful partidului și al guvernului național-liberal apesia tot acum faptul că pentru dezvoltarea armonioasă a raporturilor dintre țărani și proprietari, legile agrare trebuiau aplicate, aceasta constituind unul dintre obiectivele prioritare urmărite. În același timp era subliniată din nou atenția ce urma să fie acordată dezvoltării Biroului Muncii, prevăzut de *Legea învoielilor agricole*, dar și înființarea Bursei Muncii, dându-se proprietarilor puțința de a avea la îndemână brațe de muncă, iar țăranilor puțința de a găsi de lucru „în condițiuni lesnicioase și mulțumitoare”.

Anunțată încă din decembrie 1911, hotărârea liberalilor de a demara acțiunea de introducere a celor două reforme deja menționate, agrară și electorală¹¹, începea să

8. Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol III, București: Humanitas, 2013, p. 253.

9. *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 până astăzi*, București, 1923, p. 197.

10. *Ibidem*.

11. În decembrie 1911, liberalii au ținut o întrunire la clubul partidului, la care au participat delegați din întreaga țară. În cadrul acesteia, s-a vorbit mult și despre necesitatea unei noi reforme electorale, printre care s-au numărat: Ion I. C. Brătianu, Mihail Pherekyde, Al. Djuvara, V. G. Morțun, Vintilă Brătianu și George Brânzescu. Toți au pus problema contopirii și realizarea unui singur colegiu electoral, în *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 până astăzi*, p. 358.

capete forme tot mai concrete doi ani mai târziu. Libertatea sesizată ușor în mișcările politice ale liberalilor din această perioadă, se datora în bună măsură și crizelor interne prin care trec conservatorii acum. Reproșurile aduse de gruparea lui P.P.Carp politicii externe a lui Titu Maiorescu și acțiunea de contestare a autorității acestuia, organizată la nivel național, își punea în mod firesc amprenta asupra coerenței conservatorilor. Aceasta era de altfel atmosfera care contribuia la răspândirea pe scară tot mai largă a zvonurilor cu privire la colaborarea dintre liberalii conduși de Ionel Brătianu și gruparea conservatorilor care-l recunoșteau ca lider pe Take Ionescu¹².

Toamna anului 1913, aducea în fața întregii țări prin intermediul Congresului organizat de P.N.L. voința exprimată în termeni concisi de liberali pentru schimbarea Constituției, fapt ce creiona în felul acesta cadrul necesar adoptării reformelor mult așteptate. Contribuise la această situație, întreaga dezbateră ideologică întreținută de liberali în perioada imediat următoare războaielor de la 1907, dar și impactul de care se temeau că l-ar fi putut avea situația țăranilor din Bulgaria descoperită de mulți soldați români cu prilejul războiului balcanic. Dornic să-și impulsioneze cumva propriul partid, Ionel Brătianu atrăgea atenția celor prezenți asupra faptului că după implicarea țăranilor români în războiul balcanic, guvernul român nu se mai putea mărșini la a face doar promisiuni în privința introducerii reformelor¹³.

De la tribuna congresului, dar și prin intermediul unor ziare precum *Viitorul*¹⁴, Brătianu se pronunța categoric în favoarea unui act de repartitie a proprietății care să fie schimbat în folosul micii proprietăți, dar și a reformei electorale¹⁵ care trebuia

12. Pe 25 aprilie în cadrul Congresului Conservator din București, P. P. Carp a dezavuat politica externă a lui Titu Maiorescu iar la urmă s-a votat propunerea făcută de către C. Olănescu de a susține politica externă propusă de Carp, în cazul în care Titu Maiorescu nu va urma această politică. Adepții lui Carp se angajau să lupte în întreaga țară până când guvernul condus de Maiorescu va cădea. Se credea că această campanie va fi una de scurtă durată pentru că la Congres s-a văzut o anumită solidaritate a partidului cu liderul său, în *Drapelul*, Bârlad, 26 aprilie 1913, p. 1.
13. Apostol Stan, *Liberalismul politic*, p. 359.
14. La 7 septembrie 1913, oficiosul P.N.L. nota *Viitorul* publica scrisoarea lui Ion I.C.Brătianu privind legiferarea unei reforme agrare și electorale: „Și hotărârea războiului, și purtarea lui au adus astfel în strălucita lumină covârșitoare înrăurirea maselor asupra destinului statului și, punând în valoare însușirile poporului nostru, au făcut proba indubitabilei datorii de a proceda cu bărbăție și fără întârziere la tot ce e merit să dea puteri nouă țărânimii noastre și să întărească conștiința solidarității claselor muncitoare cu statul și cu dezvoltarea lui. Desăvârșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu dreptul de exproprieri unde e nevoie, pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului unic, grabnica înmulțire a tuturor mijloacelor de instrucțiune și educație”, în *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 până astăzi*, p. 360.
15. În același Congres, Ion I. C. Brătianu s-a referit și la reforma electorală, arătând că a sosit momentul ca în locul colegiilor restrânse să se pună colegiul unic: „Noua situație în Orientul Europei” spune el „grăbește toate măsurile spre a desăvârși reforma electorală”. În concepția lui, aceasta trebuia făcută într-o manieră care să impună o modificare a Constituției și să se

făcută în opinia lui într-o manieră coerentă și care să presupună o acțiune de modernizare a administrației publice din România și de mărire a numărului celor care puteau avea acces la un proces educațional elementar.

În felul acesta, președintele P.N.L. răspundea și acuzelor venite dinspre conservatori potrivit cărora prin reforma electorală pe care o promova încerca să-și asigure pentru el și partidul lui unele avantaje. Pledoariile lui Brătianu fuseseră atât de convingătoare încât motiunea prin care se anunța continuarea reformelor agrare din 1907 și completarea cu dreptul statului de a expropria în anumite condiții¹⁶ și introducerea colegiului unic al tuturor știutorilor de carte, cu reprezentarea minorităților (neștiutorii de carte votând indirect în același colegiu), obținea susținerea chiar a unor liberali proprietari la rândul lor de mari suprafețe de pământ. Emil Costinescu, Toma Stelian, Al. Filipescu, Ion Nastase, Iulian Vrăbescu, etc. și alții, sunt doar câțiva dintre cei care vor accepta reformele propuse de liderul liberal.

Presiunea exercitată la nivelul întregii țări de către liberali avea să-l determine pe suveran ca la începutul noului an 1914 să încredințeze formarea unui nou guvern lui Ionel Brătianu¹⁷. Acesta pentru a-și asigura o bază parlamentară avea să procedeze în buna practică românească respectiv, la dizolvarea rapidă a Camerei Deputaților și Senatului convocând noi alegeri organizate în februarie 1914. Întreaga campanie susținută deja de ceva vreme în favoarea reformei agrare și electorale asigura liberalilor o majoritate confortabilă în Parlament¹⁸, în timp ce conservatorii obțin doar 18 locuri. Aceeași majoritate o vor avea liberalii și în alegerile pentru Adunarea Constituantă din mai 1914, unde conservatorii reușesc de această dată să obțină mai multe locuri (42)¹⁹. Cel puțin la obținerea primului rezultat contribuise și faptul că în cadrul Partidului Conservator existau mai multe neînțelegeri între Nicolae Filipescu, Al. Marghiloman și Titu Maiorescu, acesta din urmă militând pentru refacerea unității partidului în jurul lui Take Ionescu. După mai multe dezbateri interne, soluția propusă de Maiorescu era respinsă de marea majoritate a conservatorilor. După câteva luni de agitație internă, la 4 iunie, conservatorii îl aduceau la cârma partidului lor pe Alexandru Marghiloman ca înlocuitor al lui Titu Maiorescu.

În tot acest timp, profitând de existența unei majorități în ambele camere, dar și de sprijinul moral primit de la suveran care declara la 21 februarie 1914 urgența începerii discuțiilor asupra reformelor electorală și agrară, liberalii citeau la 24 februarie prin intermediul deputatului M.G. Orleanu propunerea de revizuire a Constituției. Oricât de multe argumente aducea în favoarea schimbării raportului

ajungă la votul universal numai printr-o creștere de lumină, de instrucție la sate, in *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 361.

16. *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 362.

17. Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866-1916*, București: Ed. Silex, 1994, p. 146.

18. Apostol Stan, *Liberalismul politic*, p. 365.

19. Ion Mamina, *Guverne și guvernanți*, p. 146.

dintre marea și mica proprietare agricolă, deputatul liberal, conservatori precum P.P. Carp susțineau faptul că reformele liberale afectau bazele dinastiei și ale statului. La fel de mult insista Orleanu și în vederea modificării articolului 20 din Constituție pentru a se permite accesul în viața politică a țării a majorității cetățenilor²⁰.

Lui P.P. Carp avea să i se alăture imediat deputații conservatori C.C. Arion, dr. C. Istrati, cu toții cerând precizări asupra reformelor. Nelăsându-se impresionat de acuzele formulate de conservatori, Brătianu își arăta mai întâi nedumerirea față de surprinderea deputaților amintiți dat fiind faptul că toate reformele fuseseră totuși anunțate cu mult timp în urmă. Întreaga sa argumentație contribuia serios la formularea unui proiect de răspuns al deputaților la mesajul tronului, citit de C. Banu, în care se relua întreaga problemă a reformelor²¹. La fel de vocal precum colegii săi conservatori din Camera Deputaților, în Senat Al. Marghiloman protesta și el împotriva propunerii liberalilor, cerând precizări cu privire la caracterul reformelor²².

Schimburi de replici aveau loc și între alți parlamentari de la putere și opoziție. Astfel, în timp ce deputatul liberal N. Basilescu, profesor universitar de drept dezvoltă concepția partidului liberal asupra reformelor, în replică, conservatorul Gh. Știrbey, în loc să-și prezinte contraargumentele sale prefera să disimuleze faptul că nu înțelegea caracterul reformelor²³. Un joc politic interesant făcea acum și Take Ionescu văzut de un număr destul de mare de oameni politici ca fiind apropiat de liberali, dar care exprima nu doar o critică vehementă față de D.A. Sturdza ci și o rezervă destul de mare față de programul liberal de reforme. În aceste condiții, Take Ionescu fără a combate principiul în sine se situa împotriva exproprierii sub forma confiscării și a colegiului unic susținând în schimb două colegii electorale²⁴.

Indiferent de argumentele conservatorilor, nelăsându-se intimidată nici măcar de acțiunile de stradă organizate sub conducerea lui Nicolae Filipoescu²⁵, cel care nu se ferea să vorbească public la 8 mai chiar de un adevărat război constituțional al liberalilor și de faptul că aceștia pregăteau o acțiune politică ce avea toate caracteristicile unei lovituri de stat, liberalii făceau tot posibilul să se țină de agenda pe care o anunțaseră. Astfel pe 5 martie 1914, Parlamentul aproba prin vot, modificarea Constituției, iar la 27 martie se consacra revizuirea cu 133 de voturi pentru și șase împotriva. Obținând acordul Parlamentului pentru revizuirea Constituției, Ionel Brătianu prezenta mesajul regal de dizolvare a corpurilor legiu-

20. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1914, nr 1, ședința din 21 februarie 1914, p. 1.

21. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, p. 29.

22. *Dezbaterile Senatului*, nr 3, 25 februarie 1914, pp. 21-23.

23. Anastasie Iordache, *Parlamentul României în anii reformelor și ai primului război mondial 1917-1918*, București: Paideia, p. 101.

24. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1914, nr. 8, ședința din 28 februarie, 1914, pp. 73-116.

25. Conservatorii vor organiza în întreaga țară manifestări publice în care protestează împotriva reformei electorale și a celei rurale, în *Conservatorul*, XIV, nr 19, din 26 ianuarie 1914, p. 1.

toare²⁶, fixând alegeri pentru Constituantă la 18 și 26 mai. În mod firesc întreaga campanie a liberalilor era organizată în jurul celor două reforme: agrară și electorală, succesul nefiind în condițiile date greu de intuit și câștigate în mod firesc de către liberali²⁷. Deschisă la 5 iunie 1914 Adunarea Constituantă consimțea la 21 iunie²⁸ alegerea comisiei pentru aprobarea textului reformelor numai că din partea opoziției singurul care accepta să facă parte era Nicolae Iorga, reprezentanții celorlalte două partide conservatoare declinand oferta. În felul acesta, conservatorii își mențineau protestul față de reformele preconizate de liberali deși în mesajul tronului se exprima încrederea în sprijinirea reformelor de către toți parlamentarii. Proiectele de răspuns la mesaj au fost prezentate în Camera Deputaților de G. Diamandy, iar în Senat de N.N. Săveanu²⁹.

În nerăbdarea lor, cele două grupări conservatoare încă din septembrie 1914 încep să ceară un guvern național care să-l înlocuiască pe cel liberal, considerat inactiv. Aceiași conservatori încercau apoi provocarea unor dispute în cadrul guvernului liberal prin atragerea de partea lor a lui Alexandru Constantinescu, bun prieten al lui Take Ionescu și al lui Emil Costinescu. Oricâte propuneri primesc în această perioadă nici unul din miniștrii liberali nu ajung în situația de a accepta să acționeze împotriva lui Ionel Brătianu³⁰.

Întreaga agitație de acum se dovedea însă oarecum inutilă pentru că forul legislativ suprem nu se mai reunea în toamnă, datorită izbucnirii primului război mondial în iulie și mai cu seamă schimbării priorităților guvernului României și suveranului în egală măsură.³¹

Noul an, aducea în fața Parlamentului din nou pe lângă *Legea declarării stării de asediu*, la 2 februarie 1915³², vechea de acum problemă a reformelor. După prezentarea proiectului de răspuns la mesajul tronului, opoziția ieșea din nou la rampă prin interpelările adresate guvernului în privința programului de reforme, prezentat în sesiunea precedentă, precum și în problema atitudinii față de intrarea în război a României. Printre cei care se remarcă în acele momente sunt A.C. Cuza, Leonte Moldovan, Gr. Vericeanu, Nicolae Iorga³³.

Sfârșitul anului 1916 reprezenta în contextul politico-militar internațional binecunoscut noi provocări. Astfel, pe lângă obișnuitele probleme politice pe care guvernul de la Iași împreună cu regele Ferdinand trebuiau să le gestioneze, și o

26. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1914, nr. 8, ședința din 28 februarie, pp. 203-247.

27. Alegerile sunt câștigate de guvern dar în colegiul întâi Senat liberalii pierd multe voturi dovedind avertisunea latifundiarilor față de reforme, opoziția obținând 46, 28% din voturi, în Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 101.

28. Ion Mamina, *Guverne și guvernanți*, p. 147.

29. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 102.

30. Ion Mamina, *Guverne și guvernanți*, p. 149.

31. *Ibidem*, p. 147.

32. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 39, din 2 februarie 1915, pp. 471-472.

33. Idem, sesiunea 1915-1916, nr. 5, 6, 8 din 19, 26 noiembrie și 1 decembrie 1915, pp. 9-19.

reluare într-un alt context a problemei agrare și a celei electorale. Regele Ferdinand înțelesese la fel ca și predecesorul său faptul că societatea românească aștepta cât se putea de repede o soluționare a celor două mari reforme. Angajamentul său ca suveran al României, era unul fără echivoc în sensul rezolvării celor două probleme fapt adus la cunoștința tuturor românilor prin mesajul tronului, redactat de I.G. Duca și prezentat public cu ocazia deschiderii lucrărilor Parlamentului de la Iași din 9 decembrie 1916³⁴. Nevrând să lase loc la prea multe comentarii, textul citit în sala Teatrului Național făcea trimitere așa cum era și firesc de altfel la vitejia ostașilor români care meritau considera autorul textului amintit nu doar posibilitatea de a deveni mici proprietari, dar și de a participa în mod indirect la viața politică a țării pentru care luptaseră³⁵. Deschiderea Parlamentului era o bună ocazie pentru ca unii lideri politici să reia vechea serie de reproșuri la adresa guvernului liberal. La loc de frunte se afla în mod deloc surprinzător faptul că România nu fusese pregătită deloc pentru intrarea în război. Cel mai radical în formularea unor reproșuri de acest tip era A.C. Cuza care avea însă să primească în mod firesc replica la fel de tăioasă din partea lui Ion I. C. Brătianu și V.Gh. Morțun³⁶. Pe alt palier, dar la fel de radical se situa acum Nicolae Iorga³⁷ care rostea o critică bine articulată la adresa regimului constituțional românesc, dar fără ca de această dată să mai arate cu degetul spre cei pe care-i sugera doar, că sunt vinovați pentru situația în care ajunsese România. Explicația pentru schimbarea lui de atitudine era prezentată și celor aflați în Parlament: „Acum când străinul este la spatele nostru nu aș aduce nici una din învinuirile pe care le-am adus altădată”³⁸. Criticul de altădată al reformelor, Take Ionescu aflat acum pe banca guvernamentală, după doar două zile de la deschiderea Parlamentului, devenea unul din susținătorii fervenți ai reformelor arătând tuturor că acestea trebuie aprobate și implementate rapid, fie și pentru că trecerea la un nou statut, la ceea ce el numea „asimilarea României celei noi” nu se putea face fără profunde și radicale transformări în „România cea veche”³⁹.

Neliniștile provocate de evoluția frontului erau estompate acum de faptul că în mod surprinzător existau toate semnalele necesare pentru a crede că marea majoritate a forțelor politice prezente în Parlament tindeau să accepte ideea reformelor. Dezbaterile ce au urmat mesajului regal ca și proiectul de răspuns la Mesajul Tronului arătau o rezistență tot mai mică la programul liberalilor de rezolvare a problemei agrare, dar și electorale. După doar patru zile de dezbateri, răspunsul

34. Apostol Stan, *Liberalismul politic*, p. 367.

35. Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire – Obiectiv fundamental împlinit și începutul unei noi perioade istorice*, în *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei (eds), Iași: Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 1993, p. 299.

36. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 109.

37. Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire – Obiectiv fundamental*, p. 301.

38. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr 6 ședința din 14 decembrie 1916, pp. 37-43.

39. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 110.

Camerei Deputațiilor la mesajul tronului menționa că: „Adunarea deputaților nu uită menirea pentru care a fost aleasă, aceea de a chezași acelor care apără astăzi țara, stăpânirea pământului strămoșesc și drepturi politice potrivite cu sacrificiile pe care le-au făcut”⁴⁰. Chiar dacă aproape nimeni nu dorea să recunoască deschis, existența unei situații politice explozive la granițele României și posibilitatea ca valul nemulțumirilor pentru o situație economică și socială ce exista deja de multă vreme să se extindă și în zona Moldovei, contribuia destul de serios la acceptul care fusese dat pentru adoptarea reformelor. Colaboratorii „Democrației”, revistă liberală de studii sociale și politice, erau printre puținii care semnalau faptul că dezbaterile asupra reformelor s-au reluat, avându-se în vedere preocuparea de a preîntâmpina eventualele influențe externe nocive. Toate aceste dezbateri arătau că liberalii erau conștienți în privința „atmosferei create de revoluția rusească transplantată în țara noastră fapt care cerea, de asemenea, pentru a preîntâmpina cu efect orice agitație revoluționară, un pas mai departe în democrație”.

Fără să știm dacă această spaimă de o posibilă extensie a mișcării revoluționare rusești și la vest de Prut sau cooptarea la guvernare îl determina pe Take Ionescu să declare la 14 decembrie 1916 acordul pentru o largă reformă agrară și electorală, era demn de apreciat aflarea pe aceeași parte a baricadei a conservatorilor cu liberalii într-o problemă atât de sensibilă. Liderul conservator ținea acum să remarce chiar faptul că încă înainte de intrarea României în război, în comitetul Partidului Conservator, când încă trăia Nicolae Filipescu, se hotărâse ca și conservatorii să susțină o largă reformare a societății românești. Formarea guvernului de uniune națională condus de Ionel Brătianu în care Take Ionescu era vioara a doua, dădea în mod evident o anumită libertate de mișcare liberalilor în Parlament, dar și o mai mare legitimitate demersurilor lor. Colaborarea în cadrul Parlamentului, între liberali și conservatori, lua forma unei comisii de reformă care publica un articol explicativ în mai 1917 în ziarul ce apărea la Iași numit „Acțiunea română”. Discuții aveau să apară însă în ciuda acordului existent din acest moment asupra principiilor de reformă. Astfel, în cadrul guvernului, liberalii insistau tot mai mult asupra necesității ca exproprierea să cuprindă două treimi din proprietatea mare (și, în consecință, a fost fixată proprietatea la cifra de 2 500 000 ha), iar reforma electorală să nu se mărginească la instituționalizarea colegiului unic ci la înscrierea sufragiului universal legal, direct și secret. Lupte serioase duceau în cadrul guvernului Vintilă Brătianu și I. G. Duca, fiecare dintre ei încercând să-și convingă colegii conservatori de necesitatea înțelegerii depline a atmosferei existente în Parlament complet nefavorabilă aprobării unui proiect guvernamental care să nu susțină deschis împroprietărirea țăranilor și principiul exproprierii⁴¹. Modul în care înțelegeau conservatorii să reacționeze în astfel de momente nu putea să

40. Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București: Ed. Albatros, p. 336.

41. Gheorghe Gh. Marzescu, *Fapte și impresii zilnice 1917-1918*, București: Ed. Curtea Veche, p. 38.

nu fie taxat de către liderul P.N.L., Ionel Brătianu. Astfel în primăvara anului 1917 Brătianu comunica la o întrunire a majorității parlamentare care-i asigurase revenirea la putere faptul că opoziția acționase împotriva intereselor țării chiar și în timpul înfrângerilor suferite pe front⁴². Dacă Ionel Brătianu părea să joace acum totul pe o singură carte acest fapt se datora în egală măsură câtorva din angajamentele pe care și le luase în calitate de lider al P.N.L. încă din 1914 dar și tulburărilor din Rusia care exercitau o presiune crescândă ce nu mai putea fi ignorată dată fiind posibila extindere și la vest de Prut⁴³.

La fel de conștient de pericolul ce decurgea din amânarea reformelor cerute de o bună parte a societății românești era regele Ferdinand, motiv pentru care la mijlocul lunii martie avea să plece la Oituz pentru a promite soldaților de pe front pământ și dreptul la vot⁴⁴.

Reluarea discuțiilor în jurul legiferării reformelor promise, provoca dincolo de înțelegerile din Parlament, contradicții serioase între diferitele grupări și partide. O parte a membrilor Partidului Național Liberal cu legături în mediul universitar, avertiza pe Ion I.C. Brătianu în cursul întrunirii liberalilor din 15 aprilie 1917, că-i vor retrage sprijinul în problema reformelor dacă se va limita din nou numai la promisiuni. În fața unor avertismente destul de serioase precum cele amintite, Ionel Brătianu contracara insistând asupra faptului că cele două reforme deja aflate în discuție vor fi puse în aplicare pentru că ele reprezentau obligații ale tuturor actorilor politici față de cei care au luptat și luptă pe front. Din acest motiv ele nu mai trebuiau privite din perspectiva logicii electorale. Unul dintre cei care îl vor seconda acum pe Ionel Brătianu de la tribuna Parlamentului, explicând mai multe din prevederile celor două reforme era G.G. Danielopol⁴⁵. Acesta devenea practic unul din cei mai puternici susținători ai proiectului de lege pentru modificarea articolului 19, 57, 67 din Constituție privind reforma agrară și electorală. Urgența transformărilor pentru care pleda era justificată prin uriașa diferență dintre numărul mare de țărani – aproape șase milioane – și întinderea de pământ posedată, abia puțin peste trei milioane ha, comparativ cu peste două milioane ha stăpânite numai de o mie de proprietari adică doar 0,09% din totalul proprietarilor de pământ⁴⁶. Succesul unui asemenea proiect presupunea și acceptarea unor compromisuri, iar cel pe care aveau să-l facă liberalii cu gruparea conservator-democratică condusă de Take Ionescu privea excluderea de la expropriere a terenurilor petrolifere până la 12000 ha.

Tensiunea acumulată și dorința de a găsi un anumit echilibru dată fiind dificultatea problemelor ce trebuiau rezolvate a făcut ca propunerea avansată de V.

42. Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București: Humanitas, 1990, p. 27.

43. Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 34-35.

44. Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 35.

45. Apostol Stan, *Liberalismul politic*, p. 370.

46. Apostol Stan, *Liberalismul politic*.

Gh. Morțun potrivit căreia ambele comisii parlamentare de revizuire a textelor constituționale privitoare la proprietate și regimul electoral, urmau să fie prezidate de Pimen, mitropolitul Moldovei, să fie imediat aprobată⁴⁷.

În privința reformei electorale, art. 57 prevedea alegerea deputaților de către cetățenii români prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și cu scrutin secret pe baza unei reprezentări proporționale. Înțelegând impactul psihologic asupra celor aflați pe front al acestor decizii politice, imediat după prezentarea lor în Parlament avea să apară și un comunicat privind decizia forului legislativ suprem de a modifica Constituția și de înscriere a reformelor agrară și electorală. Dacă răspândirea acestei vești în rândul militarilor avea așa cum mărturisea I.G. Duca să contribuie la „ridicarea moralului luptătorilor de pe front” în privința restului societății românești trebuie spus că apăreau destul de repede numeroase semne de nemulțumire. Prima reacție de protest avea să se înregistreze chiar în rândul P.N.L. acolo unde, un grup de deputați cu orientare radicală, reprezentând îndeosebi cercuri intelectuale, considerau că reformele nu erau destul de înaintate sau că sufragiul universal pentru Camera Deputaților nu era suficient, fiind necesară introducerea acestuia și pentru Senat. Alții mai radicali, cereau pur și simplu suprimarea Senatului, pentru că acesta fiind prin esența lui un corp ponderator, li se părea incompatibil cu un regim democratic.

Cele mai multe controverse avea să le provoace suprafața de teren propusă a fi expropriată. Unii cereau ca aceasta să se apropie de 2 milioane de hectare, alții de 1 900 000 iar alții de 2 900 000 de ha. Întrebările cele mai multe încercau să afle de ce guvernul se oprise la 2.000.000 și nu la alte suprafețe. Port drapelul tuturor acestor nemulțumiri erau deputații care nemai găsindu-și locul în cadrul P.N.L. decideau tocmai în această perioadă formarea unui Partid al Muncii și care era format din oameni precum G. Diamandy, dr. Lupu, Trancu-Iasi. Proiectul lor de reformă propunea o expropriere mai largă a moșiilor, asigurând minimum 5 ha fiecărei familii, cu condiția inalienabilității și indivizibilității. Argumentul forte, potrivit proiectului de reformă al guvernului, formulat de G. Diamandy era acela că nu se putea îndeplini o reformă atât de largă sub regimul strict al stării de asediu, când, de fapt toate libertățile constituționale erau suprimate. Un proiect de reformă agrară preconizând, de asemenea, o expropriere mai largă decât cea a guvernului, prezentase și N. Bazilescu.

La fel de vocali încep să fie și unii reprezentanți ai grupărilor conservatoare. În mod firesc am putea spune ținând cont de filosofia lor politică reformele agrară și electorală nu aveau cum să nu genereze discuții aprinse în Adunarea Deputaților și în Senat. Conservatori precum Matei Cantacuzino, Pavel Toncescu și alții găsinde-le inoportune. Nelăsându-se deloc intimidăți de personalitatea celor care găseau numeroase vicii celor două reforme, deputații liberali precum Gh. Becescu-Silvan

47. Gheorghe Gh. Mârzescu, *Fapte si impresii zilnice 1917-1918*, București: Ed. Curtea Veche, p. 38.

contracarau îndemnându-și colegii să le voteze arătând că din foarte multe puncte de vedere acestea aveau mai mult forma unor acte reparatorii pentru cei care își puneau în pericol viața chiar în momentele în care Parlamentul dezbătea cu întreaga sa energie viitorul economic, social, dar și politic al țării⁴⁸. Deputatului amintit i se alăturau imediat cu argumente în același sens Leonte Moldovanu, Ștefan Ioan, Toni Iliescu cu toții combătând inserțiunile Partidului Muncii.

Exista în toată această perioadă și destule momente în care discuțiile sunt blocate nu din cauza unor argumente programatice ci pur subiective. Unul dintre cei care înțelegea că-i va fi afectată la modul cel mai serios averea familiei era Mihail Cantacuzino. Membru al Partidului Conservator Democrat și membru în guvernul de uniune națională ce funcționa acum la Iași, liderul conservator amintit refuza la un moment dat să mai ia parte la ședințele Consiliului de miniștri cerând în schimb, prin intermediul lui Take Ionescu, să nu fie expropriat domeniul de terenuri petrolifere, moștenit de el și de frații săi de la tatăl lor Gh. Gr. Cantacuzino. Presiunea lui, determina guvernul să propună compromisul amintit deja. Aflând de noul amendament, majoritățile liberale protestează vehement, declarând că resping o atare „rușine constituțională”. Cum guvernul nu-și permitea tocmai acum un blocaj politic, avea să se ajungă la o adevărată tranzacție și anume: în schimbul păstrării formulei solicitate de Cantacuzino se cerea ca în folosul țăranilor din regiunile de munte să se exproprieze golurile și poienile munților. Peste exproprierea de terenuri, legea mai prevedea pentru regiunile de munte înființarea de islazuri comunale formate prin exproprierea din proprietățile private. Intense dezbateri aveau să fie provocate de problema expropriării totale a absenteiștilor și a străinilor, și firesc în jurul fixării prețului, responsabilitate care cădea în ultima instanță în seama Curții de Casație, tot aici discutându-se și despre posibilitățile de plată în numerar⁴⁹.

Întreaga dezbatere asupra reformelor dura de această dată de la 20 mai până la 14 iunie 1917, uneori ținându-se și câte două ședințe pe zi. În momentul votului exercitat de Camera Deputaților din totalul celor prezenți se pronunțau pentru 129 dar și 32 împotriva, un număr semnificativ am spune noi astăzi, dar deloc surprinzător dacă avem în vedere că ei proveneau din rândul Partidului Muncii, dar și dintre conservatori cunoscuți deja pentru pozițiile lor. Înțelesul acestui vot istoric prin însemnătatea lui în dezvoltarea viitoare a statului nostru, nu va scăpa desigur nimănui. „129 de conștiințe pătrunse de necesitatea imperioasă a realizării reformelor au înscris în Constituție principiile care vor renaște viața politică și economică a țării”⁵⁰.

48. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 27 mai 1917, în *Monitorul Oficial*, nr. 28, 9 iulie, 1917, p. 269.

49. Apostol Stan, *Liberalismul politic.*, p. 372.

50. Gheorghe Gh. Mârzescu, *Fapte și impresii zilnice*, p. 54.

Senatul rămânea și în această perioadă corpul legislativ cu tendință conservatoare, așa încât încercarea de a nu se vota deloc aprobarea reformelor nu era o surpriză. Cel care deschidea seria intervențiilor în plen era Ionel Brătianu la 6 mai 1917. Primul ministru pune problema într-un mod foarte deschis în privința reluării dezbaterilor asupra reformelor care fuseseră amânate timp de trei ani. Amintind mai întâi de faptul că izbucnirea războiului contribuise la amânarea luării deciziilor cu privire la reformele agrară și electorală, șeful guvernului insistă în mod categoric pentru adoptarea cu rapiditate a reformelor. Liderul liberal arăta că indiferent de soarta războiului reformele odată adoptate deveneau un bun câștigat motiv pentru care cerea urgentarea alegerii unei comisii pentru redactarea principiilor ce vor fi supuse votului Senatului⁵¹. În cadrul discuțiilor din Senat, Brătianu nu pleda pentru votarea reformelor în mod neapărat, ci arăta deschiderea pe care o reprezentau aceste reforme pentru viitorul țării și dezvoltarea noastră economică și socială. Singurul lucru care mai despresura cumva atmosfera în această perioadă era sosirea la 20 mai la Iași în Parlamentul României a misiunii americane condusă de generalul Hugh Scott, ocazie pe care Ionel Brătianu nu o putea rata pentru a nu ține un discurs în care elogia democrația Statelor Unite și frăția de arme în scopul obținerii victoriei finale⁵². Astfel de momente nu puteau dura însă prea mult, conservatorii având să-și reia atacurile în scurtă perioadă asupra guvernului liberal. Unul dintre cei mai virulenți în această perioadă era Ion C. Grădișteanu care acuza pe liberali, fără a aduce prea multe argumente în prezentarea sa, de nepricepere, egoism, indolență, lipsă de patriotism și la final cerea chiar retragerea guvernului⁵³. Fără să dea prea multe explicații, primul ministru relua o practică mai veche și anume aprecierea intervenției conservatorilor ca fiind expresia invidiei acestora pentru realizările liberalilor din ultimii 50 de ani. Nici sosirea la 26 mai/ 8 iunie 1917 la Iași a primelor două batalioane de voluntari din Transilvania și Bucovina ce urmau să se înroleze în Armata Română, la o manifestare desfășurată în Piața Unirii din Iași nu diminua atacurile adversarilor guvernului liberal la adresa acestuia. Prezent la acțiuni precum cea în care avea să se danseze Hora Unirii, Ionel Brătianu se transforma într-un lider politic tutelar preocupat de soarta celor care intrau pentru prima dată într-o familie al cărei lider era chiar el „Bine ați venit în căminul nostru care de acum înnainte e și al vostru, bine ați venit în acest colț al României care de azi înainte într-o întindere mică, are un cuprins mare căci prin înfrățirea noastră România mare este astăzi la Iași”⁵⁴. Nu puțini erau însă liderii politici care citeau într-o cheie exactă toate aceste declarații ale primului-ministru iar ceea ce părea că nu mai puteau accepta unii dintre competitorii politici era încercarea sesizată de parlamentari precum senatorul

51. *Dezbaterile Senatului*, 1916-1917, nr 11 ședința din 6 mai 1917, pp. 133-134.

52. Ionel Brătianu, *Discursuri*, vol. I, pp. 465- 468.

53. Anastasie Iordache, *Ionel Brătianu*, p. 353.

54. Ionel Brătianu, *Discursuri*, vol IV, pp. 452-453.

N. Enășescu de a exercita o anumită influență a guvernului asupra forului legislativ. Conservatorul arăta acum într-un mod legitim faptul că în condițiile în care mai peste tot se vorbea de o schimbare, de un nou regim politic era timpul ca și relația dintre guvern și parlament să fie altfel construită⁵⁵. Intervenția aceasta nu era deloc una întâmplătoare în condițiile în care marile lupte politice se vor da în continuare în Parlament. Acesta este practic în toată această perioadă locul principalelor confruntări de idei ceea ce era absolut firesc și normal pentru un regim politic constituțional.

Destul de repede devenea clar și faptul că dincolo de declarații gruparea conservatoare avea o disponibilitate destul de redusă pentru a accepta reformele aduse în atenția Parlamentului de către guvernul liberal. Înțelegând însă spiritul vremii și nedorind să se plaseze cumva în afara jocului politic, conservatorii din Parlament dar mai ales cei din Senat apelau la o altă strategie. Unul din liderii importanți ai conservatorilor, Constantin Argetoianu nedorind să declare opoziția sa față de cele două reforme, agrară și electorală contesta doar legitimitatea guvernului liberal de a discuta despre asemenea transformări economice și politice: „Nădăjduim că egoismul guvernanților noștri de azi nu va merge până acolo încât să împiedice prin prezența lor, odioasă țării, înfăptuirea reformelor așteptate de România nouă”. Grupul senatorilor conservatori care susțineau o asemenea intervenție era unul consistent iar din el mai făceau parte I.C. Atanasiu, Ioan Seftoiu, Paul Bujor, I.C. Grădișteanu, C. Pariano, N. Enășescu⁵⁶. Ceea ce încercau să facă liderii amintiți era practic să mute atenția în altă direcție respectiv pe responsabilitatea modului în care fusese sau nu pregătită România pentru intrarea în război. Lucrul acesta era formulat explicit prin documentul deja menționat, Argetoianu făcând propunerea organizării unei ședințe secrete în care să fie dezbătută politica externă dusă de liberali⁵⁷. Reproșurile aduse în privința politicii externe a României puteau fi formulate oricând de către parlamentari doar că intervenții de tipul celor invocate într-un moment precum cel descris arătau foarte clar puțină disponibilitate a conservatorilor de a mai dialoga cu un guvern pe care-l considerau vinovat de situația dificilă prin care trecea țara. Acesta era de altfel și sensul intervenției unui alt grup de senatori conservatori precum A. Mitache, I. Gheorghiu, I. Dumitrescu care exprimau în același text acordul de principiu cu privire la reformă însă cu un alt guvern decât cel existent⁵⁸.

Unul dintre cei care înțelegeau spiritul vremii se dovedea acum cel care era ministrul justiției, Mihai Gr. Cantacuzino care, arăta în timpul dezbaterilor privind modificarea Constituției că dat fiind contextul intern dar și cel extern conservatorii trebuiau să înceapă și ei să facă o politică diferită decât cea practică până atunci

55. *Dezbaterile Senatului*, pp. 135-136.

56. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr 13, ședința din 30 mai 1917, p. 147.

57. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 133.

58. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 133.

și să susțină principiul exproprierii⁵⁹. Interesantă devenea în tot acest context intervenția lui Take Ionescu cel care încerca să convingă auditoriul de legătura strânsă care exista între votul universal și existența unei proprietăți țărănești. Nerezolvarea a ceea ce era numită de multă vreme problema țărănească putea contribui în viziunea celui amintit la transformarea tuturor dezbaterilor dintr-o campanie electorală la întrebarea ce nu mai avea practic de nici un răspuns și anume „Vreți pământ ? Votați-l pe X !”⁶⁰.

După alte câteva intervenții ale liberalilor de această dată, precum ale lui Toma Ionescu, care constata cu mirare că majoritatea senatorilor nu înțeleseră importanța și amploarea reformelor sau C. Alessiu care simțea nevoia să vorbească din nou despre impactul puternic pe care reformele propuse îl vor avea asupra întregii societăți, a metodelor politice de a guverna⁶¹ apărea propunerea conservatorului democrat G. Brătășanu ca reformele aflate în discuție să se voteze în unanimitate. Spre deosebire de ceilalți colegi ai săi, senatorul amintit ținea să afirme public susținerea de multă vreme a reformelor de către partidul său și faptul că ele fuseseră acceptate acum deși nu fuseseră dorite într-un asemenea moment.⁶²

Presiunile reprezentanților guvernului devin însă atât de mari încât ambele reforme sunt adoptate prin apel nominal, rezultatul final fiind 79 pentru, împotriva fiind doar 5. Mereu atent la ceea ce se întâmpla în țară, dar și pe front, primul ministru I. I.C. Brătianu aprecia ca fiind bine ales momentul votării reformelor pentru că tocmai în acea perioadă se anunțau începuturile marii ofensive a armatei române din vara anului 1917 la Mărășești, Mărăști, Oituz.

Dincolo de tensiunile sugerate și de noi în rândurile de față ceea ce trebuie subliniat foarte clar este faptul că prin votul dat de Adunarea Constituantă în vara anului 1917, în plin război, în privința modificării articolului 19 din Constituție prin care se admitea principiul exproprierii proprietăților rurale pentru cauză de utilitate națională, se făcea un pas semnificativ în direcția reformei agrare și făcea în același timp ca cealaltă reformă, electorală, să nu mai fie doar o expresie utilizată în campaniile electorale, clasa politică românească demonstrând dincolo de opoziția amintită voința de schimbare a unei situații care amintea mai degrabă de o altă perioadă din istoria României.

După votarea reformelor, conservatorii democrați anunțau că nu mai puteau continua colaborarea în cadrul guvernului condus de Ionel Brătianu pretextând controversa din anii neutralității. În realitate, Take Ionescu nu obținuse adeziunea pentru reforme a partizanilor săi decât cu condiția de a se despărți de Ionel Brătianu

59. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 10 iunie 1917, în *Monitorul Oficial*, nr. 57, 11 aprilie 1918, p. 616.

60. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 10 iunie, 1917, *Monitorul Oficial*, nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 622.

61. Anastasie Iordache, *Parlamentul României*, p. 132.

62. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 24, 18 iunie 1917, pp. 243-248.

după votarea lor. Primul ministru nu putea fi însă înlăturat și asta și pentru că mai de înțeles era împiedicarea adoptării reformelor, decât a aplicării lor prin căderea guvernului⁶³. După anunțul retragerii sale din formula guvernamentală, regele făcea apel la Take Ionescu să reintre în guvernul prezidat de Ionel Brătianu de pe postura de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, împreună cu prietenii săi M.G. Cantacuzino, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Nicolae Titulescu și D. Greceanu. După câteva luni reprize de negocieri, guvernul se reconstituie cu destulă ușurință ținând cont de contextul politic existent dar cu unele deosebiri, locul lui Constatin I. Istrati luându-l B. Șt. Delavrancea iar pe cel al lui Victor Antonescu, Nicolae Titulescu. Tot acum ministerul de război se împarte în două – ministerul de război propriu-zis condus de generalul C. Iancovescu și ministerul munițiilor condus de Vintilă Brătianu, aceasta fiind singura concesie făcută de liderul liberal lui Take Ionescu⁶⁴.

Pe 15 decembrie 1917 regele prezenta mesajul tronului în fața Parlamentului întrunit la deschiderea unei noi sesiuni cadru în care se exprima satisfacția pentru reformele adoptate și care erau considerate o mare operă de solidaritate națională.

România intra odată cu trecerea în secolul XX într-o epocă ce poate fi denumită a reformelor vitale. Procesul modernizator început de A.I. Cuza la jumătatea secolului al XIX-lea își făcuse simțit pe deplin efectele. Ceea ce avea să se observe nu la multă vreme după îndepărtarea la 1866 a „domnului Unirii” era faptul că reformele inițiate de acesta trebuiau continuate pe alte paliere dacă elita politică dorea ca diferența dintre societatea românească și cea europeană să fie tot mai mică. Impuse cumva și de evenimentele care au loc la granița de Est a României dar și de izbucnirea Primului Război Mondial și evoluția frontului în care era implicată România reformele aprobate de Parlamentul întrunit la Iași în cursul anului 1917 erau rezultatul unor dezbateri îndelungate începute unele dintre ele imediat după răscoala din 1907. Liberali și conservatori înțelegeau nu în egală măsură este adevărat urgența unor reforme precum cea agrară care trenea de foarte multă vreme dar și cea electorală devenită la fel de urgentă în condițiile în care statul român cerea cetățenilor săi sacrificii dar nu reușise până atunci să asigure tuturor o participare egală la viața politică a țării. Rolul jucat de Casa Regală în acțiunea aceasta de reformare a societății românești a fost unul esențial. Dacă Regele Carol I încurajează acest proces dar își păstrează o oarecare neutralitate, Ferdinand I avea să-și asume în nume personal aproape adoptarea celor două reforme deja amintite, mai întâi, poate și pentru a dobândi mai multă greutate, în fața soldaților români aflați pe frontul de la Oituz. Efectele implicării suveranului aveau să fie imediat în sensul adoptării după acel moment a reformei agrare și electorale de către Parlamentul de la Iași, clasa politică românească transmițând în felul acesta un puternic semnal românilor din teritoriile ce aveau să se unească la 1918 cu România.

63. Existau divergențe mari între Ionel Brătianu și Take Ionescu, ultimul considerând că România nu mai trebuia să se bazeze pe tratate, în Anastasie Iordache, *Ionel Brătianu*, p. 361.

64. I. G. Duca, *Memorii, Neutralitatea*, vol. II, București: Expres, 1992-1993, p. 209.

PROIECTE ȘI PROPUNERI DE ÎMPĂRȚIRE A BUCOVINEI în timpul Primului Război Mondial

Constantin Ungureanu

■ CONSTANTIN UNGUREANU

Cercetător științific coordonator la
Institutul de Istorie al Academiei de
Științe din Moldova, Chișinău, Moldova,
e-mail: ungureanucos@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria Bucovinei în
perioada stăpânirii austriece.

Publicații: *Bucovina în perioada
stăpânirii austriece 1774-1918.*

Aspecte etnodemografice și confesionale,
Chișinău: Ed. Civitas, 2003, 304 p.;

*Învățămintul primar din Bucovina
(1774-1918),* Chișinău: Ed. Civitas,
2007, 336 p.

Projects and Proposals for a Partitioning of Bukovina during World War I

Abstract. During World War I, the Austro-Hungarian Monarchy wanted to keep the entire Bukovina and even gain new territories in northern Bessarabia and northern Moldavia. Russia claimed the entire province or at least the northern part of it. The government in Bucharest, claiming historical rights and ethno-demographic criteria, wanted the integration of entire province within Romania. Trying to draw Romania in the war on its side, the Austrian diplomacy promised territorial concessions in southern Bukovina.

The Ukrainians from Bukovina claimed more than half of the territory of Bukovina till the river Siret, including the cities of Chernivtsi, Siret and Storojinet. Iancu Flondor prepared, in February 1915, a memorandum, by which he demonstrated, from the historical, ethnographic, economic and cultural point of view, the rights of the Romanians for the Bukovina territory between the Pruth and the Siret. During the course of the Paris Peace Conference, the union of Bukovina to Romania was contested mostly by American delegation which drafted a project of ethnic division of Bukovina. After nearly a year of negotiations within the Peace Conference, the union of Bukovina with Romania, in its historic boundaries, was officially recognized.

Keywords. Bukovina, Bessarabia, Austro-Hungarian Monarchy, Romania, Chernivtsi, Ukrainians, Romanians, Iancu Flondor, Paris Peace Conference

Pretenții teritoriale față de Bucovina la începutul războiului

ÎN VARA anului 1914 a izbucnit Primul Război Mondial, care a grăbit descompunerea Austro-Ungariei. Situată în estul imperiului, Bucovina a reprezentat un mare interes pentru statele din zonă. Monarhia Austro-Ungară dorea păstrarea și chiar extinderea provinciei cu teritorii din nordul Basarabiei (în special ținutul Hotin) și nordul Moldovei. Rusia, mizând pe elementul slav din Bucovina și pe interese geostrategice, pretindea obținerea întregii provincii sau cel puțin a părții de nord a acesteia. Guvernul de la București, apelând la dreptul istoric și criteriul etno-demografic, dorea integrarea întregului ținut la România.

La începutul sec. al XX-lea, mișcarea națională ucraineană din Bucovina a început să se transforme treptat într-o mișcare politică, care revendica o parte din teritoriul acestei provincii. La Lvov ucrainenii au întemeiat un partid național-democrat, care cerea ca teritoriul locuit de ruteni din Austria (estul Galiției și o parte importantă din Bucovina) să formeze o provincie distinctă, cu o largă autonomie administrativă și legislativă. Obiectivul final era reunirea tuturor pământurilor locuite de ucraineni în cadrul unei Ucraine habsburgice.

Odată cu izbucnirea războiului s-a intensificat activitatea politică a rutenilor din Austro-Ungaria, care doreau, pentru început, constituirea unei Ucraine Mici, alcătuită din Galiția Orientală, Bucovina de nord-vest și Rusia Subcarpatică. Ei revendicau mai mult de jumătate din teritoriul Bucovinei, până la râul Siret, inclusiv orașele Cernăuți, Siret și Storojineț.

Simultan cu propaganda ucraineană, dar în opoziție cu ea, încă înainte de izbucnirea războiului, în Galiția și Bucovina exista și o mișcare panrusă, care revendica practic aceleași teritorii din Austro-Ungaria (estul Galiției, nord-vestul Bucovinei și Rusia Subcarpatică), dar pentru unirea acestora la Imperiul Rus. Această mișcare prorusă s-a intensificat mai ales în timpul războiului, fiind încurajată de succesele militare ale armatei țariste pe fronturile din Galiția și Bucovina. Mișcarea panrusă revendica un teritoriu din Bucovina, care să cuprindă în hotarele sale orașul Siret, apoi râul Siret până la Storojineț, iar de acolo Cosciuia, Straja, Putna, Sucevița, Cacica, Humor, Cârlibaba etc.¹ Astfel, atât mișcarea panucraineană, cât și mișcarea panrusă, revendicau cea mai mare parte din nordul și vestul Bucovinei, inclusiv teritoriul dintre râurile Prut și Siret, cu orașele Cernăuți, Storojineț și Siret.

Memoriul lui Iancu Flondor despre hotarele Bucovinei

La începutul războiului, după ce orașul Cernăuți și o parte importantă din nordul Bucovinei a fost ocupată de armata țaristă, în capitala provinciei s-a constituit un comitet rutean, care sprijinea revendicările Rusiei în acest teritoriu. Iancu Flondor, care a rămas în Bucovina, la Storojineț, a aflat despre constituirea acestui

1. Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, 1997, p. 183.

comitet rutean și despre intențiile acestuia de a revendica Bucovina dintre râurile Prut și Siret ca un teritoriu locuit în majoritate de ucraineni. Pentru a combate aceste pretenții ale ucrainenilor, Iancu Flondor a întocmit, în februarie 1915, un memoriu, intitulat *Memoriu privitor la fruntariile Bucovinei*. În acest memoriu, el demonstra, din punct de vedere istoric, etnografic, economic și cultural, drepturile românilor asupra teritoriului Bucovinei dintre Prut și Siret.

Acest memoriu a fost trimis, prin Ion Mavrocordat, președintelui Consiliului de Miniștri al României, Ion I.C. Brăteanu, pentru al informa despre intențiile Rusiei de a revendica Bucovina până la râul Siret. Totuși, nu este clar dacă acest memoriu a ajuns la Ion I.C. Brăteanu. Din nota, anexată la memoriu și scrisă în decembrie 1939 de Șerban Flondor, reiese că acesta a fost înaintat lui Ion I.C. Brăteanu, dar în 1916 a intrat în posesia contelui Ottokar Czernin, cancelarul Austro-Ungariei, și a servit ca bază pentru intentarea, de către autoritățile austriece, a unui proces împotriva lui Iancu Flondor, la Curtea Marțială de la Lvov².

Iancu Flondor constata, în acest memoriu, că trei premise mai importante vor determina stabilirea noilor hotare ale Bucovinei: a). principiul naționalităților; b). chestia apărării, pentru viitor, a principiului menționat; c). asigurarea prosperității economice a Bucovinei în noile sale hotare. El practic accepta că teritoriul Bucovinei, situat la nord de râul Prut, va fi pierdut, dar susținea că restul provinciei, în special teritoriul dintre Prut și Siret, trebuia „să fie considerat ca o parte integrală a revendicărilor noastre”³.

Iancu Flondor admitea în memoriul său faptul că partea muntoasă din vestul Bucovinei e locuită de o populație compactă ruteană și constata că „pentru cazul extrem și ca *ultima ratio* ar fi cu mult mai favorabil de a renunța la „munții ruteni” decât la teritoriul contențios dintre Prut și Siret”⁴. El demonstra că, recensământul austriac din 1910 nu reflecta corect naționalitatea populației Bucovinei, remarcând că principiul etnic este mult mai corect reflectat în listele alegătorilor, întocmite în toamna anului 1910, conform noii legi electorale. Erau date ca exemple comunele Cuciurul Mare, Mihalcea și Camena de lângă Cernăuți⁵.

Memoriul respectiv cuprinde și un tabel statistic despre populația localităților din teritoriul Bucovinei, situat între râurile Prut și Siret, până la pârâul Brusnița. Structura etnică a localităților din acest tabel nu este prezentată conform recensământului oficial, ci este calculată în baza listelor electorale din anul 1910, fiecare familie fiind considerată de aceeași etnie cu capul de familie din lista electorală corespunzătoare. Potrivit calculelor sale, în 48 de localități din teritoriul

2. Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 7.

3. Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 2.

4. Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 3.

5. Arhivele Naționale București, Fond Iancu Flondor, inv. 945, dosar 15, f. 4. Constantin Ungureanu, „Memoriul lui Iancu Flondor, din anul 1915, despre hotarele Bucovinei”, *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, p. 501.

respectiv (inclusiv orașul Cernăuți), locuiau 183.390 de persoane, dintre care 64.643 de români, 46.044 ruteni și 72.703 locuitori de alte naționalități⁶.

Acest teritoriu avea o suprafață de 109.743 ha, dintre care 50.413 ha aparțineau marilor proprietari. În acest teritoriu al Bucovinei existau doar câțiva mari proprietari de origine poloneză, evreiască sau armeană, restul moșiilor aparținând unor proprietari români. Moșiile Fondului Bisericesc din 12 sate erau considerate de asemenea de origine română⁷.

Așadar, încă la începutul anului 1915, Iancu Flondor demonstra că populația din teritoriul dintre râurile Prut și Siret al Bucovinei era predominant românească, iar pretențiile ucrainenilor sau a Rusiei de a revendica teritoriul respectiv ca unul locuit în majoritate de ruteni, erau nefondate. Iancu Flondor menționa în memoriul său că, în cazul în care nu se va putea obține întreaga Bucovină, în nici un caz să nu se cedeze teritoriul dintre Prut și Siret cu orașul Cernăuți. El rezuma cele arătate în memoriul său cu câteva cuvinte tranșante: „fără Prutul ca fruntarie, nici o învoire”⁸.

Proiecte austriece de cedare parțială a Bucovinei României

Declanșarea războiului a acutizat și mai mult contradicțiile puterilor beligerante. Mersul evenimentelor arătau tot mai clar că, după război, Bucovina nu-și va păstra statutul de ducat autonom în componența Austro-Ungariei și înseși hotarele provinciei erau puse sub semnul întrebării. Încercând să atragă România în război de partea sa, atât Rusia, cât și Austria, promiteau importante concesii teritoriale, inclusiv din Bucovina, în favoarea României.

La începutul războiului, diplomația austriacă a luat în calcul mai multe scenarii ale evoluției situației în război, inclusiv ca în cazul unei conjuncturi nefavorabile, să accepte cedarea unei părți din sudul Bucovinei către România. La Arhivele Naționale din București se păstrează copia unui document foarte valoros, care conține însemnările despre convorbirile privind Bucovina, desfășurate la 5, 7 și 8 iunie 1915, la Ministerul de Externe de la Viena. Documentul respectiv cuprinde trei variante ale unor posibile cedări teritoriale în Bucovina, care, în dependență de conjunctură, puteau fi luate ca bază pentru negocieri. La acest text este atașat un tabel, în care sunt prezentate districtele judecătorești cu populație majoritar românească și cele unde românii constituiau o minoritate importantă, apoi trei combinații cu lămuriri statistice pentru cele trei variante de cedare parțială a Bucovinei⁹. Calculele statistice s-au făcut pe baza ultimului recensământ austriac din 1910, deși acesta nu reflecta structura etnică a populației, ci limba de conversație a locuitorilor Bucovinei.

6. Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor*, p. 506.

7. Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor*, p. 507.

8. *Arhivele Naționale București*, Fond *Iancu Flondor*, inv. 945, dosar 15, f. 7.

9. *Arhivele Naționale București*, Fond *Microfilme Austria*, inv. 902, rola 5, pachet IX, p. 577-589 (extras din *Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches archiv I, Karton 818*).

Experții austrieci din Viena, în discuțiile privind eventualele cedări teritoriale în Bucovina, propuneau trasarea viitoarei frontiere de-a lungul unor râuri. Astfel, primele două variante prevedeau ca linia nordică a teritoriului cedat să coincidă cu cursul râului Suceava, până la hotarul cu districtul Suceava. Ultima variantă accepta ca frontieră linia Siretului, până la hotarul cu districtul Vijnița. În toate aceste cazuri nu se ținea cont de specificul așezării localităților românești pe cursul superior al râurilor Suceava și Siret, unde mai multe sate se întindeau pe ambele maluri ale râurilor respective.

Conform variantei I, experții austrieci propuneau să fie cedate României districtele Suceava, Gura Humorului și Solca, precum și partea districtului Rădăuți, așezată la nord de râul Suceava. În acest caz, Austria ar fi cedat un teritoriu cu suprafața de cca. 1.289,03 km², locuit de 181.176 persoane (119.277 (65,8%) români, 42.954 germani și evrei, 10.441 ucraineni, 5.586 polonezi, 2.807 maghiari și 187 de alte etnii). Dacă ar fi fost aplicată această variantă, atunci s-ar fi cedat 90 de localități, iar la Bucovina ar fi rămas 245 de localități¹⁰.

Varianta II prevedea cedarea, în afară de teritoriul din varianta I, și a districtelor judecătorești Stulpicani, Câmpulung și Vatra Dornei (cu excepția comunei Cârlibaba), situate în partea muntoasă din sud-vestul Bucovinei. În acest caz, Austria ar fi cedat un teritoriu cu suprafața de cca. 3.595,89 km², care era populat de cca. 240.165 de locuitori, inclusiv cca. 152.365 (63,4%) români, 60.880 germani și evrei, 17.674 ucraineni, 6.272 polonezi, 2.813 maghiari și 237 de alte etnii. Diplomații austrieci considerau că, în cazul acestei variante s-ar ajunge la cedarea completă a districtelor judecătorești cu populație majoritar românească, iar la Austria ar mai fi rămas districtele judecătorești Cernăuți, Boian, Storojineț, Ciudei și Siret, care cuprindeau și populație românească. În cazul acceptării acestei variante, Austria ar fi cedat 118 localități, iar la Bucovina rămâneau 217 localități¹¹.

Dacă ar fi fost aplicată în practică prima sau a doua variantă, atunci satele de pe malul drept al Sucevei din districtul Rădăuți (Karlsberg, Putna, Vicovu de Jos, Voitinel, Gălănești, Frătăuții Vechi, Satu Mare, Bădeuți, Milișeuți și Andrasfalva) ar fi revenit României, iar cele de pe malul stâng al râului (Straja, Vicovu de Sus, Bilca, Frătăuții Noi, Costișa, Hadikfalva și Istensegits) ar fi rămas în continuare în componența Austriei, fiind despărțite astfel Vicovul de Sus de Vicovul de Jos, Frătăuții Noi de Frătăuții Vechi sau colonia maghiară Andreasfalva de alte două sate maghiare, Hadikfalva și Istensegits.

Experții austrieci au luat în calcul și aplicarea unei variante mai radicale, când aproape jumătate din suprafața Bucovinei ar fi urmat să fie cedată României. În acest caz, Austria ar fi cedat în întregime districtele judecătorești Câmpulung, Gura Humorului, Rădăuți, Solca, Stulpicani și Vatra Dornei (fără satul Cârlibaba),

10. Constantin Ungureanu, „Trei variante austriece, din anul 1915, de cedare parțială a Bucovinei României”, *Analele Bucovinei*, anul X, 1/2003, pp. 149, 152.

11. Constantin Ungureanu, *Trei variante austriece*, pp. 150, 152.

precum și părți din districtele Ciudei, Siret și Storojineț, situate pe malul drept al râului Siret. Această cedare corespundea cu linia râului Siret, până la hotarul cu districtul Vijnița. Teritoriul cedat ar fi avut o suprafață de 5.115 km², în care existau 161 de localități cu o populație de cca. 346.917 locuitori, dintre care 209.651 (60,4%) români, 80.296 germani și evrei, 36.995 ucraineni, 9.786 polonezi, 9.785 maghiari și 294 de alte etnii. În cazul aplicării acestei variante, la Austria mai rămânea un teritoriu din Bucovina cu o suprafață de 5.327,04 km² și 174 de localități, populare de 448.012 locuitori, dintre care 267.106 (59,6%) ucraineni, 88.555 (19,8%) vorbitori de limbă germană, 63.603 (14,2%) români, 26.424 (5,9%) polonezi, 606 maghiari și 792 persoane de alte etnii¹².

În cazul aplicării celei de a treia variantă, noua frontieră ar fi dezmembrat mai multe sate românești, precum Ropcea, Iordănești, Carapciu, Prisăcăreni, Camenca, dar și orașul Storojineț. De asemenea, la Austria ar fi rămas mai multe sate românești din districtul Siret (Dimca, Oprișeni, Poieni, Privorochia, Sinăuți de Sus, Tereblecea), situate toate chiar la hotar cu România, dar și mai multe sate românești din apropierea orașului Cernăuți.

Experții austrieci considerau că, varianta a treia se apropia cel mai mult de o departajare a Bucovinei după criteriul naționalităților, pentru că prin aceasta s-ar fi ajuns la cedarea întregului teritoriu lingvistic compact românesc. Ei acceptau că, în afara acestor combinații mai rămânea districtul judecătoresc cu populație majoritar românească Boian, dar acest district era teritorial despărțit de restul spațiului lingvistic românesc din Bucovina, fiind situat la nord de râul Prut, la hotar cu Basarabia și în imediata apropiere de capitala Bucovinei.

În cadrul acestor discuții secrete, diplomații austrieci constatau că, restul Bucovinei rămasă la Austria, ar fi suportat imense consecințe economice, politice și culturale și cu greu și-ar mai fi păstrat un statut de autonomie. Ei menționau următoarele: „dacă nici a treia variantă nu și-ar atinge scopul, atunci s-ar putea pune în discuție, ca un următor pas, doar cedarea întregii provincii; dar, de asemenea, dacă ar trebui să se ajungă la o cedare teritorială pe baza uneia din cele trei variante, atunci nu putem ține în secret faptul că restul Bucovinei, rămasă la monarhie, cu greu ar mai putea să existe în continuare ca un ducat autonom și probabil că ar trebui să fie alipită la unul din teritoriile administrative învecinate. În rezultatul unei astfel de alipiri, Cernăuțiul, care ar înceta să mai fie capitală și ar rămâne doar ca un centru al unui teritoriu administrativ incomparabil mai mic, ar avea de suportat, fără îndoială, pierderi importante ca centru universitar și cultural german”¹³.

Mersul evenimentelor din timpul războiului au zădărnicit speranțele autorităților austriece de a atrage România în război de partea sa, iar discuțiile privind eventualele

12. Constantin Ungureanu, *Trei variante austriece*, pp. 150, 153.

13. Constantin Ungureanu, *Trei variante austriece*, p. 151.

cedări teritoriale în Bucovina nu au mai fost aplicate în practică. Totuși, însuși faptul elaborării acestor variante secrete de cedări teritoriale denotă că, chiar și după 140 de ani de stăpânire austriacă, autoritățile de la Viena recunoșteau caracterul românesc al Bucovinei și dreptul României de a obține cel puțin o parte din această provincie, populată compact de români.

Proiecte rusești de anexare a Bucovinei

După izbucnirea războiului, autoritățile ruse au încercat să atragă România în război de partea sa, promițând în schimb susținerea pentru revendicările teritoriale din Austro-Ungaria. La 18 septembrie / 1 octombrie 1914, la Petrograd a fost semnat un acord secret româno-rus, potrivit căruia României i se recunoștea dreptul de a reuni „părțile din Austro-Ungaria, locuite de români”. Relativ la Bucovina, acordul stabilea că, în calitate de bază la delimitarea teritoriilor ce urmau să revină sub suzeranitatea României sau Rusiei, trebuia să servească principiul naționalităților¹⁴, fără a se preciza mai exact modul de împărțire a Bucovinei.

În timpul războiului au fost elaborate și câteva proiecte rusești de anexare a Bucovinei la Imperiul Rus. Primul proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia a fost propus de general-locotenentul F.Vebel. La mijlocul lunii ianuarie 1915, el a înaintat superiorilor săi un proiect de anexare a întregii Bucovine la Imperiul Rus. Deși îi erau cunoscute condițiile acordului secret româno-rus, F.Vebel considera că trasarea hotarului pentru o împărțire în două a Bucovinei ar fi fost foarte dificil de realizat, fiindcă în sudul Bucovinei era prezent „un amestec de etnii”. De aceea el insista ca sudul Bucovinei să fie în întregime alipit la Rusia¹⁵.

Generalul Vebel prezenta și argumente de ordin militar în favoarea proiectului său. El considera că, România în decursul a cinci luni (de la semnarea acordului din septembrie 1914) a avut deplina posibilitate de a ocupa cu armatele sale acea parte a Bucovinei, care o interesa. Deoarece România nu a făcut această intervenție, iar armata rusă ocupase și cea mai mare parte a sudului Bucovinei cu prețul a multor vieți omenești, Vebel considera firesc să fie revenicat și acest teritoriu de către Rusia¹⁶.

Al doilea proiect de anexare a Bucovinei la Rusia țaristă a fost propus de D.N.Vergun, care era unul din principalii experți la Ministerul Afacerilor Externe a Rusiei în chestiunea Bucovinei și Galiției. Acest document a fost elaborat după semnarea tratatului secret de la București din august 1916, prin care țările Antantei recunoșteau dreptul României asupra Bucovinei până la râul Prut. Autorul proiectului insista ca Cernăuțiul cu o parte a Bucovinei să rămână în posesia Rusiei. În viziunea lui Vergun, Cernăuțiul urma să joace un rol deosebit în realizarea

14. *România în anii primului război mondial*, vol. I, București, 1987, pp. 103-104.

15. Ion Varta, „Proiecte rusești de anexare a Bucovinei în perioada primului război mondial”, *Cugetul*, nr. 2/1993, Chișinău, 1993, p. 37.

16. Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei*, pp. 37-38.

planurilor rusești din România. O atenție deosebită se acorda Facultății de Teologie ortodoxă de la Universitatea din Cernăuți, prin intermediul căreia se dorea atragerea românilor și a altor popoare ortodoxe din Balcani în sfera de influență a Rusiei¹⁷.

La sfârșitul anului 1916, A.Gherovsky și arhiepiscopul Harkovului Antoniu au mai elaborat un proiect de încorporare a întregii Bucovine la Rusia țaristă. Autorii acestui proiect pretindeau că „Rusia creștină, ca apărătoare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, dispunea de dreptul absolut de a primi întreaga Bucovină”. Conform acestui proiect rusesc, anexarea Bucovinei ar fi permis Rusiei să țină sub un control permanent Moldova, Transilvania, cât și întreaga Românie. O atenție deosebită se acorda din nou Facultății de Teologie ortodoxă din Cernăuți, unde urmau să vină la studii cât mai mulți tineri din România și din alte state balcanice, care să fie educați în spiritul dorit de Rusia. Astfel, autorii proiectului respectiv acordau Bucovinei, datorită situației sale geografice, o mare importanță sub raport strategic pentru promovarea expansiunii țarismului rus în România și în alte țări ortodoxe din Balcani. Se aduceau și argumente de ordin economic pentru încorporarea întregii Bucovine la Rusia. După părerea autorilor acestui proiect, în teritoriul bucovinean, care conform Tratatului din august 1916 trebuia să intre în componența României, era concentrat grosul avuției naționale a Bucovinei, în zona muntoasă din sud-vestul provinciei erau zăcăminte de cărbune, petrol, sare, fier, iar Fondul Bisericesc ortodox avea cele mai întinse posesiuni de pădure anume în sudul Bucovinei¹⁸.

Autorii acestui document mai menționau că, după alipirea teritoriilor românești din fosta Austro-Ungarie la România, „toate pretențiile românilor se vor referi la Basarabia”, iar Rusia, după eliberarea românilor de sub jugul austro-ungar „în ochii românilor se va transforma din dușman principal în unicul dușman”. Astfel, autorii acestui proiect susțineau că, dacă se accepta cedarea Bucovinei la România, Rusia risca să piardă și Basarabia¹⁹.

Toate cele trei proiecte rusești, elaborate în anii 1915-1916 demonstrează că, în cazul unui război victorios, Rusia ar fi anexat cea mai mare parte a Bucovinei cu orașul Cernăuți, fără a respecta condițiile de intrare a României în război de partea Antantei. Evoluțiile ulterioare din Imperiul Rus au zădărnicit realizarea, la acea etapă, a proiectelor de anexare a Bucovinei. Însă, ceea ce nu a reușit Rusia țaristă în timpul Primului Război Mondial, a înfăptuit URSS în anul 1940, când erau ocupate Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

Intrarea României în război și situația din Bucovina

După declanșarea războiului, în 1914, România a reușit timp de doi ani să-și păstreze neutralitatea, dar autoritățile de la București au negociat cu reprezentanții țărilor beligerante condițiile de intrare în război, în speranța de a recupera cel

17. Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei*, p. 38.

18. Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei*, pp. 38-39.

19. Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei*, p. 39.

puțin o parte din teritoriile locuite de români din Monarhia Austro-Ungară sau din Rusia Țaristă. În urma unor tratative îndelungate, la 4/17 august 1916, a fost semnat la București un tratat secret între România și țările Antantei, prin care Franța, Anglia și Rusia recunoșteau drepturile României asupra teritoriilor românești din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Acest tratat secret prevedea, la art. IV, că „linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierelor actuale între Rusia și România, aproape de Novosulița și va urca râul până la granița Galiției, la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Steag, cota 1655 ...”²⁰. Astfel, prin respectivul tratat, Rusia acceptase ca, în cazul unui război victorios, să obțină doar Bucovina dintre Prut și Nistru, restul teritoriului, inclusiv orașul Cernăuți, urmând să se unească cu România.

În timpul războiului, Bucovina a fost grav afectată de operațiunile militare, fiind de trei ori ocupată parțial de armatele țariste, care s-au menținut în cea mai mare parte a Bucovinei până în august 1917. Acțiunile militare au dus mari pagube economiei și populației Bucovinei. Cele mai mari distrugerii s-au produs în satele din zona dintre Prut și Nistru, mai ales la hotarul cu Basarabia, unde au avut loc cele mai violente confruntări militare.

La începutul anului 1918, Rada de la Kiev a proclamat independența Ucrainei, revendicând și teritoriile, locuite de ucraineni din Galiția, Bucovina, Basarabia și Maramureș. La 9 februarie 1918, reprezentanții Ucrainei și Austriei au semnat la Brest-Litovsk un tratat secret, prin care Austro-Ungaria urma să primească o cantitate însemnată de cereale, în schimb autoritățile de la Viena se obligau să formeze o nouă provincie austriacă, care să cuprindă partea de est a Galiției și Bucovina. Însă, din cauza opoziției deputaților polonezi și a mersului războiului, această problemă nu s-a mai discutat în Parlamentul de la Viena.

Între timp, încă în anul 1917, cea mai mare parte a României a fost ocupată de armatele germane și austro-ungare, iar guvernul de la București s-a mutat temporar la Iași. La 5 martie 1918 a fost semnată o pace preliminară la Buftea, iar la 7 mai 1918 – Tratatul de pace de la București, prin care România renunța la teritoriile românești din Austro-Ungaria, iar teritoriul Bucovinei urma să fie mărit cu o parte din ținutul Hotin, cu zona Herței și Dornei din România. În urma semnării acestui tratat, România pierdea aproape 6 mii de km², dintre care cca. 600 km² urmau să fie incluși în componența Bucovinei lărgite²¹.

Articolul XI al acestui tratat descria hotarul din zona de munte a României, care urma să fie rectificat în favoarea Austro-Ungariei. În zona de sud a Bucovinei se prevedea că, viitorul hotar va trece „la 2 km la sud de Păișeni, peste litera N din cuvântul Păișeni, peste litera O din cuvântul Moldova, peste litera L din cuvân-

20. Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură*, București, 2002, p. 308.

21. *Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток*, Чернівці, 2005, p. 46.

tul Cornul Luncii, peste marginea de est a localității Rotopănești și peste marginea de sud de Mihăiești...”, iar la est de orașul Siret, frontiera urma să fie trasată „pe la marginea est de Talpa, pe la marginea est de Călinești, punctul 396, 402 la ½ km la est de Dersca, peste punctul 189, 198, 332, 304, fântâna cu cumpănă de la 1 km la sud-vest de punctul 311, pe marginea est a Baranca, pe la marginea est de Filipăuți, punctul 251, până la Prut la 1 km la est de Lunca”²². Dacă acest tratat ar fi intrat în vigoare, atunci o zonă importantă muntoasă, situată la sud de Vatra-Dornei, câteva sate din apropierea orașelor Suceava și Siret, precum și un teritoriu mai important din zona Herței, inclusiv târgurile Herța și Mihăileni, ar fi fost incluse la Bucovina.

După semnarea tratatelor de pace cu Rusia și Ucraina, trupele germane și austro-ungare au ocupat teritoriile importante din Ucraina, dar și o parte din ținutul Hotin din nordul Basarabiei. La începutul toamnei anului 1918, în Bucovina erau staționate câteva unități militare austriece, care ocupau și o parte din ținutul Hotin, până la târgul Lipcani. În toamna anului 1918 se prevedea să fie extinse districtele Câmpulung, Gura Humorului și Siret cu teritoriile, cedate de România, să fie înființat un district judecătoresc cu reședința la Țureni, care să includă și satele din zona Herței. De asemenea, urma să fie creat un district nou cu sediul la Hotin, care să cuprindă localitățile din nordul Basarabiei, ce urmau să fie incluse în componența provinciei Bucovina²³. Astfel, încă la începutul toamnei anului 1918, autoritățile austriece sperau nu numai să păstreze întreaga Bucovină, dar chiar să extindă hotarele acestei provincii cu teritorii din nordul Basarabiei (din ținutul Hotin) și din nordul Moldovei (zona Herța și împrejurimile muntoase de lângă Vatra Dornei). Evenimentele de pe frontul de vest, însă, au zădărnicit realizarea acestor planuri anexioniste.

Bucovina în toamna anului 1918 și pretențiile teritoriale ale ucrainenilor

În august și septembrie 1918, trupele austro-germane au suferit înfrângeri mari pe frontul de vest, ceea ce a grăbit încheierea războiului. La 3 noiembrie, Austro-Ungaria a cerut semnarea unui armistițiu și încheierea ostilităților militare, iar la 11 noiembrie, și Germania a semnat un armistițiu de încetare a războiului. Tot la 11 noiembrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a abdicat, fiind desființată Monarhia Austro-Ungară și proclamată republica.

Prăbușirea imperiilor țarist și habsburgic, precum și unirea Basarabiei cu România, au creat condiții favorabile pentru afirmarea mișcării naționale românești din Bucovina. Iancu Flondor s-a poziționat atunci în fruntea mișcării naționale și a luat o poziție fermă împotriva împărțirii Bucovinei pe criterii etnice. La 27 octombrie 1918, a avut loc la Cernăuți o adunare a reprezentanților românilor

22. Viorica Moisuc, *Basarabia, Bucovina, Transilvania. Unirea 1918, documente*, București, 1996, pp. 329-330.

23. Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, 1959, pp. 11-12.

bucovineni, care s-a proclamat Constituantă și a decis „unirea Bucovinei integrale cu celelate țări românești într-un stat național independent” și purcederea spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria. Constituanta respingea cu hotărâre orice încercare care ar ținti la știrbirea Bucovinei, dar dorea să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare²⁴. La 27 octombrie 1918 au fost aleși 50 de membri în Consiliul Național Român și a fost creat un comitet executiv, în frunte cu Iancu Flondor.

Între timp, la 17 octombrie se constituia la Lvov Rada Ucraineană, în cadrul căreia au avut loc dezbateri în privința viitorului teritoriilor locuite de ucraineni. La 20 octombrie a avut loc ședința Constituantei ucrainene, iar majoritatea delegaților s-au pronunțat pentru înființarea unui stat autonom ucrainean în cadrul Austro-Ungariei. În Bucovina, ucrainenii au constituit, la 25 octombrie, un Comitet ucrainean provincial în frunte cu Omelian Popowicz²⁵. Ucrainenii bucovineni au convocat, la 3 noiembrie 1918, o mare adunare la Cernăuți, care a votat pentru împărțirea Bucovinei pe criteriul etnic. Atunci s-a decis că, orașul Cernăuți, districtele Zastavna, Coțmani, Vașcăuți și Vijnița în întregime, districtele Cernăuți și Siret după majoritatea stabilită la ultimul recensământ și unele localități din Storojineț, Rădăuți, Suceava și Câmpulung, cu majorități ucrainene, deveneau teritorii național-ucrainene, iar Consiliul Național Ucrainean prelua puterea asupra acestor teritorii²⁶.

La 6 noiembrie 1918, ucrainenii au reușit să preia controlul asupra mai multor instituții importante din Cernăuți și au solicitat guvernatorului Etdorf să predea conducerea Consiliului ucrainean. Deputatul Aurel Onciul, fără a se consulta cu alți reprezentanți ai românilor, a convenit cu ucrainenii să fie constituit un guvern român pentru sudul, și unul ucrainean, pentru nordul provinciei, orașul Cernăuți urmând să aibă o administrație comună, iar viitorul Congres de pace să decidă definitiv soarta Bucovinei. Aurel Onciul este declarat comisar național român, deși el nu avea susținerea reprezentanților românilor bucovineni²⁷.

În ziua de 6 noiembrie 1918, la Iași s-a constituit un nou guvern, în frunte cu generalul Constantin Coandă. În zilele următoare, acest guvern a anulat prevederile tratatului de pace cu Puterile Centrale și a cerut trupelor germane și austro-ungare să părăsească teritoriul României. Deja în dimineața zilei de 6 noiembrie, detașamente de grăniceri și jandarmi români au intrat în orașele Suceava, Gura-Humorului și Câmpulung din sudul Bucovinei.

La 9 noiembrie, instituțiile cele mai importante din Cernăuți au fost luate sub controlul Consiliului Național Român. Unitățile militare ucrainene au părăsit

24. *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, Chișinău 1995, p. 260.

25. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 16.

26. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 157.

27. Pavel Țugui, *Bucovina. Istorie și cultură*, p. 299; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, pp. 27-28, 158-161.

treptat Cernăuțiul și s-au îndreptat în Galiția, unde se dădeau lupte între polonezi și ucraineni. La 11 noiembrie 1918, armata română sub comanda generalului Zadik, a intrat în Cernăuți. În zilele următoare, unitățile armatei române au trecut Prutul și au luat sub control întregul teritoriu al Bucovinei, dar și partea de nord-vest a ținutului Hotin, care până atunci se aflase sub ocupație austriacă.

La 28 noiembrie 1918, în sala sinodală a Reședinței Mitropolitane din Cernăuți s-a întrunit Congresul General al Bucovinei, la care au fost prezenți 74 de membri ai Consiliului Național Român, 6 delegați ai polonezilor, 7 ai germanilor, precum și 13 locuitori din 5 sate ucrainene. Iancu Flondor, care a condus lucrările acestui Congres, a dat citirii declarației Congresului General al Bucovinei, prin care se decidea „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”²⁸.

Discutarea hotarelor Bucovinei la Congresul de Pace de la Paris

În decursul anului 1919, autoritățile române au depus eforturi substanțiale, pentru a obține recunoașterea internațională a unirii Bucovinei și a celorlalte provincii românești cu România. La 18 ianuarie 1919, în capitala Franței și-a deschis lucrările Conferința de Pace, cu participarea a 32 de țări beligerante. Rolul principal în cadrul acestei Conferințe de Pace l-au jucat Franța, Anglia, SUA și Italia. Delegația română la această conferință a fost condusă de primul ministru Ion I.C. Brătianu. Din delegația română făceau parte și doi experți pentru Bucovina, Nicu Flondor și Alexandru Vitencu.

Delegația română a întâmpinat dificultăți mai mari în problema recunoașterii unirii Bucovinei în hotarele sale istorice la România și în chestiunea tratatului minorităților. La 1 februarie 1919, Ion I.C. Brătianu a solicitat Consiliului Suprem al Conferinței de Pace, ca râul Nistru să devină frontiera naturală a României în Bucovina și Basarabia, anulându-se astfel prevederile tratatului secret din 4/17 august 1916, prin care, viitoarea frontieră a României în Bucovina urma să fie pe râul Prut. Acest punct de vedere a fost contestat, în martie 1919, de Sydorenko, membru al Directoratului condus de Simion Petliura, care în numele Ucrainei democratice, a revendicat teritoriul dintre Prut și Nistru al Bucovinei²⁹.

În timpul desfășurării Conferinței de Pace, unirea întregii Bucovine la România a fost contestată mai ales de delegația americană. Încă la 21 ianuarie 1919, delegația SUA a întocmit o documentație, care cuprindea limitele recomandate de aceștia privind partea românească a Bucovinei. Potrivit acestui proiect, Bucovina era divizată în două regiuni etnice, care erau despărțite printr-o linie ce trecea la o milă depărtare la nord-vest de Cernăuți. La 6 aprilie 1919, Comisia pentru deli-

28. *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România 1917-1918. Documente*, pp. 333-335.

29. Daniel Hrenciuc, „Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri. Problema Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Contribuții istorice”, *Analele Bucovinei*, anul X, 2/2003, București 2003, p. 441.

mitarea frontierelor a decis să prezinte Consiliului Suprem al Conferinței de Pace frontiera etnică, recomandată anterior de delegația americană. Dacă s-ar fi acceptat această recomandare, România ar fi pierdut în Bucovina un teritoriu care, potrivit recensământului din 1910, era locuit de 85.000 de ucraineni și doar 300 de români³⁰.

După mai multe discuții, purtate în secret și fără participarea unor reprezentanți ai delegației române, delimitarea etnică a Bucovinei a fost aprobată de Consiliul Suprem al celor Patru Puteri, la 21 iunie 1919. Abia la 2 iulie 1919, delegației române i s-a transmis hotărârea luată cu privire la stabilirea graniței româno-polone în Bucovina. La 4 iulie 1919, cei doi experți ai Bucovinei, Nicu Flondor și Alexandru Vitencu, au întocmit un memoriu, în care demonstau cu argumente istorice și economice că, nord-vestul Bucovinei trebuia inclus în componența României. Ei remarcau că, în valea Ceremușului și la nord de Prut existau multe sate răzeșești, cu populație românească parțial slavizată, care dorea să rămână la România. Ei acceptau o rectificare de hotar doar în zona muntoasă Storonet-Putila din districtul Vijnîța³¹.

La 21 iulie 1919, în semn de protest față de modul de tratare a delegației României la Conferința de Pace, Ion I.C. Brătianu a părăsit delegația română și a depus un Memoriu, intitulat *România în fața Congresului de Pace*. El a protestat și față de hotărârea Consiliului Superior al celor Patru Puteri de a lipsi Bucovina de nordul și nord-vestul teritoriului său istoric. Deja în zilele următoare, la 22 și 23 iulie 1919, Comisia pentru delimitarea frontierelor a organizat două ședințe, iar delegația americană și-a modificat poziția față de hotarul din Bucovina. Paradoxul situației consta în faptul că, deși s-a realizat o delimitare a frontierei pe criterii etnice, zona de nord-vest a Bucovinei cu populație compactă ucraineană nu a fost revendicată de Polonia. În aceste împrejurări, chiar unul din delegații americani a propus ca bazinul râului Ceremuș să fie redat României din considerente economice, Poloniei urmând să fie cedate doar câteva sate din nord-vestul extrem al Bucovinei, pe unde trecea calea ferată ce făcea legătură între orașele galițiene Kolomea și Zalesciki. O decizie în acest sens a fost luată de Consiliul Superior la 1 august 1919, dar delegația română urma să fie informată despre această hotărâre doar după semnarea Tratatului de Pace cu Austria³².

La 10 septembrie 1919, la Saint-Germain en Laye a fost semnat Tratatul de Pace între Austria și țările aliate. România a refuzat să semneze atunci acest tratat, fiindcă nu era de acord cu stipulațiile din Tratatul Minorităților și cu trasarea frontierelor. Deja la 12 septembrie 1919, guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu și-a prezentat demisia. În urma alegerilor parlamentare din 3-4 noiembrie 1919, în România a fost format un nou guvern în frunte cu Artur Văitoianu. La 12 noiem-

30. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, pp. 113-114.

31. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, pp. 114-115, 202-203.

32. Daniel Hrenčuc, *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri*, p. 446; Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, p. 116.

brie 1919, Consiliul Superior al Conferinței de Pace a înaintat României un ultimatum, prin care era obligată să semneze atât Tratatul Minorităților, cât și Tratatul de Pace cu Austria. După câteva săptămâni de discuții, delegația română a reușit să obțină câteva modificări, iar la 10 decembrie 1919, generalul Constantin Coandă a semnat ambele tratate. Numai după semnarea Tratatului de Pace cu Austria, delegația română a fost informată, la 18 decembrie, despre decizia luată în privința frontierei României în Bucovina. În afara hotarelor țării urmau să rămână 5 sate din extremitatea nord-vestică a Bucovinei, care erau atribuite Poloniei din considerente economice³³.

După semnarea Tratatului de Pace cu Austria, Parlamentul României a ratificat acest tratat, în ședințele din 23 și 30 iulie 1920. Tratatul a intrat în vigoare la 4 septembrie 1920, când au fost depuse la Paris instrumentele de ratificare³⁴. Astfel, după 144 de ani de stăpânire austriacă, și după aproape un an de negocieri în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, era recunoscută oficial unirea Bucovinei cu România, în hotarele sale istorice până la Ceremuș și Nistru. Atunci a fost aplicat principiul „*restitutio in integrum*”, chiar dacă nordul și vestul Bucovinei era populat în majoritate de ucraineni. Nu era, însă, singurul caz de aplicare a acestui principiu după încheierea Primului Război Mondial. Din aceleași considerente, Franța a obținut Alsacia și Lorena, deși erau populate în majoritate de germani; Polonia a obținut estul Galiției, Volânia și Polesia, locuite în principal de ucraineni și bieloruși; la Italia a fost unit Tirolul de Sud, unde majoritatea locuitorilor erau de naționalitate germană; Cehoslovacia a obținut Rusia Subcarpatică, locuită compact de ucraineni, sudul Slovaciei cu populație majoritară maghiară sau regiunea Sudetă din Cehia, unde majoritatea locuitorilor erau germani. De remarcat că, până la 26 iunie 1940, URSS nu a contestat unirea Bucovinei cu România și nu a înaintat careva pretenții teritoriale în acest spațiu.

33. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, pp. 116, 118.

34. Daniel Hrenciuc, *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri*, p. 448.

BUCOVINA, OBIECT AL DISPUTELOR MILITARE ȘI POLITICE (1914-1918)

Mihai-Ștefan Ceașu

■ MIHAI-ȘTEFAN CEAȘU

Cercetător științific gradul I și conducător științific de doctorat la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iași, Departamentului Istorie Modernă, Academia Română, B-dul Copou, nr. 8, e-mail: msceau@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria iluminismului și iosefinismului, istoria Bucovinei sub stăpânire Habsburgică, istoria elitelor și partidelor politice etc.

Publicații: *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Iași: Junimea, 2004; *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în sec. XIV-XVIII – inventar de documente*, Iași: Ed. Universității Al. Ioan Cuza, 2007.

Bukovina, Object of Military and Diplomatic Disputes (1914–1918)

Abstract. In our contribution we wish to highlight some aspects of the place occupied by Bukovina, as a province of the Austro-Hungarian Empire, in the large military conflagration during the years 1914-1918, when its territory was a war theatre. Framed in the front of Eastern Europe, the Bukovina sector witnessed several offensive military operations conducted by Russian or Austro-Hungarian troops, which had the occupation and reoccupation of this area as a stake.

Furthermore, we also consider a second aspect concerning the place of Bukovina in the various political and diplomatic plans outlined by some of the protagonists involved in the First World War. On the one hand, both the Central Powers and the Entente had circulated the idea of yielding the territory of Bukovina to Romania in exchange for its entry into the war, and on the other hand, throughout the Great War, this territory was claimed in whole or in part, not only by Russia, but also by Romania and Ukraine.

Keywords. Bukovina, First World War, Austro-Hungarian Empire, Russia, Central Powers, Entente, Ukraine.

ÎN AJUNUL izbucnirii Primului Război Mondial, micul ducat al Bucovinei, cu o suprafață de 10.444 Km² și o populație de aproximativ 800.000 de locuitori, în care majoritatea o alcătuiau românii și ucrainenii, urmați de evrei, germani, poloni ș.a., făcea parte din rândul provinciilor autonome de coroană ale părții austriece a Imperiului Austro-Ungariei. Provincia era situată în extremitatea estică a Monarhiei de Habsburg, în vecinătate cu provinciile imperiale Galiția și Transilvania și în graniță cu Regatul României și Imperiul Rusiei. Sub aspect militar, în vreme de pace, Bucovina găzduia, în principal, două regimente destinate recrutării populației locale, respectiv Regimentul de infanterie nr. 41 „Erzherzog Eugen” și Regimentul de rezerviști nr. 22, la care se adăuga Regimentul de ulani nr. 8 „Graf Auersperg” și alte câteva unități mai mici de artilerie, de geniu, aprovizionare, logistică și manutanță¹. Totodată, unii locuitori de sex masculin din provincie, în special cei cu studii academice, erau conșcriși în cadrul altor unități militare din partea de vest a imperiului.

Producerea în iunie 1914 a tragicului eveniment de la Saraievo, soldat cu asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și a soției sale, de naționalistul sârb Gavrilo Princip, a produs o puternică emoție în rândul societății bucovinene, la fel ca pe întreg cuprinsul monarhiei. La început nimeni nu bănuia că aceasta va fi scânteia ce va aprinde „butoiul cu pulbere” al Europei și va duce la angrenarea Austro-Ungariei, alături de Germania, în cel mai sângeros conflict cunoscut până atunci de continentul european, primul război mondial. Pe moment, pentru români bucovineni, mai ales pentru elita politică românească, moartea arhiducelui a fost receptată ca o puternică lovitură dată ideii de federalizare a monarhiei, pe criterii naționale, în cadrul căreia Franz Ferdinand preconiza unirea tuturor românilor din monarhie într-o provincie națională autonomă². În acele zile, dominate de un puternic impact emoțional, președintele Dietei Bucovinei, deputatul român Alexandru baron von Hurmuzaki, reacționând în spiritul loialismului și al patriotismului austriac, a trimis o telegramă la Viena în care exprima solidaritatea locuitorilor provinciei cu familia imperială și Austria, ca stat.

Criza europeană declanșată de declarația de război a Austro-Ungariei către Serbia din 28 iulie 1914, a fost urmată de mobilizarea generală decretată pe 30 iulie de Rusia, iar mai apoi, pe 1 și 3 august, de declarațiile de război ale Germaniei adresate Rusiei și respectiv Franței, cărora le-au succedat apoi de un val de alte declarații de război, ce au dus la depășirea granițelor Europei și la extinderea conflictului la scară mondială. În urma presiunilor făcute de cabinetul de la Berlin, pe 6 august, cabinetul de la Viena înainta Petersburgului declarația sa de război³.

1. *Czernowitz eine Stadt im Wandel der Zeit*, Hrs. Irma Bornemann, Paula Tiefenthaler, Rudolf Wagner (eds), München/Stuttgart, 1988, pp. 23-24.
2. „Viața Nouă”, Cernăuți, 30 iunie 1914; Călin-Radu Ancuța, *Arhiducele Franz Ferdinand și rolul său în relațiile româno-austro-ungare*, București, 2002, p. 247 și urm.
3. Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1993, p. 209.

Din acest moment, provinciile estice ale Austro-Ungariei, Galiția și Bucovina, se vor afla într-o situație precară, dată fiind vecinătatea lor imediată cu imperiul țarilor. O dată cu izbucnirea războiului are loc o îngrădire a vieții publice și începe o adevărată vânătoare a celor suspectați de legături sau simpatii față de națiunile inamice. În aceste condiții, până spre sfârșitul războiului, mișcarea națională românească și cea ucraineană din Bucovina, vor fi supuse interdicțiilor și regimului sever al legilor războiului, cei acuzați de încălcarea legii, fiind pedepsiți sever, uneori chiar cu moartea, pentru cazuri de înaltă trădare⁴.

La începutul războiului, autoritățile provinciale habsburgice au căutat ca, prin declararea Rusiei ca agresoare, dar și printr-o prezentare triumfalistă a situației și prin diferite demonstrații patriotice zgomotoase, să trezească interesul și entuziasmul populației față de război. Declararea stării de beligeranță de către cabinetul Viena a fost primită cu emoție și entuziasm, fiind susținută mai ales de elitele politice bucovinene, indiferent de naționalitate. Astfel, din partea românilor, liderii Partidului Național și ai celui Democrat-Țărănesc, au prezentat în paginile organelor lor de presă, „Viața Nouă” și „Foaia poporului”, declarații de adeziune, în care se accentua faptul că soarta românilor se identifică cu cea a Austriei, exprimându-se speranța că la sfârșitul războiului aceștia vor primi noi drepturi⁵. Cel înfocat susținător al ideii austrofile s-a arătat a fi șeful democraților români, Aurel Cavaler de Onciul. În viziunea sa politică, generată în parte și de realitățile geo-politice ale timpului, poporul român era prea mare ca să dispară, însă prea mic spre a se putea afirma singur în fața marilor imperii din jur, de aceea era nevoie de ocrotirea Monarhiei de Habsburg. Totodată, el considera că unele din dezideratele naționale ale românilor, în special cel privitor la unitatea lor statală, nu puteau fi realizate decât în cadrul unei Austrii federale și puternice⁶. Acesta a fost crezul său politic pe care l-a susținut până la prăbușirea monarhiei. Multe din declarațiile făcute au fost sincere, altele au reprezentat doar simple gesturi de oportunism politic. Pentru toți a contat credința că România, ca un aliat credincios al Austro-Ungariei, va intra foarte repede în război de partea Puterilor Centrale. În special autoritățile centrale din Viena au nutrit această speranță o bună perioadă de timp, chiar și după declarația de neutralitate a României din 3 august 1914⁷.

4. Teodor Balan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial. 1914-1918*, Cernăuți 1923, pasim; Erich Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz- Köln 1965, p. 158 și urm.
5. Vezi articolele publicate în cele două gazete românești în cursul lunii august 1914.
6. În acest sens vezi articolele lui A. Onciul în *Privitorul*, Brünn, an I, nr. 1-11/1902; Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, 2002, p. 170.
7. Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947*, București, 1980, pp. 48-49; Anastase Iordache, „România în anii Primului Război Mondial”, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la independență la Marea Unire(1878-1918)*, acad. Gheorghe Platon (ed.), București, 2003, p. 406.

În general, în primele zile ale războiului, lumea nu intuia proporțiile mondiale ce urma să le îmbrace războiul, nici lungă sa durată sau uriașele sacrificii umane și materiale pe care le va reclama. Pentru cei mai mulți, în mod iluzoriu, conflictul nu părea a fi decât ca o chestiune oarecum localizată, ce avea să fie tranșată ușor prin înfrângerea rapidă a Rusiei. Realitatea dramatică avea să fie însă cu totul alta.

Austriecii care plănuiau să pornească ofensiva împreună cu germanii, în nord, în direcția Poloniei rusești, au masat în acest scop în Galiția de Vest trei armate în zona dintre Cracovia și Lemberg. Pentru apărarea Galiției de Est a fost desemnată doar armata comandată de generalul Kövesz. În planurile militare austriece, de la începutul campaniei militare din anul 1914, Bucovina juca un rol secundar, pe teritoriul său fiind dislocată doar brigada nr. 35, condusă de generalul Münzel, ce avea în subordinea sa corpul de jandarmi Bucovina, condus de maiorul Eduard Fischer. Principala sa menire era să vegheze la hotare.

Spre deosebire de concepția militară rusească ce avea în vedere în primul rând numărul soldaților, în armata austriacă accentul cădea pe soldatul individul, ce trebuia să fie bine instruit, echipat și disciplinat. Armata austro-ungară însă, la nivelul comandamentului central, se confrunta cu o serie de neajunsuri de ordin strategic și logistic, generate de lipsa experienței de război, ca urmare a celor peste 40 de ani de pace, dar și de înzestrarea destul de precară cu tehnică de luptă, ce îi afectau eficiența capacității combative⁸.

Chiar de la începutul războiului, în cadrul Antatei, Rusia și-a făcut cunoscute revendicările sale teritoriale, în caz de victorie asupra Puterilor Centrale. Pretențiile sale teritoriale aveau în vedere obținerea de la Austro-Ungaria, a Galiției, a Ucrainei Subcarpatice și a Bucovinei, ce urmau a fi transformate în gubernii⁹. De aceea planul campaniei militare rusești din anul 1914 preconiza că ofensivă principală urma să se dezvolte în direcția Galiției de Est. În acest scop, Imperiul țarist a masat în dreptul acestei provincii austriece armata generalului Russki, care urma să înainteze în direcția orașului capitală Lemberg, secundată fiind de armata generalului Ivanov, a cărei sarcină era ocuparea părții de sud a provinciei. Pentru ocuparea Bucovinei, ce deținea un rol secundar în cadrul operațiunilor militare rusești, urmau a fi folosite trupele de acoperire din armata generalului Brusilov, aflată în pregătire în Basarabia.

Ofensiva armatei austriece în Polonia rusească, după unele succese inițiale a fost în scurt timp stopată, datorită înaintării impetuoase a rușilor în Galiția răsăriteană. Armata țaristă a reușit să ocupe orașul Lemberg și aproape întreaga provincie, ajungând în spatele trupelor cezaro-crăiești. În aceste condiții armata austriacă s-a retras în direcția Cracoviei și a munților Carpați, frontul stabilizându-

8. Teodor Bălan, „Bucovina în războiul mondial”, in *Codrul Cosminului. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți*, tom. VI/ 1929, pp. 16-18.

9. Teodor Bălan, „Der diplomatische Kampf um die Bukowina während des Weltkrieges”, in *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, Cernăuți, 9 mai 1929.

se temporar, la începutul lunii septembrie pe acest aliniament¹⁰. De altfel una din caracteristicile de bază ale frontului răsăritean a fost o mai mare mobilitate a sa, în comparație cu ceea ce se petrecea pe frontul occidental.

În Bucovina până spre sfârșitul anului 1914, evoluția operațiilor militare desfășurate a cunoscut diferite răsturnări de situație în favoare unei sau a altei din părțile beligerante. La începutul lunii august, într-o acțiune destul de hazardată de tatonare a inamicului, câteva detașamente militare austriece au trecut hotarul din Bucovina în Basarabia rusească, ocupând o serie de puncte strategice și câteva localități situate în apropierea frontierei, în frunte cu Noua Suliță. În replică, rușii au masat rapid câteva divizii de infanterie și de cazaci în nord-estul Basarabiei, la Ocnița, iar apoi, din 20 august 1914, au început contraofensiva. Pe parcursul a câteva zile corpul de armată rus comandat de generalul Brusilov a respins cu ușurință trupele austriece dincolo de frontieră. Apoi, pe 29 august, pornind din Basarabia trupele țarului au atacat pe patru coloane paralele în sectorul dintre Prut și Nistru. Neputând face față puternicei presiuni militare rusești, brigada generalului Münzel s-a retras spre Colomea, în Galiția, iar jandarmii lui Eduard Fischer în sudul Bucovinei, pe o linie de apărare de-a lungul râului Siret, după ce mai întâi au fost distruse podurile de peste Prut din dreptul Cernăuțiului. Odată cu retragerea generalului Münzel în Galiția, comanda supremă a trupelor austriece ce operau în partea de sud a Bucovinei a revenit maiorului Fischer¹¹.

Orașul capitală Cernăuți a rămas fără apărare, fiind părăsit în grabă de autoritățile imperiale. Guvernatorul, funcționarii și o mare mulțime de civili s-au retras spre Vatra-Dornei¹². O mare parte dintre civili, speriați de sosirea trupelor ruse, s-au refugiat parte spre vestul monarhiei, în special spre Viena, iar alții, mai ales românii, în neutrul Regat al României. Între cei refugiați pe teritoriul statului român, s-a numărat și profesorul universitar Ion Nistor, care va devenii un înfocat promotor, prin conferințe și presă, al ideii de angajare a României în război de partea Antantei, pentru dobândirea Bucovinei și Ardealului¹³. În Bucovina, după trecerea Prutului, armata rusa s-a oprit pe 2 septembrie 1914 în fața capitalei provinciale, solicitând predarea ei. În urma acceptării de autoritățile orașenești a ultimatumului, mai multe unități de cavalerie și infanterie ruse, conduse de generalul Ariutinow au ocupat fără luptă orașul Cernăuți. Cu acest prilej, comandantul rus a comunicat notabilităților ieșite în întâmpinare, în frunte cu primarul Salo Weisselberger și mitropolitul ortodox Vladimir Repta, că orașul, ca și teritoriul

10. Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial. 1914-1918*, București, 1979, pp. 191-192.

11. Eduard Fischer, „Warum Tausende sterben mußte“, in *Wiener Sonn- und Montagszeitung*, nr. 15-16/ 1928.

12. Emilian Slușanschi, *Articole, Amintiri, Mărturii*, ediție îngrijită și notă biografică de Liviu Papuc, cu un studiu introductiv de Iona Agrigoroaiei, Iași, 2011, pp. 104-105.

13. Mihai Ștefan Ceaușu, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, in *Ion Nistor (1876-1962)*, Al Zub (ed.), Iași, 1993, p. 114.

ocupat de armata țaristă, face parte de acum înainte din Imperiul moscovit, solicitând plata unei contribuții de război de 600.000 de coroane, scăzută la jumătate, în cele din urmă, la insistențele mitropolitului¹⁴.

Diplomația rusă s-a folosit de acest prilej spre a atrage regatul României în război de partea sa. Ca atare, pe 16 septembrie, Sazonov a oferit parte din teritoriul ocupat al Bucovinei, României, cu condiția ca acesta să intre cu trupe partea de sud a Bucovinei și a Transilvaniei. Ulterior, la terminarea conflictului, teritoriul acestei provincii avea să fie împărțit între cele două părți, pe baza criteriilor etnice¹⁵. Aflarea știrii despre această ofertă a provocat o puternică neliniște în rândurile ambasadurilor de la București ai Puterilor Centrale. Conte Czernin, reprezentantul Austro-Ungariei nutrea chiar teama că publicarea ofertei ruse ar fi putut produce schimbări politice dramatice, soldate cu abdicarea regelui Carol și intrarea imediată a României în război de partea Rusiei¹⁶. Acest lucru nu s-a întâmplat și au mai trecut aproape doi ani până România a intrat în război de partea Antantei, perioadă în care sudul Bucovinei îi va fi oferit de mai multe ori, de Rusia sau de Germania, ca monedă de schimb, pentru intrarea în război, de o parte sau alta.

În Bucovina, la jumătatea lunii octombrie 1914, gruparea armată comandată de proaspăt avansatul colonel Fischer, profitând de faptul că ofensiva trupelor austriaco-germane din zona Cracoviei și din Galiția a dus la retragerea mai multor unități militare rusești din Bucovina, a trecut râul Siret și după mai multe lupte a reușit să reocupe orașul capitală Cernăuți pe 21 octombrie 1914, stabilind linia frontului pe râul Prut. Pentru curajul și faptele sale de arme Eduard Fischer a fost decorat de împărat cu cea mai înaltă decorație austriacă, ordinul Maria-Theresia¹⁷. Ca urmare, întreaga administrație imperială, în frunte cu guvernatorul Meran s-a reinstalat, nu pentru multă vreme, în Cernăuți. Pentru a mării numărul combatanților din Bucovina, autoritățile austriece au promovat ideea înființării unor corpuri de voluntari. Totodată, prin acesta se urmărea inducerea în rândul opiniei publice interne și externe a ideii că războiul se bucura de un sprijin de masă în rândul tuturor naționalităților. Ca urmare, din inițiativa deputatului ucrainean Nicolae von Vasilco, după o intensă activitate propagandistică, pe 20 noiembrie 1914, în târgul Seletin a fost constituită Legiunea ucraineană, alcătuită din voluntari proveniți din satele cu populație majoritară ucraineană situate în districtul Vijnița-Putilla. În același scop, deputatul român Aurel von Onciul, a convocat pe 22 noiembrie o mare adunare a țăranilor români la Suceava, care a hotărât

14. Salo Weisselberger, *Memoriu asupra evenimentelor petrecute în Bucovina în luna lui septembrie 1914*, Cernăuți, 1915; Viktor Glondys, *Von der Russenherrschaft in Czernowitz, in Czernowitz eine Stadt im Wandel der Zeit*, pp. 175-176.

15. *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului roman*, vol. I. *Documente externe 1879-1916*, București, 1983, pp. 467-468.

16. *1918 la români*, pp. 451-458.

17. Eduard Fischer, *Krieg ohne Heer. Meine Vertheidigung der Bukowina gegen die Russen*, Wien, Militärwissenschaftl. Verlag, 1935, pp. 90-91.

înființarea unei legiuni de voluntari români. Adunarea a avut și un scop politic, propagandistic, de influențare a opiniei publice din Regat în favoarea unei atitudini proaustriece, așa cum rezultă din conținutul scrisorii adresate regelui României, în care se prezenta intrarea în război de partea Austro-Ungară ca fiind singura salvare pentru poporul român¹⁸. Cele două legiuni de voluntari bucovineni, ce numărau aproape trei mii de oameni, erau alcătuite în majoritate din țărani. În luptele duse de austrieci contra rușilor în iarna anului 1914-1915, trupele de legioniari au fost folosite ca ariergardă a armatei austriece. Datorită slabei lor dotări cu tehnică de luptă, dar și a instrucției militare precare, atât Legiunea română cât și cea ucraineană au suferit pierderi însemnate pe câmpul de luptă¹⁹.

Pe frontul de răsărit, în noiembrie 1914, armata rusă după ce a simulat un atac asupra Cracoviei și-a concentrat trupele în zona Sniatin, unde va declanșa o puternică ofensivă, în urma căreia va ocupa aproape toată Galiția austriacă, până la munții Carpați. Linia frontului s-a stabilizat pe linia Carpaților, în pofida tuturor eforturilor armatelor țarului de a forța trecerea dincolo de această barieră naturală. Concomitent cu ofensiva din Galiția s-a desfășurat și cea din Bucovina. De data aceasta atacul rusesc a pornit din nord, din zona Galiției orientale. După ce, pe 24 noiembrie, rușii au forțat trecerea peste râul Ceremuș în dreptul localității Bănila, ei au înaintat spre Cernăuți și apoi spre sud, ocupând cea mai mare parte a teritoriului Bucovinei. Diviza austriacă nr. 54 de sub comanda generalului Lilienhof, neputând face față atacurilor a fost nevoită să se retragă în munți. Rând pe rând, până la începutul lunii ianuarie 1915, trupele țariste au ocupat aproape toate orașele Bucovinei, cu excepția orașului Vatra Dornei, fiind oprite după lupte grele în zona munților Mestecăniș, Fluturica și Tatarca²⁰.

Odată cu stabilizarea frontului, pe parcursul lunii ianuarie 1915, s-a produs reorganizarea armatei austriece, cantonate în munții Bucovinei. Prin includerea în Divizia 54 a corpului de recunoaștere condus de maiorul năsăudean Victor Rusu, a celor două batalioane formate din rămășițele legiunilor de voluntari români și ucraineni, precum și a altor unități specializate, s-a format grupul de arme Papp, denumit așa după comandatul său, românul Danil Pop, care se afla în subordinea corpului de armată condus de generalul Pflanzer-Baltin²¹. Corpul de jandarmi condus de colonelul Eduard Fischer a fost despărțit de armata operativă, fiind întrebuințat numai pentru asigurarea ordinii și a liniștii publice. În februarie 1915, trupele austriece staționate în sectorul Vatra-Dornei, după o scurtă perioadă de refacere, au început o acțiune ofensivă ce viza scoaterea armatelor rusești de pe

18. Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 22, K. 20096, Bukowina, nr. 17501/1914.

19. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, pp. 358-360.

20. Teodor Bălan, „Bucovina”, pp. 22-23.

21. Alexander von Randa, „Die Bukowina in den Weltkrieg”, in *Buchenland. 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 135 și urm.

teritoriului Bucovinei. Printr-o serie de acțiuni militare bine executate unitățile militare austro-ungare au reușit să reocupe în scurt timp toate orașele din Bucovina ajungând până la frontiera Basarabiei, unde s-a fixat linia frontului pentru câteva luni. La mijlocul lunii mai 1915 armata rusă a pornit o nouă ofensivă în nordul Bucovinei. După trecerea Nistrului trupele țariste au înaintat până la Prut, cu intenția de a reocupa orașul Cernăuți. Toate încercările rusești de a forța linia Prutului au eșuat în fața rezistenței opuse de trupele austro-ungare. În cele din urmă, după câteva săptămâni de luptă, grupul de armată lui Danil Pop a reușit să-i respingă pe ruși, reocupând tot nordul Bucovinei²². Frontul stabilizat la granița provinciei, pe aliniamentele inițiale de la începutul războiului, a rămas în această formă timp de un an de zile.

Acțiunea militară rusă poate fi pusă în legătură cu tratative purtate în lunile mai-iunie între București și Petrograd, pe tema intrării României în război de partea Antantei, în timpul cărora Brătianu a revendicat teritoriul Bucovinei până la Prut, idee de neacceptat pentru partea rusă. Ministrul de externe rus a condiționat, în mai multe rânduri, acceptarea cedării către România a teritoriului Bucovinei, până la râul Siret, de începerea imediată de către aceasta a unor operațiuni militare în sudul Bucovinei austriece și în Transilvania²³. Neimplicare în război a românilor a ușurat sarcina trupelor puterilor centrale de a respinge ofensiva rusă.

În Bucovina, după respingerea rușilor și stabilizarea frontului, autoritățile administrative au revenit în provincie și și-au reluat activitatea. Totodată au fost deschise cursurile școlilor de toate gradele, inclusiv ale Universității din Cernăuți. În condițiile în care, pe fundalul necesităților războiului, în monarhia Austro-Ungară s-a accentuat criza alimentară, factorii responsabili de la Viena au urmărit să importe din România, prin Bucovina, animale și diverse produse agricole. În acest scop, în primăvara anului 1915, în Suceava, la punctul de graniță Ițcani, s-a înființat o comisie de achiziții sub conducerea colonelului Eduard Fischer, ce era direct subordonată Ministerului de Război din Viena. Pentru buna reușită a acțiunilor sale, Fischer s-a folosit de o serie de comercianți, în frunte cu firma Fliegler et Krafft, care aveau menirea de achiziționa pe banii statului austriac mărfurile în România și ale transporta la Ițcani, contra unui comision de 10 helleri la kilogramul de marfă²⁴. Afacerea s-a dezvoltat rapid și în scurt timp la Ițcani s-a format o adevărată bursă de mărfuri. Fischer avea să noteze în memoriile sale că, pe măsura dezvoltării afacerii a fost asaltat de nenumărați oameni, cu origini sociale extrem de diverse, dornici de îmbogățire peste noapte. În același timp, multe persoane din România, între care prefecți, deputați, mari proprietari sau chiar ofițeri, s-au oferit să exporte către biroul lui Fischer sute de vagoane de cereale, în speranța

22. Teodor Bălan, „Bucovina”, pp. 30-33.

23. *1918 la români*, pp. 599-601, 604-605; Anastase Iordache, „România”, p. 412.

24. Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Generalmajor Fischer, Sign. Dir. Zl. 620/1951 W 8 Nachlaß B III a 166-II/I.

realizării unor câștiguri mari și facile. Exporturile alimentare au continuat chiar și după luarea unor măsuri prohibitive de către guvernul român, ele având uneori un caracter semiformal sau de contrabandă²⁵.

Prin comisia de la Ițcani ce a funcționat din martie 1915 și până în iunie 1916, au fost importate în Austro-Ungaria din România în jur de 50.000 de vite și peste o mie de vagoane cu cereale, făină și alte produse alimentare, pentru care s-au cheltuit peste 31 de milioane de coroane austriece. Majoritatea produselor cumpărate au provenit din județele din nordul Moldovei, ceea ce a dus la diminuarea drastică a șeptelului și a resurselor alimentare din această zonă²⁶, fapt ce va avea urmări dramatice în perioada retragerii din Moldova din toamna-iarna anului 1916-1917.

Încetarea activității biroului lui Fischer s-a aflat în strânsă legătură cu declanșarea în luna iunie 1916 a unei puternice ofensive rusești în Galiția și în Bucovina. După ce au străpuns apărarea austriacă pe Nistru, trupele țariste au înaintat destul repede ocupând până la sfârșitul lunii iunie aproape întreaga Bucovină, până în zona Vatra Dornei, unde, cu ajutorul unor unități germane, s-a stabilit linia frontului pentru aproape un an de zile²⁷. Pe teritoriul ocupat al Bucovinei, au fost înființate o serie de birouri militare și civile, instituindu-se chiar o administrație civilă cu funcționari ruși. Toate aceste măsuri trădează intenția rușilor de a transforma această provincie într-o gubernie rusească.

În urma negocierilor purtate cu România în iulie 1916 pentru intrarea ei în război de partea Antantei, Rusia a consimțit în cele din urmă ca partea de sud a Bucovinei până la râul Prut să-i revină acesteia, ea rezervându-și pentru sine zona de nord situată între Prut și Nistru. Această înțelegere a fost inserată în prevederile art. IV al convenției încheiate pe 4/17 august 1916 la București de România și Puterile Antantei²⁸. Intrarea regatului României în război nu a schimbat situația militară din Bucovina. Evoluția nefericită a războiului ce a dus la retragerea din Moldova, a influențat negativ moralul populației românești bucovinene, făcând-o mai circumspectă.

Izbucnirea revoluției din martie 1917, de la Petersburg, a condus în timp și în Bucovina la o adevărată bulversare a situației. Sub impactul situației revoluționare disciplina a început să scadă tot mai mult în rândul armatei ruse. Soldații erau mai mult preocupați de chestiunile politice la ordinea zilei, participând la nesfârșite adunări politice desfășurate, precum a fost cea prilejuită de sărbătorirea zilei de 1 mai în Cernăuți, decât de aspectele militare ale războiului²⁹. Printr-o

25. Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 52, dosar 1/1916.

26. Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Generalmajor Fischer, Sign. Dir. Zl. 620/1951 W 8 Nachlaß B III a 166-II/I.

27. Emanuel Turczynski, *Geschichte*, p. 214.

28. *1918 la români*, p. 763-767.

29. Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 16, dosar 1/1917, f. 66-67.

intensă campanie propagandistică, Rusia revoluționară a tins să răspândească spiritul revoluționar și în rândul soldaților Puterilor Centrale, îndemnându-i la revoltă și la răsturnarea regimului politic existent. Efectele negative ale propagandei desfășurate în lunile ce au urma revoluției din martie, s-au resimțit din plin în timpul ofensivei desfășurate în Galiția în iulie 1917 de Armata a VIII-a condusă de generalul Kornilov. Datorită gradului tot mai mare de dezagregare a armatei ruse, succesele inițiale obținute nu au putut fi exploatate, iar ofensiva rusă a fost relativ repede stopată. În fața contraofensivei austriece, armata rusă a trebuit să cedeze, evacuând toată Galiția răsăriteană și jumătatea de nord-vest a Bucovinei, până la hotarul cu Basarabia. Sub ocupația trupelor rusești din cadrul armatei a IX-a au rămas partea de sud-est a provinciei, cu orașele Siret și Suceava³⁰. Începând de la sfârșitul lunii august 1917 linia frontului a rămas stabilizată pe acest aliniament, fără a mai avea loc lupte între cele două părți.

În urma victoriei, în noiembrie 1917, a revoluției bolșevice din Rusia și situația militară din Bucovina, la fel ca cea de pe întreg frontul răsăritean, va suferi schimbări sensibile. Anunțul făcut de noul guvern bolșevic, că Rusia dorește să încheie pace cu Puterile Centrale, a fost foarte bine receptat de Austro-Ungaria, care aflându-se într-o situație economică precară, întreprinsese deja, în cursul anului 1917, o serie de demersuri diplomatice în același scop. În urma acestui apel, pe 27 noiembrie 1917, s-a încheiat în Cernăuți un armistițiu provizoriu între ruși și austrieci pentru frontul bucovinean³¹. Asemenea armistițiilor au fost încheiate pe toate sectoarele frontului de răsărit, ele fiind urmate de apoi de armistițiu general încheiat pe 9 decembrie 1917, cu ocazia începerii tratatelor de pace de Brest-Litovsk. Datorită faptului că soldații ruși au părăsit în masă linia frontului îndreptându-se prin România spre Rusia, armata română a fost nevoită pe parcursul lunii decembrie 1917 să ocupe dispozitivul abandonat de aceștia în Bucovina de sud, fără a se ajunge însă la lupte cu armata austriacă.

În timpul tratatelor de pace de la Brest-Litovsk reprezentanții Puterilor Centrale au dorit să impună principiul păstrării integrității lor teritoriale. Contrar acestei dorințe reprezentanții Republicii Ucrainene au cerut ca Monarhia Austro-Ungară să predea noului stat ucrainean Galiția răsăriteană, Bucovina și Maramureșul. În urma refuzul ferm al austriecilor, ucrainenii și-au diminuat pretențiile. Solicitarea lor urmărea formarea, printr-o lege aprobată de Parlamentul austriac până pe 20 iulie 1918, a unei provincii ucrainene aparte, prin reunirea Galiției orientale cu Bucovina, în schimb ucrainenii promiteau începerea exportului cerealelor de care monarhia avea atâta nevoie. După mai multe consultări, împăratul Carol și reprezentanții guvernului Seidler au convenit să accepte această propunere. Pe baza împuternicirii date, ministru de externe Otakar Czernin, a semnat la 8 februa-

30. Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, Oldenburg Verlag, 1959, p. 9.

31. Teodor Bălan, „Bucovina”, pp. 43-44.

rie 1918 la Brest-Litovsk un protocol secret ce cuprindea această clauză³². Pentru moment s-a părut că soarta Bucovinei a fost pecetluită, dar împrejurările politice interne din monarhie, ce au dus la căderea cabinetului Seidler și înlocuirea sa cu cel condus de moderatul Hussarek, care nu era dispus să facă nici un fel de concesiuni ucrainenilor, precum și cele legate de ocuparea de trupe austriece a unei părți a Ucrainei, au făcut ca transpunerea în practică a acestei prevederi să nu aibă loc.

În noile condiții rezultate din defecțiunea Rusiei, factorii de decizie din Viena, în frunte cu împăratul Carol, au dorit să ajungă la pace și cu România. Ca urmare, pe 6 februarie 1918, a fost trimis la Iași, peste linia frontului, generalul bucovinean Maximilian Randa, care înainte de război fusese atașat militar la București. Acesta a adus regelui Ferdinand o scrisoare personală a împăratului Carol, referitoare la lipsa unei perspective în continuarea războiului și la necesitatea începerii tratatelor pentru încheierea păcii³³. Prin semnarea, pe 7 martie 1918, a tratatului preliminar de pace de la Buftea și apoi, pe 7 mai, a păcii separate de la București, România s-a angajat să-și retragă trupele din Bucovina de sud în cursul aceleiași luni. În același părți din județul Dorhoi, Neamț și Suceava au fost alipite Bucovinei³⁴.

Încheierea tratatelor de pace de la Brest Litovsk și de la București a scos practic Bucovina din domeniul zonelor de război. Ca urmare, Ministerul de Război din Viena a decis să acorde permisiunea reîntoarcerii organelor administrative provinciale, în frunte cu guvernatorul Etzdorf, din refugiul lor de la Praga în Bucovina. Aceeași încuviințare a fost acordată și populației civile refugiate în vestul Austriei³⁵. Îndepărtarea pericolului de război de granițele bucovinene a dus și la diminuarea drastică a efectivelor militare staționate pe teritoriul provinciei. Reintroducerea administrației civile a fost un factor ce a favorizat, într-o anumită măsură, posibilitatea de afirmare a voinței naționale românești în toamna anului 1918, concretizată în final, prin unirea Bucovinei cu România.

32. Erich Prokopowitsch, *Das Ende*, pp. 24-26.

33. Alexander von Randa, „Die Bukowina“, p. 146.

34. Teodor Bălan, „Bucovina“, p. 44.

35. Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 22, K.20096, Bukowina, nr. 10412/1918.

BUCOVINA ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

Perspective la finalul Marelui Război într-o provincie panidentitară

Anca Filipovici

■ ANCA FILIPOVICI

Cercetător postdoctoral la Universitatea „Petru Maior” din Tîrgu Mureș, str. Nicolae Iorga, nr. 1, e-mai: anca.filipovici@yahoo.com.

Domenii de interes: studii identitare, istoria culturală, istoria educației, istoria evreilor.

Publicații: „Local și regional în istoriografia românească după 1989. Istorici și istorii în nordul Moldovei”, în *Romania postcomunistă: istorie și istoriografie*, Ovidiu Pecican (ed.), Cluj-Napoca: Ed. Limes, 2014; „Multispeed modernization in interwar Romania. On decadence and complexes of a peripheral province – Northern Moldavia”, *Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei*, nr. 3, 2013; „Creative localism as symptom of periphery – a diagnosis of the interwar cultural press from northern Moldavia”, *Journalism a concern of elites. Studies and historical press research*, București: Ed. Tritonic, 2013.

Bukovina between East and West: Perspectives at the End of the Great War in a Pan-identitary Province

Abstract. In 1918, after nearly a century and a half of Austrian rule, Bukovina passed through some relevant mutations generated by the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the unification with the Kingdom of Romania. „The land of the Beeches” represented a highly heterogeneous multi-ethnic pan-identitary structure, where the non-Romanian minorities benefited from a special status within the Austrian regime. Thus, in the context of the administrative, political and cultural centralization following the 1918 Union, the present study examines the representations of the identity dilemmas of the Homo bucovinensis swinging between the affiliation to the Western civilization and the integration into the Romanian rule. We have taken into account the period of 1919-1921, stating though that the complexes of the province will articulate the identity issue throughout the interwar period, often generating nostalgia of the Austrian regime.

Keywords. Bukovina, identity dilemma, complex of the province, centralization, Homo Bucovinensis.

Identitatea regională a unei provincii la intersecția între Occident și Orient

DIN PERSPECTIVA unei construcții discursive a spațiului, provincia Bucovina apare ca o geografie simbolică cu o identitate regională aparte. Teritoriul supus ocupațiilor străine, colonizărilor și modificărilor de granițe, acest ținut multiethnic „botezat” artificial ca „Țară a Fagilor” a traversat un parcurs istoric provocator.

După o apartenență de câteva secole la teritoriul moldovenesc, Țara de Sus este desprinsă și ocupată de Imperiul Austriac, în 1774, pentru o perioadă de aproape un secol și jumătate, timp în care va cunoaște mai multe forme de organizare, inclusiv cea de ducat autonom. În 144 de ani de ocupație, Bucovina devine obiectul aculturației de factură germană, supunându-se colonizării progresive (germană, ruteană, evreiască), fără ca totuși elementul românesc autohton să se estompeze. Pătrunderea spiritului austriac în organizarea vieții bucovinene are caracter bivalent: constituie atât un element modernizator, un factor de progres, cât și un instrument de uniformizare a panidentităților.

Amprenta austriacă-occidentală s-a conturat însă ca moștenire identitară aparte, implicând o serie de consecințe, mai ales atunci când istoria a așezat Bucovina în fața unor noi provocări. După primul război mondial și odată cu alipirea provinciei la Regatul României, extazul momentului istoric a fost ulterior secondat de o tranziție adesea defectuoasă spre unificare, determinând noi modalități de gestionare a identității regionale, manifestate uneori sub forma unor adevărate crize și complexe identitare.

„Gehört die Bukowina zu Ostmitteleuropa?” Întrebarea deschidea seria interogațiilor identitare propusă de Mariana Hausleitner, unul dintre cercetătorii consacrați acestui subiect. Dacă pentru secolele XIII-XVI, o astfel de încadrare este dificilă, începând cu secolul 18, cultura central-europeană începe să se manifeste prin intermediul colonizatorilor germani și evreilor galițieni: se creează instituții după tipare germane, precum Universitatea germană din Cernăuți (cu secție română și ucraineană); arhitectura lăcașelor de cult, presa și literatura dominată de limba germană denotă spiritul cosmopolit manifestat mai ales în Cernăuți¹. Bucovina pare a întruchipa modelul bunei conviețuiri multietnice, reflectată prin etichetele stereotipe conferite în presa de limbă germană a vremii: „Schmelztiegel der Völker”, „Oase friedlichen zusammenlebens”, „polyethnisches Biotop”, „die Schweiz des Ostens”, „ein Model des vereinigten Europas”².

1. Mariana Hausleitner, „Gehört die Bukowina zu Ostmitteleuropa?”, în *Rumänien in Europa*, Alexander Rubel (ed.), Iași: Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, 2002, pp. 116-120.
2. Peter Rychlo, „Zum Problem der Synthese der Bukowiner Multikultur”, în *Czernowitz bei Sadagora. Identität und kulturelles Gedächtnis im Mitteleuropäischen Raum*, Andrei Corbea-Hoșie, Alexander Rubel (eds.), Iași: Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, 2006, p. 183.

În secolele XIX-XX, evoluția mișcărilor naționale și revendicările etnice redefinesc, în funcție de interese, identitatea bucovineană fie ca parte a culturii central-estice, fie ca zonă cu afinități mai degrabă est-europene.

Preambulul unirii Bucovinei cu România: mișcările naționale într-un imperiu al centralismului

Momentul revoluționar 1848 dă tonul revirimentelor naționale prin mișcări ce solicită impetuos dreptul la autodeterminare. „Trezirea” românilor din Imperiul Austro-Ungar nu are însă un ritm alert, în lipsa unei intelectualități românești consolidate care să mobilizeze populația. Influențe majore încep să se contureze însă după 1867, prin vocea unui Eminescu sau Alecsandri, prin eforturile susținute ale lui Iorga în cadrul curentului sămănătorist și a publicației aferente, dar mai ales prin eforturile tineretului bucovinean care fondează, la 1904, revista *Junimea literară*³.

Elanul naționalist al românilor nu trece neobservat de autoritățile austriece, care aveau deja experiența suprimării mișcărilor naționale prin cenzură, control, arestări, condamnări. O adevărată provocare a constituit-o pentru austrieci înăbușirea mișcării rusofile. De partizanat cu rușii au fost de altfel acuzați și bucovinenii ortodocși români. Autoritățile au acționat în primă fază pe cale diplomatică, prin semnarea unui tratat de prietenie româno-austriac cu Vechiul Regat, intermediat de primarul Vienei, Karl Lueger. În plan propagandistico-teoretic, Aurel C. Popovici, intim al moștenitorului Francisc Ferdinand, publica la 1906 „Statele unite din Austria mare”, un prim proiect de federalizare, care nu a avut însă ecou în mediul românesc.

În zorii Marelui Război, „antenele” austriece spionau starea de spirit a țăranilor români. Rapoartele jandarmeriei cercetate de Teodor Bălan indică faptul că, la 1913, fiii de țărani ce lucraseră în Regat răspândeau deja zvonuri privind o eventuală alipire a Bucovinei la România. Conform rapoartelor austriece, reacțiile entuziaste nu erau însă unanime: unii țărani din Suceava s-ar fi exprimat împotriva unirii, pentru că în Regat „țăranii români sunt tratați ca sclavii” sau „țăranii români n-au drepturi politice și sufăr un tratament asemenea sclavilor”, „birurile sunt mai grele”, iar „boierescul” domnește⁴. Chiar dacă obiectivitatea întocmirii rapoartelor poate fi pusă la îndoială, etichetele peiorative invocând „boierescul” sau „balcanismul” regăseau se vor regăsi și în discursul provincial de după unire, demonstrând că eterna unanimitate în cuget privind unirea provinciilor cu România ține mai degrabă de discursul istoriografic decât de realitate. Și privind peste granița Carpaților, empatia mării mase de români pentru frații de sub ocupație nu a coincis automat cu susținerea unirii provinciilor cu Vechiul Regat. În acest sens se pronunță

3. Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918*, Cernăuți: Ed. Societatea Tipografică Bucovineană, 1923, p. 173.

4. Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale*, p. 177.

și Lucian Boia, în contextul raportului dintre antantofili și germanofili⁵. Chiar dacă analiza istoricului se concentrează în special pe provincia transilvăneană, situația înspre și dinspre Bucovina este similară.

Mișcările naționale românești și opțiunile Bucovinei nu pot fi trecute în revistă fără a puncta rolul marcant al unora dintre politicienii bucovineni: Aurel Onciul, Iancu Flondor, Ion Nistor.

Austrofilul Aurel Ritter von Onciul este, cu siguranță, cea mai controversată figură bucovineană la început de secol 20. Liderul Partidului Țărănist Democrat a fost adeptul politicii centraliste, al colaborării intense cu autoritățile austriece, dar și cu minoritatea ucraineană, cu care era dispus să pună bazele unui condominium în cadrul provinciei. Istoricii germani au apreciat echilibrul diplomatic al juristului care a știu să pună în acord interesele românești cu loialitatea filo-austriacă. De altfel, Onciul însuși declara: „Sunt bun Austriac, tocmai pentru că sunt Român”⁶. În schimb, istoriografia românească îl blamează pentru apetența pentru compromis și mobilizarea redusă a populației românești în vederea emancipării. Onciul este totuși un vizionar în direcția importanței unei Europe federative. Eroarea sa a constat însă în premisa discutabilă de la care a pornit. Într-un articol publicat în 1913, în *Viața Românească*, juristul invoca rapoarte de arhivă austriacă pentru a demonstra teza românizării provinciei bucovinene în defavoarea elementului rutean predominant. În opinia sa, criteriul etnic românesc nu avea acoperire, întrucât termenul de „moldovean” se referea la teritoriul locuit de diverse etnii, și nu la românii moldoveni. Apoi, din punct de vedere lingvistic, limba română era limba oficială a Țării de Sus prin prisma ocupației românești, așa cum după 1774, limba oficială devenise germana, conform noii ocupații⁷. Onciul promovează astfel principiul coexistenței pașnice și stăpânirea comună a Bucovinei de către ruteni și români, susținând că doar renunțarea la obsesia „dușmanului închipuit” și concentrarea eforturilor spre muncă și depășirea condiției pot impri-ma un progres provinciei. În aceeași direcție va milita democratul și după 1918, opțiune care îl va scoate în afara scenei politice.

Austrofilia lui Onciul va avea ca adversar reductabil pe conservatorul Iancu Flondor, lider al Partidului Național Român, pentru care ideea de compromis nu își avea locul în demersurile emancipatoare românești. Actul unirii Bucovinei cu România este strâns legat de imaginea acestui politician intransigent. Viziunea sa autonomistă în perioada post-unire va fi însă sursă de conflict cu cel cu care partaja guvernarea provinciei, liberalul Ion Nistor.

5. Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București: Humanitas, 2010, p. 52.
6. Vlad Gafița, *Iancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a Românilor din Bucovina*, Iași: Junimea, 2008, p. 161.
7. Aurel Onciul, „Chestia românească în Bucovina”, in *Viața Românească*, VIII, nr. 10, 1913, p. 5.

Ion Nistor este încă din tinerețe promotor al conștiinței naționale românești și al curentului național iredentist din Bucovina. Luptă împotriva „doctrinei bucoviniste” promovând unitatea culturală a românilor prin intermediul revistei *Junimea* literară și a studiilor riguroase de istorie românească⁸. În timpul războiului, conduce Comitetul refugiaților bucovineni și are un rol important în negocierea aspectelor legate de actul unirii. După 1918, va fi ministrul delegat al Bucovinei la București de unde va promova perspectiva centralist-integratoare a provinciei în noua structură statală.

Proiecte efemere pentru viitorul Bucovinei în timpul războiului

Nu numai românii revendicau Bucovina ca teritoriu românesc ce ar fi trebuit în mod firesc să se alipească Vechiului Regat. Ucrainenii visau la o mare Ucraină habsburgică din Carpați până la Caucaz. Evenimentele din 1916 diminuează din pretenții, noua țintă – considerată mai realistă – fiind acum o provincie autonomă ucraineană care să cuprindă Galiția Orientală, Bucovina și Rusia subcarpatică. La negocierile din 1917 de la Brest-Litovsk, Austria convine cu Ucraina asupra unei uniri a Galiției de Est cu Bucovina într-o provincie de coroană a Habsburgilor, încheind un acord secret în schimbul a 1 milion tone de grâu. Proiectul de lege a rămas însă doar în stadiul de proiect⁹.

Nici manifestul împăratului Carol, din 17 octombrie 1918, privind federalizarea Austriei nu a avut ecoul scontat. Popoarele au preferat autonomia, iar mai apoi independența. Ucrainenii au adoptat un model aparte de „independență cu alipire”, proclamată la 19 octombrie 1918 asupra Galiției de Est, Bucovinei cu orașele Cernăuți, Siret, Storojineț și a ținutului ucrainean din nord-estul Ungariei¹⁰.

Federalizarea Austriei a tentat însă pe unii deputați români de la Viena. La 22 octombrie, Constantin Isopescu-Grecul propunea în ședința camerei alcătuirea unui stat român care să cuprindă Bucovina și Transilvania. Propunerea este respinsă de naționaliștii români, iar Aurel Onciul, Al. Hurmuzachi, Gheorghe Sârbu forțează fără succes varianta împărțirii Bucovinei cu ucrainenii¹¹.

La 27 octombrie, Iancu Flondor se reîntoarce în fruntea românilor bucovineni, iar în cadrul Adunării constituante se hotărăște strânsa colaborare cu românii din Transilvania și Ungaria în scopul creării unui stat românesc independent. La Iași au loc discuții între Sextil Pușcariu și refugiații bucovineni conduși de Ion Nistor ce concluzionează că tratativele cu românii de peste Carpați trebuie finalizate în direcția unirii imediate și necondiționate. După intervenția armatei române solicitată de Flondor, în cadrul Congresului de la 28 noiembrie 1918, în prezența

8. Mihai Ștefan Ceaușu, „Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România”, in *Ion Nistor (1876-1967)*, Al. Zub (ed.), Iași: Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, 1993, p. 112.

9. Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți: Ed. Septentrion, 1997, p. 202.

10. Ion I. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 205.

11. Vlad Gafița, *Iancu Flondor*, p. 265.

reprezentanților minorității germane și poloneze, se proclamă unirea Bucovinei cu România. Reprezentanții evrei și ucraineni nu au dat curs invitației¹².

Tentative federative au avut loc și în perioada postunire. În 1921, este făcut public planul habsburgic de creare a unei „Mittel Europa”, o confederație danubiană care să includă Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, România, Bulgaria. Invitația la acest demers a fost adresată de consilierul Serviciului economic din Regensburg tocmai bucovineanului Dori Popovici, președinte al Ligii Țăranilor din Bucovina. Firește, o astfel de acțiune a stârnit revolta PDU ce a convocat o adunare de protest împotriva habsburgilor¹³.

De la extaz la entuziasm în declin pe calea de la unire la unificare

Consecințele practice ale unirii provinciilor au implicat pentru autoritățile de la București provocări în gestionarea concomitentă a unor provincii cu bagaje identitare distincte. La nivel simbolic, întrepătrunderea Occidentului cu Orientul nu era facilă și necesita o serie de măsuri tranzitorii, mai ales pe teren administrativ. În Bucovina, prima etapă a constat în crearea unei administrații locale provizorii: Iancu Flondor a fost numit ministru secretar de stat fără portofoliu delegat pentru administrarea Bucovinei la Cernăuți, în timp ce Ion Nistor era ministrul delegat la București. Apropierea de realitățile bucovinene a lui Flondor și gestionarea tranziției de dincolo de munți de către Nistor au dus la afirmarea a două viziuni ale unificării, cu scop comun, dar cu mijloace antagonice: pe de o parte, se contura gruparea autonomistă a „boierului de la Storojineț” ce conștientiza importanța particularităților locale și milita pentru o adaptare treptată. De cealaltă parte, liderul Partidului Democrat al Unirii, în scopul nobil de a făuri o Românie unită, trecea mult prea ușor cu vederea caracterul panidentitar bucovinean și moștenirea culturală habsburgică, susținând varianta centrului-capitală privind o integrare rapidă și totală, adesea haotică.

Încă din primul an de la unire, Flondor se confruntă în teritoriu cu doleanțe ale populației românești, dar și ale minorităților etnice. Românizarea accelerată în plan administrativ eroda din importanța pe care Cernăuțiul o deținuse în plan economic. Dizolvarea Direcției CFR din Cernăuți, plasarea de funcționari români din Regat în instituții bucovinene ignorând candidatura autohtonilor, românizarea bruscă a învățământului care afecta sistemul școlar minoritar nu corespund cu perspectiva lui Flondor pentru o Bucovină unită. Provincia ce se autointitula vârf de lance al românismului, păstrând și un bagaj particular de cultură occidentală se vedea ignorată de „balcanismul” guvernării centrale care demonstra opacitate, uniformizând arbitrar tot ce nu corespundea cu noile realități.

12. Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei. Studii și documente*, Cluj-Napoca: Ed. Napoca Star, 2010, p. 83.

13. „Marea adunare de protest împotriva Habsburgilor”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 677, 10 aprilie 1921, p. 1.

Flondor conștientiza evoluția nefastă a acestui fenomen și încerca să impună propria viziune de administrare a Bucovinei. În opinia sa, descentralizarea ar fi fost, paradoxal, calea către o unificare solidă. Statul român ar fi trebuit organizat în regiuni administrative în funcție de interesele economice și politice speciale. Bucovina ar fi reprezentat astfel o unitate administrativă distinctă care să înglobeze și zonele limitrofe din județele Suceava, Dorohoi și Hotin. În ceea ce privește învățământul, Flondor propunea unificarea în primă fază a învățământului primar, dar și crearea de școli profesionale, comerciale și industriale anticipând necesitățile pieței muncii. Fără efect a fost și efortul său de a înființa o Facultate de Medicină la Cernăuți. Ceea ce revoltat însă cel mai mult pe detractorii săi a fost sprijinul acordat minorităților, privind deplina libertate și autonomie pentru culte, dar și autonomia școlară în învățământul primar și secundar¹⁴. De la București, varianta centralistă a lui Nistor părea mult mai rezonabilă, chiar dacă succesul său putea fi probat deocamdată doar în plan teoretic. Implicarea liberalului în chestiuni ce țineau de competența lui Flondor acutizează conflictul dintre cei doi, determinând în final demisia lui Flondor, la 4 aprilie 1919, și retragerea sa definitivă din viața politică.

La zece ani de la Unire, în 1928, Ion Nistor nu sesiza că centralizarea aplicată după un calapod unic a alimentat o serie de complexe ale provinciei manifestate mai ales prin vocea intelectualilor din marile organe de presă. Explicația lipsei de entuziasm și a neîncrederii unora o pune pe seama obișnuinței cu vechiul regim. Nistor constata însă că peste agitația celor ce după unire ar fi creat un „cordon sanitar” la Burdujeni s-a așternut resemnarea: „s-au împăcat cu stăpânirea românească, umană, blândă și activă”¹⁵.

Totuși, nemulțumirile încep să prindă contur încă din primii ani după unire, manifestate printr-o dezaprobare progresivă față de măsurile guvernării averescane. Și nu vociferează doar presa minoritară, de la care reacția nu era surprinzătoare, ci și presa românească. Glasul Bucovinei, publicația PDU, întemeiată de refugiații bucovineni în octombrie 1918, aflată sub conducerea lui Sextil Pușcariu, a fost pupitrul de la care gruparea centralistă din jurul lui Nistor polemiza cu Flondor. La 1919, afirma fără echivoc că Bucovina nu are nici un motiv „de a se păstra ca unitate deosebită în marginile României întregite, fie chiar în măsură cât de mică”¹⁶. Poziția aceasta va fi menținută – cel puțin la nivel declarativ – în întreaga perioadă interbelică, dar, treptat, reacția la centralizarea dispusă mecanic va fi din ce în ce mai dură. Extazul din primul număr își pierde din intensitate, primul semn fiind dat de Dimitrie Marmeliuc, în ianuarie 1921, printr-un articol ce acuză cheltuielile excesive ale delegației române la Liga Națiunilor, și, în general, politica „bacșișului” de la centru, culminând cu înfierarea „furiei unificării” ce implica o serie de erori legislative. „Centralizarea nesăbuită”, apreciază Marmeliuc, „e lozinca guvernării

14. Vlad Gafița, *Iancu Flondor*, pp. 294-285.

15. Ion Nistor, *Zece ani de la unire*, Cernăuți: Tipografia Glasul Bucovinei, 1928, p. 1.

16. Vasile Grecu, „Continuitatea”, în *Glasul Bucovinei* II, nr. 253, 4 octombrie 1919, p. 1.

actuale”¹⁷. Într-un alt articol, Vasile Grecu constata erorile unei „unificări pripite cu termen fix”, exemplificând aplicarea unor măsuri fără acoperire în practică, și care aveau ca rezultat crearea de sinecuri sau favorizarea funcționarilor străini¹⁸.

Cea mai dureroasă conștientizare a tarelor centralizării survine odată cu „lozincile” identitare cu tentă autonomă – „Ardealul pentru Ardeleni” – formulate de Alexandru Vaida-Voevod ca revoltă față de politicianismul guvernanților ale căror măsuri „balcanizau” Transilvania¹⁹. Editorialele de primă pagină ale lui Marmeliuc au tratat preponderent metamorfozarea Bucovinei, fără a constitui prin aceasta un temei pentru o eventuală autonomie. Chiar și atunci când asistă la replica unui intelectual cernăuțean conform căreia „Totul e putregaiu în Regat!”, Marmeliuc refuză să aplice o etichetă universală, dar constată cu dezamăgire că unii regățeni se află pe calea decăderii morale și a goanei după avere²⁰.

Încercând să păstreze un echilibru între aspirațiile sincere de unificare sufletească, dar semnalând și erorile unei guvernări centrale opace, Glasul Bucovinei înfiera în același timp și orice reacții din presa minoritară care dezaprobau politica guvernului față de minorități sau care invocau cu nostalgie vremurile austriece apuse. Încă din 1919, în paginile Glasului își face loc editorialul cu caracter antisemit al lui Traian Brăileanu, care aruncă cu invective stereotipice înspre minoritatea evreiască. Pornind de la premisa că evreii sunt neasimilabili, soluția propusă este stoparea imigrației și înlesnirea unui exod²¹. Situația evreilor din Bucovina era de altfel destul de fragilă. Statutul juridic al acestora se va definitiva abia prin Constituția din 1923 (ulterior, acesta va fi din nou afectat prin prevederile Legii Mârzescu); iar pentru o populație care sub regimul austriac deținuse o poziție privilegiată, apropierea de un stat român cu care nu avea afinități părea mai degrabă forțată, nesigură și periculoasă. Astfel, demonstrând o propensiune mult mai redusă spre asimilare și aculturație față de evreii regățeni, cei din Bucovina se vor orienta politic spre sionism, structurat organizatoric după norme austriece²². Presa evreiască va milita în consecință pentru revendicarea și apărarea drepturilor minoritare, concomitent cu afirmarea visului de creare a unui stat evreiesc în Țara Sfântă.

O altă tribună de apărare a intereselor minoritare în noua structura statală o constituia ziarul german Czernowitzer Morgenblatt. Dacă până la momentul unirii, ziarul își exprima solidaritatea și recunoștința față de coroana austriacă, după receptarea noului statut, ziariștii germani iau notă de crearea statului român, fără

17. D. Marmeliuc, „Autoritatea statului și guvernele”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 606, 7 ianuarie 1921, p. 2.

18. Vasile Grecu, „Unificare”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 617, 26 iunie 1921, p. 1.

19. Dimitrie Marmeliuc, „Cuvinte grele din Ardeal și din Basarabia”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 625, 4 februarie 1921, p. 1.

20. Dimitrie Marmeliuc, „Putregaiu”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 633, 15 februarie 1921, p. 1.

21. Traian Brăileanu, „Foiță”, in *Glasul Bucovinei*, II, nr. 243, 4 octombrie 1919, p. 1.

22. Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919-1931)*, Cluj-Napoca: Efes, 2006, p. 32.

un entuziasm debordant, dar nici cu un tragism dezolant. Preocupările ziariștilor vizează criza valutară, reforma agrară, situația Austriei sau problema evreiască²³. Reacția la unele evenimente lasă însă să se întrevadă dezacordul privind „orientalizarea” Bucovinei. Exemplificativă este seria de articole ce redă revolta față de situația iluminatului public în Cernăuți, cauzând accidentarea unei persoane pe stradă: „...in wie raschen Tempo wir in den Orient hineinwachsen” sau „Sind wir denn ganz im Orient?”. Noile realități sunt privite în discordanță cu regimul anterior la care se face referire prin sintagma „timpurile normale”²⁴. Cea mai mare înfrângere la nivel simbolic este însă legată de desființarea universității germane din Cernăuți, determinând reclamarea către autorități pentru mai multă toleranță, și mai puțină ură. În fine, nostalgia trecutului se resimte și în reevaluarea orașului Cernăuți în cadrul noului stat. Astfel, dacă Bucovina era „ein Kulturland” cu nucleul în Cernăuți, noile vremuri îl transformă treptat într-un teritoriu al degradării continue²⁵.

O astfel de atitudine jurnalistică a atras adesea oprobriul colegilor de la Glasul Bucovinei cu care polemicele au fost frecvente. Încă din 1921, la dezamăgirea exprimată de minoritari vis-a-vis de legislația privind drepturile și controlul străinilor („Încotro ne uităm ni se suprimă libertatea prin ordonanțe: Fi-vom odată cetățeni liberi în această țară?”), naționaliștii români exclamă: „Cât regret după vechea Austrie”, invitând pe cei ce nu tolerează administrația românească să plece spre Viena²⁶.

Era așadar *Homo bucovinensis* o realitate identitară palpabilă? Istoriografia română combate o astfel de teorie, susținând că ar fi vorba doar de un „personaj inventat, fără identitate națională”²⁷. Imperiul Austro-Ungar nu ar fi reușit să plăsmuiască o identitate supranațională bucovineană, etniile conlocuitoare nerenunțând la propria identitate cultural-națională. Lumea bucovineană constituia un spațiu multipolar, dominat în structurile sale de o etnie sau alta²⁸. Pentru alogeni, Bucovina era homeland-ul prin definiție, pe care nu îl puteau reconsidera peste noapte conform unei noi grile teritoriale. Identitățile multiple puteau coexista, dar aveau nevoie de timp pentru conștientizare și asumare. Relevantă în acest sens este reacția unui german redată de presă, care se prezintă la un ghișeu și care se manifestă iritat de faptul că funcționarul îi vorbește în limba română: „Ich bin *ein Czernowitzer* und in Czernowitz muss man nur deutsch sprechen”²⁹.

23. Ioana Rostoș, *Czernowitzer Morgenblatt. Eine Monographie*, Suceava: Ed. Universității din Suceava, 2008, p. 21.

24. Ioana Rostoș, *Czernowitzer Morgenblatt*, p. 22.

25. Ioana Rostoș, *Czernowitzer Morgenblatt*, p. 29.

26. „Morgenblatt se obrăzniceste”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 621, 30 ianuarie 1921, p. 1.

27. D. Vatamaniuc, „Homo Bucovinensis – o teorie nouă și totuși veche”, *Analele Bucovinei*, VI, nr. 2, 1999, p. 561.

28. Marian Olaru, Ștefan Purici, „Bucovina – mirajul identitar supranțional”, *Analele Bucovinei*, p. 260.

29. „E o obrăznicie a vorbi românește în Cernăuți!”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 720, 7 iunie 1921, p. 1.

Românii bucovineni, mai ales intelectualii, aparțineau provinciei bucovinene, dar și comunității românești, și într-o măsură vizibilă și spațiului habsburgic – ancora către Europa Centrală³⁰. Componenta identitară ce apropia românul intelectual bucovinean de Europa Centrală se datora mai ales formației de factură germană, și nu putea fi renegată doar ca urmare a unor modificări de statut și granițe.

Minoritatea ucraineană se manifestă mai puțin vizibil în această perioadă. Fără a deține publicații de impact, ne limităm la relatarea unui eveniment tot de către Glasul Bucovinei. Astfel, la o ședință publică în Ițcani, un student rutean face un apel fără succes către reprezentanții etniei sale, susținând că România este doar mandatar al Antantei în Bucovina și că, în curând, armata română se va retrage și va ceda provincia Ucrainei³¹. Speranțele rutene încă mocneau...

Identitatea bucovineană ca identitate regională nu poate fi însă contestată. După 1918, bucovinenii români se redefinesc ca cetățeni români în noile granițe, dar păstrează în mod firesc și elementele identitare ale provinciei. Bucovineanul se raportează acum la centrul vieții politice reprezentat de o capitală care adesea se dovedește insensibilă la particularitățile locale. De aici și oscilațiile între asumarea completă a noului destin și nostalgia după civilizația Europei Centrale. Ceea ce ar fi fost de dorit era atragerea României cu provinciile alipite spre spiritul occidental, și nu atragerea fostelor provincii habsburgice în melanjul deprinderilor balcanice. La nivelul reprezentărilor, identitatea bucovineană se afla la cumpăna dintre disciplină, organizare, civilizație, educație și dezordine, vicii, corupție, dintre Occident și Orient, dintre un centru-capitală autoimpus și o periferie-provincie care își acceptă cu greu statutul. Clișeele care brodează imaginea centrului vor constitui repere de raportare în construirea identității regional-provinciale. Elita politică și intelectuală va fi cea care va manipula la nivel discursiv aceste clișee în intenția de a direcționa provincia conform imperativelor sau, după caz, nostalgiilor momentului.

Acknowledgement

The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.

30. Lucian Boia, *Germanofilia*, p. 78.

31. I. Dominti, „De la Dedeiczek...la Butzura”, in *Glasul Bucovinei*, IV, nr. 746, 12 iulie 1921, p. 1.

PRĂBUȘIREA MILITARĂ A PUTERILOR CENTRALE ÎN BALCANI la sfârșitul anului 1918

Constantin I. Stan

■ CONSTANTIN I. STAN

Lector universitar la Departamentul de Istorie al Universității „Dunărea de Jos”, Galați, str. Domnească, nr. 47.

Domenii de interes: istoria modernă, istoria Primului Război Mondial, istoria Maria Uniri, istoria Bisericii Ortodoxe Române.

Publicații: *România în anul 1918.*

Context intern și internațional, București: Ed. Paideia, 2004; *Minunata tăcere a unui boier basarabean, Vasile Stroescu (1845-1926)*, București: Ed. Fundației Culturale Române, 1999. *Regele Ferdinand „Întregitorul”(1914-1927)*, București: Ed. Paideia, 2003. *Generalul Traian Moșoiu – ostașul și omul politic (1868-1932)*, Buzău: Ed. Casei Corpului Didactic, 2003.

The Military collapse of Central Powers in the Balkans of the End of 1918

Abstract. It is known that in September 15, 1918 through well prepared attack of Antanta in Macedonia (at Dobropolje) was broke the front defended, in majority, by Bulgaria units. Central Powers couldn't stop the breaches thus the offensive reached the line of river Sava. Apparently it was repetition of 1915 rapid campaign. The comparison with that campaign of Austrian, Hungarian, German and Bulgarian armies with the one that had as result liberation coincidence, all happened in another way. In a certain sense, that campaign represented another war. The paper is trying to prove that thing.

The breaking of the front at Dobropolje and catastrophic consequences that was loss of Balkan region and, implicitly, of world war, can't be explained exclusively by military superiority of Antanta. Military failure of Balkan front can be understood by accepting the new nature of this stage.

This paper is analysing the gradual decrease of defensive capacity of Central Powers in Balkan region because of Bulgarian defeat and, after that, the Bulgarian truce.

Keywords. Antanta, military failure, WWI, Henri M. Berthelot, soldiers

LA 1 IULIE 1918, trupele franco- anglo- americane au început ofensiva generală pe frontul de vest. Ea a debutat cu un nimicitor bombardament de artilerie care a produs pagube considerabile inamicului. După această prgătire s-a declanșat atacul propriu-zis, care s-a derulat între localitățile Disne și Queruz. La scurtă vreme după acest prim atac cu trup de infanterie s-a derulat a doua acțiune ofensivă a Antantei.¹

Deși situația era foarte dificilă, generalul german Erich Ludendorff mai spera totuși la obținerea victoriei finale. De aceea, el nu a renunat la ofensiva proiectată în regiunea Flandra a Țărilor de Jos. Atacul german a început în provincia Champagne dar a fost îndreptată mai cu seamă către Marna și a cunoscut cea mai mare intensitate în data de 15 iulie 1918. Acțiunea a trebuit amânată, potrivit relatărilor generalului Ludendorff, „până la 15 iulie, ca să completeze preparativele”.² Nemții au ocupat pe 16 iulie 1918 localitatea Reuil sur Marne. Ei dețineau de asemenea La Chapelle, Montholon și Saint Aignan. Unitățile Armatei a IV a franceze comandată de generalul Henri M. Berthelot, abia sosit din S.U.A, au trecut la contraofensivă. Ele au acționat pe de o parte între comunele Prunay și Saint Leonard, respectiv Saint Euphaise și Dormans, pe de altă parte. Germanii au reușit totuși să înainteze 5 km pe o lărgime de 15 km.³ Între 15-18 iulie 1918 s-a derulat de fapt „a doua bătălie de la Marna”, care s-a încheiat cu un remarcabil succes pentru Aliți, deoarece pierderile trupelor celui de al II lea Reich s-au cifrat la 160.000 de morți, răniți și dispăruți.⁴ În seara zilei de 17 iulie 1918 înaintarea germanilor este oprită în localitățile La Chapelle, Montholon și Saint Aignan. Ele au fost eliberate de Armata a V a franceză compusă din 11 divizii de infanterie, din care două erau italiene, iar trei aparțineau S.U.A. Rezerva armatei era formată de un corp de cavalerie. Ea a acționat împreună cu Armata a IX a franceză.⁵ În ziua de 18 iulie 1918, din ordinul Înaltului Comandament Aliat, s-a ordonat începerea contraofensivei pe frontul de vest. Infanteriștii Aliți acționau în urma tancurilor. Armata a V a franceză sprijinită de Corpul de Armată italian reia ofensiva între Marna și Reims, coordonându-și acțiunile militare cu Armata a VI a și a X a franceze. Cele două flancuri ale inamicului sunt date peste cap. Până la sfârșitul lunii iulie 1918 nemții s-au retras pe o linie de apărare situată între localitățile Soissons și Reims, pierzând circa 160.000 de oameni, morți, răniți și dispăruți.⁶ Bătălia de la Marna se încheia astfel cu un scses răsunător pentru Aliți occidentali.

1. Georges Suarez (ed.), *Briand. Sa vie, son oeuvre avec son journal et des nombreux documents inedits*, vol. IV (1916-1918), Paris, 1940, pp. 378-383.
2. Erich Ludendorff, *Souvenirs de guerre*. Preface de general Buat, tom II, Paris, 1921, p. 302.
3. Marechal Foch, *Memoires pour servir a l'histoire de la guerre*, vol. II, Paris, 1931, pp. 268-269.
4. *Les deux batailles de la Marne (5-11 Septembre 1914-15-18 Juillet 1918)*, Paris, 1928, p. 103.
5. Lt. colonel Constantin Ioan Georgescu, *De ce a capitulat Germania la 11 noiembrie 1918?*, București, 1935, pp. 105-106.
6. C. I. Georgescu, *De ce a capitulat Germania*, pp. 105-106.

În data de 8 august 1918 a început bătălia din Picardia, frontul german fiind rupt în trei locuri. Trupele germane au fost nevoite să se retragă pe linia fortificată „Siegfried”. Ofensiva aliaților nu mai putea fi oprită. Cele mai răsunătoare confruntări militare s-au purtat la sud de Montdidier, între Oise și Aisne și în sectorul Querent, în apropiere de orașul Cambrai. Prezența pe câmpul de luptă a circa un milion de soldați americani pe frontul de vest a reprezentat un ascendent moral pentru puterile Antantei. În același timp, Aliații au realizat o masivă superioritate numerică și în armament. Trupele franco-anglo-americane dispuneau de 600 de avioane de luptă și 3.000 de tancuri, elemente care au avut un rol decisiv în timpul operațiunilor militare. Nemții au pierdut aproximativ 16 divizii și se aflau practic în pragul dezastrului, deoarece nu mai dispuneau de niciun fel de rezerve.⁷ Din aceste motive, batalioanele lor mai cuprindeau doar între 650-800 de militari valizi. Relevând acest lucru, generalul Erich Ludendorff afirma în memoriile sale următoarele: „Englezii, mai ales diviziile australiene și canadiene, au pornit asaltul între Alberto și Moreiu. La asalt au participat și puternice formațiuni de tancuri. Inamicul a pătruns mult dincolo de frontul nostru, în sectorul dintre Somme și pârâul Lure”⁸ profitând de situația trupelor Aliate care înaintau vertiginos. Astfel, Armata a IX a franceză a primit ordin să cucerească teritoriul aflat la sud de Marna.⁹

Schimbări importante s-au produs și pe frontul din Peninsula Balcanică. La șefia armatei aliate de la Salonic a fost numit în locul generalului Maurice Sarrail, care dovedise o condamnabilă inactivitate, generalul Franchet d'Esperey. Acesta se remarcase în bătăliile purtate în anii 1914-1918 de armata franceză. Un rol important în această numire a avut Georges Clemenceau, care notează în amintirile sale următoarele:

„Armata din Orient alcătuită din divizii franceze și britanice o pusesem sub comanda generalului Franchet d'Esperey limojat odată cu generalul Duchesne după înfrângerea de la Chemin des Dames, a cărei răspundere o aveau împreună cu alții. D. De Freycinet, care-l avusese pe lângă dânsul pe generalul Franchet d'Esperey, îmi vorbise cu elogii despre el și mulțumită acestui fapt i-am ridicat dizgrația vremelnică, spre a-i încredința acest post important”¹⁰ Noul Comandament al Armatei din Orient dispunea de 28 de divizii, din care nouă erau grecești, șase sârbești, iar restul de 13 erau alcătute din trupe franceze, engleze și italiene. Dacă Franța dispunea în Peninsula Balcanică de 195.000 militari, Serbia mobilizase 140.000 ostași, Grecia avea 135.000 de soldați și ofițeri, Anglia 120.000 de combatanți, iar Italia 42.000 de oameni.¹¹ În total, Antanta avea la dispoziție 632.000

7. 1918 la români. Documente interne și externe, vol. III, București, 1986, p. 93, doc. 447.

8. Erich Ludendorff, *Souvenirs de guerre*, vol II, p. 303.

9. Marechal Foch, *Memoires pour servir*, tom II, pp. 148-149; *Les deux batailles de la Marne*, pp. 104-105.

10. Georges Clemenceau, *Măreția și amărăciunea unei victorii. Memorii*, București, 1930, p. 107.

11. Cf. Andre Tardieu, *La paix*, Paris, 1921, p.36.

de militari. De asemenea, generalul Franchet d'Esperey întocmise deja un plan de operațiuni bine pus la punct.¹² Conform acestui plan, încă în 12/15 septembrie 1918, trupele aliate din Balcani au început o operațiune militară de amploare în Macedonia. Ofensiva Antantei a avut ca prim obiectiv strategic ocuparea nodului de comunicații Gradsko din Valea Vardarului. La Doproplje (Dopro – Pole), în data de 15/28 septembrie 1918 frontul era deja spart, iar trupele bulgare nu au fost în măsură să încheie aceste spărturi. De aceea, ofensiva Aliatilor a atins în doar câteva săptămâni linia Savei.¹³ Inamicul a opus o slabă rezistență datorită crizei care cuprinsese deja tabăra Puterilor Centrale. Moralul ostașilor bulgari era extrem de scăzut, iar capacitatea lor de luptă din ce în ce mai redusă. Tripla Alianță se afla la capătul puterilor și nu mai putea organiza o apărare eficientă.¹⁴ În rândurile trupelor bulgare, dar și în cele turcești, au apărut unele frământări. Cea mai gravă situație s-a produs în Regimentul 27 Infanterie bulgare, care în semn de protest a refuzat să lupte. Unele abateri au apărut și în rândurile unităților austro-ungare și chiar germane din zonă.¹⁵

Datorită situației politico-militare defavorabilă, la 16/29 septembrie 1918, Bulgaria a fost nevoită să capituleze semnând armistițiul cu Puterile Antantei în portul grecesc Salonic. Ea era de fapt prima țară din blocul Puterilor Centrale care a depus armele. Țarul Ferdinand a abdicat, iar tronul a fost ocupat de fiul său sub numele de Boris al III-lea. Fostul suveran bulgar a părăsit Sofia și s-a stabilit în Germania, țara sa de origine.¹⁶

Armistițiul a fost semnat de generalul Franchet d'Esperey din partea Franței, iar Andrei Liaptcev și generalul Lukov și-au pus iscălitura ca reprezentanți ai Bulgariei. El prevedea între altele:

„1. Evacuarea imediată, conform unui aranjament care urmează să aibă loc, a teritoriilor încă ocupate din Grecia și Serbia. Nu se vor ridica de pe aceste teritorii nici vite, nici grâne și niciun fel de provizii. Nu se va face nicio stricăciune la plecare. Va continua să funcționeze administrația bulgară în locurile din Bulgaria ocupate actualmente de Aliați.

2. Demobilizarea imediată a întregii armate bulgare, cu excepția menținerii în stare de luptă a unei grupări din diferite arme, cuprinzând 3 divizii cu 16 batalioane fiecare, 4 regimente de cavalerie care vor fi folosite,

12. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita A.N.I.C.), Colecția Microfilme Franța, Rola 1798, vol. 19, c. 363-370.

13. Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914-1918*, București, 1979, p. 414.

14. Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II. Traducere de Mihai Eugen Avădanei, Iași, 2000, pp. 115-116.

15. *Apud* Constantin N. Velichi, *Curs de istoria modernă a Bulgariei*, București, 1974, p. 308.

16. Mircea N. Popa, Lucia Popa ș.a. (eds), *Primul război mondial 1914-1918. Texte și documente*, București, 1981, pp. 410-414.

două divizii pentru apărarea frontierei de est a Bulgariei și a Dobrogei și o divizie pentru apărarea căilor ferate.

3. Depozitarea în punctele desemnate de Înalțul Comandament al Armatei din Orient a armelor, munițiilor, vehiculelor militare care aparțin efectivelor demobilizate(..). Căii vor fi de asemenea predați Aliaților.

4. Restituirea către Grecia a materialului luat de la Corpul 4 Armată grec de la armata greacă în momentul ocupării Macedoniei Orientale, în măsura în care nu a fost trimis în Germania.

5. Efectivele trupelor bulgare aflate acum la vest de meridianul Skopje și care aparțin de Armata 11 germană vor depune armele(...).

6. Utilizarea, până în ziua păcii, de către Armatele Aliate a prizonierilor de război bulgari din Orient, fără a exista vreo reciprocitate în privința prizonierilor de război Aliați. Aceștia vor fi predați fără întârziere autorităților aliate și deportații civili vor fi complet liberi de a se întoarce la căminele lor.

7. Germania și Austro-Ungaria vor avea un răgaz de patru săptămâni pentru a-și retrace din Bulgaria trupele și autoritățile militare. În același răgaz, vor trebui să părăsească teritoriul regatului reprezentanții diplomatici și consulari ai Puterilor Centrale, cât și conaționali lor.

Se vor da ordine pentru încetarea ostilităților din momentul semnării prezentei convenții¹⁷.

Pe lângă prevederile oficiale, convenția de armistițiu mai conținea și unele clauze secrete:

„1. Eventuala trecere a forțelor militare aliate pe teritoriul bulgar, precum și folosirea căilor ferate, șoselelor, căilor fluviale și porturilor vor face obiectul unei convenții speciale între guvernul bulgar și Înalțul Comandament al Armatei din Orient(..).

2. Un anumit număr de puncte strategice vor fi ocupate în interiorul teritoriului bulgar de marile Puteri Aliate. Această ocupație va fi provizorie și va servi numai drept garanție. Ea nu va da loc vreunei constrângeri sau rechiziționări arbitrare. Generalul comandant al armatelor dă asigurarea că Sofia nu va fi ocupată, exceptând împrejurările deosebite.

3. Deschiderea porturilor bulgare navelor Aliate și neutre¹⁸.

Semnarea armistițiului de către Bulgaria a reprezentat singura soluție realistă în acele împrejurări, ca urmare a situației economice precare, dar mai ales datorită înfrângerilor suferite pe teatrele de război. Lucrurile s-au complicat datorită intensificării revoltelor în rândurile forțelor armate bulgare. În aceste condiții critice, guvernul

17. *1918 la români*, vol. III, pp. 30-31, doc. 458.

18. *1918 la români*, p. 31; vezi și *Guerre Européenne 1918*, Paris, 1919, pp. 13-14.

de la Sofia s-a văzut nevoit să ceară sprijinul lui Alexander Stamboliski care se afla în închisoare întrucât el se împotrivese integrării în război a Regatului bulgar de partea Puterilor Centrale. Alexander Stamboliski a fost eliberat imediat din închisoare de liderii Uniunii Agrare și a făcut parte din noul cabinet. Marele om politic bulgar va face parte din delegația care va reprezenta Bulgaria la Conferința Păcii de la Paris.¹⁹

Ample frământări au izbucnit și în Imperiul Otoman. La 28 mai 1918, Consiliul Național Armean a proclamat Republica Armeană având capitala la Erevan. Situația noului stat nu era simplă datorită izolării sale, dar și ca urmare a prezenței a sute de mii de refugiați veniți din Armenia turcească care absorbeau aproape în totalitate resursele țării.²⁰ Republica Armeană avea doar 10.000 km², iar întinse provincii precum Erevan, Surur Daralagia ori Surmalle rămâneau în cadrul Imperiului Otoman. Trupele armenice trebuiau dezarmate.²¹ Prin urmare era vorba doar de o independență formală. Controlul Turciei se menținea.

În iunie 1918 Georgia a încheiat pace separată cu Turcia, iar pe data de 4 a aceleiași luni Consiliul Național Azer a proclamat independența Azerbaidjanului.

În iulie 1918 tronul imperial a fost ocupat de sultanul Mehmed al VI lea. Atât ei, cât și marele vizir Tavfik Pașa considerau că unica soluție o reprezenta colaborarea cu Alianții și întreruperea operațiunilor militare. Trupele engleze ocupaseră deja unele teritorii din Anatolia. Ele doreau să se răzbune, deoarece în primii ani de război suferiseră o rușinoasă înfrângere în Peninsula Gallipoli. Ocuparea de către Alianți a unor întinse suprafețe din Anatolia a creat nemulțumiri în rândurile populației turce, dar și a unor comandanți militari. Cel mai înverșunat era generalul Mustafa Kemal Atatürk care se afla în fruntea Armatei a VII a otomane din Palestina. El dorea să formeze în Anatolia o forță militară care să se opună anglo-francezilor.²² Făcând portretul părintelui Turciei moderne, un biograf al său, cercetătorul român Petre Ghiță, scria următoarele:

„Mândria lui de turc intransigent și șovin este biciuită cu fiecare pas. Clocot este de revoltă în Turcia europeană ocupată de trupe străine și condusă de oameni timorați și incapabili, înțelege că nu e mai putea nădăjdui nimic. Rămânea Anatolia, leagănul turcismului care dase (dăduse n.n) în timpul războiului trupe de elită ale armatei. Sufletul acestor soldați îl recunoscuse în bătăliile victorioase din Gallipoli, în încercările din Caucaz și rezistența eroică din Siria.”²³

19. Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor.*, pp. 155-156; John D. Bell, *Peasants in power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union 1899-1923*, Princenton, 1977, p. 160.

20. Vartan Mestugean, *Istoria Armenilor*, vol. II *De la căderea regatului până în zilele noastre*, București, 1926, p. 157.

21. Cf. Tigran Gregorian, *Istoria și cultura poporului armean*, București, 1993, pp. 144-145.

22. Menter Sahinler, *Originrea și actualitatea Kemalului*. Traducere și note de Nermin și Nevzat Yusuf Sarijol, București, f.a., pp. 42-43.

23. Petre Ghiță, *Lupul cenușiu. Viața furtunoasă a Gheziului Kemal Atatürk*, ed. I, București, 1939, pp. 69-70.

Mustafa Kemal a protestat mai ales față de ocuparea localităților Ilderim și Iskenderum, dar acțiunea sa nu a avut sorti de izbândă. Ideea sa de organizare a unei revolte contra puterilor Antantei nu era îmbrățișată de șefii săi ierarhici. Din acest motiv, Mustafa Kemal a demisionat din armată și a plecat la Constantinopol. Nici generalul german Erich von Falkenhayn nu a reușit să-l convingă să-și retragă demisia. În consecință, „lupul cenușiu” a primit „concediu medical nelimitat”²⁴

La 17/30 octombrie 1918, ministrul turc de război Rauf bey a semnat armistițiul cu Anglia în portul grecesc Mudros din insula Lesbos. Documentul parafat pe vasul grecesc „Agamemnon” prevedea deschiderea traficului internațional în cele două strâmtori Bosfor și Dardanele. Ele urmau a fi ocupate de navele de război Aliate. Armistițiul stipula apoi: „desființarea armatei otomane, cu excepția unităților de grăniceri și de poliție, pedarea flotei turcești autorităților Antantei și blocarea ei în porturile indicate de Aliți. Forțele Triplei Înțelegeri urmau să dispună în mod liber de căile ferate, inclusiv vasele comerciale sau militare otomane. Tunelurile existente în cadrul lanțului Munților Taurus, precum și rețelele de comunicații urmau să fie plasate sub controlul franco-anglo-american”²⁵ Armistițiul conținea deci prevederi foarte grele pentru Imperiul otoman aflat în plin proces de disoluție.

Și în Austro-Ungaria situația politico-militară se agrava tot mai mult. Unitățile austriece au suferit grele înfrângeri pe frontul italian, la Piave, încă din vara anului 1918. Martor direct al acestor confruntări, tânărul ofițer român Coriolan Băran, arată în însemnările sale că: „Dezastrul suferit de Puterile Centrale era greu de recuperat. În acel moment nu ne dădeam seama de dimensiunile dezastrului. Curând însă am constatat că frontul, acum de rezistență, defensiv și nu ofensiv, se reface cu mari greutate.”²⁶ Pe toate fronturile, soldații, în special cehii, polonezii, românii, sârbii, slovacii dezertau la inamic. În Tirol, potrivit lui Nicolae Hozan, „trupele austro-ungare se retrăgeau de-a valma spre interiorul țării. Unii pe jos, alții cu vehicule(..). Unitățile, convinse de inutilitatea războiului ca și de cauza străină pentru care luptaseră, refuză executarea ordinelor superiorilor”²⁷ Situația devenise critică, iar acțiunile revoluționare ale naționalităților asuprite din Imperiul bicefal nu mai puteau fi oprite. Relevând acest lucru, un alt contemporan al tumultoaselor evenimente, Petru Groza, viitorul prim-ministru de tristă amintire al României din 6 martie 1945, afirma în memoriile sale că: „După prăbușirea frontului de la Piave în toamna anului 1918, trupele dublei monarhii de pe acest front, fugind acasă în mare debandadă, au adus germenul revoluției și pe meleagurile Ardealului”²⁸

24. H.C. Armstrog, *Lupul cenușiu. Biografie*. Traducere de Alice Ionescu, București, 1943, pp. 102-103; Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Paris, 1983, pp. 30-31.

25. Mircea N. Popa, Lucia Popa ș.a, *Primul Război Mondial*, pp. 410-411.

26. Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, ediție de Vasile Popeangă, Arad, 2009, p. 161.

27. Nicolae Hozan, *Amintiri din preajma Adunării Naționale de la Alba Iulia (mss.)*, în Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss. 4547, f.12.

28. Petru Groza, *Adio lumii vechi. Memorii*, București, 2003, p. 184.

Aliații profită de situația favorabilă din Balcani. Din Armata Antantei din Orient s-a format Armata Aliată de la Dunăre alcătuită din patru divizii franceze, una britanică, precum și mari unități sârbe, aflată sub comanda generalului Henri M. Berthelot. Numirea sa de către Înalțul Comandament Aliat nu a fost întâmplătoare. El cunoștea bine realitățile din Balcani și în special pe cele din România. Generalul Berthelot a fost primit înainte de plecare chiar de primul-ministru Georges Clemenceau. Fostul șef al Misiunii Militare Franceze în România descrie foarte lapidar această întâlnire în jurnalul său, arătând la 10 octombrie 1918: „La Clemenceau, la ora 9. Mă trimite să îndemn România la luptă!”²⁹

Generalul Henri M. Berthelot a părăsit Parisul la 25 septembrie/8 octombrie 1918, îndreptându-se mai întâi către Roma, apoi către Salonic. Conform relatărilor colonelului Radu R. Rosetti „misiunea generalului Berthelot cuprindea atunci, în afară de general și de mine, pe următorii ofițeri care făcuseră parte din prima lui misiune în România: locotenent-colonelul G. Caput în calitate de șef de Stat Major, locotenentul Crouzier ca și ofițer de ordonanță, maiorii Mabilais, Grollemund, Landrot, căpitanii Lenglet, Legros, ofițeri de Stat Major, ofițeri de administrație Muzelin și Devèze, interpretul Guilloton (supranumit Grand père), medicul colonel Roverchon, căpitanul de covertă de Bréda, soldatul Joseph Sollier”.³⁰ Observăm că generalul Berthelot avea un staff extrem de stufos.

În data de 10 octombrie 1918, Berthelot și însoțitorii lui au ajuns la Roma unde au făcut un scurt popas. Același Radu R. Rosetti, devenit general, scrie mai departe că în capitala Italiei „am vizitat cu toții în grabă, după un itinerariu și cu automobilele puse la dispoziție de Misiunea Militară Franceză următoarele monumente: Santa Maria Maggiore, San Giovanni în Laterano, Colosseum, Forul, castelul Sant-Angelo, Sf. Petru, palatele Farnesina și Farnese, Forul lui Traian Pincio, Belvedere, Villa Borghese, Panteonul.

Ne-am urmat apoi drumul prin Monte Casino, Caserta, Bari la Tarente unde am sosit noaptea”.³¹

De la Roma, generalul Berthelot și suita sa au plecat către Salonic. Din pitorescul port grecesc el scria familiei pe 15 octombrie 1918, precizând între altele: „Pentru moment mă aflu încă la Salonic și probabil pentru încă alte 15 zile așteptând ca trupele noastre să se alinieze de-a lungul Dunării și să fie gata să treacă, atunci mă voi duce în fruntea lor și îmi voi face o intrare spectaculoasă în România. Drept urmare, voi rămâne în posteritatea românilor”.³²

29. Generalul Henri M. Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*. Introducere de Glenn E. Torrey. Traducere din limba franceză de Mona Iosif, București, 2012, p. 351.

30. General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, ediție de Maria Georgescu, București, 1997, p. 265.

31. R. R. Rosetti, *Mărturisiri*.

32. General Henri M. Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, p. 359; C. I. Stan, *Generalul Henri Berthelot și românii*, București, 2008, p. 190.

Preluarea comenzii Armatei Aliate de la Dunăre de către generalul Henri M. Berthelot a generat unele dispute cu generalul Francet d'Esperey. Potrivit ministrului Franței acreditat în România, contele de Saint Aulaire, „nesăbuița sau invidia Parisului, o lăsare aproape independentă (Armata Aliată de la Dunăre n.n.) de Francet d'Esperey. Acești doi mari comandanți superiori, cu toate că se apreciau reciproc, nu se simpatizau. Simțind aceeași afecțiune și aceeași admirație pentru unul și pentru celălalt, îmi promiteam că mă voi strădui să le împrăștii prejudecățile reciproce”.³³

Alianții franco-anglo-italo-americieni au acceptat declanșarea ofensivei în Balcani deoarece doreau să exploateze situația favorabilă aflată aici. Primul-ministru de la Paris Georges Clemenceau lansase ideea potrivit căreia o parte din trupele aflate în Orient, cu precădere cele engleze, să se deplaseze spre Constantinopol pentru a ocupa acest important punct strategic și centru comercial, grăbind astfel prăbușirea Imperiului otoman.³⁴ Operațiunea nu a mai avut loc, deoarece Turcia a semnat, după cum am văzut, armistițiul cu puterile Antantei. Totuși, victoriile Alianților au continuat. Aflat într-o unitate franceză de artilerie, căpitanul român Constantin Popescu, viitor general, nota în amintirile sale publicate postum că „Generalul Francet d'Esperey continuă exploatarea succesului în Balcani, care a dus la eliberarea Albaniei la 9 octombrie, punând pe fugă trupele austriece”.³⁵ Într-adevăr, Alianții acționau cu multă repeziciune. La 17/30 octombrie 1918, Serbia a fost eliberată de trupele Antantei desăvârșind dezagregarea armatei austro-ungare aflată în regiune.³⁶ Criza Imperiului dualist austro-ungar se accentua. Împăratul Carol a lansat pe 3/16 octombrie 1918 un apel intitulat *Către popoarele mele credincioase*, în care propunea organizarea monarhiei bicefale într-un stat federal cuprinzând șase națiuni independente. Documentul nu s-a bucurat de succesul scontat.

Tot în octombrie 1918 s-a pus și problema unirii Austriei și Germaniei. A doua zi după abdicarea Împăratului Carol la 12 noiembrie 1918, chiar în momentul când Adunarea Națională de la Viena a decis proclamarea Republicii austriece și s-a decis alipirea ei la Germania.³⁷ Acest proiect nu a fost pus în practică datorită opoziției puterilor Antantei care nu agreiau un stat unit germano-austriac care în viitor le-ar fi creat mari probleme.

33. Contele de Saint Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, ediție de Mihai D. Sturdza, București, 2003, p. 232.
34. Constantin Botoran, Olimpiu Maticescu (eds), *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, 1980, p. 251, doc. 122.
35. General colonel (r) Constantin Popescu, *Memorii*, ediție de colonel (r) Gheorghe Cojanu, București, 2004, p. 194.
36. A.N.I.C, Colecția Microfilme Franța, Rola 179, vol. 19, c. 367-370; Mircea Djuvara, *La guerre roumaine 1916-1918*, Paris-Nancy-Strasbourg, 1919, p. 170.
37. A.J.P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, București, 2000, pp. 211-212.

În paralel, autoritățile austro-ungare făceau față cu greu situației. Numeroase regimente nu mai vroiau să lupte. Martor al acestor dramatice evenimente, Elie Bufnea susține în cartea sa de memorii tipărită la peste două decenii după trecerea lui la cele veșnice că: „Pretutindeni erau nemulțumiri și revolte. Pe frontul italian „Honvezii” Ungariei (apărătorii patriei) aruncau armele. În septembrie, Regimentul 32 din Budapesta a refuzat să plece pe front. În portul Cattaro pe malul de răsărit al Adriaticei, în Muntenegru, marinarii monarhiei s-au revoltat. 348 au fost arestați și trimiși în judecată. I-a salvat amnistia generală acordată de Împărat”³⁸.

Situația din Imperiul Austro-Ungar era într-adevăr gravă. Însuși secretarul personal al Împăratului Carol, baronul Charles de Weckermann, susținea în amintirile sale că moralul armatei din interior era mic, iar cehii, slovacii, croații, slovenii, polonezii, românii a rupt toate legăturile cu vechea monarhie de Habsburg.³⁹

În aceste condiții dintre cele mai grave, autoritățile de la Viena au expediat guvernanților de la Washington o serie de propuneri de armistițiu. Cu acest prilej, autoritățile austriece au lansat ideea acordării autonomiei popoarelor din Imperiul bicefal. Președintele Woodrow Wilson a precizat în răspunsul său că „nu mai este posibil să se trateze popoarele Austro-Ungariei pe baza simplei autonomii”. El a făcut cunoscut faptul că „se impune satisfacerea doleanțelor națiunilor asuprite din monarhia dualistă”⁴⁰. Mersul istoriei nu mai putea fi oprit.

La 3 noiembrie 1918 Austria a acceptat armistițiul negociat cu puterile Triplei Înțelegeri. Documentul semnat la Padova (Villa Giusti) conținea prevederi foarte grele pentru statul austriac. Clauzele militare stipulau între altele:

„1. Încetarea imediată a ostilităților pe uscat, pe mare și în aer.

2. Demobilizarea totală a armatei austro-ungare și retragerea imediată a tuturor unităților care operează pe front, de la Marea Nordului și până în Elveția.

Nu se vor menține pe teritoriul austro-ungar, în limitele mai jos indicate, ca forțe militare decât maximum 20 de divizii reduse la efectivul de pace dinainte de război(..).

3. Evacuarea întregului teritoriu invadat de Austro-Ungaria de la începutul războiului și retragerea forțelor austro-ungare într-un termen ce urmează a fi determinat de generalii comandanți supremi ai forțelor aliate (..).

Toate teritoriile astfel evacuate vor fi ocupate de forțele aliate și ale Statelor Unite ale Americii.

38. Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Baia-Mare, 2010, p. 270.

39. Vezi Charles de Weckermann, *Le calvaire d'un empereur 1918-1922*, Paris, 1924, p. 9.

40. Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale 1904-1918*, Paris, 1969, pp. 556-557.

Menținerea pe loc a întregului material militar și de căi ferate inamic care se va găsi și pe teritoriile de evacuat.

Livrarea către Aliați și Statele Unite ale Americii a întregului material, inclusiv aprovizionări de cărbune și celelalte, conform instrucțiunilor în amănunt date de guvernanți comandanților supremi ai forțelor Puterilor Asociate de pe diferite fronturi(..).

4. Posibilitatea pentru armatele Puterilor Asociate de a se mișca liber pe ansamblul șoselelor, căilor ferate și căile fluviale ale teritoriilor austro-ungare necesare(..).

Dreptul de rechiziție contra plată pentru armatele Puterilor Asociate în toate teritoriile unde se vor găsi.

5. Evacuarea completă, într-un termen de 15 zile a tuturor trupelor germane, nu numai de pe fronturile din Italia, dar și din Balcani.

6. Teritoriile austro-ungare ocupate vor fi administrate provizoriu de autoritățile locale sub controlul trupelor Aliate Asociate de ocupație.

7. Repatrierea imediată, fără reciprocitate, a tuturor prizonierilor de război, supuși aliați internați și a populației civile evacuate(..).

8. Bolnavii și răniții neevacuați vor fi îngrijiți de personalul austro-ungar, care va fi lăsat pe loc cu materialul necesar”.

Documentul semnat la Padova conținea și unele clauze navale, care aveau în vedere „încetarea imediată a oricăror ostilități pe mare” (art. 1). Articolul 2 prevedea „livrarea către Aliați și S.U.A. a 15 submarine austro-ungare construite între anii 1910-1918 și a tuturor submarinelor germane care se găsesc în apele teritoriale austro-ungare”. Articolul următor, al treilea, avea în vedere „livrarea către Aliați și Statele Unite ,cu armament și echipament complet, a 3 cuirasate, 3 crucișătoare ușoare, 9 distrugătoare, 12 torpiloare, un piuitor de mine, 6 monitoare de sonare (ce urmează a fi) ridicate de Aliați și S.U.A.”

Armistițiul stipula la acest capitol libertatea navigației în Marea Adriatică (art. 4).

Totodată, era asigurată libertatea navigației pe Dunăre. Totuși, se menținea blocada vaselor austro-ungare găsite pe mare, rămânând supuse capturării. (art. 5). Forțele aeriene navale, în totalitate erau capturate de Aliați. (art. 6)

Flota austro-ungară va trebui să evacueze portul Polas, care va fi preluat de Aliați (art. 8). Toate vasele de comerț ale Puterilor Aliate și Asociate deținute de Austro-Ungaria urmau să fie restituite (art. 9). Art. 10 preciza cu claritate „interdicția oricărei distrugerii de vase sau de materiale înaintea evacuării, livrării sau restituirii”⁴¹

Armistițiul avea, după cum am văzut, prevederi foarte grele. El a marcat practic prăbușirea Imperiului austro-ungar.

41. 1918 la români, vol. III, pp. 35-37, doc. 459.

Pe acest fond, trupele aliate au forțat Dunărea în noaptea de 27 octombrie/9 noiembrie-28 octombrie/10 noiembrie 1918. Ele au fost întâmpinate cu multă satisfacție de populația din orașul Giurgiu. Însuși generalul Berthelot descrie în jurnalul său din 2/15 noiembrie 1918 modul cum a fost primit: „O primire entuziastă din partea populației, discurs al prefectului și primarului. Masă la Hotel Europa cu cele patru persoane. Instalare într-o casă pe care nemții au lăsat-o într-o stare de mizerie respingătoare; curățenie generală. Seara, ea are un aspect aproape acceptabil. Regăsesc cu plăcere sobele românești după zăpadă și frig”⁴²

Chiar în ziua trecerii Dunării de către armatele Aliate, generalul Berthelot a lansat un vibrant apel intitulat *La arme*. Documentul informa populația că trupele franceze pătrund pe meleagurile românești „pentru a vă ajuta să vă eliberați de jugul supt care inamicul crede că vă înșenunchează”. Autorul mesajului deplângea soarta românilor care au suferit crunta ocupație germană: „Ați putut constata obrăznicia și barbaria dușmanului care se numește civilizată”. Nemții au produs în țară numeroase jafuri și distrugerii, „au pustii câmpurile voastre și au golit staulele voastre, au prădat casele voastre, au așezat tristețea și foamea la vetrele voastre, fermi, hotărâți ei au spus să nu vă lase decât ochi pentru a plânge”. Documentul chema întregul popor la luptă împotriva ocupantului german, precizând în final: „Ceasul răzbunării, sau mai bine zis ceasul dreptății, a sunat. Învins pretutindeni acolo unde nu este zdrobit, dușmanul este pretutindeni pus pe fugă. A venit ceasul să ardeți petecul de hâtie cu care vi s-a făcut silă la București”⁴³

În aceste condiții, rolul cabinetului prezidat de Alexandru Marghiloman se încheie datorită victoriilor obținute de Aliți. El fusese practic o rezervă politică a monarhiei. Prezența acestui guvern filo austro-ungar-german nu mai era utilă. De aceea, Alexandru Marghiloman a prezentat la 24 octombrie/6 noiembrie 1918 demisia cabinetului lui pe care îl conducea în fața Suveranului României.⁴⁴ În aceeași zi, Regele Ferdinand, la propunerea lui Ion I. C. Brătianu, a desemnat pe generalul Constantin Coandă în funcția de prim-ministru. Numirea noului premier a fost determinată și de relațiile destul de strânse pe care acesta le avea cu președintele P.N.L. Rolul său imediat era de a remobiliza în timpul cel mai scurt posibil armata română. El urma să facă loc la timpul potrivit unui minister condus de Ion I. C. Brătianu.⁴⁵

Această soluție guvernamentală era agreată de Aliții occidentali, care solicitau sub o formă sau alta revenirea armatei române pe câmpul de luptă pentru a da lovitură de grație Puterilor Centrale. Încă din 23 octombrie/5 noiembrie 1918

42. General Henri M. Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, p. 371; Ion Bălan, Anu Damian, *Vlașca 1916-1918*, București, 1996, p. 177.

43. A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 103/1918, f.1.

44. A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 54/1918, f.1; vezi și C.I.Stan, *România în anul 1918. Context intern și internațional*, București, 2004, p. 166.

45. Biblioteca Academiei Române, Secția Mss, Coresp. Fam. Brătianu. Scrisoarea Sabinei Cantacuzino din 9/22 noiembrie 1918 către Constantin I. C. Brătianu.

președintele Franței Raymond Poincare reînnoiește asigurarea că prietenia țării sale pentru Regatul român „a rămas tot atât de fermă ca în timpul luptelor comune. Înțelegem și noi speranța ralierei noastre, umăr la umăr, înaintea victoriei care va reda libertatea popoarelor și cuvântul dreptății”.⁴⁶ Victor Antonescu a sosit din Paris la Iași la 24 octombrie/6 noiembrie 1918 cu un pașaport fals, pe numele unui ofițer francez Louis Antoin, călătorind prin Salonic cu un avion pilotat de căpitanul francez Noël. Diplomatul român a adus un mesaj din partea primului-ministru de la Paris Georges Clemenceau, în care preciza că: „A sosit momentul ca România să reintre în luptă alături de Franța”.⁴⁷ În fond, șeful guvernului francez a dat mână liberă generalului Henri M. Bertheot datorită antipatiei pe care o avea față de generalul Franchet d'Esperey. Acesta l-a dezamăgit și de aceea premierul Franței a regretat că a acceptat numirea sa în fruntea Armatei din Orient care depindea numai de Ministerul de Război.⁴⁸ La rândul său, generalul Henri M. Bertheot nu era agreat de unii șefi de la Marele Stat Major al Armatei franceze, în special de generalul Henri Philippe Pétain, datorită spiritului său ultra ofensiv dovedit în calitatea de comandant al Armatei a V a franceză pe parcursul operațiunilor militare din vara anului 1918.⁴⁹

Rolul Armatei Aliate de la Dunăre nu se limita doar la eliberarea Peninsulei Balcanice de sub ocupația Puterilor Centrale. Inițial, ea a primit și misiunea de a organiza o eventuală acțiune militară în contra forțelor armate bolșevice din sudul Rusiei.⁵⁰ Lucrurile se puteau complica, deoarece la început generalul Henri M. Bertheot era subordonat direct generalului Franchet d'Esperey, dar prin posibilele operațiuni militare în Rusia de sud, comandantul Armatei Aliate de la Dunăre își câștiga o deplină libertate de acțiune. Acest fapt era pe placul lui Georges Clemenceau, care dorea să-l pună în umbră pe generalul Franchet d'Esperey. De fapt, în Rusia se aflau trupe franceze care luptau alături de voluntarii români, cehi și slovaci împotriva unităților bolșevice.⁵¹

Armata Aliată din Orient își propunea să nimicească complet Austro-Ungaria și Germania. De aceea, generalul Franchet d'Esperey avea în vedere o operațiune de amplasare pentru ocuparea Vienei și Berlinului. Acțiunea era susținută de generalul american Pershing. Ea nu a mai avut loc datorită încheierii războiului prin semnarea armistițiului de către monarhia dualistă și de către cel de al II-lea Reich.⁵²

46. A.N.I.C, Colecția Microfilme Franța, Rola 187, vol. 31, c. 160.

47. *Ibidem*, Rola 179, vol. 19, c. 370.

48. Jean Bernachat, *Les armée française en Orient après l'armistice de 1918*, vol. II, 1970, p. 17; vezi și Contele de Saint Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, p. 232.

49. Stephen Ryan, *Pétain the Soldier*, London, 1969, pp. 170-171; Guy Pedroncini, *Pétain general en chef 1971-1918*, Paris, 1974, pp. 390-391.

50. A.N.I.C, Colecția Microfilme Franța, Rola 179, vol. 19, c. 363-365; Hubert Essame, *The Battle for Europe 1918*, New York, 1972, p. 82.

51. Jean Bernachat, *Les armée française*, pp. 16-17; George Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia 1917-1921*, London, 1966, p. 35.

52. A.N.I.C, Colecția Microfilme Franța, Rola 179, vol. 19, c. 367-370.

Ajuns în România, generalul Henri M. Berthelot a întreprins măsuri ferme pentru restabilirea liniștii și ordinii interne. El a acționat în favoarea reintrării cât mai repede în normal a vieții populației românești. Astfel, printr-un ordin emis la 1/14 noiembrie 1918, comandantul Armatei Aliate de la Dunăre anunța următoarele: „Se vor aresta imediat toți agitatorii. Se vor pune sub supraveghere toți supușii germani, unguri și austrieci”. În același timp se interzicea scoaterea din țară a produselor de primă necesitate: alimente, medicamente, îmbrăcăminte, încălțăminte, petrol și derivatele sale, lemne etc.⁵³

În acest context, Regele Ferdinand a decretat remobilizarea armatei române la 28 octombrie/10 noiembrie 1918. Cu acest prilej, el a adresat un vibrant apel către soldați, îndemnându-i să lupte „ca să alungați vrăjmașul cotropitor din țară” și să înfăptuiți „visul vostru de veacuri, Unirea tuturor românilor, pentru care ați luptat cu atâta vitejie”. Momentul era foarte favorabil, căci „frații voștri vă cheamă pentru această luptă ca prin avântul vostru să le aduceți eliberarea de sub jugul străin”.⁵⁴ În aceeași zi, guvernul prezidat de generalul Constantin Coandă a înmănat miniștrilor Alianței acreditați la Iași, scrisori, informându-i că România a reintrat în război de partea Antantei, sublinindu-se satisfacția deplină generată de acest eveniment în opinia publică românească.⁵⁵

Concomitent, cabinetul român a adresat un ultimatum mareșalului german August von Mackensen, în care îi dădea termen de 24 de ore să părăsească teritoriul românesc. După trecerea acestui termen, trupele germano-austro-ungare trebuiau să depună armele și să se abțină de la orice distrugeri. Urmau să fie percepute amenzi consistente forțelor militare ale Puterilor Centrale de către Comisia aliată de control dacă comiteau jafuri, distrugeri, devastări.⁵⁶ Armatele Quadruplei Alianțe au comis în retragere numeroase jafuri, distrugeri, devastări, confiscări de bunuri și animale. Astfel, din comunele buzoiene Beceni, Cărpiniștea și Niculeasa au fost ridicate, potrivit documentelor vremii, câte 150 de capete de bovine, în total 450.⁵⁷ De asemenea, generalul Henri M. Berthelot semnala în jurnalul său din 12 noiembrie 1918 (stil nou) existența unor „schimburi de focuri între bulgari și români la Galați și Tulcea. Totuși, Franchet d'Esperey hotărâse că bulgarii trebuiau să se retragă în sudul vechii frontiere din Dobrogea”.⁵⁸

Primele unități militare românești care au trecut Carpații pentru dezrobirea fraților de peste munți făceau parte din Diviziile 7 Infanterie și 1 Vânători aflate sub comanda generalului Traian Moșoiu, fiu al plaiurilor ardelene, fiind născut la

53. A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 103/1918, f.3.

54. „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 176, din 28 octombrie/10 noiembrie 1918; C. I. Stan, „Reluarea luptei de către armata română: octombrie – noiembrie 1918”, *Apulum*, XXIII/1986, p. 354.

55. Pamfil Șeicaru, *La Roumanie dans la grand guerre*, Paris, 1968, p. 411.

56. A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 103/1918, f.5.

57. Arhivele Naționale Buzău, fond Prefectura județului Buzău, dosar 7/1918, f. 70; C.I. Stan, *Buzăul și Rm. Sărat în anii ocupației germane 1916-1918*, Buzău, 2008, p. 185.

58. Generalul Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, p. 369.

Bran, lângă Brașov, în anul 1868, dar stabilit aproape de trei decenii în Regatul României.

Trupele române au fost primite cu mult și justificat entuziasm pe teritoriul Transilvaniei. Înaintarea lor a fost însă oprită de Aliați. La 31 octombrie/13 noiembrie 1918 s-a încheiat la Belgrad o *Convenție militară referitoare la Armistițiul cu Ungaria*. Ea a primit semnătura generalului francez Henris și a voievodului sârb Misici, ca delegați ai Antantei, respectiv delegatul Ungariei Béla Linder. Conform acestui document cunoscut sub numele de *Armistițiul de la Belgrad*:

Guvernul ungar își retrage toate trupele la nord de linia marcată prin Valea Superioară a Someșului Mare, Bistrița, Mureș (satul), Mureșul până la confluența cu Tisa, Mariatwereziopol (Subotica), Baia Frunfkirchern (Pécs), aceste localități nefiind ocupate de trupele ungare, cursul Dravei până la unirea acestui râu cu frontiera Sloveniei – Croației. Evacuarea va fi terminată într-un termen de 8 zile. Aceste teritorii vor fi ocupate după evacuare de trupele Aliate.

Demobilizarea armatei ungare, terestră și maritimă, cu excepția a 6 Divizii de Infanterie și a 12 de Cavalerie destinate să asigure ordinea internă(..).

Articolul următor statua „dreptul de ocupare de către Aliați a oricăror localități sau a oricăror puncte strategice pe care generalul comandant șef al Armatei Aliate va avea dreptul să le fixeze în permanență.

Prin articolul IV, Ungaria avea obligația să predea Antantei 2.000 de vagoane și 10 de locomotive (linie normală), respectiv 600 de vagoane și 50 de locomotive (linie îngustă). Termenul limită era fixat la o lună.

Articolul V se referea la predarea de către autoritățile de la Budapesta a 10 vapoare de pasageri, 10 remorchere, 6 monitoare, 60 de șleपुरi. Prin articolul următor, ungurii urmau să pună la dispoziția Aliaților un detașament de geniști telegrafiști pentru restabilirea comunicațiilor telefonice în Serbia. Tot aici trebuiau să lucreze 3.000 de oameni de trupă în vederea reparării căilor ferate. Erau predate deasemenea depozitele armatei ungare cu materialul de război (art. IX). În termen de o lună, Ungaria avea obligația să predea 25.000 de cai Antantei cu materialul de transport necesar (art. VIII). Prizonierii de război Aliați urmau să fie imediat eliberați și îmbarcați de îndată în vagoane de cale ferată și repatriați(..).

Ungaria se obliga să înlănească aprovizionarea trupelor aliate de ocupație. Rechizițiile sunt permise, cu condiția ca ele să nu fie arbitrare, ele vor fi plătite la prețul curent (art. XII).

Toate amplasările de mine austro-ungare în Dunăre și în Marea Neagră vor trebui comunicate imediat generalului comandant șef (art. XIII).

Prin același articol, guvernul ungar se organizează, în plus, să oprească minele plutitoare lansate pe Dunăre, în amonte de frontiera sa cu Austria.

Serviciul posturilor de T.F.F. și de comunicații telefonice și telegrafice, precum și serviciul căilor ferate ungare vor fi plasate sub controlul Aliaților (art. XIV). Un

reprezentant al Aliaților va fi atașat ministerului ungar răspunzător cu aprovizionările, în scopul salvagădării intereselor Antantei (art. XV).

Articolul următor, XVI, prevedea că Ungaria va înceta toate relațiile cu Germania, interzicând orice transport de trupe și de muniție fără autorizația specială a generalului șef cu destinația către trupele germane din România.

Prin articolul XVII, Aliații se angajau să nu intervină în administrația internă a statului ungar.⁵⁹

Armistițiul de la Belgrad avea unele prevederi destul de neclare care au stârnit confuzie și derută în rândurile puterilor Antantei, dar și românilor. Generalul francez Henry Patey de pildă arată într-un raport adresat superiorilor la începutul anului 1919 că aplicarea susnumitei Convenții „a avut ca efect separarea în două a Transilvaniei”, de a pune „un obstacol în profitul dușmanilor noștri”⁶⁰

Cu toate acestea, românii din dubla monarhie au acționat pentru realizarea unității naționale. La 15/28 noiembrie 1918, Congresul General al Bucovinei a hotărât în unanimitate Unirea Bucovinei cu România. În data de 18 noiembrie/1 Decembrie 1918, prin hotărârea istorică din Alba Iulia a celor 1228 de delegați, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul s-au alipit Regatului român.

Paralel cu făurirea statului național unitar român s-a constituit Regatul Sârbo – Croato – Sloven ca o firească consecință a prăbușirii militare a Puterilor Centrale în Peninsula Balcanică. Încă de la 17 octombrie 1918 reprezentanții tuturor popoarelor iugoslave din Austro-Ungaria au întemeiat la Zagreb, capitala Croației, Consiliul Național Iugoslav, care a preluat imediat puterea politică. Reprezentanții Serbiei (S Pribicovici), Croației (A Pavelič) și Serbiei (A. Zoresée) au semnat cu această ocazie o declarație solemnă dată publicității două zile mai târziu, în care se anunța în mod public, oficial, crearea statului unitar suveran independent și federal al sârbilor, croaților și slovenilor.⁶¹

Concomitent, s-au înființat Consili Naționale în Dalmația, Slovenia, Bosnia – Herțegovina, Istra, Rejeka, Voevodina, care au recunoscut autoritatea Consiliului Național Iugoslav ca organ suprem de conducere al popoarelor iugoslave. Comitetul executiv al acestui organism multinațional a devenit practic guvernul tuturor iugoslavilor. La 19 noiembrie 1918 Consiliul Național Iugoslav a proclamat independența statului sârbilor, croaților și slovenilor, act de importanță deosebită în viața acestor popoare.

La 24 noiembrie 1918, la Podgoritză, Marea Adunare din Muntenegru a decis înlăturarea de la tron a Regelui Petrovici Niegos, care a plecat în exil la ginerele său, șeful guvernului Italiei Victor Emmanoil. Cu același prilej s-a hotărât alipirea

59. *1918 la români*, vol. III, pp. 72-74, doc. 468; Bogdan Krizman, „The Belgrad Armistice of November 1918”, in *The Slavonic and East European Review*, an 48, nr. 110/1970, pp. 67-87.

60. A.N.I.C, Colecția Microfilme Franța, Rola 187, c. 97-102.

61. Ivo Lederer, *Yugoslavia and the Paris Peace Conference. A study in Frontier making*, London, 1963, p. 52.

Muntenegrului la Serbia și formarea unui stat federal sub dinastia Karadjordjevici. Rezoluția de unire a fost semnată de toți cei 165 de deputați prezenți în sală, 3 fiind absenți din cauza bolii.⁶² Documentul a marcat practic o cotitură în istoria poporului muntenegrean.

În aceste împrejurări, la 1 decembrie 1918, Regentul Alexandru a proclamat sub sceptrul său Regatul tuturor iugoslavilor. La 29 decembrie același an s-a format cel dintâi guvern iugoslav sub președinția lui Stoian Porotié având ca vicepreședinte pe A. Korosée.⁶³

Crearea Regatului sârbo-croato-sloven, iar din anul 1924 Iugoslavia, a fost în același timp și un succes al Alianților, care considerau acest stat extrem de necesar pentru a stăvili expansiunea germană în Balcani. Tot la sfârșitul anului 1918 s-au creat pe ruinele dublei monarhii statele federale Cehoslovacia și Polonia. Bătălia nu s-a terminat, deoarece va începe o alta, pe tărâm diplomatic, pentru recunoașterea internațională a tinerelor state create în urma destrămării marilor Imperii.

62. I. Lederer, *Yougoslavia and the Paris Peace Conference*, p. 60; C.I. Stan, „Mutații privind viața politică a statelor din Europa Centrală și de sud-est în anul 1918”, *Sargetia*, XXI-XXIV/1988-1991 (apărut 1994), p. 508.

63. K.S.Cóntich Chandan, *L`unité yougoslave et le roi Alexander I-er*, Paris, 1931, pp. 29-30.

PE LINIA FRONTULUI ON THE FRONTLINE

DECRETAREA „STĂRII DE RĂZBOI” ÎN BASARABIA ÎN 1914 și contracararea „curentului românofil”

Gheorghe Negru

■ GHEORGHE NEGRU

Conferențiar univ. dr. la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, str. 31 August 1989, 82; e-mail: negru_gh@yahoo.com

Domenii de interes: mișcări naționale în Basarabia, politici culturale și identitare ale Imperiului Rus și sovietic în Basarabia și RSSM.

Publicații: *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chișinău: Ed. „Prut Internațional”, 2000; *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000.

Decreeing a “State of War” in Bessarabia in 1914 and Counteracting the “Romanophile Trend”

Abstract. The Russian Empire’s entering the war, in 1914, and declaring a “state of war” in Bessarabia and other provinces close to the frontline changed suddenly the inhabitants’ life conditions. All the aspects of social-politic, economic and cultural life in these regions were determined by the provisions of the “Regulation regarding the protection of the state security and public order” of August 14, 1881, and the “Regulation regarding the settlements decreed as in a state of war” of June 18, 1892, which limited dramatically the rights and liberties of the civil population, increasing, on the other hand, the role of the military leadership and court martials. Thus, ideal conditions were created for the authorities’ campaign of inflaming the warrior spirit and Russian imperial patriotism. The campaign was initially directed not only against the “horrid Germans”, but also against the “Romanian peril”. In this context, the Dragoons Direction of the Bessarabia Province considered that it was the moment to arrest and exile from Bessarabia those which, assuming openly their Romanian identity, considering Romania as their motherland, dissociated themselves clearly, in various conversations, from the anti-Romanian propaganda of the Tsarist authorities, a fact perceived as betraying the imperial interests and taking the side of “Russia’s enemies”. This phenomenon wasn’t a new one. But, during the war, suspicion and intolerance reached maximal levels, determining the intensification of persecutions. In order to draw attention to this phenomenon, the article describes, on the basis of inedited archives documents and other materials, four such cases – Elena Alistar, Teodor Ciuhurian, Daniel Ciugureanu, Iustin Frățiman.

Keywords. Russian Empire, Bessarabia, state of war, repression, anti-Romanian propaganda, exile national movement

1. Cadrul juridic imperial. „Regulamentul privind apărarea securității statului și a ordinii publice” din 14 august 1881 și „Regulamentul privind localitățile declarate în stare de război” din 18 iunie 1892

ÎN TIMPUL Primului Război Mondial toate aspectele vieții social-politice, economice și culturale din Basarabia și alte regiuni din cadrul Imperiului Rus apropiate de linia frontului au fost determinate de prevederile a două regulamente care instituiău trei tipuri de situații excepționale. A fost vorba, în primul rând, de „Regulamentul privind apărarea securității statului și a ordinii publice” din 14 august 1881. Documentul permitea decretarea a două tipuri de situații excepționale: „apărarea intensivă” și „apărarea extremă” („усиленная или чрезмерная охрана”). Aceste variante au lărgit la maximum împuternicirile guvernatorilor generali, ministrului de interne, guvernatorilor și primarilor din orașe. În cazul proclamării „apărării intensive”, aplicată, apropo, în timpul primei revoluții rusești, și în Basarabia – aceștia aveau dreptul să închidă întreprinderile comercial-industriale, instituțiile de presă, să interzică adunările, să amendeze, să aresteze sau să deporteze persoanele „suspecte” și „ostile”. În cazul „apărării extreme”, guvernatorul general căpăta dreptul de a forma echipe militar-polițienești speciale, să elibereze din funcții nu doar funcționarii din instituțiile de stat, dar și persoanele de conducere din organele de autoadministrare ale zemstvei sau ale orașelor, să sechestreze și să aresteze bunurile mobile și imobile. În literatura juridică contemporană regulamentul din 14 august 1881 este considerat „un act normativ extrem de represiv care permitea poliției să limiteze la infinit toate drepturile personale și civile pe cale administrativă”, „o adevărată constituție” care a „codificat toate măsurile represive”¹.

În al doilea rând, a fost vorba de „Regulamentul privind localitățile declarate în stare de război” din 18 iunie 1892 (anexă la art. 23 a Codului Instituțiilor Guberniale), completat în 1906, care a instituit al treilea tip de situație excepțională. Esența sintagmei „stare de război” consta în trecerea deplină a puterii în mâinile comandanților de armată sau a personelor delegate de aceștea, ele căpătând, de fapt, drepturi nelimitate în raport cu populația civilă. În consecință, au fost limitate esențial drepturile și libertățile populației, dar a crescut, în schimb, rolul conducerii militare și a curților marțiale. Acest fapt i-a determinat pe unii autori să califice „starea de război” din perioada respectivă, care s-a soldat cu împușcarea multor mii de oameni civili, drept un „tip de dictatură militară”².

Referindu-se la prevederile regulamentului din 1881, guvernatorul Basarabiei, Ghilhen, îi solicita șefului poliției din Chșinău, într-o telegramă din 2 iunie 1915,

1. С.В. Пчелинцев, Законодательство дореволюционной России об ограничениях прав и свобод граждан в условиях особых правовых режимов, in: История государства и права, 2006, nr. 5, p. 16.
2. С.В. Пчелинцев, Законодательство дореволюционной России., p. 16.

expediată „din motive de război, să „nu permită niciun fel de demonstrații sau manifestații, chiar și patriotice, dacă ele nu sunt determinate exclusiv de cauze excepționale. Orice dezordini trebuie să fie contracarate de la început, iar adunările dispersate. În cazul celei mai mici rezistențe a mulțimii trebuie să fie aplicate în mod hotărât măsuri excepționale, inclusiv utilizarea, conform regulilor existente, a armelor”³.

De asemenea, ținând cont de aceleași prevederi ale regulamentului din 1881, Departamentul de Poliție, într-o circulară strict secretă din 18 ianuarie 1916, cerea șefilor Direcțiilor de Jandarmi de toate nivelele, Departamentelor privind Apărarea și Securitatea Ordinii Publice, Ofițerilor Regimentului Separat de Jandarmi, cu atribuțiuni de supraveghere, „să ia toate măsurile privind depistarea persoanelor răuvoitoare care provoacă dezordini în rândurile armatei rusești... Persoanele depistate că fac propagandă criminală să fie pedepsite conform legii, iar în cazul când sunt dovezi suficiente... dosarele respective să fie transmise tribunalelor militare. În cazul când nu sunt dovezi suficiente pentru a iniția anchete, corespondența efectuată să fie transmisă, prin intermediul guvernatorului local, Consfătuirii Speciale, pentru a-i deporta pe cei suspecți, pe cale administrativă, în localitățile îndepărtate ale Imperiului”⁴.

La 20 ianuarie 1917, în încercarea disperată de a preîntâmpina dezorganizarea unităților de armată din districtul militar Kiev, șeful principal al acestui district a emis, în baza articolelor regulamentelor din 1881 și 1892, o „dispoziție obligatorie” prin care interzicea „condamnarea acțiunilor armatei, atitudinea disprețuitoare față de armata rusă și comandantii ei militari, insultarea lor, elogierea acțiunilor armatelor inamice sau a ordinii din statele aflate în război cu Rusia. Persoanele vinovate de nerespectarea acestei dispoziții obligatorii vor fi amendate, în mod administrativ, cu o sumă până la trei mii de ruble sau vor fi întemnițate în închisoare sau în cetate pe un termen de până la trei luni”⁵.

2. Impactul regulamentelor din 14 august 1881 și 18 iunie 1892 asupra „curentului românofil” din Basarabia. Cazul Elena Alistar, Teodor Ciuhureanu, Daniel Ciugureanu, Iustin Frățiman

Prin adoptarea regulamentelor sus-menționate din 1881 și 1892 se urmărea scopul, în principal, de a preveni și contracara mișcările sociale, politice și naționale din cadrul Imperiului Rus care, în opinia autorităților, periclita „ordinea și liniștea” orânduirii de stat autocrate. În Basarabia, odată cu declanșarea Primului Război Mondial și instituirea „stării de război”, campania autorităților de incitare a spiritului războinic și a patriotismului imperial rusesc, de o amploare simetrică grandorii absolutismului țarist, a fost orientată inițial nu doar împotriva „nesuferiților nemți”,

3. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 2, inv. 1, dosar 9493, fila 37.

4. ANRM, fond 297, inv.5, dosar 35 filele 5 verso- 6.

5. ANRM, fond 2, inv. 1, dosar 9887, fila 158.

ci și împotriva „primejdiei românești”. Iată cum descrie Alexis Nour, un jurnalist cunoscut în epocă, situația Basarabiei imediat după intrarea Imperiului Rus în război (30 iulie 1914) pentru a „proteja Serbia”.

„Sub presiunea mișcării ultra-patriotice din întreaga Rusie, a avut loc și în Chișinău o manifestație mare în favoarea Serbiei și câteva mai mici pur patriotice și războinice; au mai fost „alergări” cu portretele țarului etc. și în alte orașe din Basarabia.

S-au început luptele, județul Hotinului în partea lui de apus s-a presărat cu patrule austriace, vecina Podolia cu capitala ei Cameneț de asemenea; Cameneț a fost și el bombardat, iar bubuitul tunurilor a fost auzit bine în tot nordul Basarabiei. S-a început fuga boierilor și a țăranilor spre răsărit, peste Nistru, s-au răspândit și zvonurile despre iminenta intrare a României în Basarabia. Toate autoritățile din Basarabia, inclusiv primarii și preoții satelor, au primit ordine să-și ție gata, pentru plecare, casele de bani și arhivele. Populația acestei țări a fost energic invitată ca în cazul invaziunii românești să părăsească cu toții țara și să fugă peste Nistru, ca să arăte lumii întregi că cele 2 milioane de „Moldoveni” din Basarabia nu vor nici să audă măcar de unirea cu România de peste Prut. Zvonurile și îngrijorarea generală amenințau să aducă în scurt timp populațiunea basarabeană la ruina completă; carele și căruțele stăteau gata umplute cu tot felul de lucruri; s-au ivit mii de speculatori care folosindu-se de nesiguranța tuturor, „cumpărau” averea oamenilor zbuciumați cu un ban și jumătate; într-un cuvânt, poporul țărănimii românești din Basarabia, mult păgubit materialicește în ultimii anii..., acest popor nu și-a putut veni în fire și nu s-a putut liniști decât după ce au trecut 3-4 săptămîni și mai bine de la consiliul de Coroană din România, care a hotărât neutralitatea. Afară de aceasta, mulți credeau că România de peste Prut și austriacii erau același neam urât, - lucru asupra căruia stăruiau, mai ales, autoritățile locale rusești!”⁶

În acest context de psihoză războinică antiromânească, declanșată în paralel cu campania antigermană⁷, profitând de „starea de război”, Direcția de Jandarmi a Guberniei Basarabia a considerat că e momentul de a purcede la arestarea și deportarea din Basarabia a celor care, asumându-și deschis identitatea românească, considerând România drept patria lor, s-au disociat tranșant, în diverse discuții, de propaganda antiromânească a autorităților țariste, fapt perceput ca trădare a intereselor imperiale și trecere în tabăra „iamicilor Rusiei”. Desigur, fenomenul nu era nou, „românofili” mai înflăcărați au fost persecutați și mai înainte. Totuși, în perioada războiului, suspiciunea și intoleranța

6. Alexis Nour, „Scrisori din Basarabia (Basarabia de la 1912 încoace)”, *Viața Românească*, 1914, nr. 10-12, pp. 299-300.

7. Vitalie Văratec, „Politica Rusiei față de germanii basarabeni în 1914-1915”, *Revista Istorică*, nr. 9-10, septembrie-octombrie, 1993, pp. 879-885.

atinsese cote maxime, determinând intensificarea persecuțiilor. Pentru a semnala fenomenul, vom descrie patru asemenea cazuri – Elena Alistar, Teodor Ciuhurian, Daniel Ciugureanu, Iustin Frățiman – în baza documentelor din fondurile Arhivei Naționale ale Republicii Moldova și a unor lucrări publicate.

2.1. Cazul Elena Alistar. La 20 august 1914, în baza anexei la articolul 23 al „Regulamentului cu privire la localitățile aflate în stare de război” din 18 iunie 1892, șeful Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia, colonelul Nordberg, a dispus arestarea Elenei Alistar și încarcerarea ei la închisoarea din Chișinău. Tot atunci, în ordinea prevăzută de „Regulamentul cu privire la apărarea securității statului” din 14 august 1881, Direcția respectivă a inițiat o anchetă pe marginea acestui caz.

În adresa secretă nr. 144.499 din 25 august 1914, colonelul Nordberg îi comunica Guvernatorului Basarabiei informații referitoare la activitatea Elenei Alistar. Astfel, încă la 1 septembrie 1912, Direcția de Jandarmi Gubernială fusese informată că Elena Alistar, născută Balan, era „o românofilă cu convingeri extreme”. Aceasta publica articole în presa periodică românească, „promovând ideea alipirii Guberniei Basarabia la România”. Fiind studentă la Universitatea din Iași, Elena Alistar „beneficia de suport financiar din partea Ligii Naționale a Unității Române, în fruntea căreia se află cunoscutul rusofob, profesorul Constantin Egorovici Stere”. Din mijloacele Ligii Naționale, Elena Alistar întreținea în instituțiile de învățământ ieșene doi băieți originari din satul Rezeni, județul Chișinău: Porfirie Botnari și Trofim Târgala. Copiii au fost duși la Iași, opina colonelul Nordberg, „cu scopul de a forma un contingent de țărani, care ulterior s-ar ocupa de propagarea, printre moldovenii din Gubernia Basarabia, a ideilor naționale române”⁸.

Conform datelor Direcției de Jandarmi, în anul 1914, „Elena Alistar, cu puțin timp înainte ca în Rusia să fie anunțată mobilizarea, a sosit din România în satul Rezeni, iar atunci când Germania a declarat război Rusiei a plecat din nou în România. După un anumit timp, ea a sosit iarăși la Rezeni, unde a început să răspândească zvonuri cum că, în curând, se va declanșa războiul cu România și că populația băștinașă nu trebuie să se teamă de acest război, deoarece, potrivit afirmațiilor lui Alistar, românii nu vor face rău nimănui, ci vor ocupa Basarabia în liniște și pace. Alistar le spunea, de asemenea, țăranilor că este mai convenabil să se înroleze în armata română decât în cea rusă, deoarece acolo, pentru serviciul lor, soldaților li se repartizează câte 50 desetine de pământ”⁹.

Pentru a elucida „activitatea infracțională” a Elenei Alistar și a aduna materialul corespunzător, colonelul Nordberg îi solicita guvernatorului „de a prelungi termenul de aflare în arest a lui Alistar până la o lună, calculând acest termen din data de 20 august curent”¹⁰.

8. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, filele 3-3 verso.

9. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 3 verso.

10. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 4.

În adresele secrete nr. 14502 și nr. 14503 din 26 august 1914, colonelul Nordberg a relatat aceleași informații despre Elena Alistar Departamentului de Poliție și, respectiv, Procurorului Judecătorei de Circumscripție Chișinău¹¹. În plus la cele relatate, în nota către Departamentul de Poliție, el, referindu-se la adresa șefului Direcției de Jandarmi a orașului Odesa din 11 august 1910, a mai raportat că studenta Universității din Iași, Elena Alistar, în calitate de membră a „Ligii Naționale a Unității Române”, „fusese aleasă din partea acesteia în componența comitetului special, abilitat să efectueze în teritoriul Guberniei Basarabia o propagandă națională activă, ca urmare, în acest scop, în Gubernia Basarabia (până la efectuarea de către România a măsurilor de întărire a pazei la frontieră) au fost trimise două persoane fără pașapoarte, având misiunea să se ocupe de respectiva propagandă”¹². Deși, după cum reiese din documente, colonelul Nordberg afirma că Elena Alistar, din 1910 și până în momentul arestării ei la 20 august 1914, a efectuat „propagandă națională activă” în Basarabia, el nu a adus nicio dovadă în acest sens.

„Hotărârea” din 19 septembrie 1914, semnată de șeful Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia, reprezentând o sinteză a întregii corespondențe referitoare la „elucidarea gradului de încredere politică față de văduva de preot, Elena Vasilievna Alistar”, conține, în afară de datele generale ale problemei, și concluziile colonelului Nordberg pe marginea acestui caz. Aflăm din document că toate neplăcerile și persecuțiile suportate de Elena Alistar în lunile august și septembrie 1914 au pornit de la denunțul subofițerului în rezervă a armatei ruse, diaconului bisericii din satul Rezeni, Nicolai Medinski. Acesta, la 19 august 1914, s-a prezentat în biroul comandantului interimar al orașului Chișinău și a declarat că Elena Alistar „face agitație printre sătenii din Rezeni și rezerviștii cu funcții de rang inferior în favoarea României”. Tot în aceeași zi, fostul militar Nicolai Medinski a vizitat și Direcția de Jandarmi a Guberniei Basarabia unde iarăși a semnalat pericolul activității „subversive” a Elenei Alistar în Rezeni¹³.

În temeiul acestui denunț și, totodată, ținând cont de informațiile anterioare deținute de Direcția de Jandarmi, la 19 august 1914, la domiciliul Elenei Pelivan, a fost efectuată o percheziție care, chiar dacă nu a condus la depistarea materialelor incriminatorii, s-a soldat cu arestarea acesteia¹⁴.

Fiind interogată, Elena Alistar nu a recunoscut implicarea ei în activitatea de agitație în rândurile rezerviștilor și în răspândirea zvonurilor false, legate de operațiunile militare curente. Expunem, în continuare, depozițiile date de Elena Alistar, sintetizate de colonelul Nordberg în „Hotărârea” din 19 septembrie 1914.

11. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, filele 8-9.

12. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 7.

13. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 31.

14. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 31 verso.

„La 10 iulie a. c., după finalizarea anului de studii la Universitatea din Iași, ea (Elena Alistar-n.a.) a sosit la Rezeni. Cu puțin timp înainte de plecarea sa, unul dintre profesorii universitari a prezentat un curs de lecții cu privire la mișcările religioase, în general, și cele din Rusia, în particular, referindu-se, între altele, la mișcarea inochentiștilor. Alistar a manifestat un viu interes față de această temă, hotărând să o abordeze în viitoarea sa disertație. Drept consecință, Alistar și-a exprimat intenția de a studia mai profund problematica respectivă atunci când va avea ocazia să revină în Rusia. În acest scop, sosind la Rezeni, a început să discute la tema în cauză cu băștinașii, însă foarte curând a conchis că această mișcare religioasă nu le este cunoscută practic deloc. Atunci Elena Alistar și-a amintit că tovarășul răposatului său soț, preotul Pavel Bobeico din satul Grădești, a fost desemnat în calitate de misionar abilitat cu combaterea inochentismului și a plecat la acesta.

Lucrurile se întâmplau exact în perioada când, după declanșarea războiului în mai multe state, în Rusia începuse mobilizarea. Tocmai de aceea cunoscuții Elenei Alistar, știind-o sosită de curând din România, nu mai conțineau s-o întrebe despre stările de spirit de acolo, dacă au de gând românii să lupte împotriva Rusiei etc.

Alistar, cică, le spunea că românii în niciun caz nu vor lupta împotriva Rusiei, iar în calitate de argumente se referea la faptul că simpatiile popoului român sunt întru totul de partea Rusiei, că aceeași confesiune creștin ortodoxă pe care o împărtășesc nu le va permite să îndrepte armele împotriva celor de o credință cu ei. Și tot așa mai departe. În plus, ea le explica sătenilor că populația nu are niciun motiv să se neliniștească, deoarece, chiar dacă războiul se va declanșa, vor lupta armatele, nu oamenii pașnici. Cu cine anume a vorbit despre toate acestea, Alistar a spus că nu-și amintește.

Faptul înscrierii la o școală românească a celor doi copii din Rezeni ea l-a explicat prin dorința de a face un bine oamenilor nevoiași, care nu au mijloace pentru a-și învăța copiii.

La cele expuse mai sus, Alistar a adăugat că, în opinia sa, acuzațiile ce i se aduc sunt întemeiate pe confuzii, iar într-o anumită măsură sunt rezultatul relațiilor tensionate pe care le are cu unii dintre sătenii din Rezeni. În susținerea acestui gând, ea a adus următorul exemplu: afirmația cum că le-a vorbit țăranilor despre cele 50 de deseatine de pământ pe care, cică, le primesc soldații români, are la bază, probabil, o neînțelegere sau o interpretare greșită, deoarece, de fapt, ea a avut în vedere că actualmente, în România, toată lumea este în așteptarea adoptării unei legi, prin care moșierii urmează să fie deposedați în mod forțat de terenuri în favoarea țăranilor. Referința sa la faptul că în România, în fiecare an, câte doi cei mai buni elevi din școlile sătești sunt îndreptați la o școală specială din Iași, unde

cei care trec cu bine concursul rămân să învețe pe banii statului, a fost interpretată de către unii săteni ca dorința personală a Elenei Alistar de a lua cu sine în România câte doi băieți din fiecare sat basarabean. În afară de aceasta, după spusele lui Alistar, din diverse motive ea se află în relații tensionate cu mulți dintre rezeneni. Din categoria acestora fac parte și starostele, și pisarul, și diacul Medinschi, și mulți alții¹⁵.

În relatarea sa, colonelul Nordberg a evitat, deliberat, unele detalii revelatoare. Astfel el nu a ținut cont de explicațiile Elenei Alistar, reflectate în procesul-verbal nr. 10 din 31 august 1914, care clarificau motivul ce a stat la baza denunțului făcut de Nicolai Medinski. Fără a cunoaște cine anume a reclamat-o autorităților, Elena Alistar l-a numit pe N. Medinski printre persoanele care îi purtau pică. Odată, verificându-i starea de sănătate, la rugămintea lui N. Medinski, Elena Alistar i-a depistat un viciu cardiac în stare avansată. Ea a comunicat acest lucru Varvarei Pelivan care, căsătorindu-se cu N. Medinski, acceptase propunerile acestuia și înscrisese toată averea pe numele lui. Elena Alistar i-a atras atenția Varvarei Medinski că a dat dovadă de „mare imprudență”, înscriind averea pe numele soțului, deoarece, în caz de deces prematur al lui N. Medinski, ea rămânea „absolut săracă”. Aflând despre aceasta, diacul Medinski a amenințat-o pe Elena Alistar că se va răzbuna¹⁶.

După cum reiese cu claritate din analiza tuturor depozițiilor, inclusiv a martorilor indicați de Nicolai Medinski (care, de altfel, nu au confirmat implicarea Elenei Alistar în activitatea de agitație și propagandă în favoarea României printre rezerviștii și oamenii din Rezeni¹⁷), diaconul informator, pur și simplu, a distorsionat, în mod intenționat, unele fapte și vorbe ale Elenei Alistar. În dorința lui de a se răzbuna, el a speculat cu abilitate condițiile stării de război, campania antiromânească a autorităților țariste de la începutul ostilităților, faptul că Elena Alistar se autoidentifica în mod deschis drept româncă și înterținea legături strânse cu diverse persoane și instituții din România pentru a o prezenta drept „agitatoare” (de fapt, spioană) a României în Basarabia.

Identitatea românească și relațiile Elenei Alistar cu România au servit drept argument decisiv și atunci când colonelul Nordberg a ordonat arestarea și anchetarea ei, și atunci când el a decis ca ea să fie exilată din Basarabia. Conștient de faptul că nu poate demononstra implicarea Elenei Alistar în activitatea de agitație printre locuitorii din Rezeni, colonelul Nordberg, ca și diaconul Medinski, a recurs la sperietoarea țaristă dintotdeauna – „românofilismul” acesteia.

„În afară de materialele dosarului acum pe rol, în Direcția pe care o conduc sunt acumulate suficiente informații, care o prezintă pe Elena Alistar

15. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 31 verso – 32.

16. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, filele 94 verso – 95.

17. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 32 – 33.

ca fiind o românofilă convinsă, cu vederi extreme. Ea își publică articolele în presa periodică românească, promovând în ele ideea unirii Basarabiei cu România. Studiază la o universitate din România, beneficiind de suport financiar din partea Ligii Naționale a Unității Române. Din mijloacele aceleiași organizații Alistar educă în instituțiile de învățământ ieșene doi băieți din satul Rezeni, județul Chișinău: 1) Porfirie Botnari și 2) Trofim Târgala, pe care i-a dus la Iași în scopul formării unui contingent de propagandiști ai ideilor naționale române printre moldovenii basarabeni. Potrivit informațiilor de care dispunem, Elena Alistar se află în relații permanente cu cetățeanul român Gheorghe Constantinescu, arestat și anchetat într-un dosar de spionaj militar¹⁸”

Concluzia șefului Direcției de Jandarmi Guberniale de la Chișinău nu putea decât să constate că Elena Alistar prezenta un pericol social și, deci, unica alternativă era exilarea ei din Basarabia și din alte gubernii de frontieră.

„Prin informațiile conținute în corespondența respectivă se confirmă faptul activității dăunătoare a Elenei Alistar. Propria sa mărturisire privind îndemnul, adresat țăranilor, de a nu se teme de români, deoarece aceștia vor ocupa Basarabia „în liniște și pace”, ridicarea în slăvi a vieții din România, activitatea publicistică îndreptată împotriva Rusiei, înmatricularea copiilor basarabeni în școlile din România, – aceste și alte fapte nu lasă nici urmă de îndoială că aflarea pe mai departe a Elenei Alistar în Basarabia prezintă pericol pentru liniștea și securitatea socială de aici. Drept urmare, consider necesar de a i se interzice Elenei Alistar să locuiască în Basarabia sau în alte gubernii de frontieră atâta timp, cât acestea se află în stare de război¹⁹”

La 19 septembrie 1914, colonelul Nordberg a expediat dosarul anchetei și „hotărârea de motivare” în cazul Elenei Alistar guvernatorului Basarabiei²⁰ care, la rândul lui, pe data de 24 septembrie, le-a trimis comandantului-șef al Districtului Militar Odesa, Ebelov²¹.

Generalul de infanterie Ebelov, prin adresa nr. 103 din 3 octombrie 1914, îl ruga pe guvernatorul Basarabiei, M. Ghilhen, să dispună „eliberarea imediată din arest a văduvei de preot Elena Vasilievna Alistar”, urmând ca explicațiile să fie comunicate ulterior prin poștă²².

În aceeași zi, Ebelov, prin adresa nr. 127, i-a returnat guvernatorului Basarabiei corespondența referitoare la „anchetarea văduvei de preot Elena Alistar”, infor-

18. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 33.

19. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 33.

20. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 30-30 verso.

21. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 54.

22. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 43.

mându-l că „deoarece acuzațiile reclamantului Medinschi nu au fost confirmate prin declarațiile martorilor, consider posibilă eliberarea lui Alistar din arest. Vă solicit să-mi prezentați dovezi suplimentare cu privire la promovarea de către aceasta în presa românească a ideilor referitoare la unirea Basarabiei cu România”²³.

La 4 octombrie 1914, la indicația guvernatorului Basarabiei, Elena Alistar a fost eliberată din închisoarea gubernială din Chișinău, încheindu-se astfel o pagină dramatică din biografia acestei personalități. Colonelul Nordberg nu a putut prezenta dovezile cerute de către generalul Ebelov. În adresa secretă nr. 17269 din 13 octombrie 1914, el îi comunica guvernatorului Basarabiei că „dovezile privind promovarea de către Elena Alistar, în ziarele românești, a ideilor referitoare la unirea Basarabiei cu România nu pot fi prezentate, deoarece Alistar, plasându-și articolele în presă, le-a semnat cu pseudonime”²⁴.

Ioan Pelivan, un bun cunoscător a istoriei Basarabiei din perioada țaristă, inclusiv și a proceselor din culise, spune că Elena Alistar a scăpat cu greu din închisoare „numai mulțumită intervenției lui Vasile V. Stroiescu, care avea legături cu guvernatorul general din Odesa”²⁵.

2.2. Cazul Teodor Ciuhureanu. Spre deosebire de Elena Alistar, dosarul anchetei lui Teodor Ciuhureanu nu s-a păstrat în Arhiva Națională a Republicii Moldova. Suntem în posesia doar a adresei confidentiale nr. 9300 din 18 mai 1915 a șefului Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia, colonelul Nordberg, expediată guvernatorului Basarabiei, care se referă la evenimentele inițiale ale anchetei. Ancheta a debutat prin interogarea cetățeanului român Hristofor Teodorovici, funcționar al cancelariei Spitalului ambulant nr. 2 al Crucii Roșii din Odesa, amplasat în teatrul operațiunilor militare. Dând dovadă de loialitate față de Imperiul Rus, Hristofor Teodorovici l-a reclamat pe Teodor Ciuhureanu ispravnicului județului Bălți ca fiind un patriot român ce îi detestă pe ruși. În consecință, semnala H. Teodorovici, pentru a submina armata rusă și a o ajuta pe cea română, Teodor Ciuhureanu achiziționa grâne pe care intenționa să le păstreze în hambare până la intrarea armatele române în Basarabia. Redăm depozițiile lui Hristofor Teodorovici în expunerea aceluiași colonel Nordberg.

„Întorcându-se la locul de muncă din orașul Odesa, unde se aflase cu chestiuni de serviciu, Teodorovici a trecut prin Bălți, intenționând să-și viziteze niște rude. În ziua de 5 mai, la Bălți, el a fost invitat la o recepție în casa moșierului Ivan Ciolac. În afară de soții Ciolac, la recepție s-au aflat moșierul

23. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 54.

24. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 55.

25. *Ioan Pelivan istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, București: Ed. Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 168.

Ivan Iacovlevici Vasilevschi și fiul unui proprietar de terenuri, Fiodor Mihailovici Ciuhurean. Ultimul a prins a-l întreba pe Teodorovici despre situația de pe front. După ce a ascultat povestirile acestuia despre minunile de eroism săvârșite de trupele rusești, Ciuhurean a prins a-i reproșa lui Teodorovici cum că acesta și-a trădat patria – România, schimbând uniforma de ofițer al armatei române pe cea de ofițer al armatei ruse. Iar atunci când Teodorovici a spus că nu este român, ci armean, și că este gata să-și sacrifice viața pentru Rusia, apărătorea tuturor armenilor, Ciuhurean, numindu-i pe ruși proști, s-a apucat să-i demonstreze că el însuși nu este rus și nici măcar slav, ci român adevărat, continuând totodată să-l acuze pe Teodorovici de trădare a României. După toate acestea, Ciolac a încercat să-l pună la punct pe Ciuhurean, menționând că toți supușii ruși, indiferent de naționalitate, și-au unit puterile în lupta cu dușmanul comun. Drept răspuns, Ciuhurean a spus: „...pentru că sunt niște proști”, după care a adăugat că, sub pretextul achiziționării de la Zemstvă a grânelor pentru armata rusă, el, împreună cu evreul Dimenberg, achiziționează, de fapt, grâne pentru români, care, atunci când vor intra în teritoriul Basarabiei, vor găsi aici hambare întregi cu cereale, o mare parte din care sunt trecute acum la „rebut”, fiind lăsate în Basarabia pentru viitoarele necesități ale românilor²⁶”

Colonelul Nordberg, după cum s-a putut constata din analiza cazului Elena Alistar, era un bun specialist în manipularea și distorsionarea faptelor. De aceea, în lipsa depozițiilor lui Teodor Ciuhureanu, relatarea lui trebuie acceptată cu mare circumspecție. Este greu de crezut, de exemplu, că Teodor Ciuhureanu și-a făcut public planul său, pe cât de secret, pe atât de fantastic, privind achiziționarea de grâne pentru armata română care, nu se știa când, se presupunea că va intra în Basarabia. Probabil că Teodor Ciuhureanu, așa cum a procedat și Elena Alistar, nu a ascuns faptul că se considera român, iar raționamentele lui privind evenimentele curente porneau anume de la acest fapt. Pentru mentalitatea imperială comună afișarea propriei identități și a patriotismului respectiv însemna un afront antirusesc. În consecință, colonelul Nordberg a dispus ca Teodor Ciuhureanu și presupusul său complice să fie percheziționați și arestați și apoi să li se „intenteze dosare în temeiul prevederilor articolului 23 al Regulamentului cu privire la localitățile aflate în stare de război”²⁷.

Din păcate, nu cunoaștem detaliile ulterioare ale acestei anchete. Ioan Pelivan, bazându-se pe memoriile din epoca respectivă ale lui A. D. Inglezi, informează că „Teodor M. Ciuhureanu a trebuit să stea la închisoarea din Bălți șapte luni de zile și cu mare greutate, părintele său – Mihai M. Ciuhureanu, un admirabil suflet românesc, a putut „stânge” pricina fiului său”²⁸.

26. ANRM, fond 2, inv. 1, dosar 9567, filele 2-2 verso.

27. ANRM, fond 2, inv. 1, dosar 9567, filele 2-2 verso.

28. *Ioan Pelivan istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia*, p. 167.

2.3. Cazul Daniel Ciugureanu. Cercetările efectuate de Direcția de Jandarmi a Guberniei Basarabia a cazului respectiv, concentrate într-un dosar de peste 20 de pagini, au urmărit să clarifice dacă Daniel Ciugureanu a rostit sau nu o frază considerată a fi ostilă față de Imperiul Rus. Conform procesului verbal din 25 iulie 1915, cornetul Corpului de Jandarmi, Knigovski, în temeiul articolului 23 al Regulamentului cu privire la localitățile declarate în stare de război, l-a chestionat pe Arcadi Prohorenko, secretar al Consiliului de Zemstvă din județul Chișinău. Descriind circumstanțele cazului, Arcadi Prohorenko a menționat următoarele:

„Aproximativ la finele lunii iunie sau la începutul lunii iulie curent, în biroul meu de la sediul Consiliului de Zemstvă al județului Chișinău, în orele de lucru, a intrat cu niște chestiuni de serviciu doctorul de zemstvă din sectorul medical Hâncești, D. A. Cegorean. După finalizarea discuțiilor pe marginea chestiunilor de serviciu eu, cunoscând faptul că Cegorean obișnuiește să citească ziarele românești, l-am întrebant despre stările de spirit din România și despre o eventuală intrare în război a acesteia împotriva Rusiei. La întrebarea în cauză Cegorean a răspuns că, din păcate, România se va implica în război nu împotriva noastră, ci împotriva Austriei. Această afirmație a fost făcută în prezența funcționarilor zemstvei: Serghei Vasilievici Kohanski și Constantin Constantinovici Cristi... Până la acest caz, nu am avut cu Cegorean decât discuții de serviciu și nu i-am cunoscut convingerile. Însă, din diferite zvonuri, cunoșteam că împărtășește convingeri românofile²⁹.”

La rândul lui, Serghei Kohanski, șef al Secției Învățământ Public în cadrul Consiliului de Zemstvă al județului Chișinău, interogat la 3 august 1915, a mărturisit:

„Aproximativ acum o lună, în biroul de serviciu al secretarului Consiliului de Zemstvă al județului Chișinău, între mine, secretar, domnii Cristi și Cegorean a avut loc o discuție pe marginea ultimelor evenimente militare. În timpul discuției, domnul Cegorean a rostit o frază, a cărui conținut s-a rezumat aproximativ la următoarele: „Cu regret, România este obligată să meargă împotriva Austriei”. La momentul actual, nu aș putea să spun cărui context i s-a datorat această frază, deoarece a fost rostită în cadrul unei discuții aprinse. Activând împreună cu doctorul Cegorean pe durata unui an și jumătate, nu am întrezărit niciodată în discursurile sale atitudini ostile față de Rusia, de aceea fraza citată mai sus mi-a lăsat impresia că ar fi fost un lapsus dintre cele care, adeseori, pot fi auzite de la unele persoane spre propria surprindere a acestora³⁰.”

29. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, filele 36-36 verso.

30. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 37.

Ultimul martor, nobilul Constantin Cristi, revizor al Poștelor de Zemsvă în cadrul Consiliului de Zemsvă al județului Chișinău, chestionat și el la 3 august, a relatat:

„Acum o lună, o lună și jumătate, în biroul de serviciu al secretarului Consiliului, în prezența secretarului A. Prohorenko, a lui S. Kohanski și a mea, cineva dintre noi l-a întrebat pe doctorul sectorului medical Hâncești, domnul Cegorean, ce mai scriu ziarele românești și dacă nu cumva România intenționează să intre în război împotriva Rusiei. Cegorean a răspuns: „Din păcate, România se va implica nu împotriva, ci în favoarea noastră”. Am înțeles sensul acestei fraze în felul următor: Cegorean, care consideră că Germania va învinge Rusia, se teme că în aceeași situație se va pomeni și România, dacă se va implica în război de partea Rusiei, ceea ce pentru el, în calitate de românofil, ar prezenta o perspectivă tristă.

Anterior, nu am auzit de la doctorul Cegorean nicio afirmație care mar fi făcut să-l suspectez că ar avea o atitudine ostilă față de Rusia, deși întotdeauna și-a exprimat propriile simpatii față de România. În linii mari, doctorul Cegorean împărtășește convingerea că, fiind înzestrată cu tehnică performantă, coaliția germană este cea care va învinge³¹.”

În sfârșit, la 25 august 1915 a fost interogat, în calitate de „suspect”, Daniel Ciugureanu, medic de zemsvă din Hancești, județul Chișinău care a negat că a rostit fraza incriminată, el expunând o versiune proprie asupra celor discutate în cabinetul secretarului Consiliului de Zemsvă din Chișinău.

„În timpul uneia dintre deplasările mele la Chișinău (când anume, nu-mi amintesc) în biroul de serviciu al secretarului a venit vorba despre război. Erau de față doi sau trei colegi, unul dintre care m-a întrebat ce cred eu că va întreprinde România. Această întrebare mi-a fost adresată, deoarece se știe că eu posed limba română și că citesc ziarele românești care sosesc la Chișinău. La întrebarea ce mi s-a adresat am răspuns că, judecând după publicațiile din ziare, România se va implica în război. Și se va implica împotriva Germaniei. În continuarea discuției am exprimat următorul gând: „Compătimesc România, țară în care locuiește un popor înrudit (moldovenii), pentru faptul că o așteaptă soarta nenorocitei Belgii”. Spunând acestea, am explicat că o țară săracă sub toate aspectele, cum este România, nu va putea rezista în fața dotărilor tehnice avansate ale Germaniei. Cât privește fraza „România se va implica, dar, din păcate, nu împotriva noastră”, aceasta de către mine nu a fost pronunțată.

Trebuie să menționez că imediat după rostirea frazei respective nimeni dintre cei prezenți nu a catalogat cuvintele mele ca fiind de natură să ofen-

31. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, filele 37 verso-38

seze sentimentele patriotice ale cuiva, ba mai mult de atât – discuția a continuat în tonalitate pașnică, fără urmă de controverse sau de iritație. Abia peste circa o lună la urechile mele au ajuns vorbe, precum că mi se incriminează afirmația respectivă. I-am declarat imediat secretarului că nu am pronunțat acea frază și că persoanele care au schimonosit cu bună știință afirmația mea merită pe deplin calificativul de bătăranii. La discuția descrisă mai sus în biroul secretarului au fost prezenți funcționarii Consiliului Prohorenko, Cristi și Kohanski. Acum nu-mi mai amintesc cine anume dintre ei mi-a adresat întrebarea referitoare la implicarea României în război. Atunci când mi-a comunicat că o parte dintre funcționarii Consiliului își exprimă nemulțumirea în legătură cu fraza pe care, cică, aș fi rostit-o, secretarul a prezentat lucrurile în felul următor: aflând despre fraza rostită, o parte dintre angajați, chipurile, l-au rugat să discute cu mine și să-mi recomande ca, pe viitor, să nu-mi mai permit asemenea afirmații. Atunci l-am întrebat de ce el, secretarul, nu mi-a spus cum că am pronunțat o frază criminală la momentul când s-a produs discuția în cauză. Secretarul mi-a răspuns că nu-și amintește ca eu să fi pronunțat fraze criminale și că personal împărtășește ideile pe care le-am expus în cadrul acelei discuții. Nu-mi amintesc cine a fost de față în timpul celei de-a doua discuții. Și nici cine anume dintre angajați l-a rugat pe secretar să discute cu mine referitor la fraza în cauză.

În general, toate discuțiile referitoare la război au avut caracter privat³².

În „Hotărârea” din 5 septembrie 1915, colonelul Nordberg, efectuând o descriere a cazului respectiv, s-a referit și la alte informații cu privire la activitatea lui Daniel Ciugureanu, conținute în dosarele Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia. Astfel încă în perioada când era student la Kiev, Direcția de Jandarmi a Guberniei Kiev dispunea de informații privind „apartenența lui Cegorean la organizația social-revoluționară din Kiev și participarea acestuia la colectarea mijloacelor destinate studenților exilați”. La 24 mai 1912, în locuința lui Daniel Cigureanu din orașul Kiev, a fost efectuată o percheziție, în cadrul căreia au fost confiscate trei broșuri revoluționare, un registru cu notițe și cu procesele-verbale ale Asociației Basarabenilor, trei blocnotesuri și scrisorile ex-judecătorului orașului Bălți, Ioan Pelivan, în care acesta „promova curentul național-moldovenesc”. Cu această ocazie, Direcția de Jandarmi din Kiev a efectuat o investigație, însă, în momentul când colonelul Nordberg elabora „Hotărârea”, Direcția de Jandarmi din Chișinău nu avea informații referitoare la „modul cum s-a desfășurat și cu ce s-a încheiat aceasta”³³.

32. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, filele 43-44.

33. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 18.

Înainte de a se produce discuția din cabinetul secretarului Consiliului de Zemstvă a județului Chișinău, la 30 ianuarie 1914, Direcția de Jandarmi a Guberniei Basarabia obținuse informații, de la agenții secreți, conform cărora, „în ultimul timp, în rândurile unei anumite părți a intelectualității basarabene, a apărut tendința spre autodeterminare națională și activitate culturală în mediul populației moldovenești din Basarabia. Promotor al acestei tendințe este grupul de persoane, fondat de curând în jurul redacției revistei „Cuvânt Moldovenesc”, editată la Chișinău în limba moldovenească. În calitate de românofil, Cegorean, de asemenea, face parte din grupul respectiv”³⁴.

În opinia colonelului Nordberg, informațiile acumulate în cadrul anchetei demonstau că Daniel Ciugureanu, „din punct de vedere politic, nu poate fi tratat cu încredere”. De aceea, medicului din Hâncești trebuia să i se „interzică aflarea pe mai departe în teritoriul Guberniei Basarabia pe durata funcționării aici a stării de război”³⁵.

La 13 octombrie 1915, examinând dosarul anchetei pe marginea cazului lui Daniel Cigureanu, expediat de șeful Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia, guvernatorul Basarabiei, M. Voronovici, a ajuns la cu totul alte concluzii decât colonelul Nordberg. „Luând în cont faptul că în cadrul anchetei afirmația atribuită lui Cegorean nu a putut fi probată din cauza declarațiilor contradictorii ale martorilor nominalizați și a negării categorice de către Cegorean a faptelor ce i se incriminează, negând în conținutul anchetei efectuate temeuri pentru a-l declara pe Cegorean nedemn de încredere politică, hotărâsc: „a încheia corespondența cu privire la anchetarea încrederii politice în cazul lui Daniil Alexandrovici Cegorean în lipsa oricăror consecințe pentru el. În această privință, odată cu returnarea corespondenței, va fi informat șeful Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia”³⁶.

În aceeași zi, colonelul Nordberg a expediat o adresă secretă directorului Departamentului de Poliție în care, de fapt, își exprima dezacordul cu decizia luată de guvernator în cazul lui Daniel Ciugureanu. După cum se poate deduce, colonelul Nordberg nu a fost de acord cu hotărârea guvernatorului din mai multe motive: martorii erau persoane inteligente, aveau un comportament ireproșabil, nu se aflau în conflict cu Daniel Ciugureanu, nu au venit din proprie inițiativă la Direcția de Jandarmi să depună mărturii, ci au fost citați. În general, contradicțiile în depozițiile martorilor, menționate de guvernator, erau de stil, nu de conținut. În plus, corespondența cu românofilul Ioan Pelivan îl demasca, de asemenea, și pe românofilul Daniel Ciugureanu.

„Corespondența privind încrederea politică în cazul doctorului de zemstvă Daniil Alexandrovici Cegorean, efectuată în cadrul Direcției pe care o conduc

34. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 18.

35. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 18.

36. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 30.

în ordinea stabilită de articolul 23 al *Regulamentului cu privire la localitățile aflate în stare de război*, prin hotărârea Guvernatorului Basarabiei din 13 octombrie curent a fost încetată, în lipsa oricăror consecințe pentru Cegorean, ca urmare a „declarațiilor contradictorii ale martorilor nominalizați și a negării categorice de către Cegorean a faptelor ce i se incriminează”. Toți martorii interogați în dosarul respectiv sunt persoane inteligente: unul dintre aceștia, și anume Arcadi Grigorievici Prohorenko, este asistent al avocatului; altul, Serghei Vasilevici Kohanski, este șef al Secției Învățământ Public din cadrul Consiliului de Zemstvă al județului Chișinău; cel de-al treilea, Constantin Constantinovici Cristi, este de neam nobil și activează în calitate de revizor al Poștelor de Zemstvă. Contradicția semnalată în declarațiile făcute de acești martori constă în următoarele. Martorul Prohorenko a afirmat cum că Cegorean a pronunțat fraza: „Din păcate, România se va implica în război nu împotriva noastră, ci a Austriei”. Martorul Kohanski a expus această frază astfel: „România, din păcate, se va implica împotriva Austriei”. În sfârșit, martorul Cristi a prezentat fraza respectivă în următoarea redacție: „Din păcate, România se va implica nu împotriva Rusiei, ci în favoarea Rusiei”.

În dosarele Direcției se conțin referințe la faptul că, în 1912, Cegorean a fost supus percheziției ca urmare a informației privind apartenența sa la o organizație social-revoluționară. În timpul percheziției a fost depistată corespondența lui Cegorean cu judecătorul orașului Bălți, Ioan Gheorghievici Pelivan, care ulterior, ca urmare a conținutului scrisorilor, din care reieșeau orientarea sa românofilă și faptul propagandei ideilor național-separatiste, a fost demis din funcție. Corespondența în cazul lui Cegorean nu a fost inițiată în temeiul unei eventuale declarații depuse de Prohorenko, ci ca urmare a zvonurilor care circulau prin Chișinău referitor la presupusa afirmație revoltătoare a lui Cegorean. Prohorenko a fost citat și interogat.

În completarea corespondenței în dosarul lui Cegorean, efectuate în cadrul Direcției pe care o conduc, ispravnicul județului Chișinău a constatat că persoanele interogate în acest caz au un comportament ireproșabil și nu s-au aflat în conflict cu Cegorean³⁷.

Din păcate, în dosarul de arhivă s-a păstrat doar ciorna, deoarece documentul nu are număr de ieșire, nu este semnat, iar în multe locuri este redactat. Ultimul aliniat al documentului respectiv este tăiat cu creionul și, deci, nu putem fi siguri că a fost inclus în varianta finală. Îl cităm, totuși, în rândurile de mai jos, fiindcă informația este de interes public și reflectă mentalitatea colonelului Nordberg, șeful unei instituții cu un mare impact asupra vieții sociale din Basarabia. „Cazul respectiv a avut un larg răsunet. Prohorenko a fost supus oprobiului public, punân-

37. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, filele 31-31 verso.

du-se problema excluderii sale, ca denunțator mincinos, din breasla asistenților de avocați. Se presupune că în conflictul iscat în această privință între Prohorenko și Murafa va fi implicată comisia de arbitraj. Astfel, s-a creat situația în care o persoană, autoidentificată ca fiind de etnie rusă, deși consideră că însăși propria conștiință îi dictează să depună mărturii veridice, este prezentată în rol de inculpat, în timp ce o persoană, manifestându-se ca un element ostil statului, chiar dacă are cetățenie rusă, este scutită de pedeapsă într-o perioadă atât de tensionată pentru regiune³⁸.

Acest ultim pasaj, prin care colonelul Nordberg a reclamat, de fapt, situația când un patriot rus a fost nedreptățit, iar un „alogen”, „element ostil statului”, - reabilitat, reflectă exact practica curentă a funcționarilor imperiali din epocă care considerau că „patriotismul rusesc” reprezenta unicul criteriu în aprecierea corectitudinii gândirii și activității sociale, politice sau naționale a tututurilor supușilor Imperiului Rus, orice altă opinie fiind catalogată drept antirusească și sancționată. Daniel Ciugureanu, spre deosebire de Elena Alistar și Teodor Ciuhureanu, a fost mai norocos, el a evitat arestarea și a fost anchetat în stare de libertate. Deși, în cele din urmă, toți trei au scăpat de exil, asupra căruia insistase colonelul Nordberg, totuși, mai întâi, Elena Aliatar a stat încarcerată 45 de zile în închisoarea din Chișinău, iar Teodor Ciuhureanu a petrecut șapte luni de zile în închisoarea din Bălți. În plus, nu trebuie scăpat din vedere că finalul mai favorabil al ultimilor doi s-a datorat nu justiției țariste, ci intervenției unor persoane cu influență și poate, mult mai probabil, în rezultatul mituirii unor funcționari importanți. După cum vom vedea mai jos, nu toți cei care s-au pomenit în situații asemănătoare au fost la fel de „norocoși”.

2.4. Cazul Iustin Frățiman. Pe Iustin Frățiman, Primul Război Mondial l-a găsit în postul de profesor de istorie și geografie la școala normală din Soroca, după ce, mai înainte, mulți ani perigrinase pe la diferite școli din alte gubernii ale Imperiului Rus. Bun cunoscător al istoriei, limbii și literaturii române, el a încercat, în măsura posibilităților, să cultive viitorilor pedagogi și unele cunoștințe din istoria națională și limba română. A atras atenția autorităților școlare și orășenești din Soroca, în special, după ce s-a pronunțat categoric împotriva propunerii profesorilor ruși, discutată în cadrul unei conferințe școlare, de a interzice elevilor moldoveni să vorbească în limba lor maternă. Ei trebuiau, bineînțeles, să discute doar în limba rusă. După acest episod, urmărit atent, pas cu pas, catalogat drept românofil, adică – un „pericol social”, în primăvara anului 1915, el a fost denunțat autorităților imperiale centrale. Denunțul, semnat de profesorul Haliutin, relevă, pe de o parte, atmosfera de suspiciune din societatea basarabeană, de urmărire și demascare a dușmanilor interni, iar pe de altă parte, destinul dramatic al unui profesor român,

38. ANRM, fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 31 verso.

care dorea să contribuie la „trezirea” și dezvoltarea națională a semenilor săi, dar era impus de autorități să promoveze politica de rusificare. Haliutin informa Ministerul Instrucțiunii Publice din Sankt-Petersburg că profesorul Istin Frățiman nu asista în mod intenționat la serviciile religioase organizate cu diverse ocazii: absolvirea studiilor, biruința armatelor rusești, în onoarea țărilor ruși și a „Casei Imperiale”. În timpul lecțiilor de istorie și geografie, el vorbea cu elevii în „limba moldovenească” și chiar micșora notele celor care nu știau denumirile geografice în „limba moldovenească”. Publicăm, în rândurile de mai jos, conținutul în extenso a acestui document.

„La 26 ianuarie, ziua eliberării certificatelor absolvenților clasei a 4-a, care au reușit la examenul de admitere în școala militară, profesorul Frățiman nu s-a prezentat la Te-Deumul, ce s-a oficiat de către preotul școlii, în preajma plecării tinerilor soldați spre o nouă viață și apoi venind în cancelaria profesorilor după Te-Deum, în prezența câtorva persoane din corpul didactic, a numit Te-Deumul, terminat cu urări pentru Casa Imperială, „Comedie”.

În ziua luării cetăției Erzerum, profesorul Frățiman, aflând că în clădirea școlii se va oficia Te-Deumul, intenționat plecă de la lecții acasă, nevoind a asista la Te-Deum, fapt care a fost observat de către elevi.

Chiar personal am căpătat dovezi, cum că profesorul Frățiman, își permitea la lecția de istorie și geografie să vorbească cu elevii moldovenește, și chiar am avut ocazia să aud de la elevi că profesorul micșorează nota elevului, care nu știe denumirile geografice în limba moldovenească.

În fine, la 1 martie a.c. a fost parastas pentru defunctul împărat Alexandru al II-lea, și tot timpul acesta, profesorul Frățiman îl petrecu intenționat în cancelarie, ceea ce iarăși a fost observat de elevi și după parastas a plecat acasă.

Din cele arătate mai sus și bazându-mă și pe alte fapte, ce afirmă neîncrederea în ideile lui politice, eu cu siguranță pot să afirm că cuvântul „gospodinic” (domnișor, în înțeles batjocoritor, ironic), care m-a surprins la examenul de istorie din toamna anului curent, a fost spus de către profesorul Frățiman, nu către elevi, cum afirmă dânsul, ci către persoana sfântă a monarhului meu.

Toate de mai sus le pot confirma profesorul A. Protopopov și alți profesori ai școlii, de asemenea și eu sub prestare de jurământ declar că cele de mai sus nu sunt contra conștiinței mele și nu este o iscodire răufăcătoare, mai cu seamă că afară de relațiuni în interes de serviciu, eu n-am nimic comun cu profesorul Frățiman³⁹”

39. Paul Vataman, *Figuri sorocene*, prefață de Pan. Halippa, Chișinău: Știința, 1993, pp. 95-96.

Ministerul Instrucțiunii Publice din cadrul Imperiului Rus l-a delegat pe inspectorul școlar Kuznețov din circumscripția de învățământ Odesa să investigheze cazul. În vara anului 1916, la sfârșitul anului școlar, acesta a venit la Soroca, unde i-a interogat pe mai mulți elevi, solicitându-le să spună dacă Iustin Frățiman dialoga cu ei în timpul lecțiilor „în limba moldovenească”. De asemenea, inspectorul Kuznețov l-a vizitat pe I. Frățiman la domiciliu. Cercetând biblioteca și văzând că ea include și cărți românești l-a întrebat pe profesor: „De ce citiți cărți românești, Iustin Stepanovici?” Răspunsul, cu siguranță, l-a ofensat pe funcționarul țarist: „Domnule inspector, eu nu citesc numai cărți românești. Uitați-vă: am cărți latinești, grecești, franțuzești, nemțești, românești și rusești. Poftim, citiți și Dvs. dacă puteți”⁴⁰. După cum se poate constata, mentalitatea inspectorului școlar din Odesa nu se deosebea de cea a colonelului Nordberg. Or, și el, ca și Nordberg, considera patriotismul rusesc drept primordial, iar noțiunile de dreptate, corectitudine, profesionalism, competență nu erau decât derivate și subsumate. De aceea, la sfârșitul anchetei, fiind considerat un om periculos pentru ordinea de stat imperială, învinuit de separatism, Iustin Frățiman a fost arestat și încarcerat la închisoarea din Soroca, iar apoi exilat în regiunea Turgaisk⁴¹. A revenit în Basarabia numai după revoluția din februarie 1917.

40. Paul Vataman, Figuri sorocene, p. 97.

41. Paul Vataman, Figuri sorocene, p. 98.

PREOȚII MILITARI DIN ARHIEPISCOPIA ORTODOXĂ A ARDEALULUI în timpul Primului Război Mondial

Valeria Soroștineanu

■ VALERIA SOROȘTINEANU

Conferențiar universitar dr. la Facultatea de Științe Socio-Umane, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, b-dul Victoriei, nr.10, e-mail: valeria.sorostineanu@ulbsibiu.ro.

Domenii de interes: Istoria românilor în sec. XVIII-XIX, Istoria românilor din Imperiul Habsburgic, discursul elitei despre satul românesc din Transilvania și evoluția ei în sec. XIX-XX.

Publicații: *Manifestări ale sentimentului religios la românii ortodocși din Transilvania*, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2005; *Scoala profesională românească din Arhiepiscopia Ortodoxă a Transilvaniei 1899-1916*, Sibiu: Ed. Universității Lucian Blaga din Sibiu, 2007; „A Pilgrimage to Jerusalem in the Year of Our Lord 1925”, in *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica-C*, nr. XI 2013 Supplement.

Military Chaplains from the Archdiocese of Transylvania during World War I

Abstract. The present study is focused on presenting the activity of military chaplains from the Archdiocese of Sibiu, as it is clear from the reports sent to their hierarchy from Sibiu or from the published documents in the newspaper *Telegraful Roman* (Romanian Telegraph) in Sibiu.

The mentioned reports had offered a detailed presentation of their activity and the description of their life on the front, the atmosphere of hospitals full with wounded people, and the religious services carried on the front, the relationship with the war prisoners and with those sentenced to death due to desertion or other crimes.

The debated subjects were organically related to the cases they had dealt with on the front: acknowledging the fact that they deal with a sustained worldwide conflict; the difficulties related to the establishment of official relations with the military superiors; the efforts made to have a referent at the Ministry of War in Vienna, as in the case of other confessions.

Keywords. First World War, military priests, battlefield, hospitals, Transylvania, reports.

STUDIUL DE față s-a focalizat pe prezentarea activității unor preoți militari din Arhiepiscopia Ortodoxă a Ardealului, prin intermediul rapoartelor trimise ierarhului, prin notițele din presă, publicate îndeosebi în *Telegraful Român* dar și a apelurilor, făcute trimiterea de ziare și cărți în limba română, pentru soldații și răniții din spitale. Nu puține au fost și articolele, prin intermediul cărora, preoții militari și-au transfigurat experiența de pe front prin învățămintele pentru viitorimea supraviețuitoare a războiului.

Arhiepiscopia Ortodoxă, cu sediul la Sibiu nu a avut, inițial, repartizate, multe posturi de preoți militari, motiv pentru care avem puține date în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, preotul Emilian Cioran din Rășinari, într-un articol dedicat unei sfințiri de biserică în parohia menționată la anul 1815, face trimitere și la Anghel Faurovici, protopop de Sibiu, asesor al episcopiei și fost capelan al regimentului Beniovschi, originar din Abrud.¹

Pentru că, la nivel de arhiepiscopie, eforturile pentru sistemizarea datelor au dat rezultate, relativ târziu, după 1880, și preoții militari sunt menționați, în mod sistematic, cu începere din anul 1883, cu 2 posturi, pentru districtul militar preoțesc al Vienei și respectiv, pentru districtul preoțesc militar al Triestului, pentru ca din anul următor să fie menționat, în locul Triestului, doar districtul militar preoțesc al Transilvaniei. Din 1890 și până în 1906 îi găsim, ca preoți militari ortodocși, pe Sava Popovici la Viena și pe Simon Popovici la Sibiu.²

În timp, cel puțin aici, militarii români au creat o tradiție, prin participarea la Botezul Domnului, la Biserica din Groapă din suburbiul iosefin. Din scurtele anunțuri din *Telegraful Român*, aflăm că din 1900, pentru Transilvania a fost numit un alt preot militar, în persoana părintelui Ioan Broju.³

Ulterior, din 1906, locul lui a fost luat de către dr. Virgil Cioban, transferat ulterior la Viena, iar din anul 1909 sunt menționați 6 preoți militari, în următoarele garnizoane: Sibiu, Brașov, Timișoara, Budapesta, Sarajevo și Viena, situația rămâne așa până în 1914.⁴

Că posturile erau insuficiente o arată și cererea deputatului Nicolae Borzea, făcută în anul 1912, în cadrul Sinodului Arhidiecezan al Arhiepiscopiei Sibiului

1. Emilian Cioran, „O sfințire de biserică în Rășinari la anul 1815”, *Revista Teologică*, nr.11-12, an IV, 1910, p. 417.
2. *Calendarul pe anul comun de la Christos, 1890-1906*, Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, pp. 85, 97.
3. „Botezul Domnului la Biserica din Groapă”, *Telegraful Român*, an XXXIX, nr. 3, 8/20 01 1891, p. 11, „Botezul domnului în Sibiu”, *Telegraful Român*, an XLVIII, nr. 2, 1900, p. 2.
4. *Calendarul pe anul..., 1906-1914*, Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiecezane. Pentru intervalul menționat, posturile au fost ocupate de preoții militari: Pavel Boldea, protopop militar, Sibiu, Nicolae Fizeșianu, protopop militar, Brașov, Terentiu Bugariu, preot militar, clasa I. Timișoara, Ioan Papp, preot militar, clasa I, Budapesta, Iosif Serafin, preot militar, clasa II, Sarajevo și dr. Virgil Ciobanu, profesor-catehet militar, clasa a II-a la Viena, pp. 97, 106.

și în care s-a cerut de la ministerul de război, suplimentarea lor, cu încă 3, având ca locație: Alba-Iulia, Târgu-Mureș, Graz sau Innsbruck.⁵

Anterior cererii prezentate, în anul 1900, un amplu Memoriu al preoților militari ortodocși a fost trimis mitropolitului de la Sibiu, Ioan Mețianu, în speranța unei susțineri la Ministerul de Război. Ocazia a fost oferită de nemulțumirile deputaților maghiari, exprimate în Parlamentul de la Budapesta, referitoare la numărul insuficient de preoți pentru confesiunea protestantă.

Din memoriul menționat, principalul punct nevralgic îl constituia numărul extrem de redus al preoților militari români de confesiune ortodoxă, cel mai elocvent exemplu fiind acela că la Sibiu, se aflau 3 preoți militari catolici iar în Ardeal, doar doi preoți militari ortodocși, din care unul, Simon Popovici era deja protopop onorar, pensionat.

Făcând referire la necesitatea respectării, cel puțin în armată a principiului egalei îndreptățiri a tuturor confesiunilor, memoriul ridică semne de întrebare, în ceea ce privește felul în care au fost respectate, după instaurarea dualismului, unele ordonanțe ale ministerului de război. Se făcea aici trimitere la necesitatea ca ofițerii să cunoască, la nivel de regiment, limba militarilor majoritari, la scoaterea limbii române de pe lista disciplinelor facultative din școlile militare și predarea orelor de Religie în limba germană, cu excepția rugăciunilor.

Și în cadrul armatei, Biserica Romano-Catolică a fost favorizată, conducând la nivel administrativ întreaga structură a preoților sau capelanilor militari prin așa-numitul „vicariat campestru catolic”. În mod practic, Regulamentul pentru preoții militari a fost cu mult depășit, din moment ce listele de avansări pentru toți preoții militari de alte confesiuni erau redactate de către cei catolici. Clasificarea după grad a preoților militari a fost considerată și ea puțin favorizantă, din moment ce, preoții militari ortodocși puteau ajunge cel mult căpitani, iar cel care ocupa singurul post de protopop militar, eventual la gradul de maior.

O observație de fond a fost aceea a numirii la ministerul de resort a unui referent, care să stabilească un dialog mult mai eficient cu cei implicați. Memoriul se încheia cu prezentarea unui număr destul de mare de doleanțe: cel puțin încă 4 posturi de preoți militari, un post de profesor de Religie, capele ortodoxe, inclusiv în spitalele militare, dreptul de a răspunde pentru extrasele oficiale semnate pentru militarii ortodocși, revenire la predarea Religiei în limba română, crearea unui post de preot militar pentru românii ortodocși din Bucovina, listele cu conduita și calificarea fiecărui preot ortodox să nu depindă de preotul militar catolic iar preoții militari români ortodocși să nu mai răspundă și de cei sârbi.⁶

5. Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania*, Sibiu: Ed. Universității Lucian Blaga din Sibiu, 2004, p. 98.

6. „Clerul nostru militar”, *Telegraful Român*, an. XLVIII, nr. 53, 11/24 05 1900, pp. 209-210, nr. 96, 29 08/11 09 1900, pp. 391-396, nr. 97, 31 08/ 13 09 1900, pp. 399-400.

Conform datelor furnizate de procesul-verbal al Sinodului Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului din anul 1916, numărul preoților militari a ajuns la 16, s-au trimis pe front zeci de mii de cărți de rugăciune, a apărut o ediție a Noului Testament în format de buzunar, urmând să se depună eforturi pentru creșterea numărului preoților militari pentru marile spitale.⁷

Ulterior, în cadrul datelor statistice, elaborate cu privire la război în anul 1919, s-a stabilit că numărul preoților militari români de confesiune ortodoxă a fost de 46.⁸

Misiunea lor a fost aceea „să se îngrijească de viața sufletească a credincioșilor, chemați la serviciu, pentru patrie și tron”, motivație generală, care trebuia să es-
tompeze orice posibilă detaliere a acestui subiect, în cadrul unei armate unitare, linii mari dar mult prea pestriță, dacă intrai în detalii.⁹

Datele statistice adunate de T.V. Păcățian după război, departe de a fi considerate complete, oferă următarea imagine a românilor din Transilvania și Banat, din punct de vedere militar: chemați sub arme – 449.796, în serviciile auxiliare – 34.578, decorați – 44.101, arestați sau internați – 1.734, refugiați – 3.436, morți – 41.739, în pribegie, bolnavi în spitale – 11.275, invalizi – 25.406, bolnavi – 37.898, dispăruți – 29.839¹⁰.

Dacă înainte de izbucnirea conflictului, cel mai important moment era cel al depunerii jurământului de credință față de împărat la intrarea în cazarmă a recruților, s-a adăugat, ulterior la repetarea acestui jurământ, în fața capelanilor militari la plecarea pe front¹¹.

În timp, rapoartele preoților militari, trimise de pe front sau scrise în intervalul scurtelor concedii, nu au oferit doar o detaliată prezentare a activității lor, dar și episoade din viața de front, din atmosfera spitalelor pline cu răniți, a slujbelor religioase desfășurate pe linia frontului, a relațiilor cu prizonierii de război sau a celor condamnați la moarte pentru dezertare sau alte delictive.

Studiul de față se bazează pe sursele arhivistice din Arhiva mitropolitană de la Sibiu și pe articolele publicate în paginile Telegrafului Român. Rapoartele trimise mitropolitului Ioan Mețianu aparțin preoților militari: Virgil Nistor, Traian Petrișor, dr. Aurel Crăciunescu, Ioan Baptist Boiu, Nicolae Topolog, Alexandru Fugată, Ioan Dăncilă, Eugen Muntean, Sever Păcurariu, Victor Păcurariu, Laurențiu Curea sau Nicolae Peicu, care au reușit să treacă, printr-un filtru propriu, realitatea terifiantă, din care au ajuns să facă și ei parte.

7. *Protocolul Sinodului Ordinar al Arhiepiscopiei Greco-Orientale Române din Transilvania, ținut în anul 1916*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, p. 72.

8. *Protocolul Sinodului*, 1919, p. 340.

9. *Protocolul Congresului Național-Bisericesc al Mitropoliei Românilor Greco-Orientali din Ungaria și Transilvania, întrunit la Sibiu, la 17/30 iunie 1916*, Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1917. p. 122.

10. T.V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, Sibiu: Ed. Asociațiunii, anexa A, 1923, p. 25.

11. Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București: Ed. Enciclopedică, 2004.

În continuare o să încerc să realizez o imagine a războiului, așa cum a fost ea trăită de către o parte dintre preoții militari menționați, care au ajuns la batalioanele și regimentele românești, de pe frontul din Galiția și din Italia, în cursul anilor 1915-1917.

Ajuns pe frontul din Galiția în februarie 1915, Virgil Nistor, viitorul episcop Veniamin al Caransebeșului, originar din Araci/jud.Covasna își începe raportul trimis în data de 05 07 1915, mitropolitului Ioan Mețianu, subliniind că și-a făcut datoria față de țară, prin încurajările, celor din prima linie,¹² întărindu-i în credința bisericii și în nădejdea isbânzii în acest cumplit măcel”. În februarie, era în Pasul Tătarilor, în cadrul Armatei a 8-a, unde se îngrijește de militarii Regimentului 32 din Dej. Trimite referințe clare la apartenența militarilor pe care îi întâlnește, cum a fost și cazul militarilor români din Regimentul nr. 2 din Brașov/Armata a 7-a, unde a spovedit 600 de lucrători din serviciile auxiliare, originari din: Alba-Iulia, Munții Apuseni și Banat. Nu a putut ține slujba de Sf. Paști deoarece nu avea cele necesare, a cerut fonduri pentru o capelă și își procură din Cernăuți, cele necesare. În Kolomeea i-a vizitat pe răniții români, care se simțeau abandonați „într-o mare de străini”. Este printre primii, care inițiază colecte pe front, inițial pentru orfanii de război, așa cum a fost și colecta lui de 51 de coroane, trimise ulterior ziarului Românul.

Urmează retragerea la Sighet dar de sărbătoarea Rusaliilor avea o capelă „campestră”, mobilă, fiind ajutat și de vicarul greco-catolic al Maramureșului, Tit Bud. La slujbă au participat toți soldații români dar și 3000 de prizonieri ruși. Au mai urmat slujbe religioase, mai ales sfeștanii și pentru glotașii batalionului 5 din Bihor. Îi mulțumește mitropolitului pentru cele 700 de cărți de rugăciune trimise. Un alt aspect interesant al raportului său a fost menționarea serviciului divin pentru legionarii ruteni și români din Bucovina, stăruind ca să fie numiți 2 preoți militari, unul romano-catolic și altul ortodox, respectiv, Ioan Tomoioagă din Cernăuți.

Este impresionat atât de soarta celor care se aflau direct pe linia frontului dar și de militarii din regimentele nou venite și pe care la puțin timp după aceea, i-a întâlnit pe front sau răniți prin spitale. La sediul Armatei a 7-a, a făcut vizite săptămânale la toate cele 7 spitale de aici, în care erau în medie, 1.400-2.000 de răniți și bolnavi și a înmormântat soldați români, ruși și sârbi. Consideră însă, că nu i se acordă timpul necesar pentru a se ocupa de răniții din spitale, mulți dintre ei sunt analfabeți, s-a ocupat și de corespondența lor, apoi trebuia să facă demersurile necesare pentru a anunța familiile celor decedați. Munca administrativă din cancelarie îl obligă să își neglijeze „datoriile preoțești față de răniții și bolnavii, care între străini nu au pe nime cui să-și spună dorințele și păsurile”. Înțelege că barierele lingvistice pot crea situații dramatice, medicii din aceste spitale, necunoscând limba română, îl anunțau prea târziu și astfel, mulți militari au murit „negrijiți sufletește”.¹²

12. Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului (AAS), III, 6515, 1915.

În următorul raport, mult mai scurt, trimis de pe câmpul de luptă și datat 06 10 1915, preotul militar Virgil Nistor mulțumește mitropolitului Ioan Mețianu pentru alte 2.000 de cărți de rugăciune trimise și menționează, punctual, activitatea depusă, subliniind încă odată necesitatea ca și în cazul lui, să se respecte Regulamentul militar, pentru a se ocupa, mai mult de proprii soldați.¹³

La sfârșitul anului 1917, Virgil Nistor era menționat ca preot militar al Diviziei 11 cavalerie și al Batalionului 28 vânători, apoi prin adresa sa din 16 12 1917 către Consistoriul de la Sibiu, să fie ajutat să iasă din armată și să primească o parohie vacantă din protopopiatele Avrighi sau Brașov.¹⁴

Un alt preot militar, ajuns la trupele române din Galiția a fost Traian Petrișor, preot în Gușterița/Protopopiatul Sibiu. Inițial a fost numit în 01 1915, la spitalul de rezervă din Brașov, și transferat din iunie, pe frontul din Galiția, la Regimentul nr. 64 din Orăștie. Dacă față de răniții din Brașov a fost duhovnic nu numai pentru români dar și pentru străini, datorită cunoștințelor de maghiară și germană, a ținut ca bolnavii români să se mărturisească și să se spovedească lunar, ceea ce a și reușit, spre bucuria lui sufletească. Pe front, atenția sa a fost îndreptată spre susținerea morală a celor din prima linie, atrăgând atenția, celor care se pregăteau de luptă să își îndeplinească „cu conștiință serviciul ostășesc” iar în stadiul luptelor de tranșee, a reușit, cu ajutorul trupelor de rezervă să ridice mai multe altare din cetină de brad, care au luat locul unor bisericuțe stabile, locuri de închinare pentru toți cei care treceau pe lângă ele. După ce a obținut aprobarea superiorilor a ridicat mici altare și pe linia frontului, împodobite de către soldați cu icoane ale sfinților și cu ce au avut ei mai frumos¹⁵.

În ajunul Nașterii Domnului a colindat pe linia frontului iar de Bobotează, i-a stropit pe soldații, aflați în prima linie cu apă sfințită. Învierea Domnului a fost făcută noaptea, la orele 2, „în mijlocul bubuiturilor de tun”, iar în timpul postului, mulți dintre militari s-au spovedit, chiar dacă unii dintre ei, proveniți din diecezele Aradului și Caransebeșului, nu s-au mai spovedit de pe băncile școlii. A continuat și el inițiativa nobilă a colectelor, mai ales în cadrul regimentului 64 din Orăștie: cea pentru orfanii celor căzuți în război, pentru fonduri necesare înființării unor orfelinate la inițiativa celor două Biserici românești, pentru orfelinatul Reuniunii Femeilor Române, pentru înfrumusețarea cimitirelor militare sau pentru refugiații din Ardeal. Până la data de 12 07 1915, suma adunată se ridica la 32.799 de coroane, fără a lua în calcul și suma de 6.000 de coroane, pentru invalizii regimentului. Încheie cu constatarea că „soldații noștrii credincioși ai bisericii noastre, întru toate și-au făcut datorința lor de soldați, credincioși jurământului de fidelitate față de tron și țară”¹⁶.

13. A. A. S., III, 6515, 1915.

14. A. A. S., III, 1198, 1917.

15. A. A. S., III, 10 10 1916.

16. A. A. S., III, 10 10 1916

Ulterior, un alt raport al preotului menționat, din 08 12 1915 și publicat în paginile *Telegrafului Român*, a fost mai mult axat pe dramatismul luptelor la care a participat Regimentul 64, atacurile cu grenade au făcut un adevărat măcel, și el a fost la un pas de a muri într-o astfel de explozie¹⁷.

O altă scurtă relatare din 20 02/04 03 1916, tot din paginile *Telegrafului Român*, a fost menționată la rubrica Corespondență de război, cu titlul „Din zilele noastre”. La momentul respectiv, sunt relatate în scurte notițe fugare, luptele din pădurea Bialiewska, acolo unde preotul militar s-a simțit pierdut între păduri albe de mesteacăn, readus la trista realitate a luptelor, de crucile care acopereau „gliile negre și pe care scria, stângaci cu creionul:” aici odihnesc, în Domnul, robii, Tompa, învățător și ceilalți de la regimentul 32 infanterie”. După aproape 2 ani petrecuți pe front, preotul militar Traian Petrișor, fiind transferat la Sibiu, i-a cerut protopopului de Sibiu, dr. Ioan Stroia ajutorul pentru a primi sprijinul financiar, care i se se cuvenea, în calitate de preot militar¹⁸.

Nu toți preoții militari au ales, în cazul unor corespondențe de război, desigur și sub atenționarea cenzurii, să își exprime prea deschis sentimentele, astfel, Eugen Muntean, inițial preot militar al garnizoanei Timișoara, trimite *Telegrafului Român*, o scurtă notiță, publicată sub titlul: „Impresii de pe câmpul de luptă”, în care alături de sublinierea importanței scrisorilor de acasă pentru cei de pe front, îi laudă pe ruteni, pentru religiozitatea de care dau dovadă și pentru atenția pe care o dau școlii.¹⁹

Derularea unor solemnități, cum a fost cea legată de serbarea Zilei împăratului în 1915, pe frontul din Galiția, au adus în paginile publicației menționate și scurte relatări oficiale, legate de serviciile divine comune, de pe frontul din Galiția, ale preotului Sever Păcurariu și a celui rutean Theofil Draczyński, fără alte amănunte.²⁰

Relatări și corespondențe au fost trimise și din Praga, unde Regimentul 2 Infanterie a cinstit memoria căpitanului Ioan Goșa din Săliște, fiind menționați și preoții militari de la regimentele 2 și 51, Sever Păcurariu și Nicolae Șoșdean, care răspundeau și de răniții români din spitale.²¹ Tot aici, în anul 1915, la serbarea Crăciunului, au participat toți militarii români, din Ardeal și Bucovina, la fel și preoții lor militari, inclusiv dr. Valer Ștefan din Cernăuți.²²

Corespondențele de pe frontul italian, au fost trimise cu prilejul comemorării unor camarazi, așa cum a fost și cazul învățătorului Nicolae Suma, căzut într-una

17. „De pe câmpul de luptă”, *Telegraful Român*, an LXIII; nr. 129, 8/21 XII 1915.

18. A.A.S, III, 1924 din 1917.

19. Eugen Muntean, „Impresii de pe câmpul de luptă”, *Telegraful Român*, an LXIII, nr. 21, 24 02/09 03 1915.

20. „Serviciul divin românesc-rutenesc”, *Telegraful Român*, an LXIII, nr. 83 din 11/24 08 1915, p. 335.

21. „O serbare în capela din Praga”, *Telegraful Român*, an LXIII, nr. 78 din 28 07/10 08 1915, p. 315.

22. „Crăciun românesc în Praga”, *Telegraful Român*, an LXIV, nr. 4, 14/27 01 1916.

din ofensivele de pe frontul de la Isonzo. Preotul militar Ioan Dăncilă, își intitulează corespondența *Un învățător român*, evocând figura unui camarad, care și acolo, a fost și cantor pentru cei 4 preoți militari, care s-au perindat la regimentul 31²³.

În multe cazuri, spre deosebire de rapoartele trimise mitropolitului, relatările care stau la baza corespondențelor, pleacă și de la impactul emoțional, pe care, pe front sau în apropierea lui, anumite fapte le transmit. Tot preotul militar Ioan Dăncilă, relatând despre construirea unei capele ortodoxe, în apropierea spitalului de campanie al garnizoanei L, pe malul drept al râului Tagliamento, menționează ridicarea ei ca o mângâiere, pentru cei scăpați în 1917, din bătălia de la Tagliamento. La îndemnul protopopului militar Ioan Papp, construcția a fost terminată în decembrie 1917 și sfințită la sfârșitul lunii februarie a anului 1918. Din datele trimise, reiese că era mare, pentru 800 – 1.000 de persoane, corul era alcătuit din români și prizonieri ruși, la slujbele religioase mai participau și prizonieri sârbi și români, chiar civili din orașul și satele din jur, care au făcut și donații. Impresia pe care slujba de sfințire a avut-o asupra tuturor celor prezenți a fost sintetizată cel mai bine într-o formulare scurtă: „O lume a visurilor de pace”²⁴.

Moartea pe frontul italian a tânărului preot militar Nicolae Peicu, preot în Galomfalăul mare/ protopopiatul Sighișoarei în urma unei avalanșe, l-a impresionat în țară, pe dr. Gheorghe Comșa, protopopul Sighișoarei, care s-a simțit obligat să anunțe decesul său, survenit în 17 12 1916, în paginile *Telegrafului Român*²⁵. Mai mult, a publicat și o scrisoare a acestuia, trimisă unui cunoscut la 08 07 1916, la puțină vreme după ce sosise la Trieste. Era singurul preot ortodox pentru soldații români de pe pe frontul italian, unde erau deja foarte mulți soldați români în spitale, cei mai mulți erau din Bihor și Maramureș și erau cu toții analfabeți. I-a ajutat, mai ales pe cei din spitale, cu redactarea corespondenței. Orașul l-a impresionat, mai ales, că în afară de existența spitalului de campanie și a artileriei, care se auzea și noaptea, războiul părea departe.²⁶

Tot în paginile *Telegrafului român*, preotul militar Eugen Munteanu a revenit cu un articol despre misiunea unui preot militar, subliniind că preotul este și un sfătuitor, nu doar cel care celebrează serviciul militar și face înmormântări²⁷. Alți preoți militari sunt menționați într-o adresă a protopopului militar Pavel Boldea, care laudă comportamentul celor de pe frontul de la Isonzo/Italia, care „au reprezentat

23. Ioan Dăncilă, „Un învățător românesc”, *Telegraful Român*, an LXV, nr. 67, 29 08/11 09 1917, pp. 267-268.

24. Ioan Dăncilă, „Amănunte din război. Sfințirea unei biserici pe câmpul de luptă”, *Telegraful Român*, an LXVI, nr. 49-50, 08/21 05 1918, p. 196.

25. Dr. Gheorghe Comșa, „Preotul militar Nicolae Peicu”, *Telegraful Român*, an LXV, nr. 1, 04/17 01 1917, p. 3.

26. Nicolae Peicu, „O scrisoare din 1916”, *Telegraful Român*, an LXVI, nr. 90, 25 08/07 09 1918, p. 358.

27. Eugen Munteanu, „Preoțimea noastră militară”, *Telegraful Român*, an LXVI, nr. 70, 03/16 07 1918, p. 242.

cu cinste preoțimea noastră, au apărat interesele bisericii și ale patriei, susținând în soldații noștrii vie conștiința datorinței”. Cei menționați: Ioan Dăncilă, de la reg. 31, Ilie Hociotă, de la regimentul 2 și Traian Petrișor, care ajunsese cu regimentul 64 din Orăștie, din Galiția în Italia, au fost decorați de autoritățile militare, cerându-se și ierarhiei bisericești să facă același lucru. Primul și ultimul dintre preoții menționați, au făcut colecte în bani pentru „orfani soldaților noștrii”²⁸

Alături de linia frontului, preoții militari au văzut în spitale, urmarea directă a conflictelor militare, care au transformat, la un moment dat, multe regimente, în ceea ce Istvan Deak a numit „mașini de tocat carne”. Desigur, preoții militari de pe front au răspuns nu numai de îndrumarea spirituală a militarilor dar și a celor din spitale, fie de campanie sau din marile garnizoane, grav răniți sau afectați de boli epidemice (tifos sau de tuberculoză).

În Galiția, cei mai mulți preoți militari au răspuns și de spitalele de campanie, astfel, Virgil Nistor, menționează în primul său raport, numărul mare de răniți aduși la spitalul din Delatyn, unii cu căruța, alții cu trenul de la Kolomeea și eforturile depuse pentru a le ușura „soarta tristă, după putință”, iar pe cei aflați în stare gravă, i-a spovedit și împărtășit²⁹. În raportul din 06 10 1915, menționează vizita săptămânală în spitalele armatei a 7-a, unde se aflau 1.400 – 2.000 de răniți și bolnavi, ocupându-se și de înmormântarea soldaților ruși și sârbi, alături de alți 2 preoți români și 2 preoți sârbi.³⁰

Preotul militar Traian Petrișor și-a început cariera la spitalul de rezervă din Brașov, unde, cu ocazia Sf. Paști ale anului 1916 a fost ajutat de *Reuniunea femeilor române*, implicate și în activitatea Crucii Roșii, împărțind soldaților nu numai cadouri dar și bani.

Nici pentru cei care au rămas în spatele frontului, activitatea nu a fost mai ușoară, un exemplu a fost, la Sibiu, cel al preotului Ioan Baptist Boiu, care a ținut locul timp de 11 ani, preoților militari, care s-au succedat în garnizoana Sibiu din 1913: Pavel Boldea, dr. Virgil Cioban și dr. Aurel Crăciunescu, chemați și în alte garnizoane, unde se aflau soldați români. Paroh în Sibiu – suburbiul iosefin, din 1916, a primit în grijă alte 3 parohii, s-a ocupat și de răniții și bolnavii români din cele 10 spitale din oraș, a ținut prelegeri religioase, i-a spovedit în Postul Paștelui, a ținut și un registru de evidență, deși oficial, nu fusese numit preot militar. În data de 10 07 1917, a cerut Consistoriului clarificarea situației sale, menționând că s-a implicat, la cererea mitropolitului Ioan Mețianu. În al doilea raport din 25 07 1917 detaliază problemele mai grave cu care s-a confruntat, în toată perioada menționată: epidemia de holeră din 1914, cuminecarea celor condamnați la moarte pentru dezertare, menționând și acum faptul că a ținut oficial locul unui preot

28. A. A. Sibiu, III, 1025, 1917.

29. A. A. Sibiu, III, 6515, 1915.

30. A. A. Sibiu, III, 6515, 1915.

militar, după ce vicarul arhiepiscopesc, Ilarion Pușcariu i-a cerut să aibă grijă de răniții români din spitalul de garnizoană nr. 22.³¹

Tot în cursul anului 1917, protopopul Sibiului, dr. Ioan Stroia își exprima față de Consistoriu, nemulțumirea că mai pierdea un preot, prin numirea parohului din Cristian, Constantin Moldovan, ca preot militar, după Traian Petrișor, paroh în Gușterița, teama sa fiind aceea că, până la reîntoarcerea lor, două din parohiile sale erau în pericol „să se depărteze de biserică”³².

Comenduirea militară din Sibiu apreciind cuvântările patriotice, susținute în catedrală de către asesorul consistorial dr. George Proca l-a numit preot militar ajutător, pentru trupele dizlocate aici dar mai ales pentru prizonierii de război din oraș³³.

Dintr-un spital militar din Feldbach (Stiria, Austria), situat la granița cu Ungaria, preotul militar Alexandru Făgătar trimite un raport, în care își prezintă activitatea derulată între 17 10 1916-31 07 1917. În spitalul menționat, din 1911 bolnavi, 85 au fost români ortodocși, dar complexitatea activității sale a fost dată de existența în localitate a unui lagăr de prizonieri, unde din 5.100 de prizonieri, 4.600 erau ruși, 100 români din Basarabia, 300 de români din România, 100 de sârbi). Deși nu se plânge de participarea soldaților români la serviciul divin, a fost clar câștigat de comportamentul prizonierilor ruși și a românilor din Vechiul Regat, al căror atașament pentru biserică era mai vizibil accentuat și de situația în care se aflau, spre deosebire de românii din Bihor, mai delăsători spre deosebire de evlavioșii bucovineni.

Capela spitalului militar a fost însă dotată cu tot ceea ce era necesar de către prizonierii ruși: discul, potirul și celelalte obiecte din aur au fost trimise din Rusia, la fel ca și cărțile bisericești iar icoanele pictate pe pânză în stil oriental au fost comandate la un atelier din Viena, iar Sf. Antimis fusese dăruit de către episcopul Ioan Papp al Aradului. Deși a cerut un număr mai mare de cărți de rugăciune și de ziare, nu a primit ajutor decât de la Asociațiunea Astra și de la Comitetul Capelei Române din Viena.

A predicat în limba română, mai ales când se afla doar în fața soldaților români, de sărbători sau după ce se cuminecau, deoarece în duminicile obișnuite, capela era plină de prizonieri ruși, la care, de 2 ori pe lună, predica era ținută în limba ucraineană de către un preot ortodox român din Bucovina. Cere Consistoriului din Sibiu, mai multe cărți de rugăciuni și numere din *Telegraful Român*, menționând faptul că militarii români primesc doar Poporul din Budapesta³⁴.

Nu putem să eludăm, din prezentarea, chiar și parțială, a activității preoților militari de mai sus, faptul că, mai ales după anii petrecuți pe frontul din Galiția și Italia, în spitalele de garnizoană sau de campanie, în scurte concedii, acasă și apoi din nou pe front, unii dintre ei au încercat, prin intermediul celor publicate, cu

31. A. A. Sibiu, III, 200, 202, 1917.

32. A. A. Sibiu, III, 1062, 1917.

33. A. A. Sibiu, III, 192, 1918.

34. A. A. Sibiu, III, 52, 1917.

deosebire în paginile *Telegrafului Român* să ofere un răspuns la o posibilă întrebare a celor păstoriți de ei: au fost ei mulțumiți de preoții lor militari, cum au fost și cum ar fi trebuit să fie.

Primul care s-a ocupat de rolul și importanța preotului militar în fața credincioșilor și a oficialităților, a fost Eugen Munteanu, care publica în 1917, un scurt articol-semnal în *Telegraful Român*: „În atențiunea preoților noștrii”, subliniind cât de important era preotul militar pentru a prezerva în memoria colectivă, amintirea foștilor camarazi, aici nu este vorba de dreptatea sau de norocul unei cauze, ci pur și simplu de bucuria supraviețuirii, alături de moartea altora, iar preotul militar a fost de față la amândouă. Tocmai pentru a păstra o istorie completă a actelor militare, el insistă pentru ca fiecare preot militar să fie atent la ținerea jurnalelor de front și să ceară să fie consultat, pentru ca numele celor decedați să fie scrise corect pe cruci iar pentru aduși acasă, să se noteze și locul decesului.³⁵

Sistematic, rolul preotului militar român a fost tratat, ulterior, de către preotul militar Ioan Dăncilă, într-un amplu articol din același an, publicat în *Telegraful Român*, scris, așa cum mărturisea autorul, în ziua în care își îngropase un coleg, preotul militar dr. Muntean din Bucovina, ucis de o grenadă. Prima parte a studiului răspunde de fapt la o întrebare simplă, cine sunt acești preoți militari români, din punctul de vedere al altora? Ei se trezesc într-o lume de ofițeri și soldați din toate colțurile imperiului, care, mai ales cazul ofițerilor, îi cunosc foarte puțin pe români. Motiv pentru care, ei trebuie să știe cum să reprezinte „biserica și tagma noastră”, prin câteva calități obligatorii: cunoașterea a cel puțin 3 limbi, capacitatea de a se integra într-o societate cu pretenții, „o viață cu totul străină mediului nostru”. Chiar dacă mulți vor să fie preoți militari, deoarece ajung în orașe mari ale monarhiei și au o salarizare mai bună, nu pot risca „să fie urmăriți de ironia străinilor și compătimirea alor noștrii, rușinați de stângăciile și slăbiciunile lui”.³⁶

Nici nu consideră necesar să dezbată subiectul loialității românilor, este ceva normal, dar cu toate acestea, mai ales pentru tânărul recrut nu se poate face bine instrucția, „dacă sufletul este departe”, deci rolul său meritoriu este acela de a face un soldat motivat.

În condițiile speciale în care fiecare își ducea viața în tranșee sau în spitale, așteptând atacul sau retragerile, la fel de importante ca și slujbele religioase au devenit predicile, indemnul de a avea propria carte de rugăciune, de a te împăca cu soarta prin mărturisire. Nici preoții militari din garnizoană nu sunt lipsiți de necesitatea de a înțelege mai bine contactul cu soldații dar și cu familiile lor.³⁷

35. Eugen Munteanu, „În atențiunea preoților noștrii”, *Telegraful Român*, an nr. 35, 13 05/26 05 1917, p. 141.

36. Ioan Dăncilă, „Rolul și chemarea preotului român în armată”, *Telegraful Român*, an LXV, nr. 86, 19 10/11 11 1917, p. 343.

37. Ioan Dăncilă, „Rolul și chemarea”, *Telegraful Român*, an LXV, nr. 89, 28 10/10 11 1917, pp. 355-356.

În spital, fiecare rănit era bucuros, atunci când își auzea limba, dar despre spovedania celor grav bolnavi sau răniți, și Ioan Dăncilă consideră că este loc de mai bine, deși înțelege superstiția unora, pentru care a te cumineca era sinonim cu a te pregăti de moarte, deoarece în satele de unde proveneau, cei care se împărtășeau erau oameni bătrâni, care așteptau să își de-a obștescul sfârșit.³⁸

Pentru cei din spital, alături de cărțile de rugăciune și ziarele aduse de preot, la fel de importante erau și dialogul cu medicul sau ținerea la zi a corespondenței. Tratatamentul muribunzilor necesita o atenție aparte, ultimele dorințe urmau să fie transmise familiei. Deși misiunea era grea și pentru el dar și pentru familia³⁹, obiectele rămase de la cei duși, mai ales scrisorile, alături de o fotografie a cimitirului, ar fi fost necesare⁴⁰.

În ultima parte a articolului, autorul aduce ca suprem argument al recunoașterii calităților dovedite de preoții militari, broșura apărută la Viena, sub îndrumarea episcopului romano-catolic Emerich Bjelic, în care sub forma unor scurte interviuri, conducătorii armatei austro-ungare, în frunte cu împăratul Carol I își exprimau gratitudinea.

Dar conferința preoților militari din Armata I, staționată la Brașov, desfășurată în intervalul 25-26 aprilie 1918, a oferit, prin tematica dezbătută cea mai completă imagine a activității preoților militari din timpul războiului. Inițiativa a aparținut dr. Aurel Crăciunescu, care a obținut aprobarea autorităților militare, dar și binecuvântarea mitropolitului Vasile Mangra.

Printre preoții participanți, s-au aflat: dr. Aurel Crăciunescu, George Antonovici, Aurel Balea, Traian Blașiu, Petru Debu, Victor Habou, George Ionescu, Andrei Moldovan, dar și preotul sârb, Petar Pavlovici.

Tematica a demonstrat o atenție deosebită acordată activităților curente (dr. Aurel Crăciunescu „Despre agendele preotului oficalui preoțesc militar”, Petru Debu „Preotul militar în spital”, Traian Petrișor „Preotul militar pe front”, George Antonovici „Păstoria prizonierilor de război”), dar avem și o temă, referitoare la felul în care preoții militari își vor derula activitatea, după război - Aurel Balea „Cum are să fie chemarea pastorală după război, pe baza experiențelor date de acesta”.

Dacă, pentru unele teme, accentul a fost pus pe importanța jurnalului de front, a „matriculei morților” în spital, dificultățile plecau, mai ales de la abordarea psihologică a fiecărui caz. Pe front, complexitatea muncii era dată de faptul că aveai de a face cu situații care se succedau în spațiu și timp: soldații din tranșee, răniții, muribunzii, cei din rezervă, care se pregăteau să intre în luptă, înainte și după aceasta.

Cel mai delicat subiect a fost considerat cel al atitudinii față de prizonierul de război, văzut, până la urmă ca: „un suflet întristat, înstrăinat în mijlocul celor care împotriva cărora au luptat”, având nevoie de o vorbă bună.

38. Ioan Dăncilă, „Rolul și chemarea”, p. 368.

39. Ioan Dăncilă, „Rolul și chemarea”, p. 408.

40. Ioan Dăncilă, „Rolul și chemarea”, p. 403.

Pentru Aurel Balea, după război, preoții trebuie să își intensifice eforturile, pentru a convinge comunitățile de țărani români, că opțiunea față de școală și progres trebuie schimbată, dacă se dorește progresul națiunii române.

Preotul dr. Aurel Crăciunescu a încheiat lucrările conferinței cu dezbaterile unei teme, aflate atunci la ordinea zilei, „Întoarcerea celor din prinsoare și păstorirea lor”. S-a explicat necesitatea adăpostirii lor în lagăre speciale, atât din motive sanitare dar și morale, deoarece, anii lungi de prizonierat pot lăsa urme adânci asupra psihicului, rolul preotului militar, fiind cu atât mai dificil. Cum discuțiile au făcut mai ales referire la cei care s-au întors din Rusia, cei prezenți și-au exprimat bucuria că românii nu au fost afectați de bolșevism.

Odată cu anul 1918, preoții militari au făcut față unei noi realități, aceea a prizonierilor întorși după 2 sau 4 ani, mai ales din Rusia, ceea ce a impus o atenție deosebită pentru reacomodarea acestora cu noile realități. „Carantina” din așa-numitele lagăre ale celor care s-au întors, a fost cu atât mai atentă, de teama contaminării cu ideile bolșevice. Preoți militari, cum au fost: Andrei Moldovanu sau Virgil Nistor au făcut apel în principalele publicații românești pentru trimiterea de cărți și publicații necesare „căminelor de soldați din taberele de carantină, Heimkehrlager, din Nord-Estul țării, Galiția și Bucovina”⁴¹.

În paginile *Telegrafului Român*, preotul militar Virgil Nistor a făcut un apel pentru trimiterea de cărți, atât de necesare pentru soldații români, mulțumind pentru cei care au răspuns: episcopiei Aradului și Caransebeșului, Astrei, care a făcut o colectă în bani, Consistoriului din Sibiu, Tipografiei arhidiecezane, preoților și altor intelectuali din Sibiu, Arad și Brașov. A mulțumit și celor mai cunoscute publicații românești, pentru diseminarea informației: *Telegraful Român*, *Gazeta Transilvaniei*, *Foaia Poporului* de la Budapesta, *Lumina* din Caransebeș, *Foaia Poporului* sau *Viața Nouă* din Suceava⁴².

Cel mai important moment al anului 1918, care a declanșat ulterior evenimente, de o importanță crucială pentru românii din Ardeal, Banat și Bucovina, a fost relatat, inițial, în paginile *Telegrafului Român*, de către preotul militar Gheorghe Oprean, cu o mare sobrietate și în puține cuvinte. Astfel, într-o notiță datată 18 11 1918 și intitulată „Senatul central al soldaților români”, acesta, secretar al forului menționat, relatează despre organizarea în 18 10 1918 a adunării generale a ofițerilor și soldaților români din: Transilvania, Ungaria, Bucovina, aflați în Viena și în jur, sub patronajul lui Iuliu Maniu, a generalului Boeriu și a căpitanului Traian Popa în cazarma regimentului 64, devenită „sala secției românești din ministerul de război”. Ulterior, tot aici, în data de 17 11 1918, a avut loc sfințirea steagului național și depunerea jurământului față de națiunea română. La menționata ceremonie, care a însemnat de fapt despărțirea oficială de armata imperială și regală

41. „Ajutați pe reînțorșii din captivitate”, *Telegraful Român*, an LXVI, nr. 92, 1/14 09 1918, p. 366, „Carte pentru ostași”, *Telegraful Român*, an LXVI, nr. 113, 25 10/07 11 1918, p. 451.

42. „Carte pentru”, p. 451.

austro-ungară au fost de față și preoții militari români: Ioan Serafin, Gheorghe Oprean și P. Popa.

Desigur, acestea au fost doar câteva mențiuni ale activității preoților militari din Arhiepiscopia Ortodoxă a Sibiului, capabile doar să traseze liniile generale ale activității lor de pe front. Empatia și solidaritatea lor cu soldații și ofițerii români au creat o solidaritate puternică, pe care, doar amenințarea morții o poate da, iar ideea de fidelitate și credință față de tron a fost, în special, pentru primii ani ai războiului, un subiect, care nu necesita o detaliere. Aici, se reia oarecum, o temă mai veche a discursului de acest tip, în sensul că a mai venit un război, peste care monarhia dualistă părea să treacă, la fel ca și peste celelalte, pe cine vor convinge din nou românii de loialismul lor și cât va conta acesta? Desigur că, nu se poate eluda din tonul rapoartelor, supuse cenzurii și autocenzurii, faptul că îndemnurile date soldaților să lupte pentru tron și patrie, se prezintă, la egalitate, ca o luptă pentru: biserică, tron și patrie, noțiuni care după un timp nu s-au mai confundat, la nivelul loialității.

CLERUL MILITAR ROMÂN DIN AUSTRO-UNGARIA PE FRONTUL ITALIAN în timpul Marelui Război

Ionela Zaharia

■ IONELA ZAHARIA

Student doctorand al școlii doctorale Istorie. Civilizație. Cultură, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România, cu o bursă de cercetare Johann Weber, din partea Diocezei de Graz-Seckau, Austria, e-mail: ionelazaharia@gmail.com.

Domenii de interes: Istoria Europei de Sud-Est în secolele XIX-XX, Relații internaționale în epoca modernă, Arhivistică, Biserică și societate în imperiul Austro-Ungar.

Publicații: Preoții militari români din Imperiul Austriac, în "Imaginea în Istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi. Lucrările Conferinței Naționale, Cluj-Napoca, 19-10 aprilie 2013", Coord. Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Editura Argonaut, Cluj Napoca, 2014; recenzie – Harald Heppner, Eva Posch (Eds.), *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, The Eighteenth Century And The Habsburg Monarchy, International Series, Vol. 5, Verlag Dr. Dieter Winkler, Bochum, Deutschland, 2012., in *Transylvanian Review*, vol. XXIII, No. 2, Summer 2014.

The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary on the Italian Front during the Great War

Abstract. This paper aims to put under investigation the activities that the Romanian Military Clergy, Orthodox and Greek-Catholic from Austria-Hungary had to conduct during the Great War on the Italian Front, from 1915 until 1918, and to illustrate its complexity. Subsidiary I will try to underline the impact and importance of the geographical area on their activities. I will try to place the Romanian military priests in the context before 1914. Secondly the article will follow the first transformations brought by war, then those brought by Italy's entry into the war and then the situation after Romanian Kingdom's decision to fight against Austria-Hungary. Propaganda activities, before and after 1916 will also make the attention of the analysis.

Keywords. Romanian Military Priests, War Propaganda, World War One, Romanians on the Italian Front.

ÎN ULTIMI doi ani tot mai mulți istorici și-au îndreptat privirile asupra Primului Război Mondial. Astfel au rezultat numeroase studii și cărți care au abordat diferite aspecte din tot atât de diferite perspective: de la noi considerații în plan politico-militar, la considerații în sfera istoriei mentalităților colective, aspectelor cultural-religioase și istoriei sentimentelor și emoțiilor. Articolul de față încearcă și el să recupereze o altă piesă de puzzle, nu îndeajuns valorificată: activitatea preoților militari din Austro-Ungaria pe frontul italian în timpul Marelui Război.

Am ales acest subiect deoarece activitatea acestora a fost una complexă și semnificativă. Misiunea lor principală era aceea de a oferi alinare spirituală soldaților aflați în luptă cu spaimile frontului, bolnavilor, să gestioneze problema morții. Simultan, ca supuși ai împăratului, preoții trebuiau să încerce să mențină ridicat moralul soldaților și să susțină loialismul față de tron și patrie. Pentru a reuși acest lucru dar și pentru a oferi legitimitate acțiunilor militare, aceștia au subliniat tipul mesianic al datoriei față de patrie, predicând despre importanța sacrificiului și obedienței pentru un bun creștin. Acest tip de comportament era o datorie asumată printr-un jurământ și nu a fost unul singular ci unul specific preoților militari indiferent de naționalitate, religie sau țară.¹

Războiul s-a desfășurat însă diferit și în funcție de particularități și de spațiul geografic. După declanșarea războiului cu Italia marea majoritate a soldaților și preoților militari români au fost trimiși pe frontul italian. Acolo aceștia nu au fost captivi doar în războiul tranșeeilor, ci au avut de înfruntat munți stâncoși și abrupti care au împins limitele ființei umane către extreme și le-au forțat să se adapteze.

Pentru a observa și înțelege mai bine cele anterior menționate va fi necesară, într-o primă etapă, prezentarea situației preoților miliari români din Austro-Ungaria la începutul conflagrației. Un al doilea punct de interes îl va constitui identificarea schimbărilor aduse de război și mai apoi consecințele intrării Italiei. Efectele produse de intrarea României, implicarea preoților în propagandă și situația la finele războiului vor constitui și ele puncte de reper ale analizei.

Începutul războiului

În 1914 erau în Serviciul Religios al Armatei Austro-Ungariei 28 de preoți militari români, ortodocși și greco-catolici care proveneau din Transilvania, Banat și Bucovina. Aceștia slujeau preponderent personalul militar român staționat în Transilvania, Bucovina, Budapesta, Sarajevo, Viena, Kassa (astăzi Košice în Slovacia) și Ragusa.² Serviciul era unul foarte bine organizat dar și foarte strict, deoarece

1. A se vedea: Annette Becker, „Faith, Ideology and the Cultures of War”, in *A Companion to World War One*, John Horne (ed.), West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., UK, 2010, p. 225.
2. *Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für die 1914*, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Februar 1914, Wien, pp. 1128-1138; *A Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1918, pp. 599-601.

rigorile militare erau valabile și pentru clerul militar, care era responsabil, din punct de vedere militar, în fața comandanților circumscripțiilor militare imperiale.

Principalele îndatoriri ale clerului militar erau acelea de a satisface necesitățile religioase ale ofițerilor și soldaților români din armata cezaro-crăiască, Honvezi și Landwehr. Aici erau incluși și cei aflați în spitalele militare și studenții și elevii din diferitele stabilimente militare de învățământ. Pentru aceștia preoții trebuiau să promoveze calitățile unui bun creștin: ascultarea, împlinirea datoriei, o viață morală și creștinească³; calități importante și pentru un soldat obedient. Conform regulamentului de funcționare al clerului militar, aceștia nu depășeau vârsta de patruzeci de ani, aveau cunoștințe de limba germană sau maghiară, pe lângă română, rusă, sârbă, ruteană (ucraineană).⁴ Aceste cunoștințe făceau posibilă și comunicarea cu ofițeri de rang înalt, majoritatea austrieci sau maghiari.

La numirea în funcție fiecare preot militar trebuia să depună un jurământ în care își lua angajamentul, pe onoarea sa, să îi fie obedient și loial împăratului și urmașilor acestuia. Orice asociere cu inamicul sau grupare suspectă din afara monarhiei bicefale era interzisă vehement. În același timp preoții trebuiau să protejeze patria și să fie credincioși secretului profesional.⁵ Nerespectarea jurământului avea repercursiuni asupra imaginii preotului ca reprezentat al Bisericii, conform căreia jurământul sau promisiunea erau sfinte și încălcarea lor constituia un păcat. În plan militar sau lumesc încălcarea jurământului avea repercursiuni atât asupra preotului, care putea fi depus din funcție, arestat sau condamnat la moarte, cât și asupra familiei acestuia. Consecințele variau în funcție de gravitatea faptei și erau hotărâte de tribunalele militare.

La finele lui august 1914 întreaga societatea a fost zguduită de izbucnirea și generalizarea războiului la nivel european, care a atras după sine o mobilizare fără precedent. Deși în teorie datoriile preoților militari au rămas aceleași, în practică ele s-au schimbat radical. Nici un război precedent nu solicitase atât de intens nevoia de consolare și gestionare a problemei unui număr mare de răniți, muribunzi și decedați, care se înmulțeau de la o zi la alta. Solicitățile pentru preoții militari pentru fronturile din Balcani și Rusia, unde au fost trimiși majoritatea românilor, au crescut și ele. La foarte scurt timp a apărut necesitatea de a chema în cadrul serviciului religios-militar, pe lângă preoții militari din rezervă, și preoți civili. Aceștia erau trecuți automat în listele de rezerve în caz de război ale Ministerului de Război atunci când erau hirotoniți.⁶ Primul contact cu realitatea frontului a însemnat pentru toți frică și spaimă⁷, din moment ce nu trăiseră niciodată un război.

3. *Dienstvorschrift für die Militärgeistlichkeit A 16-c*, Wien: Kaiserliche-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1904, pp.18-19.

4. *Dienstvorschrift*, pp. 2-3.

5. *Dienstvorschrift*, pp. 80-81.

6. *Ranglisten für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für die 1918*, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Februar 1918, Wien, pp. 993-997.

7. Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 530-533.

Intrarea în război a Italiei

În primăvara lui 1915 Italia și-a găsit și ea rațiunile care să dea legitimitate intrării în război. Țelul acesteia era să finalizeze unificarea tuturor provinciilor locuite de italieni, fapt pentru care a declarat război fostului său aliat, Austro-Ungaria. Noul front se întindea pe aproximativ șase sute de kilometri. Pentru că România era încă neutră însă imprezvizibilă și pentru că deja aveau experiența războiului s-a hotărât transferarea majorității românilor de pe fronturile din Galiția și Balcani pe noul front.⁸ Împreună cu aceștia a fost transferat și un număr mare de preoți militari.

La începutul lui 1916 erau înregistrați aproximativ 84 de clerici militari români în est, Balcani și pe frontul italian, pe linia frontului, în spitale și în lagărele de prizonieri de război. O cerere adresată de Comandamentul Diviziei de Infanterie Nr. 32 a Armatei Austro-Ungariei către Departamentul 9 de la Ministerul de Război, responsabil pentru trimiterea preoților militari, subliniază clar rolul pe care preoții îl aveau pe linia frontului, din punctul de vedere al autorităților. Comandantul trupelor cerea încă un preot militar ortodox pentru soldații de la Brigada de Infanterie Nr. 64. Preotul era necesar pentru a încerca să îi determine pe soldații noi sosiți să nu dezerteze. Comandantul ajunsese la această soluție după ce detașase deja pentru două săptămâni un preot de la Regimentul de Infanterie Nr. 70 la Brigada de Infanterie Nr. 64 și probabil observase diferența.⁹ Cererea dezvăluie influența semnificativă a preotului militar asupra soldaților. Aceștia proveneau în marea lor majoritate din mediul rural, spațiu în care preotul era una dintre cele mai importante autorități religioase, morale și chiar politice, după cum subliniază cercetătoarea Eugenia Bârlea¹⁰. O altă informație importantă este faptul că numărul preoților era insuficient și că autoritățile luau deja în calcul propaganda defensivă pentru a-i menține pe soldați motivați să lupte pentru Austro-Ungaria.

Datoriile preoților se diferențiau însă în funcție de locul în care erau trimiși să își desfășoare datoria. Pe linia frontului ei trebuiau să își însoțească soldații, iar în timpul luptelor să se alătore sanitarilor și medicilor de la cortul de prim ajutor pentru a le oferi consolare răniților sau a citi rugăciuni pentru muribunzi și decedați. De multe ori aceștia îi asistau însă pe medici pentru a-i ajuta pe cei răniți. Ajutorul spiritual era acordat atât propriilor soldați cât și inamicilor. În timpul pauzelor dintre lupte, la ordinul comandantului, preotul trebuia să săvârșească înmormântările pentru cei decedați. Duminicile și în sărbători, dacă timpul și desfășurarea

8. Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*, Wien: Böhlau Verlag, Köln, Weimar, 2013, pp. 427-428

9. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Feldakten, Neue Feldakten, Höhere Heereskommandos, Etappengruppenkommandos und selbständige Quartiermeisterabteilungen, Quartiermeisterabteilung 9, 269/Arhivele de război, Viena. De acum citate astfel: AT-OeStA, KA, FA, NFA, HHK, EGK/QuAbt QuAbt 9.

10. Eugenia Bârlea, Teza de doctorat: *Perspectiva lumii rurale asupra primul război mondial*, Universitatea Babeș Bolyai, Cluj Napoca, 2000, pp. 23-25.

operațiunilor permitea, preotul trebuia să celebreze și Sfânta Liturghie cu predică. Dacă slujba nu era posibilă, preotul trebuia să țină măcar o predică în care să le aducă în vedere soldaților importanța obedienței, respectului față de lege, loialității față de monarh și patrie, să îi încurajeze, să îi consoleze, să le explice consecințele dezertării. În orice ocazie preotul trebuia să fie un model de conduită și să îi îndemne pe soldați să se spovedească și să se împărtășească. O atenție aparte trebuia să fie acordată noilor recruți. Preoții detașați în spitale, fortărețe sau lagărele de prizonieri de război aveau datorii similare. Un alt aspect foarte important era ținerea registrelor deceselor celor aflați în jurisdicția lor și trimiterea de rapoarte de activitate. Acestea erau trimise la Vicariatul Apostolic al Armatei și Comandamentului Suprem al Armatei.¹¹ Pe baza lor se făceau statistica pierderilor suferite și a situației moralului pe front.

Rapoartele de activitate erau documente care răspundeau întrebărilor autorităților privind desfășurarea activităților preoților și indică interesul acestora din urmă pentru ceea ce preoții aveau de săvârșit. Preoții de pe linia frontului trebuiau să raporteze unde s-au săvârșit slujbele, în ce dată, pentru cine, ce titlu aveau predicile, în ce limbă au fost ținute, câți ofițeri și câți soldați au asistat, câți s-au spovedit și împărtășit, dacă soldații din tranșee erau vizitați și aveau posibilitatea de a primi Sfintele Taine, ce era întreprins pentru moralul soldaților, dacă răniții erau vizitați, dacă cei decedați erau corespunzător înmormântați și unde, cum erau amenajate cimitirele militare, dacă existau remarci și cereri speciale etc.¹² Autoritățile încercau astfel să țină sub supraveghere nu doar modul în care preoții își făceau datoria ci și în ce mod și cât de mare era numărul celor care aveau nevoie de preoți. Se poate observa de asemenea și cât de importantă era problema morții pe front. Multe cântece populare din timpul Marelui Război indică importanța crescută a unei înmormântări creștinești după ritul străbunilor în cazul în care cel plecat pe front urma să își piardă viața pe pământ străin.¹³

Pentru a observa și ilustra particularitățile frontului italian asupra activităților mai sus enumerate, a le înțelege mai bine și a avea o perspectivă mai acurată voi face uz de două surse diferite: memoriile unui soldat și rapoartele pastorale către Comandamentul Suprem al Armatei. În memoriile lui Petru Talpeș, care s-a înrolat în 1915 în Regimentul de Infanterie Nr. 43 din Caransebeș și care a fost trimis pe Frontului Italian, se păstrează o descriere limpede a ceea ce însemna lupta și viața de zi cu zi în linia întâi a frontului italian:

”Reg. 43 lupta pe frontul italian dintre Trieste-Gorica-Doberdo, o regiune deluroasă și acoperită, în mare parte, cu stânci și pietre, denumită regiunea

11. *Dienstvorschrift*, pp. 63-68.

12. AT-OeStA, KA, Mittelbehörden, Apostolisches Feldvikariat, 220 *Pastoralberichte* (V) 1916. (De acum înainte: AT-OeStA, KA, MBeh, AFV.)

13. Egenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*, p. 111.

„Carstului”... Când am ajuns la San Daniel, o localitate prin care am trecut spre lagărul regimentului de pe front, am rămas cu toții înmărmuriți de vederea unui cimitir uriaș... În timpul acelor explicații și planuri, ca din senin o bubuitură groaznică s-a produs în partea dreaptă a tranșeei unde erau adunați ofițerii și am auzit niște vaiete îngrozitoare și în scurt timp, cam la 1-2 minute, sanitari au trecut prin fața noastră cu târgi, transportând mai mulți soldați grav răniți, cu sângele tâșnind din unii din ei...”¹⁴

Preotul militar greco-catolic Simon Coman avea sub jurisdicția sa în iunie 1916 soldați români și maghiari, greco-catolici din primul batalion al Regimentului de Infanterie Nr. 51, aflat în Tirolul de Sud, în Roncegno. Conform raportului său, el ținea Sfânta Liturghie de două ori pe zi, atunci când era posibil în funcție de programul luptelor. Deoarece soldați erau împrăștiați în diverse ascunzători, sfintele slujbe nu erau prea dese. Pentru a compensa, preotul Coman încerca să îi viziteze și să le țină scurte predici pentru a-i îmbărbăta. Acest lucru însemna și urcatul pe munte, care a dus la epuizarea fizică, după cum preotul ținea să menționeze la finele raportului.¹⁵ Se pare că preotul Coman și-a reluat totuși activitățile, însă doar până în data de 15 decembrie 1916 când a fost victima unei avalanșe în Persen, Tirolul de Sud. Acesta a fost unul dintre cei doi preoți români căzuți victime ale avalanșelor în iarna dintre 1916 și 1917.¹⁶

Alte informații importante despre atmosfera frontului se desprind și din tematica predicilor abordate de preoți. Majoritatea încercau să îi ajute pe soldați să facă față moralului scăzut și spaimelor frontului, să depășească necesitățile fizice și să se concentreze pe importanța sufletului.¹⁷ Unii clerici încercau să reamintească soldaților de ajutorul lui Dumnezeu, îi îndemneau la rugăciune, primirea Sfintelor Taine și împlinirea datoriei, oferind spre exemplu smerenia Mântuitorului și sacrificiul acestuia pentru oameni.¹⁸

Intrarea României în război

Un eveniment critic în desfășurarea activităților soldaților și preoților români transilvăneni și bucovineni l-a reprezentat intrarea României în război de partea Antantei. Raportul pastoral al prim-preotului militar Pavel Boldea, trimis din Laibach (astăzi Ljubljana în Slovenia), unde era detașat în octombrie 1916, la Comandamentul Armatei a 5-a, ilustrează situația de pe front cu această ocazie. În raportul Boldea menționa că majoritatea românilor luptau deja pe frontul italian,

14. Petru Talpeș, *Amintiri*, text îngrijit de Vasile Dudaș și Vali Corduneanu, Timișoara: Ed. Mirton, 2008, pp. 41-43.

15. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 221 *Pastoralberichte* (VI-VII), 1916.

16. Viktor Lipusch, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Verlag Berger, Graz, 1938, p. 81.

17. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 222 *Pastoralberichte*, (VIII-IX) 1916.

18. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 231 *Pastoralberichte*, (VII)1917.

și că atâta ei cât și preoții militari au continuat să își facă datoria față de Austro-Ungaria,¹⁹ fapt observat și de alți.²⁰ Un alt aspect important subliniat în raportul lui Boldea este ordinul autorităților către preoți de a predica mai mult despre importanța obedienței către jurământ, steag, tron și patrie. Episcopii Miron Cristea și Ioan I. Papp împreună cu mitropolitul Vasile Mangra i-au sfătuit și ei pe preoți și pe soldați să continue să își facă datoria față de Austro-Ungaria, motivând că România a atacat Austro-Ungaria, înșelată fiind de Rusia, și că la finele războiului cei ce se vor dovedi loiali împăratului vor fi răsplătiți.²¹ Preoții militari au continuat să își facă datoria din diferite motive: unii din loialitate, alții pentru că nu credeau posibilă prăbușirea imperiului și se gândeau la situația lor la finele războiului, iar alții probabil datorită fricii de consecințe, atât în plan spiritual cât și lumesc.

Propaganda după 1917

În 1917 predicile preoților militari au continuat că îi încurajeze pe soldați și să le sublinieze importanța mântuirii, smerenia, ajutorul pe care îl pot oferi Dumnezeu și sfinții. O analiză mai atentă a rapoartelor pastorale indică și o creștere a numărului predicilor dedicate importanței jurământului și pericolele pe care le aduce dezertarea.²² Până în 1917 acestea pot fi considerate o formă de propagandă însă una mai mult neoficială. Pentru a slăbi inamicul, toate statele au folosit propaganda organizată în timpul Marelui Război, atât ofensivă cât și defensivă.²³ La începutul războiului Austro-Ungaria nu a utilizat preoții ca agenți pentru propagandă ci i-a monitorizat, având în vedere influența lor asupra moralului soldaților. În 1917 autoritățile de la Viena au decis să organizeze primul Birou pentru propagandă împotriva inamicului (FASt - Feindespropaganda Abwehrstelle), în contextul unei severe demoralizări pe front și în hinterland datorită: îndelungatului război care a transformat radical viața de zi cu zi și a dus la pierderea celor dragi, foametei și acțiunilor propagandistice conduse de Antanta. Biroul era subordonat Comandamentului Suprem al Armatei și Ministerului de Război.²⁴

Una dintre primele măsuri luate de acest birou a fost organizarea de cursuri patriotice (Vaterländischer Unterricht), ținute atât pe front cât și în hinterland pentru a întări suportul față de tron, pentru a explica de ce războiul dura atât de

19. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 223 *Pastoralberichte* 1916 (X-XI).

20. John Macdonald, Zeljko Cimpric, *Caporetto & the Isonzo Campaign. The Italian Front 1915-1918*, Pen & Sword Military, South Yorkshire: UK, 2011.

21. AT- OeStA, KA, KM, Abt 9, 982 Akten, 1916.

22. OeStA, KA, MBeh, AFV 232 *Pastoralberichte* 1917 VIII.

23. Mark Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*, London / New York: Macmillan Press, 2000, pp. 1-2.

24. Barbara Ahammer, „Lubok“-Blätter und „Vaterländischer Unterricht“ *Kriegspropaganda an der Ostfront unter besonderer Berücksichtigung der Friedensoffensive 1917*, in „Österreichische Militärische Zeitschrift“, XLVI, Heft 1, Jänner/Februar 2008, p. 23; Anton Holzer, *Die andere Front. Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Darmstadt: Primus Verlag, 2007, pp. 19-22.

mult, cine erau inamicii și ideile lor. Printre argumentele aduse se numărau faptul că inamicul nu era dispus să cedeze și încerca să câștige prin răspândirea de informații mincinoase în rândurile populației suferinde. Aceste cursuri erau ținute de ofițeri special antrenați dar și de preoți militari. Comandanți trupelor erau încurajați să acorde o mai mare atenție la nevoile soldaților și să îi răsplătească pe cei care se arătau loiali și să îi pedepsească crunt pe cei care erau prinși dezertând. Cursurile erau făcute în așa fel încât să fie pe înțelesul tuturor. Clericii implicați în aceste cursuri, aflați pe frontul italian, trebuiau să sublinieze, spre exemplu, că pacea cu Italia urma să fie încheiată atunci când ea va renunța în a râvni regiunea Trieste-Trentino, că împăratul și liderii armatelor nu au dorit un război de lungă durată, că implicarea celorlalte state a fost responsabilă de acest rezultat etc.²⁵ În aceste circumstanțe numărul preoților militari români a crescut considerabil pe fronturi, astfel că la începutul lui 1918 era aproximativ 256.²⁶ Nu am reușit încă să identific însă câți dintre ei se găseau pe frontul italian.

Unele rapoarte pastorale din perioada 1917-1918 indică și ele schimbarea atitudinilor. Autoritățile doreau să știe mai mult despre schimbările de personal, ce probleme speciale ridicau soldații întorși din prizonieratul rusesc, dacă documentele și ștampilele erau ținute în siguranță, ce cărți religioase dețineau și răspândeau printre soldați, dacă îndeplineau ordinele Comandamentului Suprem al Armatei în ceea ce privea cursurile patriotice, care erau relațiile cu ofițerii însărcinați să țină aceste cursuri etc.²⁷ Printre noile teme recomandate pentru a fi abordate în predici se găseau: Dumnezeu și războiul mondial, Jurământul soldatului, Bolșevismul și pericolele sale, Cauzele războiului, Situația noastră, Consecințe pentru dezertori²⁸.

Preoți sau implicat diferit în aceste activități. Spre exemplu Cornel Leucuția era în iulie 1918 preot ortodox militar pentru Regimentul de Infanterie nr. 43, Regimentul de Honvezi nr. 32, Regimentul de Infanterie nr. 139 aflate în zona San Floreano-Treppo Grande-Artegnă și pentru spitalele din Gemonă și San Daniele. În cadrul cursurilor patriotice el recita soldaților, în limba română și rusă, poezii patriotice, le explica situația împrumuturilor de război, subordonarea și despre dragostea față de împărat. Pe lângă acestea preotul ținea și cursuri cu conținut religios și moral, în cadrul predicilor aferente Sfintelor Liturghii predica despre semnificația Evangheliei citite, sfințenia jurământului, iubirea creștinească, vizita bolnavi din spitale și officia înmormântări.²⁹ Un alt preot militar ortodox aflat pe

25. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 177 *Dienstvorschriften und Erlässe 1876-1919*.

26. *Ranglisten für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für die 1918, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei*, Februar 1918, Wien, pp. 1621-1664; *A Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1918, pp. 599-601.

27. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 180 *Geschichte der Mlitärseelsorge*.

28. AT-OeStA, KA, MBeh, AFV, 180 *Geschichte der Mlitärseelsorge*.

29. AT-OeStA, KA, ZSt, KM, HR, 1364 Akten 9. Abteilung (1918-1919).

frontul italian Romulus Ancușa, detașat la Divizia de Infanterie nr. 17, în care erau și Regimentele de Infanterie nr. 46 și 39, relatează faptul că în luna iunie a aceluiași an ținuse o singură Sfântă Liturghie datorită luptelor, 8 înmormântări în Santa Lucia și Conegliano, a vizitat zilnic pe bolnavi și răniți, în timpul ofensivelor a fost mereu în preajma acestora dar și a doctorilor și sanitarilor pentru a recupera răniții, a împărțit soldaților și bolnavilor cărți de rugăciuni, broșuri cu conținut moral, religios și economic, ziare și s-a ocupat de cenzura scrisorilor soldaților români.³⁰ Implicarea preoților diferea în funcție de gradul de depărtare de linia frontului, probabil de indicațiile date de comandanți sub care erau repartizați dar și opțiunilor personale.

Lectura pe front era și ea foarte importantă. Autoritățile s-au arătat destul de preocupate de lecturile ce ajungeau în mâinile soldaților și de diferitele oportunități pentru petrecerea timpului liber pentru soldați, pentru răniții din spitale sau pentru cei aflați în lagărele de prizonieri. Problema lecturii era în grija Biroului Central pentru Lectura Soldaților și a preoților militari. Subiectele cărților și revistelor tratau cel mai adesea teme precum: viața moral-religioasă sau patriotismul. Cel mai mare sprijin în colectele și distribuția acestor cărți l-a oferit biserica. Biserica catolică a reușit să colecteze și să trimită pe fronturi și în spitale aproximativ două milioane de cărți și reviste.³¹ Biserica ortodoxă română din Transilvania împreună cu ASTRA au reușit și ele să mobilizeze populația și să trimită cărți și reviste pentru soldații români ortodocși. Printre acestea se numărau: Transilvania, Calendarul Asociațiunii, Mângâierea sufeletescă, cărți din Biblioteca poporală, cărți de rugăciuni, cărți și reviste cu conținut religios și cărți de alfabetizare.³² Cea mai răspândită lectură a fost însă cartea de rugăciuni. Autoritățile au sprijinit și ele acest curent și au contribuit la tipărirea de cărți de rugăciuni pentru toate confesiunile și în toate limbile monarhiei. Pe lângă conținutul moral-religios unele cărți de rugăciuni conțineau și instrucțiuni de igienă și cântece patriotice.³³

La finele războiului

În noimbră 1918 colapsul monarhiei bicefale reprezenta o certitudine. Date fiind circumstanțele și ținând cont de principiul autodeterminării, reprezentanții românilor din Dubla Monarhie au optat pentru declararea independenței și alipirea la Regatul României. După răspândirea deciziei, majoritatea preoților militari s-au implicat în organizarea demobilizării soldaților, pentru a preveni izbucnirea conflictelor și debandadei. Cu această ocazie s-au organizat și ceremonii speciale pentru a-i dezlega pe soldații și ofițerii români de jurământul de ascultare față de Casa de Habsburg.³⁴ Un gest simbolic prin care se împăcau cu gândul că și-au făcut datoria față de jurământul depus.

30. AT-OeStA, KA, ZSt, KM, HR, 1364 Akten 9. Abteilung (1918-1919).

31. Viktor Lipusch, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge*, pp. 104-108.

32. *Transilvania*, nr. 1-6/1915, p. 92; nr. 7-12/1915, p. 107.

33. AT-OeStA KA MBeh AFV 202 *Gebetsbücher*.

Concluzii

La începutul războiului nimeni nu se aștepta la un război și o mobilizare de asemenea magnitudine, care a schimbat complet lumea pe care o cunoșteau. Războiul și mobilizarea i-au trimis pe soldații și preoții militari români din Austro-Ungaria pe diferite fronturi și i-au pus față în față cu ororile războiului total. Unul dintre cele mai solicitante fronturi, psihic și fizic, s-a dovedit a fi cel italian. Preoții militari români au fost una dintre soluțiile autorităților în încercarea de a păstra moralul și loialitatea la un nivel care să îi determine pe soldați să lupte și să nu dezerteze în masă odată ce luau contact cu viața din linia întâi și se aflau mereu în preajma morții. Aceștia au încercat să îi ajute pe soldați să facă față obligației de a lupta, spaimelor cotidiene, dar au adus la suprafață și aspectele religioase ale războiului și au subliniat continuu importanța obedienței și jertfei pentru patria și monarhul cărora le-au jurat loialitatea.³⁵ La baza motivației preoților au stat, de la caz la caz, loialitatea față de Casa de Habsburg, jurământul depus, nesiguranța viitorului sau teama de consecințe. În concepția autorităților, preoții trebuiau să sprijine lupta pentru minți și suflete³⁶. Pentru soldați erau mult mai importante însă cuvintele de mângâiere, Sfintele Liturghii, posibilitatea de a se mântui în cazul unui deces pe front și de a avea o înmormântare în tradiția Bisericii. Acestea au rămas consemnate în memoria supraviețuitorilor.³⁷ Succesul propagandei defensive începute în 1917 nu a mai avut însă efectul scontat datorită politicilor inadecvate vis-a-vis de minorități, foametei și suferinței care au afectat ireversibil atașamentul față de simbolurile imperiale și modul de a gândi și simți al oamenilor. Ceea ce este de remarcat este faptul că majoritatea românilor, fie ei soldați, ofițeri sau preoți, au luptat până la finele războiului pentru a-și respecta jurământul, care nu și-a pierdut din semnificație și putere.

O altă variantă a acestui articol a apărut publicată în limba engleză în revista *Transylvanian Review*, Vol. XXIII, No.4, Winter 2014, pp.43-53.

34. *Timpu Nou*, Nr. 2/1918, 17. November 1918, Wien, p. 2.

35. Annette Becker, *War and Faith. The Religious Imagination in France 1914-1930*, Oxford/New York: Berg Publishers 1998, pp. 7-17.

36. Mark Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary*.

37. Petru Fotoc, „Preoți cu crucea-n frunte. Amintiri din război”, în *Foaia Diecezană*, anul XLIX, nr. 5/7 februarie 1934, pp. 2-3.

THREE MONTHS ON THE GALICIAN FRONT

The Phenomenology of War

Ana Victoria Sima, Daniela Dumulescu

■ ANA VICTORIA SIMA

Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, M. Kogălniceanu St. no. 1, e-mail: annasimma@yahoo.it.

Research interest: Modern history, Church history, Holy See relations with the Eastern Churches in XIXth. Century.

Publications: *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the time of the First Vatican Council*, Milano: Vita e Pensiero, 2013; *Vizitele nunțiilor apostolice în Transilvania (1855-1868)*, vol. I, II, Presa Universitară Clujeană, Cluj: 2003, *O Episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în vremea episcopului Ioan Alexi (1853-1863)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj: 2003.

■ DANIELA DUMULESCU

Ph.D. candidate, Department of Psychology, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr.1. e-mail: danieladumulescu@psychology.ro.

Research interests: social and emotional competencies, psychology of religion, career self-management strategies, phenomenology of war, historical stereotypes and identities

Publications: Buzgar, R., Dumulescu D., Opre, A. "Emotional and Social Problems in Primary School Children: a National Screening Program", *Procedia – Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 78, 13, May, 2013, pp. 250-254.

Trei luni pe frontul din Galiția: O fenomenologie a războiului

Abstract. În istoriografia românească sunt puține cercetări care abordează experiența trăită a participanților la război. Scopul central al acestui studiu de caz este acela de a investiga procesele psihice individuale ale unui soldat transilvănean implicat în experiența frontului în Primul Război Mondial. În acest sens, propunem o perspectivă inovativă asupra studierii Primului Război Mondial, o abordare de analiză fenomenologică interpretativă, pentru a oferi posibilitatea de a explora experiența subiectivă a lui Horațiu Deacu pe frontul din Galiția. Informațiile din biografia personală a soldatului au relevat aspecte interesante cu privire la dinamica mecanismelor mentale și emoționale ale soldatului înainte, în timpul și după război, și reflectă, totodată, integrarea contextului istoric general și a experienței războiului în destinul narativ personal. Mai mult, analiza oferă repere importante pentru înțelegerea percepțiilor și a reprezentărilor sociale ale societății transilvănene cu privire la război și la efectele sale. Noutatea acestui studiu este perspectiva interdisciplinară de analiză și interpretare, dincolo de metodele clasice de analiză a războiului, care oferă o descriere a procesului individual de adaptare la contextul de război, dar și o înțelegere profundă a reprezentărilor colective asupra Primului Război Mondial. În concluzie, proiectul propune o abordare a Primului Război Mondial prin ochii unui soldat, actor și martor al propriei sale vieți și al vieții unei națiuni.

Keywords. WWI, studiu de caz, soldat român transilvănean, experiența războiului

The Great War – a new perspective

HAVING BEEN reconstituted, for a hundred years, especially from a military and political-diplomatic perspective, World War I is still far from being known in all its manifestations. The first global conflagration was not only the expression of the political and military interests of the great powers: it was, above all, one of the biggest and most unique challenges that humanity and the individual had to face. Through its magnitude, duration, and the destructive effects of the new types of weaponry it deployed, World War I forced individuals to cope with experiences that were as novel as they were profound and that irreversibly marked their post-war behaviour and existence. This was a traumatic experience that radically changed the combatants' existence, and with it, the entire society. In the aftermath of the war, the world was never to regain its former state.¹

Within the context of the Romanian historiography, there is little research into the „lived– experience of individuals exposed to war. New interdisciplinary approach is needed in order to draw more attention to individual experience of war for better understand the psychological and social mechanisms of war.

The war that lasted four years created lifelong scars within the soldiers that fought during World War I. Wounds of the body could heal quicker than wounds of the mind.² Soldiers throughout World War I constantly struggled with understanding the effects of the war on their lives. They had to assimilate the experience of war in their own lives and had to adapt to it. Living the war changed the sense of self, the identity, and the whole system of core beliefs about oneself, the world and life. For young soldiers, used with the idea that the world is fair and everything has a meaning, the war came to change this belief. Killing other people, being captured, the mental torture, the image of the front, lead to a reconsideration of life and their role in the dynamic of their own existence.³ Regarding the experience of war as a trauma, the concept of psychological coping is particularly important and relevant. People cannot cope with stress associated with a traumatic event because they usually do not have resources. Many researchers concluded that the most important effective coping strategies involve resources as people's own thoughts, beliefs, practices and the relationships with family and friends.

1. A. Gibelli, "Introduzione all'edizione italiana", in *La Grande Guerra e la memoria moderna*, Paul Fussel, Bologna: Il Mulino, 2000, p. XVIII.
2. See B. Shephard, *War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*, Cambridge, Mass and London: Harvard University Press, 2001.
3. See E. J. Leed, *Terra di nessuno. Esperienza bellica e identità personale nella Prima Guerra Mondiale*, Bologn: Società editrice Mulino, 1985; P. Fussel, *The Great War and modern memory*, London: Oxford University Press, 1977; A. Gibelli, *L'officina della Guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, terza edizione accresciuta, Torino: Bollati Boringhieri editore, 2014.

In psychological research, the term coping is associated with managing the stress associated with a trauma event. In psychological studies, coping is defined as a process of trying to manage problematic situations which are stressful and cannot be managed with the usual resources of the person.⁴

Coping with trauma means a conscious effort involving cognitive, emotional and behavioral dimensions. More, sometimes coping is seen as a process involving also a dimension of searching for a meaning in a trauma situation⁵. In those cases, religious beliefs can offer support and a sense of meaning and control where is hard or impossible to find one.

In one word, religious coping offers utility and answers when the individual's limited power is not useful anymore. As any coping strategies, religious coping can be an important source of meaning in life.⁶ This is based on the fact that religion is a part of the individual orientation system: values, beliefs, relations and personality. It seems that in the coping process, the importance of spiritual attachment (connection) to God is a key factor in driving the religious coping process. Religion plays a key role in the search for meaning and the search for control.⁷

The shock of the war was amplified by the fact that the soldiers were not psychologically and military prepared for what was going to happen. The lack of predictability was increasing the anxiety associated with the battle field.⁸

On the other hand, the fact that death was everywhere, increased the anxiety and the depression feeling, but being overexposed to this reality they learn a sort of indifference and acceptance in order to stay alive with every price. Personal salvation become always the most important.⁹

Horatiu Deacu – case study

The purpose of the present study was to investigate the individual psychological processes underlying war experience of a Transylvanian Romanian soldier in World War I.

In order to reveal the mechanisms of living the war experience, we used a qualitative methodology approach: interpretative phenomenological analysis approach. Interpretative Phenomenological Analysis (IPA) is a popular approach mainly in psychology and health issues. The primary goal of it is to investigate how individuals make sense of their experiences. It is assumed that people are 'self-interpreting beings' (Taylor, 1985), which means that they are actively engaged in inter-

4. See F. Lazarus, S. Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping*, New York: Springer, 1984.

5. Pargament, *The psychology of religion and coping*, New York: Guildford, 1997, pp. 47-52.

6. See F. R. Paloutzian & C.L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, New York & London: The Guilford Press, 2005.

7. T. Ci., Belavich, K. I Pargament, "The role of attachment in predicting spiritual coping with a loved one in surgery", in *Journal of Adult Development*, 9(1), 13-29, 2005. p. 20.

8. See P. Leese, *Shell Shock: Traumatic Neurosis and the British Soldiers of the First World War*, New York: Palgrave, 2002.

preting the events, objects, and people in their lives. Applying IPA allow researchers to represent a piece of the subject's identity, to find the complexity of the representations underlying the experience.

We analyzed a diary wrote on the Galician Front. The author was Horatiu Deac, a teacher at at the *preparandia* (pedagogical institute) in Gherla and the only son of the Greek-Catholic priest from Săcălaia. On 21 October 1914 he fell on duty on the Galician front. He left behind not only the terrible grief his parents carried in their souls their entire lives, but also a notebook recording his experience on the front, which represents today a genuine source for the phenomenological analysis and interpretation of the Great War.¹⁰

The process of analysing the soldiers' diary revealed the most profound mechanisms and unconscious motivations which helped him to face with the variety of emotions and traumas of the war.

More specific, we used the thematic analysis procedure for identifying the main themes regarding the coping resources and mechanisms of representing the war experience.

Interpreting the Horatiu Deacu's biography, we identified some general patterns, central themes, which are the main axis of mental and emotional representation of the war. Those representations are the factors offering a sense of meaning and personal significance for the trauma Horatiu Deacu had to face with. Therefore, for a more complex analysis of the individual meanings of the war, we will discuss the implications of those major themes for our soldier.¹¹

On the first hand, the phenomenology of war means lack of predictability and lack of control. Without a sense of control, people become anxious about the future and about life. This is the moment when the individual mechanisms of *coping* to trauma had to be engaged in order to face the traumatic experience. These mechanisms can be found in most of people experiencing high levels of stress and they can be systems of thoughts and practices, social relations, spiritual anchors.

The first main theme we identified in Horatiu Deacu's biography is: ***The image of the front***. This theme captured much of the soldiers despair, emotionality and the struggle with the lack of resources. It is more about the general atmosphere in the trenches and the general feeling of incertitude, of "no man's land".¹² The incertitude, sadness and anxiety is everywhere: "...*everything is quiet, everything is secret!*

9. Gheorghe Negustor, "Oamenii și moartea în Primul Război Mondial", în *Războiul și societatea în secolul XX/ Guerra e società nel XX secolo*, coord. Gheorghe Mândrescu, Giordano Altarozzi, Cluj Napoca: Ed. Accent, 2007, p. 121.

10. Horațiu C. Deacu, *Ziarul uui erou. Îsemnări făcute pe câmpul de luptă din Galiția, între 12 august -21 octombrie 1914, ziua în care autorul a fost ucis de un glonte dușman*, revised ed. by Alexandru Lupeanu-Melin, Gherla, 1930.

11. A. Gibelli, *L'officina della guerra. La grande guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, terza edizione, Bollati Boringhieri, 2014, p. 63.

12. E. Leed, , *Terra di nessuno*, p. 133.

*I don't know, is it a good sign or a bad one? In general, here we don't know anything about what's happening in the world...*¹³ *"Where are we leaving again? We don't know. We only know that it will be against our enemy."* The physical needs are more and more present and the unpredictability is everywhere: *"No wonder that after a hard four days' duty, after the hunger we had to endure, it was very difficult, in addition to not closing a wink, to walk 20-30 km in such weather and on such a road as ours... how easy I had imagined the war would be before it started and, Lord, how hard it is, now that we're in it! I have no inkling where they are taking us and what will happen..."*¹⁴

The second main theme we identified is called: **Adaptation mechanisms**. Despite the fact that the shock associated with the war was enormous, the soldiers and their families learned to accept the imminence of death¹⁵, because the individual's life is nothing else than a path to death¹⁶.

This theme is the expression of searching for the meaning in war. It involves the mechanisms that helped Horațiu Deacu resist to physical, emotional and mental struggle. The thematic analysis revealed that coping strategies as relation to God and family were *the columns of the soul* for the soldier. The faith and close relation with God gave a sense of control to the war experience: *"It is the 15th of August and, with God's help, we already started the safety march... we are leaving with strong faith in God and very determined to fight"*¹⁷. Representing God as an infinite kindness and as a Protector, gave the soldier the courage to continue: *"I have faith in God, who, out of His boundless kindness, will save and redeem me, returning me to my good parents again..."*¹⁸ In this context, the relation with God has both a supportive and an explicative role.

The relation with the family left home was a strong resilience factor because the love for them was a strong mechanism that motivated the soldier to resist. The feelings and the memories with them enhanced the courage, the hope and gave the illusion that there is still another "world" called "home", where he can return at the end of the war. This world where the loved ones lived was represented as the only desirable thing: *"As I'm writing these lines, we're sitting at the table and talking to the militaries about our soldierly stuff... and thinking of the ones back home."*¹⁹ Or *"it's already getting dark, night is falling... around a table, a group of peo-*

13. Horațiu C. Deacu, *Ziarul unui erou.*, pp. 15-16.

14. *Ibid.*, p. 24.

15. Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj Napoca: Ed. Argonaut, 2004, pp. 97-98.

16. Jean-Claude Larchet, *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*, București: Ed. Sophia, 2006, p. 10.

17. Horațiu C. Deacu, *Ziarul unui erou.* p. 15.

18. *Ibid.*, p. 55.

19. *Ibid.*, p. 36.

ple are holding counsel over a game of cards. They are playing without a care for tomorrow and for these times of war. As for me... looking at them, my mind far away, I live the life of my rich imaginings. My soul is traveling to that little country and that dear home of mine, where all my folk are, where they too, perhaps right now, are thinking of their loved ones. I ponder the people back home: my parents, my bride and my friends! Life and the happiness we'll experience when we meet again!"²⁰ More than that, the two columns of the soul, the family and the trust in God met each other through the hope and love. Horatiu Deacu was praying for his family and for his return: *We are in the hills and the mountains, which look a lot like ours and make us forget a little the bitter taste of foreignness, imagining that we are back in our mountains from around Bistrița, Poiana Tomii... I wonder, what are my folks doing there? My proud intended, my hope for happiness in the future? I wish her the greatest good. Let us be in sound health and full of joy when we meet again. May the Blessed Virgin look after her. And may she protect me, too!*"²¹ or *"If only God helped us be victorious and see our beloved country again, our dear old homes and our land."*²²

Moreover, the adaptation to war means learning to enjoy every good thing that is happening, and Horatiu Deacu did this. There were few positive events on the front, but the soldiers valued them. The joy of getting reunited with some comrades was one of these moments that gave the feeling of belongingness and of empathy one to each other. They were not alone. They were together in this struggle with the death: *"... Right outside the village, we came across our March battalion. Our joy was beyond words! We could once again see soldiers from the same corner of the country, suffering the same sorrows as we were, childhood friends with whom we had played together, who were said to have died in battle, and people that we knew and that we would have been happy to meet even under normal circumstances."*²³ The mail received from home was another reason of happiness: *"Later that night I got some mail; it had been piling up for days. I got 11 in all: one letter and 10 post-cards. The joy and happiness I felt at receiving them were beyond words, for human speech is not yet so perfect and rich in grand expressions..."*²⁴ The close relation with the family is the expression of trying to keep a connection with his past life in order to protect his self, his identity and to remain alive.

The adaptation to war is also presented in the biography as the acceptance of the destiny and the acceptance of the reality. This acceptance of death and tragedy is the effect of trusting God and finding a meaning in this experience. The death was so close, that he accepted its presence: *How indifferent man becomes here, in*

20. Ibid., p. 44.

21. Ibid., p. 39.

22. Ibid., p. 27.

23. Ibid., p. 30.

24. Ibid. p. 32.

*any other circumstances, this would simply be unimaginable; some sleep so quietly as if they were at home in bed and not on the battlefield, in the midst of the rumbling of cannons.*²⁵ *“The cannons also boomed overnight. Besides the rumble, you could also hear the hissing of bullets... and we slept peacefully.”*²⁶ *“Suddenly, we hear the bullets fired by the Russians whistling by our heads. We keep marching ever more quietly, although three men in our regiment have been wounded... I don’t know how but most of us look at this campaign, this game of death, in cold blood.”*²⁷ Remaining calm was the only way to keep the chances to return home or to stay alive.²⁸

The third theme we identified is: **the fiction as an escape**. The refuge in the fiction and mental sceneries gave the soldier an alternative, a positive and optimistic one. This is a way of controlling the events. If he cannot control the war, he still can control his stories and mental sceneries. He can mentally anticipate his own return to his home, his victory above the death and the evil etc.:

“I don’t know, but there is talk that a wind of peace is blowing across Europe... The great ones want to put an end to the war and to make peace... It would be a right and most welcome moment!”²⁹ More, the soldier compare the war to Romanian fairy-tales where always The Good wins: “Romanians have a fairy tale, in which Prince Charming is looking for Ileana-Cosânzeana and puts on steel footwear, which gets torn into shreds over the course of his long journey, and he still can’t find his chosen one. That’s what we are too, poor Prince Charmings of our small Romanian nation. As our mothers’ dearest offspring and as the emperor’s sons, we have put on our soldierly shoes and are heading towards an unseen target, shrouded in uncertainty. Our Cosânzeana is our victory and our return to our homes.”³⁰

Conclusions

The Great War changed the lives of every person living this experience, in one way or another. The soldiers were particularly exposed to the effects of the war that would stay with them for as long as they lived. Therefore, understanding the subjective experience of soldiers can lead us closer to understand a complex phenomenon as the war is. Soldiers in the trenches experienced tragedies that only they could understand. Only they could know what combat life was like when they were crouching, sunk in the muddy trenches. Only they knew what it was like to constantly be under fire and endure explosions that left their ears ringing.

25. Ibid., p. 28.

26. Ibid., p. 54.

27. Ibid., p. 54.

28. Niall Ferguson, *Il grido dei morti. La prima guerra mondiale: il più atroce conflitto di ogni tempo*, Mondadori, Milano, 2014, pp. 352-352.

29. Horațiu C. Deacu, *Ziarul unui erou.*, p. 44.

30. Ibid. p. 38.

From this point of view, our findings “open a research window” to an interdisciplinary perspective of analysis and interpretation of World War I. The psychological view of historical documents is a new perspective on understanding the profound inner mechanism of individuals exposed to the experience of war.

Moreover, the results offer a deeper understanding of war experience and, through that, an image of the Transylvanian society in the context of a new challenge: The Great War.

The themes derived from this study may inform additional research on this topic in order to help scholars better understand the mentality of the soldier and of communities living the global trauma of incertitude and lack of predictability.

One of the strength of our investigation is the interdisciplinary aspect of our approach: we used psychological methodology to interpret a historical phenomenon. Also, the results offers a better understanding of the inner mechanisms of individual experience of the war. This can inform future research to identify some general patterns of thinking, feeling and acting in the context of war which can suggest the dimension of the significance of this experience for the individuals of the XX century.

THE ECCLESIASTICAL AUTHORITIES' REFUGE FROM THE ADVANCING FRONTLINES DURING WORLD WAR I

Case Studies: Oradea (1916–1917) and Blaj (1918–1919)

Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci

■ MIRELA POPA-ANDREI

Scientific Researcher III, Romanian Academy, "George Barițiu" History Institute, 12-14 M. Kogălniceanu St., Cluj-Napoca; e-mail: mirela_and_rei@yahoo.com.

Research interests: the modern history of Transylvania, the institutional evolution of the Romanian Greek-Catholic Church in Transylvania; ecclesiastical history.

Publicații: *La granița Imperiului*, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2006; *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918)*. Dicționar, Cluj-Napoca: Mega, 2013.

■ DIANA COVACI

Scientific Researcher III, Romanian Academy, "George Barițiu" History Institute, Cluj-Napoca, 12-14 M. Kogălniceanu St.; Babeș-Bolyai University, Centre for Population Studies, 68 Avram Iancu St., e-mail dianacovaci@yahoo.com

Research interests: the history of the Romanian Greek-Catholic Church; the history of Transylvania between the years 1848-1918.

Publicații: *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918)*. Dicționar, Cluj-Napoca: Mega, 2013, *Recruitment and Promotion among the Romanian Greek-Catholic Ecclesiastical Elite in Transylvania (1853-1918)*, Cluj-Napoca: Mega, 2014.

Refugierea autorităților ecleziastice din fața frontului în timpul Primului Război Mondial: Studiu de caz – Oradea (1916-1917) și Blaj (1918-1919)

Abstract. Studiul de față evidențiază un aspect mai puțin cunoscut în istoriografia românească dedicată Primului Război Mondial în Transilvania. Intrarea României în război în anul 1916 de partea Antantei a determinat deschiderea frontului pe linia Carpaților. Avansul trupelor române a determinat autoritățile maghiare să dispună mutarea mitropolitului roman unit, împreună cu o bună parte a administrației ecleziastice de la Blaj, la Oradea. Motivația mutării a fost aceea a protejării de pericolul reprezentat de înaintarea frontului spre inima Transilvaniei. Spre finalul anului 1918, în vreme ce românii transilvăneni celebrau la Alba Iulia unirea cu România, teritoriile din nord-vestul Transilvaniei continuau să fie zonă de război. În acest context, pentru a se proteja de excesele bolșevicilor maghiari, episcopul Demetriu Radu, împreună cu o parte a administrației ecleziastice diecezane orădene, s-a refugiat la Blaj, unde a rămas până la eliberarea Oradei de către armatele române (aprilie 1919). Studiul nostru își propune să prezinte și să analizeze cele două „refugii”, unul ordonat de autoritățile politice maghiare și celălalt ales de ierarhia ecleziastică română. Ambele au fost impuse de ostilitățile militare care au transformat Transilvania în zonă de război după 1916 și ambele au generat situații extraordinare, care au pus în dificultate autoritățile ecleziastice, nevoite să părăsească scaunul episcopal.

Keywords. World War I, Transylvania, relocation, refuge, Romanian Greek-Catholic bishops, dynastic loyalism.

BY THE year 1916, the Great War had become a constant presence in the lives of all Europeans, including in those of the Transylvanian Romanians. A few months after its tumultuous outbreak in July 1914, there was no denying that the relative balance of powers among the warring sides meant that a long conflict of attrition was in store and that a peaceful solution was nowhere in sight, for now. In 1916, Romania's declaration of war against Austria-Hungary did not take the Central Powers by surprise, as the Romanian Kingdom had gradually drawn closer to the Entente between 1914 and 1916. Expecting an organized attack against Transylvania, a province in which the Romanians represented the majority population and around which Bucharest's interests revolved, Austria-Hungary had made considerable preparations for a military response¹.

Besides the organization of its military defence in Transylvania, one of the first issues the Austro-Hungarian Empire considered addressing was the control it could exert over the Romanian population; an important role in achieving this goal was entrusted to the Orthodox and the Greek-Catholic Romanian Churches and, in particular, to their ecclesiastical leaders. In the second half of the nineteenth century, the church hierarchs continued to play a leading role in the Romanian society of Transylvania: they were the chief defenders and promoters of the Romanians' national identity, acting through the church and the Romanian Greek-Catholic and Orthodox denominational schools. This role was also assumed by the secular national elites that asserted themselves politically after 1867. They gradually displaced the political representativeness of the higher clergy and laid the foundations of the Transylvanian Romanian political class, but acknowledged the primacy of the Churches in managing the national-confessional matters².

In the context of the outbreak of the war, the secular leaders organized around the Romanian National Party could no longer meet to take decisions concerning the national interests; the Hungarian Prime Minister, Tisza István, took advantage of this situation. He symbolically reinvested the heads of both the Orthodox and the Greek-Catholic Churches with the power of representativeness: these were more docile and submissive leaders, upon whom he could exert pressure more easily. Moreover, the political authorities relied on the loyalty of the clergy representatives, who were to impel the Romanian population to support the war effort, both on the front and behind the lines³.

In the present study, we aim to address some less well-known aspects pertaining to the evolution of the Romanian Church United with Rome from Transylvania

1. *Istoria Transilvaniei*, vol. III, *De la 1711 până la 1911*, Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (eds), Cluj-Napoca: Romanian Academy, Centre for Transylvanian Studies, 2008 (hereinafter *Istoria Transilvaniei*, III), pp. 469-472.
2. Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, Bucharest: Editura Enciclopedică, 2000, pp. 161-210.
3. Blaga Mihoc, *Valențele emancipării. Etnie, confesiune și civism*, Oradea: Ed. Logos '94, 2004, pp. 105-107.

during the period of World War I: in particular, we shall focus our attention on the fact that the bishops were forced, on two separate occasions, to leave their episcopal residences for longer periods of time. Our attention also targets the historical context in which these relocations occurred: in this study, we intend to analyse the movement of Metropolitan Victor Mihályi and his archdiocesan administration from Blaj to Oradea in the years 1916-1917; this analysis will be followed by a presentation and examination of the context in which Demetriu Radu, the Bishop of Oradea, took refuge in Blaj in 1918-1919.

In order to achieve our proposed goal, we have consulted unpublished archival sources, press reports of the time, memoirs and journals from the period of World War I, as well as the correspondence between the Romanian Greek-Catholic hierarchs of the time. In establishing the historical background of these events, we resorted to the historical methods of positivist reconstitution; recourse to comparative analysis has enabled us to highlight the commonalities and particularities of these two historical moments. In addition to this, the contextualization of these events within the broader scope of the European war has allowed us to identify their similarities with comparable events from other provinces of the Austro-Hungarian Empire.

The Romanian offensive that began on 28 August 1916 was successful in the short run: for 40 days, the Romanian armies advanced in Transylvania, especially in the southern and eastern areas (Braşov, Petroşani, some localities from the Szekler Land), albeit not in the direction of Sibiu⁴. Their mission was to liberate the territories inhabited by the Romanians in the Austro-Hungarian Empire. The echoes of the Romanian troops' entry into Transylvania reverberated differently, depending on the administrative jurisdiction exerted locally. In the areas controlled by the Romanian army, its military actions were positively valorized by the Transylvanian Romanians; in the territories that had remained under Budapest's rule, these events were charted as "a surprise that the Romanian state itself will pay for, possibly with its own existence," and the Transylvanian Romanians were deemed to be loyal to the royal and imperial throne⁵.

Under these circumstances, the government in Budapest had to take into consideration creating a "domestic war zone", which included most of the counties in Transylvania and in which movements were only allowed with the permission of the military command⁶. There also existed situations where, because of the war waged on the Transylvanian territory, the Hungarian authorities and some residents of the area controlled by the Romanians had to seek refuge elsewhere⁷. Still, the offensive of the Romanian army left a deep mark on Transylvania because the fact that Budapest

4. *Istoria Transilvaniei*, III, pp. 472-473.

5. *Unirea*, no. 88, 1916, p. 1.

6. *Unirea*, no. 88, 1916, p. 1.

7. *Istoria Transilvaniei*, III, p. 473.

had lost and then regained control over some of the territories had led to its adoption of a “strong hand” policy, which envisaged bringing the Romanian communities and their elites – politicians, writers, priests and teachers – under submission.

Among the numerous measures taken by the Hungarian government during those days, one referred to the relocation of the Greek-Catholic bishop and the gremial clergy of the two Romanian Churches, the Orthodox and the Greek Catholic. Sibiu and Blaj were on the Romanian army’s line of attack and the Hungarian government was prepared to accept, at least in theory, the possibility that the Romanian soldiers would enter the two cities, whose value as national-religious symbols was significant among the Romanian communities. Under these circumstances, in early September, Gagyí Jenő, a representative of the Hungarian Government, Secretary of State Archives, visited both Sibiu and Blaj. His mission was to organize and supervise the removal of the bishops and members of the main ecclesiastical institutions in the two churches from the front line, together with their valuables and ecclesiastical archives⁸. The place chosen to shelter the representatives of the two metropolitan sees was Oradea, a town that enjoyed both a commanding prestige and a convenient geographical position, being located far enough from the border with Romania.

In this context, the metropolitan circular of 7 September 1916 stipulated, for the Romanian Greek-Catholic Church, an action whose only precedents dated back to its first century of existence: the relocation of the episcopal residence⁹. This time, the transferral was to be temporary and it entailed the moving, under safe conditions, of the assets and documents from the inventories of Blaj, as well as the evacuation of the ecclesiastical administrative staff. Still, as Bishop Mihályi insisted, he had been opposed to this relocation, since he was determined to await the military evacuation. What had significantly contributed to Bishop Mihályi’s changing his initial decision was the fact that he had realized that in the event of battles that would have demanded a hasty retreat, many of the metropolitan and archiepiscopal possessions might have been lost. Given these circumstances, the Metropolitan decided to leave for Oradea, “together with our Archdiocesan Office, with our Chapter, with the central capitular administration, with the archiepiscopal theological seminary, as well as with the archiepiscopal archive and everything we have in Blaj that is precious in artistic and scientific terms and that can be moved”¹⁰.

Still, the accounts from the press of the time managed to capture only partially the efforts underlying the preparations for the journey to Oradea. A report submitted to the Holy See by Alexandru Nicolescu, written in 1919, under the shelter of peace, reflected some of the tensions that had accompanied the relo-

8. Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 353-354, 371.

9. *Istoria Transilvaniei*, III, p. 99.

10. *Unirea*, no. 89, 1916, p. 1.

cation to Oradea. The Metropolitan had initially disavowed the decision communicated by Secretary Gagyí and attempted to oppose himself to it. Mihályi's protests were not heeded despite the fact that he had stated that his duty was to stay with his clergy in wartime. He was threatened with being forcibly transported to Oradea, if he disobeyed and refused to willingly accompany the government's representative there. A similar measure had been taken as regards the Bishop of Lugoj, but the retreat of the Romanian troops had led the authorities to relinquish the plans of having him removed to Oradea¹¹.

The Hungarian authorities' intention of keeping the Romanian religious leaders in Transylvania under control was evident, as the latter could make a decisive contribution to building and consolidating the loyalty of the Romanian population to the Austro-Hungarian Empire. Through ecclesiastical circulars, encyclicals, sermons and articles published in the press, the Greek-Catholic Transylvanian Romanians were constantly exposed to the idea that their allegiance to the emperor and defence of the homeland for which their ancestors had died were significant components of their national-confessional identity¹². In the context created by the Romanian troops' advancement in Transylvania in 1916, it was important that the voices of the ecclesiastical hierarchs should remind the Romanians that their loyalty should be directed to Vienna and Budapest, and not to Bucharest.

A representative witness of the Romanian hierarchs' dislocation to the north-western parts of Transylvania was the Orthodox Vicar of Oradea, Roman Ciorogariu, who mentioned, in his writings, the fact that the United Romanian Metropolitan and the Romanian Greek-Catholic and Orthodox ecclesiastical administration had been forced to leave their archiepiscopal residences from Sibiu and, respectively, Blaj¹³.

The canon theologian Alexandru Nicolescu, whom the Metropolitan had delegated some of his powers, remained in Blaj. The measure of delegating certain ecclesiastical powers was taken lest the direct communication between Oradea and Blaj should be interrupted, for a certain period of time, by the advancement of the front¹⁴. Throughout all this period, Blaj remained the main correspondence centre of the archiepiscopal and metropolitan ecclesiastical administration,

11. Alba County Branch of the National Archives, *Mitropolia Română Unită Blaj – Capitlu* Fund, D. 1/1910, ff. 82-96.
12. Ana Sima, Diana Covaci, "The Church and War Propaganda in Transylvania", a paper presented at the IARCEES Annual Conference 2014 *The Great War in Central and Eastern Europe: Politics, Culture and Society*, organized in Dublin, 9-10 May 2014 (hereinafter "The Church and War Propaganda").
13. "A ministerial order decreed Oradea Mare as the see of the Orthodox Metropolitanate of Sibiu and of the Greek-Catholic one of Blaj. This is how the Consistory and the seminary in Sibiu, as well as Metropolitan Victor Mihályi, with his Consistory and seminary from Blaj were moved, or rather escorted, to Oradea Mare." Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Part I: *Răsboiul mondial până la armistițiu*, Oradea: Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", 1994, p. 78.

and the letters requiring a metropolitan and archiepiscopal resolution were redirected to Oradea. We should also mention that not all the officials of the Greek-Catholic ecclesiastical administration headed towards Oradea; some of them, mainly those involved in the education process, settled in Beiuș, where the Romanian Greek-Catholic gymnasium was located. Bishop Radu received the Metropolitan and a part of the refugees open heartedly, placing the episcopal palace at their disposal; for those he could not accommodate there because of space-related reasons, he sought accommodation solutions either in Oradea or in Beiuș¹⁵.

The advancement of the Romanian troops in Transylvania was, however, stopped relatively quickly, and the German military intervention in support of the Austro-Hungarian army forced the Romanians to retreat across the Carpathians. In any case, the representatives of the Romanian clergy who had been moved to Oradea were not allowed to return to Blaj or Sibiu except in 1917, after having written several requests and making direct interventions with the political authorities in Budapest, which questioned the loyalty of the Romanians. Before the Hungarian civil authorities would even consider the requests of the Romanian hierarchs to be allowed to return to the towns of their metropolitan sees, the Romanian leaders – laymen and clergymen alike – had to sign, in February 1917, a formal declaration of loyalty to the Austro-Hungarian Empire that also condemned the attack perpetrated by the Romanian state, as well as to bring many other similar proofs of allegiance¹⁶.

The return to Blaj occurred on 17 July 1917. At the station, Metropolitan Mihályi was received by several priests from the gremium of Blaj, led by Canon Alexandru Nicolescu, the substitute archiepiscopal vicar-general. The next day, the Metropolitan issued a circular announcing the fact that he and his institutions had returned to Blaj. Through it, the Metropolitan thanked those who had been worried about him but had not lost hope and faith during his absence, and expressed his gratitude to Bishop Radu of Oradea for having provided him with accommodation for almost a year. Mihályi had returned after 10 months and prayed that he would have the power to repair the damage done by the war, after their departure: “Meanwhile, let us bring to Your attention the fact that yesterday, on 17/4 July, together with Our closest staff, we arrived in Blaj, at Our dear residence, which we inherited from Our glorious predecessors in matters episcopal, so we cannot but thank You, too, dear Brethren, that in these times, troubled by unleashed human passions, You have not lost faith in the help of the All-Good and All-Merciful God, having protected, with His help, Your flocks against the ills of the

14. *Unirea*, no. 89, 1916, p. 1.

15. Iacob Radu, *Șematismul istoric al diecezei române unite a Orăzii Mari. Tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Oradea: Tipografia “Ateneul Român” Societate Anonimă, 1932 (hereinafter *Șematism istoric Oradea*), p. 186.

16. “The Church and War Propaganda”.

time and have stood in for the absent brethren who were and are even farther removed than We¹⁷.

After returning to Blaj, the ecclesiastical authorities tried to impose a return to normal life in the small town that served as residence for the metropolitan see; normality, however, was far from reinstated, as the war continued to be waged for more than a year. When Metropolitan Mihályi passed away in January 1918, leaving the archiepiscopal see vacant, the occasion for the election of a new Romanian Greek-Catholic bishop in an electoral synod emerged.

Having decided not to enter the competition for occupying the metropolitan see, Demetriu Radu, the Bishop of Oradea, oversaw the organization of the metropolitan electoral synod, held in Blaj, on 9 May 1918. Demetriu Radu was not only the senior among the Romanian Greek-Catholic bishops, recognized as such by all the ecclesiastical and internal political power holders, but he also enjoyed the highest credibility among the pontifical circles. Thus, it was natural for him to assume the role of a mediator in settling one of the most pressing matters that awaited a resolution in the Romanian Church in 1918: the election and installation of a new hierarch of the Romanian Greek-Catholic Church¹⁸. This was his main concern up until the end of 1918, when the Romanian offensive in Transylvania led to a change in the political status of the province.

By the last month of 1918, Transylvania west of Ciucea had been liberated by the Romanian army, and in Alba Iulia the representatives of the Land of the Criș Rivers freely advocated their union with Romania. However, the Romanians from Bihor, Arad, Sălaj and Satu Mare had remained beyond the demarcation line imposed by the official end of the war, awaiting the negotiations to be made during the peace conferences of Paris-Versailles. In these conferences, the definitive frontiers of the European states were to be determined by applying the principle of self-determination instituted by United States President Woodrow Wilson¹⁹. Taking advantage of the fact that, on the one hand, the Austro-Hungarian Empire had collapsed and there was a political power vacuum in Budapest, and on the other hand, that the Romanian troops were forced to wait along the demarcation line, the Hungarian Bolsheviks seized power in the territories from North-Western Transylvania²⁰.

Demetriu Radu, the Bishop of Oradea, participated in the National Assembly of Alba Iulia on 1 December 1918, which he presided over together with the Orthodox Bishop of Arad, Ioan Papp, and Gheorghe Pop of Băsești. After the assem-

17. *Unirea*, no. 45, 1917, pp. 1-2.

18. Lucian Turcu, *Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciu (1920-1935)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013 (hereinafter *Arhidieceza greco-catolică*), pp. 255-260.

19. *Istoria Transilvaniei*, III, pp. 630-641.

20. Gheorghe Tulbure, "Zile trăite la "Tribuna" Bihorului. Amintiri cu titlu de documente," *Familia. Revistă lunară de cultură*, series III, year VI, no. 1, p. 13.

bly, Bishop Radu was advised by his close associates and by some politicians not to return to his town of residence, which was under the administration of the Hungarian Bolshevik authorities and no longer represented a safe place for his person²¹. In addition to this, given the *sedes vacantia* of the metropolitan see²², his presence in Blaj was considered necessary, as at the time, he was the senior member of the Romanian Greek-Catholic episcopate; in this capacity, Bishop Radu coordinated the activity of the Church United with Rome during the months that followed, contributing to its reorganization after the war²³. In fact, he was addressed by the head of the Ministry of Religious Denominations and Public Instruction of the Ruling Council, who requested the assistance of the bishop and his colleagues in establishing a new regulatory framework that would underpin the further development of the cultural and religious institutions in the unitary national Romanian state²⁴.

In the absence of Bishop Radu Demetriu from the Episcopal residence, the governance of the Diocese of Oradea was entrusted to Dr. Florian Stan, Provost and Episcopal Vicar General, an energetic and intelligent clergyman who had the reputation of being a fearless nationalist. Florian Stan had the difficult task of leading the Diocese of Oradea during the Bolshevik occupation, facing the hostility of the Hungarian Communists from Oradea Mare “when not even the threat of death could make him change his attitude as a Romanian and as head of the diocese”²⁵. His national feelings, expressed without reservation, and the fact that on 3 November 1918, he was elected member of the National Council of Oradea caused him great inconvenience from the Hungarian authorities. Later, in the context of the Hungarian Bolshevik terror that was unleashed in March 1919 and that also affected Bihor and Oradea, Vicar Stan was forced to leave the Episcopal residence at the beginning of April, together with other canons seeking refuge elsewhere to save their lives²⁶.

21. According to the Belgrade armistice (13 November 1918), Bihor, Arad, Sălaj and Satu Mare Counties remained under Hungarian administration, a situation that changed only towards the end of April 1919. In this period, the Hungarian authorities, most of them harbouring leftist, Bolshevik beliefs, subjected the Romanian population in the area, their leaders and, especially, the participants in the National Assembly of Alba Iulia to terrible atrocities. The “self-refuge” to Blaj of the Greek-Catholic Bishop of Oradea spared him these humiliations and saved him from prison and maybe even death. For a more detailed description of everyday life and the state of tension experienced by the population of Oradea at the end of 1918 and the beginning of 1919, see Liviu Borcea, *Agonia. File dintr-un jurnal posibil... (Oradea, ianuarie-aprilie 1919)*, Oradea, Editura “Cogito”, 1992 (hereinafter *Agonia*), passim; *Unirea*, no. 57, 1918, p. 3.
22. Metropolitan Victor Mihályi died in January 1918, and Canon Vasile Suciuc was elected vicar capitular; the latter took over the ecclesiastical administration of the Archdiocese of Făgăraș and Alba Iulia until the installation of a new archbishop and metropolitan.
23. *Agonia*, p. 175.
24. *Arhidieceza greco-catolică*, pp. 28-29.
25. *Vestitorul*, no. 2, 1929, p. 1.
26. *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918)*. Dicționar, Mirela Popa-Andrei (ed.), Cluj-Napoca: Mega, 2013, p. 376.

In March 1919, the Romanian National Council of Oradea was disbanded and the Romanian leaders who had remained in town were declared “interned” and confined within its boundaries, being considered arrested. Some of them were included in the so-called “black list” and kept under control for “actions of treason and espionage”, being forced to present themselves daily at 11 o'clock to the chief of police who would ascertain that they had not left the town²⁷. The newspapers announced, in every issue, the new measures targeted at the Romanians, taken by the Hungarian civil or military authorities from the area of Oradea, Sălaj and Arad: “Almost all the Romanian national guards have been disarmed. Likewise, the Romanian National Councils were dissolved. The Intelligence and the guard heads have been forced to leave the town under the threat of death”²⁸. The Romanian local and regional leaders, be they laymen or clergymen, were specifically targeted and pursued: archpriests and priests, mayors, lawyers and judges, politicians who had been active at the local level, bank employees and the military. They had authority and were opinion formers or coordinators of various groups, and they could indeed fuel the resistance movement and, ultimately, take over command in the event that the Romanian army started marching towards Oradea. The Hungarian authorities were particularly concerned about the Oradea citizens who had attended the Great National Assembly of December 1918 in Blaj and had consecrated the union of Transylvania with Romania: they were specifically targeted and liable to incur severe punishments.

In this climate of terror, in which the local periodicals published daily lists of names referring to the people who had been assaulted or killed as a result of the brutalities committed by Hungarian Bolsheviks, the population awaited the intervention of the Romanian civil and military authorities and the referral of these atrocities to the attention of the European states, with a view to putting an end to the Hungarian abuses: “In the diplomatic circles, there is insistent reference to the fact that in all probability, the Hungarians – to whom the Allies have shown an indulgence that has been wrongly understood by the government in Budapest – will simply be disarmed, according to the most elementary practices of capitulation”²⁹.

On 4 April 1919, the Bolshevik leadership (the Soviet) of Oradea decided to open the vaults of the Credit Bank in the locality, under the supervision of a committee specially entrusted with this action. Items of great value were stored in those iron houses that had been leased by the wealthiest people in town. Bishop Demetriu Radu's safe was opened the next day, its keys having been seized by the Workers' Council during a raid to the building of the Romanian Greek-Catholic Diocese of Oradea³⁰.

On 20 April, the Romanian army under the leadership of Generals Traian Moşoiu, Holban and Sechelarie entered the town by the Crişul Repede River, whose

27. *Arhidieceza greco-catolică*, p. 21.

28. *Unirea*, no. 56, 1919, p. 2.

29. *Unirea*, no. 57, 1919, p. 4.

30. *Agonia*, p. 175.

inhabitants were outraged by the horrors perpetrated by the “red terror” regime they had fully experienced for several weeks. Having been saved from the cruelties and absurdities of Hungarian Bolshevism, the people of Oradea invested that day of liberation with a symbolic value. In a paper that described the situation in Oradea, Liviu Borcea noted the opinion of some of the townspeople regarding this event: “It seemed to us too, as to others before us, that the overlap, in the calendar, between the last week of suffering and ordeals and Passion Week had an extraordinary significance, the first day of Holy Easter coinciding with the first day of deliverance from the ordeal which the last few months had meant for us”³¹.

In May 1919, after the Romanian army had liberated Bihor and the entire northwest of Transylvania by ousting the Hungarian Bolshevik administration, Demetriu Radu, the Bishop of Oradea, returned to his town of residence, where life began to slowly re-enter on a path of normalization. What could not, however, be ignored were the “signs” of the atrocities that the city of Oradea had undergone during the first months of 1919: overcoming the memories of a “nightmare winter” was a difficult process. Back in Oradea, Bishop Demetriu Radu oversaw the restoration of order in the diocese and the reorganization of affairs at the episcopal palace, where, on 23 May 1919, he had the honour and joy to welcome King Ferdinand I, the Unifier, and Queen Maria of Romania, who were there on a visit³².

The two refugees of the Romanian Greek-Catholic ecclesiastical hierarchs on whom we have focused in this study were not unique, but they were representative for the attempt to establish a line of conduct for the civil authorities of the Austro-Hungarian Empire towards the role played by the churches and the religious leaders in the society of that time. A similar situation occurred in the case of the representatives of the Orthodox Romanian metropolitan ecclesiastical authorities, who were moved from Sibiu to Oradea following the offensive of the Romanian army.

Much more relevant for a comparison appears, however, to be the case of Celestino Endrici, the Catholic Bishop of Trento³³, who faced a similar situation during World War I, following Italy’s entry into war on the Entente’s side. In 1882, Italy concluded alliance treaties with the Austro-Hungarian Empire, joining the Triple Alliance, just like Romania. However, in 1915, it joined the Entente and

31. *Agonia*, p. 8.

32. *Şematism istoric Oradea*, p. 187.

33. Tyrol was a historical region in central Europe, located in the Alps, in the territory between Austria and Italy: the North and the East were on the Austrian side, while the South was on the Italian side: the region included Tyrol, as well as the southern area, Trentino, where the majority population was of Italian ethnicity. The latter was subject to the claims of the Italian State, which considered that it could complete its territory only by annexing the cities of Trento and Trieste. At the beginning of the twentieth century, the two trends in the Tyrol area engaged in fervent confrontations at the Diet of Innsbruck, and the Italians demanded autonomy for Trentino and the recognition of their rights to use their language and to promote their national culture. Giuseppe Motta, *The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism*, Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2012 (hereinafter *Italian Military Governorship*), pp. 9-10.

declared war on Vienna; its stated intention was to liberate the Italian-inhabited territories that were under the jurisdiction of Austro-Hungary and to ensure their unification with the Italian state, the territories it envisaged being the southern part of Tyrol, Trento, Trieste, as well as Dalmatia and Istria³⁴.

The opening of the front near the Diocese of Trento put Bishop Endrici³⁵ in a difficult situation because he empathized deeply with the Italian national cause, an attitude that had led the Austrian authorities to label him irredentist. Bishop Endrici refused to support the war waged by the Austro-Hungarian Empire and condemned the Germanization actions that were carried out in his diocese, coordinated by the *Tiroler Volksbund*³⁶ under the tacit protection of the Austrian civil authorities³⁷. This attitude disappointed the political and military authorities of the state, which considered that the bishop's support should naturally derive from his fidelity towards Vienna. The Austrian Higher Military Command imposed his house arrest in March 1916, prohibiting the bishop to have external contacts. The intervention of the nuncio in Vienna, Bishop Endrici was eventually transferred the capital of the empire, where the Austrian Government accused him of irredentism and refused to allow him to return to the episcopal see, initiating steps to have him suspended. Pending the final decision, Bishop Endrici was to have a forced domicile at the Cistercian Heiligenkreuz Abbey³⁸. Still, since the Holy See did not endorse Endrici's suspension, he remained at the monastery until November 1918, when he was allowed to return to Trento, where he was welcomed as a national hero³⁹.

By comparing the situations in Transylvania and Tyrol, we can identify a series of similarities between them: both provinces were part of the multinational Austro-Hungarian Empire and were home to a minority population at the level of the empire, which nonetheless represented the majority regionally – the Transylvanian Romanians and, respectively, the Italians in South Tyrol. Both provinces neighbored a well-consolidated national state, which offered a viable alternative for the national tendencies that had manifested more and more strongly in the twentieth century. Both Romania and Italy were allies of the Central Powers and Austria-Hungary, but during World War I, both countries had forged alliances with the

34. *Italian Military Governorship*, pp. 12-13.

35. The biography of Bishop Celestino Endrici consulted in: Iginio Rogger, "Celestino Endrici", *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 42, 1993, [http://www.treccani.it/enciclopedia/celestino-endrici_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/celestino-endrici_(Dizionario-Biografico)/), accessed on 2.09.2014.

36. *Tiroler Volksbund* was an organization that activated in the Tyrol region and advocated the cause of pan-Germanism, supporting a thorough Germanization of the region, especially through the education system. *Italian Military Governorship*, pp. 11-12.

37. *Italian Military Governorship*, p. 167.

38. Theodor Brückler, *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die "Kunstakten" der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*, Wien-Köln-Weimar: Bohlau Verlag, 2009, p. 563.

39. John F. Pollard, *The Unknown Pope: Benedict XV (1914-1922) and the Pursuit of Peace*, London-New York: Bloomsbury Academic, 1999, p. 164.

Entente, which included secret provisions recognizing the prevalence of their national interests over the provinces of Transylvania and, respectively, South Tyrol, Trento, etc. Under these treaties, Italy, in 1915, and Romania, in 1916, declared war on Austria-Hungary and launched attacks against the aforementioned provinces. In both cases, the attacks were rejected and the advancement of the liberating armies was stopped. In the provinces of Tyrol and Transylvania, the Austrian and Hungarian civil authorities imposed a “strong hand” policy, and the statements and expressions of loyalism to the House of Habsburg and the Austro-Hungarian Empire became a mandatory rule for the subdued populations.

It is in this political and military context that the relocation of the religious hierarchs in 1916 should be interpreted: control could be more efficiently exerted over the minority populations through their religious leaders, and loyalty to the empire and the emperor was easier to maintain when the church representatives disseminated and supported loyalism. This practice operated effectively during the period of the war, up until Italy and Romania joined the war against Austria-Hungary, offering a viable alternative to the multinational Habsburg Empire and facilitating the open expression of the centrifugal tendencies that had been smouldering in the Italian Tyrol and in Transylvania.

Regarding the refuge of the Bishop of Blaj to Oradea in 1919, we believe that it may be included in this analysis because it falls within the same series of steps aimed at exerting control over the population through its clerical and secular leaders. As noted above, in the first months of 1919, the Hungarian Bolshevik authorities launched a relentless attack against the most representative figures of the Romanian population in the Oradea area: the opinion makers and the leaders who had supported the union with Romania and who also represented the local elite that was to take over leadership following the advancement of the Romanian army and the installation of the Romanian administration in the area.

Both of the relocations that have been the subject of the present study represented an occasion for the civil or military authorities to resort to an older practice: that of putting pressure on the religious leaders and attempting, through them, to secure the loyalty and submissiveness of their subjects, such essential prerequisites during the war.

Acknowledgments

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2011-3-0286.

ACTE BANDITEȘTI COMISE DE MILITARII RUȘI ÎN BASARABIA (1917 – începutul anului 1918)

Dinu Poștarencu

■ DINU POȘTARENCU

Conferențiar cercetător, dr. la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, e-mail: dpostarencu@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria modernă a Basarabiei, istoria localităților, genealogie.

Publicații: *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2006, 304 p;
Contribuții la istoria modernă a Basarabiei, Chișinău, 2009, vol. II, 136 p.; *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, 2012, 546 p.

The Pillage of Bessarabia by Russian Soldiers (1917–early 1918)

Abstract. After the abolishment of autocracy, following the Russian Revolution of February 1917, the socio-political events in the Russian Empire evolved rapidly. The revolutionary climate in the empire influenced the mood of the Russian military fighting on the battlefields of World War I, causing unrest among them and, ultimately, the disintegration of the Russian army. Leaving their positions on the Romanian front and heading towards their places of origin, streams of Russian soldiers were passing through Bessarabia. Due to their bandit actions, the social situation in Bessarabia worsened sharply. Not having the opportunity to fight on their own against the riots caused by Russian Bolshevized military units, the administrative authorities of Bessarabia intervened with the Entente representatives in Iași, requesting military aid. Opposing any national initiatives and planning to take possession of Bessarabia, at the beginning of 1918 Bolshevik forces created an extremely tense situation in the province. At that critical moment, the Country Assembly sent a delegation to Iasi to request from Romania military aid. The Romanian Government adopted the decision to help Bessarabia.

Keywords. World War I, Bessarabia, Russian military.

DUPĂ ÎNLĂTURAREA autocrației, în urma revoluției ruse din februarie 1917, evenimentele social-politice în cadrul Imperiului Rus au evoluat vertiginos. Climatul revoluționar din imperiu a exercitat o influență puternică asupra stării de spirit a militarilor ruși aflați pe câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial și, drept consecință, armata rusă nu mai era dispusă să lupte ca mai înainte. Mentalitatea nouă, revoluționară producea dezordini în rândul acestor militari, ceea ce a determinat, în ultimă instanță, dezintegrarea armatei ruse.

Această situație de criză se întrona și în rândurile trupelor ruse de pe frontul din România, unde, spre sfârșitul anului 1916, după insuccesul înregistrat de armata română, autoritățile militare ruse au concentrat 35 de divizii de infanterie și 13 divizii de cavalerie, ceea ce constituia circa $\frac{1}{4}$ din forțele armate ale Rusiei¹. La începutul lunii mai 1917, când noul comandant-șef al unităților militare ruse de pe frontul românesc, generalul Dimitrie Gr. Șcerbaciiov, împreună cu generalul român Constantin Prezan au stabilit liniile principale ale unei viitoare ofensive, s-a accentuat descompunerea armatei ruse de pe acest front, soldații refuzând să mai lupte².

În decursul lunii mai, fuga soldaților ruși de pe acest sector al frontului estic luase o asemenea amploare, încât împotriva dezertorilor au fost trimise unități de cazaci, iar la mijlocul acestei luni, efectivul unei divizii rusești a refuzat să se supună ordinului de a înainta în zona localității Buhuși. Pentru a opri dezordinea, comandamentul rus a decis să desființeze unitățile care nu inspirau încredere. Sute de soldați au fost arestați. Au fost interzise întrunirile. Cu toate acestea, măsurile drastice ce erau luate s-au dovedit a fi zadarnice. Soldații continuau să țină mitinguri, iar revoltele lor nu conțineau. Ca urmare, frontul rus de pe teritoriul României se destrăma treptat³.

În timp ce Armata a 2-a română, comandată de generalul Alexandru Averescu, în cooperare cu un corp de armată rus, aparținând Armatei a 4-a, a reperat o strălucită victorie în bătălia de la Mărăști (11/24 iulie – 19 iulie/1 august 1917), comandantul suprem al forțelor armate ruse, generalul Alexei Brusilov⁴, a dispus trupelor sale să suspende ofensiva din cauza defecțiunilor frontului rusesc, consemnând în acest sens: „Comparativ, românii au făcut foarte mult. Ei au avut succes. Dar, având în vedere starea generală de lucruri pe frontul nostru, eu i-am expediat o telegramă generalului Șcerbaciiov, ordonându-i să sisteze ofensiva ulterioară”⁵. Situația generală existentă în acel moment pe frontul rusesc, la care s-a referit generalul Brusilov, este ilustrată în informațiile din luna iulie despre starea unităților ruse de pe frontul românesc. Autorii acestor informații „înfățișau

1. Д.В. Вержховский, В.Ф. Ляхов, *Первая мировая война 1914-1918 гг. Военно-исторический очерк*, Москва, Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1964, p. 182.
2. *Istoria Românilor*, Gheorghe Platon (ed.), București: Ed. Enciclopedică, 2003, vol. VII, tom. II, p. 440.
3. В.Н. Виноградов, *Румыния в годы первой мировой войны*, Москва, 1969, p. 200.
4. Generalul A.A Brusilov a exercitat funcția de comandant suprem al forțelor armate ruse în perioada mai-iulie 1917.
5. В. Н. Виноградов, *Румыния в годы первой.*, p. 202.

un tablou îngrozitor al destrămării armatei. Situația, se poate spune, este haotică. Propagarea bolșevismului, operația nereușită pe Frontul de Sud-Vest, întărirea absolut inaptesc, nepedepsirea totală a maselor, care cu nimic și de nimeni nu sunt stăvilite, reprezintă factorii de dezorganizare a armatei”⁶. Nici introducerea pe front a pedepsei cu moartea nu a avut efectul scontat⁷. Mecanismul militar al rușilor se defectase iremediabil.

Militarii în debandadă, ca urmare a dezorganizării armatei ruse, au cauzat nenumerabile nenorociri populației.

În vara și toamna anului 1917, un șir de infracțiuni au comis militarii care staționau în Basarabia sau erau în trecere spre front.

În această fază, militarii ruși au dezlănțuit orori mari în județul Orhei. Presa chișinăviană transmitea că soldații companiilor de marș, alcătuite, în special, din dezertori, care au poposit, la 8 iunie, în orașul Orhei, au pornit să devasteze pivnițele de vinuri și să prade populația. A doua zi, o altă unitate militară, venită la Orhei, a aderat la tulburătorii ordinei publice. Astfel, s-au adunat aproape 4 000 de soldați care au luat parte la jafuri și acte de violență⁸. Conform informațiilor primite de la Orhei de către redacția unui ziar, în acest centru județean a avut loc doar o beție în masă, pe când în limitele județului s-au produs și atrocități. Deci, poposind în Șoldănești, companiile de marș au comis un act de huliganism față de preot, spărgându-i cu pietre geamurile de la casa acestuia. Tot în acest sat au jefuit prăvălia evreului Țelic și l-au prădat pe locuitorul Zinovie Rusu, de la care au luat trei covoare și îmbrăcăminte. În drum de la Șoldănești spre Orhei, soldații, unii fiind în stare de ebrietate, îi deposedau pe oamenii aflați în trecere de cai și căruțe. Tot ei au violat opt fete, iar în satul Sârcova, după cum a declarat președintele comitetului sătesc din localitatea respectivă, au violat mai multe femei. Într-o altă împrejurare, militarii l-au snopit în bătai pe un subofițer, pentru faptul că li s-a împotrivit. În satul Curleni, acești huligani au bătut o femeie și o fată. Tot aici și-au însușit 10 căldări cu vin și 100 de ruble, iar în satul Trifești au înjunghiat o femeie⁹.

Scenele bahice din Orhei erau de neînchipuit. Când a devenit evident, citim într-un reportaj, că orice încercare de a-i convinge pe soldați să oprească dezmățul era inutilă, reprezentanții Sovietului de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților au trecut dintr-o pivniță în alta și au spart butoaiile cu topoarele. Dar nici această măsură nu a avut efect, întrucât soldații companiilor de marș strângeau vinul de pe podelele beciurilor. Atunci a fost chemată o echipă de pompieri, care a început să pompeze vinul din pivnițe, dar soldații au tăiat furtunul. Turmentați, murdari de vin, mulți dintre ei se puneau în patru labe și lipăiau vinul de pe podea. În una din pivnițe, în care se păstrau peste 700 de căldări de vin, soldații umblau prin vin, acesta

6. В. Н. Виноградов, *Румыния в годы первой.*, p. 202.

7. В. Н. Виноградов, *Румыния в годы первой.*, p. 202.

8. *Бессарабская жизнь*, nr. 144 din 11 iunie 1917, p. 3.

9. *Бесчинства в Оргеевском уезде*, în „Бессарабская жизнь”, nr. 145 din 13 iunie 1917, p. 3.

ajungându-le mai sus de genunchi. Beția a atins apogeul spre seară. Mirosul de vin se răspândise prin tot orașul, pe ale cărui străzi umblau peste 4 000 de bețivi¹⁰.

Ordinea din orașul Orhei a fost restabilită în aceeași zi de 9 iunie, de către un detașament de cazaci trimis din Chișinău, care au prins vreo 30 de instigatori ai furturilor și violențelor, iar o altă parte dintre aceștia a reușit să fugă¹¹. Curând, cu scopul de a efectua o anchetă în privința dezordinilor care s-au produs în timpul trecerii prin județul Orhei, în zilele de 7-10 iunie, a companiilor de marș venite din Odesa, la Orhei s-a deplasat o comisie specială, constituită din președintele Comitetului Executiv Moldovenesc al Sfatului de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor din Districtul Militar Odesa, sublocotenentul Matveev, membrul acestui comitet, sublocotenentul Cernei, președintele Comitetului Executiv al Sovietului Gubernial de Deputați ai Țăranilor, Soldaților și Muncitorilor din Basarabia, Bujei, președintele Radei Militare Ucrainene din garnizoana Chișinău, doctorul Matveiciuk, și adjunctul procurorului Adamovski¹².

Din paginile unui ziar tipărit la 14 iunie 1917 aflăm că militarii companiilor din trupele de rezervă, sosite în orașul Soroca, au spart mai multe pivnițe de vinuri și se-au dedat beției¹³. La 21 iunie, aceeași publicație periodică a inserat știrea că soldații câtorva subdiviziuni ale unui regiment de rezervă, constituite, mai ales, din dezertori și angajați ai fostei poliții, care au sosit de curând la Soroca, s-au apucat de furat magazinele și sparg ușile pivnițelor de vinuri. Ajunși în stare de ebrietate, soldații infractori se tăvăleau pe sub garduri, în șanțuri. I-au potolit soldații unei unități mai disciplinate, sosite peste scurtă vreme în acest oraș de pe malul Nistrului¹⁴.

În noaptea spre 20 august, în casa protoiereului Dumitru Baltag din satul Costești, județul Chișinău, au dat buzna vreo 20 de oameni, dintre care majoritatea erau îmbrăcați în uniformă de soldat, și i-au cerut bani. Înfuriindu-i răspunsul că nu are bani în casă, jefuitorii l-au împușcat în văzul familiei sale. Sărind în ajutor, locuitorii satului nu au reușit să-i ajungă pe asasini¹⁵.

În ziua de duminică, 20 august 1917, o bandă de soldați ruși a atacat persoanele prezente la via inginerului hotarnic Andrei Hodorogea, aflată în Valea Dicescu de lângă Chișinău. În timpul acestui atac au fost asasinați stăpânul viei, Andrei Hodorogea și Simion Murafa, un exponent remarcabil al mișcării de renaștere națională al românilor basarabeni¹⁶.

10. *Пьяные дни в Оррееве*, in „Бессарабская жизнь”, nr. 145 din 13 iunie 1917, p. 3.

11. *Бессарабская жизнь*, nr. 144 din 11 iunie 1917, p. 3.

12. „Бесчинства в Орреевском уезде”, in *Бессарабская жизнь*, nr. 145 din 13 iunie 1917, p. 3.

13. *Бессарабская жизнь*, nr. 146 din 14 iunie 1917, p. 4.

14. *Бессарабская жизнь*, nr. 152 din 21 iunie 1917, p. 3.

15. „Убийство священника”, in *Бессарабская жизнь*, nr. 203 din 22 august 1917, p. 3.

16. „Буйство солдат и убийство трех человек”, in *Бессарабская жизнь*, nr. 203 din 22 august 1917, p. 3. Acest atac banditesc este descris de Romulus Ciofleac, care a fost martor ocular al celor întâmplate (R. Ciofleac, „Zile de urgie. Amintire de la moartea dramatică a lui Murafa și Hodorogea”, in *Sfatul Țării*, nr. 112, 21 august/3 septembrie 1918; L. Donici, *Revoluția rusă*. R. Ciofleac, *Pe urmele Basarabiei*, Chișinău, 1992, pp. 277-284).

În dimineața zilei de 27 septembrie, după ce au prădat câteva beciuri de vinuri, prăvălii și locuințe private, militarii cantonați în orașul Bender s-au pus pe beție și bătai. Seara, cu scopul de a-i domoli pe militarii scandalagii, au plecat din Chișinău spre Bender comisarul gubernial, Vladimir Cristi, și un detașament înarmat¹⁷.

Despre pericolul la care putea fi expusă Basarabia după demobilizarea ostașilor ruși de pe Frontul Român s-a dat alarma la sfârșitul lunii iulie. Într-o rezoluție al Sfatului Moldovenesc de Deputați ai Soldaților și Ofițerilor din Districtul Militar Odesa, dată publicității la 25 iulie 1917, s-a atras atenția că „demobilizarea viitoare a armatei de pe Frontul Român ridică chestiunea foarte importantă referitoare la aprovizionarea cu alimente a unităților demobilizate și protejarea populației și bogățiilor provinciei de posibilele devastări de către oamenii istoviți de războiul îndelungat”¹⁸.

Pentru a ține piept năpastei care plana asupra Basarabiei, militanții mișcării de emancipare politică și națională a românilor basarabeni au solicitat autorităților militare ruse să permită crearea unui regiment național. Drept urmare, la 20 septembrie 1917, din cartierul general al armatei ruse s-a telegrafiat: „Delegația regimentului moldovenesc a intervenit în privința concentrării tuturor moldovenilor într-un regiment de rezervă independent, din cauza necunoașterii de către moldoveni a limbii ruse. Delegația a declarat că, pentru a preîntâmpina pericolul ce amenință Basarabia, regimentul moldovenesc va da ostași care vor lupta ca leii. Solicitarea delegației a fost susținută printr-un aviz favorabil dat de către generalul Șcerbaciov”¹⁹.

În cadrul ședinței Consiliului Municipal Chișinău din 29 octombrie 1917, consilierul Pan. Halippa a anunțat că în orașul Chișinău va sosi un regiment moldovenesc, care, fiind constituit din băștinași, va acorda ajutor orașului, trimitând patrule²⁰.

La 19 noiembrie 1917, presa chișinăuiană a furnizat informația că în orașul Odesa și în alte localități din cadrul Districtului Militar Odesa s-au adunat militari moldoveni, destinați spre a fi transferați în regimentul moldovenesc care se forma la Chișinău. Deoarece se tărgăna transferarea lor, Comitetul Executiv Moldovenesc a întreprins un demers pe lângă statul-major al districtului cu rugămintea să fie urgentată trimiterea acestor militari în capitala Basarabiei²¹.

Un ziar chișinăuian din 24 noiembrie 1917 informa cititorii că în satul Târnova, județul Soroca, gloate de soldați înarmați pradau casele țăranilor. Tot aceste gloate au ars gospodăria de aici a moșierului, luând cu sine vitele și alte bunuri. Totodată, în satul Climăuți, același județ, militarii ruși au jefuit cinci pivnițe de vinuri²².

17. *Бессарабская жизнь*, nr. 231 din 28 septembrie 1917, p. 3.

18. *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare ANRM), Fond 727, inventar 2, dosar 99, f. 55.

19. *Свободная Бессарабия*, nr. 134 din 24 septembrie 1917, p. 5.

20. *Свободная Бессарабия*, nr. 152 din 31 octombrie 1917, p. 4.

21. *Бессарабская жизнь*, nr. 264 din 19 noiembrie 1917, p. 4.

22. *Бессарабская жизнь*, nr. 267 din 24 noiembrie 1917, p. 3.

Remarcăm în acest context că la începutul lunii noiembrie 1917, armata rusă de pe frontul românesc întrunea mai mult de un milion de ostași²³.

Afluența militarilor ruși, care păăseau frontul românesc, a sporit după semnarea la Focșani, în ziua de 26 noiembrie/9 decembrie 1917, a armistițiului dintre Puterile Centrale și trupele româno-ruse aflate pe frontul din Moldova. Evident, mai întâi, militarii ruși dezorganizați au pricinuit pagube în dreapta Prutului.

În urma dezagregării armatei ruse, menționează istoricul Constantin Kirițescu, „toate drumurile Moldovei erau pline de cete de soldați, fugari de pe front, frânturi de unități fără șefi sau cu șefi aleși dintre ofițeri inferiori ori dintre soldați, ducând cu ei arme, tunuri, cai, vehicule și fondurile statului. Unii luau cu asalt trenurile, grămădindu-se unii peste alții pe acoperișurile vagoanelor, pe scări, pe tampoane, devastând gările și vagoanele, amenințând cu armele pe mașiniști și pe funcționari. Alții mergeau în coloane mai mari sau mai mici pe șosele, dedându-se la tot felul de neorânduiele și excese”²⁴.

Părăsind pozițiile de pe frontul din România și îndreptându-se spre locurile lor de origine, șuvoaie de ostași ruși curgeau prin Basarabia. Aflați în debandadă, acești militari săvârșeau distrugerii, jafuri, violuri, asasinat, grozăviile provocate de ei ținându-se lanț. Din cauza acțiunilor lor criminale, în Basarabia s-a agravat brusc situația socială, întronându-se anarhia.

Prezentăm în continuare cronica infrațiunilor comise de militarii ruși pe teritoriul Basarabiei după încheierea armistițiului de la Focșani.

Într-o informație asupra vieții publice a Basarabiei, adresată populației provinciei prin intermediul ziarului chișinăuian de limbă rusă *Basarabia liberă* din 29 noiembrie 1917, comisarul gubernial a ținut să sublinieze: „Situația excepțională din momentul actual, care ne amenință cu un pericol vădit, cu un dezastru ce se apropie, a pus în fața Sfatului Țării problema primordială de a constitui o forță militară reală, căreia să i se poată încredința apărarea regiunii de puhoi și jafuri, comise de pogromiști și violatori în așa măsură, încât două dintre cele mai bogate județe – Hotin și Soroca, situate aproape de front, sunt aproape pustiite”²⁵.

Chestiunea privitoare la acțiunile ce urmau să fie întreprinse în vederea anihilării anarhiei în perimetrul județului Bender și ocrotirii bunurilor publice a fost examinată în cadrul Adunării Extraordnare a Zemstvei din județul Bender, care și-a ținut lucrările în zilele de 6 și 7 decembrie 1917. Luarea măsurilor se impunea în mod imperios, deoarece, după cum s-a subliniat în timpul dezbaterilor, județul Bender avea să devină arena principală de trecere a armatei demobilizate de pe frontul din dreapta Prutului.

23. В. Н. Виноградов, *Румыния в годы первой*, p. 238.

24. Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, București, 1989, vol. II, p. 204.

25. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 99, f. 56.

Printr-o telegramă expedită Comisariatului Militar Moldovenesc Principal²⁶, Comisariatul Gubernial a comunicat că în noaptea spre 7 decembrie și pe parcursul acestei zile au fost devastate gospodăriile²⁷ câtorva moșieri din județul Bender, „instigatori ai acestor devastări fiind exclusiv militarii, cărora li s-au alăturat localnicii. Cu scopul de a reprimă devastările, este nevoie de o forță armată puternică și sigură, de care garnizoana locală nu dispune. Rog a doua oară să urgențați trimiterea în județul Bender a două escadroane ale diviziei basarabene de cavalerie, care reprezintă singurul sprijin pentru lichidarea anarhiei ce se amplifică și a pogromurilor”. Prin intermediul telegramei se mai aducea la cunoștință că, potrivit informației parvenite din Cahul, „soldații au pustiit gospodăriile moșierești și au început să-i devasteze pe țărani, din care motiv a fost exprimată rugămintea de a trimite imediat în zona Cahulului armata basarabeană²⁸”.

Despre samavolniciile, furturile și alte fărădelegi comise de către soldații ruși în zona Cahulului relatează Alexandru Crăciunescu în amintirile sale privind revoluția din 1917, potrivit căruia în lunile noiembrie și decembrie, în această parte a provinciei au fost devastate aproape toate conacele și foarte multe gospodării ale țăranilor înstăriți²⁹.

Schimbarea de putere în Rusia, în urma puciului bolșevic din 25 octombrie/7 noiembrie 1917, a avut în perioada imediat următoare o influență considerabilă asupra evoluției social-politice a Basarabiei. Agitatorii bolșevici desfășurau o activitate intensă atât în Basarabia, cât și pe frontul românesc, cu scopul de a orienta masele de militari de aici împotriva României și a cuceririlor naționale românești din provincia dintre Prut și Nistru. Astfel, la 28 noiembrie 1917, la Chișinău și-a început lucrările conferința organizației militare bolșevice de pe Frontul Român, la care au participat peste 100 de delegați³⁰. În raportul prezentat de Alexandru Crusser (originar din Sculeni din stânga Prutului) se declara fățiș că bolșevicii trebuie să preia puterea în Basarabia și să promoveze aici politica Consiliului Comisarilor Poporului de la Petrograd³¹. Curând, pe data de 3 decembrie, la Chișinău sosește emisarul bolșevic Simion Roșal (numit, la 30 noiembrie 1917, de către conducerea bolșevică a Rusiei în calitate de comisar al Frontului Român), însoțit de un grup de marinari, cu scopul de a coordona acțiunile forțelor bolșevice din Basarabia și de pe frontul românesc³². A doua zi, Roșal cu garda sa s-a deplasat

26. În rusește, conform sursei: Главный Молдавский Военный Комиссариат.

27. Экономии.

28. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 34, f. 2.

29. A. Crăciunescu, „Amintiri din revoluția Basarabiei din 1917”, in *Viața Basarabiei*, 1941, nr. 5, p. 31.

30. „Общешфронтовая конференция военной организации большевиков Румынского фронта”, in *Сфатул Цэрий*, nr. 5 din 30 noiembrie 1917, p. 3.

31. M. Adauge, E. Danu, V. Popovschi, *Mișcarea națională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917-1918*, Chișinău, 1998, p. 67.

32. A. Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812-1993*, Chișinău, 1995, pp. 167-168.

la gara Socola de la Iași, spre a realiza, cu ajutorul armatei de aici, planurile croi-te pe malul Nevei: suprimarea generalului Șcerbaciou, detronarea regelui Ferdinand I și instituirea regimului comunist în România. Aici, la Socola, unde erau concentrați peste 3 000 de militari, se afla centrul agitațiilor ruși din Moldova. Pentru a nu admite punerea în aplicare a unui asemenea plan, în dimineața zilei de 9/22 decembrie, trupele române i-a dezarmat pe soldații bolșevizați, care, fiind urcați în vagoane, au fost evacuați peste Prut³³. Aceștia, bineînțeles, și-au continuat activitatea politică, dar și acțiunile devastatoare deja în Basarabia.

În noaptea spre 10 decembrie 1917, 20 de oameni îmbrăcați în haine soldățești au năvălit asupra conacului moșierului Gheorghe Stroescu din satul Bălceana, județul Chișinău. Împușcând, agresorii au intrat în casă, au luat bani și obiecte prețioase de artă, au distrus o parte din mobilier, apoi s-au îndepărtat. Reușind să se ascundă, Gheorghe Stroescu a plecat în Hâncești. După plecarea lui, țăranii din partea locului au furat totul ce mai rămăsese în casă și au dat foc conacului³⁴.

În decembrie, o bandă de soldați ruși a supus unui atac conacul lui Cristofor Anuș din satul Bumbăta. „Proprietarul, energic, a ripostat cu disperare. Cu o carabină de vânătoare a răpus câțiva bandiți. În cele din urmă, văzând că scăparea este cu neputință, în văzul mulțimii înfuriate, a scos din casa de fier teancuri cu bancnote și le-a ars. Tovarășii au pus stuf în jurul casei și i-au dat foc. Înăbușindu-se de fum, Anuș a ieșit pe galerie, unde a fost sfâșiat de mulțime. Bucăți din trupul lui au fost aruncate la câini”³⁵.

La 11 decembrie 1917, Direcția Gubernială de Aprovizionare cu Alimente³⁶ a primit de la Serviciul de Aprovizionare³⁷ al trupelor ruse de pe Frontul Român o telegramă cu următorul conținut: „Una dintre armatele de pe Frontul Român părăsește frontul și se deplasează în formație completă în spatele frontului. Pentru a nu admite dezordini în Basarabia și Ucraina, aduceți alimente, amenajați puncte de alimentare, puneți la dispoziție vagoane încălzite, pregătiți încăperi pentru popasuri de noapte pe traseul de repleiere a armatei, depuneți toate eforturile pentru a diminua procesul dureros al demobilizării. Doar printr-o organizare imediată pot fi salvate localitățile situate în calea de retragere a armatei. Foamea nu chibzuiește”³⁸. Fiind reprodus textul acestei telegrame în numărul din ziua următoare al ziarului *Sfatul Țării*, sub titlul *Armata flămândă*, Direcția Gubernială de Aprovizionare cu Alimente a solicitat direcțiilor județene ca împreună cu comitetele executive ale zemstvelor județene să ia măsurile necesare cu privire la deschiderea, pe cât e cu putință, a unui număr mare de puncte de alimentare pe

33. C. Kiriteșcu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, pp. 205-207.

34. „Разгром усадьбы в Болчанах”, in *Сфатул Цэрий*, nr. 17 din 15 decembrie 1917, p. 4.

35. *Din trecutul nostru*, august-septembrie 1939, pp. 86-87.

36. Губернская Продовольственная Управа.

37. În rusă (abreviat): Снабрум.

38. „Голодная армия”, in *Сфатул Цэрий*, nr. 14 din 12 decembrie 1917, p. 4.

parcursul de trecere al armatei și să roage populația să contribuie în această privință prin toate mijloacele. Concomitent, direcțiilor județene li s-a mai indicat să contacteze toate instituțiile și persoanele oficiale în vederea soluționării problemelor ce țin de deservirea unităților demobilizate.

La mijlocul lunii decembrie, Comitetul Executiv (Uprava) al Zemstvei Județene Chișinău a rugat Sfatul Țării, Comitetul Militar Moldovenesc și Regimentul I moldovenesc să întreprindă măsuri în vederea ocrotirii populației și a patrimoniului public din județul Chișinău de elementele dăunătoare alogene și locale, trimițând în fiecare plasă detașamente militare sau formând asemenea detașamente din militarii băștinași demobilizați³⁹.

Dar măsurile întreprinse s-au dovedit a fi minimale. La 2 ianuarie 1918, cârmuirea de plasă din satul Bujor a transmis Zemstvei Județene Chișinău că de la 12 decembrie 1917 s-au declanșat devastările și jefuirea inventarului, grânelor, furajului de pe moșiile din plasa Bujor. Au fost jefuite zece gospodării moșierești din raza plasei, s-au tăiat pădurile, iar tentativele de a le păzi s-a soldat cu insucces. Jafurile persistă, mai comunica cârmuirea, ele fiind săvârșite „atât de către locuitorii acestei plase și din alte plase, cât și de militarii din convoaiele care merg pe aici. Până acum, în urma rugăminților noastre de a ne da ajutor, au sosit doar zece soldați din componența detașamentului mobil, care păzesc instituțiile și nu sunt în stare să înlăture anarhia”. Înștiințând despre aceasta prin telefonograma trimisă comisarului județului Chișinău, Zemstva Județeană Chișinău a cerut ajutor⁴⁰.

Telegrama din 20 decembrie 1917, expediată din satul Larga⁴¹ directorului general în problemele militare⁴² al Republicii Democratice Moldovenești, a adus la Chișinău știrea că acest sat a fost ocupat de unitățile bolșevice ale Diviziei 165 a Armatei a 8-a⁴³.

La 22 decembrie, președintele Comitetului Sătesc Cojușna, V. Silvestrovici, i-a raportat comisarului județului Chișinău că în noaptea spre 22 decembrie, soldații Brigăzii 84 artilerie, care a poposit peste noapte, au devastat gospodăria locuitorului satului Cojușna Nicolae Botezatu, după ce au băut vin din beciul acestuia. Deoarece soldații erau înarmați, paza satului nu a fost în stare să preîntâmpine devastarea. Având în vedere acest incident, semnatarul raportului a solicitat 25 de arme pentru a organiza mai bine paza satului, întrucât nu era exclus că militarii încartiruiți în Cojușna puteau comite și alte devastări⁴⁴.

Starețul mănăstirii Dobrușa a raportat Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău că în noaptea de 25 spre 26 decembrie, mănăstirea a fost prădată de către un grup

39. *Свободная Бессарабия*, nr. 191 din 17 decembrie 1917, p. 3.

40. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 36, f. 47.

41. În sursă nu se precizează din care județ.

42. Titulatura conform sursei.

43. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 34, f. 27.

44. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 36, f. 20.

de militari înarmați, iar în zilele de 26 și 27 decembrie – de către locuitorii din împrejurime, cei din urmă împărțind înde ei caii, vacile, boii, porcii și alt avut mănăstiresc⁴⁵.

Prin adresa din 29 decembrie 1917, directorul general al Afacerilor Interne al Republicii Democratice Moldovenești l-a anunțat pe directorul general de Război și Marină că a primit următoarele comunicări telegrafice: „1. În Chilia e pogrom. Militarii sparg magazinele. Magazinele de produse alimentare sunt în pericol. Cerem ajutor. Președintele Comitetului Executiv Fedotov. 2. Odată cu venirea Regimentului 4 marină, orașul este devastat și ars. Organizațiile sunt cu desăvârșire neputincioase să lupte cu anarhia. Orașul se află în mâinile jefuitoarelor înarmați cu arme și bombe. Miliția este îndepărtată. Orașul poate fi distrus în întregime. Cerem ajutor. Rugăm să se dispună ca regimentul să fie mutat. Președintele Consiliului Municipal Rabinovici. Primarul Isacenco”⁴⁶. (Probabil și în a doua telegramă este vorba de orașul Chilia).

În noaptea de 30 spre 31 decembrie 1917, raporta, la 11 ianuarie 1918, episcopul Akkermanului și Ismailului arhiepiscopului Anastasie al Chișinăului și Hotinului, cinci inși îmbrăcați în uniformă de soldat au săvârșit o agresiune tâlhărească asupra mănăstirii din Ismail. Ei au înconjurat corpul unde se găsea tezaurul și au deschis foc din arme⁴⁷.

Printr-o telegramă expedită din Bender, locotenent-colonelului Ignatiev, responsabil de protejarea căii ferate, i s-a comunicat că în ziua de 5 ianuarie 1918, bolșevicii au ocupat cetatea Bender⁴⁸.

Neavând posibilitatea de a lupta cu forțele proprii împotriva dezordinilor în masă cauzate de unitățile militare rusești bolșevizate, autoritățile basarabene au intervenit pe lângă reprezentanții Antantei de la Iași, pentru a solicita asistență militară, care, însă, nu le-a fost oferită⁴⁹. Acționând în baza împuternicirilor acordate de Sfatul Țării, Pantelimon Erhan, președintele Consiliului Directorilor Generali al Republicii Democratice Moldovenești, I. Pelivan, directorul general de externe, și Vladimir Cristi, directorul general de interne, s-au adresat ministrului de război al României cu rugămintea de a trimite cât mai urgent la Chișinău „un regiment ardelenesc” și de a ordona „ca acest regiment să stea la dispoziția Directoratului Republicii Moldovenești”. Ministrul de război le-a aprobat cererea⁵⁰.

La începutul anului 1918, opunându-se oricărei inițiative naționale și intenționând să pună stăpânire pe Basarabia, forțele bolșevice au creat în Chișinău o situație social-politică tensionată. Rolul de coordonator al acestor forțe îl avea

45. ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3313, f. 9.

46. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 34, f. 33.

47. ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3313, f. 3.

48. ANRM, F. 727, inv. 2, d. 36, f. 32.

49. I. Pelivan, *Amintiri*, în „Patrimoniul”, 1992, nr. 2, pp. 121-122.

50. Gh. Andronachi, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 177.

Front-otdel-ul⁵¹ al Rumcerod-ului⁵², creat cu misiunea de a organiza evacuarea unităților rusește de pe Frontul Român. Instalat abuziv la Chișinău pe data de 28 decembrie 1917, această structură bolșevică („cartierul bolșevic din Chișinău”, după cum a numit-o Petre Cazacu⁵³) a început să intervină în sfera de probleme ce țineau de competența Sfatului Țării, amenințând acest for legislativ al Basarabiei cu dizolvarea, iar pe membrii acestuia – cu răfuiala fizică. La 1 ianuarie 1918, Front-otdel-ul a emis un ordin, prin care și-a asumat „puteri depline și conducerea trupelor de pe Frontul Român și din zona de lângă front”⁵⁴. Curând, a ocupat gara, poșta și telegraful din Chișinău. Constituie detașamente înarmate din soldații ruși plecați de pe front. Proclamă starea de asediu în orașele Chișinău, Bălți și Bender. Ordonă neexecutarea ordinelor date de generalul Șcerbaciov și declară război României. În ziua de 5 ianuarie 1918, arestează transilvănenii sosiți în gara Chișinău de la Kiev, unde s-au aflat în prizonierat, fiind foști combatanți ai armatei austriece. Apoi atacă reședința Comisiei interaliat de aprovizionare, jefuind casa de bani și arestând membrii acestei comisii. Încurajat de primele succese, Front-otdel-ul i-a chemat la răspundere pe reprezentanții Sfatului Țării, din partea căruia s-au prezentat Ion Inculeț și Pantelimon Erhan⁵⁵.

În această situație critică, Sfatul Țării a trimis de urgență o delegație la Iași pentru a solicita României ajutor militar. Guvernul român a adoptat decizia să sprijine Basarabia și la 8 ianuarie, unitățile armatei române au trecut Prutul. Drept consecință, criza politică, anarhia ce domnea în Basarabia au fost lichidate.

Prezența forțelor române în spațiul basarabean a încurajat oficialitățile chișinăuene. Astfel, noua conjunctură politico-militară i-a dat posibilitate directorului general de interne, Vladimir Cristi, să-i răspundă, prin adresa din 26 ianuarie 1918, arhiepiscopului Anastasie: „Eu totdeauna am luat măsurile ce au depins de mine pentru a ocroti locașurile sfinte de insultele și devastările pricinuite de către elementele inconștiente și criminale ale populației, dar lupta împotriva lor a fost peste puteri, din cauza stării precare și numărului redus al armatei și miliției pe care le aveam la dispoziție. Dar acum sunt bucuros să Vă aduc la cunoștință că îmi pun speranțele în forța militară a armatelor aliate nouă, venite în provincie, care, la rugămintea mea, imediat vor participa la potolirea anarhiei dezlănțuite. Sunt convins că voi fi în stare să acord mănăstirilor un sprijin eficient pentru a le apăra de încercarea oricui de a-și însuși bunurile bisericilor și ale mănăstirilor”⁵⁶.

51. Front-otdel – Secția de front.

52. Rumcerod – Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii Odesa, care dirija și activitatea sovietelor din guberniile Basarabia, Herson, Taurida și, parțial, Podolia și Volân.

53. P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*, Chișinău, 1992, p. 344.

54. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1972, vol. 3, p. 84.

55. P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, p. 344-345.

56. ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3313, f. 3.

Așadar, pe parcursul Primului Război Mondial, militarii armatei ruse au adus numeroase prejudicii locuitorilor Basarabiei în urma devastărilor, jafurilor, omuciderilor pe care le-au săvârșit. Îndeosebi, multe crime au avut loc în intervalul decembrie 1917 – începutul lunii ianuarie 1918, acestea fiind comise de către militarii ruși în debandadă care reveneau de pe Frontul Român.

Deși autoritățile basarabene au întreprins unele măsuri disperate, avalanșa de militari ruși s-a dovedit a fi enormă. Deoarece acțiunile banditești ale acestor militari, inclusiv devastarea marilor proprietăți funciare de către țărani nu erau stăvilite, în Basarabia se instaura anarhia.

Drept consecință, dezechilibrul social de la sfârșitul anului 1917 – începutul anului următor a creat condiții dificile în calea evoluării mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni, care luase avânt în contextul evenimentelor social-politice ce s-au derulat în imperiul țarist după revoluția rusă din februarie 1917. De asemenea, pe fundalul social de criză și-a desfășurat lucrările Sfatul Țării, impactul asupra acestui organ legislativ fiind mai puternic în primele zile ale lui ianuarie, când i-a fost perturbată activitatea.

O bună parte dintre militarii ruși, fiind bolșevizați, au constituit o forță serioasă a guvernului lui Lenin instalat în Rusia, care a folosit-o pentru a interveni în viața Basarabiei.

Starea de criză a culminat spre sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918, conducerea tânărului stat dintre Prut și Nistru nedispunând de puteri suficiente pentru a opune rezistență. Salvarea a venit din dreapta Prutului. Ajutorul frățesc acordat de armata română și reunirea Basarabiei cu România a pus capăt acestei crize.

THE ROLE OF FRIULIAN EMIGRANTS IN THE FORMATION OF THE «ROMANIAN LEGION OF ITALY»

Paolo Tomasella

■ PAOLO TOMASELLA

Istituto regionale per il patrimonio culturale del Friuli Venezia Giulia, Italy, e-mail: paolotomasella@hotmail.com

Research interests: history of 20th century, history of architecture, migration of Italian masses (19th–20th century)

Publications: “La presenza di architetti friulani in Romania tra le due Guerre Mondiali. Tracce per una ricerca”, in *Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, Ioan-Aurel Pop, Cristian Luca (eds), VIII, (2006), Venezia 2006; “Maestri costruttori e impresari friulani nelle città della Romania durante il periodo interbellico (1920-1948)”, *Atti dell’Accademia “San Marco” di Pordenone*, Volume 13-14, 2011/2012,; “Vincenzo Puschiasis (1874-1941). Un lapicida e costruttore carnico in Moldavia”, in *Atti dell’Accademia “San Marco” di Pordenone*, Volume 15, 2013.

Rolul emigranților friulani în formarea Legiunii Române din Italia

Abstract. În 1916, numărul prizonierilor austro-ungari de etnie română din Italia (originari din Transilvania, Banat și Bucovina) a fost destul de semnificativ, aceștia găsindu-se internați îndeosebi în taberele de prizonieri din nordul Italiei. În orașul Avezzano (L’Aquila) a fost stabilită o tabără de prizonieri ce putea găzdui până la 15.000 de persoane. Mulțumită implicării directe a Ministrului de război italian, Vittorio Italo Zuppelli, a fost apoi constituită “Legiunea română din Italia”, care a fost pusă sub comanda generalului de brigadă Luciano Ferigo; cu toate acestea, din cele trei regimente, denumite “Horia”, “Cloșca” și “Crișan”, nu există certitudinea faptului că vreunul ar fi fost implicat în acțiuni întreprinse în teatrul de operațiuni din nordul Italiei. “Legiunea” nu s-a bucurat de prea multă încredere din partea autorităților române și nici a celor italiene. În ciuda scepticismului general, două batalioane ale “Legiunii” au plecat din porturile italiene și au debarcat în portul Constanța. Un aspect necunoscut al implicării emigranților friulani din Vechiul Regat în efortul de război al României îl aduce în prim plan pe antreprenorul Pietro Adotti, implicat în apărarea orașului Calafat, atunci când urbea a fost supusă bombardamentului inamic (noiembrie 1916).

Keywords. Primul Război Mondial, voluntari români, emigranți

1. The establishment of the «Legione Romena d'Italia» on the Italian front during the First World War

THE HISTORICAL events, not yet fully investigated, concerning the establishment of the so-called «Legione Romena d'Italia» (the «Romanian Legion of Italy») in June 1918 on the historiographical point of view only recently was re-emerged from oblivion¹. Although for a short time many young Romanians, already part of the Austro-Hungarian Empire and subsequently classified in the «Legione», contributed on the Italian front to the victorious end of hostilities.

Throughout the First World War, the massive influx of prisoners of the Imperial Austro-Hungarian army from several fronts poses the problem of the identification of appropriate prison camps that were sufficiently distant from the areas affected by military operations. During the early years of the war a precise statement of the Italian Ministry of Interior, stated that the prisoners were not absolutely used in any kind of manual labor outside the camps for a fear that the placing on the market of work of a large labor force, generally low-cost, could generate social tensions with the native's peoples.

However, the chronic shortage of local labor, due to the continual references to new classes of lever, also forced Italy to apply the article n. 6 of the Hague Regulations, which admitted the use of prisoners of war in some external works in to the fields.

In 1916 the percentage of the Austro-Hungarian prisoners of Romanian nationality in Italy was quite significant and concentrated mainly in the fields of Northern Italy. According to estimates of the Ministry of War were divided as follows: 3.600 in Mantua, 2.000 in Cavarzere, 800 respectively in Ostiglia and Cavanelle. The requests about the use of prisoners of war who came from all over the country and in particular by the landowners on the Peninsula determined the conditions for the utilization of prisoners soldiers that they were used continuously in agricultural work and even in some industries.

A strong need emerged mainly in the province of L'Aquila and in particular in the town of Avezzano where the soldiers were used for the deficiencies in agricultural fields especially in the Fucino lands and for the urgent necessities connected with the reconstruction of roads and civil structures destroyed by the deva-

1. On this topic: Ștefan Delureanu, «Voluntarii români în Italia și idealul reîntregirii naționale», *Tomis*, XXIII, 8 (222), august 1988, p. 13; Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara: Ed. Augusta, 1996, pp. 118-146; Dorel Bușe, «Legiunea voluntarilor români din Italia, din Primul Război Mondial», *Eroi și morminte. Studii și comunicării susținute la Sesiunea anuală a Oficiului Național pentru Cultul Eroilor*, Ediția I, București, 12 decembrie 2007, <http://www.once.ro/sesiuni/sesiune_2007>; Marco Baratto, *Il cammino della Libertà. Il risorgimento italiano e l'indipendenza della Romania*, Mulazzano: Ilmiolibro.it, 2010, pp. 55-62; Raluca Tomi, «Italieni în slujba Marii Uniri. Mărturii inedite», *Revista istorică*, tom XXI, 3-4, 2010, pp. 279-292; Cornel Constantin Ilie, *I voluntari romeni dell'Italia*, in *I Romeni e la Grande Guerra 1914-2014*, Catalogo della Mostra foto-documentaria in occasione del centenario della Grande Guerra (1914-2014), București: Institutul Cultural Român, 2014, pp. 129-132.

stating earthquake of January 13, 1915. The answer to these problems was the establishment in Avezzano of a prison camp able to contain up to 15.000 prisoners of war: they belonged to all the major nationalities of the Empire and then there were also native Romanians from Transylvania, Banat and Bukovina². Over the months, the Romanian component in the field of Avezzano was distinguished by greater integration with the civilian population. The easier communication in respect to the Hungarians and the Germans, along with the demonstration that they are good workers, favored the respect of the town's inhabitants: spontaneously, the local people created committees of solidarity and assistance reserved to the Romanians and to their families in homeland³.

An important turning point for the Romanian prisoners of Avezzano was to be determined as a result of the progress in the hall of the Campidoglio in Rome of the «Congress of Oppressed Nationality in the Austro-Hungarian monarchy» («Congresso delle Nazionalità Oppresse nella monarchia austro-ungarica», March 27 – April 10, 1918) in which the Romanian delegates Dumitru Drăghicescu (Zăvoieni, 1875–1945), Nicolae Gheorghe Lupu (Arsura, 1884 – Bucharest, 1966), Benedetto Deluca, Gheorghe Mironescu (Vaslui, 1874 – Bucharest, 1949) and Simion C. Mândrescu (Râpa de Jos, 1868 – Bușteni, 1947), has actively participated at the congress and were able to obtain from the Italian Ministry of War the possibility of forming autonomous armed units on a national basis, under the jurisdiction of various national committees, giving the soldiers of these new units legal status of allies⁴. Among the distinguished delegate, the Romanian professor Simion C. Mândrescu (President of the Association of Romanians in Transylvania and Banat - *Asociației Românilor din Transilvania și Banat*)⁵ and the prince Dimitrie I. Gr. Ghica (Constantinopol, 1875 – Bruxelles, 1967), which succeeded in founding in the town of Cittaducale (near Rieti) on June 6, 1918, with the support of the Romanian institution recognized by the Italian Government and named «Comitato d'Azione dei Romeni di Transilvania, Banato e Bucovina/ *Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina*» (The «Committee's Action of the Romanians from Transylvania, Banat and Bukovina», *fig. 1*)⁶.

2. Alberto Basciani, "I prigionieri di guerra romeni nel campo di concentramento di Avezzano (Aq) durante la Prima Guerra Mondiale 1916-1918", *Annuario dell'Istituto di Cultura e Ricerca Umanistica Romana di Venezia*, 4, 2002, pp. 214-221.
3. A. Basciani, "I prigionieri di guerra romeni", pp. 215-216.
4. About the consequences of the congress: Leo Valiani, *La Dissoluzione dell'Austria-Ungheria*, Milano: Il Saggiatore, 1966, pp. 373-413.
5. Simion C. Mândrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră, 27 Septembrie 1917 – 1 Ianuarie 1919*, București: Inst. de arte grafice C. Sfetea, 1919.
6. The purpose of the Committee was to organize the Legion, composed of Romanians born in Transylvania, Banat and Bukovina and to make the necessary propaganda for the national cause. The Committee headquarters was established in Rome. Ștefan Pâslaru, "Voluntarii și emigrația română susțin marile idealuri naționale", *Revista de Istorie Militară*, 6, 1990, pp. 10-11.

FIG. 1. The members of the Committee's Action of the Romanian Legion of Italy (*Comitetul de Acțiune al Legiunii Române din Italia*), 1918 (Biblioteca Academiei Române – BAR).

Thanks to the direct involvement of the Italian Minister of War, Vittorio Italico Zuppelli (Capodistria, 1859 – Roma, 1945), was then constituted the «Legione Romana d'Italia», which was placed under the command of the general Luciano Ferigo (Udine, 1870 – Bucharest, 1921)⁷: the command headquarters was established in the field of Avezzano. The general Ferigo (*fig. 2*), born in the chief town of the Friuli region, was a good connoisseur of Romania and, given his profile, increasing time by time the relationships with the Romanian authorities: as representative of the Italian military hierarchies he was able to take part in the deci-

7. Rudolf Dinu, Ion Bulei, *Ferigo, Luciano (1870–1921)*, in *La Romania nella Grande Guerra/România în Primul Război Mondial. Documenti militari e diplomatici italiani/Documente militare și diplomatice italiene, 1914–1918*, Rudolf Dinu, Ion Bulei (eds), București: Ed. Militară, 2006, p. 291.

sions that were taken in the peace conferences of Saint-Germain-en-Laye (September 10, 1919) and Neuilly-sur-Seine (November 27, 1919). Arriving in Bucharest in 1913 with the rank of captain, Ferigo played functions from 1916 until 1917 like a military attaché at the Italian Embassy⁸. At the outbreak of the conflict he participated as ally official in the First World War on the Romanian source thus reaching the rank of lieutenant colonel. Ferigo was already a member of a group of compatriots who had been consolidated over time in the form of stable colony and that he had as a reference in Bucharest the Italian church of the Holy Redeemer (Chiesa del Santissimo Redentore also Chiesa Italiana, completed in 1916)⁹. Reached the rank of brigadier general at the end of the war, he was considered the most suitable person to coordinate all activities of the «Legion» that was forming in Italy.

From the town of Avezzano the plan developed by Ferigo and the other fellow officers was quite simple and provided that all the prison camps of the Romanian soldiers were gathered in the center of Abruzzo, framed militarily and provided with all the necessary equipment for war. On June 28, 1918 the first of three Romanian companies, framed in the IV, V and VIII Italian Army, received the «Flag of war» in Ponte di Brenta (near Padua). Since then, the «Romanian Legion of Italy» could be considered operational. Immediately began a short period of military training. On October 15, 1918 was published the decree that established the Romanian Legion, which was supposed to take part in military operations along the Italian Army. The Legion was subordinated directly to the Italian Ministry of War: volunteers were equipped in Italian uniforms with distinctive Romanian markings and signs (*fig. 3*).

Nevertheless, only at the end of October, the Romanian legionaries were allocated in the operational headquarters of Avezzano and Pietra Lata towards the front, but the three regiments provided and called «Horia» (also «Horea»), «Cloșca» and «Crișan», became only the time to organize the first: however, there is no con-

FIG. 2. Portrait of the general Luciano Ferigo (Muzeul Național de Istorie a României – MNIR).

8. Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, p. 134.

9. About the history of the church: Dănuț Doboș (coord.), Tereza Sinigalia, *Biserica Italiană "Preasfântul Mântuitor" din București*, București: Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2006.

FIG. 3. Commemorative postcard of the Romanian Legion, October 1918 (Coll. Rudolf Dinu).

firmation of the fact that the regiment has made operations of fire (fig. 4)¹⁰. It was however planned that the Legion would have to fight, even only for a few days, in the «Terza battaglia del Grappa» (the «Third battle of Grappa») of October 24, 1918 intended to break into the territory from Feltre to facilitate the action of the breaking of VIII and X Italian Army located in the Piave front and ready for offensive battle of Vittorio Veneto (November 4, 1918) that led to the collapse of the Austro-Hungarian Empire and determined the end of the war on the Italian front. In the same period, from October 29 to November 3, the IV Army was engaged in the great battle of the Piave offensive that brought about the fall of the enemy of possessing any remaining resistance. The sudden ending of the war, signed in Padua at Villa Giusti with the Italian-Austrian armistice of November 3, prevented a significant participation in the conflict

of Romanian soldiers: however the volunteers, joined with the Italian units in the last days of the conflict, showed exemplary behavior with dedication to the common cause and spirit of sacrifice¹¹.

2. Giuseppe Tomat and the support of the «Legion» in Bucharest

The military activity of the Romanians battalions of volunteers continued after the cessation of hostilities, even with the support of the Italian authorities. The regiments were gradually repatriated in an organized way, thanks to the logistical coordination of the Italian military officers. Subsequently, the «Legione Romena d'Italia» met the mistrust of both Italian and Romanian authorities. It is a testi-

10. Established and sponsored by the Prime Minister of the Italian Government Vittorio Emanuele Orlando (Palermo, 1860 – Rome, 1952), the Legion had to be organized in four regiments: «Horia», «Cloșca», «Crișan» and «Avram Iancu», but this last one was not established. The volunteers groupings were estimated about 17.500 soldiers and was dissolved after August 1919. Cornel Constantin Ilie, *I voluntari romeni dell'Italia*, p. 132.

11. Constantin Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 354-355.

mony the story that binds the Legion with the Friulian builder and stonemason Giuseppe Tomat (Valeriano, 1878 – Bucharest, 1929) leading to Bucharest with his son Edoardo and established industrial activity of processing of stone and marble¹². Arriving in Romania at the age of six years old with his father Nicola, former seasoned stonemason, he learned, still a teenager, the tricks of the trade and continuing his father's work with constancy. Tomat is remembered for having given development, from the beginning of the XXth century, to the activity of working stone and marble performing countless projects in many cities of the Romanian Kingdom. Among the various works done in Bucharest during the years 1919-1929 we remember the staircase and stone cladding of the Military Club (*Cercul Militar*, 1911-1923)¹³; the marble art works of the School of Architecture «Ion Mincu» (1912-1927), whose main façade entirely covered and decorated in stone, designed by the Romanian architect Grigore Cerchez (Bucharest, 1850-1927), was handmade by the work of Friulian stonemason. Attributed to the work of the Tomat Company, in the respective period, are the funerary monuments in Târgu Jiu, in Slatina and the great achievement of the monument dedicated to the liberation of Oradea¹⁴. Tomat was a personality so deeply rooted in the context: married with a Romanian woman he lived with irredentist passion impulses the story of the local people. In the military sphere has shown that Tomat devoted himself for the Legion could play a significant role in the reunification of Bessarabia, when the conflict on the Romanian front shooting in November 9, 1918¹⁵. But the rapid succession of events made his interests and efforts of poor implementation.

Returned to Bucharest during the year 1919, after a short period in Friuli region, Giuseppe Tomat had made contact with the general Ferigo which assured its support to the volunteers serving in the Legion, perhaps through the establishment of a branch of the «Comitato italiano Pro Romeni» («Italian Committee Pro-Romanians») which, chaired by Don Prospero Colonna and directed by Maria Rygier, had its headquarters in Rome and had been set up to support the national aspirations of the Romanians¹⁶.

However, the available sources do not clarify what was the practical contribution that Tomat was able to offer to the general Ferigo. We can assume that

12. Biographical informations and references on the activity in *Construcțiunile Publice și Particulare*, VII, 192/193, 1 Octombrie 1929, p. 4; Alessandro Vigevani, *Friulani fuori di casa in Croazia e in Slavonia*, Opuscoli della Società Filologica Friulana n. 13, Udine: Tip. D. Del Bianco & Figlio, 1950, p. 127.
13. Petre Otu, *Cercul Național Militar. Istoria unui palat*, București: Tritonic, 2004; Petre Otu, *Cercul Militar Național*, București: Ed. Militară, 2011.
14. About the activity of Friulian stone mason: Paolo Tomasella, «Maestri costruttori e impresari friulani nelle città della Romania durante il periodo interbellico (1920-1948)», *Atti dell'Accademia "San Marco" di Pordenone*, Volume 13-14, 2011/2012, pp. 489-491 (467-492).
15. Marco Baratto, «Lettere al Corriere», *Il Corriere della Sera*, CXXXII, 90, 1 aprile 2007, p. 29.
16. Raluca Tomi, «Italieni in slujba Marii Uniri. Mărturii inedite», pp. 284-285.

the Friulian builder became available to ensure logistical support to the troops once they had arrived in Bucharest.

Despite general scepticism two battalions sailed from the Italian ports, and embarked on a couple of destroyers arrived at the port of Constanța. The regiment «Horia» left Italy in February 2, 1919 and docked in the harbour after seven days at sea: was later made available to the Council of Transylvania and established the garrison in Deva. During the period between spring and summer of 1919

FIG. 4. Religious ceremony for the foundation of Romanians volunteers corps. Italian front, October 1918 (Muzeul Național de Istorie a României – MNIR).

the other regiments returned back home and joined the Transylvanian Volunteers Corps of Moldavia¹⁷. On February 17, 1919 the regiment «Horia», consisting of 2.500 units, paraded in front of the king Ferdinand I at Victoriei Square in Bucharest. After this official ceremony the troops moved to the Romanian capital: they were placed pending further decisions regarding their use in the principals areas of crisis. At the end of March, the commercial journal *Drapelul* of Lugoj (Banat) spoke of a regiment «Cloșca» composed by Romanian prisoners already organized in Italy: in Sibiu the Legion was warmly welcomed by Aurel Vlad (Turdaș/Orăștie, 1875 – Sighet, 1953) as a representative

leader of the Transylvanian Council (was the Provisional Romanian Government); but it is difficult to verify the accuracy of news as regards the name of the regiment and one is led to believe that it was already framed elements in the regiment «Horia» or a subsidiary of the group under the command of general Ferigo¹⁸.

In any case, in the first days of July 1919 Ferigo had some contacts with Take Ionescu (Ploiești, 1858 – Roma, 1922) and the general Alexandru Averescu (Ismail, 1859 – Bucharest, 1938), to evaluate the possibility of using Romanian volunteers in the territories of Bessarabia. Nevertheless the general Ferigo, more realistically, wanted to seek the consolidation of relations between Italy and Romania in commercial and industrial fields that for various reasons had known, at that time, uncertain fortunes. In the next July 9, Ferigo had an official meeting with the Prime Minister Ion I. C. Brătianu that really was skeptical about the possibility to use in the front some units of the Legion in Bessarabia. As a result of these talks,

17. Ioan Scurtu, *Alba Iulia 1 decembrie 1918*, București: Ed. Sport-Turism, 1988, pp. 99-100.

18. Francesco Guida, «Il compimento dello Stato nazionale romeno e l'Italia. Opinione pubblica e iniziative politico-diplomatiche», *Rassegna storica del Risorgimento*, LXX, 4, 1983, p. 443 (425-462).

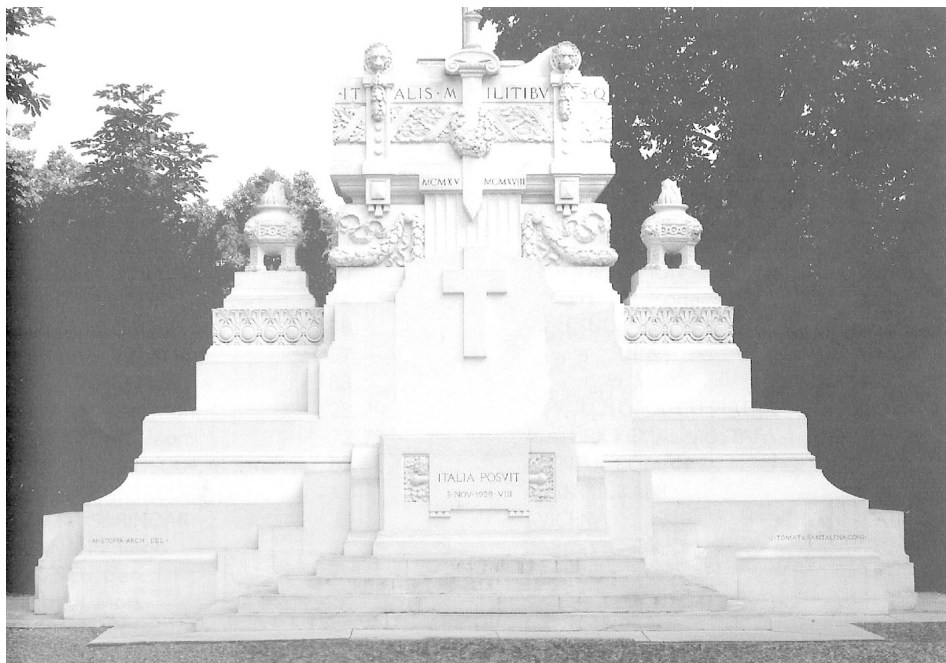

FIG. 5. Giuseppe Tomat (with Clemente Santalena company). War memorial monument for the Italian soldiers died in Romania, erected during the year 1929 in the Military cemetery «Bellu» of Bucharest (Coll. author).

prevailed the Brătianu skepticism: he was not convinced that the Romanian troops were commanded by Italian officers. This attitude led the resentment of the general Ferigo which vindicated the correctness of the military conduction of the Italian officers. Brătianu tried to mitigate the effect of the protests on the contrary, adding an apology for the treatment of Italian officers who had accompanied the Romanian soldiers in the country and also wanted to emphasize the importance of the revival of trade and commercial relations between Italy and Romania. At the end of August, the general Ferigo returned to examine the state of the Romanian units on the various fronts of crisis: from Bessarabia to Transylvania he emphasized the positive development of the Romanian forces against people with good prospects for evacuation of the areas in a most bloodless strife. The question of Bessarabia was one of the most difficult to resolve in the postwar period and had more resolution through diplomatic way. Only in September 28, 1920, with a special treaty signed in Paris, England, France, Italy and Japan recognized the sovereignty of Romania over that territory, without the concession of the United States of America, let alone by the Soviet Union¹⁹.

19. On this topic: Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*, Roma: Aracne editrice, 2007.

Remained at the level of well-intentioned, the effort made by Giuseppe Tomat had no particular effects. On the job, however, he was able, thanks to his professionalism and seriousness, to be involved, together with the stone mason Clemente Santalena and his heirs, in the construction of the monument to the fallen Italians in Romania in First World War: built in 1929 by the project of the Italian architect Mario Stoppa, the monument was placed at the military cemetery «Bellu» of Bucharest (*fig. 5*)²⁰.

3. The builder Pietro Adotti and the defense of Calafat

An unpublished story that involved in the conflict still Friulian emigrants in Romania is that relating to the building contractor Pietro Adotti (Artegna, 1872–1934)²¹. Since the early years of the Twentieth century he was active in the port town of Calafat and in the main city of Craiova where he was able to accomplish many public and private interventions (*fig. 6*)²². Romania's entry into the war and the actions of the opposing armies along the line of the Danube River also seriously threatened every productive activity in the Dolj region. At that juncture Adotti did not hesitate to take part in the defense of Calafat when the city was subjected to heavy bombing by the German artillery that had been stationed in the Bulgarian town of Vidin. As a result of these repeated attacks on the barracks, the harbor and many civilian buildings were severely damaged. Between the days 8-21 of November 1916, with the gradual withdrawal of Romanian troops from the garrison, the first enemy units crossed the border and occupied the city. Since the early days of the Austro-German occupation troops they carried indiscriminate arrests of the Romanian population, especially among the representatives of the local authorities more in evidence²³. Having actively participated in the defense of the city during the hard bombings, Pietro Adotti was arrested by Austrian troops and later released thanks to the direct intervention of the Archbishop of Bucharest Raymond Netzhammer.

Animated by a strong national sentiment and feeling personally threatened, in 1915 he temporarily repatriated to his native Friuli. About this story Lodovico

20. Șerban Caloianu, Paul Filip, *Monumente Bucureștene*, București: Monitorul Oficial, 2009, p. 313.

21. Mason, son of Sebastiano and Maddalena Cramazzi. Married in the year 1897 with Anna Clama (Artegna, 1875). Archivio Storico Comunale di Artagna, *Anagrafe-Stato Civile*, Stato di famiglia, Artagna, Adotti Pietro; Archivio di Stato di Udine, *Stato Civile dal Tribunale di Tolmezzo*, Artagna 1897, Matrimoni 1, Atto M-20.

22. About the builder Adotti: Paolo Tomasella, *Maestri costruttori e impresari friulani nelle città della Romania durante il periodo interbellico (1920-1948)*, pp. 471-473.

23. Vasile Petrișor, Lelius Mândroi, *Calafat: trepte de istorie*, Craiova: Ed. Scrisul Românesc, 1977, p. 222.

Fig. 6. Pietro Adotti. The Hotel «Marincu» of Calafat (1904) in an old postcard (Coll. author).

Zanini has partially clarified the contours stating that «during the war 1914-1918 Calafat was among the first Romanian cities bombed and invaded. Adotti, who had offered men and materials for defensive structures on the Danube, was arrested and interned by the invaders; but since he is at the head of the union of local Catholic community, the Latin Archbishop of Bucharest intervention saved him from the worst fate. After the victory of 1918 he reopened the shipyards to rebuild the city of Calafat largely ruined»²⁴. In fact, during the year 1919, Pietro Adotti re-organized its business in the Danube town where he remained until 1928, restoring the construction company with his son, which was called *Pietro Adotti & Fiu. Antreprenori Constructori - Craiova*. Later the company became *Societatea Anonimă Clădirea* with a registered capital of 10 million of Lei. With these new company name the builder from Artegna providential contributed to the economic recovery of local productive activities and the reconstruction of the city and port infrastructure damaged in the conflict²⁵.

24. Lodovico Zanini, *Friuli migrante*, Udine: Doretti, 1964 (=1992), pp. 129-141.

25. A special thanks for the helpful collaboration to Prof. Dr. Ioan Bolovan, vice rector of the «Universitatea Babeș- Bolyai» in Cluj-Napoca (Facultatea de Istorie și Filosofie); to Prof. Dr. Rudolf Dinu, director of the «Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica» in Venezia; to Dr. Raluca Tomi, scientific researcher of «Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”» in Bucharest.

SERVICEMEN AND PHOTOGRAPHERS

Amateur Snapshots on the Romanian Front (1916–1918)

Adrian-Silvan Ionescu

■ ADRIAN-SILVAN IONESCU

Associate Professor at the National University of Arts in Bucharest, Romania, and director at the „G. Oprescu” Institute of Art History, Romanian Academy, Bucharest.

Research interests: history of Romanian photography, 19th century fine arts and urban civilization, history of civil and military costume.

Publications: *Regina Maria și America* (Queen Marie and America), București: Noi Media Print, 2009; *Silvan. Portretistul/The Portrait Artist*, 2011, *Societatea românească între modern și exotic, văzută de călători străini (1800-1847)*, București: Oscar Print, 2005; *Războiul cel Mare. Fotografia pe frontul românesc, 1916-1919*, București: Ed. ICR, 2014.

Militari și fotografi: Instantanee de amator pe frontul românesc (1916-1918)

Abstract. Regulamentul Serviciului Fotografic al Armatei stipula că nu era permisă folosirea, pe front, a aparatelor fotografice personale. Totuși, au existat cazuri – destul de puține, ce-i drept – când ofițerii români aflați în linia a doua sau în localități din spatele frontului își foloseau aparatele aduse de acasă, dar lăsate la păstrare, împreună cu bagajele, undeva, departe de câmpul de bătaie, unde folosirea acestora ar fi încălcat grav reglementările și i-ar fi adus pe posesori în fața Curții Marțiale.

Majoritatea imaginilor erau luate în zilele de repaus, în campamentele sau în fața caselor unde locuiau, împreună cu camarazi de arme romani, ruși sau francezi. Pe lângă acestea, erau immortalizate peisaje, locuri pitorești, sate și săteni care-i găzduiseră o vreme.

Fără intenții documentare sau istorice, fotografiile amatorilor – destinate unui memento personal – au tezurizat viața obișnuită, lipsită de eroism în lungile zile și luni de așteptare a unei confruntări, monotona în stereotipia programului și regulamentelor ce trebuiau respectate, de care soldatul încerca să scape printr-o ghidușie, o glumă, o masă bună și un pahar, o muzică agreabilă și o plimbare cu sania ori o deghizare cu piese din uniforma inamicului căzut prizonier, toate surprinse pe clișeu în clipele de răgaz.

Keywords. Primul Război Mondial, fotografie, locotenentul Grigore Drăgoescu, maiorul Valeriu Kapri, generalul Henri Cihoski

THE RULES and regulations established by the founder of the Photographic Service of the Army, Second Lieutenant Ion Oliva, were strict in terms of prohibiting the use of personal cameras on the front, as stated in the final sentence: “I see fit to prohibit entirely the taking of photographs or cinematographic film on the front without the permission of the General Headquarters.”¹

All the same, there were cases – albeit, very few – in which Romanian officers on the second line, or located somewhere behind the front, used cameras they had brought with them from home and had left with their other belongings

Unknown photographer, Grigore Drăgoescu in formal attire, after the war, author's collection

somewhere far removed from the battlefield, where their use would have been considered a serious breach of the regulations and would have resulted in an appearance before a court martial.

One such case is that of the reserve officer Second Lieutenant Grigore Drăgoescu² of the 21st Artillery Regiment, who placed in an 25.5 x 35.5 cm album photographs taken in various places and at various times during the war. The photographs are attached to pages of grey card and vary in size and the chosen finish, depending on the equipment used and the prevailing conditions: 8 x 13.5 cm, 7.5 x 13 cm and, the smallest size, 3.7 x 6.3 cm. None are labelled or dated, although they appear to have been arranged chronologically, starting with a group of four photographs that seem to be from the period

before the war that portray the young officer together with some of his comrades posing in a relaxed manner in the yard of the barracks. These are followed by a further group of four pictures probably taken at the outbreak of the war that show cannons being transported by train to the front. After this comes the advance of the officer's unit through the Olt Valley along a road parallel to the river between the steep and tree-lined slopes of the mountain – a setting which lent

1. The Romanian Military Archives, the General Headquarters collection, Section 2 Information, file 472, pp. 286-287.
2. Grigore Drăgoescu (25th Sept.1882-1963), the son of a veteran of the War of Independence, the general Liviu Drăgoescu, was a doctor of economic sciences, a professor at the Academy of Advanced Economic Studies, a passionate musician who played his Amati violin in the Physicians' Orchestra, a director of the National Theatre in Craiova (1922-1926); the paternal grandfather of late artist Șerbana Drăgoescu (1st July 1943-12th June 2013), who provided this information about his life.

Lieutenant Grigore Drăgoescu, The Table of Trajan on the Olt River borders, author's collection

itself to a highly artistic kind of photography. The hauling, with great difficulty, of an artillery piece up the steep slope of the mountain by an entire company of soldiers afforded the opportunity for a spectacular photo. Another interesting image shows soldiers warming themselves in the sunshine in front of a temporary shelter dug into the side of a hill. Yet another scene, of a rundown cottage with a damaged shingle roof, used as temporary quarters by some officers, is also photographed by Drăgoescu. A funeral service taking place on a deserted hill and attended by the entire unit provides a further suggestive image: a priest performs the service, while the soldiers, their heads uncovered, stand around the grave into which the coffin of their comrade is about to be lowered. The majority of the remaining photographs were taken on leisure days in the villages through which the soldiers passed, in front of the houses in which they slept and together with their Romanian, Russian and French comrades in arms. Images of a walk through a forest full of snow and a convoy of carts carrying supplies on the edge of the forest provide further subject matter of a poetic and pictorial nature. He also captured the joyous scene of a trip with a small peasant sledge, too small to fit all the officers, who were eager to enjoy what was an everyday winter pastime prior to the war, but which has since become a luxury. On another winter's day the photographer himself appears in the picture; he has arranged his fur cap to resemble in shape the Cossack hat of a Russian officer, also pictured, with the two men standing either side of a group of three pretty ladies from the nearby town. Come the spring, we again find the photographer together with a merry group of Romanian and French officers, each in the company of a female, in a forest glade.

Lieutenant Grigore Drăgoescu, Drăgoescu and his brother Vespasian, on the porch, with friends,
author's collection

At home on leave, in his favourite creative environment, he is enjoying his favourite music: to capture the moment he took a self-portrait sitting beside a piano with the music sheets open; he has an Amati violin on his knees and a thoughtful look on his face.

His meeting with his older brother, surgeon Vespasian Drăgoescu³ of the 1st Army Corps, provided an opportunity to take a number of photos in which they can be seen standing together on the porch of a house alongside some other officers and their host, a young country woman holding a child in her arms and with two other children clinging to her dress. The album also contains some loose photographs, 8.6 cm x 8.6 cm in size, showing Vespasian together with other surgeons, either standing next to an ambulance cart bearing the partially visible inscription of "Dolj Reg[iment]", or sitting in the shade of a canvas tent sheet. In another shot, the young surgeon is seen with a broad smile on his face at being photographed while performing his morning ablutions.

3. Vespasian Drăgoescu (22nd June 1881-?), Second Lieutenant and surgeon on the 1st Army Corps, later promoted to the rank of captain. After the war he worked as physician at the Filantropia Hospital in Craiova.

The album continues with a number of photographs taken in a village where the unit was quartered: houses and crooked fences, the main village path along which the cows are taken to drink from the well, and, in the foreground, a French officer addressing some shy young girls who appear intimidated by his uniform. Two other images show some soldiers digging trenches, wielding their pickaxes under the supervision of their superiors. A shot taken from higher ground provides a panoramic view of this unnamed village. This is followed by two “studio” portraits of a Russian friend of the photographer, in one of which the subject is dressed in his uniform, his chest covered in medals; in the other he is shown wearing civilian clothes. The latter is the only photograph in the entire album that is labelled and dated: only one of the corners of the photograph has been attached to the album, allowing the caption, in French, on the back to be seen: “A mon grand ami «ex» Colonel B. Plintzinsky, 29 Avril, Jassy”. This note gives an idea of the model who probably, due to his high rank, left the army and retired into civil life during the Bolshevik turmoil which so much affected the Russian troops in Moldavia, in late 1917.

The final two photographs of the album are of the same standard size used by the Photographic Service of the Army, which is also probably where they originated from. They depict a large group of officers, including Grigore Drăgoescu; in the place of honour, in the centre of the group, is Brigadier General Nicolae Petala, the commander of the 1st Army Corps, with his white beard and a stern look about him.

In a portrait for which the former reserve officer and amateur photographer posed a few years after the war taken by a professional photographer, Grigore Drăgoescu is pictured in formal dress – tail coat, bow tie and white waistcoat – and with medals visible on his chest. Beside the orders of civilian merit received – the *Crown of Romania* and the *Star of Romania*, rank of Knight and Commander, respectively – he is also wearing the war medals he received for bravery: the *Crown of Romania with Swords*, *St. Stanislaus with Swords*, the *Commemorative War Cross 1916-1918* with three clasps (on two of which can be read the inscriptions “Jiu” and “Mărășești”), the *Country’s Upsurge* medal and the *Victory* medal.

Lieutenant Grigore Drăgoescu, Wintertime,
author's collection

Lieutenant Grigore Drăgoescu, Drăgoescu (middle) with French and Romanian comrades, author's collection

Lieutenant Grigore Drăgoescu, Drăgoescu (second from right) among friends, author's collection

Lieutenant Grigore Drăgoescu, Sunset, author's collection

It appears someone in General Henri Cihoski's entourage was in possession of a camera, for the commander's progress on the front was documented in images. In one of these images, which were small in size (7.9 x 11 cm), dated 10th February 1918, the general is seen in the middle of a group of French, Russian and Romanian officers standing on the steps of a building in the village of Păunești, in the Putna area, which served as headquarters for the 10th Division, of which he was the leader. On the back, in the purple ink of government ministries, are written the names of the people in the photograph – from left to right: the French captain Boucher, Colonel Artur Grigorescu, the Russian general Leonid Iilych Fedulaeff, General Cihoski, Colonel Grigore Berendey and the French captain Barber. Seated below this group are two unidentified Russian junior officers and Second Lieutenant Bujorescu. Shortly afterwards, other interesting photographs of the same size were also taken of the 10th Division. One of these, dated 25th February 1918, shows the shelter in Socriș forest used by the colonel Artur Grigorescu, the chief of staff for this large unit (who also appeared in the previous photograph together with his commander, General Cihoski): in the foreground there are two officers smoking while leaning against some trees (neither of whom being the occupant of the aforementioned shelter). Another photograph, taken on the same day, shows the village house where Lieutenant Colonel Niculescu, the head of the 10th Division Artillery, was quartered, with some officers inspecting the steps to the porch, which had been struck by an enemy projectile. Also taken on 25th February, a further photograph captures a very important event: the visit of the poet Alexandru Vlahuță to the troops under the command of General Cihoski. Vlahuță, with black fur hat and overcoat, stands out in his dark civilian clothes against the grey uniforms of

The Photographic Service of the Army, General Nicolae Petala and his officers - Lieutenant Grigore Drăgoescu is the third from left on the second row, author's collection

Unknown photographer, General Henri Cihoski, author's collection

the group of senior and junior officers standing around him. Closer inspection reveals a lack of uniformity in the clothing of the figures in the picture, irrespective of rank or the units they belong to: double-breasted great coats with velvet collars; single-breasted coats with fur collars; jackets with fake pockets; cloaks, and tunics with both hidden and visible buttons, large and small pockets, stand up or fall down collars, both with and without tabs (a lieutenant in the first row is even wearing a Russian rubashka, originally belonging to the Imperial Army, which at the time, being under Bolshevik control and in total chaos, was in the process of withdrawing from the front); kepis of various sizes, both rigid and soft; forage caps; and fur caps. The author of *România pitorească* (Picturesque Romania) visited a number of different sites in the area on that day. His visit was particularly well received at the “Prince Mircea” field hospital in Roman, which had the support of the American Red Cross and whose work was closely followed by Queen Marie. The group was asked to pose for a photograph in front of a long hut, the façade of which was painted white and decorated with a baroque-style pediment that was unsuited to such an improvised structure and on which, beneath the royal coat of arms, was written the name of the institution. Two further images show General Cihoski standing alone next to a sentry box, as well as together with some officers, all wearing their recently received medals. The general is wearing the *Michael the Brave* Order and the French *Legion of Honour*, a colonel to his left wearing his helmet has the French *War Cross* (*Croix de Guerre*), the colonel Artur Grigorescu the *Star of Romania* with Swords, a French officer to the right of the general has the *Legion of Honour*, the *War Cross* and the *Crown of Romania*, while the two other colonels each have the *Star of Romania*. The photographs are undated, but we can assume they were taken after 6th July 1917, when the general was awarded the *Legion of Honour*, rank of Officer.⁴

One of the most appreciated and active surgeons, General N. Vicol, made sure he always had a photographer to hand in order to document the work in ambulances and hospitals, how they were set up and their staff, etc. After the war he donated his collection of photographs to the ministry archive, which, on account of its value, was later transferred to the Military Museum in November 1923.⁵

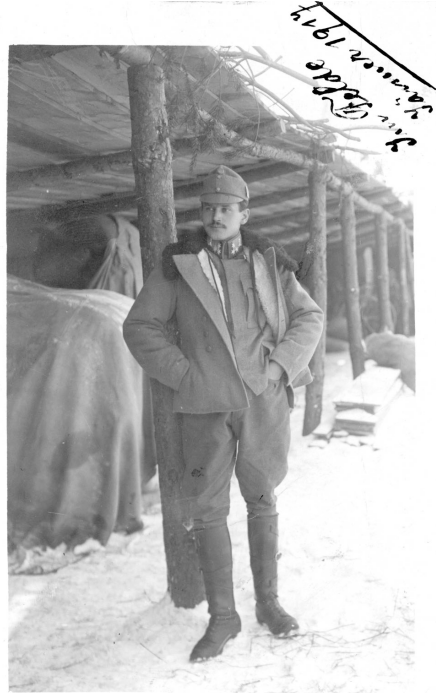
The photographic materials (chemicals and photographic plates) were hard to come by in wartime. On the back of a photograph of two medical students mobilized on the Medical Corps, one of whom sent the picture to his father as a postcard, is an explanation for the late reply and confirmation of the receipt of a sum of money: “Dear father, It’s only now that I am writing to confirm receipt of the money, as I was waiting to have ready this photograph, which I developed together with my colleague Iliescu in the radiography lab, which is the only

4. Cf. Certificate no. 18674 of 6th July 1917.

5. The Romanian Military Archives, 4th Engineer Directorate collection, file 1047, p. 179.

Unknown Austro-Hungarian photographer, Austro-Hungarian officers and non-commissioned-officers, author's collection

Unknown Austro-Hungarian photographer, Im Felde, Jänner 1917, author's collection

place you still find photographic plates (...)”⁶ Clearly the work of an amateur unfamiliar with the rules of composition of professional photography, the photo is a kind of close-up shot of the handsome faces of two very young soldiers that was yet to be used by professional portrait photographers at that time. The disregard for the background, which contains a door frame and screen, again indicates ignorance of contemporary professional standards.

Despite the difficulty of procuring the necessary materials to photograph the ephemeral moments in the life of a soldier, in the period after to the signing of the preliminary Peace Treaty of Buftea (5/18 March 1918), during which hostilities had ceased on the Moldavian Front, the magazine *Viitorul Țărei* claimed that the army was in possession of all the materials required by those practicing the art of the *camera obscura*: “The military corps and services have been informed that the air force has a stock of photographic plates and developing paper that it is prepared to sell to the amateur photographers of the army, who need only to send a request to the Air Force division of the Ministry of War.”⁷ From this we

6. Photograph from the author's own collection.

7. „Viitorul Țărei” No. 14/1 Aprilie 1918, p. 111

learn that the restrictions placed on amateur photographers had been lifted during and after the armistice and that the army was seeking to exploit its stocks of photographic materials, for which they no longer had any use. However, when hostilities resumed with the Romanian troops' intervention in Transylvania to protect the local population from the Magyar Bolshevik terror, the taking of pictures by amateur photographers was again forbidden: on 31st March 1919, General Traian Moșoiu, the commander of the troops in the region, issued Order no. 26, article II of which stipulated that: "Nobody is to be allowed to make plans, sketches, copies or *photographs of the surroundings* or of maps, without prior permission from the authorities (...)." ⁸ (My emphasis, A.S.I.)

Other unnamed amateur photographers took pictures in Jassy of the demonstrations and rallies by the Russian soldiers incited by the speeches of the Bolshevik agitators. Crowds of passers-by, both adults and children, watched them and even joined them, out of curiosity or even conviction, on their marches replete with flags and banners. Although unarmed, these soldiers still posed a threat to both the civilian population and Romanian troops travelling in small groups or alone. The Bolsheviks created their own soviets, no longer recognised the authority of their officers, left the trenches⁹ and arrested the generals,¹⁰ while two second lieutenants in the 2nd Army Corps signed a truce with the Germans.¹¹ "There is total chaos. Everyone is giving orders and nobody is listening," wrote General Henri Berthelot to his wife, on 12th November 1917.¹² Unruliness, fires and plunder were the order of the day, especially at the city's alcohol stores.¹³ The commander of the Russian troops, General Dmitry Shcherbachev, had lost faith in his

Unknown Austro-Hungarian photographer,
Oberst, author's collection

8. *Colecția ordonanțelor date de Comandamentul Trupelor din Transilvania cu anexele ordonanțelor ce au suferit modificări și proclamațiile date de acest comandament*, Sibiu: Tipografia W. Krafft, 1920, p. 65
9. General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, Bucharest: Ed. Militară, 2012, pp. 244, 246.
10. Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, Bucharest: Ed. Eminescu, 1991, pp. 318, 321-322.
11. General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență*, p. 266.
12. H. Berthelot, *Memorii și corespondență*, p. 255.
13. H. Berthelot, *Memorii și corespondență*, p. 252.

Unknown Austro-Hungarian photographer, In trenches, author's collection

Unknown Austro-Hungarian photographer, Dinner among comrades, author's collection

Unknown Austro-Hungarian photographer, Christmas Night, author's collection

guards after they failed to stop a group of rebels from approaching him and asking his resignation at gun point, something which led him to request the protection of the Romanian army. Consequently, the Council of Ministers, following a night of heated debate, authorised General Constantin Prezan to take the necessary measures to restore order, as a result of which the Bolshevik troops in Socola were disarmed without offering any resistance¹⁴ and the instigators in the revolutionary committees were arrested.¹⁵

In the enemy camp, amateur photography was far more widespread than in the Romanian lines. Many Austro-Hungarian officers brought with them to the front their own cameras and chemical baths and in their free time would take photographs as mementos. Their photographs were of varied subject matter and were mainly taken on the second line: groups of people, both indoors and outdoors, seated around richly laid tables, depending on the availability of local supplies, albeit always including bottles or even small barrels of alcohol that were enthusiastically consumed; a soldier, on his own or in the company of his comrades, posing in the yard of a farmstead, in front of the house or in front of a shelter dug into a hill; soldiers on the edge of the trenches, chatting, smoking and reading the newspaper; soldiers, topless, washing their clothes and checking for lice – a pic-

14. I. G. Duca, *Memorii*, Bucharest: Ed. Machiavelli, 1994, vol. IV, pp. 53-54.

15. General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență*, pp. 287, 288.

Unknown Austro-Hungarian photographer, Peasant house hit by a shell, author's collection

ture ironically given the title of one of Johann Strauss' polkas "Auf der Jagd" ("On the Hunt") – or going about their daily activities, such as shaving and using the latrine.

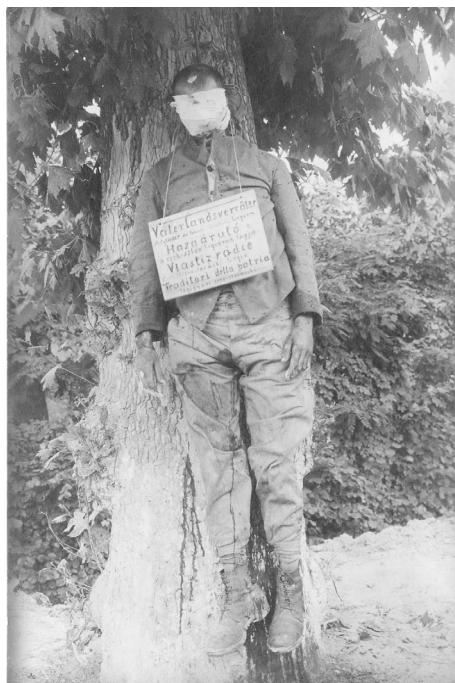
Some of the braver photographers would even venture with their cameras into the front line, where they would document the effects of an artillery strike on a village, such as the obliteration of a peasant house. One unnamed soldier with a passion for photography climbed up onto the parapet of a trench covered in a thin layer of snow and photographed what lay around him: craters, of various sizes, created by shells and a few of his comrades stiff from the cold staring towards the enemy lines. It was perhaps also the same photographer who pointed his lens at the entrance to a shelter made from logs and covered in compacted mud and on top of which there are two Germans and one Austrian warming themselves in the pale sunlight.

Some of the more warm-hearted soldiers showed kindness towards the children of the needy inhabitants of the occupied villages, and, perhaps remembering their own offspring back home, would serve them food from their cauldron – a touching scene captured by an amateur photographer.

But not all the pictures were so pleasant. In some cases, the suffering of the soldiers was etched into the negatives like a never-healing wound: in one oval photograph, a medical assistant dressed in a white coat and a bow tie is seen standing beside two injured soldiers wrapped in warm blankets and lying on rudimentary cots who have been taken out into the courtyard of a field hospital for fresh air. While the assistant has a confident look about him, the patients stare into the camera with an exhausted, wretched, indifferent and helpless look on the faces. Another

tragic image shows a pontoon, most likely on the Danube, on which have been arranged, one next to the other, the injured and the dead, covered by blankets, together with dishevelled, unshaven and tired looking Prussian and Austro-Hungarian orderlies, whose appearance is in stark contrast to the clean and even groomed appearance of the surgeon, in a white coat, and the navy officer, bottom left. While some came straight from the battlefield, others awaited its blood-soaked results!

The combatants in the war, who confronted the spectre of death on a daily basis, were so dehumanised that what normally would have been macabre scenes instead became a form of spectacle. An example of this is given by the image taken by an amateur photographer in which an officer and a number of non-commissioned-officers are looking at the corpse of a man hanged for treason with smiles on their faces. They show no trace of compassion or respect for the deceased, who died for his extreme beliefs or decisions: some are smoking, relaxed; others have their hands in their pockets and are smiling with a sense of superiority, satisfied at the scene; others still are talking among themselves. In the background we see other trees with bodies hanging from them that also attract small groups of curious soldiers. This shocking image would not be out of place on the front cover of the work by the great Romanian novelist Liviu Rebreanu, *The Forest of the Hanged*.¹⁶ There was no great difference between an execution, which all soldiers

Unknown Austro-Hungarian photographer, *The Hanged Forest*, The Banat Museum, Timșoara

were obliged to witness as a warning, and the ceremonies at which those who had distinguished themselves in battle were decorated. The amateur photographer, on the lookout for memorable images worthy of being shown to friends and family after the war was over, did not need to look too far to find them. Even if docu-

16. Hanging was a common theme in the photographs produced by the Austro-Hungarian photographic service and had a great propaganda value, being used as such to prevent the dissolution, through defection, espionage and treason, of the Imperial army. See also M. Christian Ortner, *Die K.u.K. Armee und ihre letzter Krieg*, Carl Gerold's Sohn Verlagsbuchhandlung, Wien, 2013, pp. 100, 136; Wolfgang Maderthaner; Michael Hochedlinger, *Untergang einer Welt. Der Grosse Krieg 1914-1918 in Photographien und Texten*, Wien: Brandstätter Verlag, 2013, pp. 255-259.

Unknown Austro-Hungarian photographer, Austro-Hungarian military men among Russian prisoners - to be noticed the camera case hanging on the shoulder of the N.C.O. in the middle, author's collection

menting awards ceremonies was the responsibility of those from a special department in the army, amateur photographers would also record such events, especially if some of their comrades were amongst those being decorated. Some of these ceremonies took place before a small audience consisting of a handful of soldiers standing in front of a building, where a cavalry general would attach a medal to the chest of a brave officer; in other instances, the entire unit would gather at the edge of a forest, where the commander would decorate ranking officers and ordinary soldiers alike.

Those with ties to the General Headquarters, however, would get the opportunity to witness the arrival of a Romanian officer for a parley, blindfolded, in a heavily guarded carriage.

On 6th February 1917, Colonel Alexandru Sturdza, the commander of the 7th Mixed Brigade, crossed enemy lines under the illusion that he could save the country from the Russian threat by convincing a number of Romanian units to join him in attacking and destroying the Tsar's positions on the Moldavian front.¹⁷ In

17. Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, p. 160; Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Ed. Militară, Bucharest, 2011, p. 141; Nicolae Ciobanu, Eugen Bădălan, *Cronologia Primului Război Mondial 1914-1919*, Bucharest: Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 2001, pp. 84-85.

the first meetings with German and Austrian officers, and later, during talks held between enemy lines with Lieutenant-Colonel Constantin Crăiniceanu, Sturdza and his aide, Lieutenant Constantin Wachmann, were photographed by their translator, the Transylvanian major in the Austro-Hungarian cavalry, Baron Valeriu Kapri, who owned a camera that he put to good use during important moments in his work. He mentions this episode in a booklet he wrote about these events, 9 years after the end of the war.¹⁸

In the photographs taken by Austro-Hungarian officers, cameras and cases appear frequently, demonstrating their use on the front. In one image a young soldier is seen with his camera mounted on a tripod and standing on the banks of a small river and facing the other side. In another, the same soldier is seen photographing his comrade in a forest glade. In yet another, four cavalry officers are posing nearby a stable with the officer on the right having a leather camera case around his neck. Elsewhere, a non-commissioned-officer in the medical corps, wearing a similar camera case across his shoulders, is seen together with a group of Russian prisoners; in jest, he has exchanged his cap for a Muscovite fur hat for that picture. The bearded Russian, who swapped his hat for the forage cap, is bent down on one knee and smiling proudly at the Austrian with his Red Cross arm badge. In times of war people sometimes joked with each other, even if, just moments before, they were enemies!

Despite not having any documentary or historical intentions, these amateur photographs, taken as personal mementos, create a record of the everyday, less-heroic life lived during the long days and months spent waiting for the next battle and the monotony of the drills, rules and regulations that had to be respected, which the soldiers would try to avoid through pranks, jokes, good food, a strong drink, music, a ride on sledge and dressing up in the uniforms of enemy prisoners – all of which were captured on photographic plates.

18. Baron Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza. Un episod din Războiul Mondial 1914-1918 pe Frontul Român*, Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926, pp. 38, 42.

IV ■ ÎN SPATELE FRONTULUI THE HOME FRONT

INTRAREA ROMÂNIEI ÎN *MARELE RĂZBOI*

Reacții, atitudini și mesaje publice din partea celor două Biserici românești din Transilvania

Lucian Turcu

■ LUCIAN TURCU

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, 400084, România, e-mail: lucian.d.turcu@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria modernă a României, problema identității românești în epoca modernă, istoria Bisericilor românești, antropologia religioasă.

Publicații: „From Negotiations to Open War: Romania in WWI As Seen by an American Historian”, in *Transylvanian Review*, vol. XXIII, no. 4, Winter 2014; „Why weren't the official holidays of the inter-war period a reason of joy for all the Romanians?”, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, volume 58, number 2/2013; „Atitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii”, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 17/1, 2013, (coautori Petru Magdău, Ion Cârja).

Romania's Entry into the Great War: Reactions, Attitudes and Public Messages from the Two Romanian Churches in Transylvania

Abstract. Our study highlights the manner in which the two Romanian Churches from Transylvania – Orthodox and Greek-Catholic – have reacted to Romania's decision to enter the war on Entente's side and to send troops in order to occupy Transylvania. As institutions which have contributed throughout the centuries to make the Transylvanian Romanians loyal towards the House of Habsburg, the two Romanian Churches from Transylvania have publicly disavowed the gesture through which Romania became the enemy of the Austro-Hungarian Empire. The reactions of the two ecclesiastical institutions are analyzed in our study according to the particular status of each. The Orthodox Church, for example, has been led by a pro Hungarian hierarchy since the summer of 1916, a fact which contributed to the reviling of a harsh discourse against the „Romanian invaders”. On a more moderate tone, the Greek-Catholic Church emitted public messages in which it criticized Romania's military option, reconfirming on behalf of its believers the devotion towards the emperor from Vienna.

Keywords. First World War, Romanian Churches from Transylvania, public messages, loyalty, pastoral letters.

DUPĂ CUM este îndeobște cunoscut, decizia intrării României în Primul Război Mondial s-a lăsat așteptată. Cei doi ani în care România s-a ținut departe de scena confruntărilor armate nu au reprezentat însă o perioadă de acalmie pentru elita politică românească.¹ În interiorul acesteia nu a existat o unanimitate de opinii privind atitudinea pe care țara trebuia să o ia în fața noului conflict declanșat pe continentul european. Trei au fost principalele curente de opinie formulate la nivelul *establishment*-ului politic, ca de altfel a societății românești în ansamblul ei:² primul milita pentru onorarea angajamentului pe care țara îl avea față de Germania și Austro-Ungaria de pe urma alianței politico-militare încheiate în 1883; al doilea încuraja direcționarea țării spre o înțelegere cu Antanta, care se arătase dispusă să susțină, în cazul în care sortii urmau să-i fie favorabili la încheierea războiului, pretențiile României asupra teritoriilor locuite de români din Austro-Ungaria; în fine, a treia cale pleda pentru menținerea țării în starea de neutralitate armată, postură din care își putea permite să aleagă momentul pe care avea să-l considere oportun pentru intrarea în conflict. Aceasta din urmă a și fost varianta pentru care decidenții politici de la București au optat în vara anului 1914, încurajați de atitudinea similară a Italiei, țară care se afla în raporturi similare cu Puterile Centrale.³ Cei doi ani de neutralitate armată ai României pot fi reținuți și ca o perioadă de intense negocieri diplomatice între elita politică bucureșteană și reprezentanții celor două tabere politico-militare angrenate deja în conflict.⁴ Miza acestor intense tratative au reprezentat-o tocmai teritoriile locuite de români din Imperiul austro-ungar, cu consecințe diferite însă, în funcție de opțiunea României. Antanta, subliniam adineauri, se arătase dispusă să-i recunoască României dreptul de a-și extinde statalitatea asupra provinciilor locuite de români din Austro-Ungaria, în schimbul angajării în război de partea sa; Germania în schimb, ca centru de greutate în alianța Puterilor Centrale, făcea presiuni diplomatice asupra Curții de la Viena și a guvernului de la Budapesta pentru ameliorarea situației românilor din Ungaria, în schimbul onorării de către cabinetul de la București a tratatului de alianță încheiat în urmă cu trei decenii sau cel puțin de obținere din partea lui a promisiunii de menținere a unei neutralități binevoitoare la hotarul sud-estic al Monarhiei dunărene.⁵

În vara anului 1916 însă, decizia alăturării României în război de partea Alianțelor fusese luată. Fără a-mi propune să insist asupra contextului politico-militar gene-

1. Georges Castellan, *Storia del popolo romeno*, Lecce: Argo, 2011, pp. 188-191.
2. Glenn E. Torrey, *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iași-Oxford-Portland: The Center for Romanian Studies, 1998, pp. 9-28.
3. Thomas Nelson Page, *Italy and the World War*, New York: Charles Scribner's Sons, 1920, cap. VII (publicație consultată la adresa web: <http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/Italy/PageTC.htm>, la data 28.05.2014).
4. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a IV-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București: Humanitas, 2013, pp. 293-304.
5. *Histoire de la Transylvanie*, sous la direction de Béla Köpeczi, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992, pp. 599-601.

ral care l-a îndemnat pe prim-ministrul Ion I. C Brătianu să ia hotărârea implicării României în război în acel moment sau asupra prevederilor convenției militare încheiate de România cu Antanta, rețin faptul că opțiunea politico-militară a guvernanților de la București a luat prin surprindere Puterile Centrale (deși, se pare, serviciile secrete austriece au reușit să intercepteze și să decodeze un cifru italian în care se vorbea despre negocierile purtate de Brătianu cu Antanta).⁶ Strategia militară românească în Transilvania a presupus trecerea frontierei în noaptea de 27/28 august; întâlnind o rezistență slabă (hotarele Transilvaniei nu erau păzite decât de jandarmerie, soldații din armata austro-ungară fiind transferați în acel moment pe frontul rus), trupele române au ocupat Brașovul la 30 august, iar la 2 septembrie au luat sub control principalele trecători din Carpați. În următoarele zile soldații români au intrat în Făgăraș, Miercurea Ciuc și Odorhei, reușind să ajungă până în apropiere de Sibiu și Sighișoara. La data de 8 septembrie însă, Înaltul Comandament a ordonat pe neașteptate oprirea ofensivei. Cauza sistării operațiunilor armatei române în Transilvania a reprezentat-o evoluția nefavorabilă pentru România pe frontul din sud, din Dobrogea mai exact, unde au fost transferate rezerve militare din Ardeal.⁷ Reacția populației din Transilvania la pătrunderea trupelor românești a fost diferită: pentru maghiari, prezența militară românească în Ardeal amintea de momentul revoluției de la 1848, al războiului civil mai exact; sașii, ale căror raporturi cu românii au fost mai benigne decât relațiile maghiaro-române, au răspuns în general cu calm la prezența soldaților români în localitățile lor, în vreme ce populația românească s-a manifestat cu entuziasm, deși printre cei refugiați din calea soldaților români se pare că ar fi existat și cetățeni români ai statului maghiar.⁸ Atitudinea populației românești a generat îngrijorare la vârful armatei imperiale în legătură cu loialitatea celor aproximativ 500.000 de soldați etnici români care luptau în armata austro-ungară. De altfel, aceștia fuseseră ținta unor serioase presiuni ca urmare a semnalelor transmise de staful românesc de a dezerta din armata austro-ungară și de a lupta sub steag românesc.⁹ Măsurile luate de autoritățile militare austro-ungare nu s-au lăsat așteptate: soldații români au fost relocați pe alte câmpuri de bătălie, însă numărul dezertărilor a continuat să crească, în special pe frontul din Rusia. În cea mai delicată situație, ca urmare a pătrunderii armatei române în Transilvania, s-au aflat totuși oamenii politici români ardeleni. Deși Partidul Național Român nu

6. Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I*, Lawrence: University Press of Kansas, 2011, pp. 30-32.
7. Mircea Vulcănescu, „Războiul pentru întregirea neamului”, in *Enciclopedia României*, vol. I, București: Imprimeria Națională, 1938, pp. 889-903.
8. Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield*, pp. 57-60.
9. Vezi în acest sens *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. II. Memoriile lui Pavel Jumanca, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan. A colaborat Ionela Moscovici, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2013.

a formulat vreo poziție oficială, s-a convenit totuși ca liderii lui să facă, după cum vom exemplifica în cele ce urmează, declarații publice de loialitate față de împărat și să condamne atacul armatei române. 40 de zile. Atât a durat prezența armatei române în Transilvania. Odată cu expulzarea ei peste granițele Imperiului, autoritățile austro-ungare au luat o serie de măsuri represive la adresa populației românești din provincie, de genul: arestărilor, intentărilor de procese, internărilor. Doar în toamna anului 1917 au fost internați din ordinul Ministerului de Interne de la Budapesta aproape 800 de români considerați infideli sau periculoși de către guvernul maghiar.¹⁰ În vara aceluiași an, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, contele Albert Apponyi, a declarat instituirea unei „zone culturale” la granița dintre Imperiul austro-ungar și statul român, care presupunea, printre altele, înlocuirea tuturor școlilor confesionale românești cu instituții de învățământ primar de stat.¹¹ De asemenea, guvernul Wekerle Sándor, care i-a succedat lui Tisza la conducerea țării, a luat măsuri pentru limitarea vânzărilor imobiliare în Transilvania. Nu în ultimul rând, pentru calmarea populației maghiare și săsești din Transilvania, după alungarea inamicului peste hotarele Imperiului, provincia a fost vizitată în noiembrie 1916 de către arhiducele de Bavaria, iar în toamna anului următor de însuși kaiserul Wilhelm al II-lea.¹²

„Aventura” armatei române în Transilvania a reprezentat pentru românii ardeleni un moment de răscruce din prisma loialității lor față de statul ai cărui membri erau. Reacțiile populației românești la pătrunderea trupelor române au fost în măsură să indice gradul ridicat de eroziune a sentimentelor ei de atașament față de patria natală. Văzute în oglindă, sinceritatea lor este dificil de evaluat astăzi. Spun aceasta pentru că contraofensiva trupelor comandate de generalul Falkenhayn a fost întâmpinată de localnici cu o doză de entuziasm cel puțin egală cu cea afișată la pătrunderea soldaților români.¹³ De asemenea, participarea românilor transilvăneni la exercițiul administrării teritoriului ocupat de trupele Regatului român a demonstrat ambiția lor de a deveni din diriguți diriguitori. Toate aceste îngrijorătoare semnale au fost percepute la etajele superioare ale conducerii statului austro-ungar ca o amenințare la securitatea țării. A li se adăuga dușmanilor din exterior inamici din interiorul țării nu putea decât să lărgească fisurile provocate de război și să amenințe coeziunea constructului statal. De aceea, pe lângă măsurile restrictive deja enunțate, autoritățile austro-ungare au urmărit să consolideze solidaritatea corpului social cu ajutorul

10. Experiențe din viața „internaților”, la Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj: Institutul de arte grafice, editură și librărie „Cartea românească”, 1925.

11. Pavel Roșca, „Învățământul primar ardelean”, in *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București: Cultura Națională, 1929, p. 1027.

12. *Histoire de la Transylvanie*, p. 603; *History of Transylvania. Volume III. From 1830 to 1919*, Zoltán Szász (ed.), New York: Columbia University Press, 2002, pp. 743-746.

13. Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield*, pp. 105-109.

unor instituții cu un capital de imagine ridicat, al căror rol în fidelizarea românilor de-a lungul timpului față de statul condus de împăratul de la Viena a fost unul esențial. O astfel de instituție românească a fost Biserica, în dubla ei ipostază transilvană: ortodoxă și greco-catolică. Fără a insista, merită menționat faptul că Bisericile românilor ardeleni au avut un rol major de-a lungul celor trei secole de stăpânire habsburgică în Transilvania în afilierea românilor la Tron, servind ca instrumente ale unei politici de loializare.¹⁴ Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când politica religioasă habsburgică în Transilvania se stabilizează în sensul admiterii biconfesionalismului în rândul românilor, cele două Biserici românești s-au angajat în procesul de alimentare a loialității dinastice printre români. De la amvoanele lăcașurilor de cult credincioșii aflau care era conținutul noilor legi care guvernau țara sau al noilor rescripte imperiale; ceremoniile religioase marcau de fiecare dată cele mai importante evenimente din viața membrilor Casei domnitoare, iar preoții nu se încetau să se roage pentru sănătatea și îndelunga domnie a monarhului în fiecare duminică și zi de sărbătoare.¹⁵ Având în vedere prestigiul Bisericii și al preotului în lumea românească, în marea ei majoritate rurală, afundată în analfabetism și oralitate, nu e de mirare că cuvântul rostit din fața altarului reușea să sădească în sufletele credincioșilor sentimente de devotament față de Casa de Habsburg și să facă din români supuși loiali Tronului. După 1867, noul pol de putere politică din Imperiu a încercat să direcționeze loialismul românilor spre sine, însă rezultatele au fost mai degrabă modeste.¹⁶ Cu excepția etajelor superioare ale ierarhiei Bisericilor românești, masa sacerdoților rurali și-a permis o atitudine mai laxă, canalizându-și efortul după încheierea dualismului spre cultivarea loialității panromânești. Ținând cont de toate aceste valențe asumate de către cele două Biserici românești în cultivarea sentimentelor prodinastice printre români, nu este de mirare că într-un moment atât de delicat din scenariul războiului au ales să-și facă cunoscută poziția. Pentru înțelegerea corectă a atitudinii celor două eclezii românești, este oportun să reflectăm succint asupra situației particulare a fiecăreia dintre ele.¹⁷ Biserica românilor ortodocși ardeleni se afla în situația de sedisvacanță mitropolitană de la începutul lunii februarie a anului 1916.¹⁸ Moartea mitropolitului Ioan Mețianu a deschis lupta pentru succesiune la cea mai înaltă treaptă ierarhică din Biserica ortodoxă ardeleană. O ase-

14. Liviu Maior, *In the Empire: Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity*, Cluj-Napoca: Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2008, pp. 209-210.

15. Liviu Maior, *In the Empire*, p. 222.

16. Liviu Maior, *In the Empire*, pp. 217-218.

17. O caracterizare a situației Bisericii ortodoxe și a celei greco-catolice în timpul Primului Război Mondial, la Valer Moga, „De la patriotismul dinastic la România Mare. Bisericile românești din Transilvania în tumultul politic al anilor 1914-1918”, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15/II, 2011, p. 347-368.

18. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. III, secolele XIX și XX*, București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 219.

menea chestiune, mai ales în acele vremuri grele prilejuite de război, nu putea lăsa indiferente autoritățile de la Budapesta. Persoana celui care avea să ocupe cea mai înaltă demnitate din Biserica ortodoxă transilvană putea nu numai să influențeze comportamentul populației românești față de război, ci și să contribuie la reconcilierea româno-maghiară, prin încurajarea pozițiilor moderate în rândul românilor. Motiv pentru care guvernul de la Budapesta a supravegheat îndeaproape întregul proces al alegerii noului ierarh, la finalul căruia a fost propulsat în funcția de mitropolit docilul (la acea dată) arhimandrit Vasile Mangra.¹⁹ Fără a-mi propune să insist aici asupra procedurii prin care fostul vicar al Consistoriului orădean a fost avansat la cea mai înaltă demnitate din Biserica ortodoxă ardeleană, țin să remarc faptul că de la bun început noul mitropolit a oferit garanția loialității „turmei” încredințate spre păstorire, nu numai în fața liderilor politici maghiari, care au vegheat nu lipsiți de interes la ascensiunea sa ierarhică, ci și în fața împăratului Franz Iosif I, cu ocazia depunerii jurământului de credință față de suveran și patrie.²⁰ În ceea ce privește Biserica greco-catolică românească, nici situația ei nu era una tocmai fericită. Tot la începutul anului 1916, scaunul episcopal al celei mai mari structuri ecleziastice, episcopia de Gherla, devenise vacant.²¹ Și în acest caz, guvernul maghiar și-a pus în mișcare mecanismele de influențare a instituirii noului ierarh, prin dreptul pe care îl avea de a înainta Sfântului Scaun propuneri de candidați pe care îi agreea pentru eparhia lipsită de ierarh. Apoi, anul 1912 pusese la grea încercare Biserica greco-catolică românească, odată cu acceptul Sfântului Scaun de a crea, la insistențele guvernelor maghiare din ultimele decenii, o episcopie destinată greco-catolicilor de limbă maghiară din Ungaria.²² În fine, o a treia mare provocare pentru identitatea confesională a greco-catolicilor români venea din partea acelorași politicieni maghiari, care se arătau mai mult ca oricând dispuși să sprijine fondarea unei autonomii catolice regnicolare pentru Biserica catolică din Ungaria, indiferent de rit.²³ La toate aceste dereglări de la ritmul normal de funcționare, pătrunderea armatei române în Transilvania l-a determinat pe ministrul de Interne de la Budapesta să emită ordinul transferului temporar al reședințelor celor două mitropolii românești de la Sibiu și respectiv Blaj, la Oradea.²⁴

19. Vezi pe larg la Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 328-356.

20. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, p. 345.

21. Victor Bojor, *Episcopii Diecezei Gr. Cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939): biografii precedate de o introducere istorică documentară*, s.l., Tipografia Ardeleană Iosif Bucur, 1939, p. 554.

22. Vezi pe larg la Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 49-108.

23. Rita Tolomeo, *La Santa Sede e il mondo danubiano-balcanico. Problemi nazionali e religiosi (1875-1921)*, Roma: La Fenice Edizioni, 1996, pp. 94-96.

24. Diana Covaci, „Vremuri de război – mutarea reședinței mitropolitane la Oradea (1916-1917)”, in *Școala Ardeleană*, IV, Ioan Chindriș, Ciprian Ghișa (coord.), Oradea: Ed. „Episcop Vasile Aftenie”, 2010, pp. 292-302.

De la începutul anului 1916 până la declararea stării de beligeranță a Regatului român cu Austro-Ungaria, publicațiile apărute sub patronajul Bisericii ortodoxe au acordat spații largi prezentării situației politice din România, cu un accent deosebit pe decizia liderilor politici ai vremii de a menține starea de neutralitate armată a țării sau pe asigurările date de personalitățile publice de orientare filogermană că România nu intenționa să intre în război în tabăra opusă Puterilor Centrale.²⁵ Alte știri priveau persoana monarhului țării, mai exact efortul prelungit pe care acesta îl depunea în vederea cunoașterii situației de pe diferitele fronturi și identificării de soluții acolo unde evoluția confruntărilor nu era tocmai satisfăcătoare.²⁶ Și instituția monarhiei de la București se bucura de o atenție deosebită în paginile presei de factură ortodoxă din Transilvania. În special defunctului rege Carol I i se dedicau evocări elogioase, având în vedere faptul că fusese liderul care făcuse în urmă cu mai bine de trei decenii pasul decisiv de apropiere de Tripla Alianță. La fel, decesul reginei Elisabeta a României a stârnit multă compasiune în paginile publicațiilor românești; ultimele clipe din viața suveranei, suferința îndurată, testamentul dar și fragmente din opera sa poetică și-au găsit loc în coloanele ziaristicii patronate de Biserica ortodoxă.²⁷ Nu același lucru se poate spune despre suveranul în exercițiu la acea dată, Ferdinand I, care era perceput ca o persoană aflată sub puternica influență a filoantantistului Ion I. C. Brătianu. O altă categorie de știri, indispensabilă întreținerii tonusului pozitiv al combatanților direct implicați pe câmpurile de bătălie, ca și a populației civile din spatele frontului, era cea referitoare la succesele militare obținute de armatele Puterilor Centrale, ca și iminenta și apropiata victorie finală a acestora. Astfel de informații cu valențe propagandistice nu lipseau din niciun număr al publicațiilor, fiind adeseaacompaniate de imaginea în oglindă a dezastrului militar suferit de țările afiliate Antantei.²⁸ În legătură cu armata austro-ungară, accentul cădea și asupra faptului că războiul reușise să deschidă accesul la gradele militare superioare tuturor naționalităților care alcătuiau oștirea Imperiului, dispărând astfel discriminarea existentă până atunci.²⁹ Un calup aparte de știri îi viza pe românii transilvăneni care aleseseră să se refugieze în România, alăturându-se opiniei publice de acolo

25. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 1 din 5/18 ianuarie 1916, p. 1; nr. 29 din 15/28 martie 1916, p. 113.

26. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 4 din 14/27 ianuarie 1916, p. 13.

27. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 19 din 20 februarie/4 martie 1916, p. 75; nr. 20 din 23 februarie/7 martie 1916, p. 79; nr. 22 din 27 februarie/11 martie 1916, p. 85; nr. 23 din 1/14 martie 1916, p. 89.

28. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 38-39 din 7/20 aprilie 1916, p. 154.

29. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 35 din 31 martie/13 aprilie 1916, p. 138. O analiză a situației corpului ofițerimii din Imperiul austro-ungar în timpul Primului Război Mondial, la István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918*, traducere din limba germană de Eugenia Bîrlea; traducere revizuită de Ela Cosma; postfață de Liviu Maior, Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2009, pp. 230-231; 235-239.

care susținea intrarea țării în război de partea Antantei. Personalități ca: Vasile Lucaciu, Octavian C. Tăslăuan, Octavian Goga sau Onisifor Ghibu au devenit ținta denigrărilor și atacurilor editorialiștilor presei transilvane din timpul războiului. Ultimii doi „trădători de patrie” fuseseră excluși la începutul lunii februarie 1917 din adunarea municipală a comitatului Sibiu ca urmare a gestului lor, fiind acuzați de atitudine neloială și crimă de lezmajestate.³⁰ La antipod, articole precum „Adevărata iubire de neam” își propuneau să demonstreze că înclinația naturală a românilor, indiferent de statul în care trăiau, era cea a apropierei de Germania, în detrimentul panslavismului.³¹ Un moment care a prilejuit reafirmarea devotamentului românilor față de Casa de Habsburg a fost cel al aniversării zilei de naștere a suveranului țării, la 18 august 1916. Ca de fiecare dată, Biserica a marcat prin solemnități religioase respectivul eveniment, îndemnându-i pe credincioși să înalțe rugăciuni pentru sănătatea și îndelunga domnie a augustului monarh.³² Ritmul acestui flux informațional variază sub raport tematic și, neîndoielnic, cu un evident substrat propagandistic, a fost rupt odată cu pătrunderea armatei române în Transilvania. Evenimentul nu a fost reflectat imediat în presă, tocmai din cauza dereglărilor impuse funcționării normale a Bisericii, inclusiv a activității ei publicistice. Însă, când acest lucru a fost posibil la finalul lunii octombrie, prezentarea lui a îmbrăcat haina unui discurs editorialist contondent vizavi de decizia luată de liderii politici de la București, care a stat la baza „invaziei” românești în Transilvania. Mult mai promptă a fost reacția Consistoriului din Sibiu, care la doar o zi după ce România declarase război Austro-Ungariei, a adresat preoților arhidiecezani un apel, cerându-le să-i îndemne pe păstoriții lor „să se ferească de orice vorbe și de orice fapte care ar putea arunca umbră asupra iubirii lor de patrie”.³³ În aceeași zi, episcopul Caransebeșului, Miron Cristea, a adresat o pastorală credincioșilor din eparhia sa, gest urmat la două zile distanță și de ierarhul de la Arad, Ioan I. Papp.³⁴ Noul context generat de declararea de către România a stării de război cu Austro-Ungaria a contribuit la catalizarea procesului de instituire a noului mitropolit al românilor ortodocși din Ardeal. Mai exact, la propunerea guvernului de la Budapesta, împăratul s-a grăbit să confirme alegerea lui Vasile Mangra ca întâistător al Bisericii românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, fapt consfințit prin publicarea aulicei decizii în Monitorul Oficial de la Budapesta, la 19 septembrie 1916.³⁵ Prezența ierarhului cu cel mai înalt rang în Biserica ortodoxă ardeleană putea contribui fundamental la modelarea comportamentului „turmei” păstoriților săi, într-un moment care putea semăna derută

30. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 13 din 6/19 februarie 1916, p. 49.

31. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 47 din 7/20 mai 1916, p. 189; nr. 48 din 10/23 mai 1916, p. 193.

32. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 82 din 6/19 august 1916, p. 333.

33. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, p. 344.

34. Textul acestora, în *Telegraful Român*, LXIV, nr. 86 din 18/31 octombrie 1916, p. 348.

35. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, p. 343.

în rândul comunității etnice românești din Imperiu. Așa se face că la distanță de numai două zile de la confirmarea în funcție, noul mitropolit ortodox, laolaltă cu cei doi episcopi sufragani, au emis o circulară comună adresată tuturor preoților și credincioșilor din Mitropolia ortodoxă ardeleană.³⁶ Respectivul document era deschis prin lamentația corului episcopal neunit referitoare la opțiunea politico-militară făcută de România cu mai puțin de o lună în urmă. România era imaginată ca o țară fondată cu aportul celor doi „descălecători” originari din Ungaria și ajunsă un stat modern, liber și independent prin susținerea consistentă a Imperiului austro-ungar. Deși fusese legată de acesta din urmă prin „contract de credincioșenie”, România îi declarase război, îngreunând astfel soarta „fraților de sânge” din Transilvania care luptau cu vitejie împotriva adevăratului dușman al românilor de pretutindeni: Imperiul țarist. Exprimarea ierarhilor îmbraca forme plastice, cu împrumuturi generoase din lexicul religios: „ei (românii din Vechiul Regat – n.n.), amăgiți de lupii îmbrăcați în piei de oi și amețiți de făgăduielile lui Iuda, au desconsiderat cele mai vitale interese ale neamului și, sub cuvânt că vin «să ne slobozească» vin să ne facă rob muscalilor, vin înfrățiți cu hoardele rusești care au jefuit și au aprins satele și bisericile întemeiate de Ștefan cel Mare, care au ucis pe urmașii plăieșilor vestiți de la Dumbrava Roșie, care au necinstit Putna și Suceava, locuri sfinte de închinare sufletului românesc – vin acum să ne calce și să ne fure moșia agonisită de moșii și părinții noștri cu sudori de sânge!”

Mai mult chiar, invazia trupelor române în Transilvania era echivalată cu un fratricid, a cărui pedepsire reprezenta, în viziunea corului episcopal ortodox, un act de dreptate. În consecință, clerul și păstorii lui erau îndemnați să stăruie în iubirea de patrie și în atașamentul față de Tron, sentimente pe care le puteau dovedi cel mai bine în vitejia de pe câmpul de luptă. În plus, preoțimea și credincioșii ortodocși erau sfătuiți să dea ascultare ordinelor primite de la autoritățile statului, iar față de „noul dușman, care râvnește în chip atât de păcătos la știrbirea și la stricarea hotarelor patriei noastre, veți ști să luptați cu aceeași îndârjire, vitejie și credință cu care eroii noștri au sfărâmat cetățuile de granit de la Ivangorod”.

Ierarhii Bisericii ortodoxe transilvane îi asigurau pe păstorii lor că „Majestatea sa, înălțatul nostru împărat și rege, împreună cu luminatul său guvern ungar nu vor întârzia a răsplăti după merit credința și vitejia cu care ați apărat Tronul și patria, asigurând condițiunile trebuincioase pentru dezvoltarea și întărirea etnică, culturală și economică a poporului român din patrie”.

Acest mesaj de încheiere era dublat de ideea că Imperiul austro-ungar nu purta împotriva României un război de cucerire, ci unul de apărare, ca răspuns la provocarea ce i se lansase.

Ierarhia Bisericii nu a fost singura care a luat oficial poziție vizavi de noua situație creată prin intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei. Și elita

36. Textul integral, în *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, pp. 343-344.

politică românească din Ungaria și-a exprimat în diverse contexte dezaprobarea față de gestul militar al țării vecine, formulând declarații publice de loialitate față de împărat și patrie. A fost, spre exemplu, cazul lui Ștefan Ciceo Pop, care în Dieta de la Budapesta a dat asigurări că românii din Ungaria urmau să lupte, cu aceeași fidelitate față de Tron, și împotriva noului dușman al țării; în aceeași notă, Alexandru Vaida Voevod a oferit materiale presei de limbă germană prin care condamna în termeni categorici atitudinea României.³⁷ Și la nivelul administrației locale, reprezentanții românilor în consiliile comitatense au formulat declarații de devotament față de împărat, exprimându-și regretul că România s-a alăturat dușmanilor patriei. Astfel de dovezi de loialitate ale elitei politice ardelenene au fost reînnoite în perioada următoare a războiului.³⁸

Presa editată sub egida Bisericii greco-catolice a fost la rândul ei ancorată în actualitatea imediată. Și ea a acordat atenția cuvenită evenimentelor de importanță majoră care se derulau în acele zile. Le-a amintit cititorilor săi de aniversarea celor 86 de ani ai împăratului Franz Iosif I, subliniind apăsat faptul că sub îndelunga domnie a bătrânului monarh națiunea română a cunoscut progrese însemnate din punct de vedere cultural și bisericesc.³⁹ Declararea de către România a războiului cu Austro-Ungaria era considerată în paginile presei greco-catolice o gravă greșală a statului vecin, pe care acesta risca să o plătească cu însăși existența sa. Spre deosebire de publicațiile patronate de Biserica ortodoxă, cele girate de Biserica greco-catolică puneau un accent deosebit pe augmentarea pericolului panslavist odată cu decizia alăturării României în război de partea Antantei, implicit a Rusiei.⁴⁰ Altfel spus, pericolul maghiarizării era considerat mai inofensiv în raport cu răul pe care îl putea genera „atotputernicia rusească”. Nu lipsește nici în cazul presei de profil greco-catolic ideea aportului pe care Austro-Ungaria și Germania l-au avut la modernizarea statului român în ultimele decenii; la fel, semnalele transmise publicului cititor erau cât se poate de reconfortante din prisma loialității dinastice. Indiferent de numele noului adversar al patriei, românii din Imperiul austro-ungar trebuiau să rămână neclintiți în credința față de Tron, până la sacrificiul suprem. În privința mesajelor publice transmise de ierarhii Bisericii greco-catolice, trebuie reținută diferența notabilă de comportament a acestora în comparație cu atitudinea corului episcopal ortodox. Mai exact, cu excepția unei adrese de loialitate pe care mitropolitul Victor Mihályi de Apșa a transmis-o guvernului maghiar, episcopii uniți nu au formulat mesaje

37. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, p. 345; *Unirea*, XXVI, nr. 89 din 7 septembrie 1916, pp. 1-2.

38. Cea mai cunoscută și de mare impact rămâne „Declarația de fidelitate a românilor față de Ungaria” de la începutul anului 1917, document prin care nu mai puțin de 176 de personalități românești (laice și ecleziastice) cu vizibilitate publică au girat prin iscălitura proprie atașamentul lor la statul maghiar, subliniind concordia care exista între națiunea română și cea maghiară în cadrul aceleiași patrii.

39. *Unirea*, XXVI, nr. 84 din 17 august 1916, p. 1; nr. 85 din 22 august 1916, pp. 1-2.

40. *Unirea*, XXVI, nr. 88 din 4 septembrie 1916, p. 1.

publice de duritatea celor asumate de colegii lor ortodocși.⁴¹ În mod firesc o asemenea atitudine merită dreptul ei la argumentare. Înclin să cred că două ar fi motivele majore care au stat la baza respectivului comportament al înalțelor fețe bisericești unite. Mai întâi, trebuie ținut cont de faptul că Biserica greco-catolică nu se afla în situația de a avea în fruntea ei un ierarh care să își datoreze atât de mult demnitatea bisericească intervenției politicianilor de la Budapesta, cum a fost cazul mitropolitului ortodox Vasile Mangra. Abia propulsat la cea mai înaltă treaptă ierarhică din Biserica ortodoxă ardeleană, acesta din urmă s-a simțit îndatorat să își manifeste recunoștința față de binefăcătorii de la Budapesta, convingându-i că nu s-au înșelat în privința persoanei pe care au susținut-o, în ceea ce privește crezul său politic și atașamentul la statul maghiar.⁴² Așa se explică râvna înaltului ierarh ortodox de a condamna în termeni severi atitudinea Regatului român față de Imperiul austro-ungar și mobilizarea sufraganilor săi de a formula semnale publice în aceeași notă. Al doilea argument major care poate explica diferența de atitudine dintre ierarhii Bisericii ortodoxe și cei ai Bisericii greco-catolice ține de modul în care s-a construit identitatea acestei din urmă biserici. Mai exact, este vorba despre loialitatea pe care Biserica greco-catolică a insuflat-o credincioșilor săi față de Roma, afiliere care a stat la baza construcției imaginii de sine a Bisericii unite românești.⁴³ Această legătură puternică cu centrul lumii catolice a fost în măsură, dacă nu să erodeze, cel puțin să dubleze loialismul românilor greco-catolici față de Viena, realitate de care Casa de Habsburg era conștientă și pe care nu o privea tocmai cu simpatie.⁴⁴

Încercând o concluzie, aș reține faptul că comportamentul celor două Biserici românești vizavi de intrarea României în război de partea Antantei și față de pătrunderea trupelor române în Transilvania poate fi decriptat în nota loialismului pe care cele două instituții ecleziastice l-au cultivat în rândul românilor ardeleni de-a lungul timpului. Devenind instrumentele propagării și alimentării sentimentelor de fidelitate ale românilor față de Curtea de la Viena, cele două Biserici românești transilvane nu au făcut decât să fie consecvente cu acest rol pe care l-au asumat încă din secolul al XVIII-lea și într-un moment dificil pentru statul în care funcționau. Că intensitatea mesajului transmis a fost influențată de conjunctura în care s-a aflat fiecare dintre ele sau de convingerile persoanelor angrenate în fruntea lor, am încercat să demonstrăm în paginile de mai sus. Chiar și așa, atitudinea lor rămâne emblematică în analiza raportului stat-Biserică din Imperiul austro-ungar la sfârșitul lungului secol al XIX-lea.

41. *Telegraful Român*, LXIV, nr. 85 din 11/24 octombrie 1916, p. 345.

42. Implicarea politică a mitropolitului ortodox în anii Primului Război Mondial, la Marius Eppel, *Vasile Mangra. Activitatea politică 1875-1918*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 278-293.

43. Ciprian Ghișa, *Biserica greco-catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 343-345.

44. Liviu Maior, *In the Empire*, pp. 241-242.

ATITUDINEA POPULAȚIEI DIN TRANSILVANIA în momentul izbucnirii Primului Război Mondial

Ioana Elena Ignat Kisanovici

■ IOANA ELENA IGNAT KISANOVICI
Cercetător postdoctoral la Academia
Română, filiala Cluj-Napoca,
e-mail: ioanaeigat@yahoo.com.

Domenii de interes: Istoria modernă a
Transilvaniei, aspecte socio-economice în
Transilvania, deomografie istorică, cenzura
în Primul Război Mondial.

Publicații: *Viața cotidiană în Făgăraș în
anul 1916: însemnările vicarului Iacob
Popa*, Cluj-Napoca: Ed. Centrul de Studii
Transilvane, Academia Română, 2011;
„Economic system in Transylvania during
World War I: Romanian Banks and their
major charitable activities”, in *Research
and Science Today*, nr. 2, noiembrie
2012; „Some demographic and socio-
economic aspects of Transylvania’s
participation in the First World War”, in
Research and Science Today, nr. 2,
noiembrie 2013.

The Attitude of the Population of Transylvania at the Outbreak of the First World War

Abstract. At the outbreak of World War I, the Romanians in Transylvania had a relatively calm response. The newspapers were those who recorded in their pages the outbreak of the conflict. The first stage was the presentation and the analysis of the assassination of Archduke Franz Ferdinand and his wife. This was followed by the declaration of war and, obviously, the first measures taken by the Hungarian government. Besides recruitment orders and establishing emergency measures in Transylvania, were offered some national concessions to the Romanians from here, in order to persuade them to enlist volunteers. When authorities noticed that those measures are not fulfilling their purpose, they were removed one by one. However, at the beginning of the war there was a large number of Romanian volunteers enrolled in the Austro-Hungarian troops, this may have a dual causality. First must be considered the high loyalty to the king and that, just like everyone else involved, the Transylvanian Romanians believed the war would be for a short period, and that all those who had gone to war will return home soon, to the loved ones. And secondly, we must bear in mind that there was the fear of repercussions that would have been forced to bear those who were not present at recruitment, together with their families. All this will be argued in the study to be presented.

Keywords. Transylvania, First World War, Romanians, Attitude of the population, press.

P RIMUL RĂZBOI Mondial este un eveniment pe marginea căruia s-a scris foarte mult, în special din perspectivă politică și militară, dar mai puțin cu privire la aspectele socio-economice, demografice etc., subiecte care, la noi, abia acum încep să se extindă. De aceea, în continuare o să intrăm puțin pe teritoriul abordării sociale și o să facem o scurtă trecere în revistă a modului în care populația românească din Transilvania a reacționat în primele luni de război și modul în care au perceput ei izbucnirea unui conflict armat care a ajuns la proporții mondiale. Acest eveniment a strârnit diverse reacții atât din partea societății cât și a autorităților. În ceea ce privește Transilvania și situația de aici, așa cum spunea și Charles Upson Clark în lucrarea sa, „războiul a dublat vigilența maghiarilor pentru că simpatiile intelectualilor români erau legate de Franța și Italia, iar când România li s-a alăturat, presiunea a crescut”.¹

Trebuie să subliniem și faptul că, inițial, atât populația cât și autoritățile, se așteptau la un război de scurtă durată, cu un rezultat previzibil la acel moment. Chiar și mitropolitul ortodox Ioan Mețianu, la fel ca mulți alții, a considerat că mobilizarea parțială a armatei a fost un semn că durata conflictului izbucnit va fi una redusă, fiind vorba de un război local.² Până și cei care au declanșat războiul erau convinși că va fi vorba despre un conflict scurt. Această presupunere a fost susținută și de un articol apărut la mijlocul lunii august a anului 1914, care aducea la cunoștința populației faptul că ministrul de honvezi, Hazai, a anunțat pe cale telegrafică funcționarii municipali, că acolo unde va fi nevoie de ajutor pentru muncile de secerat, împlătit etc., va „concedia”, adică va trimite grupuri, mai mari sau mai mici de glotași și honvezi, în funcție de necesitate, pentru a ajuta. Aceștia urmau a fi repartizați de către autoritățile administrative locale în grupuri și trimiși la moșiile mai mari, care nu reușeau să se descurce. În cazul singuraticilor, ei urmau să primească permisie pentru a-și face lucrările agricole de toamnă în propriile gospodării. Numărul necesar de mână de lucru trebuia anunțat la comandamentele de corp de către organele administrative, iar cei trimiși în acest scop trebuiau să se întoarcă la trupă la data de 1 septembrie același an.³ Dacă autoritățile s-ar fi gândit că urma să aibă de a face cu un război de lungă durată, probabil nu ar fi fost așa de generoase cu acordarea de permisiu pentru lucrările agricole din propriile gospodării sau pentru moșii, ceea ce ulterior nu s-a mai întâmplat, așa cum voi arăta în continuare.

Putem spune că această situație a influențat atitudinea populației față de izbucnirea și evoluția războiului, și de aceea avem un comportament pro-austriac în rândul populației transilvănene în primele luni de război, situație care până la sfârșitul războiului ajunge în extrema cealaltă, predominând în acest caz sen-

1. Charles Upson Clark, *România Unită*, București: Ed. Malasi, 2002, p. 115.
2. Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania. 1899-1916*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2005, p. 65.
3. *Revista economică. Organ financiar-economic. Organul oficial al „Solidarității”, asociațiune de institute financiare ca însoțire*, Sibiu, 1914, nr. 33.

timentul naționalist. În continuare o să vorbim despre primele luni de desfășurare a Primului Război Mondial și modul în care românii transilvăneni au perceput acest eveniment.

În momentul declanșării conflictului, românii din Transilvania manifestau un loialism foarte ridicat față împăratul Francisc Iosif I, cel în care își puneau toate speranțele pentru salvarea lor din „ghearele” maghiarilor. Cu toate că maghiarii în ziarele lor spuneau că „românii nu îl au drag pe împărat și [că] vor să scape de sub stăpânirea lui cât mai curând” -;[dar] „inima țaranului român bătea ca și cea a împăratului”, așa cum apărea menționat într-un articol publicat în nr. 26 al ziarului *Olteanul*, apărut în anul 1914 în Făgăraș.⁴ Din acest citat se poate observa faptul că „maghiarii” doreau să creeze o imagine negativă a românilor în fața Împăratului, ceea ce românii negau, iar prin afirmația autorului articolului menționat anterior, au ajuns chiar să se identifice cu împăratul, cu sentimentele lui, pentru a arăta gradul ridicat de loialism față de el.

Presa românească din Transilvania a înregistrat tragedia asasinării prințului moștenitor și a soției acestuia, exprimându-și regretul pentru cele întâmplate, prezentând în paginile sale condoleanțele, din partea poporului român, adresate atât casei regale cât și națiunii austriece.⁵ A fost publicată chiar și circulara Nr. 4.463/1914 al cărei conținut prevedea să se tragă clopotele, să se țină liturghie și slujbă pentru cei morți, adică pentru prințul moștenitor și pentru soția acestuia, și chiar punerea de „stindard de jele” pe școli.⁶ Aici trebuie să subliniem faptul că românii se adresează națiunii austriece nu austro-ungare, făcând diferența între cele două popoare. Presa a fost cea care s-a îngrijit de informarea populației transilvănene cu privire la demersurile, mai mult sau mai puțin oficiale, pentru cinstirea memoriei celor decedați, dar și cu privire la evoluția discuțiilor dintre Austro-Ungaria și Serbia, rezultate în urma atentatului, discuții transformate într-o negociere a cărei finalizare a fost declanșarea Primului Război Mondial.

Sentimentele pozitive puternice față de Împărat se pot observa foarte clar și din pastorală episcopului Ioan Papp de la Arad, în care îl ruga pe Dumnezeu să vegheze asupra „monarhiei noastre, ajunsă în război fără vina ei”, el se ruga pentru Împărat și Rege, pentru fiii neamului, pentru soldații Monarhiei, pentru cei de acasă dar și pentru sfârșitul cât mai grabnic al războiului „spre gloria monarhiei și întărirea stăpânirii atotprealuminatului și gloriosului împărat și rege al nostru apostolic, Francisc Iosif I-ul”.⁷ Din acest fragment se poate observa faptul că Împăratul nu este considerat vinovat de izbucnirea războiului, că este vorba despre un conflict justificat și nedorit. Totodată, prin acest fragment, se face și un apel către populație să se înroleze pentru sprijinirea împăratului. Mai trebuie menționat

4. *Olteanul, foaie săptămânală, socială, culturală și economică*, Făgăraș, 1914, nr. 26.

5. *Unirea. Foaie bisericească politică*, 1914, nr. 65-90.

6. *Unirea*, 1914, nr. 65.

7. *Amicul poporului. Calendar*, Sibiu, 1915, p. 55.

faptul că este una dintre foarte puținele situații în care este menționată dualitatea lui Francisc Iosif, adică și „regele” nu doar „împăratul”, făcându-se astfel o trimitere subtilă și spre legătura cu administrația maghiară.

La începutul războiului toți soldații erau animați de un elan patriotic, prezent inclusiv la românii transilvăneni, sub forma loialității dinastice, față de tron,⁸ cum reiese și de mai sus. Așa cum spunea și Petre Nemoianu: „Între sentimentul național și iubirea față de Înaltul tron am ales-o pe cea din urmă.”⁹ Aceasta este lupta care se dădea în sufletul multor români ardeleni, fiind nevoiți să aleagă între a lupta pentru împărat sau a se eschiva de la recrutare sau chiar a dezerta, iar la începutul războiului se poate spune că a câștigat loialismul, dar nu se poate spune că a persistat prea mult această situație, lucrurile schimbându-se mult odată cu prelungirea războiului, intrarea României în război și moartea lui Francisc Iosif I, ultimele două evenimente având loc în anul 1916.

Trebuie să se facă diferența între loialismul față de Împărat și față de Ungaria, fiind vorba despre două sentimente distincte și total opuse. Cel mai bine se poate observa acest fapt din articolele publicate în presa vremii, fie cele care vorbeau despre moartea prințului moștenitor, fie cele care vorbeau despre Împărat. Din prima categorie, articolele care îl plângeau pe Francisc Ferdinand, reiese foarte clar faptul că poporul român și-a pus în el speranțele unui viitor mai bun, care să îi salveze de maghiari. Pentru a susține această afirmație aduc drept exemplu câteva fragmente dintr-un articol apărut imediat după moartea arhiducelui: „A murit Francisc Ferdinand, moștenitorul tronului austro-ungar, și cu el au murit toate nădejdale noastre”, el era „nădejdea unor zile mai frumoase pentru noi românii din Ardeal...”, „... numai gândul că avem pe cineva, care privește cu milă la suferințele noastre, ne mai făcea să ne păstrăm cumpătul”, „și acum iată, că și acela, spre care erau îndreptate privirile ochilor sufletului nostru e căzut pradă urei nepotolite a lor doi tineri sârbi, care în clipa când au săvârșit nelegiuirea faptă, nu-și dădeau seama, că omul merit pierzării e nădejdea unui trai mai de suferit pentru mai bine de 4 milioane de români”, el „...era singurul bărbat de stat de la noi care înțelegea durerea ce apasă inimile popoarelor de sub cârmuirea Austro-Ungariei, de aceea încă înainte de a fi urcat tronul împărătesc își dădea toată silința sa îmblânzească pe asupritorii acestei țări”, „îndeosebi pe noi românii ne avea dragi...”, „... singur principele Ferdinand împiedica îngreunarea prea tare a umerilor noștri cu poveri grele de suportat”.¹⁰

Acest sentiment de loialism față de Împărat nu s-a diluat prea mult pe parcursul războiului, cel puțin nu atâta timp cât a trăit împăratul. Se pare că inclusiv românii de dincolo de Carpați erau conștienți de acest sentiment prezent în sufletul fraților

8. Pierre Renouvin, *Primul Război Mondial*, București: Corint, 2003, p. 62.

9. Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*. București: Enciclopedică, , 2006, p. 172.

10. *Olteanul, foaie săptămânală, socială, culturală și economică*, Făgăraș, 1914, nr. 25.

lor din Transilvania. Reiese foarte clar acest lucru și din răspunsul domnului P. P. Carp dat lui Eugen Lazăr, pentru *Az Est*, la începutul anului 1916, ca urmare a aprecierii faptului că românii transilvăneni luptă cu loialism față de Ungaria. Acest răspuns a fost prezentat și de *Olteanul*, iar Carp spunea despre români că „nu pentru aceea au luptat bine, fiindcă iubesc pe maghiari, ci pentru că iubesc pe domnitorul lor. Românii din Ardeal, sunt aderenții habsburgilor și nu ai maghiarilor. Armata nu face deosebire între Regele maghiar și Împăratul austriac, și pe acest motiv românii s-au luptat bine”.¹¹ Această afirmație este foarte potrivită și pentru momentul izbucnirii răzbiului.

Trebuie să menționăm și faptul că inițial măsurile luate de autoritățile administrativ-politice din Transilvania, au încercat să dea satisfacții minore românilor mobilizați: încă din primele zile a fost „permisă purtarea cocardelor tricolore și cântecul „Deșteaptă-te române!” era intonat chiar de către fanfara regimentelor”, „ordinele de mobilizare, apelurile și decretele guvernamentale au fost publicate în limba română pentru prima dată după 1867”, iar în orașele și satele transilvănene a fost permisă arborarea drapelului național român, explicația dată de autorități fiind aceea că la momentul respectiv „România era aliata și prietena Austro-Ungariei”¹², și se dorea menținerea acelei situații. Toate aceste mici concesii naționale au avut un scop propagandistic, acela de a-i determina pe românii ardeleni să se înroleze voluntari în armata austro-ungară, alături de maghiari, lăsându-li-se impresia că pe viitor li e vor acorda și mai multe drepturi și libertăți pe care le așteptau de mult timp. Astfel se încerca înlăturarea unei posibile dorințe de eliberare de sub administrația maghiară, în rândul românilor din Transilvania, și să lupte alături de ei, pentru monarhie, pentru un posibil viitor mai bun.

Trebuie totuși menționat faptul că în momentul în care s-a observat că măsurile stimulative luate, nu au avut efectul scontat, concesiile au fost anulate una câte una, la scurt timp de la acordarea lor, adică începând cu anul 1915. În luna februarie a anului 1915 a apărut în armată un ordin al Ministerului de Război conform căruia erau interzise purtarea cocardei tricolore, intonarea cântecelor naționale și era interzisă chiar și folosirea limbii române, pentru cei care luptau la honvezi.¹³ Un bun exemplu în acest sens, cred că poate fi povestirea lui O. C. Tăslăuanu, care își amintea faptul că „cei care nu erau în stare să învețe frazele raportului ungurește erau legați două ceasuri de stâlp, iarna(...). am văzut ofițeri bătând până la sânge pe români fiindcă nu vorbeau ungurește. Un ofițer ungar, a oprit un soldat român cu cocardă tricoloră la chipiu. I-a smuls chipiul de pe cap, a rupt cocarda și a călcat-o în picioare, iar pe soldat l-a palmuit.”¹⁴ Această mărturisire arată unul dintre

11. *Drapelul. Organ național politic*, Lugoj, 1916, nr. 8.

12. Liviu Maior, *Habsburgii și români*, p. 174.

13. Ioan Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în lupta pentru întregirea statală a României (1916-1920)*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1997, p. 211.

14. Apud Ioan Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni*, p. 211.

aspectele vieții românilor ardeleni de pe front, poate cel mai frecvent. Modul în care erau înjosiți și pedepsele la care erau supuși de superiorii militari, doar pentru simplul fapt că simțeau românește.

Un alt exemplu de măsuri drastice luate de autoritățile maghiare împotriva celor care simțeau românește, este și cazul preotului Ilarie Vlad, care a fost arestat la 20 octombrie 1914. El a fost judecat și condamnat la moarte pentru faptul că la mobilizarea generală din acea toamnă i-a îndemnat pe credincioși ca în cazul unui război cu România să nu lupte cu frații lor de dincolo de Carpați și să se predea pentru a scăpa de opresiunea autorităților maghiare. Totuși, sentința nu a fost executată ca urmare a intervenției directe pe lângă prim-ministrul Istvan Tisza, a episcopului Vasile Hossu de la Gherla.¹⁵ Acest exemplu arată faptul că deși sentimentul de loialism față de împărat era foarte prezent la acel moment între românii transilvăneni, nu putem spune că era general valabil în rândul întregii populații. Se poate observa că existau deja unele manifestări incipente ale sentimentului naționalist, manifestări considerate ca fiind o amenințare la adresa puterii de control a administrației maghiare, și care nu rămâneau nepedepite de autorități.

O altă măsură luată de administrația maghiară, a fost pregătirea unui proiect de deportare a populației române din Transilvania, în special din zonele de graniță cu România, spre centrul Ungariei, pentru a fi înlocuită cu un „cordon” izolator format din populație maghiară.¹⁶ Acesta avea scopul de a întrerupe orice legătură între românii transilvăneni și frații lor de dincolo de Carpați, din România, probabil de teama unor posibile dezertări în România. Totuși, se pare că a fost un proiect care nu a ajuns să fie pus în aplicare.

Încă de la începutul războiului, Austro-Ungaria a folosit diverse metode de a controla popoarele supuse. Unul dintre mijloace a fost cenzura severă, atât a presei cât și a corespondenței, telegrafului etc. Transilvania nu a făcut notă discordantă nici la acest capitol. Totuși, imediat după izbucnirea războiului, putem spune că cenzura preventivă era aproape absentă în presa din Transilvania. Probabil pentru că la acel moment, în articolele publicate, nu era atât de accentuat sentimentul anti-maghiar în rândul celor care le scriau. Totuși nu putem face o astfel de afirmație în ceea ce privește cenzura restrictivă, aici intrând închiderea anumitor periodice, considerate ca fiind instigatoare și că prezentau o amenințare la desfășurarea războiului în condițiile dorite de autorități.

Totuși, în ceea ce privește modul în care au reacționat autoritățile în momentul izbucnirii războiului și pe tot parcursul lui, atunci când a venit vorba de a se ocupa de populația din Transilvania, în mod special de românii de aici, se poate observa

15. Mircea Păcurariu, *Politica Statului Ungar față de Biserica Românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 89.

16. Maria Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, București: Ed. România Press, 2001, p. 255.

că nu a fost vorba despre o atitudine favorabilă acestora, cauzând multe neplăceri, sau mai bine zis probleme foarte grave, românilor ardeleni. Aici trebuie luat în considerare, pe lângă măsurile de recrutare și introducerea stării de urgență, și arestările și internările persoanelor considerate ca fiind spioni, colaboratori cu inamicul, adică România etc. Nici românii transilvăneni nu au rămas indiferenți la măsurile luate de autoritățile maghiare și la comportamentul acestora. Probabil răspunsul cel mai radical dat de românii transilvăneni a fost dezertarea și trecerea în trupele armate române, sau aliate, întorcând armele împotriva armatei austro-ungare, fenomen accentuat începând cu intrarea României în război.

Cu privire la Primul Război Mondial în Transilvania, pe lângă articolele publicate în presă, cu privire la izbucnirea războiului, și puținele mențiuni din memoriile și jurnalele celor care au trăit în acele vremuri, mai avem și literatura lirică, în special cea populară. Prin acest gen de literatură, în mod special, românul cu sufletul lui de poet, a știut să pună în versuri tot ceea ce a simțit, a văzut sau a făcut în timpul războiului. Oricât de mari au fost suferințele, poeziile și cântecele populare, spuse sau cântate pe câmp, la muncă sau în scrisorile adresate către cei dragi, au fost un mijloc de exprimare foarte la îndemână, în special pentru țăranul român. El a reușit să versifice etapele, evoluția războiului și traumele cauzate de acesta și astfel a transformat o tragedie în ceva frumos, în artă.

Fiecare etapă a războiului se regăsește și în versuri, la fel ca în orice alt document oficial. Următoarea analiză va susține afirmația anterioară și va demonstra faptul că folclorul liric poate să ofere la fel de multe informații despre un eveniment, ca și orice altă sursă istoriografică.

Să ne întoarcem din nou la momentul izbucnirii Primului Război Mondial, la primul an de desfășurare și modul în care a fost perceput de populație, dar de această dată, la reflectarea acestora în liricul epocii. Următoarele versuri descriu prima mobilizare și starea de spirit din iarna anului 1914, între soldații români înrolați în trupele austro-ungare:

„Joi pân-la Sânta Mărie
S-o-nceput războiu-ntâie,
Strânsu-s-o soldați o mie.
Când o fost de colindat
S-o rugat de comandant
Să le deie săbăciag.
Săbăciagu nu le-o dat,
I-o-mpușcat tăt pân picioare
Și-o căzut morți pân răzoare”.

Un alt fragment liric spunea:
„Foaie verde trei granate
De când tunurile bate,
Nu mai vezi feciori pe sate,

Numai maice supărate
 Și neveste obidate”¹⁷

Din primul fragment de versuri se poate observa destul de ușor modul în care au fost tratați românii de către superiorii lor în armată atunci când se punea problema obținerii unei permisii, cu toate că era vorba despre o perioadă în care au fost acordate concesiile acestor soldați, și ar fi trebuit să fie tratați mai uman. Acest lucru arată de fapt că românii nu aveau atâtea drepturi și libertăți, pe cât existau oficial în documente, adică ordonanțele erau una, dar realitatea în ceea ce privește situația românilor ardeleni din trupele austro-ungare era cu totul diferită, în unele situații, așa cum bine se spune: „teoria și practica nu sunt totuna”. În cel de al doilea fragment se poate observa starea deprimantă care se regăsea în satele transilvănene o dată cu începerea mobilizării, subliniind lipsa tinerilor plecați la război și prezența sentimentului de tristețe în sufletul celor rămași acasă și în mod special al mamelor și soțiilor care suferă de dorul copiilor, respectiv al soților lor. Situație din ce în ce mai accentuată odată cu trecerea timpului și prelungirea războiului.

Tot despre recrutare vorbesc și următoarele versuri:

„Pretorele scris-a carte
 La toți juzii de pe sate,
 Că feciori câți au în sat
 Să-i ducă la asenat,
 Că războiul a sosit
 Și «căutarea» s-a pornit”¹⁸

Aceste rânduri vorbesc despre momentul începerii mobilizării generale, fără a lăsa să se simtă nici un fel de sentiment în legătură cu starea declanșată de această situație în rândul populației, fie a celor recrutați, fie a celor rămași acasă.

Alte versuri despre primul an de război sună așa:

„Foică trei granate,
 Ne-a venit pe neașteptate
 Mare poruncă pe sate,
 C-a nost împărat se bate.
 Foică de săcară,
 Săriți, români, la hotară,
 Să nu intre rusu-n țară!
 Și nu-i mult de zăbovit,
 Las pe măicuța plângând
 Și mânduța suspinând.
 Frățiori și surorele,
 Îi lăsați cuprinși de jele

17. *Cântecul de cătănie*, vol. II, Ion Cuceu, Ion Șuleanu (eds), Cluj-Napoca: Dacia, 2002, p. 94.

18. *Flori de Sânge. Cântece populare ardelenesti de pe câmpul de război*, adunate de Aurel Esca și Ion Iosif Schiopul, București: Ed. Librăriei A. A. Stănculescu, 1915, p. 26.

Și plecai în taberi grele”¹⁹

Spre deosebire de versurile prezentate anterior, în acest caz, pe lângă înregistrarea declarației de război și începerea recrutării, aceste versuri subliniază cât de puternic este loialismul țaranului român față de împărat. Monarhul este prezentat ca și cum nu el ar fi cel responsabil de izbucnirea conflictului, el fiind de fapt victima, cel care are nevoie de ajutor din partea românilor să protejeze granițele, țara în fața rușilor. Pentru această datorie, țaranul român, fără să ezite, este dispus să își părăsească părinții, frații, familia, cu toate că este conștient de suferința provocată în sufletul celor rămași acasă, este dispus să facă acest sacrificiu pentru a-l ajuta pe Împărat.

Această etapă incipientă a războiului este caracterizată de o oarecare acalmie în rândul românilor. Ei încă nu conștientizează gravitatea situației. La fel toți ceilalți implicați în conflict, ei cred că totul se va termina repede, că în scurt timp cei plecați la luptă se vor întoarce acasă la cei dragi, și mai ales ei cred că totul se va termina cu victoria Împăratului. Este momentul în care o parte dintre transilvăneni cred că este datoria lor să lupte alături de Împărat, pentru monarhie, dar acest sentiment nu va fi prezent pentru prea mult timp, iar alții o fac pentru că le este teamă de consecințe. Odată cu trecerea timpului, prezența loialismului în rândul transilvănenilor se diluează, chiar dispare și rămâne doar teama și dorința de eliberare de sub administrația maghiară și unirea cu fraților de dincolo de Carpați.

Concluzia celor prezentate mai sus este aceea că populația românească din Transilvania a primit vestea izbucnirii Primului Război Mondial, cu un oarecare calm și cu o manifestare accentuată a loialismului față de Împărat. Cu toate acestea, trebuie punctat faptul că toată lumea se aștepta la un final rapid al războiului și toată lumea presupunea că avea să urmeze o victorie Austro-Ungară, ceea ce a determinat lejeritatea cu care a fost primită vestea războiului de către populație. Ei așteptau ca la scurt timp de la mobilizare, cei dragi să se întoarcă acasă și viața lor să revină la normalul anterior războiului. În acest moment românii transilvăneni își făceau datoria față de Împărat la fel ca și înaintașii lor. Ei erau loiali tronului austriac, sentiment despre care nu putem spune că era manifestat și față de ramura maghiară a Imperiului. Aproape tot timpul se face diferența dintre împărat și rege, excepție făcând situațiile când este menționată dualitatea persoanei care le însuma. Aceasta este situația privitoare la atitudinea românilor din Transilvania față de Primul Război Mondial, o situație care odată cu prelungirea conflictului se va schimba radical.

Acknowledgement

Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007- 2013. Beneficiar Academia Română, Filiala Cluj-Napoca.

19. *Cântecul de cătănie*, p. 101.

REPERE MEDICO-ISTORICE ALE ORGANIZĂRII SANITARE ANTIEPIDEMICE ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Contribuția lui Iuliu Moldovan în perioada începutului Primului Război Mondial

Cristian Bârsu

■ CRISTIAN BÂRSU

Conferențiar universitar dr. la Facultatea de Medicină a Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, Departamentul de Istorie a Medicinii, Muzeul Școlii Medicale Clujene, str. Avram Iancu, nr. 31, Cluj-Napoca, e-mail: cristianbarsu@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria științelor morfo-funcționale de-a lungul secolelor, descoperiri ale medicinei clinice românești și internaționale, sub aspect istoric și din punct de vedere etic, evoluția politicilor de sănătate în secolele al XIX-lea și al XX-lea, Școala Clujeană de Medicină și Farmacie, reflectarea trecutului medicinei și farmaciei în muzeelor de specialitate, aspecte istorice ale epidemiilor în timpul războaielor din epoca modernă.

Publicații: *Aspecte istorice ale disciplinelor morfo-funcționale de la Facultatea de Medicină din Cluj în perioada 1919-1979*, Cluj-Napoca, 2010, *Repere din istoria disciplinelor de farmacologie, biochimie, igienă, microbiologie, epidemiologie și istoria medicinei ale Facultății de Medicină din Cluj în perioada 1919-1979*, Cluj-Napoca, 2010.

Medico-Historical Aspects Regarding the Antiepidemic Organization during the First World War: The Contribution of Iuliu Moldovan during the First Years of the First World War

Abstract. The First World War had a significant impact on the evolution of various branches of medicine, the most involved being the war surgery and the anti-epidemic sanitary organization. One of the Romanian physicians who have carried out an important anti-epidemic activity since the beginning of this conflagration was Iuliu Moldovan (1882-1966). Our paper presents his anti-epidemic activity during the first year of this War. For this purpose we used for documentation his memoirs. They were written since 1963 until his death, after his release from Sighet prison. Their title is “Memories and Reflections” (“Amintiri și reflexiuni”) and were posthumous published, in 1996. In August 1914, being military physician, he was mobilized and he took over the duties of chief physician specialist in hygiene and commander of an anti-epidemic group associated with the Second Austro-Hungarian Army. The outcome of his organizational anti-epidemic work consisted in the successfully fight against cholera in northern Hungary, by creation a vaccination system for the soldiers through his subordination, as well as organizing a mowing unit for anti-typhus disinfection and anti-parasitic activity.

Keywords. epidemics, Iuliu Moldovan, the First World War.

P RIMUL RĂZBOI Mondial a fost un eveniment deosebit de dramatic, ce a jalonat în mod sângeros secolul al XX-lea. La împlinirea a 100 de ani de la debutul său, se constată că încă există aspecte insuficient studiate. De asemenea, unele date istorice din acea perioadă dezvăluie noi semnificații, atunci când sunt continuate cercetările întreprinse asupra lor. Relația dintre medicină și război este una dintre temele istoriei medicinei foarte puțin cercetate până în prezent, așa cum a arătat Roger Cooter. În accepțiunea sa, cauza acestei situații este faptul că jurnalele și memoriile medicilor militari, ca și arhivele oficiale medicale de război numai recent au început să fie investigate¹. În acest sens organizarea sanitară de război este un domeniu care necesită aprofundarea investigațiilor, mai ales din perspectivă istorică.

Pe parcursul celei dintâi conflagrații mondiale s-au produs foarte numeroase decese ale soldaților, dar și ale civililor. Cei care au murit datorită diferitelor boli contagioase, mai ales epidemice au fost mult mai mulți față de cei omorâți de inamic². Astfel a fost validată o observație a celebrului medic rus Nikolai Pirogov³ despre letalitatea din timpul războaielor. Indicele mortalității cauzate de agenți patogeni în această conflagrație mondială a fost alarmant, cu toate că prezența unor flagele (cum ar fi tifosul exantematic și febra tifoidă, care fuseseră întâlnite frecvent și în războaiele premergătoare), determinase ca cercetările bacteriologice, imunologice și epidemiologice să facă progrese notabile în etapa antebelică.

Unul dintre cei mai importanți medici care au participat la Primul Război Mondial și a avut o contribuție foarte benefică în lupta antiepidemică a fost Iuliu Moldovan (1882-1966). Este semnificativ faptul că deși era tânăr, desfășurase deja o importantă activitate bacteriologică și igienă-sanitară în anii premergători acestei conflagrații. Lupta antiepidemică pe care a desfășurat-o în timpul Războiului a descris-o în mod temeinic și fără emfază în memoriile sale. El le-a scris în perioada 1963-1966, după ce fusese eliberat din închisoarea⁴ de la Sighet. Acestea au fost publicate postum, abia în 1996, cu ocazia împlinirii a trei decenii de la încetarea sa din viață. De aceea, importanța sa contribuție în organizarea sanitară și în combaterea epidemiilor din Primul Război Mondial este încă insuficient studiată în contextul de atunci al cunoștințelor științifice despre bolile infecțioase.

Materialul documentar al lucrării noastre are ca piesă de rezistență memoria lui Moldovan, intitulată sugestiv „Amintiri și reflexiuni”. Am folosit, de asemenea, evocări ale vieții și carierei sale, ca și studii privind diferite aspecte ale medicinei de campanie.

1. Roger Cooter, „War and modern medicine”, in *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, W. F. Bynum, Roy Porter (eds), vol. II, London / New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006, p. 1536.
2. Constantin Săndulescu. „Despre epidemiile din 1917”, in *Din istoria luptei antiepidemice în România*, Studii și note, sub red. G. Brătescu, București: Ed. Medicală, 1972, p. 479.
3. Nikolai Pirogov (1810-1881) a fost medic, profesor și om politic rus. El este considerat ca unul dintre fondatorii chirurgiei de război.
4. Iuliu Moldovan a fost închis la Sighet în perioada 1949-1955 pe criterii politice.

Cunoscând faptul că unele state beligerante, care se pregătiseră în vederea acestei conflagrații, dețineau un nivel economic și tehnic ridicat, ar fi fost firesc ca și organizarea antiepidemică să fi fost bine pusă la punct. Acest deziderat s-ar fi putut îndeplini, deoarece bacteriologia era în 1914 într-o febrilă dezvoltare, iar cercetările de imunologie și de epidemiologie a bolilor infecțioase începeau să aducă rezultate semnificative. De remarcat faptul că în perioada 1895-1925 au fost descoperite numeroase vaccinuri și seruri care sunt folosite și în prezent⁵. Se poate considera că nu fusese suficient timp ca rezultatele cercetărilor întreprinse să fi fost puse în practică, deoarece etica cercetării medicale impune efectuarea unor analize între stadiul experimental și aplicarea la om a medicamentelor, serurilor etc. Aceste analize necesită timp pentru a fi corect interpretate⁶. În lipsa antibioticelor, care încă nu fuseseră descoperite, la om erau deja aplicate atât seruri cu efect bactericid, cât și diferite vaccinuri pentru prevenția apariției unor boli infecto-contagioase. Pentru a putea avea o imagine bine conturată asupra amplitudinii studiilor de laborator destinate identificării bolilor infecțioase, punctăm câteva realizări bacteriologice importante⁷ din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. L. Pasteur⁸ a formulat teoria germenilor patogeni încă din 1864. R. Koch⁹ a descoperit agentul patogen al antraxului în 1876. Cinci ani mai târziu, Pasteur și Roux au reușit să prepare primul vaccin împotriva antraxului. În 1884 Th. A. E. Klebs¹⁰ și Fr. A. J. Löffler¹¹ au descoperit agentul microbial al difteriei. P. E. Roux¹² și A. E. J. Yersin¹³ au reușit să izoleze, patru ani mai târziu, toxina difterică. La numai doi ani de la această descoperire, în 1890 P. Ehrlich¹⁴,

5. Marin Voiculescu, Mircea Angelescu. „Boliile contagioase”, în *Istoria medicinei universale*, sub îngrijirea V. L. Bologa. Redactori C. I. Bercuș, G. Brătescu, N. Vătămanu, București: Ed. Medicală, 1970, p. 473.
6. Arthur Allen, „War is good for babies”, în *Vaccine. The Controversial Story of Medicine's Greatest Lifesaver*, New York/London: W. W. Norton & Comp, 2007, pp. 119-120.
7. Radu Iftimovici, „Apariția și dezvoltarea unor ramuri ale medicinei”, în *Istoria medicinei*, București: ALL, 1994, pp. 217-220.
8. Louis Pasteur (1822-1895) a fost chimist francez, unul dintre cei mai importanți fondatori ai microbiologiei. În 1885 a realizat vaccinul antirabic.
9. Robert Heinrich Herman Koch (1843-1910) a fost medic și important bacteriolog german. A descoperit originea microbială a infecției rănilor în 1878 și bacilul tuberculozei în 1882. A fost laureat al Premiului Nobel pentru Fiziologie și Medicină în 1905.
10. Theodor Albrecht Edwin Klebs (1834-1913) a fost microbiolog german. A descoperit agentul patogen al difteriei (denumit bacilul Klebs-Löffler).
11. Friedrich August Johannes Löffler (1852-1915) a fost bacteriolog german. În colaborare cu Paul Frosch (1860-1928), a izolat bacilul morvei.
12. Pierre Paul Emile Roux (1853-1933) a fost medic bacteriolog francez. A descoperit că patogenitatea toxinei difterice este mai mare decât aceea a bacilului în sine.
13. Alexandre Emile Jean Yersin (1863-1943) a fost medic microbiolog elvețian naturalizat francez. El a descoperit în 1894 agentul pestei bubonice, concomitent și independent de Shibasaburo Kitasato.
14. Paul Ehrlich (1854-1915) a fost medic german. El a descoperit Salvarsanul (utilizat în terapia arsenicală a sifilisului) în 1910. Pentru rezultatele cercetărilor sale de imunologie, a primit Premiul Nobel pentru Fiziologie și Medicină în 1908.

ca și E. A. von Behring¹⁵ și S. Kitasato¹⁶, au identificat antitoxina antidifterică și antitoxina antitetanică. Începând din 1894, în Institutul antirabic din București¹⁷ au fost preparate mari cantități de ser antidifteric, folosind o metodă proprie a lui V. Babeș.¹⁸ Referitor la holeră, aceasta continuase să facă repetate ravagii, deși începând din 1851 până în 1893 s-au desfășurat opt conferințe sanitare internaționale cu această temă.¹⁹ O mare victorie împotriva acestei boli a avut loc în 1884, când Koch a descoperit vibriionul holeric. De asemenea, deosebit de importantă a fost contribuția lui J. Ferran²⁰, care a preparat primul vaccin antiholeric în 1885. Cu toate aceste progrese științifice, epidemiile au continuat să apară, de obicei cu gravitate importantă. Holera a izbucnit chiar de la debutul Primului Război Mondial.²¹

Revenind la Iuliu Moldovan, în iulie 1914 a fost numit medic șef igienist și comandant al formației sanitaro-antiepidemice de pe lângă Armata a II-a austro-ungară. El avea în subordine cinci medici, un farmacist-chimist și personal auxiliar. Baza materială era formată din: două laboratoare bacteriologice mobile, aparate mobile de dezinfecție și de sterilizat apa. Din perspectivă istorică se vede că deși el a avut o echipă puțin numeroasă și o dotare evident limitată, a reușit o serie de izbânzi în combaterea epidemiilor.

Trebuie de remarcat pregătirea antiepidemică din armata austro-ungară, așa cum a consemnat-o Moldovan în amintirile sale: „Pentru războiul care se prevedea, laboratorul nostru militar se pregătise din vreme. Încă din 1912 s-a pus la punct un laborator mobil de campanie, împachetat, cu un maximum de economie de spațiu, în două lăzi solide, relativ mici, ușor transportabile, laborator care conținea tot ce era necesar pentru a satisface nevoile curente de diagnostic etiologic, atât bacteriologic, cât și serologic. S-au instituit din vreme medici și agenți dezinfectori, a fost înzestrată armata cu aparate de dezinfecție mobile, cu aparate mobile de sterilizat apa, s-au tipărit broșuri și instrucțiuni lămuritoare.”²² Sfera de activitate a lui Moldovan și a

15. Emil Adolf von Behring (1854-1917) a fost bacteriolog german, considerat unul dintre fondatorii imunologiei. A descoperit serul antidifteric. În 1901 a primit Premiul Nobel pentru Fiziologie și Medicină.
16. Shibasaburo Kitasato (1852-1931) a fost bacteriolog japonez. El a făcut primele culturi de bacil tetanic.
17. Institutul antirabic din București a fost înființat în 1888, fiind al treilea din lume.
18. Victor Babeș (1854-1926) a scris împreună cu André Victor Cornil (1837-1908) monumentalul tratat „Les bacteries”, prima carte de bacteriologie științifică din lume. Aceasta a fost publicată în 1885, la Paris.
19. W. F. Bynum, „Medicine and society”, in *The western medical tradition. 1800 to 2000*, W. F. Bynum, Anne Hardy, Stephen Jacyna, Christopher Lawrence, E. M. (Tilli) Tansey (eds), Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2006, p. 222.
20. Jaume Ferran i Clua (1852-1929) a fost bacteriolog spaniol. În afara vaccinului antiholeric, el a elaborat următoarele vaccinuri: antitific, antirabic și antituberculos.
21. Claude Chastel, Arnaud Cénac, Le XIXe siècle, *Histoire de la médecine. Introduction à l'épistémologie*, Paris, Ellipses / édition marketing S. A., 1998, p. 114.
22. Iuliu Moldovan, *Amintiri și reflecțiuni*, ediție îngrijită de G. Brătescu, prefață de Dan Enăchescu, București: Ed. Univ. „Carol Davila”, 1996, p. 32.

echipei sale „era foarte vastă și cuprindea, de fapt, întreg domeniul igienei, dar mai ales combaterea bolilor infecțioase și a bolilor venerice, probleme atât de importante în timp de campanie.”²³ Moldovan a arătat în Amintirile sale faptul că în celelalte armate erau numiți profesori și docenți universitari în funcția de consilier de igienă, pe când el era doar medic căpitan și avea numai 32 ani. Deși nu avea informații clare despre epidemia de holeră din timpul războiului balcanic, totuși a prevăzut posibilitatea și chiar probabilitatea unei atare epidemii. De aceea s-a aprovizionat de la început cu aproximativ zece mii de doze de vaccin antiholeric. Intuiția lui Moldovan s-a dovedit corectă. Este interesant faptul că în războiul balcanic din 1913 Ioan Cantacuzino²⁴ a inițiat măsuri importante de combatere a epidemiei de holeră prin vaccinare în masă, în plin mediu epidemic.²⁵ Această înfăptuire temerară a primit denumirea simbolică de „marea experiență română în vaccinare.”²⁶ Din păcate, Moldovan nu a avut informații clare despre această importantă realizare a lui Cantacuzino și de aceea nu a adus-o ca argument atunci când s-a impus vaccinarea antiholerică a soldaților din Armata a II-a austro-ungară.²⁷

Scriindu-și cu meticulozitate memoriile, Iuliu Moldovan a menționat faptul că la începutul Primului Război Mondial fusese emisă părerea că durata luptelor urma să fie scurtă. De aceea nu s-au inclus, în pregătirea prealabilă a războiului, măsuri antiepidemice foarte ample și complexe. La scurt timp s-a dovedit că s-a făcut o mare eroare.

Lupta antiepidemică din timpul războiului a fost dificilă și datorită dezinformărilor. Astfel, în toamna anului 1914 a fost lansată știrea conform căreia sârbii, în momentul retragerii lor, urmau să infecteze cu vibrion holeric sursele de apă potabilă din fața frontului. De aceea generalul care conducea sectorul sanitar al armatei a doua austro-ungare i-a dat ordin lui Moldovan să se deplaseze pe front cu toată echipa sa, pentru a lua măsurile de diagnostic, prevenire și combatere a epidemiei. Din fericire, informația a fost falsă, iar armata întreagă a fost mutată

23. *Amintiri și reflecțiuni*, p. 33.

24. Ioan Cantacuzino (1863-1934) a fost medic român, fondatorul școlii românești de imunologie și medicină experimentală. În 1912 a elaborat vaccinul antitific. A creat noțiunea de imunitate prin contact. În Primul Război Mondial, în calitate de conducător al serviciilor sanitare și civile, a luat măsurile de combatere a epidemiei de tifos exantematic. În 1921 a întemeiat la București Institutul de Seruri și Vaccinuri.

25. Samuel Izsák, Nicolae Marcu, Ioșif Spielmann. „Științele medicale în perioada 1887-1918”, în *Medicina*, sub redacția Ștefan-Marius Milcu, Benone Duțescu, din ciclul *Istoria științelor în România*, București: Ed. R.S. România, 1980, p. 71.

26. Gheorghe Brătescu. „Afirmarea științei medicale românești”, în *Istoria medicinei românești*, redactori: V. L. Bologa, G. Brătescu, B. Duțescu, Șt. M. Milcu, București: Ed. Medicală, 1972, p. 259.

27. Analizând modul în care Moldovan și-a expus în memoriile sale activitatea antiepidemică pe care a desfășurat-o în Primul Război Mondial, considerăm că ar fi putut face o analiză comparativă, în care să menționeze contribuțiile unor medici din timpul altor războaie. Moldovan și-a focalizat atenția asupra activității sale. Probabil a ales acest mod de prezentare, deoarece era în vârstă, cu sănătatea șubrezită și se temea să nu aibă timp să-și încheie memoriile (fapt care s-a și întâmplat datorită decesului său).

urgent în Galiția. Acolo, celelalte armate austro-ungare, care fuseseră înfrânte de ruși, erau în retragere și trebuia întărit frontul: „Ajunsesem cu comandamentul armatei într-un orașel din nordul Ungariei. Se primiseră informații că, în armata rusească, bântuie holera. Trupele noastre, încadrate în frontul de sud al Galiției, erau în plină retragere. Medicul nostru general mi-a dat ordin ca, împreună cu un medic, un laborant și un laborator mobil să mă deplasez în dosul frontului, pentru a stabili diagnosticul etiologic când s-ar ivi cazuri suspecte de holeră, a lua măsurile necesare și a mă preda – în cazul dat – trupelor rusești, conform regulilor Crucii Roșii internaționale.”²⁸ Evenimentele n-au întârziat să confirme informațiile privind holera: „Foarte repede am avut prilejul să constat cazuri care, din punct de vedere clinic, prezentau tabloul clasic al holerei, chiar cazuri fudroaiante, care, câteva ore după începutul bolii, se terminau fatal. În timp de 24 de ore am confirmat prin laborator diagnosticul de holeră. Am raportat, și cum armata noastră era în debandadă, în retragere peste Carpați, și de luat măsuri nici vorbă nu putea fi, contrar ordinului de a rămâne pe loc și a mă preda adversarului, am împachetat laboratorul și, cu ultimul tren care mai trecea Carpații, am plecat înapoi.”²⁹

Retragerea grăbită a trupelor, care erau extenuate, în condiții cu totul improprii, în plină epidemie de holeră, la care s-a asociat și o epidemie de dizenterie au fost motivele care au permis apariția unor forme foarte severe de holeră, care aveau o mare mortalitate. Acest episod dramatic a fost conturat cu claritate de Moldovan în Amintirile sale astfel: „Inimaginabil era dezastrul acestor trupe extenuate, prost hrănite, în retragere grăbită, în plină epidemie de dizenterie și holeră, în trenuri supraaglomerate și pe două drumuri peste Carpați. În câteva săptămâni care au urmat, acele câteva spitale de epidemii, care au putut fi la rezezeală improvizate în nordul Ungariei, au fost pline cu bolnavi de holeră gravă, cu o letalitate care întrecea 80% a celor îmbolnăviți.”³⁰

Remediul unic care trebuia aplicat urgent era vaccinarea trupelor. Moldovan a putut face vaccinarea, deoarece avea zece mii de doze de vaccin antiholeric. Totuși, pentru el vaccinarea a fost dificilă din două motive. În primul rând pentru că nu avea informații despre efectul pozitiv al campaniei de vaccinare umană antiholerică, în masă, condusă de I. Cantacuzino în 1913. Al doilea motiv a fost că Moldovan știa doar de o astfel de vaccinare la animale. Această dificultate de a lua decizia vaccinării a fost menționată de Moldovan în memoriile sale, cu specificarea faptului că atunci nu mai era timp de cercetări și experimentări, ci trebuia activat intens și imediat.

Este foarte probabil ca Moldovan și colaboratorii săi să fi efectuat vaccinarea în mare stres, pentru a preîntâmpina o eventuală sistare a vaccinării, datorită temerii unor comandanți de apariția unor reacțiilor adverse. Atunci evoluția soldaților vaccinați ar fi fost analizată și numai apoi să fi fost permisă continuarea vaccinării.

28. *Amintiri și reflexiuni*, p. 34.

29. *Amintiri și reflexiuni*, p. 34.

30. *Amintiri și reflexiuni*, p. 34.

În consecință, Moldovan a cerut Comandamentului suprem al armatei aprobarea de a face vaccinarea. Spre stupoarea lui Moldovan, i s-a interzis vaccinarea, deoarece exista riscul unor frecvente reacții imediate intense, care ar fi determinat imobilizarea soldaților vaccinați câteva zile. Conștient de faptul că vaccinarea devenise inevitabilă, fiind singura șansă a salvării soldaților de la îmbolnăvirea de holeră, Moldovan a cerut permisiunea vaccinării pe proprie răspundere, de la altă autoritate, de grad mai mic, adică de la generalul Terstuleansky, care era comandantul unui corp de armată: „În sfârșit am obținut aprobarea și, în aceeași seară și noapte, am vaccinat cu personalul meu vreo mie de soldați din trei regimente ale corpului de armată.”³¹ Din fericire, gestul lui Moldovan nu a fost considerat ca fiind o insubordonare. Este probabil ca momentul să fi fost considerat de către conducerea superioară a armatei ca fiind de forță majoră, iar acțiunea medicală profilactică ca trebuind să fie efectuată urgent de către medicul șef igienist.

Așa cum se aștepta Moldovan, rezultatul a fost favorabil: „Terminasem procedura pe la 2 ore noaptea, și dimineața m-a trezit zgomotul unor trupe în marș, care treceau în fața ferestrelor laboratorului nostru, unde aveam și dormitorul. Erau regimentele în sânul cărora se executase prima vaccinare antiholerică masivă, regimente care au trebuit să fie puse în mișcare. După informațiile primite, reacțiile postvaccinale au fost minimale și nici un singur soldat nu a fost imobilizat în urma vaccinării.”³²

Reușita rapidă a lui Moldovan de a stopa o epidemie de holeră complicată cu o epidemie de dizenterie a adus mari avantaje armatei. O confirmă faptul că tactica sa a fost aplicată pe scară largă, așa cum însuși el a mărturisit în Amintirile sale: „Așa și-a făcut drum această vaccinare în armatele austro-ungară și germană, vaccinare care a fost aplicată imediat pe scară largă, cu rezultatul unei opriri a epidemiei, deși aceasta se ivise.”³³ Unul dintre comandanții care au apreciat contribuția lui Moldovan a fost generalul Rudolf von Lunzer (1870-1952). În consecință, în 19 iunie 1915, comandantul suprem al armatei austro-ungare a decis introducerea obligatorie a vaccinării antiholerice în armată. Aceasta a avut loc în 21-22 iunie 1915, urmând a fi repetată după trei luni.³⁴

După ce epidemiile simultane de holeră și dizenterie au luat sfârșit, a debutat epidemia de febră tifoidă. Ar trebui de notat că și aceasta era considerată un flagel foarte de temut, cu toate că agentul său patogen fusese descoperit încă din 1880 de K. J. Eberth³⁵. Deja în 1896 erau câteva grupe de medici care lucrau la prepa-

31. *Amintiri și reflexiuni*, p. 35.

32. *Amintiri și reflexiuni*, p. 35.

33. *Amintiri și reflexiuni*, p. 36.

34. Petru Râmneanțu. „Realizări în imunologia holerei”, in *Iuliu Moldovan (1882-1966). Viața, realizările și epoca sa*, București, 1977, p. 19. Acest manuscris dactilografiat se află în arhiva Disciplinei Științe Socio-Umaniste și Istoria Medicinii de la U.M.F. „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca.

35. Karl Joseph Eberth (1835-1926) a fost bacteriolog german. În 1880 a descoperit *Salmonella typhi*, agentul cauzal al febrei tifoide, cunoscut ulterior ca bacilul Eberth.

rarea vaccinului antitifoid. Conducătorii lor erau: R. F. J. Pfeiffer³⁶ și W. Kolle³⁷ în Germania, respectiv A. E. Wright³⁸ în Anglia. Este interesantă evoluția modului de percepție a vaccinării antitifoide în Anglia. În 1914 această vaccinare a trupelor britanice devenise opțională, deoarece reacțiile severe temporare, cum ar fi febra, cefaleea, durerile la locul vaccinării și starea de indispoziție au determinat ca peste 90% din soldați să refuze vaccinarea. În anul următor, în urma insistențelor lui W. Osler³⁹ vaccinarea antitifoidă a devenit obligatorie. Consecința a fost foarte pozitivă, astfel că trupele britanice nu au avut epidemie de tifos. Spre deosebire de acestea, la trupele franceze extensia febrei tifoide a fost catastrofală (aproape 100.000 de cazuri de pe front, cu o mortalitate de 12,2%, în decursul primelor 14 luni din această conflagrație). Epidemia a fost stopată apoi prin aplicarea vaccinării, folosind metoda propusă de J. H. Vincent⁴⁰ încă dinaintea războiului.^{41, 42}

Moldovan a făcut ierarhia gravității bolilor epidemice de la începutul Primului Război Mondial și a subliniat faptul că cea mai gravă era tifosul exantematic. Se pune o întrebare firească: de ce această epidemie nu putea fi controlată, ținând cont de cunoștințele despre această boală? Este util de menționat faptul că agentul patogen al tifosului exantematic fusese studiat de S. J. M. Prowazek⁴³ în perioada 1913-1914. H. da Rocha-Lima⁴⁴ a izolat agentul cauzal în 1915. R. Ross⁴⁵ a demonstrat rolul insectelor în transmiterea unor maladii infecțioase în 1902. Apoi,

36. Richard Friedrich Johannes Pfeiffer (1858-1945) a fost bacteriolog german. A descris bacterioliza.
37. Wilhelm Kolle (1868-1935) a fost medic militar și igienist german. A contribuit la vaccinările antidifterică și antiholerică în Primul Război Mondial.
38. Almroth Edward Wright (1861-1947) a fost bacteriolog și imunolog britanic. A susținut importanța vaccinării profilactice cu vaccin autogen și imunizarea antitifoidă cu bacili tifici omorâți prin căldură.
39. Sir William Osler (1849-1919) a fost medic de origine canadiană. El a fost considerat părintele medicinei moderne. A descoperit diverse boli, dintre care unora li s-a dat numele său.
40. Jean Hyacinthe Vincent (1862-1950) a fost medic militar, microbiolog și epidemiolog francez. A inițiat proiectul legii Labbé, care a fost adoptată în Franța în 28 martie 1914. Prin această lege vaccinarea antitifoidă ar fi trebuit să devină obligatorie în armată. De asemenea J. H. Vincent a descoperit vaccinul contra gangrenei gazoase și a descris angina ulceromembranoasă.
41. Stéphane Frioux, „La Grande Guerre et l'hygiène”, in *Hygiène et santé en Europe de la fin du XVIIIe siècle aux lendemains de la Première Guerre mondiale*, de Stéphane Frioux, Patrick Fournier, Sophie Chauveau, Paris: Édition Sedes, 2012, p. 92.
42. Patrick Fournier. Notices bibliographiques, *Hygiène et santé en Europe*, p. 166.
43. Stanislaus Josef Mathias von Prowazek (1875-1915) a fost parazitolog ceh. El a observat că agentul patogen pe care îl descriese în 1913 în tifosului exantematic este similar cu agentul descris de Howard Tayler Ricketts (1891-1910) din etiologia febrei pătate din Munții Stâncoși. Amândoi au murit infectați cu agenții patogeni pe care îi descrieseră.
44. Henrique da Rocha-Lima (1879-1956) a fost medic anatomopatolog și infecționist brazilian. El a elaborat denumirea de Rickettsia Prowazekii.
45. Ronald Ross (1857-1932) a fost medic englez. El a fost laureat al Premiului Nobel pentru Fiziologie și Medicină, pentru cercetările sale în domeniul malariei și a bolilor tropicale în 1902.

în 1909 Ch. J. H. Nicolle⁴⁶ a descoperit faptul că tifosul exantematic este transmis prin păduchi.⁴⁷ Acest aspect a fost relatat și de Moldovan: „Se știa deja atunci că păduchele mijlocește transmiterea infecțiunii, servind ca vector al agentului patogen. Se cunoșteau și o serie de procedee și substanțe capabile să distrugă păduchii, ca și expunerea veșmintelor sau rufelor parazitare la vapori de apă fierbinte de 100°, la aer supraîncălzit, la benzină, petrol, naftalină⁴⁸, în condițiile de stabilitate, în spitale, în stabilimente fixe de dezinfectie și deparazitare, chiar și la domiciliu, cu condițiunea să fie la dispoziție timpul necesar și schimburi de veșminte.”⁴⁹ Aceste metode puteau fi folosite în timp de pace. În amintirile sale Moldovan a atras atenția că în timpul războiului era extrem de importantă deparazitarea soldaților din prima linie, unde condiții menționate nu existau. Ar fi util de subliniat faptul că el cunoștea aceste procedee, deoarece avusese o complexă formare medicală⁵⁰, completată prin perfecționări postuniversitare pe care le efectuase antebelic.⁵¹ Așa cum a precizat Moldovan: „În institutele universitare de igienă se executau experimente similare și se căutau febril substanțe care, purtate pe corp, ar fi capabile să prevină parazitarea sau chiar să distrugă păduchii. O serie de atare lucrări experimentale apăruseră în literatura de specialitate, fiecare cu oarecare rezultate pozitive, care, însă, în practică nu au fost confirmate.”⁵² Aceleași deficiențe le întâmpinau și alte unități mobile de dezinfectie și deparazitare, care erau în curs de organizare pe front.

Este semnificativ faptul că unitatea mobilă de deparazitare pe care a organizat-o Moldovan a fost foarte ingenioasă și eficientă. Aceasta era constituită din „două dezinfectoare mobile, cu aparat mobil de încălzit și sterilizat apa și, pe trei căruțe, tot materialul trebuitor [...]. Câteva zile mai târziu, această unitate era în plină funcțiune la vreo 300-400 m. În dosul frontului, instalată într-o casă

46. Charles Jules Henri Nicolle (1866-1936) a fost bacteriolog francez. El a descoperit fenomenul infecției inaparente. În 1928 a primit Premiul Nobel pentru Fiziologie și Medicină.
47. Victoria A. Harden, „Typhus, Epidemic”, in *The Cambridge Historical Dictionary of Disease*, Kenneth F. Kiple (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 354.
48. În 1821 chimistul englez John Kidd (1775-1851) a denumit și descris naftalină. Formula sa chimică a fost determinată în 1826 de fizicianul și chimistul englez Michael Faraday (1791-1867). De menționat că în 1874 a fost sintetizat DDT-ul, de către chimistul austriac Othmar Zeidler (1850-1911). Efectul său insecticid (mult mai eficace decât al naftalinei) nu a fost descoperit decât în 1939, de chimistul elvețian Paul Hermann Müller (1899-1965) (care a primit în 1948 Premiul Nobel pentru Fiziologie și Medicină pentru descoperirea sa).
49. *Amintiri și reflexiuni*, p. 36.
50. Primii trei ani a fost student la Facultatea de Medicină din Viena, beneficiind de o bursă medico-militară. În 1903 s-a transferat la Facultatea Germană de Medicină din Praga, pe care a absolvit-o în 1906. Din 1906 până în 1914 a fost medic militar, ultimii ani din această perioadă lucrând la Viena, în Laboratorul Central de Bacteriologie al Armatei, condus de bacteriologul și virusologul Robert Doerr (1871-1952).
51. Perfecționările ale lui Moldovan, antebelice, au avut loc în 1912, la Institutul de Medicină Tropicală din Hamburg, sub conducerea lui Prowazek, și Rocha-Lima și 1913, la Institutul “Pasteur” din Paris, sub îndrumarea parazitologului Felix Mesnil (1868-1938).
52. *Amintiri și reflexiuni*, p. 36.

părăsită, cu trei încăperi [...]. Capacitatea zilnică a unei atare unități era de 300, iar mai târziu, la unele cu trei aparate, 450 de soldați. Așa încât în cinci sau șase săptămâni, toți soldații unei divizii erau deparazitați.⁵³

Rezultatul a fost deosebit, așa cum a precizat Moldovan: „Medicii reprezentanți ai armatelor aliate s-au grăbit să cunoască atât modesta, în aparență, și totuși atât de importanta noastră realizare. Am publicat chiar o broșură, împreună cu un medic general aliat, asupra combaterii și profilaxiei tifosului exantematic. N-a trecut mult timp și procedeul nostru a fost generalizat pe toate fronturile și a rămas până la sfârșitul războiului unul dintre cele mai însemnate mijloace ale luptei nu numai antiexantematice, ci antiepidemice, în general.”⁵⁴

Prestigiului dobândit de Moldovan a fost validat în 1915, prin titlul de docent în patologie generală, care i s-a acordat la Facultatea de Medicină din Viena. De notat faptul că el a fost singurul docent român al acestei prestigioase instituții de învățământ medical superior.⁵⁵

După terminarea războiului, în 15 decembrie 1918 Moldovan a fost numit secretar general pentru problemele de sănătate și asistență medicală din Resortul Ocrotirilor Sociale al Consiliului Dirigent al Transilvaniei. Împreună cu colegii săi a desfășurat „o muncă de Sisif a organizării unui serviciu sanitar modern, cu concepții noi, adânc reformatoare în întreaga țară”⁵⁶ (așa cum a arătat V. Bologa).

Apoi el și-a dobândit celebritatea în istoria medicinei ca profesor universitar la Catedra de Igienă și Igienă socială a Facultății de Medicină din Cluj (din 1919 până în 1948), mai ales prin întemeierea Școlii Clujene de Igienă și prin elaborarea unei progresiste legi sanitare și de ocrotire socială în 1930.

În concluzie, se poate afirma că lupta antiepidemică din Primul Război Mondial a întâmpinat piedici mari, unele fiind insurmontabile, dovadă mortalitatea crescută prin boli contagioase epidemice. Atunci s-a dovedit faptul că lipsa aplicării rapide în practică a rezultatelor cercetărilor științifice medicale a dus la pierderea multor vieți omenești.

Unele dificultăți au putut fi rezolvate prin curajul și devotamentul medicilor. Un exemplu edificator în acest sens a fost Iuliu Moldovan. Rezultatele activității sale antiepidemice din perioada războiului le-a fructificat în cariera sa interbelică.

53. *Amintiri și reflexiuni*, p. 37.

54. *Amintiri și reflexiuni*, p. 37.

55. Cristian Bârsu, „Catedra Igienă”, în *Repere din istoria disciplinelor de farmacologie, biochimie, igienă, microbiologie, epidemiologie și istoria medicinei ale Facultății de Medicină din Cluj în perioada 1919-1979*, Cluj-Napoca: Ed. U.T.Press, 2010, p. 68.

56. Valeriu L. Bologa, „Iuliu Moldovan (15 VII 1882-19 XI 1966)”, în *Rememorări sentimentale*, Dr. Lucia Bologa Domșa (ed.), București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1995, p. 98.

EPIDEMIILE, EPISOADE DIN ISTORIA TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL MARELUI RĂZBOI

Oana Habor

■ OANA HABOR

Doctor în istorie, Muzeul de Istorie a
Universității Babeș-Bolyai, str. M.
Kogălniceanu, nr. 4, Cluj-Napoca,
e-mail: oanahabor@yahoo.com.

Domenii de interes: Istoria modernă a
Transilvaniei; Istoria medicinei în
Transilvania (secolele XIX-XX)

Publicații: „Încercări de popularizare a
cunoștințelor igienei personale și publice
în Transilvania sfârșitului de secol XIX”,
în *Clujul Medical, Revista științifică a
Universității de Medicină și Farmacie Iuliu
Hațieganu*, vol 85, Nr. 3, 2012; „From
Karlsbad to Băile Herculane: Between
Center and Periphery. Health and Spa
Tourism in the Habsburg Monarchy in the
mid-Nineteenth Century”, in
Transylvanian Review, vol. XXII,
Supplement, No. 2, 2013; „Transylvania
and the Habsburg Monarchy in the “long
19th Century” (1800–1914)”, Iosif Marin
Balog, Rudolf Gräf, Cristian Luca (eds),
2013.

Epidemics, Episodes from the History of Transylvania during the Great War

Abstract. Famine, poverty, squalid living conditions, panic are natural features of a war theater, but also premises on which the Great War was able to recruit one of the most present actors, the disease. Cholera, typhus, flu (influenza), tuberculosis, venereal diseases, smallpox caused great human loss even before the First World War broke out.

Indisputable, the mortality rate was a factor of concern. Epidemics decimated a population that needed to lean the state from economically and military perspective. During the First World War, disease prevention became a challenge. Our research highlights the means by which the doctors, priests and teachers have tried to cope with this challenge. In the late nineteenth century, through a modern sanitary legislation, public health became a major policy for the imperial administration. In Transylvania, the main supports that led to the consolidation of a modern health system were represented by the medical elite, Church and School.

Symptoms, medical treatment, public and personal hygiene standards were among the most approached themes. The articles published in Transylvanian press are compelling. Diaries and memoirs depict other realities that aimed the danger epidemic outbreak: civil and military hospitals, the efforts of doctors in the campaigns against epidemics etc.

Keywords. First World War, epidemic, prevention, public and private hygiene, medical treatment

*Morburile ce se ivesc în războaie, în urma conglomerăției de oameni din diferite ținuturi și părți ale lumii, unde deși sporadic, în vremuri de bătaie, fiind lipicioase, dau naștere la mari epidemii...*¹.

FOAMETEA, SĂRĂCIA, condițiile mizere de trai, panica au reprezentat câteva dintre elementele tabloului ce avea să se creioneze odată cu izbucnirea primei conflagrații mondiale. Caracteristici firești ale unui teatru de război, dar și premise pe baza cărora Marele Război și-a recrutat unul dintre actorii cei mai prezenți, boala. În atari condiții, secundar, boala și tentativa de a o combate s-au transformat, la rândul acestora, într-un adevărat câmp de bătălie.

Holera, tifosul exantematic, gripa (influenza), tuberculoza, bolile venerice, variola au cauzat mari pierderi omenești și înainte de perioada avută în vedere.

Unul dintre primele obstacole cu care s-au confruntat locuitorii din Ardeal a fost Holera, o prezență obișnuită, intervalele la care survineau epidemii fiind destul de dese. Cea mai însemnată epidemie de holeră, în Transilvania, s-a petrecut în anii 1872-1873: „În interiorul Coroanei Sfântului Ștefan, 1 din 80 de locuitori a murit”².

Tifosul este o afecțiune caracteristică condițiilor mizere de trai. Războiul nu putea decât să înrăutățească situația.

Tuberculoza (*oftica, consumpția, boala seacă*, denumiri ce s-au păstrat până la începutul secolului al XX-lea³), „boala timpului de azi, boala care nu iartă”⁴, a fost considerată o afecțiune mai cruntă decât holera sau tifosul. Aceasta datorită faptului că individul putea să ducă pe picioare boala mai bine de 10 ani⁵. Privită ca o molimă specifică condițiilor precare de viață⁶, tuberculoza, cel mai frecvent oaspete al Europei în secolul al XIX-lea, decima a șaptea parte din populație⁷.

Deși gripa este cunoscută încă din veacul al XIV-lea, bacilii specifici acestei maladii au ridicat probleme serioase locuitorilor din Ardeal abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. *Mica Poștă* sau *Micul Curier*⁸ a afectat Transilvania îndeosebi în anii 1889-1890 și 1899-1900 (pe continentul european decedând peste 250.000 de persoane)⁹. Influența se propagase din spațiul rusesc¹⁰ de aceea, în periodicele vremii, regăsim denumirea de “epidemie rusească”.

1. Ioan Manguica, „Războiul și bolile”, în *Biserica și Școala*, Foaie bisericească, școlastică, literară și economică, Arad, an XXXIX, 1915, nr. 2, 11/24 ianuarie, p. 13.
2. „Pustiirile ce a făcut holera anul acesta în Ungaria”, în *Familia*, Foaie enciclopedică și cu ilustrațiuni, Oradea, an IX, 1873, Nr. 42, 16/28 decembrie, p. 488.
3. Kim R. Finer, *Tuberculosis*, New York: Chelsea House Books, 1956, p. 11.
4. *Telegraful Român*, Foaie religioasă, Sibiu, an XLVIII, 1900, Nr. 80, 18/31 iulie, p. 326.
5. „Higiena. Oftica”, în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LVI, 1893, Nr. 90, 25 aprilie/7 mai, p. 5.
6. „Higiena. Oftica”, în *Gazeta Transilvaniei*, an LVI, 1893, Nr. 96, 2/14 mai, p. 4.
7. „Asupra tuberculozei. Conferință”, în *Familia*, an XXIX, 1893, Nr. 41, 10/22 octombrie, pp. 490-491.
8. „Influenza”, în *Gazeta Transilvaniei*, an LIV, 1891, Nr. 271, 8/20 decembrie, p. 6.
9. George Dehner, *Influenza. A Century of Science and Public Health Response*, University of Pittsburgh Press, 2010, p. 41.
10. „Influenza iarăși vine”, în *Gazeta Transilvaniei*, an LX, 1897, Nr. 205, 17/29 septembrie, p. 3.

De-a lungul timpului, variola a pricinuit în Europa decesul anual a jumătate de milion de persoane, $\frac{1}{4}$ din populație suferind sechele grave, desfigurată la propriu¹¹. În zilele noastre variola nu mai reprezintă un pericol, virusul fiind izolat în condiții de maximă securitate în cadrul laboratoarelor din Statele Unite și Rusia. Însă, până să fi fost eradicat, germenele rămânea endemic în colectivități și de obicei izbucnea în epidemie o dată la 5 până la 15 ani¹².

Constatăm și ivirea cazurilor de trachomă (conjunctivită granuloasă) sau răspândirea bolilor venerice. Asupra acestora ne vom apleca în rândurile de mai jos. Cert este că în condiții de război, în care măsurile preventive cu anevoie se puteau întreprinde, în vremuri dominate de sărăcie și lipsa igienei, când „modul neregulat al soldaților predispucea corpul la invazia acestor boli molipsitoare”, molimele se răspândeau lesne.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea administrația imperială, prin intermediul unei legi sanitare moderne, elita medicală cu concursul Bisericii și al Școlii au încercat consolidarea unui sistem a cărui mecanism să întrețină lupta cu boala. A fost nevoie de Biserică și Școală. Într-o lume a satului dominată de tradiție, superștie, ignoranță, în care individul cu greu își câștiga traiul zilnic, sănătatea nu reprezenta, cu siguranță, o prioritate. Totuși, pași însemnați s-au realizat. Medici, preoți, învățători au scris despre boală, au detaliat simptomatologia, au indicat tratamentele, mijloacele preventive, într-un limbaj accesibil. Tentativa a fost aceea de a sensibiliza populația. Presa din timpul Primului Război Mondial a reiterat aceste teme, pe fondul rapidei contagiuni, dar și al efectului agresiv cu care maladiile acționau. În comparație cu subiectele de nuanță politică, diplomatică, economică, cele referitoare la starea de sănătate a populației cântăresc, ce e drept, mult mai puțin. Desigur, trebuie să avem în vedere cenzura existentă, uneori chiar și dorința de a nu panica populația.

*

*În caz de holeră e foarte recomandabil ca medici, împreună cu personalul îngrijitor, cum și casnicii lor să fie de bună vreme imunizați...*¹³

Holera este o boală infecțioasă acută, intestinală, produsă de vibrionul holeric (*vibrio cholerae*), caracterizată prin diaree, deshidratare masivă și colaps algid, alterarea profundă a stării generale, prezentând o mortalitate de 50-80% în cazurile netratate. Transmiterea bolii se face pe cale fecal-orală: contact direct interuman, apă, alimente, contact cu obiecte contaminate. De asemenea, muștele pot constitui o cauză. Mai expuși la boală sunt cei denutriți, coalescenți sau bolnavii suferinzi

11. Alfred Collinson, *Smallpox and Vaccination. Historically and Medicaly Considered. An Inquiring into the Causes of the Recent Increase of Smallpox and the Means of Its Prevention*, London: Hatchard, 1860, p. 6.
12. Donald R. Hopkins, *The Greatest Killer. Smallpox in History*, Chicago: The University of Chicago Press, 2002, pp. XI-8.
13. Ioan Manguicu, „Războiul și bolile”, in *Biserica și Școala*, an XXXIX, 1915, 11/24 ianuarie, Nr. 2, p. 13.

de tulburări intestinale, bătrânii și copiii mici (datorită gradului de hipoaciditate gastrică)¹⁴.

Leagănul holerei pare să fi fost Sud Estul Asiei, de unde mai apoi s-a extins în China, Egipt, Prusia, Rusia, la începutul secolului al XIX-lea poposind în Europa, continuându-și apoi drumul către Lumea Nouă¹⁵.

Până în 1884, când Robert Koch a reușit să izoleze microbul ce provoca holera, existau două teorii. Adepții teoriei miasmice susțineau că individul poate contacta boala prin intermediul miasmelor provenite din dejecțiile celui contagiât, descompunerea cadavrelor etc. Altă parte a oamenilor de știință susțineau că holera este o boală dobândită prin contagiune¹⁶.

În documentele vremii regăsim termeni precum: *cholera nostras*, *cholera europea* sau *holerină*, *cholera morbus*, *cholera asiatică* sau *cholera indica*. Primii trei desemnează o formă atenuantă a bolii, cât timp ultimii forma agresivă¹⁷, cea care a reprezentat și cauza marilor pandemii de-alungul timpului: 1817-1824, 1829-1851, 1852-1859, 1860-1875, 1881-1895, 1899-1923, 1960-1967¹⁸.

Dar holera nu este o boală complet eradicată. Continuă să amenințe; să amenințe îndeosebi zonele în care igiena nu este corespunzătoare. În zilele noastre, regiuni din Asia și Africa întăresc această convingere. În ciuda descoperirilor, virusul prezintă o rezistență puternică chiar și în mediul exterior și o capacitate de a-și modifica structura¹⁹. Ceea ce dovedește că holera poate să ofere în viitor surprize dintre cele mai neplăcute.

Primele cazuri de holeră au fost consemnate în presa vremii odată cu debutul războiului. De pildă, la Sibiu, dintr-un transport de soldați bolnavi, cinci dintre aceștia erau diagnosticați cu holeră asiatică, alți opt fiind izolați²⁰.

Cel mai probabil, datorită cenzurii, la începutul anului 1915 apăruseră vești a căror menire principală era de a calma spiritele referitoare la persoanele infestate de tifos și holeră. Se preciza faptul că, deși la Brașov existaseră cazuri, în ultima perioadă nu se mai raportaseră niciunul²¹. „Nu mai e holeră. Era mare teamă că, deodată cu sosirea zilelor mai călduroase, are să se declare și holera în măsură mai întinsă”. Chiar dacă, lângă Sibiu, la Popacla s-au ivit câteva cazuri, „datele acum

14. Marin Voiculescu, *Boli infecțioase. Clinică și epidemiologie*, București: Ed. Medicală, 1981, Ediția a III-a, pp. 881-885.
15. Stephan True Peters, *Cholera. Curse of the Nineteenth Century*, New York: Marshall Cavendish Corporation, 2003, pp. 6-7.
16. George Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București: Ed. Academiei Române, 2002, pp. 12-14; vezi și, G. Crăiniceanu, „La cheștiunea holerei”, în *Familia*, an XX, 1884, Nr. 27, 1/13 iulie, pp. 322-323.
17. George Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, p. 7.
18. Christopher Hamlin, *Cholera-The Biography*, Oxford: Oxford University Press, 1951, p. 3.
19. George Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, pp. 331-333.
20. *Unirea*, Foaie bisericească politică, Blaj, an XXIV, 1914, Nr. 102, 8 octombrie, p. 3.
21. *Telegraful Român*, Sibiu, an LXIII, 1915, Nr. 19, 19 februarie/ 4 martie, p. 75.

apărute, despre a doua jumătate a lui Martie, constată însă, că pe întreg teritoriul țării noastre s-au ivit în acest timp doar trei cazuri²².

Însă, în septembrie, *Telegraful Român* anunța că la institutul alienaților s-au ivit într-o singură săptămână 12 cazuri de holeră. Pe teritoriul Sibiului s-au mai constatat alte două cazuri, bolnavii fiind izolați și vaccinați²³.

Venirea verii, implicit a zilelor călduroase, sporea riscul apariției bolii căci, „apropiindu-se acum de zilele calde, care favorizează răspândirea acestui flagel, este indicat ca pretutindeni să facem tot ce ne stă în puteri să preîntâmpinăm primejdia eventuală²⁴. Chiar medicilor li se atrăgea atenția că „în grelele încercări prin care trece Europa și în special țara noastră, în urma crâncenului război, ochiul medicului trebuie, cu deosebire, să vegheze neadormit, atât pe câmpul de război, cât și mai ales la orașe, sate și spitale...în toamna trecută armatele au fost contaminate cu holeră-chiar și unele localități din țară au fost contaminate²⁵”.

Descrierea bolii, sublinierile pe care le aduce presa vremii în ceea ce privește nesecitatea de a păstra igiena nu au întârziat să fie publicate. În comunicatul magistratului Brașov, holera era descrisă ca fiind un morb foarte contagios. „Germenii acestuia se cuprind în secrețiunile bolnavului (scaun, vomat). Cel mai mare dușman ale holerei este curățenia. Mare grijă trebuie să se poarte de curățenia acelor locuri unde comunică multă lume. Și îmbrăcămintea și corpul, dar mai cu seamă mâinile trebuie să fie întotdeauna curate. Laptele și produsele din lapte, poamele și legumele să nu le consumi în stare crudă. Mai bine e să mănânci mâncăruri proaspete, fierte sau fripte. Toate mâncările reci, cu deosebire cărnurile afumate, trebuie ferite de murdărie. Mâncările trebuie ferite ca să nu ajungă la ele muște și alte insecte. Altă apă decât cea din conductul de apă (și acela curat). Cel mai sigur mijloc de dezinfectare este laptele de var și o soluție de 5% acid carbolic. Din ambele se toarnă o cantitate cam egală cu aceea a excrementelor. Rufăria murdară a bolnavului trebuie ținută în leșie tare cel puțin o oră înainte să fie spălată. Fiecare caz de îmbolnăvire trebuie raportat la Căpitanul de Poliție, boala dacă e tănuțită nu numai că va fi pedepsit strict, dar și dus la spital necondiționat. Dacă spune poate fi lăsat în grija familiei. În fine, provocăm publicul să trăiască cumpătat pentru că orice necumpătare, mai vârtos în băuturi spirtoase, promovează îmbolnăvirea²⁶”.

Ministrul de Interne înaintase o ordonanță prin care autoritățile erau sfătuite să întreprindă măsuri profilactice în contra holerei, punând îndeosebi accent pe curățenie²⁷. Ziarul *Unirea* publica un articol în care se recomanda vaccinul împotriva

22. *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, Nr. 42, 18 aprilie/ 1 mai, p. 169.

23. *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, Nr. 48, 22 septembrie/ 5 octombrie, p. 395.

24. *Drapelul*, Organ național politic, Lugoj, an XV, 1915, Nr. 53, 9/22 mai.

25. *Gazeta Transilvaniei*, an LXXVIII, 1915, Nr. 65, 27 martie/ 9 aprilie, p. 2.

26. *Gazeta Transilvaniei*, an LXXVIII, 1915, Nr. 139, 28 iunie/ 11 iulie, p. 3.

27. *Drapelul*, an XVI, 1916, Nr. 92, 11/24 august, p. 3.

holerei, susținând că în capitală s-au vaccinat toți medicii, bolnavii și îngrijitorii din spitalele militare²⁸. De altfel, începând cu toamna anului 1914, în armata austro-ungară vaccinul împotriva holerei devenise obligatoriu: „Soldații stau în șiruri, își desfac cămașa la piept, apoi li se face injecția. Operația ține ½ de minut. La o săptămână urmează revaccinarea, iar efectul e de trei luni”²⁹. Individul era sfătuit să viețuiască în cumpătare și curățeniei, cu grijă în privința „verdețurilor crude și poamelor nefierte”³⁰.

*

*Tifosul exantematic bântuie aieva în vreme de pace...de multe ori chiar și medici, împreună cu sanitarii lor sucumbă, căzând jertfă acestui morb neîndurător*³¹.

Mizeria și sărăcia creau un mediu prielnic unui alt inamic al sănății: *tifosul exantematic*, una dintre principalele boli pestilențiale ale istoriei. Marea epidemie de la sfârșitul Primului Război Mondial a provocat în țările din răsăritul Europei circa 30.000.000 de bolnavi și 3.000.000 de morți. Tifosul este o boală infecțioasă acută și epidemică, transmisă de la om la om prin intermediul păduchelui, caracterizată clinic printr-o evoluție ciclică de circa 2 săptămâni cu febră, stare tifică, erupție maculopeteșială, multiple tulburări circulatorii și nervoase³².

Epidemia de tifos a izbucnit în timpul primei conflagrații mondiale, armatele fiind infestate cu păduchi. Balcanii și frontul de est au avut mult de suferit de pe urma bolii. 20 de milioane de cazuri au fost semnalate doar în partea europeană a Rusiei³³.

Ca dovadă că mijloacele de comunicație și condițiile create de război sporeau șansele de contagiune, *Telegraful Român* evidențiază faptul că un impiegat al tramvaiului (care a și murit) și doi impiegați de la căile ferate s-au îmbolnăvit; semn că boala a fost adusă la Brașov de cei ce călătoreau cu trenul. S-au luat măsuri pentru localizarea molimei. Aceași boală s-a ivit la Arad unde a fost adusă de prizonierii sârbi³⁴. Așadar, tifosul se ivise și în părțile de vest ale Transilvaniei³⁵.

În iarna anului 1915, *Gazeta Transilvaniei* publica o știre conform căreia indicile mortalității reprezentat de tifosul exantematic putea varia între 5-50%³⁶.

Ca și în cazul holerei, probabil din dorința de evita panica, în 1918 *Telegraful Român* anunța că tifosul a lovit puține victime până în luna martie a respectivului an. Bacilii răspândindu-se prin apă, mâncarea infectată, contactul cu bolnavi și

28. *Unirea*, an XXIV, 1914, Nr. 106, 17 octombrie, p. 4.

29. „Vaccinarea în contra colerei”, în *Foiaia Diecezană*, Organ al Eparhiei gr.or. rom. a Caransebeșului, an XXIX, 1914, Nr. 40, 25 octombrie, p. 8.

30. *Telegraful Român*, an LIII, Nr. 81, 1915, 4/ 17 august, p. 327.

31. Ioan Manguica, „Războiul și bolile”, în *Biserica și Școala*, an XXXIX, 1915, Nr. 2, 11/24 ianuarie, p. 13.

32. M. Voiculescu, *Boli infecțioase*, p. 1010.

33. F. Cartwright, M. Biddiss, *Bolile și isoria*, București: Ed. All, p. 121.

34. *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, Nr. 10, 27 ianuarie/ 9 februarie, p. 39.

35. *Drapelul*, an XV, 1915, Nr. 77, 9/22 iulie, p. 2.

36. *Gazeta Transilvaniei*, an LXXVIII, 1915, Nr 25, 4/17 februarie p. 2.

muște, stârpirea acestora devenise o prioritate pentru autorități. Bacilii se puteau răspândi și după moartea bolnavului, inclusiv la o perioadă după ce persoana a fost declarată sănătoasă. De aceea, consultul medical periodic devenea necesar, iar boala obligatoriu declarată. Neglijența echivala cu pericolul care pândește sănătatea aproapelui. „Într-o familie sibiană s-au ivit în anul 1916 mai multe îmbolnăviri de tifos. S-a dovedit că bucătăreasa din casă era izvorul microbilor. În curs de mai mulți ani, la toate familiile unde servise s-au ivit îmbolnăviri de tifos”³⁷.

Se pare că epidemia de tifos din interiorul seminarului Greco-catolic din Lugoj a stârnit un mare scandal. Raportul medicului seminarial, Dr. Augustin Lemeny, conținea grave acuze la adresa conducerii seminarului care nu s-ar fi îngrijit de curățenie și nici de hrănirea elevilor. „Raportul arată că morbul n-a fost cauzat de apă sau lapte, ci adus de afară găsind condiții prielnice de răspândire în murdăria fără pereche a bucătăriei, closetelor și dormitoarelor. Hrana elevilor a fost: de trei ori pe săptămână post sever, dimineață tea fără rum, la amiază fasole rece fără untură sau olio, seara supă de cartofi fără untură”³⁸.

Românul dăduse publicității un anunț prin intermediul căruia se aducea la cunoștința cititorilor faptul că Dr. Marius Sturza, medic șef al spitalului de carantină din Arad, s-ar fi îmbolnăvit cu simptome suspecte. Medicul se îngrijea de Dr. Fr. Lust, medic de regiment, care suferea de tifos exantematic. „Cei doi se aflau în stare mai bună”³⁹.

Ca și în cazul holerei, presa punea accent pe simptomatologie descrisă în felul următor: „10 zile perioadă de inoculație, brusc un fior rece în tot trupul, dureri de cap, tremuratură a membrelor, amețeli, vărsături, debilitate generală, conjunctiva ochilor injectată, pulsul repede, peste 40. Se mai poate adăuga: insomnie, idei delirante până la impulsuri de sinucid, bronchopneumonii, dureri lombare, cefalgee, aprinderea feței, hesitări în vorbire etc”. Erupecia de pete apare prima dată pe abdomen, apoi pe tot corpul, cu excepția câtorva cazuri în care apare și pe față (între 3-5 zile). Cazurile ușoare durau cam 8 zile, cele grave 12-15, dar cu complicații: tulburări nervoase, leziuni în măduva spinării, hemoragii intestinale, etc, coalescența fiind de lungă durată și cu urmări: pleurezii, pneuropneumonii, abcese multiple, otite supurative, accidente cangrenoase, parotidite etc. Tratatamentul recomandat ar consta din purgative, medicamente toxice și fortificante, băuturi alcoolice (vin vechi, cognac, rum), băi reci, lapte dulce, acru, covăsit, cafea cu lapte, supă de carne, ouă moi”. Tifosul reprezenta un pericol, o „înfricoșătoare boală ce azi mâine suntem amenințați că ne bate la ușă”⁴⁰. Indicate erau băile zilnice, pulverizările cu acid fenic, formol sau afumările cu rășină⁴¹.

37. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 20, 22 februarie/ 7 martie, p. 79.

38. *Drapelul*, an XVI, 1916, Nr. 6, 4/27 ianuarie, p. 3.

39. *Românul*, Arad, an VI, 1916, Nr. 9, 14/27 ianuarie, p. 7.

40. *Unirea*, an XXV, 1915, Nr. 33, 3 aprilie, p. 12.

41. *Gazeta Transilvaniei*, an LXXVIII, 1915, Nr. 25, 4/17 februarie, p. 2.

Dacă nu avem statistici exacte pentru spațiul transilvănean, rămânem cu posibilitatea de a analiza tabloul sumbru al Moldovei din iarna anului 1916-1917. Atunci au decedat între 200000-300000 de soldați și civili. 180 de medici au murit și alți 200 erau bolnavi. Take Ionescu declara că tifosul a costat mai mult decât 10 bătălii, din populația civilă a Moldovei pierzându-și viața în jur de 1-2%⁴².

*

S-a dovedit că gripa- boală a cărei varietate numită influenza a căpătat în zilele noastre o mare popularitate- este datorită unui microb nomad care, ca și bacilul holerei, călătorește pe uscat și pe mare fără a i se putea pune o piedică, deoarece e invizibil⁴³.

De departe, una dintre cele mai grave epidemii care a cuprins lumea în decursul primei conflagrații mondiale a fost gripa sau influenza. *Gripa* este caracterizată epidemiologic printr-o mare contagiozitate, cu apariția de epidemii la intervale de 3-5 ani și la pandemii la intervale de 10-40 de ani. Reprezintă cea mai importantă viroză respiratorie, atât prin prevalență, cât și prin severitate, fiind responsabilă de excesul de mortalitate generală. Gripa este cunoscută încă din secolul al XIV-lea, iar până în zilele noastre se apreciază că au apărut 31 de pandemii. Marea pandemie din 1918-1919 a produs moartea a circa 15 000 000 de oameni⁴⁴.

Denumirea de „gripa spaniolă” nu are legătură cu originea pandemiei. Cenzura nu a permis anunțul cu privire la o epidemie severă. Guvernul spaniol, nefăcând parte din tabăra țărilor beligerante a dat publicității știrea conform căreia țara ar fi fost afectată de o epidemie severă. Știința prezintă mai multe teorii cu privire la această afecțiune. Spre exemplu, unii cercetători susțin că boala e la origine porcină sau aviară și apoi transmisă omului. Alături de tuberculoză, gripa este afecțiunea respiratorie care a doborât cele mai multe victime⁴⁵.

Gripa spaniolă a survenit pe parcursul a trei etape. Primele cazuri au fost detectate în martie 1918, în cadrul unor divizii militare din Statele Unite. Începând cu luna mai, pandemia s-a extins cam peste tot în lume. Cel de al doilea val a izbucnit în august 1918, în Sierra Leone, Franța și America. Pandemia a luat forme severe în octombrie, noiembrie și decembrie. Al treilea val a apărut în 1919⁴⁶.

Într-unul din articolele ziarului *Unirea* din 1918, apărut sub titlul „Boala spaniolă (Nathan) sau Influența rebelă”, profesorul Vasile Hâncu făcea referire la două boli ivite în timpul conflagrației, anume: boala de ochi, un soi de conjunctivită infecțioasă („conjunctivitele devin foarte inflamate, roșii, iar vasele din jurul globului devin foarte iritate, turgescențe și foarte dureroase. Pacientul simte o mare durere de

42. Mircea Iosa, „Situația internă în urma campaniei militare din anul 1916”, în *România în primul război mondial*, Victor Atanasiu, Atanasie Iordache, Mircea Iosa, I. M. Oprea, Paul Oprescu (eds), București: Ed. Militară, 1979, pp. 251-252.

43. „Microbul influenței”, în *Familia*, an XXXV, 1899, Nr. 33, 15/27 august, p. 599.

44. M. Voiculescu, *Boli infecțioase*, p. 596.

45. F. Cartwright, M Biddiss, *Bolile și isoria*, pp. 188-190.

46. Christopher Langford, „Did the 1918-1919 Influenza Pandemic Originate in China?”, în *Population and Development Review*, vol. 31, Nr. 3, sept 2005, pp. 473-474.

cap, fierbințeli și genă în lumină. Ochiul lacrămează încontinuu, se produc oarecare puroaie, iar mai târziu vasele încep a sângeră”). Boala era transmisibilă, iar bolnavul obligatoriu izolat.

Cât despre boala spaniolă, despre care doctorul Hâncu susținea că apăruse în 1917, se menționa că era o „boală microboasă”, așa explicându-se și răspândirea acesteia atât de rapidă. Vasile Hâncu sublinia că era vorba de un virus insuficient cercetat și descoperit de un profesor din Budapesta, dr. Hoorn, „ori după Dsa acest microb pare a fi identic cu microbul influenței...”.

Interesant este că autorul articolului susținea depistarea cu 6 luni înainte a unor cazuri care i se păruseră suspecte: la Blaj, în aceeași familie, soțul și mai apoi la 6 zile soția se îmbolnăviseră, dar nu și copiii. Mai apoi s-au ivit din ce în ce mai multe cazuri, mai cu seamă printre pacienții militari din spitalul Kamenica din Blaj. După un timp, cercetând revistele străine, doctorul Hâncu află de gripa spaniolă, fiind de părere că e influența de alta dată, dar „cu o formă mult mai complicată și cu același microb, dar mai violent, mai toxic, mai sălbatic, care luat prin surprindere și tratat cu repeziciune și la timp...bolnavul netratat...dă complicații din ce în ce mai serioase”.

Vasile Hâncu detalia și simptomele: „dureri de cap foarte pronunțate, dureri în mâini și picioare, dureri de gât, de stomac, dureri în șira spinării, lipsa poftei de mâncare, greață, vărsături, constipație, greutate în tot corpul, temperatură mai mare de 40, debilitate generală, față îmbujorată, ochii iritați, aprinși, buzele roșii și uscate, limba încărcată, bătaia inimii accelerată...cazuri de complicații asupra creierului...meningită, scurgeri de urechi, scurgeri de sânge pe nas, urechi, troahnă, răgușeli, laringite, faringite, bronchite din partea plămânului, scuișări de sânge, astm, pneumonii foarte rebele, nevralgii, pleuresii, dureri violente de stomac, sgârșciuri, paralisii, redeșteptări de reumatism, insomnii, scurgeri de sânge la femei, pierderea vederii pentru moment (2 cazuri)”⁴⁷.

În următorul număr din *Unirea*, doctorul Hâncu evidenția forța mare de contagiune a bolii. Primele cazuri au apărut printre militarii din Blaj, apoi s-a propagat la „tinerimea studioasă”, dormitoarele internatului ajungând să fie adevărate saloane. Institutele de învățământ din Blaj au fost închise. Imaginea Blajului este sumbră: „căile noastre de intrare în oraș nu sunt decât niște adevărate caravane de cară cu bolnavi, ce unii vin și alții pleacă de la medicii din Blaj, iar mortalitatea crește din zi în zi”⁴⁸.

Profesorul Hâncu era de părere că boala nu reprezenta o noutate, aceasta fiind cunoscută din secolul XII, dând exemple de cazuri care se aseamănau cu simptomele acestui virus. Pe de altă parte, același profesor fusese indignat de faptul că elita medicală românească încă nu se pronunțase cu privire la acest tip de influență, deși boala se ivise în spațiul românesc cu câteva luni în urmă⁴⁹.

47. *Unirea*, an XXVIII, 1918, Nr. 60, 2 octombrie, p. 4.

48. *Unirea*, an XXVIII, 1918, Nr. 62, 9 octombrie, p. 4.

49. *Unirea*, an XXVIII, 1918, Nr. 64, 19 octombrie, p. 4.

Pe alocuri, presa încerca să calmeze spiritele. „Influența spaniolă care s-a ivit în atâtea locuri, și-a făcut apariția și în Sibiu. Cercurile medicale sunt de părere că, deși boala s-a declarat în mod epidemic, efectul este cu mult mai slab decât al influenței comune⁵⁰.

Deși, în octombrie 1918, cercurile medicale sibiene declarau că situația era mai puțin gravă decât în Budapesta (într-o singură zi peste 1300 îmbolnăviri, 51 cazuri mortale) s-a considerat necesară închiderea institutelor de învățământ⁵¹.

Mijloacele de prevenire constau într-o igienă respectată: curățenie, alimentație potrivită, odihnă, locuința curată și aerisită etc. Tratamentul sugerat era: lingură de sare amară topită într-un pahar de apă, 3 aspirine de ½ g pe zi, comprese în jurul pieptului cu un ștergar muiat în apă rece. Laptele era singurul aliment admis, iar perioada de izolare estimată la 10 zile⁵². Cei din jurul bolnavului erau sfătuiți să-și spele mâinile și gura regulat. Pentru spălarea gurii se indica apă curată caldă cu câteva picături de tinctură de iod. Se recomanda dezinfectarea nasului cu vaselină amestecată cu mentol, salicil etc⁵³.

Așa cum rezultă din articolele semnate de medicul Vasile Hâncu, boala continua să ridice semne de întrebare.

„Boala spaniolă sau gripă? Boala a apărut și la noi. Cazurile sunt sporadice, dar probabil că se vor înmulți și boala va lua forma epidemică. Avem de a face cu o boală nouă sau este vechea gripă epidemică din toată Europa?...O mulțime de boale, de care omenirea aproape uitase, au renăscut. Gripa s-a ivit pentru prima oară în Europa, în anul 1580, și de atunci, deși a rămas în stare endemică, totuși, din când în când, microbul ei capătă o virulență particulară și dă naștere mariilor epidemii. Istoria se repetă. Azi noua boală nu este decât vechea gripă cu caracterul epidemic. Gripa de data aceasta, întâlnind un om mai ruinat fizic și-a exaltat virulența: tremur, temperatură mare, durere de cap, senzație de oboseală, slăbiciune extremă, dureri de spate, coloană vertebrală, durere a laringelui, traheii, tuse. Catarul ochilor și al nasului lipsește în epidemia actuală. Mulți au dureri de cap, dar datorită alimentației. Temperatura durează de la 2-7 zile cu variațiuni. Bolnavul este constipat, nu are poftă de mâncare, limba este foarte încărcată. Boala se termină cu nădușeli. Cei mai greu loviți de această boală sunt bătrânii, care mai totdeauna suferă de o boală cronică a arterelor. În străinătate s-au înregistrat complicații pulmonare și cardiace mortale. La noi în țară încă nu, probabil pentru că epidemia nu este așa de întinsă. Nu știu dacă în străinătate s-a putut izola la acești bolavi cocobacilul lui Pfeifer (în scuipat). Cobaiul, iepurele, maimuța au fost alese ca animale de experiment.

50. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 69, 28 iunie/11 iulie, p. 275.

51. *Telegraful Român*, an LXVI, Nr. 103, 2/15 octombrie, p. 411.

52. *Unirea*, an XXVIII, 1918, Nr. 62, 9 octombrie, p. 4.

53. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 111, 20 octombrie/ 2 noiembrie, p. 443.

Maimuța capătă o formă mortală de gripă. Gripa de obicei se ivește în schimbările bruște de temperatură, sfârșitul iernii și sfârșitul toamnei. De data aceasta s-a ivit în toiuil verii. Toate epidemiile din Europa își aveau originea în Asia. Epidemia actuală își are izvorul în Franța, a trecut mai apoi în Spania, unde microbul a devenit foarte virulent. Gripa nu dă imunitate. Așa se explică eșuarea vaccinării. În România, d-ul Dr. Slătineanu a făcut încercări de vaccinare. Rezultatele nu sunt încurajatoare⁵⁴”.

*

O altă problemă cu care s-au confruntat autoritățile a fost reprezentată de *bolile venerice*. În lupta împotriva „mizeriei ce ne așteaptă pe urma acestor boale...care aruncă germele boalei în atâtea generații viitoare”, Ministerul de Interne maghiar a declanșat o anchetă, iar în Budapesta s-a înființat un spital special pentru a găzdui militarilor infectați⁵⁵. Redactorii *Culturii Creștine* se întrebau retoric „Ce va fi apoi pe urma războiului actual, care durează atât de mult și se poartă pe o întindere așa de mare, singur Dumnezeu poate s-o spună de pe acum. Sunt însă cele mai dureroase indicii”. Se atrăgea atenția spațiului românesc care „știe Dumnezeu din ce cauze, am ajuns să conducem acolo unde ne-ar sta așa de bine să fim ultimii”⁵⁶.

Ministrul de Interne maghiar înaintase o circulară privitoare la igiena publică. Se cerea sprijinul autorităților civile competente “să sprijine întru toate orice măsură sanitară luată de autoritățile militare”. Era indicat ca și soldații suferinzi de boli venerice să fi fost concediați și trimiși acasă, să fie recomandați pentru un eventual viitor tratament la oficiul sanitar din zona respectivă. Dacă cineva refuza internarea exista posibilitatea să fie adus cu forța la medic⁵⁷.

Despre *tuberculoză* și vărsat informațiile regăsite în presă sunt ceva mai puține. *Gazeta Transilvaniei* vorbește de un număr mare de soldați tuberculoși, redacția ziarului recomandând cetățenilor să investească în construirea de spitale speciale⁵⁸. Direcția Casei de asigurare a muncitorilor din cercul sibian, prin reprezentanții săi Wilhelm Zach și Richard Nerlinger, cerea ajutor în favoarea construirii de sanatorii pentru tuberculoși⁵⁹.

Guvernul s-a adresat către toate forurile bisericești în vederea sprijinirii luptei împotriva tuberculozei. În special vizați au fost preoții, ca aceștia să dea mână de ajutor statului⁶⁰.

Referitor la *vărsat*, cel puțin în părțile vestice, vaccinarea a devenit obligatorie pentru cei ce nu au fost vaccinați cu succes în ultimii 5 ani sau nu au fost

54. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 80, 28 iulie/10 august, p. 319.

55. *Cultura creștină*, Blaj, an VI, 1916, Nr. 2, 25 ianuarie, p. 61.

56. *Cultura creștină*, an VI, 1916, Nr. 1, 10 ianuarie, pp. 30-31.

57. *Telegraful Român*, an LXIV, 1916, nr. 24, 3/ 16 martie, p. 94.

58. *Gazeta Transilvaniei*, an LXXVIII, 1915, Nr. 160, 25 iulie/ 7 august, p. 2.

59. *Telegraful Român*, an LXV, 1916, Nr. 58, 1/14 august, p. 233.

60. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 68, 26 iunie/9iulie, p. 271.

contaminați în acest răstimp. „Fără certificate de vaccinare nu se mai eliberează permis de călătorit”⁶¹.

Măsuri împotriva bolilor epidemice au constat în construirea de spitale speciale. *Unirea* evidențiază construirea a 14 spitale, cu 70 de paturi fiecare în partea nordică a țării. Acolo bolnavii și răniții de pe câmpul de luptă erau reținuți pentru examinare. Spitalele au costat peste 20 de milioane de coroane dotate cu apeducte, canalizare, lumină electrică, băi⁶². Răniții și bolnavii reg. 43, din Caransebeș, nota *Românul*, „au parte de cel mai bun tratament medical, mulțumită medicilor experți, civili și militari, precum și concursului benevol al unor doamne și domnișoare din înalta societate”⁶³.

Arareori ziarele vremii au dat publicității un număr concret de cazuri de boală, de cele mai multe ori datorită cenzurii (pentru a nu panica populația, a nu demoraliza efectivele aflate pe câmpul de luptă etc). Există liste ale bolnavilor și răniților. Însă, se nota doar numele, spitalul în care sunt internați, dar nu și boala de care suferă⁶⁴.

Chiar și așa, gravitatea bolii a fost pusă mereu în lumină. Desele mențiuni la simptomele, necesitatea păstrării unei igiene adecvate, atenția acordată alimentației, cunoașterea mijloacelor de dezinfectare au reprezentat formele prin intermediul cărora s-a evidențiat pericolul. Preoții au fost rugați să dea sfaturi igienice... „ivindu-se un morb, să se informeze de la un medic despre metoda vindecării și tot ce se poate, să facă el, mai ales acum, când medicii sunt rari și foarte ocupați”. Ar fi fost de dorit ca fiecare comună să construiască o casă pentru cei infestați de holeră, în acest fel copiii putând fi izolați de restul societății. În mormântare în cazul unui „răposat cu morb epidemic” să fi fost săvârșită cu atenție, iar pomana strict interzisă⁶⁵.

Așadar, discursul autorităților, al medicilor, dublat de cel al Bisericii și al Școlii a rămas unul constant. Dacă și până în momentul izbucnirii conflagrației acesta a reprezentat o provocare vis a vis de un public care cu greu l-a receptat, acum provocarea devenea cu atât mai mare. Statul avea și mai multă nevoie de potențial militar și economic. Cu toate acestea eforturi au existat.

*Starea de deprimare sufletească, care influențează așa de mult asupra omului, i-a făcut organismul mai puțin rezistent și predispus la toate bolile epidemice. Azi ne găsim în fața unui European slăbit și amărât. Epidemiile găsesc teren prielnic*⁶⁶.

61. *Drapelul*, an XVII, 1917, Nr. 11, 26 ianuarie/8 februarie, p. 4.

62. *Unirea*, an XXV, 1915, Nr. 35, 13 aprilie, p. 4.

63. *Românul*, an IV, 1914, Nr. 251, 14/27 noiembrie, p. 3.

64. *Românul*, an IV, 1914, Nr. 196, 7/20 septembrie, pp. 2-3.

65. *Cultura creștină*, an VI, 1916, Nr. 2, 25 februarie, p. 121.

66. *Telegraful Român*, an LXVI, 1918, Nr. 80, 28 iulie/10 august, p. 319.

O INSTITUȚIE BANCARĂ DIN TRANSILVANIA ÎN VREMURILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Studiu de caz: Banca „Albina” din Sibiu (1914-1919)

Mihai D. Drecin

■ MIHAI D. DRECIN

Profesor universitar consultant,
conducător de doctorat în Istorie,
Departamentul de Istorie, Facultatea de
Istorie, Relații Internaționale, Științe
Politice și Științele Comunicării,
Universitatea din Oradea,
str. Universității nr. 1,
e-mail: drecin_mihai@yahoo.com.

Domenii de interes: istorie modernă și contemporană a României, istoria bancară românească și central-europeană.

Publicații: *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1982; *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)*, Vol.1 (coordonator și autor), Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1996; *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor din Austro-Ungaria (1867-1918)*, vol. 2, (coordonator și autor), Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 2001; *Contribuția Maramureșului Istoric la Istoria Românilor*, (coordonator și autor), Oradea: Ed. Universității din Oradea.

A Banking Institution in Transylvania during World War I. Case Study: the Albina Bank of Sibiu (1914–1919)

Abstract. The first credit institution with exclusively Romanian capital was established in Transylvania in 1871. The outbreak of the World War, especially the Romania's entry into the war alongside the coalition of the Triple Entente, led the Hungarian authorities to put the headquarters and the subsidiaries of the “Albina” Bank under closer surveillance.

The offensive of the Romanian Army in Transylvania (August 1916) led to the involvement of a few officials of the branch in Brașov in the Romanian administration of the city. Its removal from the south of the Carpathians determined a new exodus of officials of the “Albina” Bank in Romania, thickening the number of those who had taken refuge in the motherland since 1915.

The bank “Albina” is bound to become a party to the seven loans of war launched by the authorities in Vienna and Budapest in the period 1914-1917.

The end of the World War, preparing and realization of the Union at Alba Iulia, the entry of the liberating Romanian army in Transylvania, stirs up a great enthusiasm among the public. The bank “Albina” will finance the celebrations held in the honour of the Romanian Army. Thus, it officially becomes the sponsor of the Dirigent Council in the efforts of the provisional Government of Transylvania to revive the economic life and frame in the social, economic and political realities of the United Romania.

Keywords. Bank “Albina”, Sibiu, 1914-1919, nationalist politics, Union at Alba Iulia

ANI RĂZBOIULUI mondial consemnează o nouă perioadă de frământări interne în care este aruncată Banca „Albina”, ca de altfel toate instituțiile și întreprinderile imperiului dualist. Motivele le găsim în criza economico-financiară și politică care cuprinde și se agravează la nivelul Imperiului, alături de evoluția operațiunilor militare de pe fronturile taberelor beligerante, mai ales din zona carpato-danubiană. Ele afectează atât domeniul strict al operațiunilor financiare, cât și sistemul de organizare și conducere al Băncii.

Vom insista mai puțin asupra evoluției afacerilor financiar-bancare, expuse pe larg în două studii publicate acum 30-35 de ani¹. Detalierea comportamentului conducerii și corpului funcționăresc al Băncii față de evoluția războiului mondial, de soarta Regatului României, sunt relevante în argumentarea, o dată în plus, prezenței și manifestării sentimentului național care marca quasitotalitatea familiei „albiniștilor”, eforturile depuse în apărarea statului român, mai apoi în sprijinirea unirii Transilvaniei cu Regatul României.

Adunarea generală a Băncii „Albina”, desfășurată în 15 mai 1915, consemnează că izbucnirea războiului mondial în vara anului 1914 „..... a agravat situațiunea financiară în mod extraordinar, ceea ce ne-a impus dorința de a sista cu desăvârșire acordarea de noi împrumuturi”². Din al doilea semestru al anului 1914 toate tipurile de operațiuni bancare cunosc o bruscă și masivă scădere față de nivelul atins în 1913, cu excepția împrumuturilor pe efecte și a creditelor cambiale cu acoperire ipotecară. Profitul net pe 1914 scade la aproape jumătate față de anul precedent³, iar dividendă anuală se reduce de la 8% la 6%.

Bilanțul pe 1915, prezentat în Raportul Consiliului de Administrație către Adunarea generală a acționarilor din 13 mai 1916, arată un complex de fenomene financiar-bancare pe care le putem încadra între o anume reaşezare a afacerilor și reținerea parțială a clientelei de la prezența la ghișeele băncii. În primul semestru al anului scad depunerile și solicitările de credite din partea clientelei. Producția agricolă bună din vara-toamna anului 1915 și valorificarea acesteia la prețuri acceptabile către statul dualist, obligat să aprovizioneze armata pe fronturi, permite țărănimii debitoare Băncii să-și plătească creditele și să depună bani spre fructificare. Totuși, solicitarea de noi credite este modestă, aici acționând și spiritul de prevedere tradițional, țăranul păzindu-se de accesarea de datorii la bănci în vremuri tulburi, nefiind sigur că la va putea returna la timp, ceea ce i-ar putea afecta averea, pământul, pe care trebuia să-l ofere drept gaj. Ca urmare, Banca

1. Mihai D. Drecin, „Banca <Albina> din Sibiu în anii Primului Război Mondial (1914-1918)”, în *Lucrări Științifice* (Oradea), seria B, Istorie, 1977, p. 75-86; Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1982, pp. 209-215.
2. Raport la Adunarea generală a Băncii „Albina” din 15 mai 1915.
3. De la 703627,62 K în 1913 la 458200,57 K în 1914. Vezi: Arhivele Naționale – Serviciul Județean Sibiu, *Fond: Banca „Albina”*, volum XIX, anul 1915, conclud 50, 151 (în continuare A.N.-S.J.S, F.B.A., XIX, 1915, 50, 151)

se confruntă cu surplus de numerar pe care îl va folosi achitându-și reescontul și lombardul luate la alte bănci, ca și în crearea unui fond special pentru acoperirea emisiunilor de scrisuri financiare. În final constatăm doar un reviriment parțial al Băncii, profituri obținând doar Centrala din Sibiu și filialele din Brașov, Lugoj și Tg. Mureș – respectiv 471.114,72 K. Filialele din Mediaș, Dumbrăveni și Târnăveni înregistrează pierderi în total de 22.359,06 k.⁴

Bilanțul pe 1916 este marcat de intrarea în război a României împotriva Puterilor Centrale. În ședința din 28 august 1916, Direcțiunea Băncii hotărăște trimiterea tuturor valorilor la una sau mai multe bănci din Budapesta, o dată cu înaintarea Armatei Române în sudul Transilvaniei. În capitala Ungariei urma să se deschidă un birou, condus de contabilul Ioan Vătășianu, care va sta la dispoziția clienților. Din a doua jumătate a lunii septembrie până la mijlocul lui decembrie 1916, Centrala din Sibiu, filialele Brașov, Dumbrăveni și Mediaș, împreună cu toată arhiva și valorile aflate în custodie, își fixează temporar sediul în clădirea „Băncii comerciale ungare” din Budapesta. Agenția Târnăveni se mută la Oradea, în timp ce filialele din Lugoj și Tg. Mureș rămân pe loc⁵. Ca urmare, cifrele de afaceri înregistrează scăderi sau ușoare creșteri nesemnificative la toate tipurile de afaceri bancare, mai puțin la depunerile spre fructificare și creditele în cont-curent. Profitul net este de 469.483,13 K., deci în limitele modeste specifice momentelor de criză⁶.

Anul 1917 consemnează un bilanț cu un profit de 514.566,49 K., pe linia unei ușoare creșteri față de anul precedent⁷. Precizăm că la această situație oarecum încurajatoare participă doar Centrala și filialele din Lugoj, Mediaș, Tg. Mureș, Târnăveni, în timp ce Brașovul și Dumbrăvenii înregistrează pierderi⁸.

Ultimul an de război, 1918, înregistrează o reală îmbunătățire a activității Băncii. Pentru prima dată în anii de război atât Centrala cât și toate filialele obțin profituri. Cifra totală se ridică la 655.385 K. profit net, cu 140.000 K superior celui obținut în anul precedent. Clientela depune importante sume spre fructificare, ceea ce permite creșterea dividendei pentru acționari⁹.

Din 1 ianuarie 1886 în fruntea Băncii, în calitate de director-executiv, devine avocatul Partenie Cosma. Figură emblematică pentru mișcarea națională a românilor din Transilvania, fost deputat de Beiuș în Parlamentul de la Budapesta timp de trei legislaturi (1872-1881), primul președinte al P.N.R. unificat în 1881,

4. Mihai D. Drecin, „Banca <Albina> din Sibiu în anii 1914-1918”, p. 76-77.

5. Ioan Lupaș, *Monografia Băncii „Albina” SA*, în mss, p.108, în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, *Fond: Mihai M. Veliciu*, nr. 33 (în continuare A.B.M.O.R.S., F.M.M.V.)

6. Mihai Drecin, „Banca <Albina> din Sibiu în anii 1914-1918”, p. 81.

7. A.N.-S.J.S., *F.B.A.*, XXI, 1918, 37, 43.

8. *Ibidem*, XX, 1917, 232, XXI, 1918, 37, 43.

9. *Ibidem*, XXI, 1919, 78.

era văzut de mass-media românească a vremii ca „marele bancher”, „mitropolitul laic al Bisericii Ortodoxe” sau „dictatorul” românilor din provincie. Întreaga sa activitate în fruntea Băncii a folosit-o cu tact și pragmatism pentru a asigura dezvoltarea bazei economice a burgheziei române de la sate și orașe, chezașie a afirmării culturale și politice a națiunii¹⁰, alături de sprijinirea creșterii numărului de intelectuali prin acordarea de burse elevilor și studenților români. Creditarea țărânimii pentru a cumpăra pământul grofilor scăpătați și finanțarea „Mesei Studenților” din Sibiu sunt două acțiuni a la long care vor permite relansarea activismului politic al PNR în 1903-1905¹¹.

În paralel, Partenie Cosma va întreține relații de afaceri cu Banca Națională a României, alte structuri bancare din București, dar și legături culturale și politice cu lumea universitară și politică din Regatul României. În vila sa din Sibiu, iar din 1912 în vila de la Călimănești (România), îi vor fi oaspeți persoane din elita la vârf din toate partidele politice românești. Am aminti doar pe: Ion I. C. Brătianu, N. Iorga, Take Ionescu, Emil Costinescu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Alexandru Marghiloman etc.¹²

Eșecul tratativelor dintre primul-ministru ungar Tisza Istvan și reprezentanții Partidului Național Român: Teodor Mihali, Alexandru Vaida și Iuliu Maniu, nereușita aceleiași Tisza Istvan de-a atrage la o colaborare pe mitropolitul de la Sibiu Ioan Mețianu, moartea regelui Carol I al României și accentuarea curentului politic unionist atât în rândul lumii politice din România cât și a naționaliștilor transilvăneni emigrați în Țara Mamă¹³ determină schimbări la vârful conducerii Băncii „Albina” în toamna 1914 – primăvara 1915.

La 1 decembrie 1914, Dr. Ioan Mișu, prim-vicepreședintele Consiliului de administrație al Băncii „Albina”, din motive de sănătate, se retrage din funcție. Credem că motivul real era presiunea politică și administrativă care se exercita asupra Băncii prin toate structurile statului maghiar. Locul demisionarului îl ia tânărul și apreciatul economist Ion I. Lapedatu, fost director al Băncii „Ardeleana” din Orăștie, director în funcție a Băncii Generale de Asigurări din Sibiu, prima bancă de profil cu capital românesc din Transilvania, înființată cu sprijinul masiv al Băncii „Albina”.¹⁴

10. Mihai D. Drecin, „Contribuții la istoricul transferului proprietății funciare din Transilvania din mâna nobilimii maghiare în mâna burgheziei române”, în *Lucrări Științifice* (Oradea), seria B, Istorie, 1976, pp. 41-53.
11. Mihai D. Drecin, „Partenie Cosma – un posibil model de <biografie liant> între generații”, în *Biography and Romanian Studies – Biografie și studii românești*, Kurt W. Treptow (ed.), Iași – Oxford – Portland: Ed. The Center for Romanian Studies, 1998, pp. 92-94.
12. Mihai D. Drecin, „Legăturile Băncii <Albina> din Sibiu cu România și rolul lor în accelerarea procesului desăvârșirii unității naționale (1872-1914)”, *Revista de Istorie* (București), nr. 10/1977, pp. 1805-1824.
13. Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj: Ed. Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, 1968, pp. 252-257.
14. Mihai D. Drecin, „Tentativă și reușită în acțiunea pentru înființarea primei bănci de asigurare cu capital românesc din Transilvania (1857-1911)”, în *Istorie financiar-bancară: Studii asupra*

Legăturile de prietenie ale lui Partenie Cosma cu oamenii politici la vârf din România, i-a permis să intuiască posibilitatea intrării în război a Țării Mame de partea Antantei. În aceste condiții el risca să fie arestat și internat într-un lagăr în calitate de lider a românilor transilvăneni. Intenția retragerii în România o împărtășește tânărului său colaborator Ioan Vătășianu, cândva în luna mai 1915¹⁵. La 78 de ani, P. Cosma solicită pe 18 mai 1915 un concediu de șase săptămâni, prelungit ulterior la 16 iulie 1915, pentru ca la 10 decembrie 1915 să ceară pensionarea sa cu începere de la 1 ianuarie 1916. Motivația oficială a retragerii în vila de la Călimănești era dorința de a participa la ședințele Consiliului de administrație ale „Muntelui de pietate” și „Băncii Carpaților” din București, instituții bancare panromânești în care erau reprezentați bancheri din Transilvania, Bucovina și Regatul României. Se mai invoca nevoia de tratament la băile de nămol din Techirghiol și Căciulata-Călimănești¹⁶. În aceste condiții, Consiliul de administrație al Băncii îl va numi pe Iosif Lissai, contabilul-șef, cel mai vechi funcționar albinist, director-executiv interimar, (august 1915), apoi provizoriu (18 decembrie 1915), în sfârșit director-general titular (12 aprilie 1917)¹⁷. Aproape concomitent, la 12 mai 1917, contabilul Ioan Vătășianu este avansat contabil-șef¹⁸.

Cele două demisii trebuiesc interpretate în parte prin impunerea unei noi generații de funcționari în fruntea Băncii (cazul Ion I. Lapedatu și Ioan Vătășianu), sau a unora din generația veche însă cu un nume de familie mai puțin românesc (cazul lui Iosif Lissai), care prezenta o garanție de loialitate în fața autorităților maghiare.

Trecerea Italiei în tabăra Antantei, după ce inițial făcuse parte din coaliția Puterilor Centrale, mai apoi intrarea sa în război împotriva Austro-Ungariei la 15 mai 1915, determină Austro-Ungaria să facă presiuni asupra României neutre pentru a evita o surpriză gen Italia. Această politică se manifestă inclusiv prin șicane făcute comunității și instituțiilor românești din Transilvania, mai ales celor plasate la granița cu România. Astfel, prin Ordinul din 29 noiembrie 1915 al Ministerului de Interne Ungar, Centrala Băncii „Albina” și filialele sale sunt puse sub supravegherea Poliției de graniță. Aceasta va face o serie de verificări în actele instituției, se interesează îndeaproape de familiile Partenie Cosma și a altor foști funcționari albiști care s-au refugiat în România. În ciuda intervențiilor conducerii Băncii pe lângă autoritățile administrative locale, sub motivul că atitudinea Poliției ar putea afecta prestigiul Băncii, îndepărtându-i clientela, rezultatul este nul¹⁹.

băncilor românești din Transilvania (1867-1918), vol.1., Mihai D. Drecin (ed.), Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1996, pp. 145-182.

15. A.B.M.O.R.S., *F.M.M.V.*, “Amintirile lui I.Vătășianu, director de bancă în pensie, la chestionarul cerut pentru întocmirea monografiei Băncii “Albina”, Sibiu, 3 februarie 1946”, nr. 16.
16. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XIX, 1915, 74, 18 decembrie 1915, 244.
17. Mihai D. Drecin, „Iosif Lissai – director executiv (general) al Băncii <Albina> din Sibiu într-o perioadă de tranziție (1915-1920)”, in *Col(r) dr.Constantin Moșincat. Ofițerul, Istoricul, Omul*, Oradea: Ed. Tipo MC, 2013, pp. 158-159.
18. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XX, 1917, 83.
19. *Ibidem*, XIX, 4 decembrie 1915, 225, 247; XX, 1916, 93.

Greutățile cu care se confruntă Banca o dată ce Imperiul dualist se adâncește în marasmul economic generat de prelungirea războiului, determină noi demisii la nivelul Consiliului de administrație, alături de propuneri pentru înnoirea statutelor, regulamentelor de serviciu și de afaceri, rentabilizarea activității filialelor. În vara anului 1915 își dau demisiile Alexandru Lebu, președintele Consiliului de administrație, Ilie Trăilă și Antoniu Mocioni – membri în același Consiliu, iar în decembrie 1917 – Dr. Ioan Mișu, după ce cu puțin înainte fusese reales președinte al Consiliului. Motivația retragerii lui Mișu este urmarea târăgănării discuției și transpunerii în practică a proiectelor de regulament și reforme pe care le-a propus conducerii instituției²⁰. Această fluctuație în conducerea Consiliului de administrație și reticența la măsurile de reformare a Băncii arată un anume imobilism la nivelul acționarilor, marcați de greutățile generate de război și impreziunile asupra viitorului.

Până la urmă stabilitatea la nivelul Direcțiunii (directorul-executiv, contabilulșef, contenciosul), dublată din 18 mai 1918 de noul președinte al Consiliului de administrație ales în persoana Dr. Ilie Beu²¹, va permite supraviețuirea Băncii, îndeplinirea sarcinilor curente, asigurarea tranziției spre noul context politic și economic al României Întregite.

Intrarea României în război alături de Antantă, eliberarea unei importante fâșii de teritoriu din estul și sudul Transilvaniei de către Armata Română – inclusiv orașele Miercurea Ciuc, Odorhei, Brașov, Făgăraș, unitățile militare românești ajungând până în zona Dumbravei Sibiului²², crează Băncii „Albina” o situație specială. La cererea imperativă a autorităților administrative maghiare, în ședința din 28 august 1916, Direcțiunea Băncii hotărăște evacuarea tuturor valorilor într-un depozit al Băncii Comerciale Ungare din Budapesta. Aici își vor fixa temporar sediul parte din Centrala din Sibiu și filialele din Brașov, Dumbrăveni și Mediaș. Agenția din Târnăveni se mută la Oradea, în timp ce filialele Lugoj și Tg. Mureș rămân pe loc. Abia în decembrie 1916 Centrala și filialele amintite revin în localitățile de rezidență²³.

La Budapesta, sub conducerea contabilului Ioan Vătășianu, Banca deschide un birou prin care face servicii clientelei, efectuând plăți din depuneri, răscumpărări de cupoane funciare proprii, acordarea de împrumuturi ipotecare, de lombard pe efecte publice sau personale²⁴. Mai mult! Directorul-executiv Iosif Lissai „rămas în Sibiu – a făcut servicii reale publicului din loc, deci nu

20. *Ibidem*, XIX, 1915, 71, 114; XX, 1916, 73, 73-78, 81, 103; XXI, 1918, 155.

21. *Ibidem*, XXI, 1918, 86.

22. Ioan Cușșă, *Armata Română în campaniile din anii 1916-1917*, București: Ed. Militară, 1967, pp. 53-60. Orașele amintite sunt eliberate astfel: Brașov (17 august), Miercurea Ciuc (26 august), Făgăraș (4 septembrie), Odorhei (6 septembrie), sud Sibiu (1 septembrie).

23. A.N. – S.J.S., F.B.A., XX, 1916, 1/157, 2/158, 14/170, 21/177. Vezi și Raport la Adunarea generală din 13 mai 1917.

24. *Ibidem*, XX, 1916, 156, 8/164.

numai clientelei noastre (a Băncii „Albina” – n.n.) ci și clientelei celorlalte institute din Sibiu, plătind pentru toate institutele din loc, precum și pensiunile funcționarilor publici”²⁵. Funcționarii Filialei Brașov rămași în oraș, în timpul administrării acestuia de către autoritățile românești, „au mers la oficiu (serviciu - n.n.) numai la cererea și în interesul clientelei, mai ales a deponenților, ca să le plătească depuneri”²⁶.

Sentimentul național al corpului funcționăresc „albinist” era bine înrădăcinat atât la nivelul generației în vârstă cât și la cea tânără, de la conducătorii Băncii până la simplul angajat ca portar sau om de serviciu. Izbucnirea războiului mondial, perspectiva unor schimbări politice majore care să ducă la unirea Transilvaniei cu România, chiar dacă anumite etape din desfășurarea confruntărilor militare de pe fronturile din Carpați și Dunăre puteau descuraja pe idealiști, oferă ocazia manifestării deschise a patriotismului panromânesc. Încă în toamna lui 1914, Remus Cosma, fiul directorului-executiv al Băncii, trece în România, renunță la cetățenia maghiară, scrie forurilor militare austro-maghiare că refuză să lupte sub steagul Imperiului. Ulterior se va înscrie voluntar în Armata României²⁷. Din toamna anului 1915, o serie de funcționari încep să fie persecutați de autoritățile maghiare. Teodor R. Popescu, funcționar la Filiala din Brașov, este acuzat de spionaj în favoarea României și supus unei serii de percheziții la domiciliu²⁸. Pentru a scăpa de astfel de șicane și a-și putea manifesta liber sentimentele naționale, alți funcționari ca: Iuliu Enescu, Octavian Goga, Aurel Esca, Constantin Bobancu, Vasile Lacea și N. Petra-Petrescu, se refugiază în România²⁹. În scurtul răstimp al administrării Brașovului de către Armata Română, Dr. Nicolae Vecerdea, dirigent (director – n.n.) al Filialei între 1 ianuarie 1903 – 1 ianuarie 1913, ocupă funcția de director de poliție³⁰. Odată cu retragerea Armatei Române, o serie de funcționari activi sau pensionari, practicantși sau membrii ai Consiliului de administrație ai Băncii, originari din Brașov, care sprijiniseră cu entuziasm administrația românească temporară, se refugiază în România. Este vorba de: Ion Murăroiu, Radu Ardelea, Iosif Moldovan, Traian Gămulea, Traian Chicomban, Dr. N. Vecede, Valeriu Uvegheș, Ion Avrigean, George Dima (compozitorul – n.n.), Dr. Iancu Mețianu, Iosif Pușcariu³¹. Sub presiunea regimului politic maghiar, pentru a nu periclita existența Băncii, conducerea de la Sibiu „dezaprobă” faptele lor, destituindu-i din funcții, interzicându-le dreptul la tantieme funcționarilor

25. Raport la Adunarea generală din 12 mai 1917.

26. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XX, 1917, 51.

27. Lucia Cosma, *Partenie Cosma, amintiri cetite la Beiuș cu ocazia serbărilor pentru centenarul nașterii lui (1837-1923)*, Timișoara: Ed. Tipografia Românească, f.a., p. 14.

28. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XIX, 4 noiembrie 1915, 207.

29. *Ibidem*, XIX, 1915, 245, 246; XX, 1917, 59.

30. Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională*, p. 130; Mihai D. Drecin, „Banca <Albina> din Sibiu în anii 1914-1918”, p. 81.

31. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XX, 1916, 15/171.

activi, respectiv sistarea pensiilor pentru cei pensionați³². Faptul că aceste măsuri au fost impuse rezultă din anularea lor în decembrie 1918³³.

În plin război, Banca continuă să-și sprijine clientela prin acordarea de credite solicitanților: comitatele Sibiu, Mediaș, Târnava Mică și primăriile Sibiu și Sadu, pentru a cumpăra alimente de strictă necesitate pentru populație. Oferă reesconturi cu dobânzi mici, unor bănci și cooperative de credit. Este cazul Băncii „Timișana” – Timișoara, cooperativa din Pianul de Jos, Banca „Vulturul” – Tășnad, Banca „Târnoaveana” – Sighișoara, dar și unor institute de credit săsești ca „Înfrățirea” – federație a cooperativelor Sibiu³⁴ - toate ajunse în pragul falimentului sau pentru a le ajuta să scape de plata unor dobânzi exagerate pentru reesconturile luate de la alte bănci.

Obligată să subscrie la cele șapte împrumuturi de război lansate între 1914-1917 de autoritățile de stat din Viena și Budapesta, Banca „Albina” virează 3.800.000 K, iar deponenții săi 5.603.400 K³⁵. Semnificativă este starea de spirit a satului românesc transilvănean acum când este solicitat, chiar obligat, să subscrie la împrumuturile de război. Nicolae Lupaș³⁶, primar al comunei Săliște, întreat, după achitarea contribuției sale la primul împrumut lansat în toamna anului 1914, dacă nu i s-a părut prea mare suma cu care trebuie să contribuie, a răspuns: „Bine că m-a ajutat Dumnezeu să-l apuc pe Împărat dator Aș vrea să nu mă mai întâlnesc niciodată cu banii ce i-am împrumutat, mai bine să rămân eu de pagubă”³⁷. Am putea interpreta răspunsul și prin prisma speranței în destrămarea Imperiului și unirea Transilvaniei cu România.

Înclinarea treptată a balanței victoriei spre coaliția Antantei, perspectiva unirii Transilvaniei cu România, determină autoritățile polițienești locale să instituie în birourile Centralei din Sibiu, dar și a filialelor, mai ales a celor din Brașov și Lugoj, un control de o severitate neîntâlnită până atunci. Era supravegheată și citită cu minuțiozitate întreaga corespondență primită și expediată. Banca și angajații ei sunt acuzați cu orice ocazie că „fac politică naționalistă”. La 24 august 1918, primarul orașului Lugoj, vine special în sediul filialei „albiniste” locale și acuză cu vehemență corpul funcționăresc că „este naționalist”³⁸.

Simțind apropierea încheierii războiului mondial, schimbările politice și economice capitale pe care le va aduce înfrângerea Puterilor Centrale, conducerea Băncii „Albina” privește spre viitor. Așa se explică lansarea, la 18 mai 1918, a unui

32. *Ibidem*, XX, 1916, 1/157, 15/171; XX, 1915, 246.

33. *Ibidem*, XXI, 28 decembrie 1918, 211; Arhivele Naționale – Serviciul Județean Brașov, *Fond nr.145 Banca „Albina” Brașov*, pachet 49-52, dosar nr.52, filele 114 – 116 (în continuare A.N.S.J.B., *Fond nr.145*, p.49-52, d.52, f.114-116).

34. *Ibidem*, XX, 1916, 57, 113, 114, 152, 27/183.

35. Rapoartele la Adunările generale din 15 mai 1915, 13 mai 1916, 12 mai 1917, 6 aprilie 1918.

36. Ultimul primar cioban al comunei, unchiul prof. univ.dr. Ioan Lupaș. Vezi: Vasile Crișan, *Ioan Lupaș (1880-1967). Studiu monografic*, Sibiu: Ed. Armanis, 2013, p. 15. Apud: Nicolae Stan Petruțiu (coordonator), *Cronica neamului Lupaș*, Sibiu: Ed. IMAGO2000, p. 19.

37. Ion Lupaș, *Monografia Băncii „Albina” S.A.*, p. 106.

38. A.N. – S.J.S., F.B.A., XXI, 1918, 52, 142.

concurs, dotat cu un premiu de 800 K., în vederea redactării și selectării unor „.....studii privitoare la problemele din viitorul apropiat al Institutului <Albina> și ale institutelor asociate în <Solidaritatea> (uniunea băncilor românești din Transilvania înființată în 1907, cu sediul la Sibiu – n.n.)”³⁹. La 28 decembrie 1918 conducerea Băncii anunță că primise două lucrări. Este vorba de „Problemele din viitorul apropiat al Institutului <Albina>”, semnat cu pseudonimul „Mercur” și „Problemele viitoare ale institutelor de bani asociate în <Solidaritatea>”, redactată de Dan Coltău, dirigent (director – n.n.) – contabil la sucursala din Carei a Băncii „Bihoreana” din Oradea, ultima având ca motto deviza „În unire e puterea”⁴⁰.

Declanșarea revoluției române în toamna anului 1918 în Transilvania, înființarea consiliilor și gărzilor naționale române, organizarea treptată a Transilvaniei ca „țară românească” de către Consiliul Național Român Central de la Arad, permite conducerii Băncii „Albina” să nu mai tolereze controlul polițienesc și administrativ instituit de vechiul regim dualist în birourile sale⁴¹. Totodată, va aloca fonduri bănești pentru Comandamentul Central al gărzilor naționale române și unor gărzi naționale locale în vederea dotării lor cu echipament și armament, ca și diferitele reuniuni ale femeilor române care organizau pavoazarea comunelor și satelor în vederea întâmpinării sărbătorești a Armatei Române eliberatoare⁴².

Încununare a unei constante și stăruitoare activități puse în slujba națiunii române, Banca „Albina” se implică în sprijinirea activității Consiliului Dirigent de la înființare până la dizolvarea lui în aprilie 1920. La cererea Consiliului Dirigent, va prelua, după 1 decembrie 1918, serviciul financiar administrativ al acestuia, deschizându-i „...un cont curent, în care să se treacă suma ce va depune, și din care să se facă plățile ce va dispune Consiliul. Contul, fiind totdeauna creditor, se va manipula (administra – n.n.) fără interese (dobândă pentru bancă – n.n.), iar pentru serviciu se va calcula în sarcina Consiliului (Dirigent – n.n.) o proviziune de 1%”. Tot acum se acordă Consiliului Dirigent un credit de 5.000.000 K., cu o dobândă minimă de 5% și 1%0 proviziune de circulație⁴³. Putem afirma, că până la extinderea sistemului bancar din Regatul României în Transilvania, timp de aproape doi ani, Banca „Albina” a jucat rolul unei veritabile Bănci Naționale pentru Transilvania. Această sarcină ridică prestigiul orașului Sibiu, sediul Consiliului Dirigent și a Comandamentului Armatei Române pentru Transilvania, timp de un an de zile, dând orașului aerul și importanța unei „mici capitale”⁴⁴.

39. *Ibidem*, 98.

40. *Ibidem*, 224.

41. *Ibidem*, 184, 197.

42. *Ibidem*, 183, 190.

43. *Ibidem*, 202, 203.

44. Pe o carte de vizită, Dr. Ilie Beu, președintele Consiliului de administrație, expediată din Sibiu, la 31 decembrie 1918, către Dr. Tiberiu Brediceanu, directorul Filialei Brașov, găsim următoarea frază: „.....Să vezi cum s-a schimbat lumea pe aici, uneori mi se pare că suntem o mică capitală”. Cf. A.N.-S.J.B., *F.145*, p.49-52, d.52, f.113).

În situația în care elita intelectuală românească era relativ restrânsă numericeste, mai ales la capitolul economiști, funcționarii Băncii „Albina”, recunoscuți pentru valoarea lor profesională, vor ocupa funcții de tehnicieni în resorturile (ministerele – n.n.) Consiliului Dirigent. Amintim pe Dr. Tiberiu Brediceanu, directorul Filialei din Brașov, care va acționa în cadrul Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice, mai apoi ajungând în fruntea Resortului pentru Ocrotiri Sociale; Octavian Russu, șeful Contenciosului la Centrela din Sibiu, în cadrul Resortului Juridic; economistul Constantin Popp, din Centrala de la Sibiu, va fi solicitat în cadrul Resortului de Finanțe; economistul Dominic Rațiu, director al Filialei Lugoj, va activa în Resortul de Agricultură și Comerț; economistul Ion I. Lapedatu⁴⁵. Celor de mai sus li se aprobă mai multe prelungiri de concediu, unii dintre ei lucrând în cadrul resorturilor Consiliului Dirigent până la dizolvarea lui în primăvara anului 1920. Eforturile Băncii „Albina” de-a se integra în sistemul bancar românesc, care necesita un număr sporit de funcționari cu experiență, au fost deliberat sacrificate cu toată înțelegerea, pentru a sprijini activitatea Consiliului Dirigent considerată de primă importanță.

În anul 1919, pe măsură ce Transilvania în sensul larg al cuvântului, inclusiv Banatul, Crișana, Sătmarul și Maramureșul, se încadra în administrația românească, Banca „Albina” beneficiază de condiții propice de-a evolua fără piedici, într-un regim politic care îi va sprijini demersurile. Se va implica în noi tipuri de afaceri din sfera industriei, comerțului, mineritului, în naționalizarea obiectivelor industriale cu capital austro-ungar și german, subscrie acțiuni la noile bănci specializate pe tipuri de afaceri, în importanta acțiune de înlocuire a koroanei cu leul BNR. Chiar dacă coboară în ierarhia marilor bănci din România Întregită, Regatul deschizându-și sucursale și filiale în Transilvania care dispuneau de capitaluri mult mai mari, Banca „Albina” va fi respectată și sprijinită de BNR, de întregul sistem bancar românesc în perioada interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Pe lângă aura ei de instituție națională a românilor transilvăneni, se va impune prin calitatea profesională și morală a întregului corp funcționăresc.

Primul Război Mondial a fost pentru Banca „Albina” un veritabil examen în care a dovedit capacitatea de-a învinge greutățile inerente generate de un eveniment grav, inedit pentru societatea vremii, încheind, totodată, cu succes și entuziasm slujirea idealului național printr-o contribuție apreciabilă la făurirea României Întregite.

45. A.N. – S.J.S., *F.B.A.*, XXI, 13 II 1919, 27, 11 III 1919, 40 a), 23 IV 1919, 105, 1 VII 1919, 196, 29 X 1919, 481.

MONASTIC LIFE IN THE TIME OF THE GREAT WAR

Case Study: Pasărea Monastery

Mihai-Bogdan Atanasiu

■ MIHAI-BOGDAN ATANASIU

Assistant researcher, Ph.D. Research Department within the Faculty of History, "Alexandru Ioan Cuza" University, Iași, B-dul Carol I, nr. 11, Iași, 700506, Romania, e-mail: bogdan23atanasiu@yahoo.com.

Research interests: medieval history of Romania; social history; history of the church; genealogy; prosopography;

Publications: *Mănăstirea Pasărea. Credință, artă, educație* [Pasărea Monastery. Faith, Art, Education]; published with the blessing of Holy Father Daniel, the Patriarch of the Romanian Orthodox Church (co-author Mihaela Palade), Bucharest: Ed. Basilica, 2013, 424 p.; "An Unknown Mid-18th Century Manuscript – The Great Obituary of Doljești Monastery (1758)", *Transylvanian Review*, vol. XX, Supplement No. 2:1, 2011; *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, Mircea-Cristian Ghenghea (ed.), Bucharest: Ed. Bibliotecii Naționale a României, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, 2010, 396 p.

Viața monahală în vremea Marelui Război. Studiu de caz – Mănăstirea Pasărea

Abstract. Împlinirea, în anul 2013, a 200 de ani de existență a Mănăstirii Pasărea, aflată sub oblăduirea Arhiepiscopiei Bucureștilor, mi-a oferit posibilitatea de a cerceta o impresionantă arhivă de documente inedite, în vederea redactării unei monografii complete a lăcașului. Lucrarea de față reprezintă o parte a unui amplu studiu realizat, în cea mai mare parte, pe baza documentelor și a cărților vechi păstrate în Arhiva Mănăstirii Pasărea. În anii Marelui Război, atât spaima, cât și speranța au fost sentimente care au copleșit întregul neamul românesc. Toate aceste trăiri nu au ocolit nici mănăstirile, locuri zdruncinate din tihna și liniștea rugăciunilor, de nenumărate abuzuri ale ocupanților, de percheziții, rechiziții, jafuri. Un exemplu concludent în această privință îl reprezintă obștea monahilor de la Mănăstirea Pasărea, lăcaș aflat în imediata apropiere a capitalei. Lucrarea de față reprezintă o scurtă istorisire a vieții și activității călugărilor de aici în vremea primei mari conflagrații mondiale. Avem în vedere contribuția adusă societății prin participarea activă, cu personal, în serviciul Crucii Roșii, când căminul acestora a devenit spital de campanie și viața cotidiană a maicilor, marcată de greutățile inerente aduse de război și mai ales de ocupația germane. Între toate aceste suflete s-a remarcat personalitatea stareței locului, arhimandrita Porfirie Dumitrescu al cărei portret fizic și moral a putut fi reconstituit din memoriile Sabinei Brătianu, măritată Cantacuzino (sora primului-ministru refugiat la Iași), care, în vremea ocupației, a avut fixat la Mănăstirea Pasărea domiciliul obligatoriu. Prezența ei aici, precum și cea a soției lui Vintilă Brătianu au pus, pentru o vreme, mănăstirea pe harta obiectivelor strategice din vremea Primului Război Mondial.

Keywords. Mănăstirea Pasărea, viața monahală, Marele Război, Porfirie Dumitrescu, Sabina Cantacuzino

ON THE site of the secular woods of Vlăşia, at ten kilometres east of Bucharest (the present Pantelimon area), lies today a nuns' monastery called Pasărea. From the original vast stretch of woods in the Ilfov County there are now a few remains, mainly in the northern part of the capital city, known as Snagov, Comana, Româneşti, Băneasa and Pustnicul, next to the last one, by Lake Pasărea, being the homonymous monastery.

This place of worship, although only two centuries old, is full of history, its location near Bucharest bringing about both advantages and numerous drawbacks.¹ The inscription on the main church offers consistent information on the setting up of the place, as well as its founders. According to this, the place dedicated to the Holy Trinity was founded in 1813 at the initiative of Archimandrite Timotei, at the time abbot of Cernica monastery, located nearby, and after the earthquake in January 1838 which destroyed the stone church built meanwhile, care taker and founder became another abbot of Cernica, Father Calinic, canonized by the Romanian Orthodox Church in 1955.²

Turmoil began in the time of the events in 1821 and, with few moments of silence, it lasted until December 1989. During this period, the congregation leadership knew twenty-two successive abbesses³ and the building that had always housed over 150 nuns suffered the invasion of the Turks and Russians until the Organic Laws, several disasters, fires and floods, robberies and burglaries, scarcely passing through the aftermath of secularization, a situation which forced the congregation to turn to the status of living on its own, contributing during the

1. For the history of this worship place, see Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea. Crediință, artă, educație* [*Pasărea Monastery. Faith, Art, Education*]; published with the blessing of Holy Father Daniel, the Patriarch of the Romanian Orthodox Church, Bucharest, Editura Basilica, 2013, 424 pp.; part of the present article was taken from the first chapter of this paper, called *The History of Pasărea Monastery*.
2. For the life and work of Saint Calinic from Cernica, important founder and care taker at *Pasărea* monastery, see Eugen Marina, „Contribuție la cunoașterea operei canonice a Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica” [“Contribution to the knowledge of the canonical work of Saint Calinic from Cernica”], in *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIII (1965), no. 5-6, pp. 533-558; Niculae Șerbănescu, „Viața și traiul părintelui Calinic Cernicanul episcopul Râmnicului Noul Severin (7 octombrie 1787 – † 11 aprilie 1868)” [“The life of father Calinic from Cernica, bishop of Râmnicul Noul Severin (7 October 1787 – † 11 April 1868)”], in *Glăsuț Bisericii*, XI (1950), no. 7-8, pp. 35-46; Niculae Șerbănescu, „Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, episcopul Râmnicului (1868-11 aprilie-1968)” [“Saint Calinic from Cernica, bishop of Râmnic (1868-11 aprilie-1968)”], in *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI (1968), no. 3-4, pp. 353-395; *Viața și slujba Sfântului ierarh Calinic de la Cernica, Episcopul Râmnicului-Noul Severin, ce se prăznuiește în ziua de 11 aprilie* [Life and work of Saint Calinic from Cernica, bishop of Râmnicul Noul Severin, who is celebrated on April 11], printed in the days of Iustinian, Patriarch of Romania, approved by the Saint Synod of Autonomous Romanian Orthodox Church, Bucharest, 1957.
3. Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea*. [*Pasărea Monastery*], pp. 87-112.

wars of independence, the ones in the Balkans and the two great world wars, both with food and labour. It also provided human manning both within the monastery, where refugees, elderly, and orphans were sheltered, and service on the front for the “Red Cross,” overcame the difficulties of the communist regime which started in particular with the imposition of Decree 410 in 1959.

Of all these watershed moments and adversities, in this study we will focus on those related to the preparation, conduct and aftermath of World War I with reference to the aspects of the nuns’ everyday life in that time. In 1912, while in the small universe of Pasărea Monastery Abbess Ieroteia Marinescu (fig. 1) was requiring funds for the necessary repairs of the on-site buildings and to organise a domestic-industry workshop,⁴ in Bucharest the government was discussing Romania’s participation in the Balkan War. Although initially neutrality was preferred, the ministers were expecting the worst; therefore, with limited financial, they were preparing for war. On January 25, 1913, the Metropolitan of the country announced that, in the context of an armed conflict, the nuns had to contribute to the “Red Cross” service.⁵ With this purpose, the monastery received “Ph.D. students” sent by Eforie to teach the chosen people, among other things, “how to care for the sick, how to bind wounds and to prepare dressings.”⁶ The measure was not in vain since, at the outbreak of the Second Balkan War in the summer of 1913, on the front in Bulgaria, among the nurses sent there were six nuns living at Pasărea monastery.⁷ Training and experience gained on the battlefield qualified the six nuns, along with others from Pasărea and the surrounding monasteries, to make a beneficial contribution to the fields of military operations from the time of the Great War. Until its outbreak there had been several changes in function – one at the top of Metropolitan of the country, where in February 1912 Conon Arămescu-Donici was anointed replacing

FIG. 1. Nun Ieroteia Marinescu, abbess between 1902-1913 (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...]*, p. 96)

4. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XVII/5, f. 10-10^v.
5. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XVIII/6, f. 5.
6. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XVIII/6, f. 5.
7. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Pasărea [Pasărea Monastery]*, Bucharest, 1926, p. 13.

Atanasie Mironescu, and another one at the Pasărea Monastery in December 1913, when was elected nun Porfirie Dumitrescu (fig. 2) was elected, being raised a year later to the rank of archimandrite,⁸ after the official visits of the royal family⁹ and of the Prime Metropolitan.

In the same year, 1914, the news about the outbreak of the Great War arrived fast at the Pasărea Monastery, the leaders here being asked to provide a list of the nuns prepared to go to the service of the “Red Cross.” The list offered by the abbess included, among others, the names of some of the nuns prepared by the “Ph.D. students” who had come to the monastery in 1912,¹⁰ but the neutrality of Romania in

FIG. 2. Archbishop Porfirie Dumitrescu, abbess between 1913-1917 (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...]*, p. 97)

the first phase of the war kept the nuns home. In 1916, after entering the war on the Allied side, horror grew even more in the souls of the nuns who sent letters to the prefect demanding security at the monastery because of rumours of robberies that were taking place in the neighbouring villages. In one of these mails they said terrified that “soldiers come daily to ask for things [...] some being upset for not being given,” and that they could not go to Bucharest for food because they fear that the wagon with horses might be stolen.¹¹

Hard times of war, however, were just starting. In August, thirty old ladies were brought to Pasărea from “Queen Elizabeth” asylum in the capital city, which had been turned into a hospital, with a daily allowance of 30 lei.¹² Abbess Porfirie agreed to receive them, pledging to take care of them “as long as the war prolongs.”¹³ During the same period, the Metropolitan asks the abbess for new list of nuns prepared to go to the service of the “Red Cross” (fig. 3), the order coming from Queen Mary who wanted to entrust Dr. Romalo, the palace’s physician, with a number of nuns who had been medically trained. They were to work for the hospital of the injured, founded by the

8. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XX/30, f. 76.

9. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XX/2, f. 77.

10. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XX/2, f. 177.

11. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, III/1, f. 96-96^v.

12. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Pasărea [Pasărea Monastery]*, p. 13. The State Archives, Bucharest, “Pasărea Monastery” Funds, II/10/1916, f. 67.

13. The State Archives, Bucharest, “Pasărea Monastery” Funds, II/10/1916, f. 67.

Royal Palace in Bucharest. The Queen also asked for a catalogue with their names and previous training, and one of them, called the superior, had to “take care of the moral and material aspects of the nuns.”¹⁴ Archimandrite Porfiria obeyed the order and on August 16 sent a list of twenty-eight names (twenty-four nuns and four sisters) “always ready to do their duty for the country.”¹⁵ Their zeal would have been appreciated, but the authorities chose only six of them: Trifilia Mocanu, Simfora Ivan, Glicheria Vasilescu, Galiani Ludu, Atanasia Ștefănescu and Kipriana Zamfir, all present on September 21 at the service of the “Red Cross” within Hospital No. 111¹⁶ from the capital. Unfortunately, we have no testimony, written or visual, on their activity on the Romanian military field operations.

However, the nuns at home had no quiet especially when, in December, field marshal Mackensen’s armies occupied Bucharest and the government and the Royal Court retreated to Iași. In the capital city, close to the believers remained Metropolitan Conon who, after the news from the territory, went to Mackensen to complain against the requisition of bells and silver icons from churches and monasteries.

In March 1917, Sabina Cantacuzino and Lia Brătianu with her son¹⁷ were admitted to the monastery by the occupying authorities. Sabina was the daughter of the former Prime Minister Ion Brătianu and sister of the current Prime Minister, Ionel Brătianu, married to Doctor Constantin Cantacuzino. Lia, born by the name Stolojan, was the wife of Vintilă Brătianu, Sabina’s brother. Their son, aged three at the time, was named after his father, Vintilă. We find out about their stay at the Pasărea monastery from the memoirs of another sister in the Brătianu family, Pia, married to Alexandru Alimănișteanu. She recalls that “Sabina fought mightily officer Moss, a Jew from Germany responsible for sending them [at the Pasărea mona-

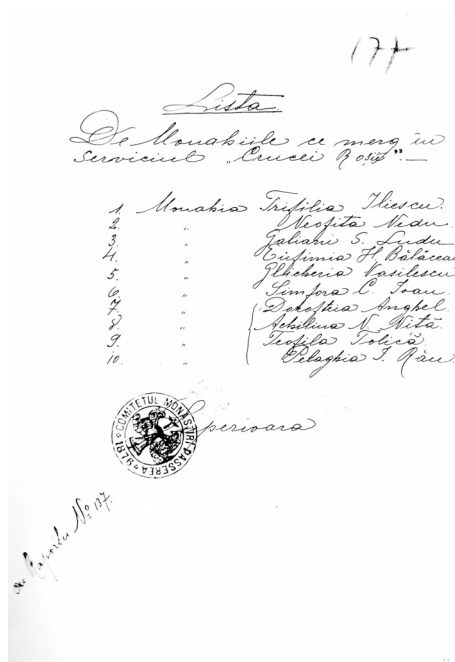

FIG. 3. List of the nuns nominated to serve the Red Cross – 1914 (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...], p. 48)

14. The State Archives, Bucharest, “Pasărea Monastery” Funds, II/10/1916, f. 68-68^v.
 15. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, III/1, f. 82.
 16. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, III/1, f. 87.
 17. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXXIII/1, f. 123-125.

stery – our note]. She had asked for some goods like flour, beans, oil, etc. in exchange of money. It was not possible.”¹⁸

The concern instituted in the Brătianu house, who remained in Bucharest, was alleviated by the letters secretly sent by Abbess Porfiria with news “every three days.” Sabina was also sending long letters with “all the details of their lives at Pasărea.” Pia Alimăneșteanu recalls that “Sabina found as fun teaching the French language to the Abbess’ niece and Bible readings from the Bible with the priest, besides the walks they take every day through the old forest surrounding the of monastery. Lia has enough fun with her boy.”¹⁹ Their stay here under German military guard could not alleviate the suffering and fear that the nuns were living on hearing news of holy places being requisitioned by the occupants who took almost everything that came to hand. Fortunately, Sabina also published her memoirs, in which a long chapter was dedicated to her forced stay at the Pasărea monastery. One of the most exciting episodes happened on April 29, the main focus being on the abbess of the congregation:

Going for a walk, I found the abbess crying on the bench under the bell. The priests were upstairs; at the request of the Metropolitan, they were copying the inscriptions on the bells, measuring their diameters and writing down the tone of their sound. I went up to them. When we came back downstairs in the church we wrote the inscriptions on the icons. The small ones and the candles had been taken away by the nuns and hidden. The poor abbess was crying; shaking, she stopped in front of each icon and kissed it fervently, doing the sign of the cross and caressing it. «You have known me since I was a child, that little. You have seen me growing up. And now they want to take you away! What would poor nun [Evlampia Trestianu, former abbess – our note] say? She dressed you in silver.» And she was crying and kissing them again, then prayed: «Almighty Lord! Show your mercy towards us. Show your power. Do not let them, Lord, send your thunder upon them, put them down!» She was shouting angrily, louder and louder, cursing and mourning again, talking to each and every one of them, evoking both the old abbess who had raised her and the donors [...]. I was trying to comfort her, telling her that the Germans will pay for new ones soon – but she replied with feelings and truth: «New, dearest, new, but the old ones with which I lived and grew old, which rang at the nuns and our parents’ death, which sounded for better and for worse, they will turn them into cannon-balls to shoot us and our people.»²⁰

From this picture, besides the abbess’ suffering and respect for the holy, for the ancestors and founders, confronted with the impending doom of spiritual heritage

18. Pia Alimăneșteanu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)* [*Notes from the Time of the German Occupation (1916-1918)*], Bucharest, 1929, p. 71.

19. Pia Alimăneșteanu, *Însemnări* [*Notes*], p. 77.

20. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu. Războiul 1914-1919* [*From the Life of I. C. Brătianu Family*], illustrations by Stef. Constantinescu, Bucharest, 1937, pp. 166-167.

values of the place, one can also notice her pragmatism in that she sought to save the inscriptions on the objects in order to keep at least their memory.

The old superior's fear was to come true in the period that followed, when cattle, grains, feed, furniture and numerous brass objects were taken away and on July 16, 1917 the German commander's messengers took two large church bells.²¹ Fortunately, they never touched the icons. Highly significant for the damage caused is the inventory of the things taken by the Germans, which was made by the nuns in 1919²², where under "furniture" they listed "four iron beds, eight straw chairs, seven woollen mattresses, four straw mattresses, ten bed-sheets, six blankets, fourteen pillows, four woollen blankets, eight brass pots and two large brass caldrons weighing a total of 150 kilos"; under "cattle" they had "three large horses, one ox and one cow"; under "household items" – "one new wagon, one pair of new harness, four bridles"; from grains – ten thousand kilos of wheat, 600 of which were paid for, twelve thousand kilos of oats, three thousand kilos of barley, ten thousand kilos of corn flour", to which we can add "fifty metres of fence surrounding the monastery." The greatest suffering was caused by the two missing bells, "both weighing 1.068 kilos," for which the German administration paid 11eu per kilo. The document also shows that one of them was made in July 1832 at the Russian factory called "Ruskăi Fabriki Grigoria Fedorișteva" and the other one was made in 1901 by Al. Spireanu. The total damage was estimated at 65.324 lei.²³

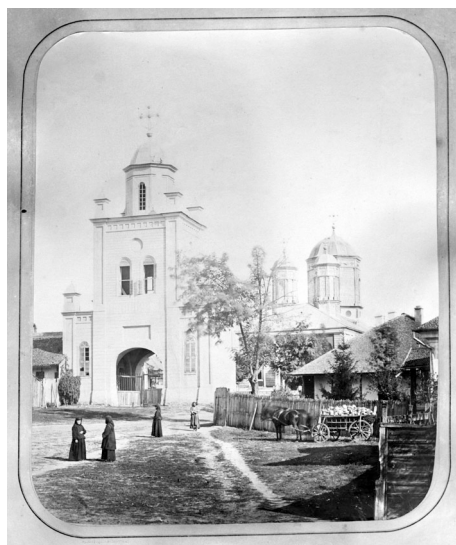

FIG. 4. The steeple in a picture from the end of the 19th century (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...]*, p. 42)

The episode of taking away the bells, told by Sabina Cantacuzino, shows once more the horrors of the war and the sufferings of the innocent civilians (fig. 4).

On July 16/29, at about three o'clock a lorry came half loaded with pieces of bells. The Austrian officer, the Hungarian soldiers and the Germans rushed into the steeple, took the clapper out and without asking broke them with hammers. The abbess and nun Evlampia [Dinescu, Porfirie's niece – our note] were gone to Hagiești for supplies. The nuns got out of the houses, realising what was hap-

21. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Pasărea [Pasărea Monastery]*, p. 13. See also the Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XXI/4, f. 24.

22. The Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XXII/11, f. 152-153.

23. The Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XXII/11, f. 152-153.

pening, some of them kneeling and praying, others prostrating calling God's fury [...]. The men in the steeple kept hitting the bells as hard as they could, breaking them with deep strong sounds; the poor bells seemed to cry their pain and sorrow with every piece that was falling. Other soldiers were throwing the pieces out on the window of the steeple, next to the lorry and there, rolling on the ground, the bells were making a muffled groan [...]. Within an hour everything was done. Returning home by wagon, the abbess met them with the lorry loaded with broken and complete bells at a local pub in Cozieni where they were having a great time! She arrived white as a sheet, unable to speak and nun Evlampia in a state of raging exasperation and grief, indignant at the fact that no one opposed the enemy what-

soever before yielding up «the God's voice and the monastery's soul»²⁴.

In the long summer evenings, when after supper they would sit and talk, nun Porfira was interested in the news received by Sabina about the ongoing war, about the family in Iași, topics carefully monitored by three nuns, "German spies"²⁵ as well as the old priest Cristea "the German policeman in the monastery." Then, they would go on to read from the Psalms and the life of the saint of the day. Thus, talking about the ancient martyrs, their pain seemed insignificant and the abbess would turn from time to time towards the icons, kneeling and praying: "Keep me alive, God, until our people come back, to see them here again, to see the queen, the king and our soldiers. Then I can die."²⁶ Unfortunately, the old age, the difficult life and the sufferings caused by

Fig. 5. Nun Domnica Constantinescu, abbess between 1918-1922 (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...]*, p. 99)

the occupants prevented the poor abbess from getting to see her prays come true and on November 22, at eight o'clock in the evening, she passed away.²⁷ The news of her death got quickly to the Metropolitan who, on November 26 decided that due to the troubled times, the leadership of the Pasărea monastery was

24. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu...* [From the Life of I. C. Brătianu Family], pp. 168-170.

25. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu...* [From the Life of I. C. Brătianu Family], p. 138.

26. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu...* [From the Life of I. C. Brătianu Family], pp. 244-245.

27. The Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XXI/4, f. 30.

FIG. 6. War orphans taken care of by the nuns at the Pasărea Monastery – 1920
(Photo archives of the Pasărea Monastery)

to be taken over by the two monastery Councils.²⁸ This temporary leadership was replaced on the first days of December, when Domnica Constantinescu²⁹ (fig. 5) is mentioned as abbess for the first time by the sources, having this rank in a period when the echoes of the war and the hardships of the foreign occupation decreased. After the end of the war, in August 1919, we discover that the generosity and the ordeals of the nuns had not been forgotten by the Brătianu family as at Lia's insistence the minister of justice and commerce approved of handing in 800 kilos of material to make two bells.³⁰

The traces of the war were hard to erase from the monastery or outside. Among all the misfortunate, the most difficult situation was that of the orphans (fig. 6). Their needs were completely understood, which in the '20s led to the appearance of numerous organisations to protect them. The church was in its turn involved in these actions, an important contribution being brought by the newly-appointed Metropolitan, Miron Cristea. At his initiative, together with "Protecting the Orphans of the War" Society, orphans were received in monasteries to be looked after. At the Pasărea monastery, the first signs of this initiative were in the autumn

28. The Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XXI/5, f. 40.

29. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu...* [From the Life of I. C. Brătianu Family], pp. 250, 256-257.

30. The Archives of the Pasărea Monastery, "Historical Documents" Fund, XX/11, f. 55.

Fig. 7. Group of orphans surrounding abbess Domnica Constantinescu – 1921 (apud Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea... [Pasărea Monastery...]*, p. 52)

of 1920, when seventeen girls were being taken care of by the nuns.³¹ Moreover, on August 4, the abbess let the Metropolitan know that forty-four nuns offered their help to take care of sixty children, some of them being able to receive two³² (fig. 7). For their sustenance, the abbess asked for food, clothes and shoes from the city since them “were having a hard time as well.”³³ On July 7, 1921, the list of the nuns who had offered to raise orphan girls got to fifty-four names.³⁴ There is a written record dated November 21 which mentions twenty-five children being brought by “Protecting the Orphans of the War” Society³⁵ (fig. 8).

Among the conditions discussed with the abbess and the members of the Councils we present here the following: the orphans were given “to be taken care of and to be taught some crafts;” “the girls shall follow primary school at home, the former school within the monastery;” “classes will be taught by sister Maria Rădulescu, retired primary school teacher,” and “at the end of the year the girls shall take a public exam” (fig. 9-10). The Society took full responsibility to send “school supplies for the students, desks and chairs for the school as well

31. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIII/2, f. 97.

32. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIII/2, f. 83.

33. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIII/2, f. 83.

34. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIV/2, f. 52.

35. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIV/2, f. 100-100^v; 105-105^v.

FIG. 8. The nuns of the Pasărea Monastery with the war orphan girls – 1922 (Photo archives of the Pasărea Monastery)

as wood for the fire in the classrooms” and to entrust “a skilful nun with a small chemist’s having ordinary, prevention medicine left in a storehouse.”³⁶ From priest Damian Stănoiu’s paper we find out that in 1926 there were already seventy-four orphans (“first to fourth graders”³⁷) living at the Pasărea monastery and that from “their hosts, who were in fact older orphans, they learned how to do the housework and gorgeous hand-made objects, also receiving religious education. It is so moving to see them at church prostrating and praying as the nuns do, to hear the older ones calling the other nuns in the church by their names, to watch them running around across the lifeless church yard, with their cheerful chirp, to hear the sweetness in their voice when they say the word «mother», which in other places would have been forgotten!”³⁸ The authorities did not ignore the poor girls, which were being visited sometimes by the minister of work, cooperation and social security, Grigore Trancu-Iași himself, who noted in the Guest-Book that “today, May 1, 1927, I visited the Pasărea monastery and the war orphans taken care of here. They were all healthy, happy and well-guided.”³⁹

36. The Archives of the Pasărea Monastery, “Historical Documents” Fund, XXIV/2, f. 100-100^v; 105-105^v.

37. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Pasărea [Pasărea Monastery]*, p. 28.

38. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Pasărea [Pasărea Monastery]*, p. 28.

39. *Monografia Mănăstirii Pasărea [The Monograph of Pasărea Monastery]*, f. 13, manuscris in the Archives of the Pasărea Monastery.

FIG. 9-10. War orphans, students at the school within the Pasărea monastery (Photo archives of the Pasărea Monastery)

Many of the orphans back then remained in the monastery accepting, when the time came, the monastic clothes. One of them was Pahomia Marinescu who later became abbess and, during the Second World War, served her country on the medical trains going to Caucasus. She was the spiritual mother of the present abbess, Mihaela Costache, left to devote herself to the order and welfare of this establishment full of history – an oasis of tranquillity and a wonderful pilgrimage and meditation place.

Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 / This paper was published with the financial support from the project „Integrated System for Improving the Quality of Doctoral and Post-doctoral Research in Romania and Promoting the Role of Science in Society”, POSDRU/159/1.5/S/133652, financed by the European Social Fund, Operational Sectoral Programme – Human Resources Development 2007-2013.

MEMORIA RĂZBOIULUI ȘI A REVOLUȚIEI ÎN BISTRIȚA-NĂSĂUD

Andreea Dăncilă Ineoan

■ ANDREEA DĂNCILĂ INEOAN
Cercetător postdoctoral al Universității de Vest Timișoara, Bulevardul Vasile Pârvan 4, Timișoara,
e-mail: andreea.dancila@yahoo.com.

Domenii de interes: studiul elitelor culturale, relațiile dintre diferitele straturi elitare (elita laică, elita ecleziastică), condiționările dintre cultural și politic din Transilvania, istoria ASTREI, curente și producții literare în epoca neoactivistă, istoria presei românești, memorialistica Primului Război Mondial.

Publicații: „Memory of the War and the Revolution in the Mureș County”, in *Communication, Context, Interdisciplinarity. Studies and Articles, III*, Petru Maior University Press 2011; „Elite politice și culturale la începutul secolului XX în Transilvania. Aspecte din activitatea ziarului Lupta de la Budapesta”, in *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 17|1, 2013, pp. 95-105, „Die Weltliche und Kirchliche Kulturelle Elite in einer Debatte Bezüglich des Profils des Siebenbürgischen Priesters ab dem Anfang des XX. Jahrhunderts”, in *Revista Teologică*, 2|2013, XXIII (95), pp. 160-174. „...And the wind used to keep me company”. The Notes of Archpriest Cândeș during the Refuge in Moldova, 1918”, in *Bruckenthalia*, no. 4, 2014.

Remembering the War and the Revolution in Bistrița-Năsăud

Abstract. Our study aims to present the events that took place in Transylvania (using Bistrița-Năsăud County as case-study) at the end of the First World War. Using a challenging source, the investigation made by Teodor Păcățian in 1921 with the support of ASTRA, we analyse the consequences of the war, especially in the rural area, approaching topics such as – the type of mobilisation process on the home front, the manner in which this reacts at requisitions imposed by the authorities, the participation at the Great National Assembly in Alba Iulia. A main task for our study is to describe the revolution that breaks out in octomber 1918 and covers the entire Transylvania. The radicalization of both the soldiers coming home from the war front and their families who had to endure the despair, fear and starvation creates the perfect ground for political, social and economic changes.

Keywords. First World War, Bistrița-Năsăud, Teodor Păcățian, ASTRA's Investigation

ÎN 1920, președintele secției istorice a ASTREI, Teodor Păcățian este însărcinat cu derularea unui proiect imaginat încă din timpul războiului, acela al unei statistici monumentale care să grupeze într-un tablou structurat „*jertfele aduse în acest război mare, în sânge și avere de poporul român*”¹. Pe lângă un tabel care urma să conțină informații legate de participanții la război (decorații primite, orfani, invalizi, internați, categorii sociale etc), formularele întocmite de Teodor Păcățian mai conțineau și patru întrebări, de asemenea obligatorii, referitoare la evenimentele revoluționare din toamna anului 1918. La sfârșitul lunii noiembrie 1921, chestionarele împreună cu instrucțiunile de completare ajung către toate comunele și orașele din Transilvania, respectând structura administrativă prezentă (formularele ajungeau la prefecți și de aici la comunele rurale și urbane)².

După un efort uriaș de sistematizare și prelucrare a informațiilor obținute de pe teren, în anul 1923 la Sibiu, la editura Asociațiunii apare lucrarea *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, o prezentare a datelor statistice pe județe referitoare la participanții la război. Răspunsurile la cele patru întrebări care, de asemenea, însoțeau chestionarul ASTREI, nu au fost însă niciodată publicate complet de către inițiatorul întregului proiect din lipsa fondurilor³.

Încercăm să recuperăm în acest studiu materialul arhivistic centralizat de Teodor Păcățian referitor la fostul comitat Bistrița-Năsăud, insistând pe o parte mult mai ofertantă pentru analiza istorică a sfârșitului de an 1918, aceea a răspunsurilor oferite de autoritățile bistrițene la cele patru întrebări care însoțeau tabelele distribuite de ASTRA în toată Transilvania, și anume:

- „1. Care e valoare aproximativă a contribuțiilor benevole, făcute de românii din comună în natură în cursul războiului?
2. La care sumă se urcă toate pagubele de război pe care le-a avut comuna?
3. În toamna anului 1918 fost-a revoluție în comună? Cum s-a urzit, cum s-a dezvoltat? S-a format gardă națională în comună? Sub a cui conducere?
4. La adunarea mare de la Alba-Iulia, ținută la 1 decembrie 1918 câți locuitori din comună au participat, la a cui îndemnare și sub a cui conducere?”

Au răspuns la aceste întrebări un număr de 95 localități inclusiv Bistrița și Năsăud⁴. Constant, categoria respondenților este reprezentată de elita local-administrativă,

1. Teodor Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în Războiul Mondial*, Sibiu: Ed. „Asociațiunii”, 1923, p. 3.
2. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Păcățian Teodor, Msse. sertar 302\5, f. 1.
3. BCU, Colecții Speciale, Păcățian Teodor, Msse. sertar 302\5, f. 7.
4. Toate referirile la datele acestei anchete sunt preluate de la Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond ASTRA, 1063\1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud.

primarul, secretarul primăriei și cea cultural-eceziastică, învățătorul și preotul satului. Cele mai multe dintre chestionare sunt semnate de către toate aceste autorități.

Contribuțiile benevole de război

În general, este vorba despre contribuții care au fost achitate în natură, multe dintre răspunsuri precizând că acestea au reprezentat mai cu seamă albituri trimise fie pe front, personal soldaților, fie la nivel instituțional, spitalelor.

La Dipșa, sat aparținând de Galații Bistriței, se specifică faptul că nu au existat contribuții benevole din partea românilor, colectele făcându-se întotdeauna prin Biserica Evanghelică Luterană și adresându-se strict membrilor acesteia. Multe sate răspund la această rubrică „*nu s-au dat ajutoare, fiind săraci*”, explicație relevantă pentru totuși slaba capacitate de participare la efortul material al războiului al lumii rurale transilvănene devastată de împrumuturile de război și de absența brațelor de muncă. Cele mai mari ajutoare declarate aparțin localităților Șanț (250.000 lei), Nepos (150.000 lei) și Coșna - actualmente în Suceava (137.000 lei). De remarcat că orașul Bistrița declară doar 10.000 lei, la fel ca Năsăudul. În genere, se preferă cifrele rotunde, fiind mai degrabă vorba de estimări în sus. Dacă majoritatea răspunsurilor la această întrebare stau mai degrabă sub semnul unui proces-verbal sec, există totuși un caz de domeniul incredibilului relatat de către autoritățile din Zagra „...*în anul 1914, luna septembrie de fapt, s-a făcut colectă de albituri pentru armată, care au fost ținute în arhiva comunală timp de un an și jumătate, când fiind deja într-o stare de nefolosit (roase de șoareci, molii, putrezite) s-au reînăpoiat donatorilor.*”⁵

Prima întrebare din chestionarul lui Păcățian încearcă să stabilească gradul de implicare al celor rămași acasă, să prezinte imaginea mobilizării frontului din spațiile frontului, a efortului voluntar al comunității pe timp de război. Chiar dacă susceptibile de unele mistificări, documentele care vorbesc despre acțiuni caritabile îndreptate către zonele de conflict militar sugerează existența unei societăți civile românești care își găsește pârgii prin care să reacționeze comunitar în timpuri de necesitate.

Pagubele de război

În mod previzibil, comunele cu cele mai mari pagube sunt cele aflate în proximitatea frontului. La Bistrița Bârgăului „*comuna era în apropierea frontului, era aici cartier stabil, pagubele se ridică la 330.000 lei*”, la Mureșenii Bârgăului „*fiecare locuitor era obligat să dea pentru soldați alimente și schimburi de câteva sute de lei.*” În estimarea efortului material de război, în multe chestionare se regăsește sintagma „*calculate după prețurile maxime de atunci*”. Într-adevăr, explicațiile autorităților

5. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 95.

bistrițene sunt validate de situația economică generală gravă înregistrată încă din vara anului 1915, când prețurile pe teritoriul Ungariei cresc cu 100% sau chiar și cu 200%. Condițiile de trai aveau să devină tot mai greu de suportat pe măsura prelungirii stării de conflict⁶.

La Cârlibaba Nouă, anii războiului sunt resimțiți ca un adevărat cataclism care s-a abătut asupra zonei: „*Pagubele nu se pot constata. Comuna Cârlibaba Nouă care înaintea războiului a fost o comună foarte frumoasă și bogată, în timpul războiului fiind câmpul de luptă, totul s-a ars și devastat încât când s-a întors poporul nici locul unde a fost casa nu a cunoscut, le-a ars căsile, hainele, vitele total încât au rămas ca cerșitorii*”⁷. Pentru aceștia exercițiul estimării, al cuantificării, în fine, al rememorării pare un demers imposibil.

Când se referă la pagube, majoritatea respondenților au în vedere animalele, alimentele, trăsurile și alte obiecte rechiziționate. Unii dintre aceștia folosesc categoriile de pagube de război prețuite și pagube neprețuite. „*În timpul când frontul era la Cernăuți-Cârlibaba-Vatra Dornei armata imperială ce staționa în Rodna veche a făcut pagube enorme. A tăiat o pădure comunală de 207 iugăre, recolta oamenilor a fost călcată în picioare, parte prin edificarea bărcilor pe acele locuri, parte prin marșurile soldaților făcute peste acele locuri. Au fost luate apoi rechiziții de vite și furaje*”⁸. La Salva au fost devastate școlile de stat și cele confesionale deopotrivă, iar materialele obținute folosite la foc. Documentul precizează de asemenea că soldații au rechiziționat toată recolta de porumb.

În general, răspunsurile furnizate au o puternică încărcătură emoțională, cu referiri la o realitate traumatică încă nedepășită pe deplin. Chestionarul se constituie din acest punct de vedere într-o sursă inedită pentru analiza modului în care frontul de acasă răspunde provocărilor războiului și mai ales acestei „mobilizări forțate” reprezentată de rechiziții.

Evenimentele din toamna anului 1918

Aceasta este de departe cea mai ofertantă întrebare a chestionarului pentru că suscită o anumită narativitate, reclamă interpretarea, autocenzura, camuflajul, relația cu memoria istorică a respondenților.

După analiza rezultatelor anchetei s-au putut delimita trei categorii de răspunsuri la această întrebare:

Nu a fost revoluție și nici gardă: Beșineu (Viișoara), Bichigiu, Cârlibaba Nouă, Crainimăt, Ferihaza (Albeștii Bistriței), Gledin, Galații Bistriței, Hordou (Coșbuc), Livezile, Jeica (Șeica), Lechința, Suplai, com. Mărișelu, Parva, Petriș.

Cauze menționate: fie poporul era refugiat (cazul Cârlibaba Nouă), fie românii erau minoritari – cazurile Ferihaza (Albeștii Bistriței), Jeica (Șeica), unde nu

6. József Galántai, *Hungary in the First World War*, Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1989, p. 83.

7. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 23.

8. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 75.

a fost nici revoluție, nici gardă națională română „din lipsă de oameni”. La Gledin lucrurile sunt justificate prin axioma populistă-pacifistă „*poporul nu se revoltă și nu atacă pe nimeni*”⁹.

Nu a fost revoluție, dar a fost gardă: Unirea, Domnești, Blăjenii de Sus, Blăjenii de Jos, Bungard, Monari, Caila, Dorolea, Dipșa, Capan, Dumitrea, Dumitrița, Lușca, Mititei, Mintiu, Nimigea de Sus, Nimigea de Jos, Tăure, Neț, Pinticu, Ragla, Rebra Mare, Runc, Sigmir („o gardă săsească pro forma”), Sângeorzul Nou, Serețel, Șieu Mare, Sărata, Șimotelnic (Simionești), Șoimuș, Țăgșoru, Târpiu („o gardă săsească pro forma”), Țagu Mare, Vermeș (aici garda națională din Bistrița controla de fapt situația).

Din răspunsurile la chestionarul ASTREI se observă o cauzalitate directă între absența mișcărilor revoluționare și constituirea gărzilor naționale. Există un contingent puternic al cazurilor în care oficialitățile locale, primăria de regulă, vin cu ideea înființării unei gărzi cu scop preventiv (se întâmplă aceasta mai ales în cazurile de localități cu majorități săsești – Capan, Dumitra, Sigmir). În cazurile comunelor predominant românești, conducerea gărzii naționale este asigurată de preoți (Nimigea Ungurească, Nimigea Românească, Runcu Salvei, Țăgșor, Țagu Mare), învățători (Runcu Salvei, Ragla, Sângeorzul Săsesc) și țărani dublați de o funcție militară (Căila, Tăure, Serețel, Șieu Mare, Șomfalău-Sărata). La Dorolea, localitate în care românii erau minoritari conform recensământului din 1910, deși nu a fost revoluție, s-au înființat două gărzi naționale, una săsească și alta românească.

A fost și revoluție și gardă națională: Ardan, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Buduș, Mureșenii Bârgăului, Sângeorgiul Român, Măgura, Tiha Bârgăului, Budacu Săsesc, Budacu Român, Coșna, Feldru, Friss (Lunca), Ghinda, Ilva Mare, Ilva Mică, Jelna, Leșu, Maieru, Mocod, Năsăud, Monor, Nepos, Orheiu, Poiană, Rebrîșoara, Rodna Veche, Rodna Nouă, Romuli, Salva, Telciu, Zagra.

Inițiatorii revoluției

Preponderent cei care admit ideea revoluției avansează proveniența ei de pe front: „*Revoluția a început în 18 noiembrie 1918 de soldații veniți de pe frontul Italiei la îndemnul celor care au fost în Rusia*” (relatare Bârgău de Mijloc)¹⁰. În Feldru, revoluția a fost începută de soldații demobilizați „*după celea văzute de pe front*”. La Romuli, protagoniștii revoluției sunt descriși drept soldați înfomețați care la întoarcere nu și mai găsesc gospodăriile și ajung să cerșească mâncare. La Telciu, tensiunea revoluționarilor este explicată și de faptul că aceștia au fost pe toată durata războiului

9. DJSAN, Fond ASTRA., f. 37.

10. Explicația este des întâlnită în cadrul răspunsurilor, cu toate acestea, așa cum cursul ulterior al evenimentelor o demonstrează, căderile în mirajul bolșevismului au fost unele accidentale, de moment. Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2004, pp. 281-282.

informații de către rude despre toate abuzurile care s-au comis asupra lor din partea autorităților (este vorba mai ales de un comportament injust la împărțirea alimentelor și de denunțuri nefondate). Există și cazuri în care protagoniștii revoluției sunt catalogați drept „ștregari” (Tiha Bârgăului), depravați sau în cazul Maieru „*derbedei satului aud ce se întâmplă mai înlăuntru Ardealului și încep revoluția*”, sugerând că scânteia revoluționară a convins și multe elemente marginale ale satelor. Având în vedere că avem de-a face cu exercițiul rememorării, pot exista relatări care încearcă să culpabilizeze retroactiv anumiți subiecți tocmai pentru a evita răspunderea care se răsfrângea uneori asupra întregii comunității.

O parte din răspunsuri vehiculează ideea agenților provocatori „*indivizi necunoscuți au devastat fabrica de spirt*” (Domnești), au incendiat fabrica de firez (Bistrița Bârgăului), „*trupele străine aflătoare în tâbara de prizonieri*” comit o serie de abuzuri (Ilva Mică).¹¹

O formulare des întâlnită atunci când se descrie izbucnirea revoluției frizează umorul, prin tendința vădită de a minimaliza fierberea din satele bistrițene și de a estompa efectele acesteia: „*În toamna anului 1918 a erupt revoluția în comună într-un mod domol*” (Mureșenii Bârgăului), „*La 2 noiembrie a erupt revoluția în comună, dar într-un mod domol*” (Tiha Bârgăului), „*A fost revoluție, dar numai prin manifestări.*” (Budacu Săsesc), „*A fost revoluție în măsură mică*” (Budacu Român).

În spatele acestor camuflaje nu trebuie însă pierdut tabloul general: toamna anului 1918 a reprezentat pentru societatea românească din Transilvania un timp bulversant în care ieșeau la suprafață într-un mod turbulent toate șocurile produse de război. După patru ani care au însemnat dezorganizarea vieții economice sătești, creșterea inflației, intrarea într-un timp al speculei, al îmbogațiilor de război, al rechizițiilor, al epidemiei de gripă spaniolă, al măsurilor abuzive din partea autorităților¹² lumea începe să fie animată de spectrul unei transformări radicale. Prăbușirea regimului politic, vidul de autoritate creat, nemulțumirile și lipsurile generate de război pot fi considerate cauzele care au generat mișcările din toamna anului 1918¹³. Rezumativ, acumulările care se vor dovedi explozive după patru ani de conflict militar sunt redate astfel de preotul din Țăgșor: „*Am avut mult de suferit de la stăpânirea de ieri. Ne-am dus toată floarea tinereții și a bătrâneții în focul cel mai cumplit ca să ne piară numele, iar acasă ne șicanau și ne impuneau să subscriem împrumuturi de război și dacă nu ne permiteau puterile și nu căpătau lovitura de grație ne-ar fi luat și cămașa din spate. [...] Dar în urma multor suferințe*

11. Motivul este de altfel unul des invocat în această perioadă atât în zona Banatului, dar și a Crișanei Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” (1914-1919)*, Reșița: Ed. Banatica, 1995, p. 82, Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, partea a II-a, Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, p. 75.
12. E. Bârlea, *Perspectiva*, pp. 97-120, Ioana Elena Ignat, *Mobilizare și participare în Transilvania în Primul Război Mondial: Perspective socio-economice și demografice*, teză de doctorat susținută la Universitatea Babeș-Bolyai, 2013, p. 84.
13. E. Bârlea, *Perspectiva*., pp. 261-265.

și batjocori îndurate nemaiaivând cine dispune, au venit acasă de pe fronturi cu dorul de răzbunare, cu germenii revoluției în suflet.”¹⁴.

Manifestările revoluționare

Turbulențele toamnei anului 1918 sunt astfel descrise în răspunsurile chestionarelor: devastări ale cârciumilor, prăvăliilor, edificiilor militare, jandarmeriei, sediului ocolului silvic, birourilor notariale, cancelariilor comunale, arhivei primăriei cu foile cadastrale, demolarea stației de cale ferată ce lega pe timpul războiului Ardealul cu Bucovina peste pasul Bârgăului, tăieri iresponsabile de păduri etc. În spatele acestui tablou dezordonat, cu aspectul unui jaf generalizat se consumă totuși și o revoluție în registru simbolic: incendierea arhivei comunale (sunt vizate mai ales actele cadastrale) și distrugerea portretelor lui Franz Joseph sau ale primpretorelui din sediile primăriilor sugerează trecerea într-un timp de violente prefaceri mentale și ruperea dramatică de un trecut resimțit drept opriment. Iată o parte din cauzele acestor mișcări așa cum apar în relatările din ancheta ASTREI: „Revoluția a fost provocată de neîndestulirea generală, urmată prin administrația rea superioară a guvernului ungar și neinteresarea de ajuns asupra familiilor rămase fără sprijin. Neputându-se descărca cei veniți de pe fronturi pe miniștri ungari s-au îndreptat spre ampoloiații comunei, alungându-i din oficii.”(Rodna Nouă)¹⁵

Persoanele spre care se îndreaptă de regulă furia revoluționarilor sunt aceleași în toate relatările: primarul, jandarmul, notarul¹⁶, marii și mici proprietari, simboluri ale unui regim care se comportase autoritar în timpul războiului și care trebuiau îndepărtate în conformitate cu o „mentalitate țărănească ce personalizează mult raporturile sociale – nu statul e responsabil de dezastru, cât mâna umană prin care statul și-a impus politica”¹⁷. Într-o vreme în care orice formă de proprietate era considerată drept o sfidare la adresa întregii comunității înfometate și sărăcite după povara grea a rechizițiilor, străinii ajung o categorie vulnerabilă din cauza averii și a poziției lor sociale¹⁸. În contextul puternic inflammat, relația cu alteritatea, care în mentalul revoluționar se suprapune cu cea a unei autorități opresive dintr-un trecut nu foarte îndepărtat, se tensionează și ea. Trebuie însă menționat că sunt relativ puține cazurile în care răsculații atentează la viața categoriilor care au constituit victimele lor cu precădere, de cele mai multe ori acestora impunându-li-se calea refugiului, a evacuării din sate.

14. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 88.

15. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 76.

16. Persoana acestuia era indezirabilă pentru că în timpul războiului el era cel care aviza negativ cererile de concediu pe care femeile rămase acasă le făceau pentru soții de pe front. În primele zile din noiembrie 1918 din aproximativ 3200 notari transilvăneni, 2900 sunt alungați conform datelor publicate în Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, București: Ed. Politică, 1970, p. 553.

17. E. Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*, p. 267.

18. V.Leu, C. Albert, *Banatul în*, p. 73, E. Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*, p. 271.

Comportamentul revoluționarilor, care converge de multe ori înspre zona unei haiducii moderne, justifică penuria din satele românești transilvănene, dar și sentimentul forțării unui timp al echității sociale. Iată unele cazuri relevante: „În toamna anului 1918 a fost revoluție în comună [Rebrișoara]. Toți cei veniți din război au sărit a se răzbuna asupra primăriei pentru nedreptățile ce le-au făcut pe care și le presupuneau dâșșii. [...] La Societatea de consum aflându-se faină de toate clasele, toată au împărțit-o revoluționarii între dâșșii”¹⁹, la Rodna Veche – au spart adăpostul în care se aflau vitele rechiziționate și le-au împărțit proprietarilor.

Există în unele relatări cazuri de contagiune revoluționară: în Coșna, revoluția e o prelungire a celei din comuna învecinată, Dorna Cândrenilor, iar în Poiana raționamentul revoluționarilor a fost următorul „Când populația comunei a observat că comunele vecine s-au apucat de devastarea fabricii din Ilva mică și a instalațiilor militare de la tunelul „Curmătură” atunci și ai noștri oameni au urmat pilda acestora.”²⁰. Un loc important la nivelul comitatului Bistrița-Năsăud pentru această epidemie revoluționară care se răspândește cu rapiditate l-a reprezentat gara din Salva unde se întâlnesc soldați veniți din toate părțile frontului ce vor duce ulterior în localitățile lor flama revoluționară.

După primele zile de tensiuni sociale, în care există o neașezare a mișcării care pune stăpânire pe comunitățile din Transilvania, se ajunge în unele cazuri la o banalizare a violențelor, atmosfera revoluționară fiind resimțită ca una de domeniul cotidianului unde „Aveau arme și gloanțe fiecare băiet și toată ziua pușcau”²¹ (Tiha Bârgăului).

Formarea gărzilor naționale

Apariția acestor structuri militare coordonate de Consiliile Naționale survine după începutul turbulențelor din sate, de regulă după altercații care au degenerat în violențe. Există în relativ multe cazuri un scenariu identic al acestor gărzi: inițial, într-o primă etapă acestea sunt rodul unui impuls spontan comunitar, au o capacitate slabă de control asupra revoluționarilor, însă la distanță de numai câteva zile, conducerea acestora se schimbă și intervin elemente conducătoare cu trecut militar care rezolvă în forță situația.

În cazurile comunelor predominant românești, conducerea gărzii naționale este asigurată de preoți, învățori, sau țărani dublați de o funcție militară. Dacă este să stabilim cuantumul reprezentării acestor tipologii în structura noilor organe ale puterii, fără gărzile naționale, menționăm că dubleta preot-personal militar a fost cea mai des întâlnită. Formula, destul de derutantă, însă cea mai uzitată în răspunsuri a fost „garda era sub conducerea preotului X, iar conducător de gardă era sublocotenentul Y”. Existența celor două tipuri de reprezentanți (de o parte, o

19. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 73.

20. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 70.

21. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 13.

elită tradițională, a preoților, iar de cealaltă o nouă elită întoarsă de pe front cu un consistent capital de imagine pe care se va ambiționa ulterior să-l transforme în capital politic) este relevantă pentru episoadele de tranziție, pentru atmosfera de între două lumi a sfârșitului de an 1918.

Din documentele analizate de noi se remarcă faptul că majoritatea celor care s-au pus în fruntea gărzilor în perioada turbulențelor din luna noiembrie a anului 1918 câștigă ulterior un capital de imagine important, beneficiază de o validare comunitară relevantă, astfel că în anul 1922, anul completării acestor chestionare, pe mulți dintre ei îi regăsim în structurile elitare rurale, primari, secretari de primărie, notari, directori de școli.

Relația gărzilor naționale române cu celelalte gărzi

Pentru că structura interogată, comitatul Bistriței-Năsăud, beneficiază de importante comunități săsești, maghiare, evreiești, am încercat să observăm felul în care surprind aceste documente relația gărzilor naționale române cu celelalte structuri omoloage din teritoriu.

În unele localități mixte din Bistrița-Năsăud avem fie structuri paralele, gărzi naționale românești și gărzi săsești în aceeași localitate, fie o singură gardă condusă de un reprezentant al românilor și unul al sașilor (e o situație mai frecventă decât prima).

După ce la Rodna Veche un țaran e împușcat, iar alți doi sunt răniți de jandarmii unguri, se formează o gardă națională sub conducerea unui judecător maghiar ofițier la minele statului, însă speriați, locuitorii români îi dezarmează pe gardiștii unguri și preiau puterea sub conducerea unui medic-căpitan. La Telciu, unde întâlnim trei tipuri de gărzi (românești, săsești, evreiești), situația este cât se poate de tensionată: pe 1 decembrie 1918 garda evreiască ucide pe fiul unui fruntaș local, a doua zi încep represaliile din partea gărzii naționale române – se produc o serie de devastări, sunt arse toate cărțile ungurești de la școala de stat, e distrusă fabrica de scânduri. Peste 24 de ore „Panica e mare între săteni, se comit grozăvenii și sălbăticiii[...] oamenii nu mai vreau să știe de nicio poruncă și autoritate, căci tocmai ieri în biserică parohul a citit publicațiunea Consiliului național central din Arad în contra tulburătorilor ordinei- cum și apelul generalului Prezan - care pune în vedere pedepsele cele mai aspre...și în aceeași zi după amiază s-au pornit la jafuri”²². Radicalizarea generală de după război reverberează și în zona relațiilor interetnice care se tensionează atât la presiunea factorilor socio-economici, dar și în fața virulenței fenomenelor de identificare națională²³.

22. DJSAN, Fond ASTRA, 1063/1921, Despărțământ Bistrița-Năsăud, f. 90.

23. Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919*, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 111.

Stingerea revoluției

Există cazuri în care a existat o mobilizare exemplară la nivelul elitei rurale care a pus capăt exceselor revoluționare: la Ilva Mică „*Revoluția a fost stânsă prin vorbirile ținute din partea preoților, învățătorilor și a celorlalți intelectuali din comună.*”²⁴

Marcel Știrban, consideră că revoluția din satele transilvănene ia sfârșit odată cu înființarea consiliilor naționale²⁵. Tabloul Bistriței-Năsăud nu justifică pe deplin o astfel de interpretare, în unele cazuri revoluția încetând abia odată cu intrarea armatei române în zonă și crearea unor posturi permanente de jandarmi.

O serie din documentele studiate oferă însă explicații lacunare privitoare la sfârșitul ostilităților: „*Revoluția a durat 2-3 zile și s-a stâns de la sine*” (Ardan, Feldru, Friș-Lunca). Dacă în unele cazuri revoluția începe „domol”, în aceeași logică ea „se stinge de la sine”, la fel de inofensiv pe cât a debutat! Explicația este simptomatică pentru un tip de memorie care încearcă să evite confruntarea cu trecutul și care se ascunde în formule inocente, cât mai comode prezentului.

A fost revoluție, nu a fost gardă: Cușma, Poieni, Șieut, Josenii Bârgăului (în aceste două cazuri nu se precizează clar dacă a fost sau nu gardă).

Există cazuri în care ni se spune că a fost revoluție, dar nu se precizează și existența unor gărzi naționale (Cușma, Șieut). Cu precizie însă, apare categoria revoluție fără gardă în Poieni. Aici la începutul lunii noiembrie după demobilizare „elementele mai tinere ale fostei armate austro-ungare” au provocat revoluția care se va concentra în primul rând împotriva crâșmarului și comerciantului Meister Moisa silit a se refugia după devastarea proprietăților, apoi contra preotului Ioan Ruș, de asemenea forțat a părăsi comuna până la liniștirea spiritelor. Atitudinea față de preotul satului poate fi citită și în grila unor intoxicații bolșevice ale soldaților, dar și ca o reacție impulsivă față de cel care în unele situații era implicat în distribuirea ajutoarelor de război²⁶. Astfel de cazuri sugerează că aceste evenimente nu au avut ca substrat principal motivații de natură etnică, printre victimele revoluționarilor regăsindu-se iată și reprezentanți ai elitei rurale românești.

Acest tip de situație, revoluție fără gardă națională, a fost cel mai slab întâlnit în eșantionul reprezentând Bistrița-Năsăud, acreditând astfel ideea unei inspirate organizări în teritoriu gestionate eficient de consiliul național comitatens. Cu unele excepții, consiliile și gărzile naționale care împânzesc în toamna anului 1918 localitățile transilvănene s-au dovedit a fi niște organisme funcționale, în interiorul cărora a existat un dialog eficient între elita rurală (localizată mai cu seamă în consilii) și marea masă a țăranilor (mulți dintre ei reîntorși de pe front și implicați în număr mare în structura gărzilor) prin care s-a reușit suplینirea vidului insti-

24. DJSAN, Fond ASTRA, f. 41.

25. Marcel Știrban, „Județul Arad și anul 1918 în chestionarul ASTREI. Documente” in *Revue de Transylvanie*, Cluj-Napoca, I, 1991, p. 115.

26. R. Ciorogariu, *Zile trăite*, p. 52.

tuțional în teritoriu și depășirea unor violențe care puteau degenera în confruntări cu consecințe imprevizibile.

Participanții la Marea Adunare de la Alba Iulia 1 decembrie 1918

În general, răspunsurile la chestionarul ASTREI nu atestă o prezență numeroasă la Alba Iulia (aproximativ 100 persoane), fapt ce nu este în măsură să surprindă în condițiile în care satele erau încă cuprinse de inflamația revoluționară, distanța era totuși una considerabilă, iar condițiile meteorologice nu erau dintre cele mai prielnice. Preponderent, este o dubletă consacrată a lumii satului care asigură prezența și mobilizarea pentru adunarea națională: preotul și învățătorul. Există cazuri în care cei ce răspund chestionarului precizează: „*Nefiind avizați din partea nimănui la timp, nu a participat nimenea la adunare*”. Justificarea este în măsură să ridice semne de întrebare relativ la promovarea făcută evenimentului ce urma să se desfășoare la Alba Iulia și a coordonării existente în centru și periferie. În condițiile în care unele documente vorbesc de violențe extreme desfășurate chiar de 1 decembrie, este probabil ca această situație neașezată din unele sate bistrițene să fi zădărnicit orice eventuală deplasare a elitei.

Evenimentele din toamna anului 1918 ce se derulează în comitatul Bistrița-Năsăud se încadrează în profilul manifestărilor revoluționare prezente la scara întregii Transilvanii. Scenariul care se dezvoltă încă de la sfârșitul lunii octombrie a anului 1918 considerăm că ne îndreptățește să vorbim de o mișcare revoluționară, care vine pe fondul unor nemulțumiri socio-economice pe care le finalizează într-un transfer de putere ce conduce simultan la o schimbare de regim, ambiție specifică revoluțiilor²⁷. Excesele pe care aceasta le implică sunt justificate de sentimentul mării mase că nu existat o distribuție echitabilă a dramei în acest război. Atunci când traumele soldaților care se întorc în satele bistrițene se întâlnesc cu umilințele frontului de acasă, ale civililor care au avut de îndurat foamea, frica, deznădejdea, combinația este una care predispoze la astfel de tensiuni sociale.

Considerată drept o componentă esențială pentru noile cercetări istorice despre Primul Război Mondial, dimensiunea frontului de acasă este una care poate fi recuperată prin această anchetă în ciuda limitelor pe care un astfel de tip de document, iscat dintr-un impuls oficial le predispoze.

Totodată, documentele centralizate de Teodor Păcățian trebuie privite ca o sursă care se cere comparată, provocată mereu de alte tipuri de mărturii istorice. Dacă atunci când vin din zona rurală, unele din chestionarele lui Păcățian abundă în informații și detalii despre revoluție, cele mai nesatisfăcătoare din acest punct de vedere sunt răspunsurile venite din partea oficialităților Năsăudului și ale

27. Nicolae Bocșan, *Memoria bănațeană*, p. 81. Despre toamna anului 1918: „*evenimentele au fost considerate ca o schimbare profundă, ca un sfârșit de regim și începutul unui nou, ca un moment care a marcat despărțirea de lumea veche a imperiilor și de început a unei noi lumi, a statelor națiuni*”.

Bistriței. Expeditiv și extrem de succint acestea clasează rapid evenimentele fără prea multe date sau nume. Însă documentele Consiliului Național Român de la Năsăud și Bistrița din anul 1918 completează fericit tabloul celor două orașe și ne permit să investigăm în ce măsură apar fracturi majore între evenimentele relatate concomitent cu istoria care se întâmplă și ceea ce supraviețuiește în memorie după trei ani, în 1921. Se confirmă în aceste documente scenariul devastărilor, al conflictelor cu organele administrative, același comportament al gărzilor naționale, în genere itemi care demonstrează rezistența răspunsurilor anchetei lui Păcățian la proba verificării cu alte surse istorice²⁸.

Demersul nostru se constituie astfel într-o pledoarie pentru analiza unui intermezzo al tranziției de multe ori ignorat: între sfârșitul războiului și intrarea armatei române în Transilvania și ulterior instituirea administrației românești în zonă se consumă un interval extraordinar de bogat în fermentații sociale, economice, culturale și politice care necesită reinterogat în lumina acestei ofer-tante surse, ancheta ASTREI.

Acknowledgement

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

28. Ion Ardeleanu, Ștefan Pascu (coord.), *1918 la Români. Documentele Unirii*, Vol. VII, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989; Alexandru Porțeanu, „Documente privind lupta revoluționară a maselor populare din județul Bistrița-Năsăud pentru unirea Transilvaniei cu România (din arhivele Consiliului Național Român, 1918)”, *Arhiva Someșană*, nr. 2, Muzeul Năsăudean, 1974, p. 108.

THE PRIVATE MILIEU AND THE URBAN SPACE

The Image of Cluj during World War I vs. the Effects of Warfare

Roxana Dorina Pop

■ ROXANA DORINA POP

PhD Student, Babeş-Bolyai University,
Faculty of History and Philosophy,
Mihail Kogălniceanu 1 Street,
e-mail: roxana_dorinapop@yahoo.com.

Research interests: history of urbanism,
architectures and demography structure

Publications: „A town between worlds:
Cluj between the end of the 19th and the
end of the 20th century”, in *Cities
throughout history. International Congress:
Population. IV. Industrial City (I
Congresso Historico Internacional. As
Cidades na História: População. IV.
Cidade Industriale)*, ATAS, Portugal,
2012; „The signs of modernization in Cluj
during the interwar period: the street
network, the healthcare/sanitation
system and the public street lighting”, in
*Globalization and Intercultural Dialogue.
Multidisciplinary Perspectives, Section:
History*, Iulian Boldea (ed.), Tg. Mureş:
Arhipelag XXI PRESS, 2014.

Mediul privat și spațiul urban: Imaginea Clujul în timpul primei conflagrații mondiale vs. efectele războiului

Abstract. „Marele Război” a fost mai mult decât un simplu conflict militar, a fost un război general care a antrenat nu doar armata, ci și populația de rând în desfășurarea lui. Primele două decenii ale secolului al XX-lea au avut în prim-plan continuarea reformelor și schimbărilor pozitive în ceea ce privește aspectul urbanistic al Clujului. Măreția orașului reflectată la nivel urbanistic se poate identifica prin importante concretizări, care s-au efectuat pe întreg teritoriul așezării în cauză: s-au realizat lucrări publice, s-au construit drumuri, căi ferate și poduri, s-au dezvoltat agricultura și industria, iar în ceea ce privește regulamentele urbanistice au fost emise reglementări cu privire la extinderea străzilor, la redenumirea piețelor și străzilor, la construirea de edificii noi cu etaj etc. Războiul nu a întârziat să își facă prezența și în mijlocul populației. Studiarea aspectelor demografice constituie un element important, care ne poate oferi diferite piste în cercetarea noastră istorică. Războiul a produs o schimbare semnificativă în ceea ce privește aspectele demografice ale populației Clujului, iar pentru cercetarea acestui segment vom avea în vedere studiul a trei paliere importante: nașterile, decesele și căsătoriile. Întrebarea la care vom dori să obținem un răspuns este: Care sunt consecințele demografice pe care le-a simțit Clujul pe parcursul anilor 1914-1918? Pentru că e vorba de un război, consecințele sunt întotdeauna devastatoare, însă, în corelație cu celelalte orașe din Transilvania, vom dori să realizăm un studiu al evoluției sau involuției demografice a populației clujene.

Keywords. urbanism, populație, război, efecte, Cluj.

IT IS GENUINELY difficult to talk about private milieus and urban spaces during a period when these elements were relegated to second or third place in the collective mind. Therefore, it is quite challenging to make a detailed presentation of what World War I meant for the urban environment of Cluj, but the purpose of our research is to bring to the readers' awareness certain aspects that were inevitably influenced by the events of the "Great War." If we were to answer what came before this event and what followed it, we might say, using rather big and, perhaps, slightly fanciful words, that there was nothing before 1914-1918, while everything emerged after the historical big bang: a constructive legislation, a systematization plan, aid granted to the public for the erection of dwellings, a demographic crescendo (due not only to the effect of natality, but especially to the phenomenon of migration), etc.

The "Great War" was more than a simple military conflict: it was a general war that involved not only the military, but also ordinary people in the unfolding of its events. Society was the most affected by the effects of this event, and this was felt especially in the years that followed the period 1914-1918. The outbreak of the global conflagration automatically led to an economic downturn because "the prospect of a prolonged war suddenly raised serious problems."¹ Inevitably, the war created tensions, maintained by the political and diplomatic game of the great powers involved in the conflict, which resulted in the immediate appearance of a labour shortage, mainly due to the mobilization on the battlefield of a majority of the population that was active in the industrial or agricultural system. With the passage of time, the belligerent states were forced to intervene in the economic policy because the so-called economic war threatened the survival of all the states and compelled them to intervene in economic and social life.² Huge loss of human life occurred, mostly among the active population, a situation that affected economic life through the emergence of a labour crisis, amplified by underproduction and worsened by the "depletion of raw materials."³ Moreover, World War I represented a "total historical phenomenon of unparalleled complexity," and unravelling the mystery that lies beyond this political and military event entails looking at the history of war on the whole as a history of "the manner in which each understands war and its consequences."⁴

As a province of Austria-Hungary, Transylvania also participated in the global conflagration. Transport restrictions were imposed; certain plants and indu-

1. Pierre Renouvin, *Primul război mondial*, Bucharest: Corint, 2006, p. 24.
2. Pierre Milza, Serge Berstein, *Istoria secolului XX*, vol. 1: *Sfârșitul "lumii europene" (1900-1945)*, Bucharest: Ed. ALL, 1998, p. 75.
3. Pierre Renouvin, *Primul război mondial*, Bucharest: Corint, 2006, p. 133.
4. Toader Nicoară, "Istoriografia Marelui Război: de la istoria politico-diplomatică la noua istorie culturală," in *Războiul și societatea în secolul XX*, Gheorghe Mândrescu, Giordano Altarozzi (eds.), Cluj-Napoca-Roma: Accent, 2007, p. 34.

strial units were converted into war factories, with a view to ensuring the necessary weapons. Undoubtedly, the population of this region was deeply affected by war and at the level of the urban space, the need for industry workforce (especially in the weapons domain) led to a doubling in the number of women, children and elderly people as a category of active population. It was “a war that took the Romanians by surprise and caught them unprepared.”⁵

To get a broader picture of this period of conflict in history, we shall attempt, in what follows, to undertake a study of an important community in the space of Transylvania: the city of Cluj (1914-1918). Without insisting on the history of this urban space, we can say that throughout the centuries, the city of Cluj enjoyed political-economic prestige and its location influenced the urbanistic aspect of the region across the ages. The 19th and the early 20th centuries were characterized by a profound struggle of national affirmation, and the end of the revolution of 1848 brought about the establishment of the neo-absolutist regime in Transylvania. Within a few decades, the city made “an astounding leap, becoming, by the end of World War I, a city with over 80,000 residents, with a remarkable industrial activity, with large and renowned cultural institutions and with the harmonious urban aspect of the great European cities.”⁶ While the sources referring to the city’s image up until 1910 are dense in information, the period of World War I is treated superficially in the autochthonous specialized studies; however, this will not prevent us from outlining a few general aspects which, collected and synthesized, will create an ampler picture of the society of Cluj during this period.

The first two decades of the 20th century focused on the continuation of reforms and positive changes in the urbanistic aspect of Cluj. At the urbanistic level, the greatness of Cluj stemmed from the important achievements that were made throughout the territory of this city: public works were carried out, roads, railways and bridges were built, agriculture and industry developed, and education expanded through the establishment of new cultural centres (schools and universities).⁷ Also during this period, “the city radically changed its appearance, losing its predominantly medieval image and transforming itself into a modern city, dominated by the eclectic architecture of the new buildings.”⁸

Throughout the modern period, Cluj developed along the east-west axis, uniting with the village of Mănăştur, while in the northwest, the arteries linking Cluj to the villages of Gheorgheni and Pata were populated. Gradually the area of the city

5. Ioan Bulei, *O istorie a românilor*, ed. a IV-a, Bucharest: Ed. Meronia, 2007, p. 138.

6. A. E. Baconsky, *Cluj și împrejurimile sale. Mic îndreptar turistic*, Bucharest: Ed. Meridiane, 1963, p. 19.

7. Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, pp. 54-55.

8. Gheorghe Vais, *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867-1918)*, Cluj-Napoca: U.T.PRES, 2009, p.5.

increased, from 770 ha to 1,000 ha around the time of World War I.⁹ As regards the urbanistic regulations of Cluj, those of 1911 and 1916 related to the extension of the streets, the renaming of the squares and the streets, provisions being made for the mandatory construction of “new two-storey buildings facing the street,” according to the Resolutions of the Municipal Council no. 3039/1911 and 7007/1916.¹⁰ These regulations structured the action of street modernization and had to be legitimized by every local authority in part, represented by the mayor, by a notary and the central bodies (Secretary of State). An example of this action was the paving of 120 streets in 1908, while by the eve of World War I the asphalt surface had reached 425,444 sqm.¹¹ Due to the need to construct buildings in the public domain, “there appeared numerous edifices with a functional structure belonging to pioneering programs in the local architecture, in which administrative, cultural, educational and medical institutions functioned, generating a sustainable operational profile for the city.”¹²

At the beginning of the 20th century, emphasis was laid on land management and planning for the recreational spaces located along the Nadăș Valley and Canalul Morii (the Mill Canal); sporting activities intensified thanks to the creation of tennis courts, skating or boating facilities on the lake in Central Park and Sports Park and in 1914, the Women’s Sports Club was founded.¹³ An interesting statement was made by Cincinat Sfințescu, who, during the first congress of the engineers in Romania (9-12 October 1921), described the situation in Cluj thus: “the density is 270 inhabitants per hectare – but most buildings have one storey, and only 3 have 5 storeys, the water supply being ensured through a network of groundwater pipes built in 1900; the sewerage system was introduced in 1908 and electric lighting in 1907, coexisting with gas lighting; street lighting stretches along 79 km, of which 15 are paved with asphalt, 9 km are paved with granite and 7 km are paved with boulders. [...] What may be noted, at the same time, is the well-developed social-intellectual life and the beauty of some of the streets planted with trees, as well as the cleanliness of the streets.”¹⁴ Therefore, what may be noticed is that after the war, the city authorities’ main concern was to expand the built area in order to ensure urbanistic comfort, especially since after the 1918 union of Transylvania with the

9. Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, p. 55.
10. Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, pp. 70-71.
11. Zsolt Gyarmati, “Contribuții privind modernizarea Clujului,” in *Studii de istoria Transilvaniei*, Valentin Orga, Ionuț Costea (eds.), Cluj-Napoca: Accent, 2000, p. 29.
12. Gheorghe Vais, *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867-1918)*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, p. 87.
13. Adrian Matei, *Identitate culturală locală*, Cluj-Napoca: U.T.PRES, 2004, p. 151.
14. Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, p. 57.

Old Kingdom there was an increase in the number of persons who settled in this city and its surroundings. For instance, between 1922 and 1938, 3,357 new buildings were built, out of a total of 12,983.¹⁵ While the surface of Cluj was 1,018 hectares before the war, after 1918 the built-up area increased to 1,813 ha.¹⁶

The war also made its presence felt amongst the population of Cluj: for the Romanians here, the years 1914-1918 were very difficult, not only because of the enrolment of a large number of people who participated directly in the conflict, but also because between 1916 and 1918, the number of Romanians who were arrested and imprisoned in Cluj, “accused of manifestations of sympathy for the Romanian army and the Romanian state,” amounted to 26,000.¹⁷ Among them, we can mention the composer Gheorghe Dima (after whom the Academy of Music in Cluj, founded in 1919, was named) and Tiberiu Brediceanu (a Romanian composer and folklorist, who founded the Romanian Opera in Cluj).¹⁸ No doubt, the outbreak of the war led to the Romanians in Transylvania having the obligation to fight against the Romanians in the Kingdom. That is why there were cases in which the Transylvanian Romanians took the path of exile, mainly to Romania, because of their strong opposition to the war: for example, in 1914 a number of 1,231 people emigrated from Cluj to Romania, while 432 left for America.¹⁹

The need for large numbers of military forces for the operations on front led to the enrolment of a many peasants, which had huge repercussions in the economic and agricultural domains. Therefore, it was necessary to downsize the toiled land plots, which led to a decrease in production. As regards the population that worked in the urban areas, the consequences of war were also visible: there was a decrease in wages, a significant increase in food prices and the militarization of the most important industrial enterprises. Thus, production intensified in the factories that produced footwear and food produces and ensured the maintenance of the war machines; however, other plants ceased their activity. “Following repeated recruitment, the vacated places in the plants that have remained in service enterprises were taken over by women and children, with lower wages than those of men.”²⁰

The restriction regulations that affected the society of Cluj also generated several workers’ strikes and protests during the war years, their demands including

15. Buzea Octavian, *Clujul între 1919-1939*, Cluj: Tiparul Ardealul Cluj, 1939, p. 110.
16. Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, Cluj-Napoca: U.T. PRES, 2009, p. 75.
17. Gheorghe Lazarovici, Dorin Alicu, Constantin Pop (eds.), *Cluj Napoca inima Transilvaniei*, Cluj-Napoca: Ed. Studia, 1996, p. 75.
18. Gheorghe Lazarovici, Dorin Alicu, Constantin Pop (eds.), *Cluj Napoca inima Transilvaniei*, Cluj-Napoca: Ed. Studia, 1996, p. 75.
19. Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții Demografice*, Cluj-Napoca: Ed. Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 2000, p. 69.
20. Ștefan Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca: Consiliul Muncitoresc Român, 1974, p. 373.

“bread and peace” and, at a certain time, “universal suffrage.”²¹ These actions were subsequently also supported by various intellectual groups, all with the same goal: the improvement of the social situation of the inhabitants in Cluj. During World War I, in Cetățuie [in Romanian, fortress or stronghold], there was a garrison dating back more than 200 years, from the time when the Habsburg army needed to be quartered on this territory (the 18th century). The construction ensemble comprised office buildings, weapons storage places and officers’ barracks, and its garrison or prison status lasted until 1960, when Hotel Belvedere was erected nearby.²²

Alongside the Romanian soldiers from Transylvania, the medical staff also had an important contribution, doing their utmost to help those wounded in the war and often managing to save human lives. The “Petran Ambulance” in Cluj stood out in this respect, as the first Romanian hospital in the Austro-Hungarian Monarchy. It was organized by the *Economul* Institute of Credit Economics and Savings and “with the help of the Cluj branch of the *Association* and the *St. Mary* Romanian Women’s Reunion, in contact with the *Red Cross*.”²³ The building was donated by Ioan Petran, having been previously used as a boarding school for the university students in Cluj who were grant recipients. 15 beds were created for the hospital and an ambulance was provided for those injured in the war, who were offered free support and medical care (treatment and bandages). The director of this institution was Dr. Amos Frâncu (a lawyer), assisted by Dr. Basil Basiota (the chief physician), and the Romanian hospital comprised three sections for women: *for the wounded* (coordinated by Mrs. Sidonia Docan), *for hygiene* (coordinated by Miss Ana Pop) and *for maintenance* (coordinated by Cornelia Deac).²⁴

The initiative to create a medical space led to the establishment of new associations, which aimed to ensure the protection and support of society. For example, after World War I, the Institution of Caring Nurses was founded in Cluj (1919), designed as “an auxiliary body, equipped not only with experience, but also with the necessary qualities to be able to access the privacy of the families, to earn their trust, to guide and assist mothers in protecting their children, to supervise their development, to provide advice on patient care, to detect infectious and social diseases [...]”²⁵ In other words, at the social level, the state tried to impose rules aimed at improving social hygiene and the health of the population.

Even though it is difficult to talk about death, it is important to mention that during the war years, the city of Cluj created a cemetery section dedicated to the Romanian soldiers who died on the battlefield. In other words, the Central Cemetery

21. Ștefan Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca: Consiliul Muncitoresc Român, 1974, p. 373.

22. Adrian Matei, *Identitate culturală locală*, Cluj-Napoca: U.T.PRES, 2004, p. 152.

23. *Cosânzeana*, year V, no. 1-2, 1915, p. 2.

24. *Cosânzeana*, year IV, no. 51-52, 1914, p. 679.

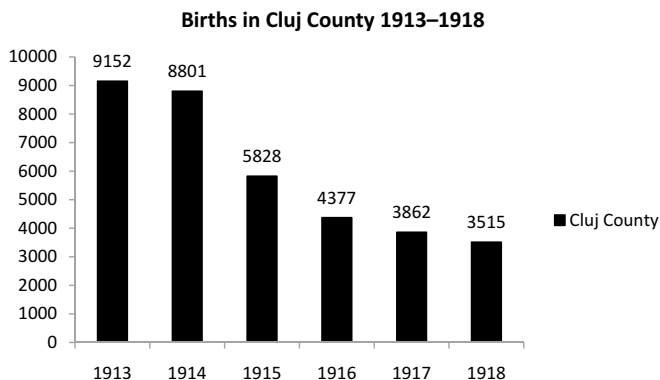
25. *Buletin eugenic și biopolitic*, vol. V, no. 11-12, November-December 1934, pp. 319-320.

(Hajongard) expanded in 1914, the Heroes' Cemetery being arranged in this sense.²⁶ Perhaps what stands out most is the fact that this place was created in the Central Cemetery, considered to be the "Pantheon of Transylvania, as in no other cemetery do we find so many important people buried."²⁷ The end of World War I exalted the national spirit and the joy of the society in Cluj at welcoming back home the Romanian soldiers who had been sent to the front. Even Emil Isac, in an article entitled "Welcome!," addressed to the Romanian army, stated: "Brothers, come hither because we hail you, and came home/ For Cluj is ours, just like it was ours and will be ours, too."²⁸

In our examination of the demographic aspects of Cluj during World War I, we will consider three important tiers: births, deaths and marriages. The question that comes to mind first and that we wish to answer is: "What are the demographic consequences that Cluj felt during the years 1914-1918?" In the case of wars, the consequences are always devastating. World War I "is primarily a haemorrhage of exceptional gravity, which has determined, to this day, net consequences for the age pyramids of Europe's population,"²⁹ which is why the population went through a shock that lasted decades. These political, economic, social and psychological transformations were also felt at the demographic level. The period 1914-1918 produced a significant change in the demographics of the population of Cluj. Thus, between 1900 and 1920, the population of Cluj increased from 49,295 to 83,542 inhabitants, with an increase of 69.5%, while in 1900, at the county level, there were recorded 356,892 inhabitants, about one century later, in 2002, their number doubling and reaching 702,755 inhabitants.³⁰

In the period 1913-1918, there was an evolution in *the natural movement of the urban population of Cluj*,³¹ and this demographic phenomenon represented a change in the number of the population due to births and deaths, marriages and divorces. During World War I, natality and mortality influenced society and the

26. Luckács József, *Povestea "oraşului comoară"*, Cluj-Napoca: Ed. Biblioteca Apostrof, 2005, p. 119.
27. Luckács József, *Povestea "oraşului comoară"*, Cluj-Napoca: Ed. Biblioteca Apostrof, 2005, p. 119.
28. Gheorghe Lazarovici, Dorin Alicu, Constantin Pop (eds.), *Cluj Napoca inima Transilvaniei*, Cluj-Napoca: Ed. Studia, 1996, p. 102.
29. Olivier Faron, "Guerre(s) et démographie historique," *Annales de démographie historique*, no. 1, 2002, *apud* Pakot Levente, "Populația Comitatului Odorhei în perioada Primului Război Mondial," in *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean (eds.), Cluj-Napoca: Ed. Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 115.
30. Grigor P. Pop, *Județul Cluj*, Bucharest: Ed. Academiei Române, 2007, p. 99.
31. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, "Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial," in *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Bolovan, Sorina Paula; Bolovan, Ioan; Gräf, Rudolf; Pădurean, Corneliu (eds.), Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 71-82.

natural movement of the population that ensured its reproduction. The protracted duration of the war left its mark on the favourable development of natality, as the dispatching on the battlefield of the male population led to a visible decrease in the number of births in the city and county of Cluj. In the first year of the war, there was a large number of births (9,152) (see table above) in Cluj County,³² primarily noticeable in 1915, when there were 8,801 births.³³ This was the effect of conception during the first months of 1914, but what deserves mentioning is the fact that declining birth rates were observed best during 1916-1917, when there were only 1,237 and, respectively, 1,174 births in the city of Cluj, while at the level of Cluj County, the lowest figure was recorded in 1918: 3,515 births. Thus, there was a decreasing trend in the evolution of the number of births. Moreover, the period of adjustment of the army that returned from the battle front and the death of a large number of people meant that at the end of the global conflagration, there was no significant increase in this sector, the economic imbalance considerably influencing the young people's desire to increase the number of members in their families.

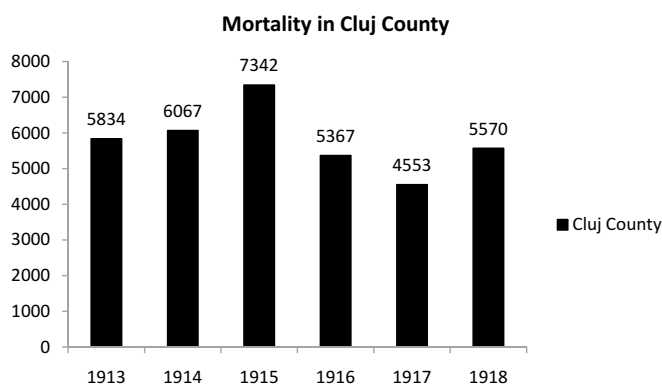
Regarding mortality, the demographic phenomenon that represents the amount of deaths amongst the population in a certain period of time tends to be influenced by natural conditions and the environment, a slight imbalance occurring during periods of conflict. Thus, in 1913 and

32. The information is taken from the study written by Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, "Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial," in *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Bolovan, Sorina Paula; Bolovan, Ioan; Grăf, Rudolf; Pădurean, Corneliu (eds.), Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 71-82.

33. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, "Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial," in *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Grăf, Corneliu Pădurean (eds.), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 71-82.

Total births by month in the city of Cluj (1914-1920)³⁴

Years	Jan	Feb	Mar.	April	May	Jun	Julie	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Total
1914	189	165	199	179	178	197	175	157	164	163	154	186	1,952
1915	181	178	115	178	124	113	121	117	115	98	103	89	1,443
1916	98	100	107	100	89	102	139	96	139	108	76	83	1,237
1917	116	116	120	105	104	98	74	92	97	78	85	89	1,174
1918	113	122	105	104	107	91	81	136	114	115	114	104	1,306
1919	114	127	133	106	113	91	130	131	146	198	149	167	1,605
1920	181	178	153	174	182	164	178	163	151	123	152	146	1,945
Total	992	986	932	946	897	856	898	892	926	883	833	864	10,905

The evolution of deaths in Cluj (1913-1920)³⁵

1914, we may notice that there was a constant percentage of deaths in Transylvania (24.9% and, respectively, 24.6%).³⁶

In Cluj, in 1915, after one year of armed conflict, there was an increase in the number of deaths (7,342 deceased individuals in Cluj County – see adjoining table).³⁷ For example, in 1913 in Cluj there was recorded a number of 2,284 deaths, while in 1918 there was a significant increase – 3,266 deaths. An impres-

34. The data are taken from “Registrele de naștere (1914-1920)” [Birth Records (1914-1920)], found in *Direcția de Evidență a Populației Cluj-Napoca* [The Population Register Centre Cluj-Napoca (1914-1920)].

35. The data are taken from “Registrele de decese (1913-1921)” [Death Registers (1913-1921)] found in *Direcția de Evidență a Populației Cluj-Napoca* [The Population Register Centre Cluj-Napoca (1914-1920)].

36. Cornel Todea, “Mortalitatea prin unele cauze de deces în Transilvania la începutul secolului XX,” *Revista de Statistică*, year XXIII, June, 1974, p. 60.

37. The information is taken from the study written by Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, “Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial,” in *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Grăf, Corneliu Pădurean (eds.), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 71-82.

sive decline in the number of deaths was recorded in 1914, when there were only 1,470 dead individuals, while in the period 1915-1917, the number of deaths did not fall below 2,000.

Total number of marriages by month in Cluj (1913-1920)³⁸

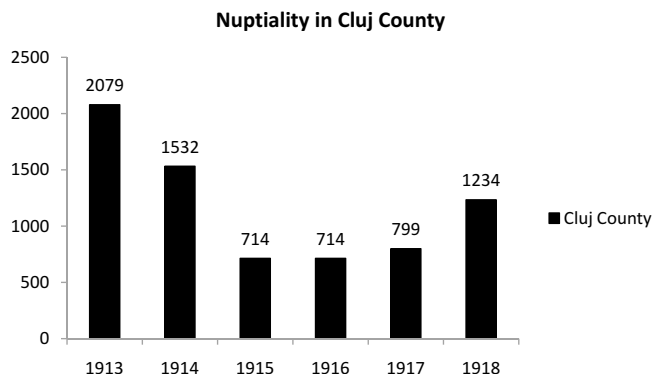
Years	Number of deceased
1913	2,284
1914	1,470
1915	2,650
1916	2,392
1917	2,010
1918	3,266
1919	1,717
1920	2,097
1921	17,886

The issue of marriage and, in particular, of the family remains a fairly substantially researched subject today, as the family represents the pillar of society and the daily life of every individual revolves around it. World War I had an overwhelming influence on young people's decision to start a family. Many were forced to join the army before marriage, while others died on the battlefield, causing much suffering for both their families and future wives. The possibility of researching the civil registers for the period 1913-1920 has helped us in our study, and we may indicate the (seasonal) evolution by month of the marriages, as described in the table below:

Years	Jan	Feb	Mar	April	May	Jun	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Total
1913	25	36	55	30	51	36	50	50	39	65	51	33	521
1914	36	44	39	46	41	55	37	129	56	51	48	59	641
1915	77	57	51	42	68	35	26	25	27	27	37	19	491
1916	12	37	29	32	13	29	28	25	29	11	29	26	300
1917	18	26	32	32	33	21	32	30	32	33	29	36	354
1918	31	28	33	22	36	49	55	44	39	47	33	100	517
1919	79	77	75	52	78	109	82	55	96	91	88	68	950
1920	47	76	70	77	87	81	109	82	55	96	88	68	936
Total	325	381	384	333	407	415	419	440	373	421	403	409	4,710

It is obvious that in the period 1914-1918, a smaller number of marriages were concluded, due to material hardships and to the men's departure to the battlefield. For the period 1915-1917, there can be noticed a dramatic reduction in the number of marriages in the city of Cluj, as well as at the level of Cluj County, which means that from 2,079 marriages contracted in 1913, barely 700 marriages were solemnized in

38. The data are taken from "Registrele de căsătorii (1913-1920)" [Marriage Registers (1913-1921)] found in *Direcția de Evidență a Populației Cluj-Napoca* [The Population Register Centre Cluj-Napoca (1914-1920)].

Cluj County in 1917 (see adjoining table).³⁹ In Cluj, the critical point was recorded in 1916, when only 300 marriages were formalized. However, it may be noted that the end of the war affected, to some extent or another, the rise in marriages, because the soldiers who returned home wanted to overcome the horrors of the “Great War” and to turn their attention to the maintenance and organization of their households. That is why in 1919 the city recorded a tripling of the number of marriages compared to the year 1916, in the sense that a number of 950 marriages were formalized.⁴⁰

After World War I, Cluj recorded a remarkable increase in both the built areas and the population, so from an area of 1,018 ha with 83,000 inhabitants, the situation in 1938 featured 1,813 ha and 115,000 inhabitants.⁴¹ What we should also mention is that the “urban population did not experience a more pronounced numerical decline because it was here that the industries supplying the army were almost exclusively concentrated, so more young men, married at an age fit for procreation, *survived* conscription in the cities than in the rural areas.” We may conclude that at the micro level, the end of the war led to a decrease in the number of deaths at the level of the urban settlement, in correlation with Cluj County, which was subject to an increasing trend of this demographic phenomenon. We may surmise that with the increasing number of weddings, there was also an increase in the birth rate, as these demographic phenomena influenced each other.

Research financed by the project “MINERVA – Cooperation towards an Elite Career in Doctoral and Post-doctoral Research,” contract code: POSDRU/159/1.5/S/137832, a project co-financed from the Social European Fund through the Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013.

39. The information is taken from the study written by Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, “Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial,” pp. 71-82.

40. The data are taken from “Registrele de căsătorii (1913-1920)” [Marriage Registers (1913-1921)] found in *Direcția de Evidență a Populației Cluj-Napoca* [The Population Register Centre Cluj-Napoca (1914-1920)].

41. Ștefan Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca: Consiliul Muncitoresc Român, 1974, pp. 384-385.

LA ÎNCEPUTURILE UNEI DIECEZE

Episcopia greco-catolică de Hajdúdorogh în anii Primului Război Mondial

Cecilia Cârja

■ CECILIA CÂRJA

Doctor în istorie, documentarist în cadrul Serviciului Arhiva Universității Babeș-Bolyai, Str. Teodor Mihali, Nr. 58-60, e-mail: ceciliacarja@yahoo.it.

Domenii de interes: istorie ecleziastică, istoria modernă a României.

Publicații: *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorogh (1912). Contribuții documentare*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009; *Biserica și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.

The beginnings of a Diocese: The Greek-Catholic Diocese of Hajdúdorogh during the First World War

Abstract. Ecclesiastical History of Central Europe is characterized, between the Revolution of 1848 and the World War I, by a series of significant developments, found most often at interference with the political factor. It is also the case of the Hungarian Greek-Catholic Diocese of Hajdúdorogh, which represents the culmination of ecclesiastical and political projects, of the developments in the political-national area and of the church-state relations within the Hungary of the second half of the XIXth century. Established two years before the outbreak of World War I, by valorizing also the parishes taken from Romanian dioceses of Oradea, Gherla and Archdiocese of Alba Iulia and Făgăraș, the Diocese of Hajdúdorogh will not remain unaffected by the events and changes caused by the conflagration in Europe. The way in which the ecclesiastical institution was designed in 1912, remained viable only until the war ended, in 1918. That was the propitious occasion used by the Greek-Catholic Romanians, caught against their will in the structure of the bishop, to return to their origin dioceses, from where they have been taken six years before.

Keywords. World War I, Diocese of Hajdúdorogh, Greek-Catholic Church, Vicariate, Greek-Catholic Romanians

STORIA BISERICESCĂ a Europei Centrale se caracterizează, în perioada cuprinsă între Revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial, printr-o serie de evoluții importante, aflate de cele mai multe ori la interferență cu factorul politic. Un fapt istoric demn de reținut în acest sens a fost înființarea Episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdúdorogh, care reprezintă deznodământul proiectelor ecleziastice și politice, al evoluțiilor în plan politico-național și în sfera raporturilor Biserică-Stat din Ungaria celei de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Creată cu doi ani înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, din parohii luate de la diecezele rutene de Muncaci și Eperjes și de la cele române de Oradea, Gherla și Arhiepiscopia de Alba Iulia și Făgăraș, Episcopia de Hajdúdorogh nu va rămâne neatinsă de evenimentele și modificările determinate de prima conflagrație mondială în această parte a bătrânului continent.

Povestea acestei episcopii începe în anul 1868, când, după semnarea pactului dualist, mișcarea declanșată la Hajdúdorogh, de crearea a unei dieceze greco-catolice pentru credincioșii de limbă maghiară, cu limbă liturgică maghiară, prin liderii săi și prin intermediul memoriilor redactate de aceștia, se bucură de o audiență tot mai largă, fiind asumată de puterea politică din Ungaria drept o problemă de importanță „națională”. Treptat, mișcarea a fost transferată din micul orașel de provincie, Hajdúdorogh, în capitală, la Budapesta, iar discuțiile din comitete locale direct în Parlament. Acțiunile sistematice și consecvente ale liderilor mișcării, conjuncturile favorabile, precum și atitudinea concesivă a Sfântului Scaun, au dus în cele din urmă la atingerea obiectivului scontat, înființarea unei noi episcopii greco-catolice în Ungaria¹.

După zece ani de la începuturile mișcării, s-au întrevăzut primele șanse de concretizare a ambițiosului proiect. În 1873 s-a înființat Vicariatul de Hajdúdorogh, o primă izbutire care va încuraja ulterioare eforturi în direcția obținerii episcopiei. Este momentul când încep să fie traduse tot mai multe cărți de cult și să se officieze liturghia în limba maghiară pe teritoriul acestui vicariat.

Problema constituirii unei episcopii de o asemenea factură s-a dovedit a fi, în cele din urmă, o afacere politico-ecleziastică dintre cele mai delicate, dacă ținem seama că oricum ar fi fost concepută, nu putea fi pe deplin satisfăcătoare pentru toate părțile implicate: români, ruteni și maghiari. Conferirea unui cadru bisericesc propriu greco-catolicilor care ajunseseră să vorbească în mod preferențial și prioritar limba maghiară a avut, în mod incontestabil, un corespondent în realitatea etno-lingvistică din nord-estul actualei Ungarii, este însă la fel de adevărat și faptul

1. O tratare extinsă a subiectului vezi în Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012. O abordare succintă a problematicii, a se mai vedea în Kocsis Fülöp, Terdik Szilveszter, Végheő Tamás, „...you have foreseen all of my paths...”. *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Strasbourg: Éditions du Signe, 2012, pp. 6-51.

că instituționalizarea greco-catolicismului de limbă maghiară a căpătat dintru început conotații politico-naționale evidente și a devenit o afacere de stat.

Bula papală *Christifideles graeci ritus*, promulgată de papa Pius al X-lea pe data de 8 iunie 1912, îmbogățește geografia ecleziastică a Ungariei cu încă o episcopie greco-catolică. Prin acest document, papa se adresează supușilor săi din regatul ungar, care întotdeauna au dat dovadă de „pietate, credință și râvnă către Scaunul Apostolic”². Necesitatea acestei noi dieceze este justificată prin faptul că, „între credincioșii de ritul grecesc s-au înmulțit însă și din aceia care se folosesc de limba ungurească și care deja foarte stăruitor au cerut de la Sfântul Scaun să se înființeze pentru ei o dieceză”³. Argumentul folosit de Pius al X-lea, prin care motivează, în deschiderea bulei, necesitatea întemeierii noii structuri bisericești, este utilizat și de autoritățile maghiare, atât în memorii cât și în diferite proiecte, în vederea înființării unei noi episcopii. În fiecare dintre acestea se invocă precedentul creat de Roma odată cu ridicarea episcopiiilor pentru credincioșii români, cărora le-a fost acceptată limba proprie în oficierea serviciului divin. O asemenea concesie nu putea face însă Pontiful roman și în cazul greco-catolicilor de limbă maghiară, amintind poziția Sfântului Scaun în ceea ce privește limbile vernaculare care nu se puteau tolera în liturghie. Se înlătura, astfel, „primejdia aceluia abuz foarte rușinos, și de mai multe ori condamnat din partea Supremilor Pontifici, de a introduce adică limbile vernacule în sfânta liturghie”. Noua episcopie se numea, conform bulei papale, „de Hajdúdorogh”, catolică de rit oriental, sediul său fiind stabilit în orașelul al cărui nume îl purta. Biserica din localitate, cu hramul Sfintei Fecioare Maria, era ridicată la rangul de catedrală. De asemenea, se instituia un capitol catedral condus de un prepozit care urma să aibă în subordine șase canonici. Limba liturgică a diecezei de Hajdúdorogh era, în mod oficial, limba greacă. Referitor la limba vernaculară, se stipula că: „să se sufere singur în funcțiunile extraliturghice și în același chip cum este iertat a se folosi de ea amăsurat decretelor Sfântului Scaun, în bisericile de ritul latin”⁴. Preoții diecezei preconizate a se înființa trebuiau să învețe noua limbă de cult în decursul a trei ani de la data promulgării bulei. Până la învățarea temeinică de către aceștia a limbii grecești, trebuiau să officieze liturghia în limba sacră folosită până atunci, fiind interzisă în mod categoric limba maghiară. Noua episcopie era pusă sub jurisdicția Congregației de Propaganda Fide, Secția pentru Afacerile Ritului Oriental și inclusă în componența provinciei mitropolitane de Esztergom, de rit latin, la fel ca și episcopiile de Munkács și Eperjes.

Noua dieceză avea în componența sa, conform bulei papale întemeietoare, 162 de parohii luate de la episcopiile române și rutene. Dintre acestea, opt prove-

2. Bula *Christifideles graeci*, publicată în limbile latină și română, vezi în „Cultura Creștină”, II, 1912, nr. 13, pp. 390-404.

3. Bula *Christifideles graeci*, p. 391.

4. Bula *Christifideles graeci*, p. 398.

neau din episcopia de Eperjes, 70 de la Munkács, patru de la Gherla, iar episcopiei greco-catolice de Oradea îi erau luate 44 de parohii. În componența Vicariatului Secuilor intrau 35 de parohii, desprinse de la arhidieceza de Făgăraș și Alba Iulia; de la arhiepiscopia latină de Esztergom mai era luată, în fine, parohia mixtă, româno-ruteană, din Budapesta.

Până la numirea unui întâistătător pentru eparhia nou înființată, Anton Papp, episcopul de atunci al Muncaciului, a fost desemnat să se ocupe de administrarea diecezei de Hajdúdorogh. Anton Papp era secondat de vicarul foraneu Jaczkovics Mihályi. Primul episcop de Hajdúdorogh, Ștefan Miklósy, a fost numit abia în aprilie 1913. Acesta nu și-a putut stabili scaunul episcopal la Hajdúdorogh, așa cum era prevăzut, deoarece orașelul nu dispunea de infrastructura necesară pentru a susține centrul unei dieceze. În aceste condiții, s-a hotărât ca episcopul Miklósy să conducă noua episcopie de la Debreczen, dar nu va rămâne foarte mult nici aici deoarece va surveni atentatul cu bombă asupra palatului episcopal, după care sediul diecezei va fi mutat și va rămâne până azi la Niregyhaza.

Poziția românească în contextul înființării noii episcopii greco-catolice din Ungaria a fost una radicală. Sub diferite forme de protest elita ecleziastică greco-catolică, alături de cea laică, comunitățile parohiilor prinse fără voia lor în noua dieceză au încercat să împiedice un act care însemna încălcarea autonomiei Bisericii Greco-Catolice din Transilvania. Aceste luări de poziție, repetatele memorii și proteste, atitudinea opiniei publice interne și internaționale, i-a determinat pe promotorii proiectului de înființare a episcopiei maghiare, să accepte în principiu ideea revizuirii bulei papale.

Papa Pius al X-lea însuși, la scurt timp după intervențiile episcopilor români, a lăsat să se înțeleagă că într-un fel sau altul va încerca să repare greșeala pe care a făcut-o. În altă ordine de idei, era în joc chiar prestigiul Romei, imaginea Sfântului Scaun care fusese „șifonată” de protestele românilor. Nunțiul Scapinelli, într-o scrisoare trimisă secretarului de stat Merry del Val, în martie 1913, afirma că soluționarea rapidă a problemelor create de noua episcopie ar însemna pentru Roma „salvare il proprio decoro e il prestigio della sua autorità”⁵. Intervine însă un element extrem de important, care a determinat încercarea de revizuire a bulei: politica internațională. Nu trebuie uitat climatul politic continental de la acea dată, nici raporturile tensionate dintre Marile Puteri europene grupate în blocuri politico-militare ostile. Austro-Ungaria, pentru a bloca avansul rivalei sale, Rusia, spre răsărit, avea nevoie de prezența României în Tripla Alianță: „Una Rumania anti russa che per la sua stessa posizione geografica tagli la strada al moscovita verso gli stati balcanici e l'occidente e certo un gran vantaggio per l'Austria nel caso di una guerra con Russia”⁶. Era în mare pericol atât influența politică a Austriei în

5. Archivio Segreto Vaticano, fond *Segreteria di Stato. Epoca Moderna. Anno 1914. Rubbrica 247. Graeci Ruteni*, (în continuare: ASV, fond *Segreteria di Stato*) f. 46^r.

6. ASV, fond *Segreteria di Stato*, f. 158^r.

această zonă dar și catolicismul pe care s-a străduit să-l promoveze printre supuși. În acest sens, au loc tratative între guvernele celor două țări, România și Austro-Ungaria. O condiție importantă avansată de România în acest context a fost stoperia politicii de maghiarizare a românilor din Transilvania, dusă de guvernul de la Budapesta și în mod special rezolvarea problemei Hajdúdorogului: „La Rumania, tra i compensi richiesti per la sua cooperazione alla politica austriaca, posse quello di contentare, per quanto e possibile, i rumeni, sudditti ungheresi, nelle loro aspirazioni nazionali”⁷.

În acest context guvernul maghiar a acceptat începerea negocierilor cu partea românească în luna mai 1913, mai precis cu reprezentanții Comitetului Național Român. O delegație formată din cei trei deputați români, Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop și Alexandru Vaida Voevod a fost primită de președintele consiliului de miniștri, Lukács, pentru începerea discuțiilor. În prealabil, aceștia redactaseră un memorandum cu doleanțele românilor. Se prevedea în acest memoriu înființarea unei comisii mixte, în care să intre reprezentanți ai românilor și ai guvernului, pentru a verifica toate protestele parohiilor românești incorporate diecezei de Hajdúdorogh, dar mai ales verificarea în teritoriu și desfășurarea unui referendum în aceste parohii, pentru a constata dacă doresc sau nu revenirea la diecezele de la care au fost răpite. Mari decizii nu au fost luate în acest sens pe parcursul anului 1913. Tratatul concret cu privire la reîntoarcerea, cel puțin a unei părți din parohiile luate diecezelor românești, vor începe odată cu debutul anului 1914, când are loc și un episod cu impact semnificativ asupra desfășurării evenimentelor în chestiunea episcopiei maghiare.

Este vorba de atentatul cu bombă de la Debreczen, asupra palatului care servea drept sediu pentru administrația episcopiei de Hajdúdorogh. Atentatul a ucis trei persoane care se aflau în acel moment în clădire: vicarul Jaczkovics, secretarul episcopului și avocatul diecezan. Episcopul Miklósy a scăpat ca prin minune din explozie, alegându-se doar cu câteva răni ușoare la mâini. Încercătura explozibilă a ajuns la sediul episcopiei, prin intermediul unui pachet expediat de la Cernăuți, de o credincioasă pe nume Ana Kovács, care a dorit să facă o donație pentru noua episcopie. Coletul trebuia să conțină câteva obiecte de cult, în schimb, în el se găsea o încărcătură considerabilă de dinamită. Cercetările făcute au scos la lumină faptul că Ana Kovács este un nume fictiv și că numele său real era Ekaterina Bugarski, o sârboaică ortodoxă din Timișoara, care a fost complicea atentatorilor Kirilov și Cătărău, primul de origine din Lemberg, iar cel de-al doilea, basarabean. Cu toate eforturile făcute poliția din Budapesta, care cerceta cazul, niciunul dintre vinovați nu a putut fi găsit și reținut⁸.

7. ASV, fond *Segreteria di Stato*, f. 158^v.

8. Evenimentul a fost comentat pe larg în paginile ziarului „Unirea”, nr. 19-23, din luna februarie a anului 1914.

Degetul acuzator a fost îndreptat în primul rând spre români, calificați drept responsabili de producerea tragediei, deoarece se considera că aveau destule motive să recurgă la gesturi atât de radicale. Începe un adevărat război al acuzațiilor între ziarele românești și cele maghiare. Atentatul survenea pe fondul mișcărilor de protest anti-Hajdúdorogh, pe care tocmai le desfășurau românii în acea perioadă. La o lună după eveniment însă, episcopul Gherlei Vasile Hossu îi scria prietenului său Mgr. Benedetti: „Atentatul din Debreczen ne-a consternat. Ziarele maghiare îi acuzau pe români, însă slavă Domnului, acum e sigur că a fost opera panslaviștilor”⁹. Acest atentat, în care și-a pierdut moartea vicarul Jaczkovicz, l-a anticipat pe cel de la Sarajevo, moment cu implicații mult mai grave pentru omenire, fără ca între cele două să existe o relație de cauzalitate directă. Contextul favoriza, se pare, soluțiile de tip radical, eliminarea prin suprimare fizică a adversarilor politici în primul rând; avem de-a face cu o decurgere a evenimentelor de acest tip care va culmina cu asasinarea la Sarajevo a arhiducelui Francisc Ferdinand, moștenitorul coroanei austro-ungare, în urma căruia va izbucni Primului Război Mondial.

Pentru români moartea arhiducelui a însemnat o grea lovitură, deoarece acesta și-a făcut auzită vocea în contextul mișcării protest împotriva episcopiei de Hajdudorogh. Acesta, cooptat în mișcare imediat după aflarea vestii că proiectul de înființare a unei episcopii pentru greco-catolicii maghari se va materializa, a luat poziție constant împotriva ei, prin demersuri și diligențe pe lângă forurile cu putere de decizie în materie, fapt care se regăsește în corespondența Nunțiatului de la Viena cu Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun¹⁰. Ideea că înființarea acestei noi episcopii constituie un pericol real pentru Biserica Catolică și pentru dinastie, reprezintă argumentul central al corespondenței lui Francisc Ferdinand cu nunțul de la Viena și cu secretarul de stat al lui Pius al X-lea, Merry del Val. Corespondența arhiducelui pe tema Hajdúdorogh conține două seturi divergente de argumente: pe de o parte pledoaria sa împotriva înființării episcopiei sau, după promulgarea bulei *Christifideles graeci*, pentru revizuirea documentului, iar pe de altă parte, în răspunsul Sfântului Scaun, avem poziția acestuia exprimată prin intermediul Secretariatului de Stat și al Nunțiatului de la Viena, conform căreia s-a dorit concretizarea unui act de politică ecleziastică menit să instaureze pacea și ordinea religioasă în Ungaria¹¹.

Ca apărător al națiunilor nemaghiare din Ungaria, fiind adeptul reorganizării pe baze federale a dublei monarhii, cu recunoașterea autonomiei și individualității provinciilor istorice componente, era inevitabilă implicarea sa în această afacere

9. ASV, fond *Segreteria di Stato*, f. 69^f.

10. O parte a acestei corespondențe este publicată în Cecilia Cârja, *Români greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorogh (1912). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009, passim.

11. Ion Cârja, „L'Arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della diocesi di Hajdúdorogh (1912)”, in *Quaderni della Cassa Romana di Venezia*, 2004, nr. 3, p. 343.

controversată. Este important de menționat în acest context relația arhiducelui moștenitor cu cel care a emis teoria federalizării Imperiului, românul Aurel C. Popovici. Înțelegând rolul important al sentimentul național în epocă, Francisc Ferdinand dorea să evite coliziunea frontală a atașamentului față de aceste valori cu apartenența la catolicism a românilor greco-catolici¹². Românii din Transilvania îl priveau pe prințul moștenitor, în continuarea tradiției mentale din această parte a imperiului dualist, ca „salvatorul” celor oprimați, cel care-i putea ajuta să-și depășească condiția în momentul în care va urca pe tron. Nu întâmplător, la moartea sa în tragicul atentat de la Sarajevo, ziarul „Unirea” în articolul *Două sicrie* scria: „Odihnească în pace prințul moștenitor cu care se coboară în groapă și multe din nădejtile noastre”¹³.

Deși Francisc Ferdinand, până la moartea sa, va desfășura o activitate asiduă și persuasivă de protest atât înainte, cât și după ridicarea episcopiei, aceasta va fi fără finalitate. Puterea sa de decizie destul de limitată, explică lipsa de eficiență a demersului său în contextul dat.

Precipitarea evenimentelor în acel an de cumpănă, 1914, va face ca întâmplările legate de episcopia de Hajdúdorogh să treacă în plan secund. Au loc modificări și la nivelul de vârf al conducerii Sfântului Scaun, determinate de moartea în același an a lui Pius al X-lea și alegerea lui Benedict al XV-lea, cel care va adapta Biserica la schimbările aduse de conflagrația mondială, în plan politic, social și cultural. Finalul războiului va aduce cu sine evoluții importante, cu impact și asupra recente construcții politico-eceziastice, episcopia de Hajdúdorogh.

După decizia de unire a Transilvaniei cu România, s-a hotărât revenirea parohiilor luate în 1912 de la diecezele românești. Aceasta s-a făcut ad-hoc și sub impulsul efervescentei acelor momente atât de importante pentru românii ardeleni. În data de 13 noiembrie 1918, are loc la Satu-Mare o adunare în care se declară:

1. ruperea parohiilor românești anexate episcopiei de Hajdúdorogh prin bula *Christifideles*.

2. interzicerea oricărei relații a acestor parohii cu episcopia din Ungaria și revenirea la vechile episcopii.

3. limba română redevine limba oficială în administrația parohiilor.

4. repunerea în aplicare a calendarului iulian în locul celui gregorian¹⁴.

Participanții la adunare l-au însărcinat pe arhidiaconul de Carei, Romulus Marchiș, să aducă la cunoștința episcopului Miklósy că enoriașii acestor parohii nu-i mai recunosc jurisdicția eceziastică¹⁵. Pe 18 noiembrie are loc o altă întâlnire, la Carei de această dată, care proclamă ruptura definitivă a parohiilor românești

12. Ion Cârja, *L'Arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici*, p. 352.

13. „Unirea”, XXIV, 1914, nr. 66, 2 iulie, p. 1.

14. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național Român din Carei, Satu-Mare*: Ed. Muzeului Sătmărean, 1997, p. 74.

15. Archivio Segreto Vaticano, fond *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari. Hajdúdorogh-Gran Varandino-Fogaras-Alba Julia, 1919*, (în continuare ASV, fond *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari*) f. 2^f.

de episcopia de Hajdúdorogh și constituirea acestora într-un Vicariat Național supus Sfântului Scaun, care făcea parte din Provincia mitropolitană de Alba Iulia și Făgăraș¹⁶. Romulus Marchiș era proclamat vicar, lui revedindu-i toate prerogativele unei asemenea funcții specifice într-o perioadă de sedis-vacanță a unui scaun episcopal. I s-a cerut lui Marchiș să facă toate demersurile pentru ca acest vicariat să fie recunoscut și în acest sens să avizeze guvernul ungar, „să-l înștiințeze pe fostul episcop de Hajdúdorog și să emită în această privință o circulară către întregul popor și cler”¹⁷. Marchiș a trimis o circulară către clerul și enoriașii aflați de acum în subordinea sa, pe data de 23 noiembrie 1918. După ce a prezentat în circulară condițiile în care fusese hotărâtă înființarea vicariatului, a vorbit apoi despre dimensiunea jurisdicțională a acestuia, numindu-l drept o structură aparținătoare de Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș. Titulatura sa era aceea de vicar, „cu toate drepturile și jurisdicțiunea vicarilor generali în timpul vacanței de episcopi”¹⁸, până la momentul în care Sfântul Scaun va reincorpora parohiile la diecezele de proveniență. Romulus Marchiș mai cerea, în fine, preoților săi „ca la sfintele liturghii și toate funcțiunile noastre bisericesti, unde după ritul nostru obvine amintirea regelui să pomeniți de acum înainte Consiliul Național Român Central”.

Crearea Vicariatului Național în anul 1918 a produs o anumită neliniște la nivelul forurilor superioare catolice de la Viena și de la Roma. În ianuarie 1919, nunțiul de la Viena, Valfrè di Bonzo, îi trimitea secretarului de stat al lui Benedict XV, Pietro Gaspari un raport în care detalia contextul ridicării episcopiei de Hajdúdorogh, consecințele formării acesteia pentru români și situația creată după încheierea războiului¹⁹. Prezintă modul în care s-a procedat la luarea hotărârii de revenire a parohiilor răpite diecezelor românești și nu ezită să afirme că atunci, în 1912, s-a acționat în mod necanonic. Romulus Marchiș a fost proclamat vicar fără implicarea autorităților ecleziastice abilitate în a lua decizii în astfel de cazuri, stârnind astfel un mic conflict diplomatic cu Sfântul Scaun.

Episcopii români au încercat să evite consecințele pe care le putea implica o astfel de acțiune. Într-o scrisoare adresată nunțiului, prin care îi prezentau contextul nașterii Vicariatului Național, arhieriei îi cereau să trateze cu clemență atât el, în calitate de reprezentant al Sfântului Scaun, cât și forurile superioare romane, această decizie a românilor de a se rupe de episcopia de Hajdúdorogh: „noi umili sottoscritti ci teniamo per sacro dovere pastorale di pregare il Santo Padre a degnarsi perdonare la forma in cui si è costituito questo „Vicariato”²⁰.

O altă rugămintă exprimată de episcopatul român în aceeași scrisoare este de a se aproba, în cele din urmă, ceea ce a întrerupt izbucnirea războiului, și anume

16. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național*, pp. 74-75.

17. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național*, p. 84.

18. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național*, p. 88.

19. ASV, fond *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari*, ff. 2^r-5^v.

20. ASV, fond *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari*, f. 7^v.

decizia de revizuire a bulei *Christifideles* pentru ca acele parohii românești să se întoarcă la diecezele de la care au fost luate în 1912. Scrisoarea către nunțiu mai cuprindea și cererea ca episcopul de Oradea, Demetriu Radu să fie numit: „Administrator apostolic cu jurisdicție deplină asupra acelor parohii care intrau în componența Vicariatului Național”. În acest fel, reprezentanții Bisericii Greco-Catolice românești încercau să găsească o formulă de compromis, pentru a nu leza și mai mult sensibilitățile Sfântului Scaun, conștienți fiind de necanonicitatea ridicării vicariatului și mai ales de natura la fel de puțin canonică a „proclamării” lui Romulus Marchiș ca vicar.

Deși nunțul a catalogat vicariatul drept „un rezultat deplorabil al unui atentat arbitrar și violent de dezmembrarea al parohiilor”, în raportul²¹ său către secretarul de stat al lui Benedict XV, susține ideea episcopilor români de a numi administrator al parohiilor desprinse de Hajdúdorogh pe Demetriu Radu, până la revenirea acestora sub jurisdicția diecezelor de proveniență. Valfrè di Bonzo l-a asigurat pe secretarul de stat că dacă Sfântul Scaun va fi de acord cu această decizie, el se va interpune între cele două părți și va duce tratative cu guvernul de la Budapesta pentru a obține dezmembrarea episcopiei maghiare, conștient fiind în același timp că nu va fi o misiune prea ușoară în acele momente de tensiune maximă între români și maghiari, când autoritățile de la Budapesta nutreau sentimente de cu totul altă natură decât de bunăvoință față de români.

Situația a fost reglementată în 1924, când Congregația pentru Afacerile Ecleziastice Extraordinare a emis decretul prin care episcopiile române de Oradea, Gherla și arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, primeau înapoi parohiile cedate în 1912. O parte a acestor parohii rămân însă, în mod inevitabil, în continuare în componența episcopiei de Hajdúdorogh, în condițiile în care trasarea granițelor de la sfârșitul Primului Război Mondial le-a făcut să se regăsească din punct de vedere politic în statul ungar, episcopii români nemaiavănd jurisdicție dincolo de granițe.

Sfârșitul primului război mondial a adus cu sine rezolvarea problemei naționale a românilor din Austro-Ungaria, prin unirea acestora cu Vechiul Regat al României. Consecințele au fost de asemenea pozitive și în plan ecleziastic, pentru românii greco-catolici din spațiul transilvan. Revenirea la diecezele de origine a parohiilor trecute în 1912 la episcopia Hajdúdoroghului, a fost în ultimă instanță un act reparatoriu care a reafirmat autonomia Bisericii Greco-Catolice românești.

21. ASV, fond *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari*, f. 1^f-9^v.

ACȚIUNI CARITABILE DIN PROTOPOPIATUL ORTODOX SĂLIȘTE în timpul Primului Război Mondial

Daniela Deteșan

■ DANIELA DETEȘAN

Cercetător științific III dr. la Institutul de Istorie „George Barițiu”, Academia Română, str. M. Kogălniceanu, nr.12-14, Cluj-Napoca, e-mail: detesan@academia-cj.ro.

Domenii de interes: istoria modernă a Transilvaniei, istoria familiei, demografie istorică.

Publicații: *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, editor Daniela Deteșan, Presa Universitară Clujeană, 2013; “Matrimonial behaviours of the Transylvanian Romanian rural elite in the second half of the 19th century” în *Transylvanian Review*, vol. XXI, supplement nr. 4/2012, pp. 327-338; *Mișcarea națională națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. VI, Dumitru Suci, Simion Retegan, Loránd Mádly, Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei (eds), București: Ed. Academiei Române, 2011.

Charitable Activities during World War I in the Orthodox Archpriestship of Săliște

Abstract. The aim of this article is to present a concise overview of the charitable actions took place in “Mărginimea Sibiului” between 1914 and 1918. The Archive of the Orthodox Archpriestship of Săliște has unpublished documents showing the efforts of the citizens to support the men under arms and their families. The Săliște Society of the Romanian Orthodox Women and the Women’s Reunions from Aciliu, Cacova, Gura Râului, Mag, Tilișca and Topârcea collected money, made woolen winter clothes for the soldiers, wove sheets for hospitals, collected food and gifts on Christmas. Literary, historical and culture books, calendars and brochures were also sent from the Archbishop’s Central Library and from the “Șaguna” Library to the Romanians who were patients in hospitals, both in Romania and abroad.

Keywords. philanthopy, Transylvania, charitable funds and foundations, Orthodox church, women’s societies.

1. Cadru istoric

Săliște a fost centrul unuia dintre cele mai importante protopopiate ale arhiepiscopiei și mitropoliei ortodoxe române din Transilvania. La intrarea României în război, 13 comune erau arondate acestui protopopiat, cu un total de 18.983 locuitori¹. Ioan Lupaș (1880-1967) a deținut funcția de protopop între 1909 și 1918, dovedind multă pricepere și abnegație. Aici slujeau 19 preoți cu parohii, 2 capelani, 1 preot resignat și 15 clerici². Componenta etnică românească era majoritară, cu o singură excepție, comunitatea Amnaș unde trei sferturi din locuitori erau sași evanghelic³.

Păstoritul, practicat din generație în generație, creșterea vitelor și comerțul reprezentau ocupațiile de căpătâi ale locuitorilor. Mulți dintre ei ajungeau în transhumanță până în Serbia, Constantinopol și Marea Adriatică, la Tisa și dincolo de ea, în Polonia, sau spre răsărit în Ucraina de Sud, Crimeea și Caucaz.

În vestitele sate de oieri din „Mărginime” (Săliște, Gura Râului, Jina, Poiana, Tilișca, Rășinari) se ridicau falnice 15 biserici, 13 școli populare cu 38 săli de clase cuprinzătoare, plus o școală froebeliană (grădiniță), case parohiale bine zidite și locuințe pentru învățători în stare bună. În anul 1913 nivelul de alfabetizare era ridicat, înregistrându-se 83,43% știutori de carte⁴. 11 tineri studenți la școli secundare și universitate au primit în 1914 de la corporațiile bisericesti superioare stipendii în valoare de 6.400 de coroane⁵.

Bogăția locuitorilor se vede și în donațiile, fondurile și fundațiile create⁶. Averele activă a protopopiatului s-a ridicat la 39.973,69 coroane în 1913, și un an mai târziu la 43.026,64 coroane⁷. Suma totală a donațiilor a ajuns la sfârșitul anului 1918 la 35.815,44 coroane⁸. Comparativ cu alte regiuni ardelen⁹ vorbim totuși de

1. *Șematismul bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania pe anul 1916*, Sibiu, 1915, pp. 60-61.
2. „Biserica și școala”, XL, 1916, nr. 35. pp. 283-284.
3. La recensământul din 1910 dintr-un total de 1.865 locuitori, 477 erau români ortodocși (25,5%). Vezi Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-1992 között*.
4. „Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Săliște despre afacerile bisericesti, școlare și epitropești ale protopopiatului Săliște în cursul anului 1913” (în continuare ”Raport, 1913”) în *Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Săliște* (în continuare A.P.O.R.S.), I/8/1914, 284, f. 14-15.
5. „Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Săliște despre afacerile bisericesti, școlare și epitropești ale protopopiatului Săliște în cursul anului 1914” (în continuare ”Raport, 1914”) în A.P.O.R.S. I/6/1915, 443, f. 11-12.
6. O evidență a fondurilor și fundațiilor protopopești vezi în ”Raportul general al oficiului protopopesc ortodox român către sinodul protopopesc ordinar convocat pe ziua de 30 iulie 1919” (în continuare ”Raport, 1919”), în A.P.O.R.S. I/6/1919, 308, f. 31-32.
7. „Raport, 1914”, f. 3.
8. „Raport, 1919”, f. 31.
9. Față de alte protopopiate ortodoxe (Trei Scaune, Odorhei, Ciuc, Giurgeu, Reghin) în Săliște exista o situație economică superioară. Vezi Daniela Deteșan, „Parohi, preoți și învățători. Protopopiatul ortodox român Săliște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. 18-20)*, Varga Attila, Iosif Marin Balog (eds), Cluj-Napoca: Argonaut, 2014, p. 111.

sume importante de bani, într-o perioadă când o ferdelă de porumb costa 3 coroane, iar un kilogram de lână a ajuns pe fondul crizei financiare să se vândă în plin război cu 15 coroane; salariul crâșnicului din Săliște varia între 250 și 650 coroane pe an, iar al protopopului între 900 și 1.650 coroane pe an¹⁰.

Până la sfârșitul lunii octombrie 1914 au plecat la război 1.026 bărbați¹¹. Au luptat în Maramureș, pe câmpiile Galiției, în Bosnia, Serbia, pe frontul din Italia. Și-au lăsat casa și familia, țarina și meseria de cioban, cojocar, tăbăcar, curelar, pantofar, birjar, zidar, negustor, ș.a. În „consemnările celor duși la război” apar și nume de învățători: Ioan Dancu din Amnaș, Constantin Iosof și Gheorghe Ittu din Mag, Gheorghe Miha din Săcel, Nicolae Benbea din Sibiel, Constantin Tipuriță din Vale, Nicolae Hanzu, Ilie Arsenie și Ilie Brad Crețu din Gura Răului, Iulie Iuga din Tilișca. Dintre ei s-au întors răniți Gheorghe Miha și Ilie Arsenie, iar Gheorghe Ittu a căzut în captivitate rusească¹². În aceste condiții nu era de mirare că duminica, abia se puteau vedea în biserică câte 10-20 de moșnegi. În urma celor plecați, soldați activi, rezerviști, glotași, conducători de cai pentru aprovizionarea armatei sau transportul tunurilor, au rămas 1.051 copii¹³.

Cu greutate materiale mari s-au confruntat parohiile Săliște, Sibiel și Galeș, care din 1913 au plătit salariile învățătorilor fără niciun ajutor din visteria statului. Sacrificii multe s-au făcut în Săcel unde din 1910-1911 se ridica o biserică nouă; Gligor Dancu a donat prin testament suma de 20.000 coroane (29 iulie 1914) pentru această construcție. În Amnaș se construia un edificiu școlar nou, iar în Alămor s-a cumpărat o casă pentru școală și una pentru locuința învățătorului.

Oamenii de rând sufereau enorm din cauza rechizițiilor și împrumuturilor de stat pentru război – nu mai puțin de opt¹⁴. Era interzis consumul cărnii de vită, vițel și porc, miercurea și vinerea¹⁵. Criza de bani mărunți și deprecierea monedei naționale devenea tot mai intensă. Comunele au fost obligate să demonteze și să predea clopotele bisericilor către comandamentele militare, pentru a fi topite. Între 1916-1917 de la bisericile din protopopiat s-au rechiziționat de fosta armată austro-ungară 28 de clopote în greutate de 1.879 kg¹⁶. Actul de donație a văduvei Comana lui Vasile Mosora de 3.310 coroane răspunde tocmai nevoii de procurare a unor clopote noi la bisericile din Săliște. Deși cheltuielile materiale erau fără sfârșit, spi-

10. Adresa nr. 11764/1918 către protopopul Ioan Lupaș din 22 decembrie 1918, in A.P.O.R.S. I/6/1918, 34.

11. „Raport, 1914”, f. 9.

12. „Raport, 1914”, f. 9.

13. Adresa lui Ioan Lupaș din 26 noiembrie 1914 către consistoriul arhidiecezan, in A.P.O.R.S. I/4/1914.

14. Prin împrumuturile statului pentru trebuințele războiului se urmărea susținerea armatei cu îmbrăcăminte, alimente și muniție. Din protopopiatul Săliște au participat preoți, învățători, avocați, medici, comercianți, directori de bănci, profesori, ingineri, cu sume diferite. S-au strâns 10.700 coroane din Sibiel, la 15 noiembrie 1914 sau 8.000 coroane din Vale. Adresa lui I. Lupaș, in A.P.O.R.S., I/4/1914.

15. Circular al mitropolitului Ioan Meșianu nr. 7218/1915 in A.P.O.R.S. III/3/1915, 285.

16. A.P.O.R.S., I/6/1918, 408, f. 6.

ritul de sacrificiu al locuitorilor s-a manifestat pregnant, într-un mod vrednic de toată lauda. Războiul a deșteptat în sufletele oamenilor activitățile filantropice, căci cine nu avea nevoie în acei ani grei și pustiitori de susținere?

Acțiunile caritabile desfășurate în protopopiatul ortodox Săliște între anii 1914-1918 s-au concentrat pe patru direcții principale: a) ajutorarea bărbaților de pe front, b) protejarea văduvelor și orfanilor, c) sprijinirea săracilor și nevoiașilor, d) susținerea școlilor și bisericilor.

2. Surse

Datele au fost selectate din Arhiva Protopopiatului Ortodox Săliște¹⁷. Păstrată în condiții excelente la Săliște, aceasta furnizează informații precise și concludente și despre imensul efort depus în „Mărginimea Sibiului” pentru scopuri filantropice, culturale și bisericești. Scopul principal urmărit a fost de a introduce în circuitul științific izvoare istorice inedite de cel mai mare interes, plecând de la particular spre general. Dorința de a îmbunătăți cunoașterea asupra subiectului se completează cu cea de a combina și relaționa cât mai multe tipuri de surse. De aceea, am ales: rapoarte generale anuale ale protopopiatului, circulare mitropolitane, protocoale ale comitetelor parohiale, rapoarte religioase și culturale ale preoților, conspectele cu colecte de bani, alimente și îmbrăcăminte, rapoarte și convocări ale reuniunilor de femei, tabele cu contribuțiile membrilor societăților de femei, cronici despre prelegerile și șezătorile culturale, teatrale și muzicale, corespondență parohială, protopopială și mitropolitană, bugete anuale ale protopopiatului, liste cu bărbații trimiși pe câmpul de luptă, testamente și fundații.

Depozitul arhivistic consultat este considerabil, înglobând după aprecierea proprie peste 15 metri liniari. Am selecționat circa 130 de documente, aproximativ 450 de file datate 20 februarie 1914 – 31 decembrie 1918. Răsfoind filă de filă documentele, nu poți să nu remarci potențialul cu adevărat excepțional al acestei arhive. Vasta documentație inedită completează câteva direcții importante din istoriografie: instituția filantropiei, orfanii de război și orfelinatele, mișcarea feministă.

3. Acțiuni caritabile

Caritatea a contribuit semnificativ la efortul de război. Acțiunile voluntare au asigurat un capital important în economia războiului. Filantropia, definită în mod clasic drept cel mai burghez comportament, se leagă invariabil de elita socială, de clasele nobile care devin filantropice pentru a obține recunoaștere și distincție socială.

Câți oameni s-au implicat în efortul caritabil? Cine erau ei, clasa de mijloc, elitele sociale? Ce fel de organizații s-au înregistrat și au funcționat în timpul

17. Adresez mulțumiri pe această cale d-nilor protopopi Ioan Ciocan și Petru-Toader Damian pentru sprijinul acordat în activitatea de documentare.

războiului? Câte erau? În ce măsură aceste acțiuni caritabile au fost spontane sau dirijate? Cât de multă atenție li s-a acordat văduvelor și orfanilor? Pornind de la aceste întrebări, am structurat analiza pe trei niveluri: activitatea clerului, reuniunile de femei, respectiv donații, fonduri și fundații din „Mărginimea Sibiului”.

3.1. Activitatea clerului

În literatura de specialitate, acțiunile desfășurate de biserica ortodoxă din Transilvania între anii 1914-1918 au fost dezbătute de istorici¹⁸, teologi¹⁹, arhiviști²⁰, militari²¹. Problematika s-a abordat din perspectivă diferită: descriptivă, cantitativă, calitativă. Tema, integrată pluridisciplinarității, păstrează deschis dialogul dintre istorie, teologie, asistență socială, sociologie, istorie militară, arhivistică.

Clerul a avut în acele timpuri înviforate și pustiitoare o misiune dificilă pe plan religios-moral, economico-material, socio-cultural. Preoții spun rugăciuni pentru vreme de război și vin în ajutorul credincioșilor cu vorbe bune și consolare duhovnicească. Aleargă nu de puține ori în miez de noapte la casele sătenilor pentru îndeplinirea diverselor servicii. Ajută pe rudele celor trimiși pe front să facă pachete și să scrie pentru cei dispăruți la Crucea Roșie sau la Oficiul de Îngrijire al Prizonierilor de Război. Citesc scrisorile sosite în comună, inclusiv cele în limbi străine și compun scrisori sau alte acte oficiale, în lipsa notarului. Înduplecă credincioșii cu dare de mână la jertfe însemnate pe altarul credinței și culturii românești. Din această perspectivă îndemnul protopopului Ioan Lupaș rămâne emblematic: „cugetați la sânguința neobosită a albinelor care adună cu osârdie

18. Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2004, pp. 97-144; Gheorghe Negustor, *Oamenii și moartea în timpul Marelui Război: sentimente, atitudini și manifestări față de război*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013.
19. Alexandru Moraru, „Clerici și monahi ortodocși români în Primul Război Mondial”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, L, 1, 2005, pp. 13-20; Florin Bengean, *Filantropie și asistență socială în activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în perioada 1868-1918*, Târgu-Mureș: Ed. Ardealul, 2009; Florin Bengean, „Charity and social assistance in the Romanian orthodox church activity from Transylvania in the years 1868-1918”, in *Anuarul Arhivelor Mureșene*, Serie Nouă, nr. II (VI), 2013, pp. 151-166; Florin Bengean, „Preocupări filantropice ale ortodoxiei transilvănene față de preotesele văduve la sfârșit de secol XIX și început de secol XX”, *Anuarul Arhivelor Mureșene*, Serie Nouă, nr. III (VII), 2014, pp. 177-186; Cotan Claudiu Constantin, *Biserica ortodoxă română în timpul primului război mondial*, teză de doctorat, București, 2011.
20. Daniel Pavăl, „Filantropie și asistență publică în lumea urbană românească, 1864-1914”, *Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”*, XLVIII, 2011, pp. 193-206; Ana-Carina Babeu, „Aspecte ale activității filantropice în comunitatea ortodoxă bănățeană, 1881-1918”, *Banatica*, 19, 2009, pp. 261-269.
21. Aurel Pentelescu, Gavriil Preda, „Jertfa preoților mobilizați în războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)”, in *Eroi și morminte*, Cătălin Fudulu (ed.), Buzău: Ed. Alfa MDN; Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoți în lupta pentru făurirea României Mari, 1916-1919*, București: Ed. Europa Nova, 2000.

dulceața florilor și umplu fagurii de miere cu ea, fără a se mâhni că din osteneala lor se vor înfrupta alții”²².

La nivelul protopopiatului Săliște încă din 1913 au funcționat cercuri religioase, conform îndrumărilor date de consistoriu. În ședințele și întrunirile organizate în Aciliu, Amnaș, Vale sau Săliște la Fântâna Foltii, preoții au ținut predici și prelegeri populare cu conținut religios-educativ. Au fost aniversați 200 de ani de la decapitarea lui Constantin Brâncoveanu (15 august 1914) și semicentenarul reînființării mitropoliei ortodoxe (20 decembrie 1914). Însă, din a doua jumătate a anului 1914, în condițiile stării de război, prelecțiunile populare au fost sistate.

Parohii întocmeau rapoarte anuale cu donațiile făcute în fiecare parohie. Prin circulara nr. 4273/1915 protopopul Lupaș informa ce anume trebuiau să conțină dărilor de seamă: numele donatorului, suma donată, instituția și scopul pentru care s-a făcut²³. Demne de a fi date exemplu celorlalți protopopi erau rapoartele alcătuite periodic de protopopul Săliștei. Vasile Goldiș chiar îi propune lui Ioan Lupaș să le tipărească, eventual în revista *Biserica și școala* la Arad „pentru ca să vadă toată lumea pilda bună”²⁴.

Pe lângă îndatoririle pe care le îndeplineau la nivelul parohiilor, preoții își extindeau uneori activitatea și asupra parohiilor din alte protopopiate, rămase vacante din cauza războiului. În documentele consultate apar trei asemenea cazuri: Petru Iuga junior, preot în Tilișca, a fost numit administrator al parohiilor Porcești, Sebeșul Inferior și Sebeșul Superior (din protopopiatul Avrigh); preotul Iacob Șteflea din Săliște a fost numit administrator la biserica Sf. Nicolae din Brașov; preotul Aron Flucuș din Săcel a îndeplinit servicii religioase în comuna sa natală, Șinca Nouă (protopopiatul Făgărașului)²⁵. În plus, mulți dintre preoți au suportat și funcția de învățător.

Cu evlavie, preotul Ioan Iosof din Tilișca, oficia în Duminica Mironosițelor slujba de părastas pentru Gligor Câmpean, căzut pe câmpul de luptă în Italia. Tatăl eroului donează bisericii 250 coroane în amintirea fiului său. Durerea a cuprins comunitatea din Amnaș, atunci când Ioan Predovicu răposa în Domnul la 12 noiembrie 1917, în vârstă de 60 de ani, după un serviciu preoțesc de 22 de ani²⁶. Și viața preotul din Sibiel, Valerie Popovici, luase un curs defavorabil în timpul războiului. Fusesse internat în satul Ruszt din comitatul Șopron. Deși s-au făcut mai multe intervenții pentru eliberarea sa – la comitele Sibielului, Friedrich Walbaum, la comisarul impe-

22. Cuvântarea lui Ioan Lupaș la deschiderea sinodului protopopesc în 25 februarie 1915, în A.P.O.R.S. I/6/1915, 443, f. 3.

23. Adresa lui Ioan Lupaș nr. 219/1915 către toate oficiile parohiale din protopopiatul Săliște din 20 august 1915, în A.P.O.R.S., III/3/1915, 190.

24. Scrisoarea lui Vasile Goldiș către Ioan Lupaș din 16 iulie 1916, în *Ibidem*, I/4/1916, 350.

25. „Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Săliște către sinodul protopopesc ordinar convocat pe 29 martie 1918 st.v.” (în continuare „Raport, 1917”) în A.P.O.R.S. I/6/1918, 408, f. 5.

26. „Raport, 1917”, în A.P.O.R.S., f. 3.

rial baronul Horváth Petrichevich și la un deputat cu influență în cercurile guvernamentale²⁷ – se va întoarce acasă abia în a doua zi de Paști a anului 1918²⁸.

La inițiativa protopopului Ioan Lupaș s-a realizat o colecție de 36 predici bisericești și de război, cuprinse în broșura intitulată sugestiv „Mângâiați poporul”²⁹. Fiecare cuvântare din acest volum de 321 pagini reprezintă „o icoană a vieții sătești”³⁰. Cărticica, lăudată în presa lugojeană de Valeriu Braniște³¹ membru al consistoriului mitropolitan, era scrisă într-o curată și frumoasă limbă românească. Impresionează profund exemplul soriei de caritate Florica Manta, fiica preotului Ioan Manta senior din Gura Râului. Împreună cu sora ei Mărioara s-au înscris voluntare la spitalul din Sibiu, îngrijind bolnavii cu un devotament plin de jertfă³².

În sprijinul bisericii ortodoxe din Transilvania a venit Casa regală a României, care a dispus ca 5.400 coroane să fie distribuite săracilor din arhidieceza Transilvaniei³³. Colaborarea preoților s-a realizat și cu instituțiile administrative ale statului. De exemplu, împreună cu prim-pretorii și primarii, preoții trebuiau să prevină foametea prin constituirea unor comisii de salvare și ajutorare reciprocă³⁴.

3.2. Reuniuni de femei

Pe 21 mai 1914, în ziua Sfinților Constantin și Elena s-a înființat „Societatea femeilor ortodoxe române din Săliște”. Reuniunea fusese cea mai activă din toată zona³⁵. A fost bine organizată și coordonată de protopopul Ioan Lupaș. Legăturile familiale și cunoașterea bună a persoanelor și împrejurărilor au făcut ca acest așezământ de caritate publică să se remarcă printr-o mănoasă activitate caritativă și filantropică între cele peste 100 de organizații de femei din Transilvania³⁶.

27. „Raport, 1917”, în A.P.O.R.S., f. 4.

28. „Raportul general al oficiului protopopesc ortodox român către sinodul protopopesc ordinar convocat pe ziua de 30 iulie 1919” (în continuare „Raport, 1919”) în A.P.O.R.S. I/6/1919, 308, f. 9.

29. Adresa lui Ioan Lupaș nr. 288/1916 către consistoriu despre broșura „Mângâiați poporul” din 18 mai 1916, în A.P.O.R.S. I/4/1916, 350.

30. *Biserica și școala*, XL, nr. 26, din 26 iunie/9 iulie 1916, pp. 185-186.

31. *Drapelul*, XVI, nr. 53, din 7/20 mai 1916, p. 2.

32. La 17 august 1915 protopopul Ioan Lupaș rostea cuvântul funebru la înmormântarea Floricăi Manta; fusese răpusă de tifos la 21 de ani. *Vezi Unirea*, XXV, nr. 86, din 2 septembrie 1915, p. 4.

33. Adresa nr. 11188/1918 către protopopiatul Săliște din 31 decembrie 1918, în A.P.O.R.S. III/19/1918, 419.

34. Directiva nr. 5528/1918 către protopopul Ioan Lupaș din 4 iunie 1918, în *Ibidem*, I/5/1918, 248.

35. La nivelul protopopiatului mai funcționau reuniuni de femei în Aciliu (1917), Cacova, Gura Râului, Mag (1917), Tilișca și Topârcea.

36. Simona Stiger, „Organizații ale femeilor române din Transilvania până la Primul Război Mondial, în *Orizonturi și direcții în cunoașterea istorică*, Alin Ciupală, Laurențiu Constantiniu (eds), București: Ed. Universității din București, 2009, p. 333.

Adunarea de constituire a avut loc în sala festivă a școlii din Săliște. Statutele societății au fost acceptate de sinodul parohial și aprobate de consistoriul arhidiecezan prin rezoluția nr. 8017 din 18 iulie 1914³⁷. În mod particular reuniunea era interesată să se pună în serviciul binefacerii și milosteniei, având ca scop să vină în ajutorul familiilor celor plecați la război. Ședințele se țineau în sala comitetului parohial, de regulă după vecernie și urmau o ordine de zi prestabilită. Anual aveau loc adunări generale. În primii 2 ani s-a respectat data stabilită de Sfinții C-tin și Elena, iar în al treilea an s-a întârziat cu trei luni datorită războiului.

Preotul paroh din Săliște, Dumitru Borcea, a fost desemnat secretarul societății, iar notărășita Ana Chirca, casieră. Soția prim-notarului încasa taxa de la membrii societății: 50 coroane pentru membrii fondatori, 20 coroane pentru membrii pe viață, 1 coroană pentru membrii ordinari, ½ coroană pentru membrii ajutători.

Comitetul cuprindea următoarele membre: văduva preteasă Marina Borcea, văduva preteasă Stana Popa, văduva diaconiță Ana N. Neamțu, văduva Maria Oprea Borcea, Maria V. Dădârlat, Maria P. Comșa, Marina D. Dădârlat, Paraschiva Florian, Paraschiva Jurca, Maria Giurgiu (Nedelcu), Ermina Irhaș, Maria D. Stan Herța, Ana D. Ghibu, Paraschiva B. Popa, Ana Popa Romănescu, Stana Ilie Schitea, Maria Popa n. Șteflea, Maria Ios. Roșca, Maria I. Simian, Maria I. Răcuciu, Maria P. Tâmpănariu, Ana D. Tâmpănariu, Ana N. Soră Bănoiu, văduva preteasă Stana Popa. Membrele fondatoare – Maria P. Drăgici, Elvira N. Comșa, Ana I. Lupaș, Silvia I. Comșa, Marioara C. Brediceanu n. Comșa, Eugenia Șteflea, Paraschiva D. Banciu, Ștefania N. Petra, Sabina I. Banciu, Elisabeta C. Herția, Ana I. Chirca, Iustina O. Bârză, Alexandrina I. Popa, Elena D. Borcea, Paraschiva D. Lăpădat, Ana Bloțiu, Paraschiva Bloțiu, Ana D. Moisiu, Soră D. Bârsan, Ana I. Șt. Herția, Maria N. Lupaș, Maria D. Cupu, Maria N. Domnariu, Ana N. Simian, Ana N. Loșniță, Paraschiva N. Tâmpănariu, Paraschiva D. B. Comșa, Ana P. B. Comșa, Marioara C. Herția – și-au unit forțele și și-au coordonat eforturile în favoarea eroilor români de pe câmpul de luptă, a răniților din spitale, văduvelor, orfanilor și săracilor comunelor. La ședințele comitetului au participat și membrii sfătuitori Petru Drăgits, Nicolae Comșa, Dumitru Lăpădat, Iacob Șteflea, Ioan Popa, Constantin Herția, Nicolae Soră Băroiu, Daniel Bârsan, Dumitru Popa Romănescu, Dumitru Ghibu senior, Nicolae Hanciu, Ioan Chirca, Nicolae Jurca, Ioan Schitea, Dumitru Dădârlat.

Reuniunea a fost reprezentată în a 2-a zi de Rusalii a anului 1914, la Sibiu, la primul congres al „Uniunii Femeilor Române din Ungaria”. Cele trei delegate – Silvia Comșa, Ana Chirca și Paraschiva Lăpădat – au donat cu acest prilej 400 coroane. Președinta aleasă, Maria Băiulescu, lansa un apel-manifest la 22 iulie 1914³⁸. Ulterior rapoartele și dările de seamă ale Uniunii s-au publicat în „Anuarul Uniunii Femeilor Române din Ungaria” apărut la Brașov.

37. „Statutele Societății Femeilor Ortodoxe Române din Săliște”, in A.P.O.R.S. I/16/1914, 253.

38. „Către femeile române din Ungaria”, in *Gazeta Transilvaniei*, LXXVII, nr. 161, din 23 iulie/5 august 1914.

Prima ședință a Societății femeilor din Săliște s-a desfășurat la 6 august 1914. Ioan Lupaș, Dumitru Borcea, Elvira Comșa și Maria Petru Drăghici au redactat un „Apel”³⁹, publicat în *Telegraful român*. Prin delegate, societatea face colecte distribuite cu ajutorul epitropiei parohiale. S-au adunat 730,40 coroane, 10 litri porumb și articole de prăvălie de 50 coroane – repartizate la 30 de familii⁴⁰. În 1914 reuniunea face o donație de cereale în preț de 684 coroane și o colectă de 927 coroane.

Răspunzând nevoii acute de obiecte de iarnă pentru soldații de pe câmpul de luptă, săliștencele au trimis 1.256 obiecte tricotate din lână, printre care 157 căciuli, 163 perechi de pumnușei, 157 perechi apărătoare de genunchi, 154 perechi de obiele, 151 cingători⁴¹. Pentru acest dar au primit o scrisoare de mulțumire din partea Comitetului Crucii Roșii din Sibiu. În același an, în ajunul Crăciunului s-au împărțit din partea societății la câteva văduve și familii sărace 80 ferdele de porumb și 70 pâini de grâu curat; iar răniților, pe lângă aranjarea pomului de Crăciun, țigarete în preț de 9 coroane⁴².

În Săliște s-a înființat la 4 octombrie 1914 un spital care cuprindea circa 120 persoane, inclusiv personalul medical. 20 de membre ale societății au participat la un curs pentru îngrijirea răniților ținut de dr. Nicolae Calefariu. Primăria comunală a sprijinit Societatea femeilor să procure alimente necesare și să coacă pâine pentru soldații bolnavi. La inițiativa prim-pretorului Petru Drăgits s-a organizat un curs de bucătărie populară de patru luni pentru a găti răniților și a iniția fetițele în arta bucătăriei și gospodăriei de casă. Cele 17 cursante au fost conduse și instruite de d-ra Natalia Drăgici. În locul oalelor mari s-au instalat cazane și s-a procurat un cuptor de pâine. Cursul de economie casnică erau unul sistematic, practic, cu două module: unul pentru deprindere în fiert, altul pentru însușirea altor lucrări aparținătoare economiei casnice⁴³.

Dr. Agnes von Harnack, una dintre conducătoarele femeilor din Berlin într-o dare de seamă remarca faptul că multe femei care s-au oferit în război să ajute erau foarte slab pregătite pentru cele mai elementare treburi în casă – nu știau să pună un petec, să coasă o haină, să fiarbă o zeamă simplă. Lipsa acestor cunoștințe practice ilustrează cât de importante erau cursurile ocazionale sau sistematice de industrie casnică, bucătărie și gospodărie populară⁴⁴.

Bugetul Societății femeilor ortodoxe din Săliște pe anul 1914, de 1.632,65 coroane provenea din colecte, taxele plătite de membre și dobânzi. S-au cheltuit 684,60

39. A.P.O.R.S. I/16/1914, 253.

40. Bilanțul „Societății femeilor ortodoxe din Săliște” la ½ an de activitate către sinodul parohial, semnat de președintele Ioan Lupaș și secretarul Dumitru Borcea la 11 ianuarie 1915, în A.P.O.R.S. I/16/1914, 263.

41. „Bilanț, 1915”, în A.P.O.R.S. I/16/1914, 263.

42. „Bilanț, 1915”, în A.P.O.R.S. I/16/1914, 263.

43. „Bilanț, 1915”, în A.P.O.R.S. I/16/1914, 263.

44. *Gazeta de Transilvania*, LXXIX, nr. 128 din 29 iunie 1916.

coroane pentru cereale și țigăretele răniților, iar restul de 927,95 s-au depus la „Casa de Păstrare” din Săliște⁴⁵. Suma rămasă s-a luat în inventarul averilor bisericești. Avera pe anul 1915 fusese de 1.981,55 coroane, iar pe anul 1916 de 2.826 coroane (distribuită la 158 femei lipsite de ajutor).

O prioritate stringentă o reprezenta îmbrăcămintea de iarnă. Protopopul Săliștei a lansat la 29 septembrie 1915 un apel să se trimită pe front șaluri, mănuși lungi și apărătoare de genunchi. În grupuri de câte două persoane, membrele societății se angajează și merg pe fiecare stradă din Săliște pentru a strânge bani și lână. În urma colectei s-au adunat 1.095 coroane din care s-au cumpărat 50 kg. lână în valoare de 750 coroane și s-au confecționat 480 mănuși, căciuli și apărători pentru genunchi. Obiectele de îmbrăcăminte s-au trimis soldaților pe front prin intermediul Crucii Roșii din Sibiu. Restul banilor s-au folosit la ajutorarea a 120 familii sărace din Săliște, fiecare primind câte o pâine, ½ kg. carne de oaie și o făclie⁴⁶.

În plin război apar noi forme și tehnici de strângere de bani. Se inițiază organizarea unei loterii, din veniturile căreia să se sporească sumele pentru Orfelinatul din Sibiu, pentru care fuseseră deja donate 500 de coroane. La 25 iunie 1916 din Săliște se trimite ministrului de finanțe o solicitare de aprobare a loteriei proiectate. Se comandă la Tipografia arhidiecezană din Sibiu bilete necesare, în număr de 3.000. Însă neprimind un răspuns favorabil, proiectul s-a anulat⁴⁷.

Pentru sporirea averii societății, la propunerea Anei Lupaș, comitetul aranjează o tombolă cu lucruri de mână colectate din Săliște și împrejurimi. Se organizează o loterie și veniturile obținute urmau să fie donate Orfelinatlui din Sibiu. Comitetul se va interesa de prețul lucrărilor de mână realizate în luni de muncă de săliștence, pentru a le orienta în valorificarea lor și preluarea unor comenzi pentru lucruri de mână țărănești. Societatea va organiza un debușeu unde se vor primi comenzi și se vor executa comenzi pentru lucruri de mână. Acțiunea aceasta e salutară, menită a promova arta țărănească și a mijloci rentabilitatea muncii femeilor și fetelor din „Mărginime”.

În centrul protopopiatului se discută intens pe tema înființării și organizării unei școli economice. Comitetul societății dezbate și aprobă proiectul de organizare pentru o școală de industrie casnică. La 6 august 1917 are loc înmormântarea unei membre fondatoare, Ana Loșniță, și o lună mai târziu se inaugurează „Muzeul de industrie casnică țărănească” cu prilejul celei de-a 3-a adunări generale a societății, într-una din sălile școlii din Săliște (10 septembrie 1917).

45. Dare de seamă privind averea ”Societății femeilor ortodoxe din Săliște” la sfârșitul anului 1914/1915, citită și aprobată în ședința din 3/16 mai 1915, in A.P.O.R.S. I/16/1914, 263.

46. „Raportul general al ”Societății femeilor ortodoxe române din Săliște” pe anul 1915/1916 (în continuare Raportul general, 1915-1916)”, *Telegraful Român*, LXIV, nr. 59, din 9/22 iunie 1916, p. 238.

47. „Discursul protopopului Ioan Lupaș la deschiderea celei de-a treia adunări generale a Reuniunii de femei din Săliște și a expoziției de lucruri de mână, 10 septembrie 1917”, in A.P.O.R.S. I/16/1914, 480/1917.

Colaborând cu fundația „Nicolae și Maria Lupaș”, Reuniunea femeilor din Săliște va împărți ajutoare în bani, haine și alimente săracilor în fiecare an înainte de Sf. Nicolae. Surplusurile urmau să fie redirectionate spre institutul „Binefacerea” menit să-i ocrotească pe cei bolnavi și neputincioși.

Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române din București a pus la dispoziția Consistoriului arhiepiscopiei suma de 2.000 coroane pentru a se împărți familiilor ostașilor căzuți în luptă. La nivelul protopopiatului Săliște s-au selectat cinci familii beneficiare ale acestui ajutor, transmis cu ocazia Crăciunului: Iacob Hodoș Crețu din Aciliu, Vasile Ivămuș din Alămor, George Straia din Cacova, Ioan Barbu din Săliște și Maria I. Damaschin din Săliște⁴⁸.

Reuniunea femeilor din Gura Râului a făcut din lână și bumbac pentru școală și biserică, perdele, iconostase, stranele diecilor, icoanele împărătești; a colectat cele necesare pentru 15 paturi din spitalul din Orlat în valoare de 480 coroane; a adunat alimente pentru spitalele din regiune și cadouri de Crăciun în sumă de 132 coroane; a lucrat mâneci și învelitori de genunchi din lână pentru 60 soldați⁴⁹. Reuniunea Femeilor din Tilișca raporta la 30 decembrie 1917 o colectă de haine, pânză, cearceafuri, fețe de pernă și ștergere pentru armată. Sub conducerea prezidentei s-au făcut 20 de perechi de ciorapi. O colectă în bani, de 200 coroane, s-a împărțit de Crăciun copiilor săraci de la școală.

„Astra” a conlucrat cu reuniunile de femei din Transilvania prin expoziții, spectacole și serbări câmpenești⁵⁰. Colaborarea Reuniunii femeilor din Săliște cu despărțământul V al „Astrei” s-a concretizat prin înființarea unui curs de dantelărie în Săliște condus de d-șoara Iosif, la care au participat 30 de eleve din Săliște și comunele învecinate.

3.3. Donații, fonduri și fundații

Satele din „Mărginime” aveau biblioteci parohiale și școlare cu un important număr de cărți. La Săliște și Cacova se găseau trei biblioteci, câte două erau în Sibiel, Tilișca și Mag și câte una la Gura Râului, Aciliu, Amnaș, Săcel. Biblioteca școlară din Tilișca conținea 607 volume istorice, religioase și folcloristice și la Galeș se păstrau 300 volume. Soldații bavarezi care au invadat în toamna anului 1916 „Mărginimea Sibiului” au devastat inclusiv Biblioteca Centrală a Protopopiatului din Săliște⁵¹. O parte din cărți au fost ascunse în pivnițele casei protopopești, însă din păcate mai multe volume s-au distrus, putrezind în iarna 1916-1917. Valoarea cărților din toate bibliotecile se ridică la suma de 15.262,93 coroane⁵².

48. „Circulara nr. 12975 din 18 noiembrie 1914”, in A.P.O.R.S. I/4/1914, 341.

49. „Raport, 1915”, f. 21-22.

50. Cristina Ploscă, „Reuniunea femeilor române” din comitatul Hunedoarei. File de cronică (1886-1913)”, in *Orizonturi și direcții în cunoașterea istorică*, Alin Ciupală, Laurențiu Constantiniu (eds), p. 316.

51. „Raport, 1919”, f. 27.

52. A.P.O.R.S. I/12/1915, 203.

Studii de specialitate confirmă că din zona Sibiului s-au făcut donații de cărți și publicații românești pentru răniții români din spitale⁵³. Biblioteca Centrală Protopopească înființată în 26 februarie 1914⁵⁴ a donat cărți de rugăciune, cărți literare și calendare pentru Spitalul Crucii Roșii din Mediaș, unde se tratau 50 de răniți. Pentru românii de la spitalul din Praga s-au trimis 187 cărți din Biblioteca „Șaguna”, prin mijlocirea preotului militar S. Păcurariu, plus 373 cărți la subcomisia pentru spitale și a comisiei regnicolare pentru ajutorarea ostașilor⁵⁵, prin protopopul Ioan Lupaș.

Datele despre donațiile făcute în comunitatea Săliște arată o creștere considerabilă, mai ales în ultimii doi ani de război. Nu mai puțin de șase ori s-a mărit suma dăruită în 1918 (14.733,39 coroane) față de 1914 (2.395 coroane)⁵⁶. Donațiile se pot identifica la două niveluri: individual și colectiv. De exemplu, epitropii Bucur Comșa din Săliște și Vasile Mateiu Iuga din Tilișca au donat câte 1.000 coroane. La fel, văduva Ana Popa în amintirea soțului, fostul hotelier Ilie Popa a făcut o donație de 1.000 coroane. Bani, alimente, haine, unelte în scopuri de război și contribuții benevole trimise la Oficiul Central de Ajutorare al Soldaților de pe Front în iulie 1915 însumau 27.995 coroane.

În protopopiatul Săliște au funcționat și au fost administrate mai multe fonduri create în scopuri religioase și culturale. Din 1907 fondul „Binefacerea” își propunea ca obiectiv principal ocrotirea neputincioșilor. Resursele financiare ajungeau în 1914 la 4.077,34 coroane⁵⁷. Cu prilejul aniversării centenare de la nașterea mitropolitului Andrei Șaguna s-au pus bazele fondului „Șaguna” (1909). Scopul era tipărirea și răspândirea scrierilor religioase; ajunsese în 1914 la suma de 4.439,43 coroane⁵⁸. Toate fondurile și fundațiile s-au administrat cu exactitate și corectitudine. Nu a existat niciun cuvânt de nemulțumire la adresa organelor epitropești ale protopopiatului sau ale parohiilor.

La 29 noiembrie 1918 în cimitirul Bisericii Mari din Săliște era înmormântat marele comerciant Petru Comșa, decedat la vârsta de 62 ani. „Apostolul muncii sârguitoare și robul însuflețit al idealului național”⁵⁹ lăsa protopopiatului Săliște

53. Vezi cazul răniților români din spitalele din Zagreb la Valeria Soroștineanu, „Telegraful român și cenzura la începutul Primului Război Mondial”, *Studia Universitatis Cibensis. Series Historica*, I, 2004, p. 242.

54. Biblioteca conține „Pravila cea Mare” de la Târgoviște din 1652, plus toate publicațiile Academiei Române cu caracter literar, istoric, folclorist, științific. Vezi „Raport, 1913”, f. 11.

55. *Protopopiatul Săliștei în 1915. Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Săliște către sinodul protopopesc ținut în 16 februarie 1916*, Arad, 1916, pp. 13-14; *Biserica și școala*, XL, nr. 35 din 28 august / 10 septembrie 1916, p. 282.

56. „Raport, 1919”, I/6/1919, 308, f. 31.

57. Adresa lui Ioan Lupaș către sinodul protopopesc din 12 februarie 1915, in A.P.O.R.S. I/6/1914, f. 3.

58. „Raport, 1914”, f. 15.

59. „Raport, 1919”, f. 31.

cea mai mare donație, de 100.000 coroane. Fundația „Petru și Maria Comșa” a fost creată cu scopul de a contribui la o cât mai bună pregătire teoretică și îndrumare practică a celor care doreau să îmbrățișeze cariera comercială⁶⁰.

Ana Jitian (1859-1919) a fost una dintre marile binefăcătoare din protopopiat. Și-a testat averea de aproximativ 30.000 coroane pentru ajutorarea săracilor și nevoiașilor prin institutul „Binefacerea”, pentru răspândirea de cărți religioase și educative și acordarea a două premii pentru cele mai bune predici și prelegeri populare⁶¹.

Mai trebuie amintită donația importantă lăsată de Gligor Daucu, fost membru al sinodului protopopesesc, președintele comitetului parohial din Săcel, decedat la 29 iulie 1914. Prin testamentul său olograf a lăsat bisericii din Săcel o fundație de 20.000 coroane, casa, curtea și grădina ca să fie folosite pentru școală⁶².

1917 a fost un an spornic, cu seceriș bogat și cu un număr important de fundații mai mici sau mai mari. Printre ele: în Alămor fundația Maria Barac (1.000 coroane), în Amnaș fundația Ioan Predoviciu (100 coroane), în Galeș fundația Ioan Iosof (600 coroane), în Gura Râului fundația Ilie Măcelariu (2.000 coroane), în Săcel fundațiile George și Ana Macrea (2.275,48 coroane) și Ioan Morariu (300 coroane). De departe cea mai importantă a fost fundația „Nicolae și Maria Lupaș” din Săliște cu un capital inițial de 10.000 coroane⁶³ pentru ajutorarea săracilor din centrul protopopiatului⁶⁴. Un donator anonim a pus la dispoziția săracilor din Săliște o fundație de 10.000 coroane (17 decembrie 1917). Nicolae Calefariu absolvent de studii universitare la Graz și Viena (1870-1876) a dăruit 2.400 coroane protopopiatului Săliște pentru scopuri bisericești și școlare⁶⁵. Sistematically pentru donatori se celebrau parastase, se citea pomelnicul donatorilor cu data morții și sumele donate, iar elevii școlilor mergeau și interpretau cântările funebre la înmormântarea donatorilor⁶⁶.

Concluzii

Datele relevă o creștere semnificativă a efortului caritabil între anii 1914-1918 în cele 19 comunități din protopopiatul Săliște. Proporții neașteptat de mari au luat donațiile mai ales în ultimul an de război. Preoții și-au îndeplinit cu evlavie și conștiinciozitate îndatoririle religioase. Au oferit propriul exemplu atunci când era

60. „Literalele fundamentale ale fundației Petru și Maria Comșa” cuprindeau 8 articole; au fost aprobate și votate în ședința sinodului protopopesesc din 30 august 1918. Vezi A.P.O.R.S. I/6/1919, 273.

61. „Raport, 1919”, f. 14.

62. „Raport, 1914”, f. 2.

63. „Raportul general al oficiului protopopesesc gr.-or. român din Săliște către sinodul protopopesesc ordinar convocat pe 29 martie 1918 st. v.”, in A.P.O.R.S. f. 6, 17.

64. „Actul fundațional” din 12 martie 1916 lăsat de Nicolae și Maria Lupaș în fața martorilor Oprea Borcea și Ioan Șt. Herța” in A.P.O.R.S. I/6/1918, 161.

65. A.P.O.R.S. IV/8/1917.

66. „Răspunsul preotului din Sibiel, Valeriu Popoviciu, din 31 decembrie 1915 la circulara protopopială nr. 452/1915”, in A.P.O.R.S. I/6/1915, 493.

nevoie de contribuții materiale pentru război. Printr-o stăruință dezinteresată reușesc să-i înduplece pe credincioși la jertfe însemnate pe altarul credinței și culturii⁶⁷.

Principalul arhitect al acțiunilor caritabile din „Mărginime” a fost protopopul Ioan Lupaș. Din Săliște s-au coordonat o diversitate de activități filantropice: s-a asigurat confortului trupelor române prin trimiterea de haine de iarnă și alimente, s-a oferit suport medical pentru răniți (hrană și îngrijire), cadouri de Crăciun, au fost sprijiniți cu sume de bani orfanii, văduvele și săracii. În repetate rânduri s-au inițiat colecte de produse alimentare (făină, fasole, mazăre, cartofi, varză, mere, prune uscate), obiecte de uz casnic (lumânări, pânză, cearceafuri, prosoape), lână, țigarete sau vin. Un cadou deosebit a lucrat în Săliște fecioara Ana Jitian pentru regina Elisabeta. I-a dăruit reginei României, care o adăpostise la azilul „Elena Doamna” din București, un frumos costum popular săliștenesc⁶⁸. De Florii în anul 1919 regele Ferdinand și regina Maria au vizitat biserica și școala din Săliște, îngenunchând cu întreaga suită la citirea molitvei pentru domnitor. Regina s-a recules la mormântul Anei Jitian și a rostit o scurtă rugăciune⁶⁹.

Administrația civilă prin primăriile comunale a conlucrat cu forurile arhiepiscopale, protopopești și parohiale și cu „Astra”, aducând servicii importante în viața socială. Împreună cu reuniunile de femei și-au luat un angajament ferm și au contribuit „cu râvnă arzătoare și stăruință laudabilă la lucrarea de ajutor și mângâiere a aproapei obidit”⁷⁰.

Peste 55 de femei culte și înțeleghătoare din Săliște și-au folosit abilitățile dobândite – ca strângerea de bani, gătitul, croșetatul, împletitul, îngrijitul bolnavilor – în scopuri de război. Ioan Lupaș corespundează în scop filantropic cu prințesa Alexandrina Cantacuzino, președinta Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, înființată în 1911⁷¹. Două membre ale Societății femeilor din Săliște au participat la Adunarea Națională de la Alba-Iulia. În ședința extraordinară din 10 noiembrie 1918 sunt mandatate să voteze pentru Unire, la fel ca reprezentantele celorlalte reuniuni de femei de pe tot cuprinsul Transilvaniei.

Numai în perioada războiului s-au creat în zonă 49 de fonduri și fundații pentru a oferi servicii culturale, sociale, educaționale.

Săliște a devenit centru de pelerinaj pentru cele mai ilustre personalități ale vremii. Centrul protopopiatului primea vizita generalului Berthelot, marele prieten al românilor (20 decembrie 1918) și un an mai târziu a adjutantului ace-

67. „Raport general despre afacerile bisericesti, școlare și epitropești ale protopopiatului Săliște în cursul anului 1915”, in A.P.O.R.S. I/4/1916, 149, f. 4.

68. Cuvântarea rostită de Ioan Lupaș la înmormântarea Anei Jitian, „Rugăciunea până la nori va ajunge. La mormântul unei fecioare”, *Revista teologică*, XVI, nr. 4, aprilie 1926, p. 103.

69. „Raport, 1919”, f. 6.

70. „Raport, 1919”, f. 32.

71. Scrisoarea din 22 aprilie 1919, in A.P.O.R.S. nr. 3347 bis, I/16/1916.

stuia, generalul Pataj (30 ianuarie 1919)⁷². Reuniunea de cântări din Săliște i-a întâmpinat cu *Marseileza* pe versuri române.

În ciuda tuturor greutăților și primejdiilor, „mărginenii” au reușit să-și păstreze cu statornicie limba, credința și datinile strămoșești, să-și conserve portul săliștean, prin simplitatea și originalitatea lui. Societățile de femei, fondurile, fundațiile și corporațiile constituite în timpul războiului reprezintă tot atâtea forme de angajament civic. Ele denotă iubire, spirit de jertfă, dezinteres, modestie. Și mai presus de toate cerințele trecătoare ale vieții, mântuirea prin credință și cultură⁷³.

72. „Raportul, 1919”, f. 5-6.

73. „Raport, 1915”, f. 12.

BETWEEN PUBLIC AND PRIVATE

The Orthodox and Greek-Catholic Churches and the Romanians of Transylvania during WWI

Ioan Bolovan, Marius Eppel

■ IOAN BOLOVAN

Profesor Ph.D. at Babeş-Bolyai University and Center for Transylvanian Studies, Romanian Academy, M. Kogălniceanu St. no. 1, Cluj-Napoca, Romania, e-mail: ioanbolovan62@gmail.com.

Research interests: Romania's modern history, the history of Transylvania in sec. 19th–20th century, population history and historical demography

Publications: *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român. 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca: Dacia XXI, 2011; I. Bolovan, I. A. Pop, *Istoria Transilvaniei*, Cluj-Napoca: Ed. Eikon / Ed. Centrul de Studii Transilvane, 2013.

■ MARIUS EPEL

Senior Researcher II Ph.D. at Center for Population Studies, Babeş-Bolyai University, Avram Iancu St. no. 68, Cluj-Napoca, Romania, e-mail: mariuseppel@yahoo.fr.

Research interests: family history, church history, political history, cultural anthropology.

Publications: L. Dumănescu, M. Eppel, D. Mărza, *Intermarriage throughout History*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne, 2014, 505 p.; *Politics and Church in Transylvania 1875-1918*, Peter Lang, 2012. *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea 1848-1918*, Cluj-Napoca, 2012.

Între public și privat: Bisericile ortodoxă și greco-catolică și românii în timpul Primului Război Mondial

Abstract. Primul Război Mondial a zguduit din temelii conștiința contemporanilor datorită numărului mare de victime, a multiplelor consecințe economice, politice, demografice etc. Nu este de mirare că istoricii și demografii i-au acordat atenția cuvenită, încercând să-i reconstituie toate implicațiile asupra populației. Vom încerca să surprindem doar câteva aspecte referitoare la implicarea ierarhiei ecleziastice în dirijarea comportamentului social-moral al românilor în acei ani. Încă de la începutul războiului, Biserica s-a implicat în susținerea familiilor a căror bărbați erau pe front. În 21 iulie 1914 mitropolitul ortodox Ioan Mețianu a trimis o circulară prin care urmărea să stimuleze donațiile credincioșilor pentru sprijinirea orfanilor și a familiilor care nu se puteau întreține. Ca urmare a decedului multor bărbați care au lăsat în urma lor numeroase familii lipsite de principalul susținător în rândul românilor din Transilvania (dar nu numai) a prins contur tema responsabilității pe care o avea societatea față de copiii rămași orfani de tată. Astfel, în anul 1916 asistăm la o amplă campanie inițiată de elita românească (deopotrivă laică și ecleziastică) în favoarea orfanilor, idee ce s-a bucurat de un larg ecou la nivelul societății românești transilvănene. Primul Război Mondial a provocat Biserica să găsească soluții la problemele cu care enoriașii s-au confruntat în acei ani. Societatea civilă s-a mobilizat și ea exemplar în acest sens încă de la declanșarea războiului, susținând inițiativele statului și ale bisericii.

Keywords. IWW, familie, biserică, Transilvania, societate civilă, orfani

WORLD WAR I deeply affected the consciousness of its contemporaries due to its large number of victims and its numerous consequences on the economic, political, and demographic levels. No wonder that historians and demographers have given it ample attention, attempting to reconstruct all the implications it had for the population. Despite a fairly rich production in this respect, the demographic and social problems concerning family and matrimonial behavior in Transylvania during those years have remained largely outside the historical research conducted in Romania, or have too summarily retained the historians' attention.¹

Of course, in the limited space of this research we will not comprehensively approach the extremely complex issue of the relationship between the Transylvanian Romanians and the two "national" churches throughout the four and a half years that the first global conflagration spanned. We will try to capture just some of the aspects pertaining to the involvement of the ecclesiastical hierarchy in directing the social behavior of the Romanians during those years. Thus, it ought to be noted that in the summer of 1914, with the outbreak of the war, both the leadership of the Romanian National Party and the leaders of the two Romanian churches in Transylvania (Orthodox and Greek Catholic) demanded the Romanians to remain loyal to the emperor and enlist in the army in the highest possible number. As researchers have shown, very many Romanians complied with this demand, especially since, judging by their experience of other conflicts in which the monarchy had been involved, they could hope that the war would not last more than a few months, and that, like in 1908 for instance, the mobilization would be merely partial, for a conflict that would remain local.² Then, at the end of the conflict, the Romanian political elite could stake out its claims by invoking the argument that when mobilization had been decreed, the Romanians had been among the most zealous and the most disciplined subjects of the empire.

Charitable attitudes and actions of the Church

One of the most visible consequences of the war at societal level was the broad solidarity and generosity it had generated among all the social classes ever since the onset of the war.³ From the beginning of the conflagration, the Church dedi-

1. There are a few notable exceptions, such as the studies included in the volume. *Mișcări de populație și probleme demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările conferinței internaționale "Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale"*, Cluj-Napoca, 21-23 mai 2006, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean (eds), Cluj-Napoca, 2007; Mihoc Blaga, "Instituția Ecclesială în sprijinul Cetății (1914-1918)", in *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică: istorie și spiritualitate*, Blaj, 2003, pp. 493-532, etc.
2. Liviu Maior, *Habsburgii și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, Bucharest, 2006, p.127sq; Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania*, Sibiu, 2004, p. 66.
3. See also Bruno Cabanos, *The Great War and the origins of Humanitarianism, 1918-1924*, Cambridge University Press, 2014, pag. 4sq

cated itself to supporting the families whose men were on the front. On 21 July 1914, the Orthodox Metropolitan Ioan Mețianu issued a circular aiming to stimulate the donations of the faithful in support of the orphans and the families that could not provide for themselves. He himself contributed with the sum of 1,000 crowns and expected his example to be followed by as many members of the clergy as possible. Besides this type of financial support, Mețianu emphasized the importance of community service. This mainly referred to the crops that could no longer be harvested since the men had left for the front. Thus, the priests were advised to contact the municipalities, together with which they were to outline a harvesting plan at the level of each parish.⁴

In 1915, the Ministry of Agriculture requested that efforts should be made so that agricultural work would progress in spite of the war, giving the example of the inhabitants from the Balkans who, during the war, had not abandoned toiling the land. A county agricultural committee was established to coordinate these works and the elderly people, the women and the children were to be assisted, where possible, with the help of agricultural machines.⁵ Also, in order to streamline agricultural labour under the war conditions, the state decided to increase the number of working days by including Sundays and some holidays. The two Romanian Churches in Transylvania complied with the government's decisions. For example, in March 1915, at the government's suggestion, the leadership of the Greek-Catholic Church "absolved" the believers from restrictions concerning agricultural work on Sundays and holidays, so that they may "be able to make up, as regards field work, for the precious labour of those who are on the battlefield now." In October 1915, there followed a new circular issued by the government, taken over by both Churches, under which the population was urged to lend a helping hand to working the land of the families whose men were away at war. The circular made it apparent that its provisions would also extend to the year 1916. Emphasis was laid on the fact that the priests should inform the faithful of this dispensation, that the trustees should urge the farmers to take care that no hay field or ploughable land plot would remain uncultivated, and that the more well-off believers should help those who were destitute.⁶

The Orthodox and Greek-Catholic metropolitan circulars persistently highlighted the need to raise funds for those who suffered from the war. Subscription lists were opened in each parish from the Orthodox Metropolitan See of Transylvania. The priests could send the money they had collected either to the deanery or straight to the Archdiocesan Consistory. For example, in August 1915

4. Florin Bengean, *Filantropie și asistență socială în activitatea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în perioada 1868-1918*, Târgu-Mureș, 2009, pp. 252-255.

5. The Bistrița County Service of the National Archives, the *Greek-Catholic Parochial Office Archiud* Fund, file 6/1913-1917, f. 118^v.

6. The Alba County Service of the National Archives, the *Library* Fund, file no. 2899/1916, III/362, f. 19^v.

the priest from Ciceu-Giurești informed the Consistory that 21 crowns had been collected in his parish.⁷

After the model of Metropolitan Mețianu's circular, Ioan I. Papp, the Orthodox Bishop of Arad, recommended on 1/14 September 1914, that at baptisms and weddings the priests in the diocese should "intervene with the parishioners so that their feasts involve a narrower circle" of guests and that the money saved through these more modest parties should be donated to the poorer families and to those who could not sustain themselves because the men had left for the front.⁸ Fund-raising appeals were launched in numerous issues of the official publication of the Diocese of Arad, the intention being that of assisting the indigent population to overcome the hardships of the war more easily. The exhortation of the hierarchy from Arad remains memorable through its generosity: "To show true love and care for the families of those who have been taken to the battlefield, it is desirable that they be given full assistance not only in gathering the crops they may have, but also in making sure that none of these families, with land, remain without the autumn sowing work completed."⁹

In the same spirit, Sofia Beles, President of the Romanian Women's Association of Arad, made an appeal on 25 July/7 August 1914, which is relevant for the humanitarian feeling that was cultivated in the local society: "The brave men went to war to defend the throne, our homeland and our nation. The families of many of them have thus been deprived of the arms that provided them with nourishment and they will soon be on the verge of the most horrendous poverty... do hasten, Romanian women from the county of Arad, to aid the ones in need. Do look, Romanian women from the county of Arad, after the families of those who have been taken to war, and give them all your help and all your comfort. Wipe the tears of those who mourn, clothe the naked, give food to the famished." Moreover, in the summer of 1916, the local branch of the "Ștefania" Association for the protection of mothers and children was formed in Arad, in parallel with the popularization, among the local Romanian milieus, of the initiative to set up an orphanage for the orphaned children of the Romanians who had died on the front.¹⁰

As shown recently, one of the greatest traumas caused by World War I in all the belligerent states, with serious demographic consequences, was the death of countless men who left behind many families, deprived of their main provider. In such a context, among the Romanians in Transylvania (but not only), the theme of the responsibility that the society had to these orphaned, fatherless children gained contour. Thus, in 1916, the Romanian elite (both secular and ecclesiastical) launched a vast campaign in favour of the orphans, an idea that had wide

7. Florin Bengean, *Filantropie și asistență socială.*, p. 256.

8. *Biserica și Școala*, no. 36, 7/20 September 1914, p. 307.

9. *Biserica și Școala*, p. 307.

10. DJAAN, FCP, file 358/1916.

echoes in the Transylvanian Romanian society.¹¹ Initiated by the Orthodox Metropolitan See of Sibiu at around the time of Christmas in 1915, the building of an orphanage was also embraced, in the spring of 1916, by the Uniate (Greek-Catholic) Metropolitan See in Blaj, both of these churches of the Romanians engaging responsibly in this demographic and social matter. Although the idea of building orphanages was not a novelty in the Romanian society (the Orthodox Metropolitan See of Sibiu had discussed this project in around 1912, and the Greek-Catholic Metropolitan See of Blaj had considered it even earlier), re-launching the construction of these orphanages was now consonant with the requirements of the civil authorities. In early 1916, the Interior Minister of Hungary instructed all the municipalities to establish foster care institutions that were to defend the interests of the war orphans (special inspectors were to be appointed for supervising the orphans' living conditions, the manner in which they were cared for by their guardians, etc.).¹²

Regardless of their religious or social background, the Romanians responded enthusiastically to these calls, the fund-raising lists being published regularly in the press (both secular and ecclesiastical: *Telegraful Român*, *Biserica și Școala*, *Unirea*, *Românul*, etc.). Among those who contributed with money were illustrious personalities such as Bishop Mihaly of Apșa, who donated 20,000 crowns, Bishop Demetriu Radu – 40,000 crowns (for Blaj), Queen Maria of Romania, with 120,000 crowns (for Sibiu), and others. A symptomatic phenomenon for this transconfessional mental horizon was the fact that some gave donations for both orphanages: for instance, Teodor Mihali (the Chairman of the Romanian Parliamentary Club in Budapest) sent 2,000 crowns to each, although there were registered also a few tensions and competitions between Sibiu and Blaj.¹³ The amounts collected through charity donations (about 500,000 crowns in Sibiu, and 400,000 crowns in Blaj) were declared sufficient in the autumn of 1916, but the opening and functioning of orphanages became possible only later, because of the vicissitudes of the war (still, financial aid from the collected amounts was distributed to the orphans). While the Blaj orphanage opened its doors on 1 October 1918, initially hosting 50 children, the orphanage in Sibiu was housed in the buildings of the central school, the intention being to purchase a building that would be specifically intended for this institution.¹⁴

11. Daniela Mârza, "Demografie și asistență socială în Transilvania (1916-1918): înființarea orfelinelor destinate orfanilor de război," in *Mișcări de populație și probleme demografice*, p. 93.
12. Daniela Mârza, "Demografie și asistență", p. 94.
13. Daniela Mârza, "Demografie și asistență", p. 96.
14. Daniela Mârza, "Demografie și asistență", p. 97.

Actions for the maintenance of morality

The Orthodox Metropolitan Consistory of Sibiu required that the archpriests should submit periodic reports on the morality of the parishioners and urged the clergy to correct the population's disciplinary misconduct through the sermons they delivered. Prior to the outbreak of the war, persons who cohabited outside marriage had been denied Holy Communion. After 1914, the leadership of the Orthodox Church made a few "concessions" in this regard, and couples that fit into the category of common-law spouses were asked to make a promise before the Holy Altar, as part of the Holy Confession, that they would repair this mistake.¹⁵ Also, people who wanted to change their status common-law spouses and requested to enter a religious marriage enjoyed greater indulgence, in the sense that the priests would no longer impose upon them certain canons that had been binding before the war, also in light of the fact that the soldiers who came on leave did not have too much time to carry out the canons for the forgiveness of their sins. Notwithstanding all that, the morality of the believers did not register a very substantial progress: in 1915, 1,679 marriages were concluded in the archdiocese, but the number of common-law partnerships and unlawful cohabitations was more than double: 3,633.¹⁶ Obviously, the state of exception during the war influenced the decisions and attitudes of the state and the church to the citizens' and the parishioners' morality. The ecclesiastical hierarchy was therefore compelled to choose between maintaining its rigidity and demanding the strict adherence of the believers to its own canons and regulations, which could have led to alienating the people from the church, or turning a "blind" eye to some of the rules that could be broken without causing great prejudice to the church.

After 1915, the number of marriages and births in Transylvania declined drastically. It comes as no surprise that in all belligerent countries, the authorities took pronatalist measures, meant to counter the deficit of births and to ensure as great as possible a number of future soldiers. Pronatalist propaganda took the most diverse and well regulated forms. For instance, postcards were used to the fullest in this respect, given that they had a very wide circulation and that, in few words, they could convey news about the soldiers on the front to those back home and vice versa. A central theme in the imagology of postcards during World War I, both among the states of the Entente and among the Central Powers, was the imperative of having as many children as possible, many postcards illustrating, in significant images, the impetus to engage in procreative sexuality.¹⁷ It is in

15. M. Epel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 403.

16. M. Epel, *Un mitropolit și epoca sa*, p. 403.

17. Marie-Monique Huss, "Pronatalism and the popular ideology of the child in wartime France: the evidence of the picture postcard," in *The Upheaval of War. Family, Work and Welfare in Europe, 1914-1918*, Jay M. Winter, Richard Wall (eds), Cambridge University Press, 1988, p. 331sq.

the spirit of such a vision that we should probably consider some of the measures taken by Bishop V. Mangra in 1916-1918. Thus, he “encouraged” endogamous marriages between relatives in the fifth and sixth degree of consanguinity, in order to stimulate the birth of as many children as possible in the province. Having received more than 200 applications for exemption on the grounds of consanguinity at the metropolitan see, Mangra gave his assent to most of them.¹⁸ Not infrequently, such dispensations were accompanied by the instruction that “the wedding should take place without a boisterous party,” because the intention was to avoid making too much “publicity” to marriages that were usually not looked favorably upon by the church. Then, the same recommendation-for holding a wedding without organizing too big a party was associated with dispensations that lifted the ban on weddings concluded during religious fasts.¹⁹ However permissive the higher hierarchy may have been in granting such exemptions from secular rules governing matrimonial matters, it was not to be desired that the population should infer that the church was too lenient, and attempts were made to ensure that such “derogations” would pass unnoticed.

The problems facing the church and the authorities in Transylvania were not specific solely to this Oriental province of the Austro-Hungarian Empire, as they could also be encountered, with similar coordinates, in other belligerent countries in Europe. When the men were called to arms, a general concern spread throughout most countries about what would happen to their homes and families. In part, this also happened because the war was justified as a defense of the women and the children, and, implicitly, of the traditional gender roles, so there were reasons to worry about the manner in which the war circumstances would alter these roles. Thus, among many European nations there were heated public debates, in the media and even among the legislators, about the women’s behavior. The journalists, the social reformers, the politicians, the representatives of the clergy, etc. wondered how to make sure that women would not make mistakes, which they would not fall into sin in the absence of their husbands, who had been deployed on the front. As the war was protracted, the fear that women would lose their morality, which the social problems would become more complicated, that illegitimacy would increase, etc., became priority issues, given also the information about the soldiers’ conduct that was disseminated through the press and that held the attention of the public opinion.²⁰ Other visible changes, such as the entry of women in factories and other public services, led to stricter supervision and regulation. In Arad, for instance, at the restaurant owners’ long and repeated insistence, the police issued a decision that strictly regulated women’s employment conditions in restau-

18. M. Eppel, *Un mitropolit*, p. 403 sq.

19. M. Eppel, *Un mitropolit și epoca sa*, p. 404.

20. Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, Longman: Pearson Education Limited, 2002, p. 62.

rants, pubs and canteens, while in Budapest the Headquarters of the Honved Army issued a circular that exempted certain categories of skilled workers and peasants from military duty in order to carry out their specific activities.²¹ Public attention was focused on maintaining the morality of the soldiers on the front and of those they had left at home, because in the context of total war, all aspects were relevant for the general mobilization and state of mind, in a world in which the war was meant to preserve an idealized society. Not only were the enemy portrayed as degenerate, but the women of the nation were called to embody perfection and traditional morality while their husbands were sent to fight on the front.²²

Conclusions

World War I challenged the Church to find solutions to the problems with which the parishioners were confronted during those years, and these problems and interventions were certainly more extensive than we have managed to outline above. Nor did we intend to comprehensively examine these aspects; rather, we have inventoried several types of such interventions that were visible immediately after the outbreak of the war or that manifested themselves sequentially during the five years of the world conflagration. The phenomena that were undoubtedly the most affected were social mobility and the natural movement of the population. Natality registered the most dramatic evolutions, but mortality also reflected the socio-economic and political-military circumstances. Regarding marriage and the morality of couples, they were clearly influenced by the state of war, as people responded in a complex manner to the challenges of the new environment in which daily life unfolded. The increased mobility of the population, especially of those conscripted during those years, contributed to the “contamination” of large segments of the population with practices, attitudes and sentiments that could hardly have been noticed under the normal conditions of peace and of a traditional mental horizon. Of course, the civil authorities similarly requested the population to donate money, food and other supplies for the soldiers serving in battle. The civil society had also mobilized itself in an exemplary manner ever since the onset of the war, supporting the initiatives of the state and of the church.

21. The Arad County Service of the National Archives, the *Police Station* Fond, file 61/1916, 314/1916 etc.

22. Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, p. 62.

INVALIDI, ORFANI ȘI VĂDUVE

Consecințe sociale ale „Marelui Război” în Transilvania.

Studiu de caz

Elena Crinela Holom*, Bogdan Crăciun

■ ELENA CRINELA HOLOM

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, email: elena_crinela@yahoo.com.

Domenii de interes: istoria modernă a Transilvaniei în secolele XIX-XX, demografia istorică și istoria familiei transilvane, socio-antropologie istorică.

Publicații: *Individ, familie, comunitate. Comportament demografic, relații familiale interetnice și interconfesionale în satele din trecutul Albei (1850-1910)*, Cluj-Napoca: Mega, 2009, 381 p; *Sunet și sensibilități colective. Funcția socială a clopotelor în comunitățile românești din Transilvania (sec. XIX-XX)*, Presa Universitară Clujeană, 2006, 194 p.

■ BOGDAN CRĂCIUN

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, str. M. Kogălniceanu, nr. 1, Cluj-Napoca, bogdanacademia@yahoo.com.

Domenii de interes: istorie modernă, demografie istorică și istoria familiei săsești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Publicații: *Cercetările de istoria populației României (1945-2005). Bibliografie selectivă*, editori: Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca: PUC, 20057; *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae*, editori: Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca: PUC, 2003.

Invalids, Orphans and Widows: The Social Consequences of the “Great War” in Transylvania. Case Study

Abstract. The First World War had a series of negative consequences that amounted to important human lives lost and sacrificed and wide-scale destruction. The conflict resulted in essential changes on a social, economic and cultural level but also in the sphere of international relations. The Great War has also profoundly affected Transylvania's social structures. Many researchers however, pointed out difficulties in quantifying its resulting violence effects, since conflicts frequently brought the destruction of the data necessary for such an estimation. Nevertheless, there are some historical sources that allow such an estimate to be made. One such valuable source, we have identified within the National Archives deposit, Bistrița-Năsăud County Department: *Fondul Invalidi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961*. Focusing mainly on data provided by this archival collection, we aim to capture the war experience and its consequences on those that fought on the front lines, but most of all on those part of the home front. We believe that by highlighting four stories of four villagers from Budești (Bistrița-Năsăud county) will expose much more accurately the effects of the global conflict long after the guns fell silent.

Keywords. First World War, Transylvania, social consequences, invalids, orphans, widows

1. Despre fațetele încă necunoscute ale Primul Război Mondial

ÎN ANUL 2014 s-au împlinit 100 de ani de la izbucnirea primului conflict politico-militar major prin care a trecut omenirea, dimensiunea globală a acestuia justificând din plin atribuirea denumirii de Primul Război Mondial. Evenimentul, cunoscut și ca „Marele Război” sau Războiul Națiunilor, a provocat mutații importante în plan social, economic, cultural, precum și în planul relațiilor internaționale. Pe de altă parte, conflictul a avut și o serie de consecințe negative exprimate în pierderi și sacrificii umane, drame, suferințe și distrugerii materiale¹.

La 100 de ani de la prima conflagrație mondială, pe lângă fațetele sale cunoscute, o serie de altele 100, sau poate chiar mai multe, au rămas necunoscute. Istoricii și-au pus de foarte multe ori întrebarea: „De ce suntem atât de obsedați de Marele Război dintre anii 1914-1918, în condițiile în care nu a fost cel mai lung, sângeros și distrugător conflict”? Și tot ei au venit și cu răspunsul: preocuparea dedicată subiectului e legată de numeroasele necunoscute privind cauzele sale, cei care l-au generat, dar și pierderile și consecințele acestuia².

Deși s-a scurs un veac de la „Marele Război”, cifra corectă a pierderilor umane nu a fost reconstituită cu exactitate³, atât pentru victimele din rândul militarilor, cât și pentru populația civilă.

Astfel, înregistrarea demografiei care a marcat violența Primului Război Mondial rămâne un subiect dificil din punct de vedere științific, din cauza neînregistrării, nepăstrării sau chiar a distrugerii datelor necesare surprinderii consecințelor luptelor. Cu toate eforturile pe care o asemenea restituire le implică, este posibilă o estimare a pierderilor umane, fie aceasta chiar parțială. În acest sens, pot fi comparate recensămintele de dinainte și de după conflict, pot fi colectate numele celor dispăruți sau morți. Alte metode includ analiza unor eșantioane, date istorice și antropologice. De asemenea, presa vremii poate fi utilizată pentru a obține unele date despre numărul celor decedați, dispăruți sau despre aparținătorii rămași în urma acestora⁴.

De departe, considerăm că identificarea pierderilor și a consecințelor conflictelor armate se poate realiza cel mai bine pornind de la datele istorice identificate în arhive. Apreciem că prin fructificarea unor surse cât mai diverse privind problematica Primului Război Mondial se pot umple o serie de goluri și în același

1. Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 1; Vyvyan Breddon, *Primul Război Mondial (1914-1918)*, București: All, 2006, pp. 169-198.
2. Robin Prior and Trevor Wilson, “The First World War, Review Article”, *Journal of Contemporary History*, 35, 2, 2000, pp. 319-328.
3. Lucia Pozzi, «La population italienne pendant la Grande Guerre», *Annales de démographie historique*, 103, 1, 2002, p. 121.
4. Helge Brunborg and Henrik Urdal, “The Demography of Conflict and Violence: An Introduction”, *Journal of Peace Research*, 42, 4, 2005, p. 373.

timp extinde limitările metodologice ale cercetării istorice curente în privința a ceea ce a reprezentat acest conflict sub aspectul pierderilor și al consecințelor.

La un secol de la acele evenimente, dosarul Primul Război Mondial rămâne încă unul deschis, o chestiune importantă din punct de vedere științific, socio-economic și cultural. Faptul că suntem contemporani cu aniversarea unui secol de la momentul debutului său ne îndeamnă și mai mult să ne aducem aminte de cei care au murit sau au avut de suferit de pe urma conflictului (invalizi, orfani, văduve). Și chiar dacă este încă foarte mult de lucru în direcția reconstituirii experienței celor care au luptat în prima linie a frontului, dar și a celor din spatele acestei linii, vocea acestor oameni trebuie să se facă auzită pentru că este a înaintașilor noștri.

2. Punctul de plecare al poveștii și personajele ei

În lucrarea *The Beauty and the Sorrow: An Intimate History of the First World War*, suedezul Peter Englund prezintă Primul Război Mondial prin intermediul a 20 de povești, aparținând unor oameni de diferite naționalități. Fie că povestea în sine a fost cea a unui marinar german, a unui doctor american, a unui cavaler maghiar, a unei infirmiere scoțiene, a unui pilot belgian etc., toți acești oameni au avut ca element comun experiența trăită a războiului⁵.

Mergând oarecum pe aceeași linie, prin lucrarea de față intenționăm să aducem în prim-plan alte 4 povești, aparținând de această dată unor oameni din trecutul Transilvaniei. Ne propunem surprinderea experienței dar și a consecințelor războiului asupra celor care s-au aflat pe linia frontului, dar mai ales în spatele lui.

Sursa principală a lucrării este reprezentată de fondul *Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961*, conservat în depozitele Arhivelor Naționale, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud. Păstrat sub numerele de inventar 618 și 805, fondul totalizează un număr de 8772 de unități arhivistice și este alcătuit din dosarele de asigurat ale invalizilor, orfanilor și văduvelor Primului și celui de-al Doilea Război Mondial. Atenția noastră va fi îndreptată, evident, asupra victimelor primei conflagrații mondiale, o examinare atentă a fondului arătând faptul că cele mai multe materiale sunt aferente acestui eveniment istoric și consecințelor sale. De exemplu, pentru localitatea Budești s-au păstrat 37 de dosare, pentru Ardan 32 de dosare, pentru Bistrița-Bârgăului 54 de dosare, pentru Prundu-Bârgăului 47, și exemplele ar putea continua.

Astfel, cele patru personaje centrale ale poveștii noastre au fost: Teodor Lumpedeau (invalid), Irimie Pop (invalid), Ieronim Faur (orfan) și Maria Aruncutean (văduvă) din localitatea Budești. Și înainte de a fi trăit și experimentat consecințele „Marelui Război”, de a fi victime ale acestuia, adică invalizi, orfani, văduve, acești patru oameni își duceau bucuriile și necazurile vieții în acest sat

5. Peter Englund, *The Beauty and the Sorrow: An Intimate History of the First World War*, London: Profile Books LTD, 2012.

situat în sudul-estul actualului județ Bistrița-Năsăud, la 55 km distanță de municipiul Bistrița și 55 km distanță de municipiul Cluj-Napoca.

3. Participarea la război. Calendarul mobilizărilor din anul 1914 și primele consecințe ale înrolării pe front a bărbaților

La scurtă vreme după declarația de război a Austro-Ungariei împotriva Serbiei a fost decretată și mobilizarea generală. Astfel, la 1 august 1914 a fost anunțată mobilizarea pentru toți ostașii până la 42 de ani. Apoi, la mijlocul lunii septembrie s-au ordonat recrutări noi pentru cei născuți în anii 1892, 1893, 1894 și 1895⁶. În fine, în octombrie-noiembrie au fost efectuate noi recrutări pentru bărbații din grupa de vârstă 24-36 de ani⁷.

Într-unul din aceste valuri de mobilizare, organizate în cursul anului 1914, au intrat și Teodor Lumperdean, Nicolae Faur, tatăl lui Ieronim și Ilie, soțul Mariei Aruncutean.

În privința modului în care a fost receptată plecarea pe front a bărbaților din satul Budești nu avem păstrate mărturii directe, dar credem că aceasta a fost resimțită și trăită peste tot la fel. Cu multă durere! De altfel, memoriile unui preot din satul Șanț, situat la aproximativ 100 de km de Budești, dar aparținând din punct de vedere administrativ aceluiași județ Bistrița-Năsăud⁸, vorbesc de: „...*case pline de jale, copii câte 8-10 rămași fără hrănitori, pământul nelucrat mai departe, bucatele și banii lipsă. A plânge să ne poată ajuta doar bunul Dumnezeu*”⁹. Foarte dificil trebuie să fi fost și pentru două dintre personajele noastre, Maria Aruncutean și Ieronim Faur, rămase fără ajutorul soțului, respectiv al tatălui. Referitor la astfel de situații, preotul Pamfiliiu din Șanț menționa faptul că „...*femeile a căror bărbați au mers la război, au ieșit singure și au adunat de pe câmp, iar copiii erau peste măsură de înrgeunați de lucru*”¹⁰.

4. Calendarul mobilizărilor din anii 1915 și 1916 și repercursiunile acestora

În cursul anului 1915, începând cu mijlocul lunii februarie au fost făcute recrutări pentru bărbații din grupa de vârstă 18-20 de ani, urmate, la începutul lunii mai, de noi „asintări” pentru bărbații din grupa de vârstă 17-50 de ani. În iunie, au fost efectuate „asintări” pentru bărbații până la 50 de ani¹¹. La sfârșitul lunii octombrie au fost chemați sub arme bărbații din grupa de vârstă 18-22 de ani, iar între sfârșitul

6. Florea Grapini, *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, Suceava: Mușatinii, 2003, pp. 340-341.

7. *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, p. 344.

8. Situația de azi. La izbucnirea Primului Război Mondial Budeștiul aparținea de comitatul Cluj, iar satul Șanț de comitatul Bistrița-Năsăud.

9. *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, p. 340.

10. *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, p. 344.

11. *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, pp. 350-352.

lunii octombrie-sfârșitul lunii decembrie au fost făcute recrutări pentru bărbații născuți între 1873-1897¹².

În 1915, a fost mobilizat pe front și Irimie Pop la vârsta de doar 19 ani.

Înrolările pe front au continuat și în anul 1916, între sfârșitul lunii februarie-începutul lunii martie fiind convocați să plece la război bărbații până la 50 de ani. La mijlocul lunii aprilie au fost efectuate „asintări” pentru bărbații născuți în 1898, urmate la mijlocul lunii mai de recrutări în rândul bărbaților cu vârsta între 18-38 de ani, fiind luați la oaste și cei mai puțin apti. La mijlocul lunii august au fost chemați sub arme bărbații între 18-22 de ani, iar spre sfârșitul lunii bărbații între 17-55 de ani. În ultima lună a anului au fost efectuate recrutări pentru bărbații între 18-24 de ani¹³.

Mobilizarea pe front a fost continuată și în cursul anilor 1915-1916, o mărturie extrasă din monografia comunei Poiana Ilvei, situată la aproximativ 110 km de satul Budești, surprinzând cât se poate de vădit consecințele recrutărilor masive: „...de la mijlocul anului 1916, în sat au mai rămas femeile, copiii și tineri până la 18 ani, bătrânii peste 50 de ani, iar între cei cuprinși între 19 și 50 de ani se aflau inapți (orbi, schiopi, surdo-muți, bolnavi de tot felul). Nici aceștia nu erau lăsați să-și ducă suferințele în liniște, fiind supuși la unele verificări ale comisiilor militare. Astfel, comisia din 18 mai 1916, din 19 poienari (19-40 ani) verificați și considerați inapți până acuma, a trimis pe front doi frați bolnavi...”¹⁴.

5. Calendarul mobilizărilor în ultimii doi ani de conflict și bilanțul funest al războiului

În cursul anului 1917, la începutul lunii ianuarie au fost realizate „asintări” pentru bărbații între 18-24 de ani, iar în august, asintări” pentru cei din grupa de vârstă 18-50 de ani. La începutul lunii septembrie au fost efectuate recrutări pentru bărbații între 18-21 de ani¹⁵.

În 1918, la începutul lunii ianuarie au fost mobilizați pe front cei născuți în anul 1900, iar la mijlocul lunii aprilie, bărbații din grupa de vârstă 19-24 de ani¹⁶.

Satul Budești a participat efectiv la război cu 185 de bărbați înrolați, bilanțul trist contabilizând 13 morți, 6 morți ca prizonieri sau în spital, 8 invalizi, 12 dispăruți, 22 de văduve după morți și dispăruți și 55 de orfani. Pentru 145 de bărbați soarta a fost mai fericită, ei reușind să se reîntoarcă în satul natal. Astfel, cele patru personaje ale noastre (2 invalizi, 1 orfan și o văduvă) au îngroșat și ele

12. *Cartea vieții părintelui Pamfiliu*, p. 354.

13. *Cartea vieții părintelui Pamfiliu*, pp. 355-369.

14. Ofilat Varvari, *Comuna Poiana Ilvei până la începutul mileniului trei-Pagini de monografie*, Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004, p. 116.

15. *Cartea vieții părintelui Pamfiliu*, pp. 370-382.

16. *Cartea vieții părintelui Pamfiliu*, pp. 386-388.

rândurile unei statistici triste ce a contabilizat 25406 de invalizi, 79226 orfani și 38630 de văduve din rândul populației românești din Transilvania (**Tabelul nr. 1**).

Tabelul nr. 1. Efectele războiului asupra populației Transilvaniei și a satului Budești

Denumirea localității județului/provinciei	Populația românească	Au luat parte la război chemați fiind la		Soarta îndurată în timpul războiului				Au rămas		
		partea activă, soldați pe front	servicii auxiliare sau mobilizați pe loc	morți pe câmpul de luptă	morți în închisori sau în spitale	s-au întors acasă		dispăruți	văduve	orfani
Budești	1120	185		13	6	8	145	12	22	55
Transilvania	2979614	449796	34578	41739	11275	25406	343387	29839	38630	79226

Sursa: *Transilvania*, nr. 1-2, 1923, p. 51.

6. Cadrul legislativ care a reglementat problema invalizilor, orfanilor și văduvelor Primului Război Mondial

Pentru a veni în sprijinul celor afectați de război și mai ales a invalizilor, orfanilor și văduvelor, autoritățile provizorii ale Transilvaniei și mai apoi cele centrale de la București, au emis o serie de circulare, ordonanțe, instrucțiuni și legi:

I. 3 februarie 1919, „Nota circulară în chestia instituțiilor de ocrotire a invalizilor”, prin care se solicita prefectilor să realizeze un tablou centralizat al instituțiilor de ocrotire (școli pentru invalizi, orfeline, azile etc), trebuind să fie oferite și detalii legate de clădirile, scopul și averea acestor instituții¹⁷.

II. 15 martie 1919, „Nota circulară pentru formarea consiliilor de reformare (superarbitrare)” a căror scop era constatarea deficiențelor fizice și mentale, în vederea fixării pensiei și a gradului de invaliditate¹⁸.

III. 21 martie 1919, „Ordonanța Ministerului de război nr. 18.841 din 21 martie 1919, publicată de Consiliul Dirigent la 3 aprilie 1919”, prin care se stabilea acordarea de asistență spitalicească pentru invalizii de război¹⁹.

IV. 7 iunie 1919, „Anunț pentru primirea competențelor de ocrotire (pensilor)” pentru pensionarii militari, invalizi, văduve militare și orfani.

17. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920* (retipărire), Cluj: Ed. Buletinului Justiției din Cluj, 1929, pp. 98-99.

18. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, pp. 205-209.

19. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*, 23, 30 martie (12 aprilie), 1919, pp. 128.

Anunțul preciza informațiile și datele ce trebuiau a fi depuse la primării de către categoriile mai sus menționate în vederea acordării pensilor²⁰.

V. 25 august 1919, „Ordonanță pentru ocrotirea națională și socială a invalizilor și văduvelor de război”, prin care se solicita acordarea priorității la încadrarea în serviciile publice ale statului a invalizilor și văduvelor de război, precum și la cursurile pentru poștă, telegraf și căi ferate²¹.

VI. 26 august 1919, „Ordonanță pentru buna regulare a distribuirii ajutoarelor și pensilor invalizilor, văduvelor, orfanilor de război, a pensionarilor militari și pensionarilor fostelor instituții comune austro-ungare”²².

VII. 24 septembrie 1919, „Notă circulară către toate primăriile orașelor și secretariatelor comunale și cercuale”, prin care s-a stabilit că toate chestiunile privitoare la invalizi, orfani și văduve de război țineau de lichidatura pensiilor din Sibiu²³.

VIII. 15 decembrie 1919, „Instrucțiune pentru punerea în aplicare a decretului nr. 4612 din 29 octombrie 1919, relativ la reducerea de 50% acordată indivizilor când călătoresc cu CFR”²⁴.

IX. 2 septembrie 1920, *Legea pentru înființarea Oficiului Național al Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război*²⁵.

În linii foarte generale, tot acest cadru normativ și-a propus să aibă o vedere de ansamblu asupra tuturor instituțiilor de ocrotire, să pună bazele instituțiilor abilitate să constate problemele fizice și mentale ale celor care au fost demobilizați din război, în vederea fixării pensiei și a gradului de invaliditate, să acorde asistență spitalicească pentru invalizii de război, să stabilească precis informațiile și datele ce trebuiau a fi depuse la primării de către pensionarii militari, invalizi, văduve militare și orfani în vederea acordării pensilor și să stabilească drepturile de care beneficiau aceștia.

Fără doar și poate cea mai importantă măsură luată în sprijinul celor afectați de consecințele războiului a fost *Legea pentru înființarea Oficiului Național al Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război* (2 septembrie 1920) al cărei scop principal era stabilirea drepturilor invalizilor, văduvelor și orfanilor de război. Capitolul II al legii stabilea principiile organizării și funcționării acestui Oficiu, precum și componența și atribuțiile comitetului central și a direcțiilor județene. Capitolul VIII menționa înlesnirile speciale acordate invalizilor, văduvelor și orfanilor de

20. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, pp. 353-355.

21. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, p. 498.

22. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei*, 51, 30 august, 1919, pp. 376-377.

23. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, pp. 655-656.

24. *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, pp. 869-870

25. Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, IX, București: Editura „Universală” Alcalay & Co., 1919-1922, pp. 407-419.

război. Iar pentru că actele care au aparținut direcției județene Bistrița-Năsăud a *Oficiului Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război* au fost depuse spre păstrare în depozitele arhivelor, acest lucru ne-a permis să scoatem din anonim poveștile a 4 personaje ce au trăit experiența războiului, dar și urmările acestuia.

7. Patru povești, patru destine

În spatele tuturor acestor statistici și legiferări stau însă destine individuale, oameni reali cu poveștile lor. Și astfel închidem cercul și ne întoarcem la cei patru eroi propuși în debutul studiului de față.

Pentru a înțelege mai bine fiecare dintre aceste istorii personale am socotit că e oportun să prezentăm și contextul familial al celor patru protagoniști, cadrul cel mai intim în care aceste destine atinse de război si-au trăit drama.

Prima poveste este cea a orfanului Ieronim Faur. Acesta își pierde tatăl în 1915, iar mama sa moare în 1919. Devenit orfan de război, intră sub incidența legii și începând cu 1920 primește o „înlesnire de trai” de 75 de lei. Din același an i se atribuie un tutore, în persoana lui Vasile Faur, probabil un unchi. În 1931 Ieronim pierde dreptul la pensia de orfan, deoarece la sfârșitul anului anterior împlinise 18 ani, devenind major la data de 15 decembrie 1930²⁶.

Urmează cazurile celor doi invalizi de război. Am ales să le prezentăm în paralel pentru că cele două povești, deși atât de asemănătoare, sunt în același timp atât de diferite!

Astfel, poveștile celor doi se remarcă printr-o serie de elemente asemănătoare. Ambii au fost răniți în război, Teodor Lumperdean pe frontul sârbesc, Irimie Pop pe cel italian. Ambii au fost demobilizați ca invalizi și pensionați conform legii, fiind beneficiarii unui ajutor de 40 de lei/lună. Amândoi au avut la demobilizare gradul de fruntaș²⁷.

Întorși însă de pe front, asemănările se topesc și cei doi își recapătă locul în ierarhia comunității din care au plecat. Astfel, Teodor Lumperdean își administrează proprietatea funciară compusă din 20 de iugăre de pământ loc propriu, casă și grădină, precum și averea mobilă alcătuită din 2 cai, 2 vaci și 18 oi²⁸. Spre deosebire de Teodor Lumperdean, Irimie Pop beneficiază de împrumut din partea statului, averea sa funciară fiind ceva mai modestă alcătuită fiind din 3 iugăre, casă și grădină. Averea mobilă era formată din 2 boi, o vacă și 8 oi²⁹. De asemenea, Teodor a avut o familie foarte numeroasă compusă din 16 copii, iar Irimie

26. Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R.)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 855, ff. 1-20.

27. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R.)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 1403, ff. 1-32; *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R.)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 1982, ff. 1-46.

28. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R.)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 1403, f. 12.

29. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R.)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 1982, f. 24.

doar 2 copii³⁰. Totodată, Teodor Lumperdean s-a făcut remarcat printr-un spirit antreprenorial, el cerând în 1924 un „brevet pentru vinderea beuturilor spirituoase”³¹.

Maria Hedeș s-a căsătorit cu Ilie Aruncutean în 1909. Înrolat pe front în data de 15 august 1914, Ilie Aruncutean a fost declarat dispărut în data de 14 iulie 1915³². De pe urma dipariției soțului în război a beneficiat de o pensie de 25 de lei. În anul 1927, după recăsătorirea cu Iacob Faur, i s-a sistat pensia, dar Maria nu a fost împăcată cu această decizie: „[...]La 30 septembrie 1927 [...] mi s-a sistat această pensiuine din partea primăriei pe motiv că sunt măritată. Este adevărat că sunt măritată, dar fiindcă și alte văduve măritate primesc pensiuine vă rog binevoiiți a dispune să îmi lichideze și mie pensiuinea cuvenită”³³. Din păcate, dosarul nu mai conține și alte documente care să dovedească dacă Maria a primit sau nu un răspuns favorabil în ceea ce privește cererea adresată comandatului Corpului VI de armată.

Și chiar dacă povestea celor patru eroi ai noștrii mai are încă multe necunoscute, important este faptul că aceasta a fost restituită în linii generale. De asemenea, a fost surprins felul în care Primul Război Mondial și-a pus profund amprenta asupra celor patru destine, lăsându-le fie cu sănătatea afectată, fie fără persoane apropiate alături.

8. Concluzii

Conflictele armate, interne sau internaționale, au fost și sunt mai mereu omniprezente, afectând multe regiuni ale pământului. Urmările au fost diferite în funcție de amploarea și intensitatea conflictului, dar efectele de natură socială au fost mereu aceleași: decese ale bărbaților și multiplicarea numărului de răniți/invalizi, precum și a văduvelor și a orfanilor de război. Situația a fost similară și în Transilvania după Primul Război Mondial.

Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961, identificat în depozitele Arhivelor Naționale, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, a oferit posibilitatea surprinderii efectelor Primul Război Mondial asupra a patru oameni din trecutul satului Budești (jud. Bistrița-Năsăud).

30. Reconstituirea familială a fost realizată de Bogdan Crăciun utilizând următoarele surse arhivistice: Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, *Colecția registrelor de stare civilă*; *Colecția registrelor de naționalități a județului Năsăud*; *Oficiul parohial greco-catolic Budești, Conscripția nominală a sufletelor*) și arhivele Primăriei Budești (*Registre de stare civilă*).
31. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 1403, f. 31.
32. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 70, f. 5.
33. *Fondul Invalizi, orfani și văduve de război (I.O.V.R)-Bistrița, 1918-1961*, Inventar 618, Dosar nr. 70, f. 1v.

*** Acknowledgement**

Autorii țin să mulțumească dnului dr. Adrian Onofreiu, inspector principal în cadrul Arhivelor Naționale, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud, pentru ajutorul prețios oferit pe partea de documentare a acestei cercetări.

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul „Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională în context interdisciplinar și internațional”.

AFTER THE “GREAT WAR”

The Muslim Seminary in Medgidia in Greater Romania

Manuela Marin

■ MANUELA MARIN

Researcher at West University of Timișoara,
Blvd. Vasile Pârvan, Timișoara,
e-mail: marinmanuela2004@gmail.com.

Research interests: the history of the Romanian communist regime during Nicolae Ceaușescu’s leadership, everyday life in communism, Nicolae Ceaușescu’s cult of personality, Turk and Tatar minorities during the communist regime.

Publications: *The Origin and Evolution of Nicolae Ceaușescu’s Cult of Personality 1965-1989*, Alba Iulia, Altip, 2008; *Between Present and Past: Nicolae Ceaușescu’s Cult of Personality and the Romanian Public Opinion*, Cluj-Napoca, 2014; „Posteritatea unui dictator”, in *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Ștefan Bosumitu, Mihai Burcea (eds), Iași: Polirom, 2012, „Ascultând Radio Europa Liberă în România lui Nicolae Ceaușescu” in *Între transformare și adaptare. Avataruri ale cotidianului în regimul comunist din România*, Luciana M. Jinga, Ștefan Bosumitu (eds), Iași: Polirom, 2013.

După „Marele Război”: Seminarul musulman de la Medgidia în România Mare

Abstract. Lucrarea abordează subiectul Primului Război Mondial din perspectiva consecințelor sale pentru nou-creatul stat roman din 1918. Pentru a consolida unitatea politică și teritorială a statului, conducerea românească a angajat un ambițios program de construcție națională. În acest context, autoritățile romane au considerat educația și instituțiile educaționale ca instrumente puternice de omogenizare națională, capabile a accelera procesul de construcție a națiunii. Folosind documentele de arhivă create de Ministerul Cultelor și Artelor, lucrarea analizează proiectul românesc de construire a națiunii în Dobrogea după Primul Război Mondial, în legătură cu una dintre cele mai importante instituții religioase și educaționale create pentru minoritățile turcă și tătară, și anume seminarul musulman de la Medgidia. Prima parte a lucrării conține o scurtă istorie a acestei instituții, de la crearea sa și până în perioada interbelică, arătând cum transformarea sa într-o școală publică i-a schimbat statutul și relația cu statul roman. Cea de a doua parte arată cum agenda naționalistă a statului roman a influențat nu doar organizarea programei educaționale, dar și soluționarea debaterilor publice privind mutarea seminarului de la Medgidia spre o altă localitate din Dobrogea. Ultima parte se concentrează asupra subiectului examenelor de absolvire a elevilor de la seminar. Aceasta pentru a sublinia nu doar preferința autorităților românești pentru alegerea unor subiecte cu încărcătură naționalistă pentru examenele finale, dar și preocuparea evidentă a absolvenților de a descrie în aceeași tonalitate naționalistă rolul lor de învățători și lideri religioși în cadrul comunității musulmane din România.

Keywords. Seminar musulman, Medgidia, proiect național, România Mare, religie

Introduction

THE GREAT Union achieved in 1918 imperatively imposed the consolidation of the national construction by integrating the new provinces and their minority populations in the new Romanian state. Irina Livezeanu has documented the way in which the government used education in order to promote its project for building and consolidating the nation and the Romanian state.¹ Similarly my study examines the way in which the Romanian state's nation building project in the interwar period influenced in the functioning of the Muslim seminary in Medgidia.

The need that the seminary students should receive a national education was justified by the objective conditions in which they had to work after graduation. Usually, the graduates of the Medgidia Muslim seminary worked as religious clergy and/or teachers for the Muslim population in Dobroudja. This population belonged to Turkish or Tartar ethnic groups, and was largely located in Southern Dobruja, which became a part of the Romanian state at the end of the First World War. From this point of view, the graduates of the Muslim seminary had to act as "agents" of the Romanian state and to locally promote the Romanian nation building project among a population that not only was not ethnically Romanian, but it had been included within the borders of the Romanian state very recently.

My approach is one of *local history*, but not along the lines of the studies which discuss the "deconstruction" of the nation state and the centrifugal tendencies manifested at the regional level. On the contrary, by the a discourse analysis of the graduation theses of the Muslim seminary students in Medgidia I shall emphasize the existence of a convergence between the national construction policy of the Romanian state, promoted promoted by the means of this educational institution, and the position of a part of the Muslim community concerning the emigration of ethnic Turks and Tatars from Dobroudja to Turkey (the Ottoman Empire) and other Muslim countries. Regarding the issue of emigration problem starting with 1878 and throughout the interwar period, two currents of opinion emerged among the Turkish-Tatar community in Dobroudja. The first supported the need for emigration, arguing that the Muslims could not practice their religion properly in a non-Muslim state, like the Romanian state. The second current of opinion supported the Muslim believers' staying in Dobroudja and implicitly the consolidation of local Muslim communities.²

My study also proposes an institutional analysis exploring aspects related to the historical evolution of the Muslim seminary in Medgidia from its creation until the end of the interwar period. Such an analytical perspective can capture

1. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București: Humanitas, 1998, pp. 14-29.
2. I am grateful to my colleague Metin Omer for suggesting me this interpretation.

not only the way in which priorities of the Romanian state's national policy were reflected in the functioning of this religious and educational institution, but also the way in which the project of the Romanian nation-building, supported by a centralization of the political decision making process, did not necessarily operate to the detriment of the Turkish and Tatar minorities in Dobroudja.

The study has three main parts. The first section includes a brief history of the seminary, and some general information on the functioning of this educational institution. The second part of the study will show that during the debate about moving the Muslim seminary in Medgidia, in order to support their position, all stakeholders used arguments that resonated with the Romanian nation-building objectives. The last part will examine the graduation theses of seminary students, showing how, as a culmination of the knowledge acquired in school, they understood to contribute, in their turn, to the national education of their coreligionists.

As could be noticed throughout my introductory considerations I chose to use, in different contexts, the term *national* instead of *nationalism* in order to avoid the negative connotations that this last term has in the contemporary history of Romania, which are not suitable for my topic. Thus, when talking about national project, about national policy or national education I refer to actions taken by the Romanian state, especially in educational field, for building a nation and a national identity that would be suitable for the radically different conditions generated by the creation of Greater Romania.

The History of the Muslim Seminary from Medgidia

The Muslim seminary was established in 1610 in Babadag. For its functioning and maintenance, the Turkish general Gazi Ali Pasha who participated in the siege against Vienna, donated his estate in Zebil village and Babadag Lake. In 1837, with the financial support of Sultan Mahmut II a new building was built, which would host the seminary until 1901, with an interruption between 1877 and 1889. Based on article no. 21 of the Law on the organization of Dobroudja, the seminary reopened and became a state institution. Changing the status of the seminary had two main consequences. Firstly, the entire estate used for maintaining this educational institution became the state's property. Moreover, through the intermediary of the Ministry of Religious Affairs and Arts, the Romanian state committed to financially support its functioning. Secondly, the Romanian state will intervene, especially after 1904, to regulate and synchronize the seminary curriculum with that of other educational institutions³.

3. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viață spirituală. Viață religioasă și învățământ în limba maternă*, Constanța, ExPonto, 1998, p. 153; Arhivele Naționale Istorice Centrale (hereafter abbreviated as ANIC), Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 84/1932, f. 28 f; Ministerul Cultelor și Artelor-Direcția Studii, dosar 94/1955, f. 6.

For demographic reasons (the decrease in the number of Romanian citizens of Turkish and Tatar ethnicity after 1877-1878), the seminary was moved to in 1901 to Medgidia, located in the centre of old Dobroudja and very well connected, in terms of infrastructure, with the entire region.⁴ In 1904, under the guidance of Spiru Haret, Minister of Religious Affairs and Public Education at the time, the first functional regulations of the seminary were drawn up, having “in mind the harmonization of Muslim religious interests with the state interests of the country.”⁵

This harmonization involved the introduction of Romanian language as a school subject and its use for teaching some “scientific school subjects” included in the curriculum of state secondary schools (geography, history, mathematics, calligraphy, pedagogy, administrative and constitutional law, hygiene etc.). Obviously, taking into account the profile of this educational institution, its curriculum included Turkish and Arabic teaching, the interpretation of the Koran, Muslim law, history of the Islamic religion or religious music⁶.

The regulations of 1904 also stipulated the organization of courses by classes (rather than in groups as they were originally organized) and the 8-year duration of studies, as well as the fact that the diploma was to be obtained after a final (written and oral) examination, conducted by a special examining board. After it was moved to Medgidia, the seminary also had a boarding house, where students from all over Dobroudja were hosted, some of them studying on scholarships from the Ministry of Public Education. This institution was served by administrative and teaching staff (depending on the school subjects taught), and it was headed by a Romanian administrative manager and a Muslim (study) “spiritual deputy manager”. In general, this organization of the Muslim seminary in Medgidia will be maintained in the interwar period.⁷

The graduates of the seminary represented what could be generically called the local and national elite of the Turkish and Tatar minorities from Dobroudja. This was because the “capacity” diploma of the Muslim seminary in Medgidia was a prerequisite for being hired in an ecclesiastical position in the mosques in Dobroudja, for becoming a part of the body of religious and public education teachers and later, for being elected as muftis⁸ and presidents of religious courts,

4. *Anuarul seminarului musulman al statului din Medgidia pe anul școlar 1903-1904*, București, 1904, p. 4; ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 84/1932, f. 28 f.

5. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor-Direcția Studii, dosar 94/1955, f. 6; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța: ExPonto, 1998, p. 361.

6. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, p. 154; ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor-Direcția Studii, dosar 94/1955, f. 6; *Istoria Dobrogei*, p. 361.

7. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, p. 154; *Anuarul 1903-1904*, București, 1904, p. 4; *Anuarul seminarului musulman al statului din Medgidia pe anul școlar 1907-1908*, Constanța, 1908, p. 4; *Anuarul seminarului musulman din Medgidia pe anul școlar 1928-1929*, Constanța, 1929, p. 5; *Anuarul seminarului musulman din Medgidia pe anul școlar 1930-1931*, Constanța, 1930, p. 20.

8. The *muftiate* is the central and representative institution of the Muslim community in Romania. In Greater Romania, four such muftiates functioned in Constanta, Silistra, Tulcea and Bazargic.

positions reserved only for those who came from Turkey or who studied in this country⁹. Also, some of the graduates from the Muslim seminary in Medgidia continued their religious studies in Turkey or Egypt, others chose secular professions, becoming physicians, economists, engineers, men of letters or publicists¹⁰.

III. Medgidia or Silistra? The Debate on Moving the Muslim Seminar.

The debate on moving the Muslim seminary from Medgidia took place in two stages during the early 1920s. As I will show below, all stakeholders tried to show that placing the seminary in Medgidia or Silistra best answered the interests of the Romanian state, meaning that it ensured a "national education" for future religious clergy or teachers. Also, when taking the final decision to keep the Muslim seminary in Old Dobroudja, the officials from the Ministry of Religious Affairs and Arts considered that an institution of the Romanian state, such as the seminary in Medgidia, could better serve its interests within the Romanian territory of a certain age, as Old Dobroudja was.

The fact that the Quadrilateral became part of Romania raised the issue of having the denominational schools existing here authorized by the Ministry of Religious Affairs and Arts. Thus, in Bazargic and Silistra two private Turkish seminars functioned without authorization. In 1921, travelling in the two towns, the Deputy Minister of Religious Affairs and Arts found out that the seminary in Bazargic did not function any longer for lack of students, who chose to attend public schools, when the local Turkish gymnasium was closed. In Silistra, the four classes of the seminary were still functioning and during the discussions with the Romanian official the representatives of the local Muslim community expressed their interest to keep the seminary open and, consequently, to obtain the accreditation from the Ministry. At both meetings, the representative of the Religious Affairs and Arts was proposed to move the Muslim seminary from Medgidia to Bazargic, or to Silistra as a solution for the convenient settlement of the situa-

They decided on the community's religious matters, collaborated with all state institutions or other organizations or associations for defending and promoting the interests of Muslims and last, but not least, they kept in touch with diplomats and religious leaders in the Islamic countries, but not only. After the surrender of the Quadrilateral in 1940, only two muftiates (Constanța and Tulcea) were left, which will reunite in 1943. The muftiate headquarters was established in Constanta, where it still is today. See Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, pp. 116-128 and *Istoria Dobrogei*, pp. 361, 363.

9. *Anuarul 1928-1929*, p. 3. Muslim courts were the main judicial bodies for the Muslim community in Dobroudja. Within these courts, presidents or *kadis* (judges) judged the disputes and court cases of Muslims in accordance with the basic principles of the Islamic Sharia. Created during the Ottoman rule, these courts functioned under the guidance of the Muftis from the counties in question until their abolition in 1935, under the influence of the secular reforms implemented in Turkey by Kemal Atatürk. See Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, pp. 128-133.
10. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, pp. 155-156.

tion of the seminars of the two Muslim communities in New Dobroudja (South Dobroudja or the Quadrilateral).¹¹

This discussion was resumed in 1923, when the Muslim community of Durostor County asked again, this time through Senator Mehmet Fehnri, for the Muslim seminary to be moved from Medgidia to Silistra. Also, according to the testimony of the representative of the Ministry of Religious Affairs and Arts, this proposal was also supported by the Mufti and by a senator from Caliacra County. In his capacity as deputy general manager in the Ministry of Religious Affairs, on 13 August 1923 Gheorghe Comşa met with the representatives of the Muslim community “in order to investigate the circumstances which determined the Muslim population in Durostor County to ask for the movement of the Muslim seminary from Medgidia to Silistra.” In his report, the Romanian official mentioned that the request to move the seminary was “supported by highly appreciable reasons.” The lack of staff (which included not only imams, hodzhaz, but also hatips and muezzins) for the mosques in the two counties of New Dobroudja would have been solved by moving the seminary to Silistra, where 300 students could have been easily accommodated, including those transferred from Medgidia. In this way, a greater number of young Muslims could be “brought up in the spirit demanded not only by the religious needs of the Muslim population, but also by the interests of the state.” Moreover, touching upon sensitive topic for the Romanian state, the representatives of the Muslim community declared that by unifying the two seminars “population will have the required priests who will know their duties, will know the language of the state and will be educated to be devoted to the state, thus increasing Muslim sympathy for the Romanian state.”¹²

The discussion also addressed specific issues related to the actual location of the seminar, as the Ministry representative inquiring whether Silistra had an appropriate location for the seminary and its boarding house. The answer of the Muslim delegation pointed out that the population would be willing to financially support on its own the transformation of the Ac Kapu mosque into a school building. Thus, it was proposed that the building of the current private seminary should be converted into a boarding house for the students, alongside a military barracks in Silistra. But the Muslim community conditioned this financial effort on the granting by the Romanian state of 400,000 lei for repairing the royal mosque destroyed during the war. This amount was to be supplemented by the state contribution for the upkeep of the seminary which should not exceed the amount granted to the educational institution in Medgidia. The Muslim representatives also asked that the new boarding house would be equipped with inventory items brought from the seminary in Medgidia, including textbooks and other teaching materials.¹³

11. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, ff. 16-17 f-v.

12. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, f. 19 f.

13. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, ff. 19 f, 22.

In his report, the Romanian official stated that if the sum of 400,000 lei requested by the Muslim community in Silistra was approved and if the Muslim population of other counties and the teaching staff in Medgidia adhered to the proposal, then "nothing would stand against moving the seminary next year."¹⁴

As it could be seen above, the Ministry of Religious Affairs and Arts did not reject right from the beginning the idea of moving the Muslim seminary from Medgidia to Silistra, although it eventually remained where it had been located since the early twentieth century. There were several reasons that prompted the Romanian Ministry officials to take this option into account.

Firstly, the representatives of the Muslim community, representing 65% of the population in Durostor County, were the ones who requested the movement of the seminar. This request was also supported by the Muslim believers who were concentrated in large numbers in Caliacra County.¹⁵ Secondly, Silistra was also the headquarters of one of the four muftiates that were active in the interwar period.¹⁶

A third reason referred to the material situation of the seminary which at the end of the war was in "straiten circumstances."¹⁷ Thus, in early 1921, the headmaster unsuccessfully tried to recover part of the estate belonging to the boarding house of the Muslim seminary. When the town of Medgidia was evacuated in October 1916, in order to be saved, some of its belongings were handed over to the inventory of the Red Cross, which had a hospital installed in the boarding house of the Muslim school. These belongings, which included sheets, pillowcases, cotton blankets, beds, napkins, tableware, buckets, were mixed with those of the Red Cross Măcin Hospital and were used for the needs of the hospital that functioned in Brăila between November 1916 and April 1917. Some of these objects were requisitioned by the Germans. When the hospital in Măcin was closed, its entire property was handed over to Brăila city hall, which redistributed it to the hospitals in its administrative area. Thus, the Muslim seminary couldn't recover its inventory items belonging to its boarding house.¹⁸

Also, the boarding house of the seminary in Medgidia was not functional for a few years, probably because of the building being damaged during the fights taking place in the region. Consequently, seminary students were "forced to find accommodation in inns and isolated houses, coming in contact with all kinds of men and women of easy virtue", as they were not received by "neither Muslims, nor Romanians for reasons of religious prejudice." Being aware of the fact that "the education of students and school prestige" were harmed by the perpetuation of this situation, the headmaster of the seminary repeatedly asked for the support of

14. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, f. 24 v.

15. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, f. 20 f-v.

16. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, p. 117.

17. *Anuarul 1930-1931*, p. 4.

18. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 107/1922, ff. 68 f-v, 71, 77.

the Ministry of Religious Affairs and Arts in solving this problem, but according to his testimony, this was “of no avail.”¹⁹

Under these circumstances, the option of moving the seminary to Silistra seemed to be a convenient solution, which would not only have solved the difficult material circumstances of the school, but would also have partially relieved the Romanian state from going to expense for this purpose. Yet, the Muslim seminary continued to function in Medgidia until its closing in 1967. This outcome was determined by several factors. The most important development in this regard was the vehement opposition of the Muslim community in old Dobroudja concerning this matter.

Thus, the muftis of both Constanța county and Tulcea county declared to be against the unification of the two seminaries in Silistra and Medgidia and addressed to the Ministry of Religious Affairs and Arts in writing, bringing arguments for their position. The Muslim community in Constanța had the same position, and it also addressed to the Ministry in writing, suggesting the organization of a meeting with one of their representatives who would explain the reasons why they were against moving the seminary in New Dobroudja. Five main arguments could be found in the documents submitted to the Ministry of Religious Affairs and Arts, justifying the rejection of moving the seminary “so insistently demanded by Silistra inhabitants.”²⁰ Firstly, Medgidia had a special meaning for the Muslim population, being one of the oldest settlements of this community in Dobroudja²¹. Secondly, Medgidia always hosted a religious educational institution (madrassa), just before the movement of the seminary from Babadag in 1889²². Thus the Muslim seminary became a symbol of Medgidia, and, in its turn, this city was the “cradle of the highest religious institution—the seminary.”²³ Thirdly, Medgidia was in the centre of Dobroudja, being a railway junction ensuring the connection to the Capital. But more than anything, Medgidia was “at hand to all Muslims, and students who, during major holidays and fasting periods, when under the law they are on holiday, can go to the villages and towns for religious services.” In contrast, Silistra was placed at an extreme side of Dobroudja, and the only communication way with Old Dobroudja was the Danube, which became inaccessible during winter²⁴. However, as stated by the Mufti of Tulcea County the seminary was an institution of the Romanian state, which had to be placed in a “Romanian centre” like Medgidia, where “students

19. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 107/1922, ff. 158 v-159; dosar 174/1923, f. 70 f. The problem shall be solved in the next years by the Ministry of Religious Affairs and Arts which rented a building that will be used as a boarding house for the seminary. See, *Anuarul seminarului musulman din Medgidia pe anul școlar 1932-33*, Constanța, 1933, p. 17.

20. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, ff. 27, 30, 76 f-v-77, 88 f-v.

21. *Istoria Dobrogei*, p. 287.

22. Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, p. 153.

23. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, f. 27. It should be noted that after the fall of communism, Medgidia also hosted the Muslim pedagogical and theological high school *Kemal Atatürk*.

could also get an education with Romanian feelings, which was imperatively required for the young seminarians, for the interest of the country."²⁵ What the Mufti was trying to say and what is relevant from the point of view of my study is that the Quadrilateral counties had become part of the Romanian state very recently. Moreover, Bulgarians accounted for a significant part in the population of the Quadrilateral, and their loyalty to the Romanian state was questionable.²⁶ Fifthly, as the representative of the Ministry of Religious Affairs and Arts remarked as early as 1921, Silistra was not a safe area because the Bulgarian population in here "was stirring the other nations."²⁷ Also, the frequent attacks of Bulgarian Comitadjis that targeted southern Dobroudja²⁸ represented another element taken into account by the Romanian authorities for keeping the Muslim seminary in Medgidia.

IV. The Seminary Graduate and His Role in the Romanian Society

The national agenda of the Romanian state was also reflected in the choice of subjects for the Romanian language exam that students had to pass for the completion of the eight classes of the Muslim seminary in Medgidia. These topics, of which the future graduates had a choice in their final examination, were intended to test their knowledge of Romanian language and literature or Romanian history. Also, another requirement for the same Romanian language exam was writing of an essay in which the future religious leaders and teachers were to describe how they were going to organize and develop their activity within the local Muslim communities. Obviously, the purpose of such an essay was to evaluate the way in which graduates intended to apply and adapt what they have learned at the seminary to the specific local circumstances.

Analysing the content of student theses suggests that for the graduates of the Muslim seminary in Medgidia the education of their "coreligionists" was a priority. This is because, from their point of view, the lack of education was the main cause of the material and spiritual decline of the Muslims in Dobroudja. In order to justify their position, the great majority of graduates painted a dark picture of the situation of Muslims in Dobroudja, being careful to mention that such an unfavourable development was generated by internal causes of the Muslim communities and was not the result of a discriminatory policy conducted by the Romanian state concerning the Turkish and Tatar minorities. Here is how a graduate of the Medgidia seminary described in 1921 the living conditions of the Muslims in Dobroudja:

24. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, ff. 76 v, 88 f-v.

25. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1923, f. 88 f.

26. *Istoria Dobrogei*, pp. 380, 392, 432-435

27. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, f. 17 f.

28. *Istoria Dobrogei*, p. 434.

“A low-built long house, with bright windows, made of clay, covered with straw, a yard fenced with a ditch or garbage, and no trace of plantation or vegetables, this is the household of a Muslim from Dobroudja. A few houses like this that you could pull down with a single stitch, placed in disorder, a pitiful mosque and a hodzha leading a contemplative life, here is the icon of our villages in Dobroudja.”²⁹

Trying to find an explanation for this state of affairs, another seminary student noted that “the Muslim population is not really hard-working and careful with their savings” and therefore, he proposed to advise the members of his community “to start working, showing them that if, when Dobroudja was absorbed, Muslims were the biggest landowners, now they became servants to those who used to be their servants and this happened only because the latter have worked diligently, and they sat and only thought about emigration, wrongly advised by foreign hodzhas.” At the same time, “besides the economic, cultural and intellectual flaw” Muslims were also “in narrow circumstances.” According to the same student, most of his “coreligionists” were “illiterate, which greatly influenced [their] demoralization.”³⁰

In this context, the word *education* did not strictly refer to the educational process taking place within the organized framework of the school, but to a specific way in which the daily life of the Muslim population was organized. In fact, most of the seminary graduates described the purpose of their work as one of “enlightenment” or “illumination” of the Muslim population that they guided from the spiritual point of view. Consequently, in their perspective, clergymen had to be “those who enlightened the villages”³¹ sent “to illuminate like a ship guiding lighthouse in the vast and infinite waters of the great ocean”³² and who proposed to uplift the “soul of the people, taking it to glory and illumination”. As “in any nation people have a blind faith in the words of the clergy”,³³ seminary graduates had the strength or moral force to make those changes necessary for the social and spiritual uplifting of the Muslim population in Dobroudja.

What is important to note is that, from Medgidia seminary graduates’ point of view, carrying out the “enlightenment” mission of their “coreligionists” also involved a national dimension, which regarded both the secular and the religious aspects of their work. Thus, for some of them, the primary task was “to remove fanaticism from the people’s minds.”³⁴ “A flaw that caused the Muslim population to fall into such a deplorable state”,³⁵ this action meant encouraging the Turkish and Tatar popu-

29. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, f. 42.

30. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, ff. 46-47.

31. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1928, f. 115 f.

32. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, f. 100 f.

33. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1928, f. 115 f.

34. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1928, f. 107.

35. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, f. 86.

lations to integrate in the Romanian society. Those who were responsible for the religiously motivated self-marginalization of the Muslims in Dobroudja were, according to seminary graduates, some "uneducated hodzhas brought from Constantinople and not enough well-prepared."³⁶ These latter not only encouraged the segregation of Turks and Tatars based on ethnic and religious criteria, but also maintained their dream of emigration "to Anatolia or (...), as they said, the holy land."³⁷

In this context, by their sermons held in the mosque, the future hodzhas and teachers proposed to convince the faithful Muslims that Greater Romania was their country and to "inspire them with love for their neighbour, regardless of religion and nationality",³⁸ to help them "know the language of their country, know its laws and abide by them, and live in a perfect union with everybody" and last but not least, to "love their country and its leaders."³⁹

The educational component of the activity carried out by the Muslim seminary graduates also aimed at enhancing the attachment of the Muslim population to the Romanian state. In this respect, learning the Romanian language and getting familiar with the Romanian history and culture became a priority of educating the representatives of ethnic Turks and Tatars as "true believers and patriots."⁴⁰ This was because, according to some of the seminary students, a common language was the "external sign" defining a nation. Not only did this ensure the specific interaction between its members, but also the transmission of some specific cultural values, meant to support the perpetuation of the nation and its unity of action in case its physical existence or the existence of its national territory would have been threatened from the outside.⁴¹

In their essays, the future hocas also indicated the most important tools that they intended to use for the national education of the Muslim population in Dobroudja. For many of them, such an activity was a continuation of their work already begun during the years of study at the seminary. Thus, on different occasions, as students, they organized evening get togethers (in Romanian, *șezători*) or theatre shows in the villages in Dobroudja. Not only did these events represent an opportunity for the Muslim believers to get familiar with Romanian language, but they were also a tool "for propagating Romanian culture within the popular masses."⁴²

The graduates of the Muslim seminary identified other tools that they wanted to use in order to consolidate the knowledge taught in the Romanian language, Romanian history and geography classes. One of these tools was organizing school

36. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, f. 45.

37. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 133/1921, ff. 47-48.

38. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1928, f. 107.

39. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, ff. 86, 92.

40. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 174/1928, f. 113 v.

41. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 104 vol. 1/1939, ff. 38-39 f-v, 42 f-v.

42. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, f. 88 v.

trips to the “important and historical places of the country”.⁴³ They shouldn’t be just “wonderful life, joyful [*experiences*] (...) and memories”, “but also an opportunity to make pupils familiar with “symbols and evocations meant to create that chapter of impressions from which future draws its most fertile examples and inspirations of patriotism.”⁴⁴ At the same time, the “seminary teacher-to-be student” also had to take care of organizing a rural library, which would become not only a centre of culture, but primarily a centre of Romanian culture for both students and for adult Muslims.⁴⁵

Seeing that the adult Muslim population also needed education, Medgidia seminary graduates also included among their preoccupations the establishment of an adult school, actually of some “evening classes for adults.” Within this education process, adults had to acquire “knowledge absolutely necessary for practical life, for example, reading and writing, computing, their rights and duties within the state” that would help them “find their way in society.”⁴⁶

V. Conclusions

My study has analyzed the way in which the nation building policy started by the interwar Romanian state influenced in the functioning of the Muslim seminary in Medgidia. To this effect, my study focused on two issues related to the evolution of the seminary, namely, the debate on moving the seminary from Medgidia to Silistra and the written works of the students who graduated from this educational institution.

In the first case, I showed how all stakeholders tried to prove that placing the seminary in Medgidia or Silistra would best answer the national interests of the Romanian state and how, finally, the decision of the Ministry of Religions Affairs and Arts was based on an argument which indicated that an institution of the Romanian state, such as the seminary in Medgidia, could better serve its interests in a Romanian territory of a certain age, such as Old Dobroudja.

And last but not least, the analysis of the essays of seminary graduates indicated their concern for dedicating a significant part of their professional activity to the national education of their coreligionists, as a culmination of the knowledge they had acquired in school.

Acknowledgement

Research for this paper was supported by CNCS-UEFISCSU, PN-II-RU-TE-2012-3-0077.

43. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, f. 112.

44. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 129/1937, f. 102 v.

45. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, f. 114; dosar 111/1933, f. 50.

46. ANIC, Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 137/1929, ff. 93, 95 f, 114.

ZILELE ACADEMICE CLUJENE

Conferința Internațională

**Primul Război Mondial
Perspectivă istorică și istoriografică**

**The First World War
in Historical and Historiographical
Perspective**

Cluj-Napoca
3-5 iunie 2014

Organizing Committee

Chairman:

prof. univ. dr. LIVIU MAIOR

Members:

acad. prof. dr. IOAN-AUREL POP

Rector, Babeş-Bolyai University and director at Center for Transylvanian Studies,
Romanian Academy, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. NICOLAE BOCŞAN

Scientific secretary of the Center for Transylvanian Studies, Romanian Academy, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. RUDOLF GRÄF

Vice-rector at Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca

Associate Professor dr. OVIDIU GHITTA

Dean of Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca

Associate Professor dr. GHEORGHE COJOCARU

Director of the Institut of History, Academy of Sciences of Moldova, Chişinău

Prof. univ. dr. IOAN BOLOVAN

Vice-rector at Babeş-Bolyai University, vice-director of the Center for Transylvanian Studies,
Romanian Academy, Cluj-Napoca

Săli/Venues

- Aula Magna, Universitatea Babeş-Bolyai, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1
- Aula Ferdinand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeş-Bolyai, str. Napoca, nr. 11, et. 1
- Sala Francisc Pall, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeş-Bolyai, str. Napoca, nr. 11, et. 1
- Sala Silviu Dragomir, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeş-Bolyai, str. Napoca, nr. 11, et. 1

International Conference
THE FIRST WORLD WAR IN HISTORICAL
AND HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE

TUESDAY, JUNE 3, 2014

**Aula Magna, Babeş-Bolyai University,
Mihail Kogălniceanu St. no. 1**

- 16,00-16,15 *Official opening*
Speakers:
Academician Professor Dr. **IOAN-AUREL POP**, Rector of Babeş-Bolyai University and Director of the Center for Transylvanian Studies of the Romanian Academy, Cluj-Napoca
Senior Lecturer Dr. **GHEORGHE COJOCARU**, Director of the Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chişinău
- 16,15-17,30 *Plenary session. Discussions*
Chairpersons: PROF. DR. **RUDOLF GRÄF**, PROF. DR. **IOAN BOLOVAN**
Prof. dr. **GHEORGHE IACOB** (Vice-rector of Alexandru Ioan Cuza University, Iaşi), *The Second "Hundred Years' War" (1914-2014). Romania and Its Geopolitical Issues*
Prof. dr. **NICOLAE BOCŞAN** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Center for Transylvanian Studies, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *The Memoirs of the Romanians from the First World War: The Reasons for their Writing*
Prof. univ. dr. **GHEORGHE CLIVETI** (Director of A. D. Xenopol Institute of History of the Romanian Academy, Iaşi division, Faculty of History, Alexandru Ioan Cuza University, Iaşi), *The Triple Alliance, Romania and the Origins of the First World War: Some Historiographical Notes*
- 17,30-17,45 *Coffee Break*
- 17,45-19,15 *Plenary session. Discussions*
Chairpersons: PROF. DR. **MIHAI DRECIN**, PROF. DR. **NICOLAE BOCŞAN**
Prof. dr. **VASILE VESA** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University), *The Position and the Role Played by Romanian Diplomacy on the Eve of WWI*
Senior Lecturer Dr. **GHEORGHE COJOCARU** (Director of the Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chişinău), *Constantin Stere and the Issue of Bessarabia in the Context of the Talks Regarding Romania's Foreign Orientation before it Entered the War*
Dr. **SEBASTIAN HULUBAN** (Romanian Government, Bucharest), *EXITIUM IMPERII: The Eastern Front and the Destruction of Supranational Loyalties*
Prof. dr. **ADRIAN-SILVAN IONESCU** (Director of G. Oprescu Institute of Art History, The Romanian Academy, National Arts University, Bucharest), *Servicemen and Photographers: Amateur Snapshots on the Romanian Front (1916–1918)*
- 19,30 Opening of the exhibition "Transylvanians in the Great War. 1914 – Answering the Emperor's Call" at the History Museum of Babeş-Bolyai University, Mihail Kogălniceanu St. no. 4
Hosts:
Senior Lecturer Dr. **ANA VICTORIA SIMA**, Director of the Academic Heritage Unit of Babeş-Bolyai University
Scientific Researcher II Dr. **MARIUS EPEL**, Head of the Museums Office at Babeş-Bolyai University
- 20,00 *Cocktail at the Pyramid Restaurant, Faculty House, Em. de Martonne St. no. 1*

WEDNESDAY, JUNE 4, 2014

Aula Ferdinand

9,00-11,00 SECTION I

Chairpersons: PROF. DR. **GHEORGHE IACOB**,
SENIOR LECTURER DR. IOAN **MARIUS BUCUR**

Research Assistant Dr. **ADRIAN-BOGDAN CIOBANU** (A. D. Xenopol Institute of History, The Romanian Academy, Iași, Alexandru Ioan Cuza University), *Romanian-Russian Relations in the Context of the Outbreak of World War I*

Scientific Researcher I Dr. **DANIELA BUȘĂ** (Nicolae Iorga Institute of History, The Romanian Academy, Bucharest), *"To Go or Not to Go": Political Leaders and Their Opinions on the Attitude of Romania (July–December 1914)*

Dr. **DANIEL-VALERIU BOBOC** (Alexandru Ioan Cuza University, Iași), *Elections for Reforms before the War: the Elections from 1914 at Iași. Case Study*

PhD candidate **EMANUIL INEODAN** (Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Romanian Diplomacy in Albania at the Beginning of World War I*

Senior Lecturer Dr. **MARIA DANILOV** (Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chișinău), *The Bessarabian Issue in Diplomatic Correspondence Between 1914 and 1916 (From the Archives of Tsarist Russia)*

Francisc Pall Room

9,00-11,00 SECTION II

Chairpersons: PROF. DR. **GEORGE CIPĂIANU**, PROF. DR. **ERIKS JEKABSONS**

PhD candidate **COSMIN CONSTANTIN IONIȚĂ** (Faculty of History, Bucharest University), *Defying a Great Power: The Image of Serbia in the Romanian Press during the First Part of the Crisis of July 1914*

PhD candidate **CARMEN ȚĂGȘOREAN** (Faculty of Political, Administrative and Communication Sciences, the Center for International Cooperation, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Romanian Position during the Neutrality Years of WWI under the Magnifying Glass of the Romanian Press in Transylvania*

Assistant Researcher **BERNHARD BACHINGER** (Ludwig Boltzmann Institute for the Investigation of the Consequences of the War, University of Graz, Austria), *Bulgaria's Entry into WWI As Reflected in the (Central Power-) Historiography*

Senior Lecturer Dr. **ANA VICTORIA SIMA** (Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), PhD candidate **DANIELA DUMULESCU** (Faculty of Psychology and Education Sciences, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Three Months on the Galician Front: The Phenomenology of War*

Scientific Researcher I Dr. **CĂTĂLIN TURLIUC** (A. D. Xenopol Institute of History, The Romanian Academy, Iași), *Perceptions of World War I*

11,00-11,20 *Coffee Break*

Aula Ferdinand

11,20-13,20 SECTION III

Chairpersons: PROF. DR. **GHEORGHE CLIVETI**,
SENIOR LECTURER DR. **GHEORGHE COJOCARU**

Researcher Dr. **TUDOR CIOBANU** (Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chișinău), *Russian Imperial Policy Towards Ethnic Minorities in Basarabia during the First World War*

Scientific Researcher I Dr. **MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU** (A. D. Xenopol Institute of History, The Romanian Academy, Iași), *Bukovina, Object of Military and Diplomatic Disputes. 1914–1918*

Dr. **MARIA AURELIA DIACONU** (Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *German Occupation in the Oltenia Region, 1916–1914*

Senior Lecturer Dr. **CONSTANTIN UNGUREANU** (Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chişinău), *Projects and Proposals for a Partition of Bukovina during World War I*

Lecturer Dr. **CONSTANTIN STAN** (Lower Danube University, Galaţi), *The Military Failure of the Central Powers in the Balkans at the End of 1918*

Francisc Pall Room

11,20-13,20

SECTION IV

Chairpersons: SCIENTIFIC RESEARCHER I DR. **CĂTĂLIN TURLIUC**,

DR. **SEBASTIAN HULUBAN**

PhD candidate **PAOLO TOMASELLA** (Babeş-Bolyai University, Regional Heritage Institute of Friuli, Venezia Giulia, Italia) *The Role of Friulian Emigrants in the Formation of the "Romanian Legion of Italy"*

Lecturer Dr. **GIORDANO ALTAROZZI** (Department of History and International Relations, Petru Maior University, Târgu-Mureş), *Cultural and Political Debate in Spain during the First World War*

Lecturer Dr. **VALERIA SOROŞTINEANU** (Faculty of Socio-Human Sciences, Department of History and Heritage, Lucian Blaga University, Sibiu), *The Orthodox Military Priests of the Archdiocese of Transylvania during WWI*

PhD candidate **IONELA ZAHARIA** (Institute of History, Karl Franzens University of Graz, Austria, Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary: Their Activities on the Italian Front*

Prof. dr. **IOAN BOLOVAN** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca), Scientific Researcher II Dr. **MARIUS EPEL** (Center for Population Studies, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Between Public and Private: The Church and the Romanians of Transylvania during WW I*

13,30-15,00

Lunch

Aula Ferdinand

15,00-17,00

SECTION V

Chairpersons: SCIENTIFIC RESEARCHER I DR. **MIHAI ŞTEFAN CEAUŞU**,

PROF. DR. **TOADER NICORĂ**

Scientific Researcher Dr. **LIVIU BRĂTESCU** (A. D. Xenopol Institute of History, The Romanian Academy, Iaşi), *Crises and Political Reforms in Times of War: Romania in 1917*

Senior Lecturer Dr. **GHEORGHE NEGRU** (Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chişinău), *The First World War and the Bessarabian National Movement*

Senior Lecturer Dr. **DINU POŞTARENCU** (Institute of History of the Science Academy of the Republic of Moldova, Chişinău), *The Crisis Caused by the Criminal Actions of the Russian Military Rout in Bessarabia (Second Half of 1917 – Early 1918)*

Dr. **ANCA FILIPOVICI** (Center for International Cooperation, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Bukovina between East and West. Perspectives at the End of the Great War in a Pan-Identitary Province*

Assistant Researcher Dr. **MANUELA MARIN** (West University, Timişoara), *After the Great War: The Muslim Seminary of Medgidia in Greater Romania*

Francisc Pall Room

15,00–17,00

SECTION VI

Chairpersons: SCIENTIFIC RESEARCHER III DR. **DIANA COVACI**,

SCIENTIFIC RESEARCHER DR. **BERNHARD BACHINGER**

Prof. dr. **GEORGE CIPĂIANU** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Changing Alliances: Romania and Italy Get into the Storm 1914–1918*

Dr. **ANDREA GRIFFANTE** (Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania), *The Destruction of "Our Virgin Land" Versus "A New Battle Between East and West", About Two Different Perceptions of WWI in Lithuanian Discourse (1914–1915)*

Prof. dr. **ERIKS JEKABSONS** (History Department, University of Latvia, Riga), *WWI and Latvia 1914–1918: Experiences of the Latvian Nation*

PhD candidate **ALEXANDRU-BOGDAN BUD** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *“Resurrection Through Death” The Assassination of Franz Ferdinand and the Memory of Joseph II with the Transylvanian Romanians*

17,00–17,15

Coffee Break

Aula Ferdinand

17,15–19,00

SECTION VII

Chairpersons: SENIOR LECTURER DR. **ANA VICTORIA SIMA**,
SCIENTIFIC RESEARCHER I DR. **DANIELA BUŞĂ**

Dr. **IOANA ELENA IGNAT** (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Attitude of the Population of Transylvania at the Outbreak of the First World War*

Senior Lecturer Dr. **CRISTIAN BĂRSU** (Iuliu Haţieganu University of Medicine and Pharmacy, Cluj-Napoca), *Medico-Historical Landmarks about Anti-Epidemic Organization during the First World War: The Contribution of Iuliu Moldovan during the First Year of the First World War*

Dr. **IANA HĂBOR** (History Museum of Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Epidemics, Episodes from the History of Transylvania during the Great War*

Scientific Researcher III Dr. **DANIELA DEŢEŞAN** (George Bariţiu Institute of History, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *Charitable Activities During World War I in Mărginimea Sibiului*

Scientific Researcher III Dr. **ELENA CRINELA HOLOM** (Center for Population Studies, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), Scientific Researcher Dr. **BOGDAN CRĂCIUN** (Library of the Romanian Academy, Cluj-Napoca), *Invalids, Orphans and Widows: the Social Consequences of the “Great War” in Transylvania. Case Study*

Francisc Pall Room

17,15–19,00

SECTION VIII

Chairpersons: PROF. DR. **Ion Zainea**, PROF. DR. **CORNELIU PĂDUREAN**

Prof. dr. **IOAN LUMPERDEAN** (Faculty of Economic Science and Business Management, Babeş-Bolyai University), Scientific Researcher III dr. **IOSIF MARIN BALOG** (George Bariţiu Institute of History, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *Transylvania’s Economy on the Eve of the First World War: Realities, Economic Disparities and Asperities*

Prof. dr. **MIHAI DRECIU** (Faculty of History, International Relations, Political and Communication Sciences, Oradea University), *A Banking Institution in Transylvania during World War I: the Albina Bank in Sibiu (1914-1919)*

Prof. dr. **RUDOLF GRÄF** (Faculty of Economic Science and Business Management, Babeş-Bolyai University, Center for Transylvanian Studies, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *Mountainous Banat and the First World War: The Consequences of the War on the StEG and its Employees*

Lecturer Dr. **ROBERT NAGY** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Economic Consequences of the Outbreak of the First World War in Transylvania*

PhD candidate **ROXANA DORINA POP** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Private Milieu and the Urban Space: The Image of Cluj during World War I vs. the Effects of Warfare*

19,15

Opening of the documentary exhibition *Frenchmen and Romanians in the Great War*, at the Faculty House Club.

The exhibition has been put together by the Directorate for Remembrance, Heritage and Archives of the French Ministry of Defense and is organized by the French Embassy in Romania in partnership with the ECPAD (Etablissement de Communication et de Production Audiovisuelle de la Défense) and the National Archives of Romania.

Hosts:

DR. IRINA PAVELESCU (Deputy Director of the National Archives of Romania)

Dr. **PAULA IVAN** (Director of the Cluj County Division of the National Archives of Romania)

BENOIT BAVOUCSET (Director of the French Institute, Cluj-Napoca)

VINCENT HENRY (academic and educational cooperation officer)

19,45 *Cocktail at the Pyramid Restaurant, Faculty House, Em. de Martonne St. no. 1*

THURSDAY, JUNE 5, 2014

Aula Ferdinand

9,00–11,00 SECTION IX

Chairpersons: SCIENTIFIC RESEARCHER III DR. **RALUCA TOMI**,
SENIOR LECTURER DR. **ION CĂRJA**

Senior Lecturer Dr. **IOAN MARIUS BUCUR**, Senior Lecturer Dr. **ION CĂRJA** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *A Pope in a Time of War: Romanian Receptions of Pope Benedict XV's Election*

Dr. **LUCIAN TURCU** (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Romania's Entry into the Great War. Reactions, Attitudes and Public Messages from the two Romanian Churches in Transylvania*

Research Assistant Dr. **MIHAI-BOGDAN ATANASIU** (Research Department of the Faculty of History, Alexandru Ioan Cuza University, Iaşi), *Monastic Life in the Time of the Great War – Case Study: Pasărea Monastery*

Dr. **CECILIA CĂRJA** (Archives of Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Beginnings of a Diocese: the Greek Catholic Diocese of Hajdúdorogh during World War I*

Scientific Researcher III dr. **MIRELA POPA-ANDREI** (George Bariţiu Institute of History, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), Scientific Researcher III dr. **DIANA COVACI** (George Bariţiu Institute of History, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *Refuge during WWI: The Greek-Catholic Ecclesiastical Authorities and their Exodus to Oradea (1916-1917) and Blaj (1918-1919)*

Francisc Pall Room

9,00–11,00 SECTION X

Chairpersons: SENIOR LECTURER DR. **CONSTANTIN UNGUREANU**,
SENIOR LECTURER DR. **HADRIAN GORUN**

PhD candidate **ADRIANA DANA LISTEŞ POP** (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *Romania's Position in the South-Eastern European Region at the Outbreak of the First World War as Reflected in The New York Times Newspaper*

Prof. dr. **ION ZAINEA** (Faculty of History, International Relations, Political and Communication Sciences, Oradea University), *The Ultimate Evil: Romanians and Romania in the Comments of the Hungarian Press (August-September 1916). The Press from Oradea. Case Study*

Prof. dr. **CORNELIU PĂDUREAN** (Faculty of Socio-Human Sciences, Aurel Vlaicu University, Arad), *The Beginning of World War I in Hungarian Press Reports of Arad*

Dr. **NICOLAE TEŞCULĂ** (Sighişoara History Museum), *The Beginnings of WWI Reflected in the Pages of the Schäßburger Zeitung Gazette*

Dr. **MIRCEA ABRUDAN** (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The First World War in the Historiography and Memoirs of the Transylvanian Saxons*

11,00-11,20 *Coffee Break*

Aula Ferdinand

11,20-13,20 SECTION XI

Chairpersons: SENIOR LECTURER DR. **GHEORGHE NEGRU**,
PROF. DR. **ALIN CIUPALĂ**

Prof. dr. **TOADER NICOARĂ** (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Historiography of the „Great War”: From the Political-Diplomatic History to the New Trend of Cultural History*

Scientific Researcher III dr. **RALUCA TOMI** (Nicolae Iorga Institute of History, The Romanian Academy, Bucharest), *Between History and Ideology - Debates about the First World War in the Department of Modern and Contemporary History of the Institute of History and Philosophy of the Romanian Popular Republic (1951–1953)*

Senior Lecturer Dr. **HADRIAN GORUN** (Constantin Brâncuși University, Târgu-Jiu), *A Few Considerations Regarding the Perception of the Communist Historiography on Romania's Participation in World War I*

Dr. **IONELA MOSCOVICI** (Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, Strasbourg University), *Perspectives and Research Methods of the History of World War I in Banat*

MA student **MIHAI-OCTAVIAN GROZA** (Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *"The Religion of the Great War" Reflected in Memoirs*

Prof. dr. **ALIN CIUPALĂ** (Faculty of History, Bucharest University, scientific secretary at G.Oprescu Institute of Art History of the Romanian Academy, Bucharest), *"The King is Dead. Long live the King!" The Romanian Royal Family in 1914*

Francisc Pall Room

11,20-13,20 SECTION XII

Chairpersons: PROF. DR. **NICOLAE BOȘAN**,

SENIOR LECTURER DR. **DINU POȘTARENCO**

Scientific Researcher PhD candidate **MARIA GHITTA** (Center for Transylvanian Studies, The Romanian Academy, Cluj-Napoca), *How Did the War Start? Personal Recollections and Histories*

Senior Lecturer Dr. **CONSTANTIN BĂRBULESCU** (Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *"Notes from the War of Greater Romania": Romanian Physicians' Memoirs of WWI*

Prof. dr. **MIHAELA GRANCEA** (Department of History and Heritage, Faculty of Socio-Human Sciences, Lucian Blaga University, Sibiu), *Hans Carossa, War Diary in Romania: A Forgotten Document*

Scientific Researcher III dr. **VENERA ACHIM** (Nicolae Iorga Institute of History, The Romanian Academy, Bucharest), *The German Occupation of 1916–1918 in the Romanian Ladies' Diaries*

Lecturer Dr. **CRISTINA GUDIN** (Faculty of History, Bucharest University), *The First World War in the Memoirs of the Contemporaries*

Silviu Dragomir Room

11,20-13,20 Section XIII

Chairpersons: SCIENTIFIC RESEARCHER III DR. **MIRELA POPA-ANDREI**,

LECTURER DR. **ROBERT NAGY**

Dr. **GHEORGHE NEGUSTOR** (Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Romanian Literature of the Great War: A Comparative Approach to the War Poetry and Prose from the Romanian Kingdom versus the One Written in Transylvania*

Dr. **LÁSZLÓ-ZOLTÁN WELLMANN** (Archives of Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Beginning of the War Showed by Two Letters from 1914*

Dr. **IOANA BONDA** (Archives of Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), dr. **OANA MIHAELA TĂMAȘ** (Romanian Academy, Cluj-Napoca), *The Image of the Old Kingdom in Memoirs from Banat (1914–1918)*

PhD candidate **RĂZVAN RAUL ROȘU** (Friedrich Schiller University, Jena, Germany, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Memory of the First World War in the Hamlets of Motzi Land, Transylvania, at the Beginning of the 21st Century*

Dr. **ANDREEA DĂNCILĂ** (Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), *The Memories of the War and of the Revolution in the Border Counties of Transylvania*

Aula Ferdinand

13,20-13,30 *Conclusions. Official closing of the conference*

13,30-15,00 *Lunch*